

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF ABLAI KHAN KAZAKH UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES
SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

1 (80) 2026

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

1 (80) 2026

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2026

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының, “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж.

Бас редактор

Қурманбаева Д.Т., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-индекс – 1

Жауапты редактор

Кәрібаева Б.Е., Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>, h-индекс – 2

Редакция алқасының мүшелері

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>, h-индекс – 7

Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, h-индекс – 2

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>, h-индекс – 4

Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>, h-индекс – 3

Темирболат А.Б., филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0002-7888-8957>, h-индекс – 6

Мирзоева Л.Ю., филология ғылымдарының докторы, профессор, СДУ Университеті, Алматы, Қазақстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>, h-индекс – 2

Орлова Н.В., филология ғылымдарының докторы, профессор, Ф.М.Достоевский атындағы ОмМУ, Омск, Ресей <https://orcid.org/0000-0003-1761-4765>, h-индекс – 5

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор, А.С.Пушкин атындағы орыс тілі мемлекеттік институты, Мәскеу, Ресей <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, h-индекс – 4

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусс университеті, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>, h-индекс – 12

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, АҚШ <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>, h-индекс – 2

Шығарушы редактор

Амангожаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет №674, 18.05.1999г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Курманбаева Д.Т., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-индекс – 1

Ответственный редактор

Карибаева Б.Е., RPhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560> h-индекс – 2

Члены редакционной коллегии

Кунабанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069> h-индекс – 7

Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932> h-индекс – 2

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Гумилева, Астана, Казахстан h-индекс – 4

Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Гумилева, Астана, Казахстан <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348> h-индекс – 3

Темирболат А.Б., ., доктор филологических наук, профессор, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0002-7888-8957>, h-индекс – 6

Мирзоева Л.Ю., доктор филологических наук, профессор, Университет СДУ, Алматы, Казахстан <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897> h-индекс – 2

Орлова Н.В., доктор филологических наук, профессор, ОмГУ имени Ф.М.Достоевского, Омск, Россия <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=7102251366> h-индекс – 5

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор, Государственный институт русского языка имени А.С. Пушкина, Москва, Россия <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317> h-индекс – 4

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусский университет, Орхус, Дания <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260> h-индекс – 12

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина, Калифорния, США <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002> h-индекс – 2

Выпускающий редактор

Амангожаева Е.Б., введущий специалист КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological Sciences” of JSC “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages” is registered in the Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor-in-Chief

Kurmanbayeva D.T., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0009-0001-1789-5504>, h-index – 1

Executive Editor

Karibayeva B.E., PhD, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-3970-1560>, h-index – 2

Editorial board members

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4643-4069>, h-index – 7

Zagidullina A.A., Doctor of Philological Sciences, Professor, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, h-index – 2

Mizamkhan B., Candidate of Philological Sciences, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-5581-7147>

Satenova S.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0002-5959-6887>, h-index – 4

Duysekova K.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0001-9230-3348>, h-index – 3

Temirbolat A.B., Doctor of Philological Sciences, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0002-7888-8957>, h-index – 6

Mirzoyeva L.Yu., Doctor of Philological Sciences, Professor, SDU University, Almaty, Kazakhstan <https://orcid.org/0000-0003-4174-9897>, h-index – 2

Orlova N.V., Doctor of Philological Sciences, Professor, Dostoevsky Omsk State University, Omsk, Russia <https://orcid.org/0000-0003-1761-4765>, h-index – 5

Karasik V.I., Doctor of Philological Sciences, Professor, Pushkin State Russian Language Institute, Moscow, Russia <https://orcid.org/0000-0001-8306-5317>, h-index – 4

Jan Engberg, PhD, Professor, Aarhus University, Aarhus, Denmark <https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>, h-index – 12

Anna Oldfield, PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA <https://orcid.org/0000-0002-9461-2002>, h-index – 2

Commissioning Editor

Amangozhaeva E.B., , leading specialist of KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS.

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Акабаева М. О., Abikenova G. T. National character of the vocabulary of material culture in media texts for children	13-27
Акабаева М.О., Абикенова Г.Т. Балаларға арналған медиамәтіндердегі заттық мәдениет лексикасының ұлттық сипаты.....	13-27
Акабаева М.О., Абикенова Г.Т. Национальный характер лексики материальной культуры в медиатекстах для детей	13-27
Antonova Ye.M., Bogdanova A.A. Speech innovations of youth: derivational aspect	28-44
Антонова Е.М., Богданова А.А. Жастар тіліндегі жаңа қолданыстар: деривациялық аспект	28-44
Антонова Е.М., Богданова А.А. Речевые инновации молодежи: деривационный аспект	28-44
Асанова Г.С., Нұрбекова Г.Ж., Дүйсеева Л.А. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «билік» концептісінің ғылыми бейнесі мен оның ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу	45-65
Асанова Г.С., Нұрбекова Г.Ж., Дүйсеева Л.А. Изучение научного образа концепта «власть» и национально-культурной специфики в казахском и английском языках	45-65
Assanova G. , Nurbekova G. , Duyseeva L. Study of the scientific image of the concept «power» and national-cultural specificity in Kazakh and English languages	45-65
Ахаева М.С., Кулжанова Б.Р., Макулова Л.Т. Түркі халықтарының мақал-мәтелдеріндегі антитезаның лингвокогнитивтік және лингвопрагматикалық аспектілері	66-82
Ахаева М.С., Кулжанова Б.Р., Макулова Л.Т. Лингвокогнитивные и лингвопрагматические аспекты антитезы в пословицах и поговорках тюркских народов	66-82
Akhayeva M.S., Kulzhanova B.R., Makulova M.T. Linguocognitive and linguopragmatic aspects of antithesis in the proverbs and sayings of Turkic peoples	66-82
Ахметова М., Рахмет У., Данияр Ә. Қазақ тіліндегі жаңбыр атауларының мәдени-тілдік репрезентациясы	83-98
Ахметова М., Рахмет У., Данияр Ә. Культурно-языковая репрезентация названий дождя в казахском языке	83-98
Akhmetova M., Rakhmet U., Daniyar A. Cultural and linguistic representation of rain names in the Kazakh language	83-98

Ashimova.ZA. Mediacritical analysis of diasporic narratives based on <i>USA TODAY</i>	99-114
Ашимова З.А. <i>USA TODAY</i> басылымы материалдарды негізінде диаспоралық нарративтерді медиасын тұрғысынан талдау	99-114
Ашимова З.А. Медиакритический анализ диаспоральных нарративов на материале издания <i>USA TODAY</i>	99-114
Балаева А.Б. Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы зерттеу	115-129
Балаева А.Б. Сравнительное исследование филологических работ Шамгали Сарыбаева и его современников	115-129
Balaeva A.B. Comparative study of philological works of Shamgali Sarybayev and his contemporaries	115-129
Бесирова Н.С., Жапаркулова К.Ж., Жангарбаева С.К., Әбікенова Ж.Ж. Когнитивная природа степеней признака: языковые образы в казахском и французском языках	130-150
Бесирова Н.С., Жапаркулова К.Ж., Жангарбаева С.К., Әбікенова Ж.Ж. Сипат дәрежелерінің когнитивтік табиғаты: қазақ және француз тілдеріндегі тілдік бейнелер	130-150
Besirova N.S, Zhaparqulova K.Zh., Zhangarbaeva S.K., Abikenova Zh.Zh. The Cognitive nature of degrees of attribute: linguistic images in Kazakh and French	130-150
Бөшен А.Н., Салқынбай А.Б. Ұлттық тағам атауларының этнолингвистикалық сипаты мен танымдық негізі	151-168
Бөшен А.Н., Салқынбай А.Б. Этнолингвистический характер и познавательная основа названий национальных блюд	151-168
Boshen A. N., Salkynbay A. B. The Ethnolinguistic nature and cognitive basis of national dishes	151-168
Досова А.Т., Кусаинов Д.Б. Ресейдегі қазақ диаспорасының әлеуметтік және тілдік жағдайы	169-182
Досова А.Т., Кусаинов Д.Б. Социально-языковая ситуация казахской диаспоры в России	169-182
Dossova A.T., Kussainov D.B. Socio-linguistic situation of the Kazakh diaspora in Russia	169-182
Жумабаева Д.Е., Загидуллина А.А. Американдық жаңалықтар басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстар	183-201
Жумабаева Д.Е., Загидуллина А.А. Гендерно-ориентированные дискурсы в американских новостных изданиях	183-201
Zhumabayeva D.Y., Zagidullina A.A. Gender-oriented discourses in American media news	183-201
Imangaliyeva D. B., Yeshmuratova A.T., Tolegenova A.M., Aitkulova G.A. Twenty-first century neologisms: formation and semantic shifts	202-217

Имангалиева Д.Б., Ешмуратова А.Т., Төлегенова А.М., Айткулова Г.А. XXI ғасырдағы неологизмдер: сөзжасам тетіктері мен семантикалық өзгерістер	202-217
Имангалиева Д.Б., Ешмуратова А.Т., Төлегенова А.М., Айткулова Г.А. Неологизмы XXI века: механизмы образования и семантические сдвиги	202-217
Искакова Н.С., Джунусбаева М.К. Экологиялық медиадискурсындағы қоғамдық пікірді қалыптастырудағы концептуалды метафоралардың рөлі	218-232
Искакова Н.С., Джунусбаева М.К. Роль концептуальных метафор в формировании общественного мнения в экологическом медиадискурсе	218-232
Iskakova N., Junusbayeva M. The role of conceptual metaphors in shaping public opinion in ecological mediadiscourse	218-232
Қамыза Б.Қ., Ермекова Т.Н. Аяққа қатысты атаулардың символдық және лингвомәдени мағынаға ие болуы	233-250
Қамыза Б.Қ., Ермекова Т.Н. Символическое и лингвокультурное значение наименований, связанных с ногой	233-250
Kamyza B.K., Yermekova T.N. The symbolic and linguocultural meaning of terms related to the foot	233-250
Медетбекова П.Т., Қордабай Б.Қ., Алдашева К.С. Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары: сандық және сапалық зерттеу	251-272
Медетбекова П.Т., Кордабай Б.К., Алдашева К.С. Лингвистические принципы составления национального ассоциативного словаря: количественное и качественное исследование	251-272
Medetbekova P.T., Kordabay B.K., Aldasheva K.S. Linguistic principles for compiling a national associative dictionary: quantitative and qualitative study	251-272
Mongilyova N.V., Talybova Y.S., Ercan G. S. Realization of discursive strategies in headings of digital educational discourse	273-284
Монгилёва Н.В., Талыбова Я.С., Эркан Г.С. Цифрлік білім беру дискурстарының бастауларында дискурсивті стратегияларды жүзеге асыру	273-284
Монгилёва Н.В., Талыбова Я.С., Эркан Г.С. Реализация дискурсивных стратегий в заголовках цифрового образовательного дискурса	273-284
Смағұлова Г., Қоңырбаева Г., Солтанбекова А., Хұншан А. Фатикалық метакоммуникацияның қалыптасу ерекшеліктері	285-300
Смагулова Г., Конырбаева Г., Солтанбекова А., Хуншан А. Особенности формирования фатической метакоммуникации	285-300

Smagulova G., Konyrbayeva G., Soltanbekova A., Khungshan A. Features of the formation of phatic metacommunication	285-300
Спивак-Лавров И.И., Балтымова М.Р. Функции микропонимов города Актобе в художественной и автобиографической прозе Р.М. Мир-Хайдарова и А.И. Дунаенко	301-315
Спивак-Лавров И.И., Балтымова М.Р. Р.М. Мир-Хайдаров пен А.И. Дунаенконың көркем және автобиографиялық прозасындағы Ақтөбе қаласы микропонимдерінің қызметі	301-315
Spivak-Lavrov I.I., Baltymova M.R. Functions of microtoponyms of the city of Aktobe in the fictional and R.M. Mir-Khaydarov and A.I. Dunaenko	301-315
Тәубеева Ә.Т. Етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуі.....	316-331
Тәубеева Ә.Т. Реализация значения залога посредством языковых форм	316-331
Taubeyeva A.T. The realization of voice meaning through linguistic forms	316-331
Toktarbek K., Zhumanbekova N.Z., Zhylkybekuly B. The thematic- semantic classification of similes related to human image in English and Chinese languages	332-351
Токтарбек К., Жуманбекова Н.З., Жылқыбекұлы Б. Ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің тақырыптық-семантикалық классификациясы	332-351
Токтарбек К., Жуманбекова Н.З., Жылқыбекұлы Б. Тематико- семантическая классификация устойчивых сравнений, связанных с образом человека (на материале английского и китайского языков)	332-351
Shokym G.T., Burankulova E. T. , Sarbassova A. E. The gender concept «kyz» in the Kazakh, Bashkir, Tatar, Uzbek languages	352-365
Шоқым Г.Т., Буранкулова Э.Т., Сарбасова А.Е. Қазақ, башқұрт, татар, өзбек тілдеріндегі «қыз» гендерлік концептісі	352-365
Шоқым Г.Т., Буранкулова Э.Т. , Сарбасова А.Е. Гендерный концепт «кыз» в казахском, башкирском, татарском, узбекском языках	352-365
Хасангалиева Б.К., Исакова С.С., Исакова А.С., Қоңырова А.Т. Қазақ және ағылшын офтальмологиялық терминдерінің жасалуы.....	366-383
Хасангалиева Б.К., Исакова С.С., Исакова А.С., Қоңырова А.Т. Образование казахских и английских офтальмологических терминов	366-383
Khasangaliev B.K., Issakova S.S., Issakova A.S., Konyrova A.T. Creation of Kazakh and English ophthalmological terms	366-383
Engberg J. Disciplines as epistemic cultures: a basis for linguocultural analysis of disciplinary communication	384-393

Энгберг Я. Эпистемиялық мәдениет ретіндегі пәндер: пәндік қарым-қатынастың тілдік-мәдени талдауының негізі	384-393
Энгберг Я. Дисциплины как эпистемические культуры: основа для лингвокультурного анализа дисциплинарной коммуникации	384-393

2 Бөлім. АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

Part 2. RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

Abdirakhman A.K., Toleubayeva A.M. Artificial intelligence and digital transformation in audiovisual translation: reflections on Kazakhstan's presidential address	394-407
Әбдірахман А.Қ., Төлеубаева А.М. Аудиовизуалды аудармадағы цифрлық трансформация және жасанды интеллект: Қазақстан Республикасы президентінің жолдауындағы тапсырмалардың көрінісі	394-407
Абдирахман А.К., Төлеубаева А.М. Искусственный интеллект и цифровая трансформация в аудиовизуальном переводе: отражение задач послания президента Республики Казахстан	394-407
Badaliyev A., Akizhanova D. Adapting digital storytelling: a study of in-game text translation	408-427
Бадалиев А., Акижанова Д. Цифрлық баяндауды бейімдеу: ойынішілік мәтіндердің аудармасын зерттеу	408-427
Бадалиев А., Акижанова Д. Адаптация цифрового повествования: исследование перевода внутриигровых текстов	408-427
Zhumay N., Maracz L., Issina N. Translation strategy: a comparative review with reference to Kazakh-English literary translation	428-443
Жұмай Н., Мараш Л., Исина Н. Аударма стратегиясы: қазақ-ағылшын көркем аудармасына қатысты салыстырмалы шолу	428-443
Жұмай Н., Мараш Л., Исина Н. Стратегия перевода: сравнительный обзор на материале казахско-английского художественного перевода	428-443
Zhunisbek L., Daulet F.N. Stylistic-pragmatic and translation aspects of metaphor, euphemism, and rhetorical formulas in diplomatic discourse	444-463
Жүнісбек Л., Даулет Ф.Н. Дипломатиялық дискурстағы метафора, эвфемизм және риторикалық формулалардың стилистикалық-прагматикалық және аудармалық аспектілері	444-463
Жунисбек Л., Даулет Ф.Н. Стилистико-прагматические и переводческие аспекты метафоры, эвфемизма и риторических формул в дипломатическом дискурсе	444-463

Iskakbayeva A.A., Zhumabekova A.K. Relevance theory in scientific translation: optimizing specialized terminology through cognitive-pragmatic analysis	464-475
Искакбаева А., Жумабекова А.К. Ғылыми аудармадағы өзектілік теориясы: когнитивтік-прагматикалық талдау арқылы арнайы терминологияны оңтайландыру	464-475
Искакбаева А., Жумабекова А.К. Релевантная теория в научном переводе: оптимизация специализированной терминологии через когнитивно-прагматический анализ	464-475
Matygulova A.N., Tazhibayeva S.Zh., Coşkun J. Proverbs as the voice of the steppe in M. Shayakhmetov's documentary novel: "The Silent Steppe": translation peculiarities	476-491
Матыгулова А.Н., Тажибаева С.Ж., Джошкун Ж. М. Шаяхметовтың «Үнсіз дала» деректі повесіндегі мақал-мәтелдер — даланың үні ретінде: аударма ерекшеліктері	476-491
Матыгулова А.Н., Тажибаева С.Ж., Джошкун Ж. Пословицы как голос степи в документальной повести М. Шаяхметова «Безмолвная степь»: переводческий анализ	476-491

3 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Alieva B.A., Sadykova A.K. Diagnosing the professional - communicative competence of foreign philology students through digital instruments	492-507
Алиева Б.А., Садыкова А.К. Цифрлық құралдар арқылы шетел филологиясы студенттерінің кәсіби – коммуникативтік құзыреттілігін диагностикалау	492-507
Алиева Б.А., Садыкова А.К. Диагностика профессионально-коммуникативной компетенции студентов иностранной филологии с использованием цифровых инструментов	492-507
Жакупова А.О., Саметова Ф.Т. Қазақ тілін үйрету үрдісінде геймификация элементтерін қолдану	508-521
Жакупова А.О., Саметова Ф.Т. Использование элементов геймификации в процессе обучения казахскому языку	508-521
Zhakupova A.O., Sametova F.T. The use of gamification elements in the process of teaching the Kazakh language	508-521
Naubay B.N., Kuzembekova Zh.Zh. Assessment of intercultural competence in multilingualism	522-533

Наубай Б.Н., Кузембекова Ж.Ж. Көптілділік жағдайындағы мәдениетаралық құзыреттілікті бағалау	522-533
Наубай Б.Н., Кузембекова Ж.Ж. Оценивание межкультурной компетентности в условиях полиязычия	522-533
Seidikenova A.S., Malshy M. M., Ergashboyeva M.B., Nessipbay Z.Y. Foreign language anxiety in EMI: narrative experiences of Kazakhstani university students	534-547
Сейдикенова А. С., Малшы М.М., Эргашбоева М. Б., Несипбай Ж. Е. ЕМІ ортасында шет тілін үйренудегі қобалжу: қазақстандық университет студенттерінің нарративтік тәжірибесі.....	534-547
Сейдикенова А. С., Малшы М.М., Эргашбоева М. Б., Несипбай Ж. Е. Языковая тревожность в условиях ЕМІ: нарративный опыт студентов казахстанского университета	534-547
Sultangubiyeva A., Roziyeva D., Clements C. Evaluating the effectiveness of e-learning of EFL for non-language majors of university students in Western Kazakhstan	548-559
Султангубиева А., Розиева Д., Клементс К. Батыс Қазақстан университетіндегі тілдік емес мамандықтарда оқитын студенттерге ағылшын тілін қашықтан оқытудың тиімділігін бағалау	548-559
Султангубиева А., Розиева Д., Клементс К. Оценка эффективности электронного обучения английскому языку как иностранному для студентов неязыковых специальностей в университете Западного Казахстана	548-559
Шевякова Т.В., Лисариди Е.К., Татаренко Т.Д., Кульгильдинова Т.А. Модель использования интерактивных методов в процессе обучения фармацевтической терминологии	560-575
Шевякова Т.В., Лисариди Е.К., Татаренко Т.Д., Кульгильдинова Т.А. Фармацевтикалық терминологияны оқыту үдерісінде интербелсенді әдістерді қолдану үлгісі	560-575
Shevyakova T., Lisaridi E., Tatarenko T., Kulgildinova T. A model for using interactive methods in the process of teaching pharmaceutical terminology	560-575

4 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Раздел 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Altynbek A. Artistic forms of depicting the psychological portrait of the hero in the story «Anushka Wants to Eat» by I. Odegov	576-589
Алтынбек А. Одеговтың «Анушка тамақ жегісі келеді» әңгімесіндегі кейіпкердің психологиялық портретін бейнелеудің көркем формалары	576-589

Алтынбек А. Художественные формы изображения психологического портрета героя в рассказе «Анушка хочет есть»	
И. Одегова	576-589
Баситова Ш.Д. Арт-текст как гибридный вид текста	590-608
Баситова Ш.Д. Арт-текст – гибриді мәтін түрі ретінде	590-608
Bassitova Sh.D. Art Text as a hybrid type of text	590-608
Ibrayeva Z., Maimakova A., Smagulova B. The semantic aspect of the meeting motive in Ray Bradbury's Novel Dandelion Wine	609-623
Ибраева Ж., Маймакова А., Смагулова Б. Рэй Брэдберидің «Сарышөп шарабы» романындағы кездесу мотивінің семантикалық аспектісі	609-623
Ибраева Ж., Маймакова А., Смагулова Б. Семантический аспект мотива встречи в романе Рэя Брэдбери «Вино из одуванчиков»	609-623
Onggarova G. "Posthuman" image in Dan Simmons' novel "Ilium"	624-637
Оңғарова Г.Т. Дэн Симмонстың "Ilium" романындағы пост-адам бейнесі	624-637
Оңғарова Г.Т. Образ «постчеловека» в романе Дэна Симмонса «Илион»	624-637

**1 БӨЛІМ.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
PART 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH**

UDC 81'37

IRSTI 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.001>

**NATIONAL CHARACTER OF THE VOCABULARY OF MATERIAL
CULTURE IN MEDIA TEXTS FOR CHILDREN**

Akabaeva M. O.¹, *Abikenova G. T.²

^{1, *2} Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Abstract. It can be said that oral language is a mirror of spiritual and material culture, history and the whole existence of each nation. Whatever the nation, its secret is hidden in its language, its roots are intertwined with the historical path of the ethnic group over the millennia, with the culture and worldview that it created with its own hands, mind and consciousness in its everyday life. The article examines the national character of the vocabulary of material culture in media texts for children in the Kazakh language. The aim of the study is to identify thematic groups of material culture data in children's media texts and describe them from an ethnocultural-semantic point of view. To analyze the vocabulary of material culture in children's media texts, linguistic data were taken from domestically produced Kazakh-language television programs («Үйрен де жирен», «BILIMLAND»). The study used combinatorial integrative methods, such as the interpretation method, lexical-semantic analysis and content analysis. The study determines the role of the vocabulary of material culture found in the text of television programs for children in conveying national identity and the linguistic picture of the world. The article concludes that when studying the vocabulary of material culture in children's media texts, the language structures that allow a nation to see the world through the eyes of this nation are modeled by Kazakh national knowledge and traditional way of life and are represented through concepts encoded with national characteristics. The main results and conclusions of the study can be used in conducting scientific research in the field of «Linguistics and Cultural Studies», teaching courses in higher education institutions in such

disciplines as «Linguistics and Cultural Studies», «Lexicology of the Kazakh Language», and writing teaching aids.

Keywords: media text, cultural vocabulary, children's language, national character, language of television programs, ethnolinguistics, linguoculturology, national knowledge

Introduction

As a result of political, economic, scientific, technical and intercultural contacts in the era of globalization, new information technologies and integration directions of information exchange are rapidly developing. Media text is a sequence of information distributed through mass media channels. That is, all information distributed through the press, television, radio, theater, cinema and even the Internet is included in the category of media text. Media text is not only a means of communication that performs a purely informational function, but also a polycode system that combines signs of the verbal and media levels, the spiritual and cultural code of the nation.

The language of media texts has been studied by such foreign scholars as T. A. Van Dijk [1], M. Montgomery [2], A. Bell [3], and N. Fairclough [4] within various areas of linguistics. Given that we live in the information age of the twenty-first century, it is difficult to imagine life without the media. One of the most widely used forms of mass communication – television – has long played and continues to play a significant role, as it largely shapes public opinion [5, p. 361]. Television has a profound influence on public consciousness, as well as on the lexical and functional-stylistic structure of language. Especially in today's information era, the language of television and the Internet directly affects the vocabulary, speech fluency, and worldview of children and adolescents.

Names associated with material culture make it possible to identify an ethnos's historical and cultural evolution, the material environment formed within its social space, and the conceptual-cognitive structures that arise from that environment. The study of material-culture vocabulary in the Kazakh language originates from ethnographic works and has developed into a comprehensive scholarly field through ethnolinguistic, cognitive, and linguocultural approaches. In the works of scholars such as Sh. Ualikhanov [6], A. Seidimbek [7], and others, this layer of vocabulary is examined as an important linguistic system that reflects the historical memory, spiritual identity, and structure of the material culture of the Kazakh people, and it continues to maintain its relevance in modern research. From the second half of the twentieth century, the study of material-culture vocabulary in Kazakh linguistics began to acquire a systematic and complex linguistic character. One of the foundational contributions to this field is the ethnolinguistic research of academician A. Kaidar [8]. Significant contributions to the ethnolinguistic and linguocultural study of Kazakh material-culture vocabulary were also made by scholars such as E. Zhanpeisov [9] and Zh. Mankeyeva [10]. At present, material-culture vocabulary is regarded as an

integral component of the national conceptual sphere, and the cognitive models of linguistic units are being identified. Studies in this direction emphasize that material-culture signs in language serve as important carriers of the national cultural code.

Materials and methods

During the study, methods of system analysis, such as generalization, sorting, comparison, description, and abstract, were used to process theoretical materials. Combinatorial integrative methods, such as conceptual analysis, cognitive interpretation method, metaphorical modeling, frame analysis, and content analysis, were used to determine the cognitive meaning and conceptual system of media texts, which are multi-level and multi-dimensional phenomena.

This study is based on the analysis of linguistic units related to material culture found in contemporary Kazakh-language media texts intended for children. The research material consists of media texts taken from children's television programs such as "Üyren de Jiren," "Korpe," "Bilezik," "Bilimland" and "Leader of the 21st Century" and others, broadcast between 2015 and 2025. The texts were selected according to the following criteria:

- the target audience – children aged 6 to 12;
- the presence of lexical units related to material culture (e.g., dwelling, clothing, national musical instruments, jewellery, tools, household items, food names, etc.);
- genre diversity (informational texts, narrative texts, educational content);
- availability in open digital sources.

The generalization method was used to identify the common semantic and functional features of lexical units related to material culture in media texts. This method made it possible to synthesize the shared characteristics of cultural terms frequently encountered in children's media discourse. The descriptive method was applied to present a precise and consistent semantic, functional, and cultural characterization of each lexical unit. The abstraction method enabled the identification of general cultural models, concepts, and their structural features underlying linguistic units. Through this method, generalized cognitive conclusions were drawn from specific empirical data. Integrative-combinatorial methods (conceptual analysis, cognitive interpretation, metaphorical modeling, frame analysis, and content analysis) made it possible to examine media texts as complex cognitive-cultural phenomena. Conceptual analysis was used to determine the cognitive function of national cultural items such as *dombra*, patchwork quilt (*quraq korpe*), bracelet (*bilezik*), meat platter (*et tabaq*) within media texts. This method allowed for identifying the place of material-culture vocabulary in children's media within the broader system of national worldview. The method of cognitive interpretation was applied to explain the cognitive structures that generate national content in media texts. Cognitive interpretation

revealed how lexical units convey not only linguistic meaning but also transmit the cultural knowledge embedded behind them. The combined application of these methods enabled a comprehensive examination of the national character of material-culture vocabulary in children's media texts and allowed for an in-depth interpretation of their cultural-cognitive content.

Results and discussion

The mass media are expected to provide news, deliver information, and contribute to the ethical and aesthetic education of the public. These services are provided by television, radio, newspapers and magazines. Television plays a significant role in shaping public opinion, informing the country, and shaping people's moral and aesthetic values. Television programs may contribute to fostering civilized behavior. The viewer receives the necessary knowledge and skills from the choice of words, style of speech, clarity of language of the participants of the TV program. Media texts in the 21st century are one of the tools for expanding children's horizons, forming their worldview, increasing their vocabulary and their education. It is known that at present schoolchildren are more interested in various information on television and on the Internet than in reading fiction. This is due to the fact that television can provide information more fully, quickly, accurately and interestingly than radio or printed media.

K. Zhubanov: "Every phenomenon is viewed by a person through the prism of perspectives created by his historical era. Therefore, each nation, including each class, has its own phenomena, close to it and distant from it" [11], explaining the national nature of language and its connection with national self-awareness. S. Amanzholov, continuing the views of K. Zhubanov, asserts: "The language of each nation can convey a picture and image of thought only in a way that is consistent with its consciousness and thinking" [12]. In his research, S. Amanzholov pays special attention to ideological principles, delving into the history and development paths of the people, nation, and ethnic group.

Giving a definition of linguistic symbols, Zh. Mankeeva noted: "These are linguistic symbols that embody national identity, worldview, spiritual and cultural values, as well as social meaning in the national knowledge base." [10]. They form a holistic structural system as a general characteristic of the life and culture of the people. Although this is real for humanity, but an attempt to understand it, to know it, to form in one's consciousness a holistic picture of this world is presented at different levels and in different interpretations for each person, each nation. Television programs for children are largely influenced by the vocabulary of national culture. Such linguistic units play an important role in providing the younger generation with information about national traditions, national knowledge and national history. A program about *dombra*, *kobyz*, *er-turman*, *sybyzgy*, *kurak korpa* provides extensive information about these subjects and deepens children's knowledge of the life and traditions of the Kazakh people.

Culture is the result of conscious human activity, and language reflects and manifests this result in the process of development of the human mind. It is known that each historical era has its own culture, and each nation has its own unique traditional culture. As a rule, material culture is known through production tools and architectural heritage, while spiritual culture is reflected in books, manuscripts and works of art, as well as in examples of poetry and oral literature. All this is the fruit of the intellect and worldview of people of each era, and the “subject of culture – man” studies, improves and develops this cultural heritage before him. Regarding the “conditionality” of material culture and spiritual culture, M. Bizhanova writes: “...the yurt and its inventory, household items related to material culture, are intertwined with applied art and crafts related to spiritual culture. This is not just a place of shelter or an object of consumption, but the symbols and signs on them reveal the worldview and traditions of this people” [13, p. 4, 9]. A nation cannot exist without culture, and the fact that language is a means of expressing national culture is a truth that does not require proof. Culture is embodied in language, and therefore language is a reflection of culture, a means of expressing culture. According to B. Kaliev, the study of language in an anthropocentric direction can be understood as the study of language in relation to a person who speaks this language, his mind, intellect, worldview, philosophical worldview, national culture, since language not only reflects the world. Language leaves its mark, its signature in human cognition and knowledge, thereby creating a linguistic picture of the world [14, p. 5, 6].

It can be said that oral language is a mirror of spiritual and material culture, history and the whole existence of each nation.

Studying the vocabulary of national material culture found in children’s television programs, we classified it into several semantic groups:

1. Household items: *et tabaq* (meat plate), *kurak korpe* (blanket), *syрмаq* (plaid)
2. Names of clothing items: *borik* (beret), *chapan*, *tymak*, etc.
3. Folk instruments: *sybyzgy*, *dombra*, *kobyz*, etc.
4. Names of jewelry: *blezik* (bracelet), *alqa* (necklace), earrings, ring, etc.

For example, in the next episode of the program «Uyren de zhiren» («Learn and Beware») children will be asked to learn how to cook a meat plate.

In the section on meat plates, you will learn not only about the types of meat dishes and how to cook them, but also about the tradition of our people to «present a plate» to guests. Our hospitable people have developed various laws and rules that allow each guest to receive their share. On this basis, the tradition of «passing the plate» arose. The secret of serving dishes, which some of our young people do not know today, is presented in the book «Uyren de zhiren» in a form that is understandable to children:

- *Амантай аға, біз сізден ет табақ жасауды үйренуге келдік.*

- *Ой бәрекелді, балалар ыдысына қарап асын іш деген, анасына қарап*

қызын ал деген. Сондықтан мына құт береке, несібе осы қазан-ошақ, ыдыстардан басталады. Онда көп созбай іске көшейік.

(- Brother Amantai, we have come to you to learn how to cook meat plate.

- Oh, my goodness, children are told to eat while looking at their bowl and to take their daughter while looking at their mother. So this blessing and good fortune begins with these pots, pans and utensils. So, without further ado, let's get down to business).

The words of the master in this passage: "Happiness and good fortune begin with these pots and pans," reveal the importance of the pot, pan, and bowl in Kazakh legends. The veneration of the black pot and the pot in national legends is closely related to this concept. The Kazakh people have always valued the hearth and home comfort. Our people have superstitious prohibitions such as "Don't pour water on the stove, it will be bad" and "Don't kick the stove". The concept of the hearth in Kazakh culture is closely associated with the notion of family. Therefore, people revered both their family and their hearth. The wish: "Let the fire of your hearth never go out" also reflects this. The word *hearth* is sometimes used interchangeably with the word *family*.

Our people considered the hearth to be the source of life and the blessing of the home. No matter how harsh the winter was, our ancestors never gave up, believing in their elders. He never gave the pot to anyone. There was a superstition that said: "If the pot disappears, luck will disappear." Meat platter, as a national dish, occupies a special place in the people's life and traditions. The topics chosen for the program were of educational value.

- Амантай аға, сіз осы ет табақтарды қандай ағаштан жасайсыз?

- Бұл заттарды көбінесе аққайын, емен, терек ағаштарынан пайдаланып жасаймыз. Бірақ көбінесе қарағашпен де қолданамыз. Бүгін жұмысымыз қарағашпен болады...

...- Балалар, өздерің ет табақ туралы не білесіңдер? Соны айтып берсеңдер.

- Ет табақ – ата-бабамыздың ерте кезден қолданып келе жатқан ас салатын ыдысы.

- Ол ағаштан жасалады.

- Әрине, дұрыс айтасындар. Сендер қазағымыздың табақ тарту дәстүрін білесіңдер ме?

- Табақ тарту? («Uyren de zhiren»).

(- Amantai aga, what kind of wood do you use to make these meat dishes?

- We often make these items from maple, oak and poplar. But we often use it with elm too. Today we will work with elm...

...- Children, what do you know about meat dishes? Please tell me.

- Meat platter is a serving dish that our ancestors have used since ancient times.

- It is made of wood.

- *Of course, you are right. Do you know the Kazakh tradition of serving food?*

- *Serve?*

- *Friends have their own rules and procedures for serving food. The first plate is set. It is given to respected and honored guests. Then pull the middle plate. It is offered to the little guests. Finally, the footrest is pulled out.)*

The program provides educational information about the Kazakh people's traditions of cooking meat dishes, including teaching how to cook one of the Kazakh national dishes.

Types of meat dishes and their use in connection with traditions are discussed. Similar examples can be given from the intellectual programs "Bilimland" and "Leader of the 21st Century". The intellectual competition "Leader of the 21st Century" will provide answers to questions that will add to the children's knowledge base.

That is, from such media texts, young people not only learn the names of material objects necessary for life, but also receive information about their history, their significance in people's lives, as well as about national traditions and beliefs associated with these objects. Educational media texts contribute to the formation of national consciousness and national worldview of young people, and enrich their spiritual world.

Within the «Bilezik» program, children are acquainted with the typology of bracelets, encompassing gold, silver, som, watch, cast, screw, hinged, double, round, and five-piece varieties. «The media format's depiction of the diversity of the surrounding world in a certain media format is the main factor in creating a modern image of the world» [15, p. 12].

In the "Korpe" programme, students will learn about the names of fabrics such as velvet, silk and satin, as well as the names of types of kurak such as triangular kurak, six-panel kurak, shi-kurak and simple kurak. They will also receive educational information about the traditions, legends and beliefs associated with the making of the blanket. This will broaden children's national worldview, enrich their knowledge of national art and traditions.

Program "Uyren de Zhiren: Zheti kazyna (Seven treasures)":

Жүргізуші: Амансыңдар ма?

Айдос: Сәлем Достар!

Жандосымыз әлі келмеген бе?

Жандос: Сәлеметсіздер ме? Мен кітапханаға барып кітап алып келдім.

Жүргізуші: Сәлем, Жандос! Қандай кітап алдың?

Жандос: «Қазақтың ұлттық салт - дәстүрлері» деген кітапты алдым.

Жүргізуші: Ол кітапты өзің оқу үшін алдың ба?

Жандос: Мен «Жігіт сұлтаны» сайысына қатысайын деп едім. Жеті қазына туралы білмеймін.

Жүргізуші: Алдымен жеті қазына туралы біліп алайық. Айдос, сен «Жеті қазына туралы» айтып берші. Жандос, сен түсініп тыңдап ал.

Айдос: Қазақ халқында жеті қазына деген ұғым бар. Оған:

Жүйрік ат, Қыран бүркіт, Құмай тазы, Берен мылтық, Білім, Алмас қылыш, Сұлу жар жатады.

Жандос: Рақмет, Айдос! Мен түсініп алдым. Еш қиындығы жоқ екен. Жеті қазына туралы енді білетін болдым.

(Host: Are you well?)

Aidos: Hello Friends!

Has not Zhandos arrived yet?"

Zhandos: Hello? I went to the library and brought a book.

Host: Hello, Zhandos! What book did you get?

Zhandos: I received the book "Kazakh national traditions".

Host: did you take that book to read it yourself?

Zhandos: I was going to take part in the competition "Zhigit Sultan". I don't know about the seven treasures.

Host: Let's learn about the seven treasures first. Aidos, tell me about the seven treasures. Zhandos, you should listen and understand.

Aidos: The Kazakh people have the concept of seven treasures. To him:

It is a horse, eagle greyhound, weapon gun, education, diamond sword, beautiful mate.

Zhandos: Thank You, Aidos! I understood. It turns out that there is no problem. I now knew about the seven treasures.)

The program will take a closer look at the winged male horse, and children will learn how to make a horse figurine out of paper. Kazakhs say that *a horse is a man's wing*, and it is considered one of the seven treasures. The seven treasures are interpreted differently by the Kazakh people. Bauyrzhan Momyshuly lists the seven treasures as follows:

This should be defined as seven treasures of a man. This is said in relation to a person's personal belongings and valuables that he needs for everyday life.

A galloping horse is a young man's wing. As the proverb says, A horse is a man's wing, and a man without a horse has had a black day.

An eagle is a symbol of courage and unbridled strength for a young man.

Greyhound is faith, loyalty to a friend.

A loaded gun is fire and fury.

Kakpan is a brave hero who can be described in one word.

Dagger is a precious stone, a gemstone,

"A beautiful woman is a man's strength, a blessing for the family.».

Program "Uyren de Zhiren: Korzhyn" («Learn and Beware» program «Basket»):

- *Иә, Жандос, кішкене күте тұр, біз бүгін базарлық салатын қоржын жасап толтырамыз.*

- Қоржынның басқа түрлері бар ма?
- Менің білуімше, қоржынның қыс қоржын, бесік қоржын, сүндет қоржын деген бірнеше түрі бар.
- Дұрыс айтасың, Айдос! Қоржынның түрі көп...
- Балалар, қоржынды көбінесе барқыт матадан тігеді. Себебі, ол сапалы, әрі берік мата. Ал біз қоржынымызды мақта матадан жасадық. Бұған әртүрлі ұсақ-түйек заттарды салуға болады.
- Дина, енді осы қоржынға не саласың?
- Қосымша үйірмелерге барғанда, достармен қыдырғанда сөмкенің орнына осы қоржынды алып шығамын, ішіне заттарды салып қоямын.
- Керемет! Игілігіңе пайдалан
- Рақмет, шебер!
- Өнер сыры - өрнекте деген рас. Қараңдаршы мына ою қоржынымызды қалай безендіріп жіберді
- Әрқашанда жақсылардан үйренейік!
- Ал жаманнан жүренейік!
- Көріскенше достар!
- (- Yes, Zhandos, wait a minute, today we will make a gift basket.
- Are there other types of baskets?
- As far as I know, there are several types of baskets: winter baskets, cradle baskets and baskets.
- You are right, Aidos! There are many types of baskets...
- Children, baskets are often made of velvet fabric. Because it is a high-quality and durable fabric. And we made our basket from cotton fabric. You can put various small items in it.
- Dina, what are you putting in this basket now?
- When I go to extracurricular activities or meet with friends, I take this basket instead of a bag and put things in it.
- Wonderful! Use it to your advantage.
- Thank you, master!
- It is true that the secret of art is in expression. Look how this decoration decorated our basket.
- Let us always learn from the best!
- And hate evil!
- See you soon, friends!)

The historical path of each nation – its national history, its traditions and customs – create a unique worldview and inimitable cultural identity. Naturally, national culture and national identity, changes and innovations in society are reflected in the language.

Kazan is a symbol of integrity, like a family. If it dies, the country dies. Moreover, worship of the kazan is a form of ancient worship of iron. In the legends of the Tauke people, a black cauldron and a black gun are an ancient symbol of revenge on the enemy. According to the Tauke charter, instead of taking revenge

by breaking houses and pots during military actions, they now make peace by giving the same things to the offended party without breaking them. The concept of *Shanyrak*. The concept of shanyrak in the national worldview of the Kazakh people has a conceptual character. The concept of shanyrak is of great importance in the worldview, everyday life and way of life of the Kazakh people. Shanyrak is one of the main categories that form the conceptual picture of the world of the national worldview. Shanyrak refers to the national cultural concept.

Let's take an example from a media text:

«Қарлығаш әулие», «Қарлығаш би» атанған Төле би «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама кезінде ел ауғанда үйін жықпай, қасиетті жұртын қимапты. Сонда жоңғарлық әскербасы Төле биден көшпей қалу себебін сұрайды.

Шаңырағыма бір бейкүнә қарлығаш ұя салып еді. Ол жер бетін топан су басқанда Нұх пайғамбардың кемесін сақтап қалған. Жыланға адам баласының жем болу қаупі туғанда қызғыштай қорғаған құс еді. Осындай киелі құстың ұясын бұзып, балапандарын зарлатып кете алмадым дейді дана туған Төле би.

Tole bi, known as “Karlygash Aulie” and “Karlygash Bi”, “during the years of great tribulation did not destroy his home and did not destroy his holy people.” Then the Dzungar commander asked Tole bi why he did not move.

An innocent swallow made a nest in my nest. He saved the ark of the prophet Noah when the flood flooded the earth. It was a bird that fiercely protected the snake when it was threatened by human prey. “I could not destroy the nest of such a sacred bird and let its chicks cry,” says the wise Tole bi (BILIMLAND program).

Kazakh people often use expressions such as *«қасиетті қара шаңырақ», «шаңырағың биік болсын», «шаңырақ көтеру»* (sacred black shanyrak, may your shanyrak's crown be high, to raise a yurt's crown).

The word shanyrak has a wide range of meanings. Shanyrak means home, family. In addition, the word shanyrak is often used in phraseological units:

He played horses in shanyrak – he exhausted;

Shanyrak fell in the middle – the family fell apart;

Raised shanyrak – created a family.

Looked at shanyrak – it means this is not your house, this is someone else's house, sit quietly.

There are also quite a few names for customs and rituals associated with the concept of shanyrak. The closeness of nomads to nature is also evident in their dwellings – yurts.

The yurt is not only a symbol of respect for the traditions and history of the people, but also a monument of ancient culture; the Kazakh yurt, which has accumulated the life experience, hard work and talent of previous generations, continues to serve as a convenient, portable dwelling in the modern era. In a word, the yurt is not only a symbol of national color and pattern. The yurt, in addition to

being a traditional collapsible dwelling, is a unique material and spiritual cultural artifact that has preserved traces of the great changes and changes of the 20th century.

The nomadic way of life did not imagine itself as separated from nature and the environment. Nomads felt themselves to be natural children of their environment, a part of their native nature [6, pp. 400-408]. The yurt is built in a suitable place depending on the season and harmonizes with the weather and nature of the area. A person inside the yurt does not feel locked in a stone mound, because the yurt is his own little world, his own world. A. Seidimbek shows that the ethnographic study of the yurt as a work of art, a magnificent example of material culture and its transformation into an exhibit of European museums began in the past centuries (XVIII). Yurts are distinguished into two types, depending on the design and appearance: Kazakh yurts and Kalmyk yurts. The Kazakh yurt is high and wide, similar to a dome, and the Kalmyk yurt has the shape of a cone. In the everyday life of the Kazakhs and for various situations, three types of yurts were used: an everyday yurt (family dwelling), a hotel or wedding house and a camp house [7, p. 410]. This division of house types depends on living conditions, and the basis for its transformation is the house structure. As for the *bone* of the yurt, its internal structure: roof, overhang, cornice, door, threshold, right side, left side – all these names are sacred. Because these names are not the external frame of the concept of *house*, but its internal meaning, its internal form, the social structure of the Kazakh world. The sum of these concepts is the value of the *house*. Depending on the economic development of society, the luxury and size of the house in the life of any nation can change, but its sacred meaning remains unchanged.

The sacred part of the yurt – shanyrak – symbolizes the continuity of generations. If initially the name shanyrak meant material culture, then human nature in its content led to the fact that the object was elevated to the rank of cultural value and acquired cultural semantics. For the Kazakhs, shanyrak is a priceless value and symbol.

Conclusion

The spiritual space of the Kazakh people is directly connected with their culture, language, religion, ethnic values and social life. The Kazakh civilization, which has passed through historical epochs, is the only reason for the formation of the national code. The national code is the basis of spiritual life, identity and way of life, knowledge and customs of each nation. Studying the vocabulary of material culture in children's media texts, we found that the language structures that allow us to see the worldview of a nation through the eyes of this nation are modeled by Kazakh national knowledge and traditional way of life and are presented through concepts encoded with national characteristics.

Children's TV programs convey information that reflects the national worldview of the Kazakh people. Such programs bring many benefits to young

people. It helps to enrich the vocabulary of children, providing a variety of information about national traditions, spiritual and material culture of the Kazakh people. Watching these programs, children become familiar with a variety of material and spiritual cultural vocabulary that is rarely used today. They will become familiar with unfamiliar words and names, learn their meanings and include some of them in their vocabulary.

Information about funding

This article was prepared within the framework of the grant-funded project AP23486445, “The Literary and Cultural Map of the Abai Region and Digital Integration (from Folklore to the Present Day)”

REFERENCES

- [1] Van Dijk Teun A. News as Discourse. – New York: Hillsdale, 1998. – P. 22
- [2] Montgomery M. Introduction to Language and Society. – London, 2019. – 245 p.
- [3] Bell A. The Language of News Media. – Oxford, 2021. – 149 p.
- [4] Fairclough N. Language and Power. – London, 2020. – 172 p.
- [5] Sagdieva R.K., Kabysheva R.D., Husnutdinov D.H. Statistical Investigation of Morphological-Stylistic and Lexical-Stylistic Errors of the English Language in the Speech of TV Presenters // Journal of Research in Applied Linguistics. – 2023. – 14(3). – Pp. 361-364. Doi: https://rals.scu.ac.ir/article_19567.html
- [6] Valikhanov Sh. Kop tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of multi-volume works]. – Almaty: Tolagai group, 2010. – 528 b. [in Kaz.]
- [7] Seidimbek A. Qazaq alemi. Etnomadani paiymdau [The World of Kazakhs. Ethnocultural rethinking]. – Almaty: Sanat, 1997. – 464 b. [in Kaz.]
- [8] Kaidarov A. Halyq danalygy [Folk Wisdom.]. – Almaty, 2004. – 652 b. [in Kaz.]
- [9] Zhanpeisov E. N. Etnokul'turnaia leksika kazakhskogo iazyka [Ethnocultural Vocabulary of the Kazakh Language]. – Almaty: Nauka, 1989. – 282 s. [in Rus.]
- [10] Mankeeva J.A. Madeni leksikanyn ulttyq sipaty [National character of cultural vocabulary]. – Almaty: Science, 1997. – 272 b. [in Kaz.]
- [11] Zhubanov K. Qazaq tili zhonindegi zertteuler [Research on the Kazakh language]. – Almaty: Nauka, 1966. – 306 b. [in Kaz.]
- [12] Amanzholov S. Qazaq tilt teoriyasynyn negizderi [Fundamentals of the theory of the Kazakh language]. – Almaty: Nauka, 2002. – 368 b. [in Kaz.]
- [13] Bizhanova M. Turki danalygyndagy bakyt metafizikasy [Metaphysics of happiness in Turkic wisdom]. – Almaty: QR BGM GK FSDI, 2013. – 204 b. [in Kaz.]

[14] Kaliev B. Qazaq til biliminin gylymi beinesi [Scientific image of Kazakh linguistics]. – Almaty, 2008. – 92 b. [in Kaz.]

[15] Akabaeva M.O. Mediamatin – alemnin mediabeinesin zhasaushy negizgi faktor [Media text is a key factor in creating a media picture of the world] // Abylai han atyndagy KazHQ jane ATU Habarshysy. “Filologiiа gylymdary” seriasy. – 2022. – N 4 (67). – B.11-24. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2022.67.4>. [in Kaz.]

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН МЕДИАМӘТІНДЕРДЕГІ ЗАТТЫҚ МӘДЕНИЕТ ЛЕКСИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Акабаева М.О.¹, *Абикенова Г.Т.²

^{1,2}Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

Аңдатпа. Сөйлеу тілі әрбір ұлттың рухани және материалдық мәдениетінің, тарихының, бүкіл болмысының айнасы деуге болады. Кез келген халықтың түп тамыры оның тілімен, сол ұлттың ғасырлар бойғы тарихымен, күнделікті тұрмысымен, дүниетанымымен, салт дәстүрімен тығыз байланысты болады. Мақалада қазақ тіліндегі балаларға арналған медиамәтіндердегі заттық мәдениет лексикасының ұлттық сипаты зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – балаларға арналған медиамәтіндердегі материалдық мәдениет лексикасын тақырыптық топтарға жіктеп, этномәдени және семантикалық тұрғыдан сипаттау. Балаларға арналған медиамәтіндердегі заттық мәдениет лексикасын талдауда тілдік фактілер қазақтілді отандық телебағдарламалар («Үйрен де жирен», «BILIMLAND» т.б.) материалдарынан алынды. Зерттеу барысында интерпретация әдісі, лексика-семантикалық талдау, контент-талдау тәрізді комбинаторлық интегративті әдістер пайдаланылды. Бұл зерттеуде балаларға арналған телебағдарламалар мәтінінде ұшырасатын заттық мәдениет лексикасының ұлттық таным мен әлемнің тілдік бейнесін берудегі қызметі айқындалған. Мақалада балаларға арналған медиамәтіндердегі заттық мәдениет лексикасын зерттеу арқылы ұлттың әлемдік бейнесі сол ұлттың көзімен көруге мүмкіндік беретін тілдік құрылымдардың қазақы ұлттық таным мен дәстүрлі тұрмыс-салты арқылы модельденіп, ұлттық ерекшеліктермен кодталған ұғымдар арқылы репрезентацияланады деген тұжырым жасайды. Зерттеудің нәтижелері қазақ тілінің лексикологиясы, лингвомәдениеттану салаларының теориялық тұрғыдан толығыуына белгілі бір дәрежеде үлес қосады және болашақта балаларға арналған медиамәтіндер тілін жаңа бағыттарда зерттеуге жол ашады.

Зерттеудің негізгі нәтижелері мен қорытындыларын «Лингвомәдениеттану» саласындағы ғылыми зерттеулер жасауға, жоғары оқу орындарында «Лингвомәдениеттану», «Қазақ тілінің лексикологиясы» сияқты курстарды жүргізуге және оқу құралдарын жазу барысында қолдануға болады.

Тірек сөздер: медиамәтін, мәдениет лексикасы, балалар тілі, ұлттық сипат, телебағдарлама тілі, этнолингвистика, лингвомәдениеттану, ұлттық таным

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР ЛЕКСИКИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В МЕДИАТЕКСТАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Акабаева М.О.¹, *Абикенова Г.Т.²

^{1, *2}Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

Аннотация. Речь – зеркало духовной и материальной культуры, истории, всего бытия каждой нации. Какой бы ни была нация, ее корни переплетаются с историческим путем этноса, который прошел тысячи лет, с культурой, мировоззрением, созданными руками, разумом, сознанием в повседневной жизни. В статье исследуется национальный характер лексики материальной культуры в медиатекстах для детей на казахском языке. Цель исследования – выявить тематические группы данных материальной культуры в медиатекстах для детей и охарактеризовать их с этнокультурной и семантической точек зрения. Основой для анализа материальной культуры в медиатекстах для детей послужила языковая составляющая материалов казахских отечественных телепередач («Үйрен де жирен», «BILIMLAND» и т.д.). В исследовании использовались комбинаторные интегративные методы, такие как метод интерпретации, лексико-семантический анализ, контент-анализ. В исследовании определяется роль лексики материальной культуры, встречающейся в тексте телевизионных программ для детей, в передаче национальной идентичности и языковой картины мира. В статье делается вывод о том, что посредством изучения лексики материальной культуры в детских медиатекстах мировая картина нации репрезентируется через понятия, кодируемые национальными особенностями, моделируемыми казахскими языковыми структурами, позволяющими увидеть глазами этой нации национальное познание и традиционный быт. Пологается, что результаты исследования будут в определенной степени способствовать теоретическому обогащению направлений лингвокультурологии, лексикологии казахского языка. Основные результаты и выводы исследования можно использовать для проведения научных исследований в области «Лингвокультурологии», проведения в вузах таких курсов, как «Лингвокультурология», «Лексикология казахского языка» и при написании учебных пособий.

Ключевые слова: медиатекст, лексика материальной культуры, детский язык, национальный характер, язык телепрограмм, этнолингвистика, лингвокультурология, национальное познание

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.07.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Абикенова Гульнат Токеновна – филология ғылымдарының докторы, Alikhan Bukeikhan University, e-mail: abikenova-gt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7261-3039>

Акабаева Мадина Отановна – PhD, аға оқытушы, Alikhan Bokeikhan University, e-mail: m.akabaeva@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9964-2016>

Информация об авторе:

Абикенова Гульнат Токеновна – доктор филологических наук, Alikhan Bokeikhan University, e-mail: abikenova-gt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7261-3039>

Акабаева Мадина Отановна – PhD, старший преподаватель Alikhan Bokeikhan University, e-mail: m.akabaeva@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9964-2016>

Information about the author:

Abikenova Gulnat Tokenovna – Doctor of Philology, Alikhan Bokeikhan University, e-mail: abikenova-gt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7261-3039>

Akabaeva Madina Otanovna – PhD, senior lecturer at Alikhan Bokeikhan University, e-mail: m.akabaeva@abu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-9964-2016>

UDC 81-25

IRSTI 16.21.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.002>

SPEECH INNOVATIONS OF YOUTH: DERIVATIONAL ASPECT

Antonova Ye.M.¹, *Bogdanova A.A.²

¹Ye.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

^{*2}Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan

Abstract. At the present stage, youth online communication has become a space for active linguistic experimentation, resulting in the emergence of lexical innovations that represent reality in distinctive ways. The article is devoted to the study of occasional derivation processes that give rise to specific speech innovations.

The aim of this study is to describe the structural characteristics and morphological features of neonominations functioning in the speech of participants of student thematic communities on the social network "ВКонтакте", as well as to identify the factors contributing to the activation of word-formation processes.

The main research method is descriptive, based on direct observation of speech data. To collect the research data, the method of complete sampling of comments on a social network was applied. By means of word-formation analysis the derivational models of neologisms created and disseminated in the speech of representatives of the younger generation are identified.

The conducted research demonstrates that the intensification of occasional word-formation reflects a tendency toward increased expressiveness in speech. Among the productive derivational strategies are suffixation, compounding, truncation, contamination, and abbreviation.

Occasional derivation based on borrowings from the English language serves as a reflection of contemporary word-formation processes. The article examines the features of russification in the graphic and phonetic form, as well as the grammatical and semantic characteristics of anglicisms. It identifies derivational chains and word-formation families that indicate the firm integration of English lexical units into Russian-language discourse.

The primary reason for the emergence of speech innovations is identified as the need of social media users for new lexical units that correspond to specific communicative situations and facilitate the realization of speakers' linguistic creativity.

The study contributes to a deeper understanding of the dynamics of contemporary language change and advances the investigation of mechanisms of linguistic creativity and their impact on the development of modern Russian. The findings may be applied in teaching the course "Word-formation Studies".

Keywords: word-formation, neonominations, occasional words, speech

innovations, linguistic creativity, derivational models, anglicisms, truncation, contamination

Introduction

The study of neonominations in youth communication, especially in the digital environment, is a relevant area of modern linguistics, allowing us to identify the mechanisms of language evolution. The study focuses on the analysis of new lexical units formed in the context of active interaction between language and socio-cultural context.

A large number of publications of the last decade are devoted to various aspects of word-formation, including occasional, in particular, the works of Shchuklina T., Zagidullina A.A., Chukayeva T.K., Karibayeva B.Ye., Samylicheva N.A., Kozlovskaya N.V., Pavlova A.S., Konopkina E.S., Lunina T.P., Cherneiko L.O., Li Yanyan and many others.

In these studies, neologisms are analyzed from various perspectives: functional-semantic, sociolinguistic, psycholinguistic, and derivational. However, it is impossible to speak of a comprehensive study of neonominations, since innovations continuously emerge in speech. Moreover, newly-formed units may transfer from the category of potential words into the vocabulary of the standard literary language. Therefore, occasional nominations functioning in online communication require systematization and consistent description.

The scientific novelty of this work lies in the presentation of new linguistic material and in the study of a corpus of occasional words that have not previously been examined from a derivational perspective. Word-formation processes are considered in the context of youth subculture, which sets trends in lexical means that serve as tools of stylistic evaluation and as a way of expressing the speaker's individual position.

Representatives of the younger generation take an active part in the creation and translation of occasional words. In the conditions of informal communication, young users of social networks are actively adapting borrowings to the conditions of the Russian language, first of all, from English, which has become the main language of international communication as part of the globalization process; converting already known words according to existing models and create completely new lexical units, showing the ability to "operate flexibly with derivational mechanisms in a wide range of nominative and communicative needs" [1, p. 80].

Neonominations are considered as a reflection of the value-semantic space of youth subculture. They act not only as linguistic units, but also as markers of cultural and mental attitudes that shape the identity of language speakers in the digital environment.

The study reveals the reasons for the activation of derivational processes, among which are socio-cultural factors, the influence of digital communication and the need of young people for expressiveness and laconicism of speech. These

factors contribute to the formation of a unique value-semantic space reflecting the mental and cultural characteristics of modern youth. As the study showed, neonominations are a dynamic system that models the communicative and cultural values of native speakers in the virtual space. This approach allows us to shed light on the evolution of the Russian language in the context of youth subculture and digital technologies.

The process of the emergence of new words reflects not only the results of a person's continuous cognitive process, but also the desire to give an adequate linguistic expression to the surrounding worldview.

The study of neonominations in the speech of participants in student thematic communities of the social network "ВКонтакте" is relevant in light of the active growth of occasional derivatives in youth communication. Despite significant interest in language innovations in modern linguistics, the study of neonominations in the context of the digital environment, especially in a specific social group of young people, remains insufficiently developed. One of the features of the present time is the activation of occasional word formation. The main reason for the appearance of occasional words is the need for a special expressive means that arises in the process of communication. The terms "occasional word" / "occasionalism" / "neonomination" in the proposed work are used to refer to "all speech innovations, systemic and asystemic ones; speech neologisms created with deviations from the modern word-formation system of the language; system formations that are the implementation of the productive word-formation model in a speech act" [2, p. 291].

It is assumed that neo-nominations in the speech of young people participating in student communities "ВКонтакте" are formed under the influence of the digital environment, which stimulates the use of traditional word-formation mechanisms (suffixation, addition, truncation, contamination and abbreviation) to create expressive and laconic lexical units that reflect the socio-cultural and communicative characteristics of the youth subculture.

Materials and methods

The material in this study is occasional words that function in the speech of young people aged from 17 to 21 years. To be analyzed it was collected by means of the complete sampling method from the texts of comments of users of the social network "ВКонтакте", presented in thematic communities of students in the Karaganda region. The number of samples composes 600 units.

The study relies on traditional linguistic methods, including a descriptive approach and word-formation analysis. The main method of the research is descriptive one, based on direct observation of the facts of the language. The word-formation analysis is used to determine the derivational models of the considered innovations. These methods provide a systematic study of the structure and functions of new lexical units, allowing us to identify patterns of their appearance and functioning in speech.

Results

Occasional derivation can be interpreted as “a creative cognitive act that reveals the implicit mechanisms and capabilities of the language system” [3, p.17]. The russified borrowings from English, acting as units of the individual vocabulary of a young social network user are particularly indicative in this regard.

An analysis of the features of russification of graphic and phonetic appearance, grammatical characteristics and lexical-semantic structure of English words used in Internet comments was carried out.

Observations of written Russian-language versions of anglicisms allowed us to draw the following conclusions about their graphic and sound adaptation.

In the studied material, the words borrowed from the English language were noted, structured using such methods of written fixation as transphonation and transliteration [4, p. 1089].

The translation of the sound sequence of the source language by graphic means of the recipient language, that is transphonation, is found in the following examples: Eng. *deadline* adopted as *dedlain*, Eng. *mainstream* as *meinstrim*, Eng. *bubble* as *babl*, Eng. *loot* as *lut* and others.

A lot of mastered anglicisms designed by transferring the alphabetic sequence of the source language by graphic means of the Russian language, i.e. by means of transliteration method, for example, Eng. *random* – in Russian writing *random*, English *full* – Russian *full*, English *old* – Russian *old*, English *prank* – Russian *prank*, etc.

Among the features of the phonetic adaptation of English borrowings, we include metathetical rearrangements. For example, the word *abuser* “offender” in Russian speech is borrowed as *arbuzer* (a person who humiliates others and forces them to do something against their will): *Arbuzery nam ne nuzhny!*

Using foreign language lexemes in speech, native speakers of the Russian language subordinate borrowings to the rules of the Russian language grammar, referring them to certain lexico-grammatical classes. As a result of grammatical processing, the morphological characteristics of anglicisms often change significantly.

The grammatical arrangement of many English nouns in the speech of social network users is carried out by adding the Russian formant *-a*, often added to the clipped generating basis: *pikcha* (Eng. *picture*) – an image of something, *stata* (Eng. *stats*) – a characteristic of a hero, *frendzona* (Eng. *friend zone*) – friendly relations between partners, one of which is trying to translate them into romantic ones, *signa* (Eng. *sign*) – a photograph of a person with some kind of inscription, *ficha* (Eng. *feature*) – unusual signs of a phenomenon, *vaifa* (Eng. *wife*) – a favorite female anime character, etc. Feminine inflection – *a* determines the relation of such words to the corresponding grammatical category in Russian.

English words with a stem ending on a consonant in Russian background are generalized into the type of masculine gender words, for example, *ivent* (Eng.

event) – a public event of an entertaining nature, *merch* (Eng. *merch*) – a product with symbol (logo) of a certain brand, *chart* (Eng. *chart*) – a published list of the most popular media products in a certain period, etc.

Borrowed English adjectives are characterized by Russian suffix design. In the group of so-called “hybrid adjectives” [5, p.118], we note the activity of productive affixes in the Russian language *-n-* and *-ov* attached to the English stem. For example, *kripovyi* (Eng. *creepy* – bizarre): *Eta kartinka takaya kripovaya*; *laitovyi* (Eng. *light* – cozy, pleasant): *U tebya doma takaya laitovaya atmosfera*; *sasnyi*, (Eng. *sassy* – impudent): *Etot paren'na video takoi sasnyi*, etc.

The named suffixes that join the stem of borrowings do not have an independent word-formation meaning and act as a formal means of grammatical adaptation of foreign adjectives in Russian.

English verbs are formed on Russian background with the help of the formant *-t'*-, for example, *fiksit'* (Eng. *fix*) – repair: *Mne komp nado fiksit'*; *svaipat'* (Eng. *swipe*) – move your finger across the smartphone screen: *Svaipni na sleduiushchuiu stranitsu*; *kastomit'* (Eng. *to customize*) – to individualize products for the orders of specific consumers: *Klient poprosil kastomit' dzhinsovuiu kurtku v stile anime*.

The frequency of use during the pandemic is marked by the neolexeme *zumit'* – to participate in an online conference held on the Zoom platform: *Vchera ves'den'zumila*.

In the vast majority the English words of one or another lexico-grammatical class are words of the same grammatical category in Russian. However, in some cases, such a correspondence is not observed: a Russian-language word can genetically go back not only to the word of another part of speech, but also to the whole phrase. For example, the English combination *white list* in the speech of Russian-speaking users of social networks is framed as the verb *vaitlistit'* – to add to the “white list”. Lexicalization is considered to be the most significant change in borrowings.

One of the indicators characterizing the degree of adaptation of borrowings in the receiving environment is the ability of foreign words to be actively involved in word-formation processes in the recipient language. The analysis of derivatives formed from English roots in the speech of Russian-speaking users of social networks demonstrates the following.

Among the derivative nouns, there are numerous formations with the meaning “names of persons with various characteristics”. The nouns identified in the studied material are formed from the stems of English nouns and verbs by means of the suffixal way.

The English suffix *-er-* (Russian *-er-*) is productive with the meaning of a person engaged in any activity, for example, *kheiter* (Eng. *hate* – hatred) – a person writing unmotivated negative social media comments, detractor: *Kogda ona vylozhila novuiu fotografiiu, u neyo poiavilos' mnogo kheiterov*; *pranker*; (Eng. *prank* – trick) – a person who loves to play pranks on others. *Kogda*

stanovich'sia ob'ektom vnimaniia prankerov – ne do smekha; slatsheimer (Eng. *slut* – “whore” + English “*shame*”) – a person speaking in the comments censure of women for their “obscene, defiant” appearance, in his opinion: *Osteregaisia, a to slatsheimery nabegut; glemer* (Eng. *glam*) – a person for whom glamor is a style and even a purpose of life: *Glemer khochet dobit'sia uspekha, a dlia etogo on dolzhen obzavestis' pliumazhem i stat'brendom* and many others.

The names of persons formed with the help of correlative suffixes *-shchik-* and *-shchits-*, are frequent as well, for example, *viarshchik* (VR- abbreviated from English. – *virtual reality*) – a person who prefers the virtual world to the real world: *Junior shkol'nik-viarshchik iz Sterlitamaka proshel v final chempionata RB World Skills Junior; promshchitsa* (English *promo* – discount) – a beautiful girl who likes to visit bars at someone's expense: *U nas byvaiut promshchitsy, kotorye uvodiat gostei v drugie bary s nashego kluba i razvlekaiutsya s nimi v drugikh mestakh, razvodiut na schet...*, etc. In the analyzed comments, the designations of persons with affixes *-k-*, *-ikh-*, *-ok-*, are found, for example, *ezka* (from English. *ez* – easy) is easy, i.e. weak player: *Pravil'no, ezka, nikogda ne zadumyvaisia, akh-akh; krashikha*; (from English *crush* – in love) – a girl who evokes a feeling of sympathy: *Katya is my crush; kripok* (from Eng. *creepy* – creeping, reptile) – a very shy person: *Etot kripok bezopasen*, etc. It is noteworthy that a new formation was received from the last noun through the subjective evaluation suffix *-ek-*: *Kakoi zhe on kripochek*.

To form Russian-language names of objects from the stems of English borrowings, the suffixes *-k(a)* – and *-shk(a)*, are actively used, for example, *khilka* (Eng. *heal* – treat) – first-aid kit of a computer character: *Srochno!!!! Khilku mne; gloskha* (from brand name *GLO*) – an electronic device that heats tobacco placed inside a special chamber, *ashk'iudishka* – a disposable electronic cigarette of the HQD brand: *Nel'zia sravnivat' ashk'iudishki i gloski. Ashk'iudishki vsyo ravno proigraiat*.

The adjectives found in the corpus of derivatives under consideration are formed in a suffixal way. The productivity of the following affixes was noted: 1) *-n-*, for example, *trushnyi* (from English *true*) – true, real, genuine: *Ya vam seichas rasskazhu odnu trushnuiu istoriiu iz moei zhizni; izichnyi* (from English *easy*) – very simple, without any difficulties: *Kontrol'naia byla izichnaia; lakshernyi* (from English *luxury*) – luxurious, accessible to a limited circle of people: *Kak khochetsia khot' raz pozhit' v lakshernom nomere*; 2) *-ov/-ev-*: *vaibovyi* (from English *vibe*) – creating a favorable atmosphere, cool: *Ty takoi vaibovyi chelovek. Ya toboi voskhishchayus'; khaipovyi* (from English *hype* – annoying advertising) – fashionable, popular, sensational: *Bitkoin seichas – khaipovaia shtuka; feikovyi* (from English *fake*) – unreliable, false: *V internete odna feikovaia informatsiia; granzhevyyi* (from English *grunge* – dirt) – artificially aged, etc.

The analysis of verbal derivatives demonstrates that anglicisms of various parts of speech, in particular, nouns are their productive stems, for example, *baitit'* (from the English *bait*), *sheimit'* (from the English *shame*), *kheilit'* (from

the English *hate* – hatred), *strimit'* (from the English *stream* – flow), *bullit'* (from the English *bulling* – baiting, intimidation), *dropnut'sia* (from the English *drop* – fall), *frendit'* (from the English *friend*); adjectives, for example, *fleksit'* (from English *flex* – flexible), *agrit'sia* (from the English *angry* – cross), *zam'iutit'* (from the English *mute* – dumb); adverbs, for example, *apnut'sia* (from the English *up* – upwards), *offnut'sia* (from the English *off* – away), *beidit'* (from the English *bad* – poorly) and many others.

In the studied material, a large number of perfective verbs, formed from Russified imperfective verbs in a prefixal way, were revealed.

In particular, words prefixed with *za-*, for example, *zaseivit'* (from *save*) – rescue: *Ya uspel tebya zaseivit' do togo momenta, kak na tebya naleteli*; *zaruinit'* (from *ruin* – destroy) – spoil: *Tol'ko poprobui zaruinit' mne katku*; *zabijit'* (from *bait*) – provoke: *Tebya zabaitili kak malen'kogo rebenka*, etc.

The formations with the prefix *po-* having meaning “completion of the action” are frequent, for example, *pofiksit'* (from *fix* – repair) – mend: *Ya obeshchal pofiksit' tvoi komp, i ya eto sdela!*; *poskeilit'* (from *scale*) – change, stretch or compress the image in computer graphics: *Segodnya vecherom poskeilyu*, etc.

In the studied lexico-grammatical class of words, suffix formations are numerous, in particular, verbs with derivational affixes *-nu-* and *-sya*. For example, *apnut'sya* (from English *up* – upwards) – to go to the next level: *Ya apnulsya eshche vchera*; *offnut'sya*; (from English *off* – away) – to shut up, to end the conversation: Finally, *Nakonets-to on offnulsya*; *ripnut'sya* (from the English *rest in peace*) – to die: *Ripnulsya posle takoi smeshnoi shutki*, etc.

The degree of development of the mentioned above borrowed words in the Russian language is evidenced by word-formation chains – associations of related words that are sequentially related to each other by relations of derivation [6, p.196].

In the studied material, derivatives of the third stage of derivation were also found, representing the strength of the occurrence of words in the system of the recipient language, for example, from English *creepy* – *kripok* – *kripochek*; from English *hype* – *khaipovyi* – *khaipovniak*; from English *use* – *iuzlik* – *iuzlikovyi*, etc.

The degree of branching of derivational families, i.e. the corpus of single-root words, ordered by relations of derivative word-formation [7, p.503–504], demonstrates the depth of word-formation development of anglicisms by the Russian language. In the corpus of analyzed units, polynomial word-formation families were found, for example, from English *to cringe* (to shudder with disgust) words are formed on Russian background *krinzhukha*, *krinzhatina*, *krinzhovyi*; from English *trash* (rubbish) – *treshovyi*, *treshno*, *treshniak*; from English *hype* – *khaipik*, *khapit'sia*, *khapovyi*, *khaipovniak*, etc.

Such words, often acting as emotional interjections, almost completely lose their denotative meaning, which is replaced by the strongly accentuated emotional component of meaning in this situation [8, p. 70].

The presence of word-building chains and families testifies to the strong

entry of the listed words into the speech of Russian speakers.

Foreign words in the borrowing language can also be subjected to semantic adaptation. In particular, various variants of the semantic mastering of polysemic words are possible, the consequence of which is a different nature of the correlation of the semantic amount and structure of the word in the source language and the recipient language.

Many polysemic English words are adopted by users of social networks not in the totality of their meanings, but only in one of them. An example of the narrowing of the meaning of an English word in Russian speech is the lexeme *bug* (beetle, bug, any insect), which in the jargon of programmers has acquired the meaning of “an error in a program or system, due to which the program produces unexpected behavior and, as a consequence, the result”. It is in this meaning that the word functions in the speech of social network users: *V programme naiden bag* or *Eto ne bag, eto ficha*. This meaning of the root “bug” is also preserved in the Russian-language derivative words *zabagovannyi*, *bazhnyi*, *bag(a)nutyi*.

The semantic mastering of a foreign word is an important circumstance in the process of entering the system of the language-recipient. Most anglicisms retain the semantics characteristic of the source language, i.e. the meanings of the source language are completely transferred to the semantics of the recipient language.

Occasional word formation can be considered as manifestation of the dynamic aspect of Russian word formation [9, p. 446]. Occasionalisms created on the basis of Russian words represent all methods of morphological word formation, i.e. they are formed by adding affixes to the root of the lexical unit.

The most universal way of word-creation is suffixation. A large group among suffix derivatives is represented by the names of a person according to their characteristic features. To form these lexemes, various suffixes with the meaning “person” are used.

Let's consider some examples. Occasionalism *dnar'*, that is representative of the bottom, formed with the help of the suffix morpheme *-ar'* from the stem of the word *dno* in the meaning of “declassified elements of society”. The people who are incompetent in computer games are related to this group by young users of social networks: *On takoi dnar'*. According to the same word-formation model, the nomination *kaifar'* (from Arabic *caf* – time of pleasant idleness) – 1) disparagingly about a person under the influence of narcotic substances: *Opyat' kaifarya v pod"езде videl*; 2) approvingly about a person who lives for his own pleasure: *On prosto kaifar' po zhizni*.

The noun *dushnila* (a boring and annoying person) was created using the suffix *-l-* from the stem of the adjective *dushnyi* “oppressive”: *Etot dusnnila isportil nastroenie*.

The nominations of persons of the younger age group are also formed in a suffixal way. In particular, the word *shkolota* (a derogatory name for schoolchildren) is formed by adding the suffix *-ot-* with the meaning of a group of people to the stem of the noun *shkola*: *Na ploshchadke, kak obychno, kucha shkoloty*.

Derivation of the neonomination *lichinus*, that is a child, marked by the combination of desuffixation and suffixation. There is a removal of the suffix *-k-* from the word *lichinka* and the addition of the suffix *-us-* to the stem of the word, which could result of desuffixation: *Ia ne sobiraius' v budushchem rozhat' lichinusov*.

The address *kotan* used by users of social networks to friends and acquaintances is formed from the word *kot* with the suffix *-an-*: *Privet, kotany! Davno ne videlis'*.

Among the few Russian-language nouns denoting objects, phenomena, processes in the speech of young people, the word *medveding* was found, that was created with the help of the English suffix *-ing-*, which actualizes the observed processivity and having, in contrast to the source language, the noun *medved'* as the generating stem. The meaning of the considered occasionalism is photographing people sleeping during important events due to the stable association with the hibernation of bears: *Ya sluchaino nachala zasypat' na pare, a ty srazu zanyalsya medvedingom*.

“An object characterized by the attitude to what is called by the word” – the word *kukukha* (head, brain: *S takoi ucheboi i kukukha poekhat' mozhet*) is formed with the help of the suffix way *-ukh-* with the meaning, which producing basis was the jargon *ku-ku* “crazy”.

Abbreviations, “derivative words created by adding syncopated stems or syncopated and full stems based on a combination of several words” are noted in the studied material [10, p. 185].

For example, the abbreviations of initial type include the following. *GG* – *glavnyi geroi* (main character): *GG v etoi igre real'nyi neudachnik*; *ChSV* – *chuvstvo sobstvennoi vazhnosti* (a sense of self-importance, about a person with high self-esteem): *Ona s ChSV*. The occasionalism *emnims* (if my sclerosis does not fail me) is an acronym – *Kogda ty v poslednii raz letal ot dykhat'?* – *Emnims, to goda dva nazad*. In this example, the abbreviation is used as an introductory word with a modal meaning.

In the conditions of Russian-Kazakh bilingualism, abbreviations of Kazakh phrases are found in the written speech of Russian-speaking users of social networks. For example, *N.A.K.* (Kazakh *nagyz aruy kazaktyn* – the ideal Kazakh girl) – about an obedient, devoted girl: *Ona tipa n.a.k.?*

Social network users transliterate abbreviations of English phrases, for example, *lol* (from English *laughing out loud* – to laugh aloud) – a sign that the interlocutor made you laugh: *A ya u ne dumal ob etom, lol*.

As you can see, abbreviations are used not only to increase the economy of the commentary text, i.e. they perform a compressive function, but also, acting as a result of the linguo-creative activity of the speakers, contribute to “the change of passive perception to active, the emergence of strong emotional reactions” [11, p. 124].

The same aim is achieved by words created by syncopating the generating

stem, regardless of the boundary of morphemes. Frequent in the studied material are neonominations created by truncation of the final part of words, i.e. by apokopa.

Examples of syncopation of the final part of words are neonominations *ril* (Eng. *really* – actually): *Mam, ia segodnya ril ustal*; *al't* (English abbr. for – *alternative*) – a representative of an informal subculture: *Izvestnyi al't*; *sogl*, i.e. agree. *Sogl s toboi*; *tsivil*, i.e. civilized person: *Diman tsivil*; *manik* (short for “manicure”) – special care for fingers, cleaning and polishing nails: *Zapisalas 'na manik*, *poetomu na uchebu zavtra ne poidu*, etc.

In the words *seleba* (English *celebrity* – famous person) and *Telega* (Telegram social network), the abbreviated generating stem of the original word is arranged by the formant *-a*: *Buzova – moya lyubimaya seleba*; *Da zaregaisya ty uzhe v telege, tam zhe udobnee*.

Jargon is also subjected to apocope, for example, *deb* (abbr. from *debil*) – a stupid, slow-witted person: *Bozhe, ty deb! bot* (abbr. from *ботаник*) – a person who is passionate about learning: *Katyukha u nas bot*; *pal'* (abbr. from *palenyi*) – counterfeit goods: *Ya i ne znal, chto v etom magazine prodaetsia pal'*. We observe the dearhaization of jargonisms that have lost their expressive coloring: the apocope of the previously emerged slang base is intended to update it and reintroduce it into active use.

In the studied material, there were also cases of syncopation that is truncation of the middle of a word. For example, the lexeme *femka* formed by mid-word syncopating *fem(inist)ka*: *Ty femka, chto li?* The syncopated occasionalisms act as a base for new names, for example, using the suffix *-lk-* with the meaning “room intended for the action performance” the word *botalka* is formed, that is a library reading room, permanent location of *botov*: *Poprobui eshchyo kuda-nibud' skhodit' krome botalki*. The nomination *chelik* received by adding the diminutive suffix *-ik-* to the syncopation *chel* (abbr. from *chelovek*): *Chelik, pomogi mne*. Occasionalisms *al'tushka* and *al'tukha* are representatives of the informal subculture produced with the help of suffixes *-ushk-* and *-ukh-* from *al't* – the abbreviated stem of the word *al'ternativa*.

The contaminated nominations found in regarded innovations are interesting as well. The named method of word-formation consists in the penetration of the first part (not necessarily a morpheme) of one word into another and the displacement of its beginning from this other word.

In the comments of multilingual users, there are contaminations of words from different languages. So, the occasionalism *chatriot* is formed by replacing the beginning of the Russian word (*pat*)riot with the English *chat* “conversation” – about a person who claims his rights only in virtual communication: *Chatrioty – pustoslovy nadoeli*. The penetration of the English word *chill* “to rest” into the Russian (*chel*)ovek is observed in the lexeme *chillovek* – a lazy person, an idler: *Ty tot eshchyo chillovek!* The name *fufломitsin* is interesting that is an ineffective drug created on the basis of the names of antibiotics with the Greek

frequent segment *mycin*, in which the initial element is replaced by the slang word *fuflo* “deception”: *Kagotsel okazalsia polnym fufloimitsinom*. By displacing the beginning of the Russian word (*dino*)*zavr* with the Kazakh *oraza* “hunger”, the occasionalism *orazavr* was formed – a person who continues to keep to a diet even after the end of the fast: *On velikiy orazavr*. Contamination *krivdabol* “liar” is formed by replacing the beginning of the Russian word (*bala*)*bol* “a person engaged in empty chatter” with the outdated word *krivda* “lie”: *Etot khanzha – krivdabol chistoi vody!*

The considered examples demonstrate that contaminated neologisms with expression are marked by a tendency for “meaning reproduction”: the insertions into known words create “semantic two-dimensionality of the word due to the combination of different signifieds in one signifier” [12, p. 241].

In the lexicon of social networks users, there are new formations created by word compounding, i.e. “using existing word stems” [13, p.75], combined into a whole word.

Prefixoids of foreign origin, which are actively used in the word-creation of young people, have a significant word-formation potential. In particular, the neonominations of *mikrochelik* and *nanochelik* formed from occasionalism *chelik* with the help of prepositive morphemes *mikro-* and *nano-*, denoting the steps of miniaturization. The lexeme *mikrochelik* has the following meanings: 1) child – *Kak ya popal v okruzhenie mikrochelikov?*; 2) mockingly about a small man – *Kto eto mikrochelik?* The word *nanochelik* denotes junior participants in online computer games: *So mnoi igraet nanochelik*.

By adding the stem of the word *sueta* and the suffixoid *-log-* with the help of a connecting vowel, the nomination *suetolog* was made – disapprovingly about a driver who is distinguished by aggressive driving: *On kak kupil novuyu mashinu, tak srazu suetologom zadelalsya*. By pure addition, the occasionalism *rukalitso* was formed, used to express utter disappointment: *Prosto rukalitso, zachem bylo tak pozorit'sia?*

The corpus of analyzed lexemes contains compound nouns created on the basis of truncations, for example, *infotsygan* (*infa* – abbr. from *informatsiya*) – a person who sells information products that have no practical value: *Nadeyus', ty ne sobiraeshsya pokupat' gaidy u etoi infotsyganki*. A compound abbreviated nomination is occasionalism, *chesslovo*, obtained by adding the initial part of the word *chestnyi* with the whole word: *Ne bral ya tvoi telefon, chesslovo*.

In the studied material, an occasional combination of such derivation methods as fusion and substantiation is presented. The formation of neonominations occurs by merging a combination of words, followed by the transition of a neolexeme to the class of nouns. The formation of the word *yazhmat'*, i.e. a woman who boasts of her motherhood happened by merging the combination of the words *ya zh mat'*, followed by the transition of the neolexeme to the class of nouns: *Moya podruga – nastoyashchaya yazhmat'!* *Ei vse obyazany*. Such formations “indicate another tendency towards the

formation of superwords, superstructures, when parts of a sentence, or a whole sentence, are contained in one nominative unit” [14, p. 241].

The analysis confirms that “occasional lexical units are not included into the language system, but they entirely realize the potential of the language system” [15, p. 40].

Discussion

The results of the analysis confirm that neonominations in the speech of young people are the result of active interaction of language with the socio-cultural and digital environment. The high frequency of anglicisms is explained by globalization and the dominance of the English language in digital communication. Russification of borrowings through transphonation, transliteration and grammatical adaptation testifies to the flexibility of the Russian language in mastering foreign language material.

Contamination and truncation, as expressive methods of word formation, emphasize the desire of young people for brevity and expressiveness, which corresponds to the communicative needs of the digital environment. For example, the words *chatriot* and *chillovek* demonstrate a creative combination of linguistic elements that creates new semantic shades. Abbreviation (“GG, ChSV”) performs a compressive function, accelerating communication, and addition (*microchelik*, *nanochelik*) reflects the tendency to create compact nominations for new realities.

The obtained data are consistent with the research of E.N. Ermakova [2], who emphasizes the potential of occasional words in realizing the capabilities of the language system, and T.A. Gridina [1], who points to the role of language play in word formation. However, unlike previous works, this study focuses on the digital context, which allows us to identify the unique features of neonominations in youth subculture.

A limitation of the study is the local nature of the sample (Karaganda region), which may not fully reflect language trends in other regions. Prospects for further research include a comparative analysis of neonominations in various social networks and age groups, as well as the study of their pragmatic functions in different communicative contexts.

Conclusion

The conducted research demonstrates that occasional formations are actively used in casual communication of social network users aged 17 to 21, forming nominative subsystems that complement the usual word rows of the corresponding denotative spheres of the Russian language. The activation of occasional word creation by young people is due to the need for laconic names, the need to express additional meanings, and the desire for self-expression.

The speech of social network users is full of russified borrowings from the English language, which have received grammatical characteristics, motivated a significant number of derivatives, and have been mastered semantically (acquired

a special lexical meaning). Occasionalisms created on the basis of Russian words represent all methods of morphological derivation. The frequency of English morphemes in the studied lexemes is associated with the implementation of the expressive function of neonominations. The identified compressive neoformations and complex words also serve to express a subjective assessment of the designated realities.

The study confirms that neonominations are an important tool of linguistic creativity, allowing young people to adapt language to new communicative and cultural realities. The identified word-formation patterns emphasize the dynamics of derivational processes and their dependence on the socio-cultural context. Prospects for further research include studying the influence of other social networks on the formation of neonominations, as well as analyzing their evolution in the context of multilingual communication, especially in bilingual regions, such as the Russian-Kazakh context.

REFERENCES

[1] Gridina T.A., Konovalova N.I. Tehniki yazykovoi igry v protsesse obucheniya slovoobrazovaniyu v shkole i v vuze [Techniques of lingual game in the process of teaching word-formation at school and university] // Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii. – 2017. – № 8 – S. 79-84. [in Rus.]

[2] Ermakova E.N. Preobrazovatel'nye vozmozhnosti sovremennogo russkogo yazyka: okkazional'nye i potencial'nye slova i frazeologizmy [Derivative possibilities of the modern Russian language: occasional and potential words and phraseological units] // Vestnik ChSPU. Ser. Philology and Art History. – 2012. – №3. – S. 289-298. [in Rus.]

[3] Lyahovich I.V. Okkazional'naya derivatsiya kak sposob i sredstvo sozdaniya yazykovoy kartiny mira (na materiale yazyka poeticheskikh tekstov V.Hlebnikova) [Occasional derivation as a way and means of creating a linguistic picture of the world (based on the language of poetic texts by V. Khlebnikov)]: dis. ... kand. filol. nauk. – Krasnodar, 2003. – 272 s. [in Rus.]

[4] Honimkulova F.R. Anglicizmy v sovremennom russkom yazyke // Akademicheskie issledovaniya v oblasti pedagogicheskikh nauk [Anglicisms in modern Russian language] // Academic research in the field of educational sciences – 2021. – Tom 2. – Vypusk 5. S. 1086-1092. [in Rus.]

[5] Kozlovskaya N.V., Pavlova, A.S. Neologizmy-prilagatelnye s inoyazychnymi osnovami v sovremennom russkom yazyke [Neologisms-adjectives with foreign bases in modern Russian] // Vestnik ChGU. Ser. Philological sciences. – 2020. – №6(99) – S.117-129. [in Rus.]

[6] Tikhonov A.N. Problemy sostavleniya gnezdovogo slovoobrazovatel'nogo slovarya sovremennogo russkogo yazyka: kurs lektsii [Problems of composing a family word-building dictionary of the modern Russian language: a course of lectures]: Izdatel'stvo SSU. – Samarkand, 1971. – 387s. [in Rus.]

[7] Tikhonov A. N. Slovoobrazovatel'noe gnezdo [Word-building family] // Ruskii yazyk. Entsiklopediya / gl. red. Yu. N. Karaulov: Drofa. – M., 1997. – 703s. [in Rus.]

[8] Marochkin A.I. Emotsional'naya leksika molodezhnogo zhargona [Emotional vocabulary of youth jargon] // Yazyk i emotsii: sbornik nauchnykh statei: Peremena. – Volgograd, 1995. – S. 69-75. [in Rus.]

[9] Shchuklina T. Okkazional'noe slovoobrazovaniye kak dinamicheskii aspekt derivatsionnoi sistemy russkogo yazyka. [Occasional word formation as a dynamic aspect of the derivational system of the Russian language] // Vostochno-evropeiskoye obozreniye. – 2019. – №10(1). – S. 445-452. [in Rus.]

[10] Zemskaya E.A. Slovoobrazovanie kak deyatel'nost' [Word-formation as an activity]: KomKniga. – Moscow, 2005. – 224s. [in Rus.]

[11] Tibilova M.I. Abbreviatury-innovatsii: sistemno-opisatel'nyi i lingvopragmaticheskii aspekt [Abbreviations-innovations: system-descriptive and linguo-pragmatic aspect: dis. ...candidate of philological sciences]. – Astrakhan, 2011. – 182s. [in Rus.]

[12] Cherneiko L.O., Li Yanyan. Abbreviatura kak nominativnyi i ekspressivnyi znak v tekstakh rossiiskikh SMI [Abbreviation as a nominative and expressive sign in Russian media texts] // Izvestiya UrFU. Ser. Humanities. – 2020. – №3(200) – S. 229-246. [in Rus.]

[13] Zagidullina A.A., Chukayeva T.K., Karibayeva B.Ye. Pragma-funktsional'nye osobennosti sozdaniya avtorskikh neologizmov v romanah Dzh. K. Rouling: novyy mir – novyy yazyk [Pragma-functional features of creating author's neologisms in J.K. Rowling novels: new world-new language] // Izvestiya KazUMOiMYA. Ser. Philological sciences. – 2024. – №3(74). – S. 70-90. [in Rus.] <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.004>

[14] Samylicheva N.A. Spetsifika mediinykh okkazionalizmov, sozdannykh po konkretnomu obraztsu [The specificity of media occasionalisms created according to a specific model] // Vestnik NNU imeni N.I. Lobachevskogo. – 2013. – №6(2). – S. 238-242. [in Rus.]

[15] Zakharova O.S. Okkazional'noe slovoobrazovanie v sootnoshenii s normoj i uzusom [Occasional word formation in relation to norm and usus] // Vestnik RUDN. – Ser. Lingvistika. – 2012. – №2. – S.33-40. [in Rus.].

ЖАСТАР ТІЛІНДЕГІ ЖАҢА ҚОЛДАНЫСТАР: ДЕРИВАЦИЯЛЫҚ АСПЕКТ

Антонова Е.М.¹, *Богданова А.А.²

¹Е.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

*²Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа. Қазіргі кезде жастардың әлеуметтік желідегі коммуникациясы белсенді тілдік эксперимент жүргізілетін кеңістікке айналып отыр, соның

нәтижесінде өмірді тілде ерекше репрезентациялайтын жаңа қолданыстар пайда болуда. Мақала жаңа қолданыстардың пайда болуына ықпал ететін окказионалды деривация үдерістерін қарастыруға бағытталған.

Зерттеу жұмысының мақсаты – «ВКонтакте» әлеуметтік желісіндегі студенттердің сөйлеу тіліндегі неоминациялардың құрылымдық сипаты мен морфологиялық ерекшеліктерін сипаттау, сондай-ақ сөзжасамның активтенуіне ықпал ететін себептерді анықтау.

Зерттеудің негізгі әдісі ретінде тілдік деректерді тікелей бақылауға негізделген сипаттамалық әдіс алынды. Тілдік фактілерді жинақтау үшін әлеуметтік желілердегі комментарийлерден жаппай іріктеу әдісі қолданылды. Сөзжасамдық талдау арқылы жас ұрпақ өкілдерінің тілінде жасалып, тарайтын неолексемалардың деривациялық модельдері айқындалады.

Жүргізілген зерттеу окказионалды сөзжасамның активтенуі тілдің экспрессивтілігін көрсететінін дәлелдейді. Деривацияның өнімді тәсілдері ретінде жұрнақ жалғау, сөз біріктіру (қосарлау), ықшамдау, контаминация және аббревиация қарастырылады.

Сөзжасам үдерісінің көрінісі ретінде ағылшын тілінен енген кірме сөздер негізіндегі окказионалды деривация саналады. Мақалада англицизмдердің графикалық және фонетикалық тұлғасының орыс тілінің ықпалынан өзгеру ерекшеліктері, сондай-ақ олардың грамматикалық және семантикалық сипаты зерттеледі; ағылшын сөздерінің орыс тіліне енуін дәлелдейтін сөзжасамдық тізбектер мен ұялар анықталады.

Тілдік инновациялардың пайда болуының негізгі себебі ретінде әлеуметтік желіні қолданушылардың нақты коммуникативтік жағдай талаптарына сай тіл иелерінің лингвокреативті әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жаңа лексикалық бірліктерге деген қажеттілігі көрсетіледі.

Зерттеу қазіргі тілдегі өзгерістердің динамикасы туралы түсініктерді жан-жақты түсіндіруге, тілдегі креативтілік механизмдер мен олардың қазіргі орыс тілінің дамуына әсерін зерттеуге үлесін қосады. Алынған нәтижелерді «Дериватология» пәнін оқыту тәжірибесінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: сөзжасам, неоминация, окказионал сөздер, тілдік инновациялар, лингвошығармашылық қызмет, деривациялық модельдер, англицизмдер, сөз ықшамдау, контаминация

РЕЧЕВЫЕ ИННОВАЦИИ МОЛОДЕЖИ: ДЕРИВАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

Антонова Е.М.¹, *Богданова А.А.²

¹Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

^{*2}Карагандинский технический университет имени А. Сагинова
Караганда, Казахстан

Аннотация. На современном этапе молодежная сетевая коммуникация становится пространством для активного языкового экспериментирования, в результате которого появляются лексические новообразования, по-особому репрезентирующие реальность. Статья посвящена исследованию процессов окказиональной деривации, обеспечивающих появление специфических речевых инноваций.

Цель данной работы состоит в описании структурных характеристик и морфологических особенностей неоминаций, функционирующих в речи участников студенческих тематических сообществ социальной сети «ВКонтакте», определении причин, которые способствуют активизации словотворчества.

Основным методом исследования выступает описательный, опирающийся на непосредственное наблюдение за фактами речи. Для сбора данных исследования был использован метод сплошной выборки комментариев в социальной сети. С помощью словообразовательного анализа определены деривационные модели неолексем, создаваемых и транслируемых в речи представителей молодого поколения.

Осуществленное исследование демонстрирует, что активизация окказионального словообразования репрезентирует тенденцию к экспрессивности речи. В качестве продуктивных способов деривации рассматриваются суффиксация, сложение, усечение, контаминация и аббревиация.

Отражением процесса словотворчества выступает окказиональная деривация на базе заимствований из английского языка. В статье исследуются особенности русификации графического и фонетического облика, грамматических и семантических характеристик англицизмов, выявляются словообразовательные цепочки и гнезда, свидетельствующие о прочном вхождении англоязычных слов в русскоязычную речь.

В качестве основной причины появления речевых инноваций выделяется потребность пользователей социальных сетей в новых лексических единицах, которые отвечают требованиям конкретной коммуникативной ситуации и способствуют реализации лингвокреативного потенциала носителей языка.

Исследование способствует углублению представлений о динамике современных языковых изменений, вносит вклад в изучение механизмов языковой креативности и их влияния на развитие современного русского

языка. Полученные результаты возможно использовать в практике преподавания курса «Дериватология».

Ключевые слова: словотворчество, неониминации, окказиональные слова, речевые инновации, лингвокреативная деятельность, деривационные модели, англицизмы, усечение, контаминация

*Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 04.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about authors:

Antonova Yelena Mikhailovna – Master of Philology, Senior Lecturer, Department of Russian Language and Literature named after Professor G.A. Meiramov, Karaganda Buketov University, Kazakhstan, e-mail: yelena_antonova@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0000-8202-9488

Bogdanova Anna Alekseyevna – Master of Philology, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Kazakhstan. e-mail: aneta.2011@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0004-2180-0872

Авторлар туралы мәлімет:

Антонова Елена Михайловна – филология ғылымдарының магистрі, доцент, проф Антонова Елена Михайловна – филология ғылымдарының магистрі, доцент, профессор Г.А. Мейрамов атындағы орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, Қарағанды, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, e-mail: yelena_antonova@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0000-8202-9488

Богданова Анна Алексеевна – филология ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, шет тілдер кафедрасы, Қарағанды, А. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан. e-mail: aneta.2011@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0004-2180-0872

Сведения об авторах:

Антонова Елена Михайловна – магистр филологических наук, доцент, кафедра русского языка и литературы имени профессора Г.А. Мейрамова, Караганда, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Казахстан, e-mail: yelena_antonova@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0000-8202-9488

Богданова Анна Алексеевна – магистр филологических наук, старший преподаватель, кафедра иностранных языков, Караганда, Карагандинский технический университет имени А. Сагинова, Казахстан. e-mail: aneta.2011@mail.ru, [ORCID](#) 0009-0004-2180-0872

ӨОЖ 8'81-26

ҒТАХР 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.003>

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ «БИЛІК» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҒЫЛЫМИ БЕЙНЕСІ МЕН ОНЫҢ ҰЛТТЫҚ- МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

*Асанова Г.С.¹, Нұрбекова Г.Ж.², Дүйсеева Л.А.³

^{*1} Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем
Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,3} Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Зерттеу Университеті,
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Концепт ұғымы, концепті талдау құрылымы әртүрлі тілдерде екі тілдің және мәдениеттің ерекшеліктерін ескере отырып талданады. Зерттеу тақырыбының мақсаты құрылымы әртүрлі ағылшын және қазақ тілдеріндегі «билік», «power» концептілерінің лингвомәдени, лексикалық және семантикалық мағынасын ашу мен олардың екі тілдегі мағыналық баламаларын қарастыру және аударма барысында туындайтын мәселелерді зерттеу. Басылымға ұсынылып отырған мақалада саяси дискурс саласына жататын «билік», «power» концептілері жан-жақты талданып, екі тілге тән ұлттық мәдени ерекшелігі зерттеліп отыр. Бұл зерттеуде 1500-ге жуық «билік» концептісіне салыстырмалы-салғастырмалы, концептуалды, этимологиялық талдаулар жасалып, олардың сөздіктерде берілген мағыналары мен аудармаларына басты көңіл бөлінеді. Қазақ мәдениетінде «билік» концептісі дәстүрлі түсінік бойынша әділ шешім айтумен, адал қызмет етумен байланыстырылып, уақыт өте келе күш көрсету, аса мәртебелі болу, үкім айту секілді жағымсыз коннотациялар туғызатын болған. Ағылшын мәдениетінде «билік» алғашында қабілет ұғымында қолданылып, уақыт ағымымен күш, саяси күш, ықпалды мемлекет мағыналарында ұғынылады.

Зерттеу нәтижесінде қазақ және ағылшын тілдеріндегі концептілердің көп қырларының ұқсас екендігі анықталды, бақылау және үстемдік, күш пен ықпал, басқару сынды негізгі мағыналар бейнеленген «power» концептісі қазақ тіліндегі «билік» концептісінің ең жақын лексикалық баламасы екендігі, кейбір мағыналарында ондай ұғым екі тілде де кездеспейтініне көз жеткізілді.

«Билік» концептін талдау барысында нақты сөздіктерден, саяси тарихи мәтіндерден мысалдар мен олардың аудармасы сарапталды. Зерттеу нәтижелері ұлтаралық, сондай-ақ мәдениетаралық эксперименттер жүргізу барысында, концептуалдық талдаулар жасауда қолданыс таба алады. Аударма талдауларын ассоциациялық сөздіктерді, екі тілді сөздіктерді құрастыруға, жоғарғы оқу орындарындағы лингвомәдениеттану, когнитивті

лингвистика, мәдениетаралық коммуникация секілді пәндерді оқыту тәжірибесінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: концепт, перцептивті, когнитивті, этимологиялық, концептуалды талдаулар, ұлттық сана, ұлттық-мәдени ерекшелік, билік концепті

Кіріспе

Мақалакөптегенғылымиқауымдастықтыңқызығушылығынтуғызатын концептілердің әмбебап түрі болып табылатын «билік» концептісінің белгілі бір ұлт және мәдениет қабылданымындағы өзгешеліктеріне, сонымен қатар оның бір тілден екінші тілге аударылу барысындағы мәселелеріне арналады. Мақалада берілетін зерттеудің *мақсаты*: туыс емес екі тілдің концептосферасында ерекше орын алатын «билік» концептісінің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін анықтау және аударма барысында туындайтын мәселелерді зерттеу.

«Билік» концептісін зерделеу мақсатында ең алдымен концепт ұғымын түсініп алайық, негізгі құрылымдық бірлік ретінде адам санасында шындықтың сан алуан оқиғалары мен құбылыстарын түсіну, жеке және әлеуметтік тәжірибені, нақты кеңістіктерді, уақытты, географиялық, тарихи және мәдени ортаны ескере отырып, кез келген нақты жағдайда басым болатын ұғыммен байланыстыратын нақты танымдық іс әрекет нәтижесі [1, 352 б.].

Нақты бір өркениет тарихындағы билік туралы ұлттық түсінік объективті себептерге байланысты өзгерістерге бейім болып келеді. Билік – қоғам өмірінің құбылысы, ал әрбір қоғам өз дамуында белгілі бір кезеңдерден өтеді. Жеке даму нәтижесінде әрбір мемлекетте басқарудың ерекше үлгісі мен белгілі бір саяси тәртіп орнайды. Олар тарихи жағдайлар мен саяси дағдарыстар әсерінен өзгеруі мүмкін. Мысалы бүгінгі қазақ қоғамы президенттік билікке сонау хандық биліктен түрлі өзгерістер нәтижесінде келіп отыр. Халық санасындағы билік бейнесінің өз динамикасы болады. Билік бейнелері ағымдағы саяси жағдайлар ықпалымен ғана емес, көп уақыттық факторлар, мәселен ұлттық саяси мәдениет дәстүрлер әсерінен де орнауы мүмкін.

Қазақ және ағылшын тілдері екі бөлек болуы себебінен, сыртқы дүниенің құбылыстарын түсініп-тану да бұл мәдениеттерде өзгеше болады. Осылайша, «билік» концептісін қабылдаудағы айырмашылықтардың болуы түсінікті. Бұл қабылдау, ең алдымен, дүниені танып білумен байланысты. Әрбір халық оны өзінше түсінеді, осылайша концептілерге өзіндік ұлттық-мәдени із қалдырады.

Саясаттанушылар мен қоғамдық ғылымдар зерттеушілерінің жұмыстарында «билік» түсінігі «күш», «бақылау», «ықпал», «басымдық», «артықшылық», «бедел», «үстемдік» секілді ұқсас ұғымдармен қатар жүреді. Осылардың арасында «билік», «күш» және «бедел» ұғымдары ықпал ету

формалары ретінде ұғынылады. Бір адамға ықпал ету оның басқалардан жоғары болуын көрсетеді. Кейде ол күш арқылы көрсетілуі мүмкін. Ал заң, бұйрық, лауазым жағынан басымдыққа ие болу ықпал етудің билік арқылы көрсетілуін білдіреді. Ал ықпал етудің бедел арқылы көрсетілуі тұлғаның қоғамдағы жалпы жағымды позициясына байланысты.

Ең алдымен, «билік» концептісінің этимологиялық құраушысын анықтаған маңызды деп ойлаймыз. Бұл бізге оның тілде қандай себептерге байланысты пайда болуын түсінуге мүмкіндік береді. Осы тәртіппен біз ұлттық дәстүрлі санада берілген концептінің алғашқы мағыналарын мен ерекшеліктерін ашып көрсете аламыз.

Зерттеуші М.Ахеттің айтуынша «билік» сөзі «би» сөзінен жасалған туынды зат есім болып табылады [2]. Ал «би» сөзі қазақ халқының санасында тек әділ шешім айтатын, дау-дамайды шешендігімен аяқтайтын, халықты бітістіретін тұлға ретінде көрініс табады. Яғни әуел бастан «билік» сөзі тек оң ассоциациялар қалыптастыратын сөздің туындысы ретінде дәл сондай ой келтіретін болған. Ал М.Қашғари өзінің әйгілі «Диуани лұғат ат-Түрік» (Түркі сөздерінің сөздігі) еңбегінде «билік» бойынша арнайы бір мақал береді және ол мағынасы бойынша, егер адам айтқан кеңеске құлақ асатын билік күннен-күнге гүлденсе, кеңессіз ол күннен-күнге өшетін болады деген тұжырымды қамтиды [3]. Ал Г.Е. Дюсембинаның айтуынша, «билік» лексемасы шығу тегі жағынан иелену мәніне жақын.

«Билік» концептісінің ұғымдық белгілерін ашу үшін көптеген концептуалды талдаулар сөздіктерге сүйенеді. Қазақ тілінің көптеген түсіндірме сөздіктерінде «билік» түсінігіне екі мағына аясында анықтама беріледі. Оның бірінші анықтамасында мынадай түсініктемелер жинақталады:

1. *Басқарушылық, басшылық, әкімшілік* [4, 354 б.]. Бұл мағынада билік дегеніміз адамға берілген басқару құралы, адамның ажырамас сипаты ретінде суреттеледі:

- Әрине, осының бәрін жүзеге асыру үшін үлкен **билік** керек.
- Сондықтан да күш қана емес, **билік** те менде.

Байқайтынымыздай, мұндағы «билік» концептісі әлдебір күшті, орындалмас нәрсені орындауға мүмкіндік беретін қасиет болып берілген. «Биліктің» бұл жерде нақты қандай екендігі айтылмайды. Сондықтан, оны барлық жағынан қарастыруға болады. Бұлар – қазақ тіліндегі «билік» концептісінің басқару, басшылық ету деген когнитивті сипаттарды жинақтайтын бірінші категориясы.

2. *Үкімет, мемлекетті басқару органы.*

- **Билік** сайлаудың легитимді және адал өтуіне мүдделі.
- Бұлар – өздерінің заңды талаптарын **билікке** білдіруші азаматтар [4, 354 б.].

Бірінші категорияда «билік» сипатының анық емес екендігі айқын болса, екінші категорияда оның саяси орындармен, саяси құзыреттілікпен

тығыз байланысын көруге болады. Берілген мысалдарда «билік» концептісі органдар, мемлекеттік, үкімет құру деген анықтаушы сөз не сөз тіркестерімен қатар қолданылады.

Саяси немесе мемлекеттік билік кез келген қоғамның әлеуметтік құрылымындағы биліктің әмбебап, жалпыға бірдей түрі болып табылады. «Құқық» абстрактілі мәнін оның субъектіге тиесілі болуы арқылы ұғынуға болады. Субъект ретінде басқару органдарының жүйесі және осы орындарды иеленетін лауазымы бар тұлғалар жүреді. Мұндай тұлғаларға министрлерді, депутаттар мен басқа да шенеуніктерді жатқызамыз. Оларға бағынатын қарапайым халық билік объектісі болып саналады.

Арнайы өкілеттігі бар адамдар жинақтай бейнелетін болса, олар лауазымды тұлғалар мағынасын білдіреді. Бізді қоршаған әлеуметтік орта құрылымдарында мұндай тұлғалар әр түрлі қызмет салаларында болады және олардың қызметі заңдылық пен тиімділік тұрғысынан бағаланады.

Әдетте басқару орындары мен лауазымды тұлғаларға тән билік құбылысының бейнесін арнайы бір мекемелерге жинақтай қабылдау қалыптасқан. Мысалы, Қазақстан Республикасында жоғарғы мемлекеттік билік Ақордада орналасқан. Сондықтан нақты ғимараттың атауынан онда орналасқан билік өкілдеріне метонимикалық көшу жиі байқалады. Әсіресе, бұл байланысты Ақорда, мәжіліс, министрлік, сот, әкімдік, прокуратура, милиция және т.б. сөздердің лексика-семантикалық нұсқаларының метонимикалық туындыларында жиі байқалады.

Осылайша, адам санасындағы «билік» менталдық құрылымының шеңберінде «билік өкілеттілігі бар және билік орындарын білдіретін тұлғалар» → «билік органы» → «билік органы орналасқан ғимарат» тізбегі секілді көрініс табатын үзілмес байланыс орнайды.

3. Мансап.

• Маған керегі – баянсыз атақ не уақытша билік емес, байсалды атақ пен түпкілікті, абыройлы **билік**.

• Сенен несін жасырайын, атақ та керек, **билік** те керек.

• **Билікке** қарай қол созба, жақсы оның бәрі деп [4, 354 б.].

Бұл мысалдардан байқайтынымыздай, «билік» концептісі енді «атақ-даңқ» концептілерімен қатар қолданылып, сондай бояуға ие болған. Мұндағы «билік» абсолютті күш пен жоғарылықтың белгісі емес, атақпен, танымалдылықпен сипатталатын қасиет болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген анықтамаларында «билік» концептісі құрылымындағы билік қатынастарының қатыстылық сипатын жағдайын айқындауға болады. Яғни мұндай жағдайда субъект біреуге (бірнәрсеге) билік етеді, ал объект біреудің (бірнәрсенің) билігінде болады. Билік субъектісі бұл ретте билік объектісіне қатысты әрекетті жүзеге асырады, соның нәтижесінде олардың арасында тең емес қатынастар құрылады. Бұл әкімшілік түріндегі әлеуметтік-лауазымдық қатынастар (мысалы, бастық-қызметкер), тұлғааралық қатынастар (мысалы, отбасындағы ересек

адам - отбасындағы бала), сондай-ақ кең және тар мағынадағы мүлдітік қатынастар (мысалы, меншік иесі) болуы мүмкін. Билік қатынастарының функционалдық аспектісі белгілі бір әрекетті анықтайды. Ол басқару, бағыну, билік ету, билеу секілді әрекеттер болуы мүмкін. Ал ықпал ету құралы ретінде күш, құқық не бедел және тағы да басқалары жүре алады.

«Билік» түсінігінің екінші анықтамасында мынадай сипаттамаларды айқындауға болады:

1. *Билердің айтатын төрелігі, шешімі.*

• **Билігін** бұрмай тура айтқан, төбедей билер төрде жоқ [4, 356 б.].

Жоғарыда айтылғандай-ақ, бұрынғы уақытта қазақ халқының дәстүрлі сана-сезімінде «билік» концептісі билермен, шешендермен байланыстырылатын болған және оның астарында көбінесе жақсы, позитивті идеялар мен ассоциациялар жатады.

2. *Қылмысты іс жөнінде шығарылған сот үкімі.*

• Халық соты істі ақтара тексеріп, айналдыра қарап **билігін** шығарды [4, 356 б.].

Бұл ұғымдық категорияға сүйенетін болсақ, жоғарғы категориядағы «биліктің» заманауи нұсқасының берілгендігін көреміз. Егер орта ғасырларда сот ісін билер атқарған болса, қазіргі заманда оны айрықша құқығы бар орындар жүзеге асырады.

Мемлекеттік биліктің табыстайтын айрықша билік құқықтары билік ететін орындардың бірнеше тармақтарында және аумақтағы басқару орындарында пайдаланылып, жүзеге асады. Лауазымы бар тұлғалар мемлекеттік және әкімшілік өкілеттіктерді асыратындықтан, «билік органдары» мәні «арнайы билік орындарында берілген өкілеттікті атқаратын адамдар» мағынасымен тығыз байланысты.

3. *Жарлық, бұйрық, әмір.*

• **Билігін** берекелі болса көркем, басыңа тұра алмайды бақыт қонбай [4, 356 б.].

4. *Ерік, ықтияр.* Бұл анықтамаға сәйкес, билік іс-әрекет еркіндігін беретін құрал ретінде сипатталады:

• Егер қолымда **билік** болса, әрине, солай істер едім де.

5. *Тағдыр, кесім.*

• Шығайда бір жақсы адам іске аспаса, **билігі** мырзалардың қалды құлға [4, 356 б.].

Бұл категориядағы «билік» концептісінің ұғымдық сипаты оның бір адамның өмірі үшін, тағдыры үшін нүкте қоятын жағдайды білдіреді.

Қазақ тіліндегі «билік» концептісінің ұғымдық құрамдасын қарастыру арқылы оның жалпы қандай түсінікке ие болатындығы анықталды. «Билік» концептісі қазақ халқының ұлттық сана-сезімінде тарихи оқиғалар ағымымен өзгеше сипатқа ие болып, бір мағынадан екінші мағынаға ауысып, өзгеріп отырғанын байқауға болады. Бастапқы уақыттары ол жағымды ассоциациялар туғызған болса, соңғы кездері жағымсыз коннотациялар

туғызғаны ұғымдық компонентті талдаған кезеңде-ақ белгілі болды. «Билік» концептісі көбінесе үстемдік ету, артықшылыққа ие болу, мемлекеттіліктің белгісі секілді когнитивті сипаттамаларды біріктіріп, осы ұғым аясында қабылданады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бұл зерттеуде концептілердің зерттелуіне үлес қосқан И.А. Стернин, З.Д. Попова, Д.С. Лихачев, В.И. Карасик, С.Г. Воркачев секілді белгілі тіл мамандарының еңбектері, сонымен қатар «билік» концептісінің қарастырылуына ат салысқан Е. Шейгалдың «Семиотика политического дискурса» атты монографиясы, Г. Дюсембинаның «Мерзімді баспасөздегі ғаламның аксиологиялық бейнесі (саяси мәтіндер негізінде)» атты докторлық диссертациясы негізге алынды. Ал концептілердің аударма мәселелерін қарастыруға А.Н. Приходько, Р. Newmark сынды тіл мамандарының еңбектері арқау болды.

Бұл зерттеуде салыстырмалы-салғастырмалы талдау, концептуалдық талдау, контексттік талдау және аударма трансформациялары мен техникалары қолданылады.

Зерттеу аясында авторлар ағылшын және қазақ тілдеріндегі 1500-ге жуық «билік» концептісінің ұғымдық белгілерін ашуға тырысады және оны мысалдармен талдау үшін концептуалды талдаулар, этимологиялық талдау, сөздіктерде берілген мағыналары мен аудармаларына лексикографиялық талдау береді, концептуалдық, когнитивтік және дискурстық талдаулар жасайды.

Нәтижелер мен талқылау

Салыстырмалы-салғастырмалы талдаудың бірден бір аспектісі ретінде «билік» концептісінің ағылшын тіліндегі «power» концептілік баламасының ұғымдық құрамдасын қарастырған маңызды. Осы секілді әдісте қолданылған кейбір жұмыстарда «биліктің» баламасы «authority» ретінде берілген. Дегенмен мұндай балама тек тар аяда қолданылып тұрғандықтан, концептінің зерттелу мүмкіндігін шектейді. Осындай жағдайды болдырмас үшін «билік» концептісін кең мағынада қарастырған маңызды. Сол себепті «билік» концептісі «power» концептісіне эквивалент болып табылады.

«Power» ағылшын концептісі ағылшын-француз *pouvoir* және көне француз *pouvoir* сөзінен шыққан. Олар өз кезегінде *potis* латын сөзінен жасалған. Бұл концепт «қабілет, бірнәрсені істей алу, күш» секілді мағынада сонау 1300 жылдары-ақ қолданылған. Кейіннен «үстемшілік ету, қожалық ету» сипатына ие болып, заң және әскер салаларындағы билік ретінде тілге ене бастаған [5].

Ағылшын тілінде «power» концептісінің ұғымдық бөлігін анықтау мақсатында «Oxford Dictionary of English» сөздігіндегі төмендегі сипаттамаларды қарастырамыз. Бұл сөздікке сәйкес барлық мағыналық категориялар үш анықтама аясында сипатталады:

1. Бірнәрсені істеу немесе әрекет ету қабілеті: «*the power of speech*» (сөйлеу қабілеті), «*I will do everything in my power to help you*» (Саған көмектесу үшін мен қолымнан келетіннің бәрін істеймін) [6, 1393 б.];

2. Жағдайлар ағымында басқалардың мінез-құлқын, жүріс-тұрысын бақылауда ұстау, ықпал ету қабілеті: «*she had me in her power*» (мен оның билігінде болдым/ ол мені бақылауда ұстады) [6, 1393 б.]; Бұл анықтамаға келесі сипаттар кіреді:

- Әсіресе үкіметке берілген саяси немесе әлеуметтік үстемдік не бақылау: «*the party had been in power for eight years*» (бұл партия сегіз жыл бойы билік басында болды);

- Бір адамға берілген немесе тапсырылған үстемдік: «*police do not have the power to stop and search*» (полицияның доғарып, іздестіріп кететіндей билігі/өкілеттігі жоқ);

- Мемлекеттің әскери қуаты: «*the sea power of Venice*» (Венецияның теңіз күштері);

- Әскери күші мен халықаралық ықпалы бар ел немесе мемлекет: «*a great colonial power*» (ұлы колониялық держава);

- Белгілі бір контекст аясында қуатты, ықпал ете алатын тұлға немесе топ: «*he was a power in the university*» (ол университеттегі маңыздардың (ықпалы көп) бірі еді);

- Тылсым күштер: «*the powers of darkness*» (түнек күштері);

3. Бірнәрсенің әрекет ету қасиеті немесе функциясы: «*the power of the storm*» (дауыл күші);

- Механикалық күш қолдану немесе жұмыс істеу мүмкіндігі: «*a surge of power from the engine*»;

- Спорт саласында спортшы, спортшылар тобын немесе ойнау стилін білдіретін көрсеткіш: «*a power pitcher*»

- Линзалардың үлкейткіш қабілеті: «*The main ocular determinants of refraction are the focusing power of the cornea and crystalline lens and the length of the eye*» [6, 1393 б.].

4. Механикалық немесе электрлік жолдармен алынатын энергия: «*generating power from waste*»;

- Бір аумаққа, мекемеге берілетін электрлік энергия, энергия көзі немесе нысаны: «*they were left without power*» (олар электр қуатынсыз қалды);

- Пайдаланылатын механикалық күш: «*a power drill*»;

5. Физикалық шығу қуатының көрсеткіші: «*It likes to trumpet its all out speed while ignoring the 130 watts of power and size of the beast*» [6, 1393 б.];

6. Қандай да бір санның бірнеше есе ұлғаю (көбейту) нәтижесінде алынған өнім: «*2 to the power of 4 equals 16*»;

7. Үлкен сан немесе бір нәрсенің саны: «*there's a power of difference between farming now and when I was a lad*» [6, 1393 б.].

Көріп отырғанымыздай, заманауи ағылшын тілінде «power» ұғымы күрделі көпмағыналы құрылым болып табылады және оның мағыналарының алуандығын сипаттары бойынша үш топқа бөліп қарастыруға болады. Олар – а) қасиет, ә) адамдар және б) заттар, техника. Бірінші топқа мынадай мағыналар кіреді: 1) бір нәрсені істей алу, бір нәрсеге әсер ете алу; 2) аса үлкен ықпал көрсете алу, физикалық не ақылақтық күш, күш-қуат; 3) басқаларды басқару, үстемдік, басым болу, жеке және қоғамдық ықпал; 4) әрекет етудің заңды мүмкіндігі, өкілдік, құқық, өкілеттіктерді, сенімдерді табыстау. Екінші топқа «билігі, ықпалы не үстемдігі барлар» семасымен жинақталған элементтер, сондай-ақ қолданыстан шығып қалған көнерген мағыналар қатары кіреді. Үшінші топқа кіретін құрамында «power» лексемасы бар, атап айтқанда, ат күші, математикадағы дәреже, өнімділік секілді техникалық терминдердің бұл диссертациялық жұмыс тақырыбы аясында қарастырылмайды, себебі зерттеуде «power» түсінігін кең мағынасында қоғам құбылыстарының бірі ретінде талдаған маңызды.

«Power» концептісінің шығуы сипаттарын және мән-мағынасын талдау оның мағыналық өрісіндегі негізгі, тірек белгілерді айқындауға мүмкіндік береді. Мұндағы басты мағына – іс-әрекет еркіндігін қамтамасыз ететін және басқалардың іс-әрекет мүмкіндігін шектейтін, соған ықпал ететін ерекше қабілет. Өрістің келесі негізгі элементі – күш, күш-қуат, саяси күш секілді лексемалармен суреттелетін мағына. Ағылшын тілінде қазақ тіліндегідей басқа адамдарға үстемдік пен бақылау жүргізу мағынасы айқын көрінеді. «Power» концептісінің ядросына кіретін соңғы сема билікті құзыреттілігі, өкілеттігі бар субъектіні бейнелейді. Осылайша, «power» концептісінің мағыналық құрылымы төрт негізгі категориялар көмегімен суреттеледі.

Екі тілдегі «билік» концептісінің ұғымдық құрылымын қарастыруды қорытындылайтын болсақ, ағылшын тіліндегі «power» сөзінің мәндері қазақ тіліндегі «билік» концептісіне қарағанда ауқымды болатынын байқаймыз (қазақ тілінде 8 мағыналық категорияға, ағылшын тілінде жеті белгі аясына жинақталған 18 мағыналық категорияға ие). Тағы бір айырмашылық – «power» сөзінің үстем болу, билік ету, әсер ету мәнінде етістік қалпында бола алмауы, сондықтан мұндай әрекетті білдіру үшін «билікті жүзеге асыру» немесе «билікті пайдалану» сияқты тіркестер қолданылады. Ал қазақ тілінде «билеу» етістігі бар және ол да «билік» зат есімінің мағыналық жиынтығына ие.

Алайда, «билік» және «power» екі түрлі сөз дегенді білдірмейді. Біріншіден, көптеген мағыналар екі сөз үшін де ортақ. Әсіресе, бұл биліктің әлеуметтік түсінік ретіндегі семантикалық өрісіне қатысты мағыналарға қатысты, себебі ағылшын тілінде сөздің техникалық және энергетикалық мәндері көп. Бұл мағынада олар «биліктің» («power») жалпы (бірдей) мағыналық өрісін жасайды.

«Билік»/«power» концептілерінің жоғарыда аталған және талданған

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «билік» концептісінің ғылыми бейнесі...

белгілерін жинақтай келіп, оны төменде берілген «Кесте – 1» арқылы көрсетеміз:

Кесте 1. Қазақ тіліндегі «билік» концептісі мен ағылшын тіліндегі «power» концептісінің қолданылу аясы

Концептілердің белгілері/сипаттары	«билік» концептісі	«power» концептісі
Бақылауда ұстау, үстемдік ету	+	+
Күш, ықпал, қабілет	+	+
Басқару түрі	+	+
Басқару мүмкіндігі	+	+
Басқару органдары	+	-
Қызметтік тұлғалар	+	-
Әсер ете алу қабілеті	+	+
Заң жүзінде әрекет ету, өкілеттік	+	+
Өкілеттікті, сенімді тарату	-	+
Держава/ірі мемлекет, ұлт	-	+
Бедел	+	-

Осылайша, қазақ және ағылшын тілдеріндегі концептілердің көп қырларының ұқсас екендігі анық көрінеді. Бақылау және үстемдік, күш пен ықпал, басқару сынды негізгі мағыналар бейнеленген «power» концептісі қазақ тіліндегі «билік» концептісінің ең жақын лексикалық баламасы екендігін тура айта аламыз. Бұл сипаттардың ішіндегі «power» концептісінің ең басты айырмашылығы – ірі мемлекет пен ұлтты бейнелеуі. Қазақ тіліндегі «билік» концептісі атауы айтып, бір елді не ұлтты білдірмейді, дегенмен ағылшын тіліндегі баламасына қарағанда белгілі бір билік институттарын немесе билік функцияларын атқаратын қызметтік тұлғаларды бейнелейді.

Қандай да бір концептінің этно-мәдени ерекшелігін, спецификасын толық анықтап, ашып көрсету үшін оның бір ғана құрамдасын талдаған жеткіліксіз. Концептілердің сөздіктерде берілетін анықтамалары, жалпы айтқанда, олардың нені атайтындығын, нені білдіретінін ғана көрсетеді. Яғни ұғымдық құрамдастың талдауы бізге концепт жөнінде ортақ түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл жағдайда оның басқа да компоненттерін ашып талдаған жөн.

Концепт құрылымындағы бейнелер арқылы берілетін компонент қабылданымдық бейне және когнитивті бейне секілді екі құрамдастан тұрады. Қабылданымдық бейнеге әдетте көзбен көру, жанасу, есту және сезу арқылы берілетін бейнелер жатады, ал когнитивті бейнеге метафоралық бейнелер жатады. «Билік» концептісінің бейнелік компонентін қазақ және ағылшын халықтарының дәстүрлі саналарындағы танымдық бейне мысалдарын зерттеу арқылы қарастыруға болады.

Ең алдымен, «билік» концептісінің перцептивті (қабылданымдық) бейнесін қарастырайық:

1. Биліктің көзбен көрінетін бейнелері:

Ұғымдық құрамдасты талдаған кезде «биліктің» қазақ қауымында бұрынғы уақыттары билермен, бектермен, сонымен қатар хан, төре, қожа сияқты концептілермен ассоциацияланғанын анықтай алдық. Осылайша, сол заманда даналығымен, парасаттылығымен, әділдігімен халықтың үлкен сеніміне ие болған билердің бейнесі «билік» концептісінің бейнелік құрамдасына кіреді. Оны қазақ тіліндегі бірнеше мақал-мәтелдерден байқауға болады. Мысалы, «**Билікті айту** оңай, оны біліп айту қиын», «Биді құдай ұрса, **билігі** дау болады», «Төр кімдікі болса, билік те соныкі», «Адалдан жимасаң, байлық неге керек. Әділдік құрмасаң, **билік** неге керек»; «Төр кімдікі болса, **билік** соныкі»; «Әулекі *би* ат үстінен **билік** айтар». Биліктің билермен қалыптастырылған бейнесі өз кезегінде мынадай тізбек қалыптастырады: би → билік → шешім, төрелік → әділдік → әділ билік. Сонымен қатар, халқымыздың үлкен буын өкілдерінің бүгінгі күні де «Өзі би, өзі қожа», «Сен де – хан, мен де – хан, атқа жемді кім салар» сынды сөз орамдарын қолданады. Бұл қазақ халқының түпкі санасындағы тарихи жағдайлардың әлі де айқын із қалдырғанын, билердің қазіргі кезде де биліктің бейнесі болатынын көрсетеді.

Дәстүрлі билік бейнесі қазақ қоғамында тұлға арқылы беріледі. Дегенмен де ХХІ ғасырдағы билік ету құрылымдарының өзгешелігі себебінен биліктің де өзгеше бейнесінің орын алуына түрткі болды. Қазіргі кезде билікті мемлекет басындағы қызметтік тұлғалармен, соның ішінде елбасы, президент, үкімет және осы секілді тағы да басқа бейнелермен тікелей байланыстырылады. Ал «билік» концептісі аталған сөздердің барлығының орнына қолданыла береді. «Билік» бұл орайда толыққанды абстрактілі концепт ретінде емес, тұлға арқылы берілетін және көрініс табатын концепт ретінде әрекет етеді. Халық арасында биліктің көбінесе атқарушы табы талқыға түседі. Бұл атқарушы биліктің әрекеті БАҚ арқылы айтылып отыруы себебінен туындайды.

Бүгінгі таңда билік өкілдері мен қарапайым халық арасындағы қашықтық бұқаралық ақпарат құралдарына байланысты бірте-бірте азаюда. Біз биліктің іс-әрекетін, оның берген уәделерін, отыратын орындары мен айтқан сөздерін мұқият бақылай аламыз. Осындай жолмен саяси көшбасының бейнесі тұлғаланып, оның символдық қасиеттері жоғалады. Сондай-ақ баспасөз саласы халықтың билік бейнелерін қабылдауға үлкен ықпал етеді, себебі әр медиа өкілі билікті әр түрлі көрсетуі мүмкін. Адам өзінің ой-пікіріне байланысты осы құралдар арқылы өзінің билік бейнесін құрастыра алады.

Осы аталған перцептивті бейненің көзбен көру арқылы берілетін бейнелік құрамдасы «билік» концептісінің антроморфтық қасиеттерін айқындайды:

Билік – ол адам: жергілікті билік, атқарушы билік, биліктің іс-әрекеті, билік жауабы, билік көзі;

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «билік» концептісінің ғылыми бейнесі...

Билік – ол адамға тиесілі: билігі бар болу, билікті ұстау, билік ету, билікке ие болу;

Билік – ол қарым-қатынас өкілі: халық пен билік, азаматтар мен билік, халық пен билік арасындағы диалог.

Билік – ол жанды құбылыс: билік жүргізу.

2. Биліктің жанасу арқылы берілетін бейнелері:

Бұл бейнелер көбінесе биліктің етістікпен жалғасқан формаларында кездеседі. Мысалы, биліктің жанасу арқылы бейнелері былай беріледі: билік тізгіні (тізгін арқылы билікті ұстауға болады), билік қамшысы (қамшы арқылы билікті ұстауға болады), билік тию (билік қолға тиеді, яғни жанасады), билік ұстау, қолда билік жоқтық, баста билік қалмады.

3. Биліктің есту арқылы берілетін бейнелері:

Мұндай бейнелер билікке есту мүшелерін қолдану арқылы берілуі мүмкін. Мысалы, билік құлақ аспайды, билік естімейді, билік шақырады және т.б.

Байқайтынымыздай, «билік» концептісінің қазақ тілінде көзбен көру арқылы берілетін перцептивті бейнелері басым болып келеді. Оның жанасу және есту арқылы берілетін бейнелері мұншалықты жарқын бейнеленбеген, деген де тілде өзіндік ізі бар. Алайда, «биліктің» сезу бейнесі тілде көрініс таппаған.

Ағылшын тіліндегі «power» концептісінің перцептивті бейнелерін қарастыратын болсақ, ол мынадай сипаттар көрсетеді:

1. Көзбен көру арқылы берілетін бейнелер.

Ағылшын халқында көптеген ғасырлар бойы монархиялық билік орын алғандықтан, бұл олардың дәстүрлі сана-сезіміндегі билік бейнелерінің қалыптасуына әсер етті. Мұндай перцептивті бейнелер көп жағдайда символдар ретінде де суреттеледі. Мысалы, тәж және тақ. Олар ағылшын халқының жалпы тарихы мен дәстүрлі билік құрылымының анықтаушы атрибуттары болып табылады. Бұл – билікті тұлғаландырудың (жансыз денені жанды нәрсе секілді қабылдау) айқын көрінісі. Монарх – биліктің адам арқылы суреттелетін, басқаша айтқанда, антроморфтық бейнесі. Ағылшындарда монарх әдетте king (король) немесе queen (королева), ал олардың отбасысы монарх әулеті болып табылады. Олардың арасындағы әйгілі билік бейнелері: Елизавета I, Виктория, Арыстан жүректі Ричард I, Елизавета II. Ағылшындық сана-сезімде король не королева бейнесі мінсіз, кіршіксіз таза болып қалыптасқан. Сол себепті оларда the king's English фразасы қолданылады. Оның мағынасы – шұбарланбаған ағылшын тілі, яғни ағылшын тіліне ешбір жаргон сөздер қоспай тек монарх қана сөйлейді деген түсінік қалыптасқан. Халық пен монарх билігінің ара қатынасы мына мақалда суреттеледі: «Kings go mad and the people will suffer for it» – «Әмірші есерсе, әлеумет сорлайды».

Уақыт өте келе, монархтың абсолютті билігі шектелгенде, билік бейнесі үкімет өкілдерімен беріле бастады. Мысалы, «the power behind the

throne» идиомасын алатын болсақ, оның тарихы Уильям I Питтің Лордтар Палатасында сөйлеген сөзімен байланысты. Ол бұл фразаны сол уақытта бірінші болып қолданады, содан соң уақыт өте келе қарапайым адамдардың лексиконында өз орнын табады. Мұндағы «билік» тақ артында тұрған нағыз билік иесі болып табылатын адамдарды білдіреді. Ал «*corridors of power*» идиомасы билігі орасан зор тұлғалардың отыратын орындары мен істеген әрекеттерін білдіре отырып, министрлерге қатысты қолданылған. Тағы бір ағылшын фразасы «*the powers that be*» ұлттың діни сенімінің нәтижесі болып табылады, және ол сатирикалық бояуға ие.

Сонымен, power концептісі ағылшын тілінде былай бейнеленеді:

Power is a person: king's power, queen's power;

Power is an attribute: power of the crown, power of the throne;

Power is person's action: to exercise power, to be in power.

2. Сезу арқылы берілетін бейнелер.

Ағылшын тілінде қазіргі таңда «power» концептісінің сезу арқылы берілетін бейнелері қалыптасып келеді. Солардың арасында «soft power» және «hard power» (билікті жұмсақ және қатты түрде сезіну) тіркестерін ерекше атап өтуге болады. «Soft power» бұл биліктің материалдық емес жолдармен жүзеге асуы болса, «hard power» материалды амалдармен іске асыру.

«Билік» концептісінің қазақ тіліндегі когнитивті бейнесін мынадай фразеологиялық тіркестер арқылы көрсетуге болады:

1) бағындыру, бағындыра алу мағынасында: мойнына құрым ілу; көк желкесіне міну; мысы басу; бір шыбықпен айдау; қамшысын үйіріп отыру; уысында ұстау; уысынан шығармау; шырқ иіру; қойдай өргізіп, қозыдай көгендеу; мойнына ерттей міну; табанынан тік тұрғызу; басын байлау; тізгінді қолға алу; ұршықтай айналдыру; дегеніне көндіру; қойдау жусату; темірдей тәртіпке бағындыру; сығымдап ұстау.

2) айтқанына көну, билігіне мойынұсыну мағынасында: қойнына кіріп, қонышынан шығу; табанын жалау; шашбауын көтеру; атса – оғы, шапса қылышы болу; қол жаулық болу; отымен кіріп, күлімен шығу.

3) орасан билікке ие болу мағынасында: қасқалар мен жайсаңдар; мүйізі қарағайдай болу; дүниенің тұтқасын ұстау; бір ернімен көк тіреп, бір ернімен жер тіреу.

4) өз билігі болу: өзі би, өзі қожа.

Г.Е.Дюсембина өз мақаласында «билік» концептісінің қазақ тілі баспасөз беттерінде биліктің тақ, күнделік ретіндегі, сондай-ақ жүйе, «Мәңгілік Елді» жүзеге асырушы бейнесіндегі метафорлар секілді кездесетінін айтады [7, 238 б.].

Ағылшын тілінде «power» концептісінің когнитивті бейнелері төмендегідей көрініс табады:

1) басқару мағынасында (белгілі бір жағдай кезінде басқалардың мінез-құлқын бағыттау немесе әсер ету қабілеті): call the shots/call the tune,

gain the upper hand, hold sb to ransom, hold sway over sb/sth, hold/take the reins, turn/twist sb round one's finger, rule the roost, take the helm, take the lead, bring to heel, carry weight, crack the whip, force someone's hand, read the riot act, speak softly and carry a big stick, under one's thumb.

2) үлкен билікке адамдар мағынасында: big fish, friends in high places, an iron fist in a velvet glove, top dog, big shot.

3) билігі шектеулі не мардымсыз болу мағынасында: paper tiger, rank and file.

Адам санасында «билік» концептісі бейнелерінің қалыптасуына қазіргі уақытта саясатта болып жатқан оқиғалардан басқа бұрынғы кезеңдерден бері дамып келе жатқан саяси мәдениет тарихы да әсер етеді.

Жеке адамның санасында «билік» бейнелерінің қалыптасуына, сондай-ақ өзіндік себептер де ықпал етеді. Осы факторларды үш топқа бөліп қарастыруға болады.

Бірінші топқа билікті атқарушының мінездемелері, яғни саяси билік пен оны бейнелейтін тұлғалардың, саяси көшбасшылардың сипаттамалары жатады. Тұлғалық деңгейде билікті абстрактілі категория ретінде қабылдау, билік институттары мен ондағы басшыларды қабылдау әр түрлі болады. Яғни әр тұлға билікті өзінше қабылдайды. Себебі, ең біріншіден, осы қабылданымның қалыптасуы аталған саяси көшбасшының жеке тұлғалық қасиеттеріне байланысты [8, 62 б.]. Басқаша айтқанда, қандай да бір тұлға билік өкілінің сипаттарын жағымсыз деп таныса, онда оның санасында дәл осындай бейнелер сақталады.

Екінші топты қабылдаудың қарым-қатынастық компоненттері ретінде белгілеуге болады [8, 62 б.]. Оларға қабылдау үрдісінің психологиялық тетіктері жатады. Осы механизмдердің көмегімен тұлға санасында биліктің бейнесі қалыптасады.

Саяси биліктің жеке бейнесінің қалыптасуына ықпал ететін себептердің үшінші тобын қабылдаудың жеке компоненттері құрайды. Бұл – қабылдаушы тұлғаның сипаттамалары. Мұндай сипаттамаларға тұлғаның жантанымдық және әлеуметтік ерекшеліктері де жатады. Әлеуметтік ерекшеліктер ретінде жеке тұлғаның жасы, жынысы, білім деңгейі, әлеуметтік-материалдық дәрежесін айтуға болады, ал психологиялық сипаттамаларға тұлғаның өзі туралы түсінігі, өзін-өзі бағалау деңгейі, өзіндік құндылықтары мен саяси көзқарастары жатады [8, 62 б.].

Осы үш топқа бейнелер қабылдаудың жағдаяттық компоненттерін жатқызуға болады. Бұл компонентке тарихи, әлеуметтік, саяси, экономикалық контексттер шеңберінде қалыптасатын билік бейнелері жатады. Мысалы, бүгінгі таңда қазақ қоғамындағы саяси биліктің қабылдануына өктемшіл билік түрінен халық билігі түріне ауысуы нәтижесінде орын алған өзгерістер әсер етеді. Сондықтан биліктің қазіргі заманғы бейнелері ұжымдық санада сонау замандардан сақталған адамдармен салыстырылуы арқылы да беріледі.

Жеке тұлға санасындағы билік бейнесі түрлі деңгейдегі көптеген компоненттермен құралады. Алайда адамның билік туралы ойы мен көзқарастарының көп аспектілері ұғыныла бермейді.

Концептінің құндылықты компоненті әдетте тұлғаның бағалауы арқылы айқындалады. Мұндай бағалауға концептінің позитивті не негативті, сондай-ақ бейтарап ассоциацияларын жатқызуға болады [9, 129 б.]. Осылайша, «билік» концептісінің құндылықты компонентін осы концептімен қолданылатын сөздер арқылы анықтауға болады. Бұл үшін «билік» лексемасының қолданылуы мысалдарын келтірейік.

Қазақ тілінде «билік» концептісінің құндылықты компонентінің бағалау аспектісінің жағымды ассоциациялары төмендегідей көрініс табады:

- әділ билік: Бабалар мұрасы – *әділ билік*. Таза сайлау өтпей, *әділ билік* болмайды.
- адал билік: *Адал билік* айтатын адам рабайда бір қатыннан туады деген рас (А.Тоқмағамбетов, жыр.)
- тура билік: Суреткердің осыншалық сүйікті болу себебі – Ғабеннің шыншылдығында, *тура билігінде*.
- абыройлы билік: Маған керегі – баянсыз атақ, уақытша билік емес, байсалды атақ, түпкілікті, *абыройлы билік*.

Қазақ тіліндегі жағымсыз бағалау мынадай тіркестермен беріле алады:

- қисық билік: Шариғатта *қисық билік* айтқан бидің орны тозақта деген.
- шексіз билік: *Шексіз билік* иесі монархтарға шекелей қарайтын.
- теріс билік: Жеткенінше ақылым, *Теріс билік* бермеймін.
- арандатушы билік. Ең басты *арандатушы – билік!*
- жауыз билік: *Билік* - ол *жауыздық* дейді.

Сондай-ақ қазақ тіліндегі *билік басындағылар*, *билік үстемдігі*, *орасан зор билік* секілді тіркестер жағымды бағалауға қарағанда теріс пікірдегі бағалауға көбірек ие. Мысалы, билік басындағылар – биліктің шыңына шыққандар, билік үстемдігі – халықты басыну, орасан зор билік – үлкен ықпалмен өз дегенін істеу. Г.Е. Дюсембина өз диссертациясында осы концептінің құндылықты компонентін ашу мақсатында тәжірибе жүргізе отырып, қазақ халқы санасында жағымсыз бағалаудың басым екендігін айтады [10, 88 б.].

«Power» концептісінің ағылшын тіліндегі құндылықты компонентінің бағалау аспектілерінде мазмұндық жағының кең болуы себебінен жағымды-жағымсыз сипаттар да, бейтарап сипаттар да көп кездеседі. Мысалы, жағымсыз бағалау: *absolute power corrupts absolutely, abuse of power, to cling to power*; жағымды бағалау: *a great power, power of friendship*; бейтарап бағалау: *special power*.

«Билік» концептісінің басқа да концептілермен байланысы бар. Оның ең көп таралғандарының бірі – «билік» концептісінің «еркіндік» концептісімен байланысы. Билік субъектісінің әрекет ету және бұйыру

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «билік» концептісінің ғылыми бейнесі...

еркіндігі билік объектісінің бойұсынуын, бағынуы мен тәуелділігін ұйғарады. Яғни еркіндік бұл жерде екі аспект тұрғысынан қарастырылуы мүмкін. Бірі – билік еркіндігінің шексіздігі: Билік қарапайым азаматтардың еркіндік жолындағы бар мүмкіндіктерін шектеп тастады. Ал екіншісі – халық еркіндігінің шегі: «Еркіндікті шектеген – билік».

Жалпы, «билік» концептісінің құндылықтарын ашып көрсететін құрамдасында мынадай аспектілерді ажыратуға болады: қызметтік аспект, бейімдік аспект, эмоционалды-бағалау аспектісі және реттеуші аспект.

Қызметтік аспект «билік» түсінігінің қоғам тіршілігінің маңызды алғышарты екендігін көрсетеді. Мұндай құбылыстың пайда болуы әлеуметтік қатынастарды реттеу үшін, қарама-қайшы пікірлерді бір келісімге келтіру үшін, адамдар арасында ұйымдастырылудың болуы қажеттілігінен туындаған. Билік қоғам өмірінің тірек негізі болып табылатын құбылыстар қатарына жатады. Дегенмен кез-келген қоғамда саяси, мемлекеттік билік түрлері әмбебаптығы мен жалпылығына байланысты ұғыну мен түсіну, ойлау секілді процестерден өтеді. Билік қоғамның қалыптасуы мен өмір сүруі үшін өз міндеттері мен қызметтерін атқарады.

Бейімдік аспект бойынша саяси билікті ең біріншіден оның субъектісі, яғни билікке ие тұлға бейнелейді. Белгілі бір әлеуметтік топтар мен тұлғалар бүкіл қоғамның қызығушылықтарын жүзеге асыратын саясат саласын құрайды. Мұндай билік өкілдерінің тек арнайы өкілеттіктері ғана емес, басқа да артық тұстары бар. Психологиялық көзқарас бойынша билікті иелену адамды рахатқа бөлейді, себебі билікке ие болу арқылы адам қоғамның шындарына шығып, аса басымдыққа ие бола алады.

Эмоционалды-бағалау аспектісі. «Билік» концептісінің бағалау компоненті биліктің өнегелік бағасын айқындайтын белгілерді қамтиды. Мысалы, заңды билік/заңсыз билік, дұрыс билік/ бұрыс билік, әділетті билік/ әділетсіз билік. Мұндай өнегелік бағалар билік өкілдерінің саяси қызметтерін сипаттайды. Билік өкілдері халық үшін жауапты, олардың шешімі қоғам өміріне әсер ететіндіктен, билік өнеге жағынан бағаланады.

Реттеуші аспект. Бірқатар зерттеулердің көрсетуінше, билік бейнелері мінсіз билеушілер (көшбасшы) туралы түсінікке байланысты қалыптасады. Мінсіз көшбасшы халықтың қойған психологиялық талаптарына сай болуы тиіс. Яғни, оның сыртқы келбеті де, өз кәсібінде алда болуы да, қоғамдағы белсенділігі де санадағы бағалауларды реттейді.

Қорытынды

Осылайша, «билік» құбылысын концепт ретінде тану және қарастыру барысында көпшілікке жалпы, белгілі бір шағын топ өкілдеріне ортақ және жеке тәжірибелер байқалады. Ал билік туралы ғылыми және тарихи-мәдени түсініктер «билік» концептісінің ерекшеліктері мен оның концепт ретінде қалыптасуының алғышарттарын анықтауға мүмкіндік береді.

«Билік» концептісінің ғылыми бейнесі мен оның қазақ және ағылшын

тілдеріндегі ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу, талдау арқылы мынадай қорытындылар шығаруға болады:

- Концепт адам санасында ғасырлар бойы көптеген жағдайлар мен оқиғалар әсерінен пайда болып, өзгеріп отыратын менталды құрылымдар;
- Концептілердің көптеген классификациялары мен типологиялары бар және бір концептті әр түрлі түрге жатқызуға болады;
- Зерттеушілердің айтуынша, концепт міндетті түрде ұлттық-мәдени ерекшелікке ие болуы тиіс; бұлай болмаған жағдайда, ұғымды концепт деп атау мүмкін емес;
- Концептілер типологиясында жалпыға түсінікті, барлық ұлттар концептосферасында ерекше орын алатын әмбебап концептілер болады және олардың әмбебаптығына байланысты этно-мәдени спецификасы жоқ деп қарастырылуы қате түсінік, себебі әрбір ұлт немесе мәдениетте әмбебап концепттің өзіндік сипаттары болады.
- «Билік» концептісі ұлттық-мәдени ерекшелігі бар әмбебап концептілер қатарына жатады.
- «Билік» ұғымы концепт ретінде көптеген ғылым салаларында зерттеледі.
- «Билік» концептісі тұлғааралық қатынас концептісі ретінде бір адамның (не топтың) басқа адамдарға (не топтарға) қарағанда басымдыққа ие болып, соларды бақылау, басқару және соларға ықпал ету қасиеттерін білдіреді.
- Қазақ мәдениетінде «билік» концептісі дәстүрлі түсінік бойынша әділ шешім айтумен, адал қызмет етумен байланыстырылып, уақыт өте келе күш көрсету, аса мәртебелі болу, үкім айту секілді жағымсыз коннотациялар туғызатын болған.
- Ағылшын мәдениетінде «билік» алғашында қабілет ұғымында қолданылып, уақыт ағымымен күш, саяси күш, ықпалды мемлекет мағыналарында ұғынылады.
- Екі мәдениетте де концепттің құрамдас компоненттері өз ерекшеліктеріне ие. Билік бейнелерінің қалыптасуына, оның бағалауына осы билікке ие тұлғалар мен соларды көрсететін бұқаралық ақпарат құралдары әсер етеді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Solonchak T., Pesina S. Concept and its structure. Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – №192. – P.352-358. DOI:10.1016/j.sbspro.2015.06.050 https://www.researchgate.net/publication/280230693_Concept_and_its_Structure
- [2] Ахет М. Би сөзінің этимологиясы. www.dalanews.kz/27045
- [3] Сейитбаев Б. Средневековый мыслитель Махмуд Кашгари о нравственном начале добросовестного правления. http://kgcode.akipress.org/unews/un_post:1656

- [4] Online Etymology Dictionary. www.etymonline.com/search?q=power.
- [5] Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртұмдық үлкен түсіндірме сөздігі) / Құраст.: Н.Уәли, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбақов, Р.Шойбеков және т.б. — Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. — 1488 б.
- [6] Stevenson A. Oxford dictionary of English (3rd ed.). — Oxford University Press, 2010. — 2069 p.
- [7] Дюсембина Г.Е. Қазақ баспасөзіндегі «билік» концептісінің репрезенттелуі // Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің Хабаршысы. — 2017. — №3. — Б. 232-239.
- [8] Санников С.В. Образ, идеология, архетип: методологические аспекты изучения репрезентации власти // МЕТОД: Московский ежегодник трудов из обществоведческих дисциплин. — 2018. — №8. — С. 61-84.
- [9] Iskakova N.S., Noruzova G.B. The concept “welfare” in British social media discourse // Bulletin of Ablai khan KazUIR and WL. Series “Philological sciences”. — 2024. — №1(72). — P.129-141.
- [10] Дюсембина Г.Е. Мерзімді баспасөздегі ғаламның аксиологиялық бейнесі (саяси мәтіндер негізінде): PhD философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. — Алматы, 2016. — 177 б.

REFERENCES

- [1] Solonchak T., Pesina S. Concept and its structure // Procedia – Social and Behavioral Sciences. — 2015. — № 192. — P.352-358. DOI:10.1016/j.sbspro.2015.06.050 https://www.researchgate.net/publication/280230693_Concept_and_its_Structure
- [2] Ahet M. Bi sozinin etimologyasy [Etymology of the word Bi]. www.dalanews.kz/27045 [in Kaz.]
- [3] Seitiibayev B. Srednivekovyi myslitel Mahmud Kashgari o nravevstvennom nachale dobrosovestnogo pravleniya [Medieval thinker Mahmud Kashgari on the moral principle of good governance]. http://kgcode.akipress.org/unews/un_post:1656 [in Rus.]
- [4] Online Etymology Dictionary. www.etymonline.com/search?q=power.
- [5] Kazakh sozdigi (Kazakh tilinin birtomdyk ulken tusindirme sozdigi) [Kazakh dictionary (Explanatory dictionary of Kazakh language)] /Kurasturgan: N. Y zhane t.b. — Almaty: «Dauir» baspasy, 2013. — 1488 b. [in Kaz.]
- [6] Stevenson A. Oxford dictionary of English (3rd ed.). — Oxford University Press, 2010. — 2069 p.
- [7] Dusembina G.E. Kazakh baspasozindegi «bilik» conseptisinin representteliyi [Representation of the concept “power” in the Kazakh press] // Batys Kazakhstan memlekettik universitetinin habarshysy. — 2017. — №3. — B.232-239. [in Kaz.]
- [8] Sannikov S.V. Obraz, ideologiya, arhetip: metodologicheskiye aspekty izucheniya representasii vlasty [Image, ideology, archetype: methodological aspects of studying the representation of power] // МЕТОД: Moskovskiy

ezhegodnik trudov iz onshestovedtecheskikh disciplin. – 2018. – №8. – S. 61-84. [in Rus.]

[9] Iskakova N.S., Noruzova G.B. The concept “welfare” in British social media discourse // Bulletin of Ablai khan KazUIR and WL. Series “Philological sciences”. – 2024. – №1(72). – P.129-141.

[10] Dusembina G.E. Merzimdi baspasozdegi galamnyn aksiologialyk beinesi (sayasi matinder negizinde) [Axiological representation of the universe in the periodical press (based on political texts)]: PhD filosofia doktory darezhesin alu ushin dayindalghan dissertasiya. – Almaty, 2016. – 177 b. [in Kaz.]

ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНОГО ОБРАЗА КОНЦЕПТА «ВЛАСТЬ» И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКИ В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

*Асанова Г.С.¹, Нұрбекова Г.Ж.², Дүйсеева Л.А.³

^{*1}Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

^{2,3}Казахский Национальный Исследовательский Технический Университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

Аннотация. Концепт и структура анализа концепта в разных языках рассматриваются с учётом языковых и культурных особенностей двух языков. Цель исследования заключается в раскрытии лингвокультурного, лексического и семантического значения концептов «билік» и «power» в английском и казахском языках, а также в рассмотрении их семантических эквивалентов в двух языках и изучении проблем, возникающих в процессе перевода.

В статье всесторонне анализируются концепты «билік» и «power», относящиеся к сфере политического дискурса, и исследуются национально-культурные особенности, присущие каждому из двух языков. В рамках данного исследования было проведено около 1500 сравнительно-сопоставительных, концептуальных и этимологических анализов концепта «билік», при этом основное внимание уделялось значениям и переводам, представленным в словарях.

В казахской культуре концепт «билік» в традиционном понимании связывается с вынесением справедливого решения и честным служением, однако со временем он стал приобретать и негативные коннотации, такие как применение силы, высокий статус, вынесение приговора. В английской культуре концепт «power» первоначально использовался в значении способности, а с течением времени стал пониматься как сила, политическая власть, влияние могущественного государства.

В результате исследования было установлено, что многогранные аспекты концептов в казахском и английском языках во многом схожи. Концепт «power», отражающий такие основные значения, как контроль

и господство, сила и влияние, управление, является наиболее близким лексическим эквивалентом концепта «билік» в казахском языке, при этом было выявлено, что некоторые значения отсутствуют в обоих языках.

В ходе анализа концепта «билік» были рассмотрены примеры из конкретных словарей, политико-исторических текстов и их переводы. Результаты исследования могут быть использованы при проведении межнациональных и межкультурных экспериментов, а также при осуществлении концептуальных анализов. Материалы переводческого анализа могут найти применение при составлении ассоциативных и двуязычных словарей, а также в практике преподавания таких дисциплин в высших учебных заведениях, как лингвокультурология, когнитивная лингвистика и межкультурная коммуникация.

Ключевые слова: концепт, перцептивный, когнитивный, этимологический, концептуальный анализ, национальный разум, национально-культурные особенности, концепт власть

STUDY OF THE SCIENTIFIC IMAGE OF THE CONCEPT «POWER» AND NATIONAL-CULTURAL SPECIFICITY IN KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

* Assanova G. ¹, Nurbekova G. ², Duyseeva L. ³

^{*1}Kazakh Ablai khan University of International Relations and World
Languages, Almaty, Kazakhstan

^{2,3}Kazakh National Research Technical University by K.I. Satbayev
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The concept and the structure of conceptual analysis in different languages are examined with consideration of the linguistic and cultural characteristics of the two languages. The aim of the study is to reveal the linguocultural, lexical, and semantic meanings of the concepts “bilik” and “power” in the structurally different English and Kazakh languages, to examine their semantic equivalents in both languages, and to investigate the issues that arise in the process of translation.

The article submitted for publication provides a comprehensive analysis of the concepts “bilik” and “power,” which belong to the field of political discourse, and explores the national and cultural characteristics inherent in each language. In this study, approximately 1,500 comparative, contrastive, conceptual, and etymological analyses of the concept “bilik” were conducted, with primary attention given to the meanings and translations presented in dictionaries.

In Kazakh culture, the concept “bilik” in its traditional understanding is associated with delivering fair judgments and serving honestly; however, over time it has also developed negative connotations such as the use of force, high status, and the authority to pass judgments. In English culture, the concept “power” was initially used in the sense of ability, but over time it came to be

understood as strength, political power, and the influence of a powerful state.

As a result of the study, it was determined that the multifaceted aspects of the concepts in the Kazakh and English languages are largely similar. The concept “power,” which reflects core meanings such as control and dominance, strength and influence, and governance, is the closest lexical equivalent of the Kazakh concept “bilik,” while it was also established that certain meanings are absent in both languages.

During the analysis of the concept “bilik,” examples from specific dictionaries and political-historical texts, as well as their translations, were examined. The results of the study can be applied in conducting interethnic and intercultural experiments and in performing conceptual analyses. The findings of the translation analysis may be used in compiling associative and bilingual dictionaries and in the teaching practice of disciplines such as linguocultural studies, cognitive linguistics, and intercultural communication in higher education institutions.

Keywords: concept, perceptive, cognitive, etymological, conceptual analyses, national consciousness, national-specific features, concept power

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 20.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Асанова Гульнар Сайрамбековна – PhD, профессор, Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-8148-0046>, e-mail: mergen-2009@mail.ru

Нұрбекова Гулназира Джалиловна – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Зерттеу Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-3486-1565>, e-mail: g.nurbekova@satbayev.university

Дүйсеева Лайла Абибуллаевна – магистр, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Зерттеу Университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2455-4193>, e-mail: l.duiseyeva@satbayev.university

Информация об авторах:

Асанова Гульнар Сайрамбековна – PhD, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-8148-0046>, e-mail: mergen-2009@mail.ru

Нурбекова Гулназира Джалиловна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский Национальный Исследовательский Университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-3486-1565>, e-mail: g.nurbekova@satbayev.university

Дуйсеева Лайла Абибуллаевна – магистр, Казахский Национальный Исследовательский Университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2455-4193>, e-mail: l.duiseyeva@satbayev.university

Information about the authors:

Assanova Gulnar Sairambekovna – PhD, Professor, Kazakh Ablai khan university of international relations and world languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-8148-0046>, e-mail: mergen-2009@mail.ru

Nurbekova Gulnazira Zhalelovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh National Research Technical University by K.I. Satbayev, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-3486-1565>, e-mail: g.nurbekova@satbayev.university

Duyseeva Laila Abibullaevna – Master of Arts, Kazakh National Research Technical University by K.I. Satbayev, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2455-4193>, e-mail: l.duiseyeva@satbayev.university

ӨОЖ 81.33

ГТАХР 17.71.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.004>

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕГІ АНТИТЕЗАНЫҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ЖӘНЕ ЛИНГВОПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

*Ахаева М.С.¹, Кулжанова Б.Р.², Макулова Л.Т.³

^{*1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³ М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан

Аңдатпа. Түркі халықтарының мақал-мәтелдері көне дәуірден бүгінге дейін ұлт болмысының, дүниетанымының ықшам әрі көркем көрінісін сақтап келеді. Ондағы антитеза тәсілі қарама-қарсы ұғымдарды үйлестіріп, терең философиялық идея мен моральдық ұстанымды ықшам әрі әсерлі түрде жеткізеді. Мақал-мәтелдер антитезаға құрылған. Зерттеудің мақсаты – түркі тілдеріндегі мақал-мәтелдердегі антитезаның когнитивтік және прагматикалық негіздерін кешенді түрде ашу.

Зерттеу материалдары ретінде қазақ, қырғыз, өзбек, түрік және әзербайжан тілдеріндегі 200-ден астам мақал-мәтелдер алынған. Әдебиетке талдау жүргізу барысында когнитивтік фреймдер теориясы (Лакофф) пен мәдени сценарий тұжырымдамасы, сондай-ақ сөйлеу актілері теориясы (Грайс) қолданылды. Мақал-мәтелдерді салыстырмалы-типологиялық, семантикалық, синтаксистік және прагматикалық талдау әдістері арқылы қарастыру негізінде антитезаның лексикалық, синтаксистік, семантикалық және прагматикалық сияқты құрылымдық түрлері жүйеленді.

Зерттеу нәтижелері мәтелдердің 60%-нан астамында антитеза құрылымының бар екенін, оның дәстүрлі жұптағы қарама-қарсы ұғымдарды ғана емес, эмоциялық әсерді күшейтетін, этикалық нормаларды нығайтатын коммуникативтік функциясын көрсетеді. Антитезалық өрнектер тыңдаушының ойлау үрдісін бинарлы модальді күйге бағыттай отырып, тәрбиелік және реттеуші құрал ретінде әрекет етеді.

Ғылыми жаңалығы – антитезаның тілдік-танымдық және прагматикалық механизмдерін алғаш рет кешенді түрде талдау арқылы түркі паремиологиясына жаңа бағыт ашу. Практикалық маңызы – алынған мәліметтерді тіл оқыту бағдарламаларына, фольклорлық зерттеулерге, мәдениетаралық коммуникация курстарына және цифрлық паремиологиялық деректер қорын құруға пайдалануға мүмкіндік береді. Мақалада болашақта антитезаның диахроникалық өзгерісі мен әлеуметтанулық контекстегі рөлін зерттеу үшін әрі қарайғы деректер базасын кеңейту ұсынылады.

Тірек сөздер: антитеза, мақал-мәтел, когнитивтік лингвистика, прагматикалық қызмет, мәдени сценарий, шендестіру, түркі тілдері, ұлттық дүниетаным

Кіріспе

Түркі халықтарының бай тілдік мұрасы – олардың дүниетанымы мен өмір сүру философиясының көрінісі. Сол бай қазынаның бір тармағы – мақал-мәтелдер. Мақал-мәтелдер – ғасырлар бойы жинақталған халық даналығының үлгісі ғана емес, ұлттық болмыс пен ойлау жүйесінің, танымдық және прагматикалық кодтардың айнасы. Түркі тілдеріндегі мақал-мәтелдер көп жағдайда қарама-қарсы ұғымдарды салыстыру, шендестіру арқылы өмірлік шындықты бейнелейді. Мұндай құрылымдар ең алдымен, антитезалық қатынастар арқылы жүзеге асады. Антитеза – тілдегі стилистикалық тәсіл ғана емес, сонымен қатар адамның когнитивтік дүниетанымындағы қарама-қарсылық ұстанымының көрінісі. Түркі мақал-мәтелдеріндегі «еңбек-жалқаулық», «ақыл-надандық», «дос-дұшпан» сияқты қарама-қарсы ұғымдар когнитивтік құрылымдар мен концепт өрістерінің мазмұнын ашады. Бұл қарама-қайшылықтар ұлттық дүниетаным негізінде қалыптасып, халықтың құндылықтар жүйесін паш етеді. Зерттеудің өзектілігі мақал-мәтелдерде көрініс тапқан антитезалық құрылымдарды тек тілдік деңгейде ғана емес, лингвокогнитивтік және лингвопрагматикалық тұрғыдан зерттеудің қажеттілігінде жатыр. Қазіргі лингвистикада фразеологиялық бірліктер мен паремиологиялық қорды когнитивтік және прагматикалық аспектіде зерделеу маңызды бағыттардың біріне айналды. Алайда түркі тілдерінде әсіресе мақал-мәтелдер шеңберінде антитезаны кешенді түрде қарастыру әлі де терең зерттелмеген сала болып отыр.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бұл зерттеу жұмысының эмпирикалық негізі ретінде түркі халықтарының мақал-мәтелдер жинақтары пайдаланылды. Аталған мақал-мәтелдер ұлттық фразеологиялық сөздіктерден, паремиологиялық жинақтардан, ғылыми еңбектер мен этнолингвистикалық дереккөздерден алынды. Зерттеу материалдары ретінде жалпы саны 200-ден астам мақал-мәтел іріктеліп, талдауға алынды. Негізгі тілдер ретінде қазақ, қырғыз, өзбек, түрік және әзірбайжан тілдері қамтылды. Мақал-мәтелдер мазмұнына қарай тақырыптық топтарға бөлінді. Солардың қатарында еңбек пен жалқаулық, достық пен қастық, ақыл мен надандық, әділет пен қиянат сияқты қарама-қарсы концептілер ерекшеленді. Бұл қарама-қарсы ұғымдар когнитивтік модельдер мен антитезалық құрылымдар тұрғысынан жүйелі түрде қарастырылды. Зерттеуде қолданылған әдістердің бірі – когнитивтік лингвистика әдістері. Бұл бағытта мақал-мәтелдердегі концептілерді талдау жүргізілді. Атап айтқанда, мақалдарда жиі қайталанатын, танымдық тұрғыдан өзекті ұғымдар анықталып, олардың мағыналық өрістері сарапталды. Сонымен қатар, мақал-мәтелдерде жиі кездесетін бинарлық оппозициялар мен схемалық құрылымдар талданды.

Зерттеудің теориялық негізінде когнитивтік лингвистика мен мәдени

семантикаға қатысты жетекші тұжырымдамалар басшылыққа алынды. Дж.Лакофтың «фрейм» теориясы мен концептуализация тұжырымдары, А.Вежбицкаяның мәдени сценарий қағидаттары мақал-мәтелдерді талдау әдістемесінде қолданылды. Адам ойында дүниені құрылымдаушы фрейм – өзара байланысты ұғымдар кешені – қарама-қарсы ұғымдарды да қамтитыны белгілі. Мысалы, кез келген жақсылық концептісі өз жамандығымен, адалдық – арамдықпен, еңбек – жалқаулықпен бір фреймдік өрісте қабылданады. Осындай бинарлық оппозициялар адамның когнитивтік моделінде тұрақты орын алғанын Дж. Лакофф еңбектері атап көрсетеді. Ал А. Вежбицкая енгізген «мәдени сценарий» ұғымы белгілі бір қоғамда қалыптасқан оқиғалар желісі, мінез-құлық үлгісі ретінде мақал-мәтел мазмұнында көрінеді. Мақал-мәтелдердің астарында жасырын тұрған бұл сценарийлер әр халықтың әлеуметтік нормалары мен құндылықтарын көрсетеді. Зерттеу әдістемесінде осы теориялық тұжырымдар негізге алынып, мақал-мәтел мазмұнындағы қарама-қарсылықтарды талдау кезінде концептілік құрылымдар, фреймдік қатынастар және мәдени сценарийлер арасындағы байланыс ескерілді. Лингвокогнитивтік талдау барысында мақал-мәтелдердегі негізгі ұғымдар мен метафоралық бейнелер анықталып, олардың адам тәжірибесі мен дүниетанымындағы орны талданды. Лингвопрагматикалық талдау аясында сөйлеу актілері теориясына сүйеніп, мақал-мәтелдердің тілдік қолданыстағы мақсаты мен әсері зерделенді: кеңес беру, ескерту, сынау, бағалау сияқты прагматикалық қызметтері айқындалды. Мәселен, мақал-мәтел айтылған қарым-қатынас жағдаятында тыңдаушыға қандай имплицитті ой жеткізілетіні Г. Грайстың кооперация принциптері негізінде қарастырылды. Осылайша когнитивтік және прагматикалық әдістер кешені мақал-мәтелдердегі антитезаның тілдік табиғатын және танымдық мәнін ашуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Зерттеу барысында түркі халықтарының мақал-мәтелдерінен антитезалық құрылымдардың кең таралғаны анықталды. Талдауға алынған мақалдардың 60 пайыздан астамы қарама-қарсылыққа негізделген. Бұл нәтиже түркі дүниетанымының бинарлық, яғни қарама-қарсылық ұстанымына негізделетінін көрсетеді. Дж. Лакофф адам жанында бинарлық ұғымдар арнайы ұғымдық схемалар арқылы сақталады және тіл арқылы жиі іске қосылады дейді [1]. Антитеза осы ішкі қарама-қарсылықтарды тілге шығарады, ал мақал-мәтелдерде олар ғибраттық идеяны нақтылап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізіледі. И. Мирзалиевтың айтуынша, ежелгі түркі мақалдарында екі жәйтті бір-біріне шоғырластыру әдісі жиі кездеседі. Автор «Ескі түркі мақалдарының басым бөлігінде екі оқиғаны бір-біріне қосудың әдісі қолданылған» деп, осы тәсіл арқылы мақал-мәтелдердегі екі идея айқын көрінетінін алға тартады [2]. Ал семантикалық тұрғыдан алғанда антитеза мәдениетке тән «мысал сценарийлерді» көрсету құралы

деп санауға болады. Олар мақал-мәтелдерде, нақыл сөздерде, көнерген сөз тіркестерінде кодталып, ғасырлар бойы сақталады.

Б. Сарбасұлы мен Т. Дәуітұлы еңбегінде түркі халықтарының фольклоры зерттелген. Осы еңбекте зерттеушілер «Мақалда бір-біріне қарама-қайшы ұғымдар мен нәрселер қатарластырыла салыстырылып, шендестіру арқылы ой-пікірді айқындау тәсілі басым болып келеді» деп мақалдағы антитезаның көрінісін көрсетеді. Мысалы, «Ақымақтың ақылы түстен кейін кіреді, Ырысы кеткеннің иті ұры кеткен соң үреді», «Ақымақ бастан ақыл шықпас, Ақыл шықса да мақұл шықпас» дегенде «ақымақ» пен «ақылды» – қарама-қайшы ұғымдар, осы екеуі салыстырыла келіп, ақымақтан шыққан ой-пікір де дұрыс болмас деген қорытынды шендестіру арқылы беріліп тұр. Осы келтірілген мақалдардан өмір құбылыстары типтендіріліп, дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей жүріп отыратындығын байқаймыз» [3, 133 б.]. Біздің ойымызша, антитеза мақал-мәтелдердің композициялық құрылымының өзегіне айналған деуге болады.

Түркі халықтарының мақал-мәтелдерін қарастыра отырып, «еңбекқорлық-жалқаулық», «ақыл-надандық», «жақсылық-жамандық», «дос-дұшпан» тәрізді бинарлық концептілер тұрақты түрде кездесетіні байқалды. Бұл жұптар адамның мінезі мен моралдық бағдарларын сипаттаумен қатар, әлеуметтік қарым-қатынастардың да өлшемі ретінде қызмет етеді. Г. Айтқұлова және т.б. «еңбекқорлық – жалқаулық» концептісіне арналған мақаласында еңбек пен жалқаулықтың антитезасы түркі тілдеріндегі құндылық иерархиясын қалыптастыратынын атап өтеді [4]. Бұл концептіге қатысты қазақ, түрік, әзірбайжан халықтарының бір-біріне мағыналас мақалдары құрылым жағынан ұқсас, барлығы да еңбектің қадірін, жалқаулықтың зиянын көрсетеді. 1- кестеде негізгі қарама-қарсы ұғымдар бойынша бес түркі тіліндегі мақалдардың құрылымдық ұқсастығы мен ерекшеліктерін салыстырып көрсетілген.

Кесте 1. Қарама-қарсы ұғымдарға негізделген мақал-мәтелдердің үлгілері

Концептілік жұп	Қазақ мақалы	Қырғыз мақалы	Өзбек мақалы	Түрік мақалы	Әзербайжан мақалы
Еңбек – жалқаулық	Еңбек ер атандырады, жалқаулық жерге қараттырады.	Эмгекчил таң атаарын күтөт, жалкоо күн батаарын күтөт.	Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar .	İşleyen demir ıřıldar, yatan paslanır.	Əmək insana őrəf gətirər, tənbellik biabır edər.
Дос – дұшпан	Дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады.	Дос көз жасына ортақтасар, душман күлкіне күлөр.	Do'st achitib gapirar, dushman kuldrib gapirar.	Dost acı söyler, düşman tatlı söyler.	Dost üzə gülər, düşmən arxadan vurar.
Ақыл – надандық	Ақыл – дария, надан – батпақ	Ақылдуу миң азаптан кутулат, ақылсыз бир азапка тутулат	Aql – daryo, johil – loy	Akıllı düşman, akılsız dosttan iyidir.	Ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır.

Мысалы, Еңбек ер атандырады, жалқаулық жерге қараттырады (қазақ), İşleyen demir işildar, yatan paslanır Жұмыс істеген темір жылтырайды, жатқанды тот басады (түрік), : Əmək insana ərəf gətirər, tənbellik biabır edər Еңбек адамға абырой әкеледі, жалқаулық масқара етеді. Бұл мақалдардың когнитивтік құрылымдарына қарап, негізгі концептілердің әр тілде сақталғаны анық көрінеді. Бұл пайым Ә. Қайдардың «Бүгінгі түркі тілдерінің сөздік қорындағы мақал-мәтелдерді салыстырып қарастырғанымызда «ұқсас» санатына жататын мақал-мәтелдердің ұқсастығы ең алдымен олардың мағыналарына байланысты» деген тұжырымына сай келіп тұр [5, 1266.]. Демек, танымдық тұрғыдан алғанда мақал-мәтелдердегі антитезалардың ұқсас болуы да заңды.

А.Т. Дунканаев өзінің «Кыргыз макалдарынын тексттик-коммуникативдик өзгөчөлүктөрү» атты еңбегінде қырғыз мақалдарының 30 пайыздан астамы антитезалық параллель құрылымға негізделгенін айта отырып, қарама-қарсы мәнді компоненттердің тәрбиелік және прагматикалық қызметін ерекше көрсетеді. Мысалы, «Ырайы жоктон – ырыс качат, ыраазыдан – ырыс багат», «Жамандын сөзү- жаңғырбайт, жакшынын сөзү – жаңылбайт». Бұл мысалдарда жағымды және жағымсыз қасиеттерді қарама-қарсы қою арқылы тыңдаушыға бағалауыштық бағдар беріледі. А.Т.Дунканаевтың пікірінше, мұндай антитеза «ұжымдық сананың моральдық иерархиясын тілдік деңгейде бекітеді» [6].

Лингвокогнитивтік тұрғыдан алғанда, бұл мақал-мәтелдерде еңбек – ұтымды, ізгі, берекелі әрекет ретінде концептуаланады, ал жалқаулық – қоғамда жағымсыз бағаланатын ұғым. Бұл қарама-қарсы концептілер когнитивтік деңгейде аксиологиялық дихотомияны бейнелейді. Д. Қажымова және т.б. өз зерттеулерінде фразеологиялық бірліктерде концептілердің эмоционалдық бағалауы әр ұлтта болатынын, алайда көркемдік тәсіл мен бейнелеу формасының ұлттық ерекшеліктерге байланысты әртүрлі болатынын көрсетеді [7]. Яғни негізгі концепт әртүрлі түркі тілдерінде ортақ танымдық іргетасқа сүйенгенімен, оның бейнелеу формасы мен прагматикалық реңкі ұлттық мәдениеттің көркемдік моделіне сай өзгереді. Мысалы, қазақ тіліндегі «Ақыл – дария, надан – батпақ» мақалында «ақыл» кеңдік, тереңдік, өмірлік тәжірибе мен сабырлықты бейнелейтін «дария» (өзен) образы арқылы суреттелсе, «надан» керісінше, «батпақ» – тұйық, қозғалыссыз, жұтатын, қауіпті кеңістікпен теңестіріледі. Бұл мақалдың когнитивтік құрылымында кеңістік метафорасы негізге алынған: «ақыл» – қозғалысқа, өмірге, тереңдікке жетелейтін ашық кеңістік, ал «надандық» – тығырыққа тірейтін, ілгері жылжуға кедергі жасайтын жабық кеңістік. Мұнда антитезалық құрылым семантикалық ғана емес, кеңістіктік-символикалық оппозицияға негізделіп тұр.

Өзбек тіліндегі ұқсас мақал – «Aql – daryo, johil – loy» – құрылымы жағынан қазақша нұсқамен параллель. Мұнда да «ақыл» кең әрі мәнді дүние ретінде өзенмен салыстырылады, ал «надандық» балшық – «лой»

арқылы беріледі. Дегенмен, «батпақ» пен «лой» сөздерінің семантикалық және прагматикалық реңктерінде айтарлықтай айырмашылық бар. «Батпақ» – жұтып жіберетін, қауіпті, қозғалысты тоқтататын символ болса, «лой» – бейтараптау, жұмсақ құрылымды, балалық немесе аңқаулықпен де байланысты мәнге ие болуы мүмкін. Сондықтан өзбек нұсқасындағы антитеза прагматикалық тұрғыдан айшықсыздау, сын айту реңкі жұмсарған, тұспал арқылы жеткізіледі.

Когнитивтік тұрғыдан қарағанда, бұл мақалдарда ұғымдар оппозициялық бинарлық модельде ұйымдастырылған. «Ақыл» – позитивті, өмірлік тәжірибе мен сананың символы болса, «надандық» – негативті, танымдық шектеуліктің, әлеуметтік жауапсыздықтың бейнесі ретінде концептуалданған. Бұл қарама-қарсылық – адам мінезін, оның әлемді қабылдау деңгейін сипаттайтын лингвоменталды модельдердің бірі.

Г. Айтқұлова, С. Исақова еңбектерінде мұндай антитезалық құрылымдар ұлттық дүниетанымның когнитивтік негізін бейнелейтінін атап өтеді: кеңістікке, табиғатқа, су мен жерге қатысты метафоралар арқылы моральдық бағдарлар, мінез-құлықтың үлгілері беріледі [4]. Сонымен қатар, бұл мақалдар прагматикалық жағынан да маңызды қызмет атқарады: олар тыңдаушыны не мақтап, не ескертіп, не кемсітпей, астарлы түрде бағыттайды. Грайс кооперация принципіне сай, мұндай мақалдар импликатура арқылы терең мән береді – сөйлеуші тыңдаушыға тікелей баға бермей, бейнелі құрылым арқылы моральдық бағдар көрсетеді [8, 156.]. Осылайша, «Ақыл – дария, надан – батпақ» және оның өзбек тіліндегі нұсқасы «Aql – daryo, johil – loy» мақалдары – когнитивтік құрылымы жағынан ортақ, бірақ прагматикалық реңкі жағынан әртүрлі ұлттық үлгілердің көрінісі. Мұндағы антитезалар кеңістік пен құндылық метафораларына негізделіп, түркі халықтарының дүниетанымындағы бинарлық оппозицияны көрсетеді. М. Назарова өзбек мақал-мәтелдеріндегі антитезаның мәдени прагматикасын зерттей отырып, қарама-қарсы соматикалық және этикалық ұғымдардың жиі қолданылатынын көрсетеді. Мысалы, «Яхши юртни – эл мақлар, емон юртни – ел каклар», «Емон йул – уткир, яхши йул – баракали». Автордың тұжырымы бойынша, өзбек паремияларындағы антитезалық құрылымдардың негізгі қызметі – «әлеуметтік нормаларды сақтау механизмі ретінде бағалау арқылы реттеу» [9].

Мақал-мәтелдер – халықтың дүниетанымы мен өмірлік тәжірибесінің көрінісі. Түркі халықтарының мақалдарында жиі кездесетін «дос – дұшпан» концептілері негізінде қалыптасқан антитезалық құрылымдар адамның моральдық бағдары мен әлеуметтік қатынастарын бейнелейді. Бұл қарама-қарсы ұғымдар лингвокогнитивтік деңгейде дүниені екіұдай бағалау жүйесіне негізделсе, лингвопрагматикалық тұрғыда тыңдаушыға бағытталған әлеуметтік-этикалық бағдардың құралы ретінде қызмет етеді. «Дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады» деген қазақ мақалында когнитивтік тұрғыдан шынайылық пен жалғандық, ізгі ниет

пен жасырын арам пиғыл оппозициясы берілген. Мұндағы «жылату» мен «күлдіру» – эмоциялық реакциялар арқылы дос пен дұшпанның табиғатын ашатын метафоралық көрсеткіштер. Шынайы дос сын айтып, адамды түзетуге ұмтылады, ал дұшпан мақтау арқылы адастыруы мүмкін. Лингвопрагматикалық жағынан бұл мақалда сөйлеуші тыңдаушыны сақ болуға, тереңірек ойлауға итермелейді. Грайстың кооперация принципі негізінде, бұл мақалада айтылмаған мағына – достықтың мәні мен дұшпандықтың сипаты – астарлы түрде беріледі [8, 256.]. «Дос басқа қарар, дұшпан аяққа» деген мақалда да когнитивтік құрылым кеңістіктік оппозицияға негізделген. «Бас» – құрметтің, қадірлеудің символы, ал «аяқ» – елемей, менсінбеудің бейнесі. Бұл құрылым тыңдаушыға адамның қарым-қатынасын бағалаудағы бағдарды береді: дос қадірінді, дұшпан әлсіз тұсыңды іздейді. Мақал прагматикалық тұрғыда тыңдаушыға бағалау мен таңдау жасау қажеттігін меңзейді. Қырғыз мақалындағы «Дос — көз жасыңа ортақтасар, душман — күлкіңе күлер» құрылымында да эмоциялық-когнитивтік контраст анық. «Көз жасы» – қайғы, мұң символы болса, «күлкі» – сыртқы, алдамшы реңкке ие. Дос – қайғында жанашыр, дұшпан – тек сыртқы көңілді сәтті бақылайды. Бұл мақал прагматикалық тұрғыда әлеуметтік статус пен шынайы қарым-қатынасты ажырату қажеттігін жеткізеді.

«Жүз берген душманнан, бір айтқан дос артық» – сыртқы мейірімділік пен ішкі шын пейілдің контрастын береді. Когнитивтік жағынан бұл – мән мен форма, мазмұн мен сыртқы көрініс арасындағы оппозиция. Прагматикалық деңгейде мақал тыңдаушыға «сезімге емес, шындыққа сен» деген идеяны жеткізеді. Түрік мақалында «Dost acı söyler, düşman tatlı» құрылымында дәмге байланысты метафоралар қолданылады. «Ащы» – шындық, ал «тәтті» – жалған сөздің символы. Бұл когнитивтік модельде тілдің дәммен байланысы арқылы этикалық бағдар беріледі. Прагматикалық тұрғыда тыңдаушыны алдамшы сөзден сақтануға шақырады. «Dost kara günde belli olur» мен «Dost dar gündə tanınar» мақалдарында уақыттық контраст байқалады: қиындық пен жеңіл кезеңнің оппозициясы. Бұл мақалдар когнитивтік деңгейде достық ұғымын тек қиын сәттер арқылы анықтауға болатынын білдіреді. Прагматикалық тұрғыда – әлеуметтік тәжірибеге негізделген кеңес беру формасы. Түрік тіліндегі паремияларды зерттеуші С. Акын түрік мақалдарында оппозициялық құрылымның моралдық прагматикаға қызмет ететінін айтады. Антитеза көбінесе сөз мәдениеті – мінез мәдениеті, адалдық – опасыздық секілді этикалық бейнелерді салыстыра отырып, адамдық қасиетті дәріптеу функциясын атқарады. С. Акын антитезаның «түрік қоғамындағы бағалауыштық поэтиканың тірек механизмі» екенін атап өтеді [10].

Әзірбайжан мақалындағы «Dost üzə gülər, düşmən arxadan vurar» құрылымында кеңістіктік-әлеуметтік оппозиция берілген: бетпе-бет ↔ жасырын, ашық ↔ опасыз. Бұл антитеза тыңдаушыға қарым-қатынас

формасы мен мазмұнын талдауға түрткі болады, яғни прагматикалық тұрғыда сақтыққа, байқағыштыққа үндейді. С. Халилова әзірбайжан мақал-мәтелдеріндегі антонимдік қатарлардың құрылымдық жүйесін зерттей келе, оларда көбінесе еңбек-жалқаулық, ақыл-надандық, достық-дұшпандық бинарлық қарама-қарсылығы көрінетінін анықтайды. Автордың пайымдауынша, антитезалық параллелизм әзірбайжан мақалдарының «дидактикалық функциясын күшейтетін негізгі тілдік механизм» [11]. Қорыта айтқанда, «дос – дұшпан» концептілері негізіндегі мақалдар лингвокогнитивтік жағынан моральдық категорияларды, сенім мен сатқындықты қарама-қарсы қою арқылы бейнелейді. Ал лингвопрагматикалық тұрғыда тыңдаушының моральдық, әлеуметтік бағдарын реттеп, өмірлік таңдау жасауына ықпал етеді. Бұл мақалдарда ұлттық тілдік ерекшеліктер сақталғанымен, олардың концептуалдық негізі ортақ – шынайы достықты тану, жалған пиғылды ажырата білу.

Түркі мақал-мәтелдеріндегі антитезалардың прагматикалық қырына келер болсақ, тәлім беру, жігерлендіру, сыни пікір, этикалық бағалау сияқты қызметтерді атқарады. Сөйлеу жағдаятында олар астарлы түрде имплициттік мағынада тыңдаушыға бағытталған ойды жеткізеді. Шынында да, қарама-қарсы ұғымдарды салыстыра беру – ойды астарлап жеткізудің, тыңдаушы эмоциясы мен санасына әсер етудің тиімді әдісі. Мысалы, жоғарыда талданған «Дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады» тәрізді мақал тікелей насихат немесе ескерту сөздер айтпаса да, тыңдаушыны нағыз достық пен жалған достықты ажырата білуге үндейді. Сол сияқты «Түн ұйықтамадым, күндіз отырмадым» деген қазақ мәтелі астыртын еңбексүйгіштікке шақырады. Адресант пен адресаттың арасындағы осындай жанама ықпалдастық мақал-мәтелдердің прагматикалық жанр ретіндегі ерекшелігін көрсетеді.

Мамандардың айтуынша, мақал-мәтелдердің 16,2 пайызы антитезаға құрылған. Оның себебін Г.Қ. Рысбаеваның мақаласынан таптық: «Антитезаның сөз өнеріндегі алатын орны бөлек және оның ежелгі бастауы аңыздарда жатқанын естен шығармауымыз керек. Адамзат ежелгі дәуірдегі дүниені: аспан – жер, жарық – қараңғы, жылы – суық, су – от, т.б. деп қарама-қарсы ұғыммен салыстыра тануын шендестірудің алғашқы белгілері деп қабылдауымыз керек» [12, 87б.]. Біздің ойымызша, мақал-мәтелдер тек ауыз әдебиетінің үлгісі ғана емес, коммуникацияда ойды дұрыс жеткізу үшін қолданыста болған. Олай болған жағдайда біз түркі мақал-мәтелдерінен антитезаның түрлі формасын кездестіре аламыз.

Талқылау

Антитеза ұғымының терминологиялық нақтылығын қамтамасыз ету мәселесі Е.С. Корюкина зерттеуінде жан-жақты қарастырылған. Автор антитезаны «антонимдік жұптармен ғана шектелмейтін, терминологиялық сөздіктер мен анықтамалықтарда әртүрлі түсіндірілуі мүмкін семантикалық-

функционалдық бірлік» ретінде сипаттайды. Автордың ойынша, көптеген лексикографиялық еңбектерде антитеза анықтамалары бір-бірінен өзгеше келтіріледі: кейде ол тек «контраст» ұғымы ретінде, кейде «семантикалық оппозиция» ретінде беріледі, ал кейбір анықтамаларда «прагматикалық қарсы қою» элементі де қарастырылады [13]. Осы терминологиялық әртүрлілік біздің мақаламызда антитезаны лексикалық және синтаксистік деңгейде жіктеу қажеттігін дәлелдейді, себебі нақты тілдік құбылыстарды талдауда анықталған оппозициялық белгілер бұл екі негізгі түрге толық сай келеді. Сонымен қатар, Е.С. Корюкина ұсынған «құрылымдық-семантикалық» және «прагматикалық» классификацияларымызды толықтыра түсіп, терминологиядағы ауытқушылықтарды азайту мақсатында біз антитезаны лексикалық, синтаксистік, мазмұндық және прагматикалық деп төрт түрге жіктедік.

Лексикалық антитеза – қарама-қарсы мәндегі сөздер мен сөз тіркестері арқылы жасалған антитеза. Мақал-мәтелдің құрамында мағыналары қарама-қарсы лексемалар (антонимдер) тікелей қолданылып, ой екпіні солардың қарама-қарсылығына түседі. Мұндай антитезалық құрылымдарда қарама-қарсы ұғымдар көбінесе симметриялы синтаксистік позицияда келіп, бүтін бір пікірді шендестіре өрнектейді. Г.Р. Мугтасимова антонимдерді антитезаның негізгі лексикалық маркері ретінде қарастырып, татар мақалдары материалында оны жан-жақты дәлелдегенін атап өткен жөн [14]. Түркі халықтары мақалдарының басым бөлігінде де дәл осындай лексикалық антитеза кең таралған. Мысалы, қазақ тіліндегі: *«Жақсы сөз – жанға қуат, жаман сөз – жанға зұлмат»*, *«Ақымаққа сөз айтсаң – арам кетер, ақылдыға айтсаң – шарапат жетер»*, *«Түн ұйықтамадым, күндіз отырмадым»*, *«Қорқақ көлеңкесінен үркеді, ер (батыр) дұшпанынан қайтпайды»* деген мақалдарда жақсы – жаман, ақымақ – ақылды, түн – күндіз, қорқақ – ер тәрізді анық антонимдер арқылы қарама-қарсы сипаттамалар берілген. Бұл үлгілерде лексикалық қарама-қарсылық анық көрініп тұр: алғашқы мысалда жақсы сөз бен жаман сөздің жанға әсері шендестірілсе, соңғысында қорқақ пен ер жігіттің әрекеті салыстырмалы қарсылықта алынған. Лексикалық антитезаның әсері тыңдаушыға түсінікті болу үшін көбіне қарапайым, күнделікті өмірден алынған қарама-қарсы ұғымдар пайдаланылады. Бұл оны халық даналығын жеткізудің ең қолайлы тәсілдерінің біріне айналдырады.

Синтаксистік антитеза – сөйлемнің синтаксистік құрылымы деңгейінде құрылған қарама-қарсылық. Мұнда бір немесе бірнеше сөйлем бөліктері, не бүтін бір сабақтас құрмалас сөйлем бөліктері өзара антонимдік мағынада емес, құрылысы жағынан кереғар келіп, ойды шендестіре береді. Синтаксистік антитеза көбіне параллель құрылымдар арқылы көрінеді: мақал-мәтелде екі не одан көп құрамдас бөлік грамматикалық тұрқы жағынан ұқсас, бірақ мағынасы қарама-қарсы ситуацияны баяндайды. Мысалы, *«Ел барда ер қадірлі, ер барда ел қадірлі»* деген қазақ мақалында

екі жай сөйлемнің субъектісі мен объектісін орын алмастыра қайталау арқылы ой өткіріленген. Ал «*Жүз берген дұшпаннан, бір айтқан дос артық*» дегенде сан есімдер (жүз – бір) мен зат есімдер (дос – дұшпан) қарама-қарсы мағынада қолданылып, синтаксистік салыстыру жасалған: көп жалған достан гөрі бір шынайы дос артық. Бұл жерде антитеза бүтін бір сөйлемдер деңгейінде жүзеге асып тұр, яғни синтаксистік құрылымның өзі қарсылықты мазмұн береді. Синтаксистік антитезаға кейде авторитарлы инверсия, сөз тәртібін өзгеше құру арқылы да қол жеткізіледі. Мысалы, классикалық поэзия үлгілерінде «...келісуге келмейді, келіспеуге келеді» сияқты сөз ойнатулар кездеседі – бұлар да синтаксистік антитезаға жақын тәсіл. Түркі мақал-мәтелдеріндегі синтаксистік антитезаның қызметі – тыңдаушының назарын қарама-қарсы жағдайға аударту, екі түрлі жайтты құрылымдық параллелизм арқылы салыстыру. Бұл тәсіл әсіресе тәрбиелік мәні бар мақалдарда жиі қолданылады.

Мазмұндық (семантикалық) антитеза – мағыналық тұрғыда қарама-қарсы құбылыстар мен түсініктерді астарлы, бейнелі жолмен шендестіру. Мұндай антитезада жоғарыда айтылғандай тікелей антоним сөздер кейде болмауы мүмкін, бірақ бүкіл мәтіннің астарынан бір-біріне қарсы қойылған ұғымдар аңғарылады. Мазмұндық антитеза көбіне метафоралық образ, символдық кеңістік немесе ситуация арқылы жүзеге асады. Мысалы, қазақтың «*Ақыл – дария, надан – батпақ*» мақалында су кеңістігі метафорасы негізге алынған: дария (өзен) – ашық, терең, ағымдағы кеңістік, ал батпақ – тұйық, тоқыраған, қауіпті кеңістік. Мұнда тікелей «ақыл жақсы, надандық жаман» деп айтылмаса да, астарлы метафоралық салыстыру арқылы даналық пен надандықты шендестіреді. Сол сияқты, жоғарыда аталған «*Дос басқа қарар, дұшпан аяққа*» деген мақалда да кеңістіктік образдар арқылы антитеза жасалған: «бас» – жоғары, қадірлі орынның нышаны, «аяқ» – төмен, елеусіз орынның нышаны. Бұл жұпта дос сенің абыройыңа, жоғары қасиеттеріңе көз салады, ал дұшпан сенің осал тұсыңды, аяқ астындағы кемістігіңді ғана аңдиды деген мағына берілген. Яғни, сөзбе-сөз қарсы мәндегі лексемалар аз қолданылса да, бүкіл сөйлемнің мазмұны екі түрлі бағалау мен көзқарасты салыстыра жеткізеді. Осындай семантикалық антитеза түркі мақал-мәтелдерінде өте көркем тәсіл ретінде танылған. Ол тыңдаушының немесе оқырманның қиялына әсер етіп, екі ұғымның айырмашылығын жанама, бірақ ұтымды тәсілмен түсіндіреді.

Прагматикалық антитеза – мақал-мәтелдің прагматикалық мақсатына қатысты қарама-қарсылық. Бұл түрінде антитезалық құрылым сөйлеушінің белгілі бір жанама прагматикалық мақсатты көздеуіне қызмет етеді. Яғни айтушы мақалдағы қарама-қарсы мысалдарды келтіре отырып, тыңдаушыға тікелей емес, жанама жолмен ақыл-кеңес береді немесе ескерту жасайды. Мұндай антитезаның ерекшелігі – сөйлемде анық қарсы мағыналы лексемалар болғанымен, негізгі екпін сол қарама-қарсылықтың астарында

жатқан ғибратты ойға түседі. Мәселен, тағы да *«Дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады»* мақалына оралсақ, мұнда лексикалық жағынан дос пен дұшпан, жылату мен күлдіру қарсы қойылғанымен, прагматикалық деңгейде бұл салыстыру тыңдаушыны сақтандыру, дұрыс таңдау жасауға үндеу қызметін атқарып тұр. Тыңдаушы мұндай шендестіруден «ашы да болса шындықты айтатын адал досқа құлақ ас, жалған мақтап күлдірген адамнан сақ бол» деген тұспалды түсінеді. Сол сияқты, *«Ас тәттісін жейді, еңбек тәттісін көреді»* деген қазақ мақалы бір жағынан лексикалық антитеза болса, екінші жағынан прагматикалық астары айқын насихат: еңбек етсең – тоқ боласың, жалқау болсаң – жоқ боласың. Прагматикалық антитеза көп жағдайда дидактикалық және этикалық мазмұнды мақал-мәтелдерде кездеседі. Мұнда қарама-қарсы қойылған мысалдар өмірлік екі таңдау, екі жолды көрсетеді де, солардың бірін таңдау немесе бірімен бірі салыстыра бағалау керектігін ұғындырады. Осылайша тыңдаушыға дәлел мен қарсы дәлел қатар ұсынылып, оның санасына әсер ету іске асады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, түркі халықтары мақал-мәтелдерінде антитеза дүниетанымдық қарама-қарсылықты бейнелеудің негізгі тетігі ретінде кеңінен қолданылған. Зерттеу барысында анықталғандай, антитеза – қазақ, қырғыз, өзбек, түрік, әзірбайжан мақал-мәтелдерінің мазмұнын құруда маңызды рөл атқарады. Ол ақиқат пен жалған, өмір мен өлім, тағдыр мен талпыныс, жақсылық пен жамандық сияқты негізгі ұғымдарды қарама-қарсы қою арқылы халықтық даналықты ықшам әрі әсерлі түрде жеткізеді. Антитезаның арқасында мақал-мәтелдердегі философиялық әрі моральдық тұжырымдар тыңдаушыға ұғымды, көрнекі әрі эмоционалды күшейген формада ұсынылады.

Когнитивтік тұрғыдан алсақ, антитеза – түркі халқына тән бинарлы әлем бейнесінің тілдік көрінісі. Мақал-мәтелдерде қарама-қарсы жұптар арқылы халықтардың жақсы мен жаман, ақ пен қараны айырып тану дәстүрі байқалады. Бұл – ұлттардың ұғымдық әлеміндегі үйлесім мен қайшылықты түсіну әдісі. Прагматикалық тұрғыдан алғанда, антитеза мақал-мәтелді әсерлі кеңеске, жанама ескертуге айналдырады. Қарама-қарсы салыстыру арқылы берілген ғибратты ойлар тыңдаушының көңіліне қонымды болып, оның жүріс-тұрысында, таңдауында ескеруі тиіс өмірлік қағидаларды ұғындырады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, антитеза – түркі мақал-мәтелдерінің ішкі құрылымындағы маңызды элемент. Ол халықтың мәдени коды мен құндылықтар жүйесін ұрпақтан ұрпаққа жеткізудегі қызметін атқарады. Бұл орайда қазақ және ағылшын паремияларын лингвомәдени аспектіде салыстырған зерттеулерде де қарама-қарсы семантикалық өрістердің ерекше орны атап көрсетіледі. Мәселен, Р. Авакова және т.б. еңбегінде алтын концептісінің жағымды және жағымсыз коннотациялары халық дүниетанымындағы бағалау оппозицияларының

мысалы ретінде талданғаны антитезаның әмбебап сипатын дәлелдейді [15]. Аталмыш зерттеудің жаңалығы – антитезаны лингвокогнитивтік және лингвопрагматикалық тұрғыдан жүйелі талдап, түркі халықтарының мысалында оның универсалды және ұлттық қырларын ашуында деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТ

[1] Лакофф Дж. Cognitive Linguistics: Basic Readings / Дж. Лакофф ; ред. Д. Геерэртс. – Берлин : Mouton de Gruyter, 2006. – 620 с.

[2] Мирзалиев И.М. Место антонимов и аллитерации в древнетюркских пословицах // Ўзбекистонда хорижий тиллар: илмий-методик журнал. – 2023. – № 6. – С. 213-222. <https://journal.fledu.uz> 15.05.2025.

[3] Сарбасұлы Б.С., Дәуітұлы Т. Ежелгі дәуір және түркі халықтары әдебиеті. – Алматы: Қыздар университеті, 2016. — 210 б.

[4] Aitkulova G., Avakova R., Zhantasova Z. The concept of «diligence/laziness» in the linguistic image of the world // International Journal of Society, Culture and Language. – 2023. – Т. 11, № 1. https://www.ijscel.net/article_257491.html 15.05.2025.

[5] Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: Тоғанай-Т, 2004. – 304 б.

[6] Дунканаев А. Т. Кыргыз макалдарынын тексттик-коммуникативдик өзгөчөлүктөрү. /К.Тыныстанов ат. Ысык-Көл мамл. ун-ти., – Каракол.: 2010. – 202 б. <https://vdoc.pub/documents/se69g1kfb200#:~:text=Каракол%3A%20К.Тыныстанов%20ат.%20Ысык,4>

[7] Kajumova D., Sadykova A., Demirag D., et al. Concepts characterizing the spiritual world of a person in phraseological units with onomastic component in tatar, turkish and english languages // Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade. – 2024. – Vol. 17, No. 1. – Pp. 424-432. <https://cadernos.sepin.org.br>

[8] Grice H. P. Logic and Conversation [Article] // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / P. Cole, J. Morgan (eds.). – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.

[9] Nazarova M. A pragmatic and cultural study of antithesis in English and Uzbek phraseology // Central Asian Journal of Education and Innovation. – 2024. – Т. 2, № 11. – С. 111–116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14059302> 30.11.2025.

[10] Akın S. Zıtlık ifadeleri ile kurulan Dobruca Kırım Tatar atasözleri // Comparative Turkish Dialects and Literatures. – 2024. – № 6. – С. 1–17. <https://doi.org/10.62425/ctdal.1504552> 30.11.2025.

[11] Khalilova S. Gradual antonyms in the English and Azerbaijani languages // International Journal of English Linguistics. – 2016. – Т. 6, № 6. – С. 239–244. https://www.researchgate.net/publication/310812275_Gradual_Antonyms_in_the_English_and_Azerbaijani_Languages 30.11.2025.

[12] Рысбаева Г.Қ. және т.б. Антропоцентрилік мақал-мәтелдердегі көркемдік тіл ерекшеліктері (қазақ, орыс мақал-мәтелдері негізінде) //

Eurasian Journal of Philology: Science & Education. – 2022. – Т. 186. – №. 2. <https://ejpese.com> 15.07.2025.

[13] Корюкина Е. С. Проблема определения антитезы в терминологических словарях и справочниках // Вестник Нижегородского университета им. НИ Лобачевского. – 2012. – №. 5-1. – С. 300-303. <https://journals.eco-vector.com/2307-6135/article/view/32569> 15.07.2025.

[14] Мугтасимова Г.Р., Сибгаева Ф.Р. Пословицы татарского языка как контекст реализации антитезы // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – №10-2 (88). <https://cyberleninka.ru/article/n/poslovitsy-tatarskogo-yazyka-kak-kontekst-realizatsii-antitezy> 14.05.2025.

[15] Авакова Р.А., Айткулова Г.А., Розиева Д.С., Алибекова М.Е. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі паремиялардың лингвомәдени ерекшеліктері // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – 1(72), – Б. 16 - 31. – <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.002>

REFERENCES

[1] Lakoff J. Cognitive Linguistics: Basic Readings / red. D. Geererts. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. – 620 s.

[2] Mirzaliyev I.M. Mesto antonimov i alliteracii v drevnetjurkskih poslovicah [The place of antonyms and alliteration in ancient Turkic proverbs] // Ўзбекистонда horizhij tillar : ilmiy-metodik zhurnal. – 2023. – № 6. – S. 213-222. <https://journal.fledu.uz> 15.05.2025. [in Rus.]

[3] Sarbasūly B.S., Däuitūly T. Ejelgi дәuir және türkı halyqtary әдеbieti [Literature of ancient times and Turkic peoples]. – Almaty: Qyzdar universiteti, 2016. – 210 b. [in Kaz.]

[4] Aitkulova G., Avakova R., Zhantasova Z. The concept of «diligence/laziness» in the linguistic image of the world // International Journal of Society, Culture and Language. – 2023. – Т. 11, № 1. https://www.ijscel.net/article_257491.html 15.05.2025.

[5] Qaidar Ä. Halyq danalyǵy [Folk wisdom] – Almaty: Toǵanai-T, 2004. – 304 b. [in Kaz.]

[6] Dunkanaev A. T. Kyrgyz makaldarynyn teksttik-kommunikativdik ozgocholukтору [Textual and communicative features of Kyrgyz proverbs]. – Karakol: Kyrgyz-Tynystanov Issyk-Kol State University, 2010. – 202 p. <https://vdoc.pub/documents/se69g1kfb200#:~:text=Каракол%3A%20К.Тыныстанов%20ат.%20Ысык,4> 30.11.2025. [in Kyrg.]

[7] Kajumova D., Sadykova A., Demirag D., et al. Concepts characterizing the spiritual world of a person in phraseological units with onomastic component in tatar, turkish and english languages // Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade. – 2024. – Vol. 17, No. 1. – Pp. 424-432. <https://cadernos.sepin.org.br>

[8] Grice H. P. Logic and Conversation [Article] // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / P. Cole, J. Morgan (eds.). – New York: Academic Press, 1975. – Pp. 41-58.

[9] Nazarova M. A pragmatic and cultural study of antithesis in English and Uzbek phraseology // Central Asian Journal of Education and Innovation. – 2024. – Т. 2, № 11. – С. 111-116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14059302> 30.11.2025.

[10] Akin S. Zıtlık ifadeleri ile kurulan Dobruca Kırım Tatar atasözleri [Proverbs of the Crimean Tatars of Dobruja formed with expressions of opposition] // Comparative Turkish Dialects and Literatures. – 2024. – № 6. – Pp. 1-17. <https://doi.org/10.62425/ctdal.1504552> 30.11.2025. [in Turk.]

[11] Khalilova S. Gradual antonyms in the English and Azerbaijani languages // International Journal of English Linguistics. – 2016. – Т. 6, № 6. – С. 239-244. https://www.researchgate.net/publication/310812275_Gradual_Antonyms_in_the_English_and_Azerbaijani_Languages 30.11.2025.

[12] Rysbaeva G. Q. i dr. Antroposentrlik maqal-mätelderdegi körkemdik til erekselikleri (qazaq, orys maqal-mätelderi negızinde) [Features of artistic language in anthropocentric Proverbs (based on Kazakh and Russian proverbs)] // Eurasian Journal of Philology: Science & Education. – 2022. – Т. 186. – №. 2. <https://ejpese.com> 15.07.2025. [in Kaz.]

[13] Korjukina E. S. Problema opredeleniya antitezy v terminologicheskikh slovarjakh i spravochnikah [The problem of defining the antithesis in terminological dictionaries and reference books] // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. NI Lobachevskogo. – 2012. – №. 5-1. – С. 300-303. – <https://journals.eco-vector.com/2307-6135/article/view/32569> 15.07.2025 [in Rus.]

[14] Mugtasimova G.R., Sibgaeva F.R. Posloviцы tatarskogo jazyka kak kontekst realizacii antitezy [Proverbs of the Tatar language as a context for the realization of the antithesis] // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2018. – №10-2 (88). <https://cyberleninka.ru/article/n/poslovitsy-tatarskogo-jazyka-kak-kontekst-realizatsii-antitezy> 14.05.2025. [in Rus.]

[15] Avakova R.A., Aitkulova G.A., Roziyeva D.S., & Alibekova M.E. Qazaq zhane aghylshyn tilderindegi paremiyalardyng lingvomadeni erekshelekteri [Linguocultural Features of Proverbs in the Kazakh and English Languages] // Abilai Khan atyndagy QazHKNZhÄTU Khabarshysy. Filologiiä gylymdary seriiasy. – 2024. – №1(72). – B.16-31. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.002> [in Kaz.]

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНТИТЕЗЫ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

* Ахаева М.С.¹, Кулжанова Б.Р.², Макулова Л.Т.³

* ^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы,
Казахстан

³ Таразский университет имени М.Х.Дулати, Тараз, Казахстан

Аннотация. Поговорки и пословицы тюркских народов с глубокой древности до наших дней сохраняют сжатое и образное отражение

национальной идентичности и мировоззрения. Прием антитезы в них сочетает противоположные понятия, позволяя лаконично и выразительно передавать глубокие философские идеи и моральные нормы. Цель исследования – комплексно раскрыть когнитивные и прагматические основы антитезы в пословицах и поговорках тюркских языков. В качестве материала были отобраны свыше 200 пословиц на казахском, кыргызском, узбекском, турецком и азербайджанском языках. В ходе анализа использовались теория когнитивных фреймов (Д. Лакофф), концепция культурных сценариев и теория речевых актов (Г. Грайс), а также методы сравнительно-типологического, семантического, синтаксического и прагматического анализа. На этой основе была систематизирована структурная типология антитезы: лексическая, синтаксическая, семантическая и прагматическая. Результаты показали, что антитеза встречается более чем в 60 % исследованных пословиц, выполняя не только роль противопоставления традиционных пар понятий, но и усиливая эмоциональный эффект и закрепляя этические нормы. Антитезические конструкции направляют мыслительный процесс адресата в бинарное модальное состояние, выступая инструментом воспитательного и регулятивного воздействия. Научная новизна исследования заключается в том, что впервые комплексно проанализированы языково-познавательные и прагматические механизмы антитезы в тюркской паремиологии. Практическая значимость – полученные данные могут быть использованы при разработке учебных программ по языку, в фольклорных исследованиях, курсах межкультурной коммуникации, а также при создании и анализе цифровых корпусов паремиологических данных. В перспективе рекомендуется расширить базу данных для изучения диахронических изменений антитезы и ее роли в социокультурном контексте.

Ключевые слова: антитеза, пословицы и поговорки, когнитивная лингвистика, прагматическая функция, культурный сценарий, сопоставление, тюркские языки, национальный менталитет

LINGUOCOGNITIVE AND LINGUOPRAGMATIC ASPECTS OF ANTITHESIS IN THE PROVERBS AND SAYINGS OF TURKIC PEOPLES

* Akhayeva M.S.¹, Kulzhanova B.R.², Makulova M.T.³

*^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³ Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan

Abstract. The proverbs and sayings of Turkic peoples have preserved a concise and vivid portrayal of national identity and worldview from ancient times to the present. The use of antithesis in these expressions juxtaposes opposing concepts, enabling the succinct and impactful conveyance of profound

philosophical ideas and moral principles. The objective of this study is to comprehensively elucidate the cognitive and pragmatic foundations of antithesis in the proverbs and sayings of Turkic languages. As research material, over 200 proverbs in Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Turkish, and Azerbaijani were analyzed. The theoretical framework included Conceptual Metaphor and Cognitive Frame Theory (G. Lakoff), the Cultural Scenarios approach and Speech Act Theory (H. P. Grice). Methodologically, comparative-typological, semantic, syntactic, and pragmatic analyses were applied. This allowed for the systematic classification of antithesis into four structural types: lexical, syntactic, semantic, and pragmatic. Findings indicate that antithesis appears in more than 60 % of the studied proverbs, functioning not only to contrast conventional pairs of concepts but also to intensify emotional impact and reinforce ethical norms. Antithetic constructions guide the listener's cognitive process into a binary modal state, serving as tools for educational and regulatory influence. The scientific novelty of this research lies in the first comprehensive analysis of the linguistic-cognitive and pragmatic mechanisms of antithesis in Turkic paremiology. Practically, the results can inform language teaching curricula, folkloristic studies, intercultural communication courses, and the development and analysis of digital corpora of paremiological data. Future research should expand the database to investigate the diachronic evolution of antithesis and its role in sociocultural contexts.

Keywords: antithesis, proverbs and sayings, cognitive linguistics, pragmatic function, cultural script, juxtaposition, Turkic languages, national worldview

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 28.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Ахаева Марал Сарсенбековна – хат-хабар үшін автор, PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, e-mail: maral85.85@mail.ru, ORCID: 0000-0003-0499-9758

Кулжанова Бакытгул Райхановна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, e-mail: bahit777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-2998-4723.

Макулова Лаура Тулегеновна – филология ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, e-mail: makulovalaura@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4519-2686

Информация об авторах:

Ахаева Марал Сарсенбековна – автор для корреспонденции, PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, e-mail: maral85.85@mail.ru, ORCID: 0000-0003-0499-9758

Кулжанова Бахытгул Райхановна – кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, e-mail: bahit777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-2998-4723.

Макулова Лаура Тулегеновна – кандидат филологических наук, и.о.доцент, Таразский университет имени М.Х.Дулати, e-mail: makulovalaura@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4519-2686

Information about the authors:

Akhayeva Maral Sarsenbekovna – corresponding author, PhD student, al-Farabi Kazakh National University, e-mail: maral85.85@mail.ru, ORCID: 0000-0003-0499-9758

Kulzhanova Bakitgul Raikhanovna – Candidate of Philology, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, e-mail: bahit777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-2998-4723.

Makulova Laura Tulegenovna – Candidate of Philology, Acting Associate Professor, M.H.Dulati Taraz University, e-mail: makulovalaura@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4519-2686

ӨОЖ 81-22

ГТАХР 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.005>

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАҢБЫР АТАУЛАРЫНЫҢ МӘДЕНИ-ТІЛДІК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Ахметова М.¹, *Рахмет Ү.², Данияр Ә.³

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана, Қазақстан

³ №3 мектеп-гимназиясы ШЖҚ МКК, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ тіліндегі жаңбыр атаулары – жауын-шашын микротобының құрамына енетін тілдік бірліктер. Жауын-шашын лексика-семантикалық тобына *жаңбыр, қар, бұршақ, қырау, шық* секілді т.б. бұлттан жауатын не ауадан бөлініп шығатын қатты, сұйық суды білдіретін лексикалық бірліктер енеді.

Мақала қазақ халқының сөздік қорында сақталған жаңбыр атауларының халық дүниетанымындағы көріністерін айқындауға арналған. Қазақ халқы көшпелі мәдени дәстүріне сай ерте кезден-ақ жаңбырдың түр-түрін даралап таныған, оған жекелеген атау беріп (*ақ жаңбыр, боз жаңбыр, қара жаңбыр, нөсер, өткіңші жаңбыр, сылбыр жаңбыр т.б.*), тіл қазынасын байыта білген. Бұл аталғандар тек метеорологиялық құбылысты білдіретін бірліктер ғана емес, халықтың таным-түсінігі, тіршілік тынысынан хабар беретін, наным-сенім жүйесімен тығыз байланысты атаулар. Зерттеуде осы жаңбыр атауларының этнолингвистикалық қырлары талданып, олардың әлемнің ұлттық тілдік бейнесіндегі сипаты, тура және ауыспалы, символдық мәнде қолданылу ерекшелігі қарастырылды. Әртүрлі ландшафтта өмір сүрген қазақ халқының табиғатпен байланысы, қоршаған әлем құбылыстарын танудағы өзіндік ерекшелігі, тұжырым-көзқарастары мен сезімі жаңбыр атауларына этносемантикалық талдау жасау арқылы сараланды. Бұл тілдік бірліктердің туындау уәждерін түсінуге, халықтың дүниетанымы мен өмір салтынан мағлұмат алуға, жаңбыр атауларының семантикасында сақталған мәдени кодты тануға мүмкіндік берді. Адамөзекті парадигмадағы «тіл әлеміндегі адам», «адам әлеміндегі тіл» ұстанымына сәйкес, жаңбыр атаулары мәтіндегі қолданысымен қатар психоллингвистикалық тұрғыдан да талданды. 17 мен 25 жас аралығындағы респонденттерге сауалнама жүргізіліп, нәтижесінде қазақ жастарының санасындағы жаңбыр ұғымының репрезентациясы анықталды.

Зерттеудің құндылығы жаңбыр атауларын тек лингвистикалық құбылыс ретінде түсіндірумен шектелмей, ұлттық дүниетанымды айқындайтын мәдени кодтарды ашуға, тілдің тарихи жадын жаңғыртуға сеп болуында. Жұмыс қорытындысының ғылыми және практикалық маңызы сирек қолданылатын, көнеруге айналған жаңбыр атауларын жинақтап,

жүйелеп, олардың мән-мағынасын түсіндіріп, жаңбыр лексемасының жастар танымындағы көрінісін анықтауда көрінеді. Сондай-ақ зерттеу барысында жинақталған материалдар түсіндірме, энциклопедиялық, этнолингвистикалық және ассоциациялық сөздіктерге толықтыру ретінде қолданыла алады.

Тірек сөздер: жаңбыр атаулары, мағына, символдық мән, этномәдени таным, тілдік сана, мәдениет, ассоциациялық тәжірибе, репрезентация

Кіріспе

Тілде әр халықтың өзін қоршаған әлемді қабылдауы, ол туралы ой-түсінігі мен танымы көрінеді. Бұл құбылыс ғылымда «әлемнің тілдік бейнесі», кей тұстарда «ғаламның тілдік бейнесі» деген атаумен беріліп жүр. Бүгінгі таңда көптеген зерттеу еңбектерінің өзегіне айналған осы ұғымның бастауы белгілі неміс ғалымы В. фон Гумбольдтің тіл туралы айтқан ой-пікірлерінде жатыр. Ғалымның пайымдауынша, тіл – халық рухының айнасы, тіл арқылы ұлттық рух көрініс табады, халықтың рухы өз тілінде бедерленеді. Халықтың болмысы мен мінезі танылатын көптеген құбылыстардың ішінде тек тіл ғана сол рух пен мінездің ең терең әрі нәзік қырларын ашуға және оның ішкі сырларын ұғынуға мүмкіндік береді [1, 68-69 бб.]. Бұл пікір тіл мен адамның рухани әлемінің, тіл мен мәдениеттің ажырамас бірліктегі байланысын көрсетіп, лингвистикалық парадигмалар жүйесінде адамөзекті, этноөзекті жаңа бағыттың туындауына ықпал етті.

Тіл ғылымындағы Сепир-Уорф болжамына сәйкес, сыртқы әлемді танып-білу тәсілдері мен ойлау жүйесін тілдің құрылымы анықтайды; ойдың логикалық құрылымын тіл айқындайды; шындықты қабылдау ерекшелігі оны танушы субъектінің қай тілде ойланып, пайымдайтынына қатысты болады [2]. Бұл гипотеза бойынша, адамзаттың сыртқы әлемді танып-білу сипаты этносқа байланысты, сондықтан қоршаған орта әр ұлтта әртүрлі көрініс тауып, түрліше таңбаланады. Ұсынылған болжамның шынайылығы уақыт өте келе дәйектеліп, тіл бірліктерін этнолингвистика, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика тұрғысында зерделеу қолға алынды.

Қазақ тіл ғылымында А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов тұжырымдарын одан әрі дамытқан, тіл ғылымының салалана өрбуіне ықпал еткен ғалымдар Ә. Қайдар, Ж. Манкеева Е. Жанпейісов, Г. Смағұлова, Қ. Жаманбаеваның еңбектері тіл арқылы ұлтты, мәдениет арқылы тілді зерттеудің әдіснамалық негіздерін ұсынды. Осы зерттеуде аталған ғалымдардың ой-пікірлеріне сүйене отырып, қазақ тіліндегі жаңбыр атауларының туындау уәжін, тура, ауыспалы мағынада жұмсалуды, сол атаулардың символдық мән-мағынасын, қазақ жастарының тілдік санасындағы көріністерін қарастырамыз.

Қазақ халқы жаңбырдың әртүрлі көріністерін оның жауу ерекшелігіне, сыр-сипатына, қарқындылығына сәйкес түрліше танып, бірнеше атаумен атаған. Мәселен, Ж. Кейкін қазақ тіліндегі жаңбырды білдіретін 21 атауды

(*былғары бұрку, бұркек, сірлету, себездеу, шаба жауу, селде*) [3], ал этнолог-галым А. Құралұлы 14 атауды (*бүрікпе, қарлы жаңбырлату, сылбырау, сылтың, сілбі*) көрсетеді [4].

Жауын-шашын – адамның күнделікті тұрмыс-тіршілігіне, шаруашылығына, көңіл-күйіне тікелей әсер ететін табиғаттың ажырамас бөлігі. «Әңгіме әрқашан «Бүгін ауа-райы қандай?» деген сұрақпен басталуы мүмкін, бірақ әр алуан жауап беріледі. Күн бұлтты не ашық болуы, қар, жаңбыр жауып тұруы, ыстық немесе суық, желді не тымық, құрғақ не ылғал болуы мүмкін. Осының барлығы ауа-райының біздің өмірімізбен тығыз байланысты және маңызды екенін дәлелдейді» [5]. Адам тіршілігіндегі осындай маңызды құбылыстар лингвистердің назарынан тыс қалмай, бірқатар еңбектерде қарастырылған. Айталық, Н.А. Дудова неміс әлемінің тілдік бейнесіндегі атмосфералық жауын-шашынның концептуалдануына талдау жасайды. Ол жаңбыр лексемасы «*жаңбыр – жауу*», «*жаңбыр – молишылық*», «*жаңбыр – көз жасы*» сынды әртүрлі метафоралық бейнеде сипатталатынын атап көрсетеді [6].

Ю.Е. Ломоносова француз әлемінің тілдік бейнесіндегі «атмосфералық құбылыстар» өрісін құрайтын лексикалық және фразеологиялық бірліктерді зерттеп, сол тілдегі жауын-шашын атауларының ішінде ең көп кездесетіні *жаңбырға* қатысты лексемалар екенін, *жаңбыр* микроконцептінің номинативті өрісінде оны білдіретін 14 зат есімнің барын айтады. Автор *жаңбыр* түрлерін сипаттап көрсететін атаулардың көп кездесуін осы өңірде жауын-шашынның мол түсуімен, адам өміріне, шаруашылыққа т.б. ерекше әсер етуімен байланыстырады. Бұл зерттеуде жаңбырдың негізгі сипаты *көңіл-күйді түсіру, үрей туғызу, жағымсыз ауа-райы* мағынасындағы паремиялар арқылы ашылады, яғни *жаңбыр* ұғымы бұл мәдениетте жағымсыз мәнде қолданылатыны айтылады [7].

О.Н. Григорьева, Ли Силян мақаласында орыс тіліндегі жауын-шашын атаулары лексика-семантикалық, этнографиялық тұрғыда және славян мифологиясымен байланысты талданады. Олар жаңбырға қатысты қолданылатын тіркестердің бірнеше сипатын атап өтеді. Мысалы: жаңбырдың ерекшелігіне қарай (*жазғы жаңбыр – жылы, күзгі жаңбыр – салқын*), эмоционалды баға беру реңкіне қарай (*көптен күткен жаңбыр, маза бермейтін жаңбыр*), тұрақты сөз тіркестерінде қолданысына қарай (*соқыр жаңбыр, саңырауқұлақ жаңбыр*) т.б. [8].

М.С. Оңғарбаева, Р.М. Таева т.б. зерттеуінде қазақ тіліндегі жаңбыр мен қарға қатысты метафоралар ағылшын тілімен салғастырыла талданып, екі тілдегі ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталады. Авторлардың пайымдауынша, адам баласы ауа-райы құбылыстарын бақылай жүріп, оны танып-білуге белсенді түрде қатысады, нәтижесінде оларға атау беріп, әр қырынан ашады. Метеорологиялық метафоралар қоршаған әлемдегі құбылыстарды бейнелеу арқылы халықтың тілдік бейнесін көрсетеді, сондықтан *жаңбыр* ұғымы қазақ тілінде *қуаныш, молишылыққа* теңелсе,

ағылшын тілінде *қайғы* мен *көңілсіздік* әсерін туғызады деп топшылайды [9].

Н. Милованова, М. Ескеева сынды ғалымдардың мақаласында қазақ, қырғыз тілдеріндегі жаңбыр ұғымының фразеологизмдерде қолданылу сипаты когнитивті тұрғыда анықталады. Жаңбырға қатысты 18 фразеологизмді мағынасы мен этимологиясына қарай саралап, фразеологизмдерге салыстырмалы талдау жасайды. Осы тілдік бірліктерді когнитивті аяда қолданылуына қарай 3-ке топтайды: 1) сын-сипатты білдіру (*ақ жауын, сылбыр жауын, балапан жаңбыр, былғары бұрқу*), 2) адамның іс-әрекетін, сыртқы кейпін суреттеу (*жауар күндей түнеру, жауар бұлттай, жаңбыр жаумай су болу*), 3) жауу, үлкен көлемде таралуды білдіру (*жаңбырдай жауу, оқ жаудыру, сұрақ жауғыз*) [10].

Ал «Исследования метеолексик в современной лингвистике: к степени изученности вопроса» атты мақаласында зерттеуші Н. Милованова метеолексика мәселері бойынша ғылыми айналымдағы қазақ, орыс, ағылшын және түркі тілдеріндегі еңбектерге аналитикалық шолу жасаған [11].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу мақсаты тіліміздегі жаңбырға қатысты лексикалық бірліктерді жинақтап, олардың тілдік-мәдени репрезентациясын анықтауға бағытталғандықтан, тілдік бірліктің қолданысын талдау маңызды. Сол себепті зерттеудің материалы ретінде әдеби шығармалар алынып, жаңбыр атауларының мағынасын ашып түсіндіру үшін «Қазақ тілінің ұлттық корпусы», «Сөздікқор» платформалары пайдаланылды. Жаңбыр атауларының репрезентациясын анықтауда жинақтау, сипаттау, салыстыру, контекстік, компоненттік талдау, статистикалық әдістер қолданылды.

Сонымен қатар *жаңбыр* ұғымының қазақ жастары санасындағы символдық, эмоциялық және этномәдени мәнін анықтау үшін 26.01.2025 ж. – 22.05.2025 ж. аралығында онлайн түрде Google формада сауалнама, еркін ассоциациялық тәжірибе өткізілді. Оның мақсаты берілген стимул сөзге қатысты ойға келген алғашқы сөзді жазу арқылы қатысушы санасында жаңбырдың не нәрсемен ассоциацияланатынын, жалпы әлемнің ұлттық тілдік бейнесінің қалай құрылғанын, оның ерекшелігін анықтау болды. Сауалнамаға 17-25 жастағы 100 адам қатысты. Олардың 80-і – әйел, 20-сы – ер адам. Ұлттық құрамы бойынша, 96% – қазақ, бұл зерттеудің этноәзекті сипатын негіздейді. Алынған жауаптардан респонденттердің 37%-ы педагогикалық, 30%-ы медицина, 27%-ы қоғамдық-гуманитарлық және қалған 3%-ы техникалық және өнер салаларына қатысты екені анықталды. Бұл көрсеткіштер жауаптардың логика-семантикалық жағынан сан алуан мазмұнда болуына ықпал етті.

Нәтижелер және талқылау

Жаңбыр атауы – түркі тілдеріне ортақ *йағ* және *мур* компоненттерінен жасалған. Бұл сөз қарақалпақ тілінде *жамғыр*, башқұрт тілінде *ямғыр*, қырғыз тілінде *жамғыр*, өзбек тілінде *йомғир*, түрікше *йағмур*, татарша *яңғыр*, ұйғыр тілінде *йаңмур* түрінде қолданылады. Бұл атау аталған тілдерде әдетте *нұрға*, *несібеге* баланады. Халық аузынан бүгінге дейін жеткен «Жаңбыр жауса, жерге сый, жігіт туса, елге сый», «Жаңбыр жауса – жердің ырысы» сынды мақалдар осыны айғақтайды. Ал ағылшын тілінде, керісінше, *қайғы*, *жайсыздық* пен *бақытсыздыққа* теңеледі. Мәселен, *rainy day* тіркесі аталған тілде *түксіз*, *ақшасыз қалу* мағынасында қолданылады [9]. *Dus* және *djus* секілді үндіеуропа негізінен таралған орыс тіліндегі *дождь* сөзі алғашында «*нашар күн*», «*қолайсыз ауа-райы*» деген мағынаны білдірген [12].

Жаңбыр атауларының тілдегі көріністері қазақ халқының танымын, қоршаған ортаға деген көзқарасын, табиғатпен үндесе өмір сүргенін көрсетеді. Мәселен, қазақ танымында *жаңбыр* атауы *берекемен*, *гүлденумен* репрезентацияланып, жағымды эмоционалдық реңкті жеткізеді. Мысалы: *Жерден бу шығып, көктен жаңбыр жауып, Жайқалып шыға келді жердің күйі* (Бабалар сөзі. Ғашықтық дастандар. Т.19). Демек, көшпелі өмір салтында даланың гүлденіп, түрленуі жаңбырмен тығыз байланыста ұғынылады. Даланың жасыл шалғынға орануы мал шаруашылығымен айналысатын ел-жұрттың танымында төрт түліктің қонды болып, ауыл-аймақтың ішіп-жемнен тарылмауын, қысқа жиналатын жем-шөптің мол қорын, өлім-жітімнің, шығынның болмауын аңғартады. Сондықтан «*жаңбыр – береке*» метафоралық қолданысы тұрмыс-тіршіліктегі аталған жағдаяттармен сабақтастықта репрезентацияланады. Мысалы: *Ал, сәуірдің кезінде күн құрғамай жарқ-жұрқ найзағай ойнап, ақ жауын құйды да тұрды. ... Ойпаңдар мен қыраттарда неше түрлі шөп шығып, оралып қалды. «Түу, биылғыдай көктемге көктем жеткен бе? Неткен береке – бұл», – деп, қарттар таңданып-ақ жүрді* (Ш. Ниязин. Қызғалдақ).

Жаңбыр атауына сөздікте: «Бұлттан бөлініп, жерге түсетін атмосфералық су тамшылары» [13] – деген анықтама берілген. Жаңбыр сөзі тілімізде *жауын* лексемасымен синонимдес қолданылады. «Жауын – су тамшылары түріндегі атмосфералық тосап, жаңбыр» [13]. Мысалы: *Мына жауынның ашылатын түрі жоқ* (Ә. Кекілбаев. Ең бақытты күн). Қазақ тілінің сөздік құрамында *жаңбыр* атауынан тікелей жасалған көптеген тілдік бірліктер бар: *жаңбырдай*, *жаңбырша*, *жаңбырла/т/у*, *жаңбырлы*, *жаңбырлық*, *жаңбырсыз*, *жаңбыр ығы*, *жаңбырлатқыш*, *жаңбыр шақыру*, *жаңбыр тасқыны*, *жаңбыр өлшеуіш*, *жаңбыр ағындысы*, *жаңбыр қабылдағыш*, *жаңбырлата суармалау* т.б. Сондай-ақ қазақтың ақын-жазушылары жаңбыр атауларын шығармаларына тақырып етіп алып, көркем болмыс пен идеяны табиғаттың осы құбылысы арқылы жеткізуге тырысады: «*Қарлы жаңбыр астында*» (Ғ. Мүсірепов), «*Алтын жаңбыр*» (К.

Ахметова), «Түнгі жаңбыр» (Ж. Әлімғазыұлы), «Ақ жаңбыр» (К. Сегізбай), «Жасыл жаңбыр» (Ә. Қайран) т.б. Бұның бәрі қазақ халқының табиғатпен тығыз қарым-қатынасының, әлеуметтік-экономикалық тәжірибесінің, сөзжасам қабілетінің, тіл байлығы мен шығармашылығының, сөз саптау көркемдігінің көрсеткіші болмақ.

Көктен жаңбыр тамшыларының түсуі әрқашан біртекті емес, оның жауу сипаты кейбір физикалық құбылыстарға байланысты түрліше. Ғалым Т. Шонановтың шығармалар жинағында бұл ерекшелік туралы мынадай дерек берілген: «Жерге түскенде жаңбыр тамшысы үлкен-кіші болуы жаңбыр бұлттың жерден алыс-жақынына қарай болады. Бұлт жерден жоғары болса, жаңбыр тамшысына жолдан қосылушылар көбейіп, тамшы үлкейеді; бұлт төмен болса, жолдан қосылушылар аз болып, тамшы үлкейе алмай, жерге түседі. Сондықтан сіркіреп жауған ұсақ себезе ақ жауын жерге жақын бұлттан жауады. Тамшы ірі болған соң, қара нөсер шелектеп құя салғандай жауады; ақ жауын тамшы уақ болған соң, себезелеп, бүркіп, сіркіреп қана жауады» [14, 218 б.]. Осындай ерекшеліктеріне байланысты қазақ тілінде жаңбыр түрлерін білдіретін жекелеген атаулар бар: *ақ жаңбыр, қара жаңбыр, қарлы жаңбыр, қышқыл жаңбыр, балапан жаңбыр, муссондық жаңбыр, сіркіреме жаңбыр, нөсер, бұршақ жаңбыр* т.б. Соның бірнешеуіне тоқталып өтейік:

Ақ жаңбыр (ақ жауын) – үздік-создық ұзақ жауған жауын [13]. Мысалы: *Ақ жаңбыр бір басталса, тәулік бойы тынбай жауып тұрады. Үнсіз тұрып төге берді, төге берді* (Ж. Карбозин. Ақ жаңбыр). Бұл атаудағы ақ сөзі тілімізде көптеген сөздермен тіркесе қолданылады, әрі көп жағдайда түр-түсті емес, үнемі қайталану, ұзақ болу мәнін үстейді. Ол мағына біраз уақытқа созылған *боран, түтек* секілді құбылыстарға да қатысты қолданылады: Мысалы: *Кейде бір жұмадай, кейде тіпті он күндей айықпай, ақ боран боп түтеп тұрып алған кездері болған* (М. Әуезов. Абай жолы).

Тілдік қолданыстағы *боз жаңбыр* атауы «*жаңбырдың баяу, сібірлеп жауатын түрі, ақ жауынды*» білдіреді [13]. Мысалы: *Тура орта жолға келгенде, бір шөкім бұлт мұның төбесіне төніп келді де, төгіп жіберді. Кәдімгі боз жаңбыр* (О. Жүнісұлы. Замандас туралы сөз). *Боз жаңбыр* – жаңбыр тамшылары боз түсті, ақшыл реңді болып көрінетіндіктен, қоршаған ортаның сол кездегі реңіне байланысты жауынның сипаттамасын білдіретін атау.

Қара жаңбыр – бұлт қап-қара болып торлап келіп, тез жауатын суық жаңбыр [13]. Мысалы: *Ай бойы біресе қар жапалақтап, біресе мұздай қара жаңбыр төпелеп, біресе шағыл құмдарды уыстай шашып көзге ұрып, шаңыт борап шат-шәлекейі шыққан жапан түз қайтадан тыншыды* (Ә. Кекілбаев. Үркер). Осы үзіндіде *қара жаңбыр* тура мағынасында табиғаттың көрінісін сипаттай отырып, тарихи шығармада орын алған түрлі оқиғалармен байланысты ауыспалы мағынада ауыр кезең мен

қиыншылықты да білдіреді. *Қара жаңбыр* тіркесімі қазақ танымында көңілсіз, жабырқау күндерді, өкінішті репрезентациялайды: *Сөйлейді аспан қара жаңбыр тілімен, Сол Алматы, сол өзен. Ағыл-тегіл жылайды, рас, түнімен Терезем* (Е. Раушанов. Жолданбаған хат).

Ақ жауын кезінде төңірек бозғылт тартып, жауын ұзақ уақыт себелеп жауса, *қара жаңбырда*, керісінше, жер мен көк қарауытып, қара дауыл тұрып, күн күркірейді. Аталған тіркестің құрамында заттың түсін білдіретін «қара» сөзі бұл қызметте тура мағынасында қолданылмай, даму үдерісінде өзіндік белгісі күңгірттеніп, мән-мағынасы алыстап кеткендігін байқаймыз. Бұл атау әдеби шығармаларда күмәннің, қайғының, ауыр кезеңнің, зұлматтың символы ретінде көрінеді. Мәселен: *Қара жаңбырдың бір сарын сытырынан басқа дыбыс естілмейді. Уақыт өткен сайын жігіттің күдігі де көбейеді. Біреу сезіп қалып шыға алмай қалды ма? Неге кешікті?* (Қ. Толыбаев. Әсет).

Нөсер – шелектеп құйған қатты жаңбыр [13]. Мысалы: *Нөпір нөсер шүмектеп, Жасылдан жалтыл басталды* (І. Жансүгіров. Тас). Бұл сөз моңғол тілінде «нүсэр» тұлғасында «ауыр», «қиын» деген мағыналарды білдіреді [15, 209 б.]. *Нөсер* атауы лексика-семантикалық жағынан әуелі сындық мағынаны білдіріп, кейіннен өте көп мөлшерде жауатын жаңбырға номинатив болуы да қисынсыз емес. Себебі жауынның қатты, төгіп жаууы табиғаттың күрделі, шаруашылыққа қолайсыздық тудыратын жағдайларымен сабақтасып жатады. Осы негізде алғашында «нөсер жаңбыр» тіркесі «ауыр, қиын жауын» мағынасында болып, уақыт өте бұл тіркестен «нөсер» сөзі бөлініп, жеке қолданылып, жаңбырдың төгіп жаууын білдіретін лексикалық бірлікке айналғанға ұқсайды. *Нөсер* сөзінің мағыналық құрылымындағы төгіп жауу семасы символдық мәнде күйдің сипаттамасын жеткізуде қолданылып, этномәдени танымда көрініс табады: *Әсерлі ән, көк нөсер күй, сал, домбыра* (Қ. Аманжолов. Жас дәурен).

Төкпе жаңбыр – төгіп-төгіп нөсерлетіп жауатын өткінші жауын [13]. *Нөсер* және *төкпе жаңбыр* атаулары жауынның бір сипатын жеткізуде жұмсалатыны байқалады. Себебі *төгіп жауу* семасы екеуіне де ортақ: *Орай-орай соққан төкпе жаңбыр ақ түйені көк жібек шымылдықымен орап алғандай екен* (Ғ. Мүсірепов. Ұлпан). *Төкпе* – тоқтаусыз төгілтіп әкететін сын-сапаны білдіретін лексикалық бірлік, ол жаңбырдың бір түрін даралап беру үшін қолданылып, жаңа атаудың туындауына негіз болып отыр.

Өткінші жаңбыр – аспан күмбезі көшпелі ала бұлттанып, тез жауып өтетін жаңбыр [13]. Мысалы: *Ауық-ауық өткінші жаңбыр жауып, кейде басылып, кейде жауып, қырық құбылып тұрған шақ* (Ш. Ниязин. Қос қайықшы). Өмірдегі кейбір құбылыстардың жылдам, тез өтетіні, алдамшы екені қазақ тілінің лексикасында *өткінші* сөзімен таңбаланады. *Өткінші жаңбыр* – сөздің тура мағынасымен байланысты жасалып, жаңбырдың жауу ерекшелігін сипаттап анықтау мақсатында қойылған. Қазақы танымда өте шығатын, тұрақсыз нәрселерді бейнелеп жеткізуде, өткінші жаңбырға

балап, теңейтін тұстар молынан кездеседі: *Дұшпан тез үркіткісі келсе керек, артиллерия атысы өткінші жаңбырдай тез басылды* (Т. Ахтанов. Қаһарлы күндер).

Сылбыр жаңбыр – желсіз күнгі жай жаңбыр [13]. Бұл тіркесімдегі «сылбыр» сөзі әдетте бос, былжыр, қимылы болбыр адамды суреттеу мақсатында айтылады. Халық арасында осыған байланысты «Сылбырдың аты шылбырына сүрінер» деген мәтел де кездеседі. Ерте заманнан құбылыстарды нәзік ажырата білген қазақ халқы жауған жаңбырдың да босаң, жай жаууына байланысты, интенсивтілігіне қарай *сылбыр жаңбыр* деп атау берген: *Күзгі сылбыр жаңбыр терезені тырс-тырс ұрып тұр* (Д. Әшімханұлы. Ағайындар).

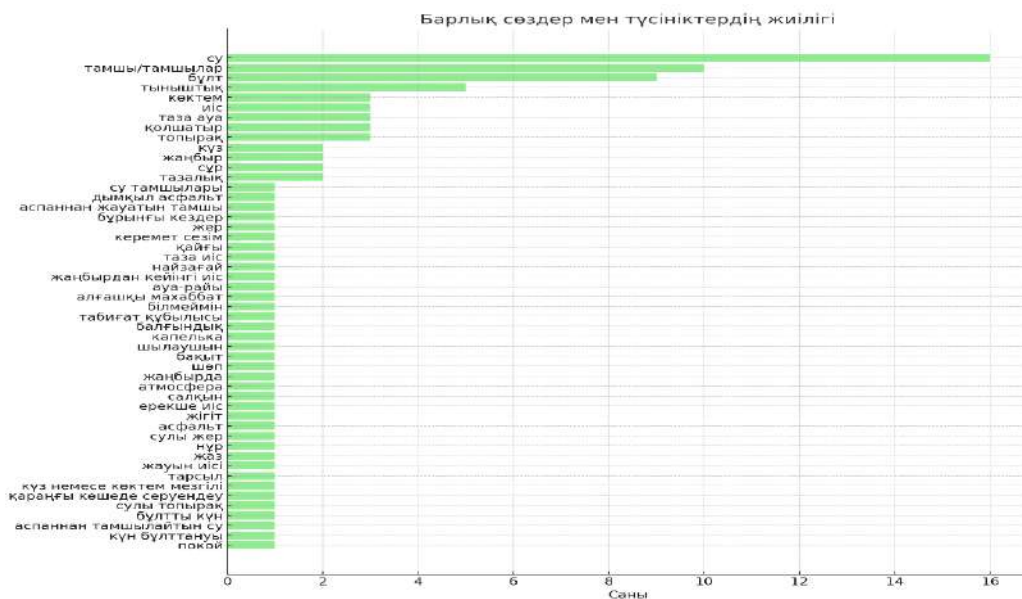
Себезе – «жайлап бүрку, баяулап жауу; ақырын бүркіген» деген мағынаны білдіретін сөз [13]. Жаңбырдың осы түрімен байланысты халық қолданысында іс-әрекет атауын білдіретін *себезде, себездеу* сөздері бар: *Жер бетіне қайта оралған жесір әйелдің жүзіне де жаңбыр себездей бастаған екен* (З. Қабдолов. Сыр).

Соқыр жаңбыр – күн көзі шығып тұрғанда жауатын ұсақ тамшылы өткінші жаңбыр [3]. Мысалы: *Соқыр жаңбыр, сен шынымен соқыр екенсің-ау! Қарашы, күн жарқырап тұр. Ал, сен себелей жауасың!* (Соқыр жаңбыр). Бұл жаңбыр атауы әдетте көктем-жаз мезгілдерінде кездесетін жаңбыр түрін білдіруде қолданылады. Бұлт аспанның бір бөлігінде ғана шоғырланып, жаңбыр жауып тұрғанымен, күн көзі ашық болады. Тамшылары ұсақ болғандықтан, көзге көрінбейді. Сол сипатына байланысты *соқыр жаңбыр* аталған.

Жоғарыдағы мысалдардан қазақ дүниетанымының кеңдігі, табиғат пен тұрмыс-тіршіліктегі құбылыстарды, сындық-сандық белгілерді бір-бірімен ұтымды байланыстырғаны, оларды өзара салыстыра келе, ортақ белгілерін танып, жаңа сөз жасауда шебер қолданғаны анық көрінеді. Бұл – әлемді тану, оны санада нақты көріністермен бедерлеу секілді когнитивті әрекеттермен тығыз байланыста жүзеге асатын күрделі үрдіс.

Ал қазіргі жастардың этномәдени санасында *жаңбыр* ұғымы қандай зат, құбылыстармен репрезентацияланады? Көркем мәтіндерде берілген символдық мағынамен байланыс бар ма? деген сұрақтарға жауап алу үшін 100 респондентке сауалнама, ассоциациялық тәжірибе өткізілді.

Зерттеу барысында *жаңбыр* ұғымы жастардың тілдік санасында түрлі зат, құбылыс атауларымен танылатыны анықталды (1-суретті қараңыз). «*Жаңбыр*» ассоциациялық-вербалды өрісінде жиілігі жоғары тілдік бірліктерге *су, тамшы, бұлт* сөздері жатады. Бұлар жаңбырдың метеорологиялық сипатымен тығыз байланыста туындаған, *жаңбыр* сөзінің тура мағынасымен астасатын реакция қатарын құрайды.

Сурет 1 – «Жаңбыр» сөзіне алынған ассоциациялар

Ассоциациялық тәжірибеден алынған нәтижелерді логика-семантикалық жағынан 4 топқа бөліп қарастырамыз:

1) Табиғатпен, физикалық құбылыстармен байланысты реакциялар: *су, бұлт, тамшы, топырақ, найзағай, ауа-райы, аспаннан тамшылайтын су, бұлтты күн, күн бұлттануы, сулы топырақ, сулы жер, шөп, капелька, су тамшылары, шылаушын*. Мұндай ассоциациялардың көптігі жаңбырды табиғаттағы шынайы, нақты құбылыс ретінде қабылдаудың басым екенін көрсетеді.

2) Маусым, уақытпен байланысты реакциялар: *көктем, күз, жаз, күз немесе көктем мезгілі, бұрынғы кездер*. Жаңбырды жыл мезгілдерімен, уақытпен байланыстыру жастардың тілдік санасында бұл құбылыстың осы жыл мезгілдерінде көп кездесуімен және сол кезеңдерде орын алған жағдаяттарға сәйкес, ерекше есте қалатын сәттерімен байланыстырғаны байқалады.

3) Нақты зат атауларымен байланысты реакциялар: *қолшатыр, асфальт, жігіт*. Жастардың тілдік санасындағы бұл зат атаулары күнделікті өмірмен, табиғатпен, махаббат пен сағыныштан туатын сезімдерді репрезентациялайды. Мәселен, *қолшатыр* атауы жаңбыр кезінде пайдаланылатын негізгі атрибутқа жатады; *асфальт* қала өмірінен хабар беріп, урбандануды білдіреді; жаңбырдың *жігіт* сөзімен ассоциациялануы махаббат сезімін не белгілі бір жігіт туралы естелікті еске түсіргені аңғарылады.

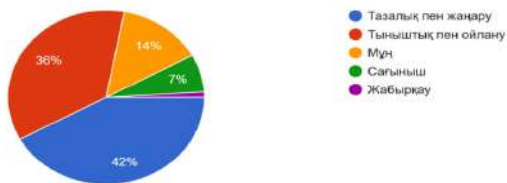
4) Эмоционалды-рефлексивтілікті білдіретін реакция сөздер. Олардың ішінде жағымды (*тыныштық, керемет сезім, алғашқы махаббат, покой, балғындық, бақыт, тазалық, қараңғы көшеде серуендеу*) және жағымсыз

(қайғы) эмоцияларды білдіретін тілдік бірліктер анықталды. Респондент жауаптарында жаңбыр құбылысын *нұрмен* ассоциациялау да кездесті. Бұл жоғарыда айтып өткеніміздей, түркі халықтарының жаңбырды осы құбылысқа балайтынына әрі сол түсініктің қазіргі күнге дейін жалғасын тапқанына дәлел болады (*Нұр жауып тұрған көктемде, гүл тере барсаң бөктерге.М. Мақатаев*). Себебі *жаңбыр* ұғымы қазақ жастарының танымында жақсылықпен, бақытпен репрезентацияланған. Демек, *жаңбыр* атауында жасырынған мәдени код күні бүгінге дейін сақталған деп топшылаймыз.

Сауалнама барысында алынған келесі нәтижелер де осы пікірімізді дәйектей түседі (2-суретті қараңыз). «Жаңбыр ұғымының символдық мәні қандай?» деген сұраққа, жастардың 42%-ы жаңбырды *тазалық пен жаңарудың* символы ретінде қабылдайтыны анықталды. 36%-ы үшін ол *тыныштық пен ойлануды*, 14%-ы үшін *мұңды* білдіреді. 7%-ы жаңбырды *сағынышпен*, 1%-ы *жабырқау* сезімімен байланыстырады. Мұндағы *тазалық пен тыныштық* сынды жайлы эмоциялардың жоғары көрсеткішті беруі (78%) *жаңбыр* лексемасының жастардың тілдік санасында позитивті, жағымды мағынада көбірек көрініс тапқанын дәлелдейді.

Сіздің ойыңызша жаңбырдың символикалық мәні қандай?

100 ответов

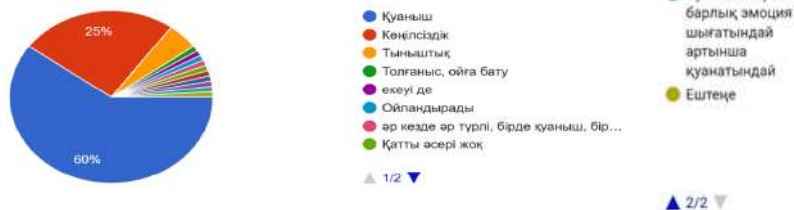

Сурет 2 – Жаңбыр ұғымының жастар санасындағы символдық мәні

«Жаңбыр сізге қандай сезім сыйлайды?» деген келесі сұраққа респонденттердің 60%-ы *қуаныш* деп жауап берген. 3-суретте қамтылған сауалнама нәтижелері жаңбыр ұғымының қазақ жастарының этномәдени танымында жақсылықпен ассоциацияланатынын тағы да дәлелдеп отыр.

Жаңбыр сізге қандай сезім сыйлайды?

100 ответов

Сурет 3 – Жаңбыр ұғымының жастар санасындағы эмоционалдық сипаты

Қазақ жастарының санасында *жаңбыр* ұғымы *көңілсіздік* сезім-күйімен де байланысады (25%). Жоғарыда талданған көркем шығармаларда да осы эмоцияны жеткізуде жаңбыр атауларының жұмсалғанын сөз еткен едік. Бұл қазақ халқының тілдік санасында *жаңбыр* атауы табиғат құбылыстары, ауа-райы, маусымдық ұғымдармен байланысып қана қоймай, ішкі сезім, көңіл-күй, өткен мен болашақ, қоғамдағы өзгерістерге қатынасын білдіретін сан түрлі мағынаны репрезентациялайтынын айқындайды.

Қорытынды

Қазақ тіліндегі жаңбыр атаулары – халықтың табиғатты тану мәдениеті мен дүниетанымының айнасы. Бұл атауларда ұлттық болмыстың, тілдік шығармашылықтың және рухани дүниенің ізі жатыр. Жаңбырдың түрлік жіктелімін сипаттайтын лексемалардың молдығы қазақтың бай тілдік қоры мен табиғатпен үндесе өмір сүрген «Ұлы дала» өмір салтының көрінісінен хабар береді. Сол себепті жаңбыр атауларын тек лексикалық бірлік ретінде емес, халықтың рухани-мәдени кодын танудың да маңызды арнасы деп есептейміз.

Мақалада талданғандай, жаңбырдың түр-түсіне, мөлшеріне, жауу сипатына және оның халық санасында қабылдануына қарай әртүрлі атаулар қалыптасқан. Бұл ұлттық таным мен тіл арасындағы ажырамас байланыстың айқын дәлелін білдіреді. Қорыта айтқанда, көшпелі мәдениетте жаңбыр – табиғаттың сыйы, тіршіліктің қайнар көзі болғандықтан, күні бүгінге дейін қазақ дүниетанымында «жаңбыр құт-береке, қуаныш, бақыттың» символы ретінде репрезентацияланады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті тарапынан 2024-2026 ж. қаржыландырылатын AP23488671 «Қазақ жастарының этномәдени санасының тілдік көріністері» тақырыбындағы гранттық жоба аясында жазылды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. ред. [] Г.В.Рамишвили; Послесл. А.В. Гулыги и В.А. Звегинцева. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.

[2] Gerrig, R. J., Banaji, M. R. Language and thought. In R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of perception and cognition: Vol. 12 Thinking and problem solving (2nd ed.). – San Diego, SA: Academic Press. – 1994. – Pp.233-261.

[3] Кейкін Ж. Қазақы атаулар мен байламдар. – Алматы: «Өлке» баспасы. 2006. – 456 б.

[4] Құралұлы А. Жер, табиғат, аспан әлеміне байланысты терминдер мен сөз тіркестерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Өнер» баспасы, 2007. – 64 б.

[5] Dong S., Huang C.-R., Ren H. Towards a new typology of meteorological events: A study based on synchronic and diachronic data. – *Lingua*, 247, 102894. – 2020. – 300 p.

[6] Дудова Н.А. Концептуализация атмосферных осадков в немецкой языковой картине мира: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Омск, 2007. – 22 с.

[7] Ломоносова Ю.Е. Концептуальное поле «атмосферные явления» во французской языковой картине мира: автореф. дисс. ... к. филол. н. – Воронеж, 2008. – 22 с.

[8] Григорьева О.Н., Ли Силянъ. Названия атмосферных осадков в современном русском языке // *Филология и человек*. – 2022. – №2. – С. 52-64.

[9] Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Naubay B.N., Valiyeva A.K.. National specificity of meteorological metaphors in the English and Kazakh languages (based on corpus data) // Ш.Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2021. – №1.

[10] Milovanova N., Yeskeyeva M. Cognitive Aspects of the Phraseology of Precipitation in the Kazakh and Kyrgyz Languages // *Eurasian journal of Applied Linguistics*. – 2024. – № 10(3). – Pp.194-205.

[11] Милованова Н.В. Исследования метеолексик в современной лингвистике: к степени изученности вопроса // *Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки»*. – 2025. – №1(76). – С. 230-243.

[12] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I–IV. М., 1935-1940. – 577 с.

[13] Sozdikqor.kz. URL: https://sozdikqor.kz/#/all_projects

[14] Шонанов Т. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-том. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты. 2017. – 266 б.

[15] Санжеев Г.Д., Орловская М.Н., Шевернина З.В. Этимологический словарь монгольских языков: в 3 т. / Институт востоковедения. – Москва: ИВ РАН, 2016. Том 2. G–P. 2016. – 232 с.

REFERENCES

[1] Gumboldt W. von. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu [Selected works on linguistics] (G. V. Ramishvili, Ed.; A. V. Gulyga & V. A. Zvegintsev, Afterwords). – Moscow: OAO IG “Progress”, 2000. 400 s. [in Rus].

[2] Gerrig R. J., & Banaji M. R. Language and thought. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of perception and cognition: Vol. 12 Thinking and problem solving*. (2nd ed.). – San Diego, SA: Academic Press. – 1994. – Pp. 233-361.

[3] Keikin Zh. Qazaqy atawlar men bailamdar [Kazakh names and associations]. – Almaty: Ölke. 2006. – 456 b. [in Kaz].

[4] Quraluly A. Zher, tabigat, aspan álemine baylanysty terminder men sóz tırkesteriniń túsinirme sózdıǵı [Explanatory dictionary of terms and phrases related to earth, nature, and the sky]. – Almaty: Öner, 2007. – 64 b. [in Kaz].

[5] Dong S., Huang C.-R., Ren H. Towards a new typology of meteorological events: A study based on synchronic and diachronic data // *Lingua*, 247, 102894. – 2020, – 300 p.

[6] Dudova N. A. Kontseptualizatsiya atmosferykh osadkov v nemetskoj yazykovoy kartine mira [Conceptualization of atmospheric precipitation in the German linguistic worldview]: doctoral dissertation abstract. – Omsk, 2007. – 22 s. [in Rus].

[7] Lomonosova Y. E. Kontseptual'noe pole “atmosfernye yavleniya” vo frantsuzskoy yazykovoy kartine mira [The conceptual field “atmospheric phenomena” in the French linguistic worldview]: doctoral dissertation abstract. – Voronezh, 2008. – 22 s. [in Rus].

[8] Grigoryeva O. N., & Li S. Nazvaniya atmosferykh osadkov v sovremennom russkom yazyke [Names of atmospheric precipitation in modern Russian] // *Filologiya i Chelovek*. – 2022. – №2. – S. 52-64. [in Rus].

[9] Ongarbayeva M. S., Tayeva R. M., Naubay B. N., Valiyeva A. K. National specificity of meteorological metaphors in the English and Kazakh languages (based on corpus data) // *Bulletin of Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Philology Series*. – 2021. – № 1, 2021.

[10] Milovanova N., Yeskeyeva M. Cognitive Aspects of the Phraseology of Precipitation in the Kazakh and Kyrgyz Languages // *Eurasian journal of Applied Linguistics*. – 2024. – № 10(3). – Pp.194-205.

[11] Milovanova N. V. Issledovaniya meteoleksiki v sovremennoy lingvistike: k stepeni izuchennosti voprosa [Studies of meteolexics in modern linguistics: to the degree of study of the issue] // *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological sciences”*. – 2025. – №1(76). – Pp. 230-243. [in Rus].

[12] Fasmer M. Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language] (Vols. 1–4). – Moscow, 1935-1940. – 577 s. [in Rus].

[13] Sozdikqor.kz. URL: https://sozdikqor.kz/#/all_projects

[14] Shonanov T. Bes tomdyq shyǵarmalar zhinaghy [Collected works in five volumes] (Vol. 4). – Almaty: Memleketik tildi damytu institúty. 2017. – 266 b. [in Kaz].

[15] Sanzheev G. D., Orlovskaya M. N., & Shevernina Z. V. Etimologicheskij slovar' mongol'skikh yazykov [Etymological dictionary of Mongolic languages] (Vol. 2: G–P). – Moscow: Institute of Oriental Studies RAS. 2016. – 232 s. [in Rus].

КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НАЗВАНИЙ ДОЖДЯ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Ахметова М.¹, *Рахмет Ү.², Данияр Ә.³

^{1,*2} Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

³ ГККП средняя школа-гимназия №3, Астана, Казахстан

Аннотация. Названия дождя в казахском языке – это языковые единицы, входящие в микрогруппу осадков. В лексико-семантическую группу «осадки» входят такие лексемы, как *дождь, снег, град, иней, роса* и другие единицы, обозначающие твердую или жидкую воду, выпадающую из облаков или выделяющуюся из воздуха.

Данная статья посвящена выявлению отражения названий дождя, сохранившихся в лексиконе казахского народа, в народном мировоззрении. Казахский народ, исходя из своей кочевой культурной традиции, с древних времен различали множество видов дождя, давали каждому отдельное название (*ақ жаңбыр, боз жаңбыр, нөсер, өткінші жаңбыр, сылбыр жаңбыр* и др), тем самым обогащая языковое богатство. Указанные наименования представляют собой не просто обозначения метеорологических явлений, но и отражают мировоззрение народа, особенности образа жизни и тесно связаны с системой верований. В исследовании анализируются этнолингвистические аспекты этих наименований дождя, их место в национальной языковой картине мира, особенности употребления в прямом, переносном и символическом значении. Через этносемантический анализ названий дождя рассматриваются особенности мировосприятия казахов, живших в различных природных ландшафтах, их связи с природой, образ мышления, восприятие и чувственное отражение окружающего мира. Это дало возможность понять мотивацию возникновения данных языковых единиц, получить сведения о мировоззрении и образе жизни народа, а также выявить культурный код, заложенный в семантике названий дождя. В соответствии с антропоцентричной парадигмой «человек в языке мира» и «язык в мире человека», названия дождя рассмотрены не только в контексте текстового употребления, но и с психоллингвистической точки зрения. Был проведен опрос среди респондентов в возрасте от 17 до 25 лет, в результате которого выявлена репрезентация понятия «дождь» в сознании казахской молодежи.

Ценность исследования заключается не только в объяснении названий дождя как лингвистического явления, но и в раскрытии культурных кодов, определяющих национальное мировоззрение, а также в содействии возрождению исторической памяти языка. Научная и практическая значимость результатов работы проявляется в сборе, систематизации и толковании редко употребляемых, устаревающих названий дождя, а также в выявлении их отражения в восприятии молодежи. Кроме того, собранный в ходе исследования материал может быть использован в качестве дополнения

к толковым, энциклопедическим, этнолингвистическим и ассоциативным словарям.

Ключевые слова: названия дождя, значение, символическое значение, этнокультурное познание, языковое сознание, культура, ассоциативный опыт, репрезентация

CULTURAL AND LINGUISTIC REPRESENTATION OF RAIN NAMES IN THE KAZAKH LANGUAGE

Akhmetova M.¹, *Rakhmet U.², Daniyar A.³

^{1,*2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³ SE School-Gymnasium №3, Astana, Kazakhstan

Abstract. Rain names in the Kazakh language are linguistic units that belong to the microgroup of precipitation. The lexical-semantic group of precipitation includes such units as *rain*, *snow*, *hail*, *frost*, *dew*, and other lexical items that clouds or separating from clouds or separating from the air.

This article aims to identify how rain names, preserved in the Kazakh peoples vocabulary, are reflected in their worldview. In accordance with their nomadic cultural tradition, the Kazakh people have distinguished various types of rain since ancient times, assigning each a specific names (*aq zhanbyr*, *boz zhanbyr*, *qara zhanbyr noser*, *otkinshi zhanbyr*, *sylbyr zhanbyr*, etc.), thereby enriching the linguistic treasury. These terms are not merely expressions of meteorological phenomena, but also reflect the peoples worldview, way of life, and are closely connected to their belief system. The study analyzes the ethnolinguistic aspects of these rain names, their role in the national linguistic worldview, and their use in literal, figurative, and symbolic meanings. Through ethnosemantic analysis of rain-related terms, the article explores the Kazakh peoples relationship with nature, their perceptions of natural phenomena, and their unique way of understanding the surrounding world shaped by different landscapes. This analysis helps to uncover the motivations behind the emergence of these linguistic units, provides insights into the peoples worldview and way of life, and reveals the cultural code embedded in the semantics of rain names. Following the anthropocentric paradigm of “language in the human world” and “the human in the world of language”, the study also includes a psycholinguistic perspective on the usage of rain names. A survey was conducted among respondents aged 17 to 25, revealing how the concept of rain is represented in the consciousness of Kazakh youth.

The value of the research lies not only in interpreting rain names as a linguistic phenomenon, but also in revealing cultural codes that define the national worldview and in contributing to the revival of the languages historical memory. The scientific and practical significance of the studys findings is manifested in the collection, systematization, and interpretation of rarely used and archaizing rain names, as well as in identifying their representation in the perception of the younger generation. Furthermore, the material gathered during the research

can be used as a supplement to explanatory, encyclopedic, ethnolinguistic, and associative dictionaries.

Keywords: names of rain, meaning, symbolic meaning, ethnocultural perception, linguistic consciousness, culture, associative experience, representation

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 28.08.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Ахметова Маржан Кәкімқызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор міндетін атқарушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, e-mail: akhmetova_mk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-1755>

Рахмет Үрпатша Урстемқызы – магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, e-mail: rakhmetu@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0004-7127-2422>

Данияр Әлия Ахмедияқызы – PhD, Астана қ. әкімдігінің №3 мектеп-гимназиясы ШЖҚ МКК, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, e-mail: aliya_daniyarovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3465-7855>

Информация об авторах:

Ахметова Маржан Какимқызы – кандидат филологических наук, исполняющий обязанности профессора, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, e-mail: akhmetova_mk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-1755>

Рахмет Урпатша Урстемқызы – магистрант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, e-mail: rakhmetu@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0004-7127-2422>

Данияр Алия Ахмедияқызы – PhD, ГККП средняя школа-гимназия №3 акимата г. Астаны, учитель казахского языка и литературы, e-mail: aliya_daniyarovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3465-7855>

Information about the authors:

Akhmetova Marzhan Kakimkyzy – Candidate of Philological Science, Acting Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, e-mail: akhmetova_mk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-1755>

Rakhmet Urpatsha Urstemkyzy – master’s student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, e-mail: rakhmetu@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0004-7127-2422>

Daniyar Aliya Akhmediyakzy – PhD, SE School-Gymnasium №3 of the Akimat of Astana, teacher of Kazakh Language and Literature, e-mail: aliya_daniyarovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3465-7855>

UDC 81'27;

IRSTI 19.45.91

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.006>

MEDIACRITICAL ANALYSIS OF DIASPORIC NARRATIVES BASED ON *USA TODAY*

*Ashimova ZA.¹

*¹KazUIR&WL named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article is devoted to a mediacritical analysis of diasporic narratives based on material from the American newspaper *USA Today*, and aims to identify the mechanisms for shaping public opinion about diasporas in the context of globalization and multicultural processes. The application of mediacritical analysis demonstrates how media not only “represent” reality but also actively “create” it, constructing “external” diasporic narratives that influence the public discourse. Primary attention is paid to the socio-political type of diasporic narrative, which reflects the views of diasporas on political and social issues in the host country. The study identifies the diasporic narrative as not merely a reflection of migration and adaptation experience but also as a means of preserving cultural memory, ethnocultural identity, and fostering intercultural interaction. The analysis of linguistic representation of various ethnic groups – Indian, Latin, Jewish, and Native American – reveals a multiplicity of perspectives and unique linguistic markers used for self-identification (“our” vs. “others”, “we” vs. “they”). The finding demonstrate that diasporic narratives challenge stereotypes, articulate social demands, and seek to preserve cultural specificity, often acting as resistance to cultural assimilation. The research contributes to the development of media and diaspora studies by highlighting the role of diasporic discourse in identity transformation and meaning –making within global cultural dynamics. The results can be used in further analysis of media discourse, in teaching courses on media linguistics, cultural studies and intercultural communication.

Keywords: diaspora, diaspora narrative, media-critical analysis, identity, collective memory, ethnic identity, self-identification, cultural memory, self-perception

Introduction

In the context of globalization and multicultural processes, media has become one of the most important tools for shaping public consciousness, particularly through diasporic narratives. One vivid example of this is diasporic narratives, which have become an integral part of the media space in the United States, making the study of diasporic discourse and multicultural discourse highly relevant. In the United States, mass media interacts with various diasporas, creating complex narratives that can either unite or divide different cultural groups within

the country itself. According to political expert Vladimir Malakhov, the discourse of multiculturalism gained popularity after countries such as Canada, the United States, and Australia adopted multiculturalism as a state policy. Despite the ideas of the “American dream” and the “melting pot” in the era of global migration, the preservation of national identity – although paradoxical – remains an important aspect of the social and cultural life of any ethnic group residing in the United States [1,10 p.]. The idea of “melting pot” has proven to be unviable, as numerous clashes between representatives of different diasporas in the United States lead to interethnic tension, destabilizing American society [2].

The renowned Polish-British sociologist and philosopher Zygmunt Bauman advocates for the abandonment of the “ethnicity of global elites” as part of his theory of “liquid modernity” [3]. However, as practice shows, human consciousness and psychology do not undergo immediate change, and ethnocentric thinking will continue to influence both individuals and communities/diasporas for a long time.

According to American anthropologist R.Brubaker, “ethnicity is not a thing, but a process; not s given, but a tool,” which depends on external circumstances. Brubaker, along with other authors, notes an important characteristic of ethnicity: its dynamism and adaptation to a changing world [4]. At the same time, as noted N.Kosmarskaya, in post-Soviet societies ethnicity functions as an important factor of social differentiation, structuring boundaries between groups and influencing their interaction [5]. In this context, as noted by Gabriel Sheffer, a diaspora does not cease to be an original ethnic group; rather, it preserves its identity while adapting to new cultural, psychological, political, and social conditions [6]. Such a bicultural or dual condition generates an internal tension between preserving the “own” and adopting the “foreign”.

The importance of national identity is determined by the fact that it becomes the foundation for a sense of belonging and self-awareness, both for the individual and the community in which the person lives. It is important to distinguish between ethnic identity and national identity, as these concepts are often confused or mixed. Ethnic belonging is characterized by cultural roots, language, and customs, while nationality defines a person’s political affiliation with a country [7]. Ethnic belonging forms based on cultural and traditional elements, and is linked to self-identification of people who share a common historical experience. It is less dynamic, as it holds shared values within an ethnic group, while nationality, on the contrary, is connected to citizenship, legal rights, and belonging to a particular country.

Unfortunately there is no universally accepted definition of a diasporic narrative. This is because the diasporic narrative is a multifaceted concept that describes the phenomenon of memory, cultural, and historical identity of an ethnic group. Based on the official views of an American scholar R.Brubaker, who fundamentally researched issues related to diasporas, it is, stated that representations of diaspora “include ethnically oriented frameworks, schemas,

and narratives, as well as situational signals that activate them, particularly those delivered through the media” [4;42 p.].

Summing up, a diasporic narrative is understood as a story that conveys the experience of dispersion, the loss of memory of the homeland, and adaptation, while forming collective identity through historical, cultural, and personal stories. Kazakhstani researcher G.Gizdatov asserts that when considering the narrative through a mediological proposes a basic typology of ethnic group narratives, which includes three types: historical narrative – historical information about the ethnic group, cultural – ethnographic narrative – a story about the culture and everyday life of the ethnic group including a language, and personalized narrative – a narrative about the personal history of a specific representative of the diaspora [8]. The diasporic narratives, through the lens of the “voice of the people”, can be defined as a tool used by the state to determine and represent the diaspora in the host country. At the same time, as emphasized by G.Gizdatov, diasporic narratives in media are formed both externally by the state and internally within the diaspora itself, which highlights their constructed and mediated nature [9]. Furthermore, diaspora media serve as a key space for the construction and transmission of cultural identity, shaping the representations of the ethnic group both within the community and in relation to the host society [10]. However, this article focuses on the narrative about the diaspora presented through media resources, television programs, and official statements by the authorities, reflecting the state’s strategy in its relation to diaspora, including information about integration and cultural distinctiveness of the diaspora. This type of diasporic narrative is referred to as the socio-political type of diasporic narrative, which reflects the socio- political views of diasporas on certain political and social issues.

Materials and methods

To understand the characteristics of the diasporic narrative, this article employs a media-critical analysis based on the American newspaper *USA Today*. Media-critical analysis enables the identification of hidden meanings and mechanisms of influence used through media to shape public opinion about diasporas, as well as offers insight into the role of the diaspora in the social and cultural context of the host country.

Media-critical analysis helps reveal the potential influence of both state and private media on public opinion, as well as how narratives created in the media can serve political, social, and cultural goals, impacting perceptions of ethnoidentity and interethnic relations.

By media-critical analysis, we mean a set of methods and techniques for analyzing the diasporic media narrative. This set includes content analysis, thematic analysis, and narrative analysis.

Content analysis involves analyzing the structure of the narrative. The analysis of the narrative includes studying storytelling of ideas about the value of connections between members of the diaspora and their historical homeland.

Within the scope of the newspaper material being analyzed, the structure includes the use of the context of historical and contemporary politics in the life of diaspora.

Thematic analysis involves studying the topic of presidential elections and its impact on the life of diaspora. Narrative analysis involves revealing the essence of the type of narratives.

Results

In the course of the media-critical analysis of diasporic narratives based on materials from *USA Today*, the following features were identified, reflecting the role of media constructing and framing diasporic representations:

1) The Mexican and Spanish-speaking diasporas are characterized by strong politization around migration policy, especially in the context of the U.S. – Mexico border. The analyzed media texts demonstrate that this politization is discursively constructed through the prioritization of migration-related topics, particularly during the 2024-2025 election campaign, where migration is framed as a key socio-political issue. They also exhibit internal heterogeneity (Mexicans, Puerto Ricans, Cubans, and Central Americans have different experiences), a pronounced cultural identity, and bilingualism as the norm.

2) One of the most politically and economically influential diasporas is the Indian diaspora. It has significant representation in the political sphere (e.g., Kamala Harris, Vivek Ramaswamy), as well as in the economic and technological sectors. The media representation of this diaspora emphasizes successful integration, professional achievement, and political participation, forming a predominantly positive and institutionalized narrative. An important aspect in the preservation of cultural traditions alongside successful integration; however, caste-based discrimination persists within the diaspora itself.

3) The Jewish diaspora is the earliest known diaspora and has a strong institutional presence in culture, education, and politics. In the analyzed media discourse, its narrative is characterized by a high degree of institutional visibility and direct articulation of demands, which reflects both internal community positioning and external political framing.

4) Although Native Americans are the indigenous population, they experience the fate of a diasporic community. They continue to struggle for the recognition of their rights and sovereignty. The main issues within this group's narrative are social, cultural, and economic. Media texts construct this narrative through references to historical trauma, systemic inequality, and collective memory, thereby reinforcing a discourse of marginalization and ongoing struggle.

5) Despite the specificity of their challenges, the study of diasporic narratives reveals common internal problems: intergenerational disagreements and the role of journalists – ethnic representatives of the diasporas – as the “voice” of their communities. The materials show that journalists often simultaneously act as mediators between the state and the diaspora, which leads to formation of hybrid narratives combining internal and external perspectives.

The relevance and urgency of a diaspora's issues determine the character of its narrative: the more acute the problems, the more specific and detailed the narrative becomes – as in the case of the Jewish and Latin diasporas. This is due to the selective nature of media selection and representation, through which media construct a specific “media reality” rather than merely reflecting social processes. Conversely, representatives of more successful diasporas, such as the Indian diaspora, tend to use more generalized and less direct formulations of their problems. This pattern reflects differences in narrative strategies and degrees of integration as represented in media discourse.

Thus, the analysis of USA Today materials demonstrates that diasporic narratives are formed within media space as a result of discursive selection, framing, and the interaction between internal diasporic voices and external institutional representation.

Discussion

At this historical stage, it can be observed that almost every country is home to a vast number of ethnic groups, united by a common national identity that binds them within a political system. Examples of such countries include the USA, Canada, Australia, most European countries, and almost all post-Soviet countries. National identity in the era of global migration is often re-evaluated due to the blurring of cultural boundaries, and an ethnic group remaining outside its historical territory creates its own forms of representation. However, there is another side, where national identity is formed by the voice of diaspora but also through an official voice, creating an external diasporic narrative. Mass media creates a unique reality. According to N.Luhmann, media can *create*, not just “represent” reality and its history. Media selectively presents reality, which is then transformed into “media reality”. N.Luhmann describes media as “a medium of society's self-description” [11, 221 p.]. The introduction of the concepts of “external diasporic narrative” and “media reality” immediately sets an analytical tone for the article, introducing terminology that allows for distinguishing between sources and the nature of narratives. The use of the verb “create” in relation to media emphasizes its active, constructive role, which is central thesis of the study.

According to researchers, “diaspora” as a socio-political, cultural concept has multiple definitions, and the portrait of diaspora depends on the viewpoint of the narrator and the perceiver. Here, the metaphor “portrait of diaspora” is used, which metaphorically indicates the subjectivity and multidimensionality of perceiving and describing diasporic groups, anticipating further analysis of their diverse representation.

Based on the analysis of articles from *USA Today* newspaper, the following picture of the political and socio-cultural status of diasporas living in the USA emerges.

Contemporary American press creates a specific portrait of diasporas, but

the categorization of minority ethnic groups as “people of color” or “Non-White” is preferred by the ethnic groups representatives themselves [7, 121 p.]. A review of materials from the American newspaper *USA Today* demonstrates a one-sided coverage of the lives of minority American diasporas: Vietnamese, Peruvian, the growing Mexican, Palestinian, and even the indigenous population, referred to as “red”. The unification in the author’s opinion, under the general label “people of color” indicated the desire of minority diasporas to form a unified diasporic stratum, opposed to the numerically superior white population of European descent. To denote the difference in naming the population, the American press used the polar designations “ours” and “others” for diasporas. The creation of these types of diasporic narratives in an era of globalization and continuous migration processes helps combat stereotyping and prejudices about representatives of ethnic groups. Positive and negative stereotypes arise around any diaspora. For example, Latinos are consistently associated with crime, Japanese with being reserved, Chinese with being hardworking, etc. However, this stereotype cannot be applied to the entire diaspora; we understand that it is a stable subjective assessment of a particular diaspora from an outsider’s perspective. This paragraph highlights key binary oppositions, such as “people of color” / Non-White” versus “white population of European descent”, as well as “ours” and “others”. The use of these terms demonstrates not only classification but also the process of self-identification and opposition. The verb “preferred” indicates an active choice of self-designation, while “one-sided coverage” critically evaluates the press’s approach. The enumeration of stereotypes (Latinos are consistently associated with crime”) directly shows how language forms and reinforces simplified, often negative, perceptions of diasporas.

As mentioned earlier, the study of the diasporic narrative formed by the voice of the state aims to understand how the state presents diasporas, as well as how information is perceived by the reader, shaping their beliefs about diasporas. In the American press, there is a tendency for diaspora issues to be covered by journalists who are simultaneously the voice of the state and representatives of a particular diaspora. During the content analysis of numerous articles, it was revealed that journalists are often both an official representative of the state and simultaneously a representative of the diaspora. All considered articles belong to the same time period – the 2024-2025 presidential election campaign, and also socio-political issues in the lives of Native American Indians as part of the electorate.

When analyzing articles from the official American newspaper *USA Today*, the following sub-themes were identified:

- a) participation and political views of American Asian, particularly Indian, as well as Latin diasporas in the 2024 presidential election campaign and the reasons for these diasporas’ support for the US Democratic Party in the 2024-2025 presidential elections;
- b) official characteristics of the American Asian and Latin diasporas;

- c) social and other problems of Native American Indians;
- d) social issues important for all diasporas;
- e) self-assessment of diasporas.

The reason for the Indian diaspora's support for the US Democratic Party in the 2024 election campaign are somewhat unexpected, as the diaspora itself and the journalist share conservative views: "... the Indian diaspora in America lives by many of the ideals upheld by conservatives...", "Indian Americans also constitute an affluent minority group that might be inclined to support conservative fiscal policies, such as tax cuts" [USA Today, 2024, November 5]. But it was precisely in the 2024 election campaign that the key reason for the shift from conservative views was the fact that Kamala Harris was nominated as competing candidate for US President, and her ethnic origin played a key role in the political choice of the Indian ethnic group. She is, though half, of Indian descent. This is quite a significant and important moment in the political life of the Indian diaspora in America. Journalist Sureya Gowda emphasizes that the active participation of diaspora representatives can bring political, economic, and other dividends for the diaspora: "On the Republican side, two individuals of Indian origin, former South Carolina Gov. Nikki Haley and entrepreneur Vivek Ramaswamy, ran in the presidential primaries. And lawyer Usha Vance stands to become the second lady if her husband, Sen. JD Vance of Ohio, and President Donald Trump win Tuesday's election" [USA Today, 2024, November 5]. If we talk about the characteristics of the Indian diaspora, high family stability, personal responsibility, and social identity, which prevail over personal political beliefs or economic interests, are historically important for them: "...The ethnic group has the highest rate of family stability in the nation, and its culture greatly stresses personal responsibility...", "...Indian Americans themselves might make sense of the apparent disconnect between their lifestyles and political affiliations..." [USA Today, 2024, November 5].

A somewhat different position from that the Indian can be observed in the actions and demands of the Latin diaspora. The Latin diaspora puts forward specific demands regarding public safety and economic security, both for the entire American people and for immigrants. The narrative style is characterized by directness, openness, unambiguity, and an appeal to the fundamental idea of American culture – the "American dream" – as a symbol of universal prosperity: "As Latino business leaders, we've built our lives and careers on the promise of the American dream" [USA Today, 2025, January 17]. The language of representation here emphasizes the desire for integration through universal American values, such as the "American dream", trying to find common ground with the dominant culture. The use of the phrase "we've built our lives and careers" reinforces the idea of contribution and belonging to American society.

However as reality proves, the "American dream" in real life differs from the ideal. Therefore, for any diaspora, the primary and main issues is the security and safety of the diaspora's life, the safety of their businesses, and the possibility

of obtaining American citizenship, but this issue remains unresolved and painful for Latin immigrants, both legal and illegal. Representatives of the Latin diaspora point out the advantages of attracting immigrants to American business for the common good: “we’ve watched as Washington has failed to deliver solutions on immigration... That’s why we cast our votes for Trump in the hope his leadership would spur real change” [USA Today, 2025, January 17]. However, this diasporic narrative also reveals the diaspora’s primary concern for its own interests, rather than those of the entire American people. The article’s headline states: “We’re Latins...”, “Latino voters want secure borders...”, “We need sensible immigration reform”, “We want leaders who will protect our borders, our families and our economy” [USA Today, 2025, January 17]. The emphasis on the origin of Latinos, Latino voters, self-identification as immigrants and the recurrent use of the pronouns “We” and “Our” indirectly indicates the diaspora’s self-segregation from the mainstream population. This is a vivid example of linguistic markers that form in-group identity and highlight the specific interests of the group. Such a choice of vocabulary and grammatical forms indicates a conscious distancing from a broader “American” identity in favor of an ethnic one. The repetition of “We want” emphasizes a collective demand and an active stance. Despite Donald Trump’s irreconcilable stance (especially in 2015 during his first presidency) towards immigrants from Mexico, the population of Latin America strives to migrate to the USA, not only adults but also underage children: “... to find belonging in this country”, “... towards Trumpism” [USA Today, 2025 January 29]. This issue remains painful and acute for representatives of the Latin American diaspora. Pamela Avila, an editor for one of *USA Today*’s columns, reviewed publications on multiple issues concerning migrants from Latin America to the USA. Authors of books cover topics such as: reasons for migration, benefits of migrants presence for both migrants themselves and the USA, and migrants’ participation and influence on US political decisions. Several authors of these publications, Laura Gomez, Pulitzer Prize winner Hector Tobar, emphasize that their fellow migrants significantly influence everything from electoral politics to pop culture. Anthropologist Jason De Lon notes that migrants vary, and Mexican migrants are no exception among drug traffickers and smugglers, but they are driven by the “American dream” – to achieve life’s heights, recognition, and wealth.

The articles examined allow us to highlight commonalities and differences in how diasporas of various geographical, ethnic, and cultural perceive themselves. Those diasporas referred to as Asian American tend to have more liberal, restrained positions, while Latinos, as noted earlier, maintain an active, unambiguous, and open stance [USA Today, 2024, December 9]. However, Asian Americans and Latinos are similar in that they subtly separate themselves from the main indigenous population of the USA. This can perhaps be explained by the presence of multi-belonging in the minds of diaspora members. The concept of multiple loyalties explains this phenomenon:

a) loyalty and multiple identities – the concept of multiple loyalties associates with dual citizenship and divided cultural attachments;

b) transnationalism – as a factor of integration and cultural interaction.

Analysis of the author's position and arguments proves that the American Indian diaspora plays a significant role in the country's political life, especially in lobbying for the interests of its representatives. The diaspora, according to the authors, is undergoing a process of integration while striving to preserve its cultural, linguistic, and historical identity markers [USA Today, 2024, November 5].

Despite the seemingly monolithic nature on American society, each diaspora puts forward demands to protect or advance its own interests. The American Jewish diaspora points to the existence of "unaddressed antisemitism" manifested in an unwillingness to cooperate and employ Jewish diaspora members; they are almost three times more likely to be refused employment than Americans of Western European descent. Article author Sam Woodward, citing research by the Anti-Defamation League, calls on the newly elected Trump cabinet to end discrimination against the Jewish diaspora once for all. Press Secretary Kush Desai officially stated that the newly elected president is committed to fighting discrimination: "the president-elect is committed to fighting discrimination". Employment is not the only stumbling block; they also demand the elimination of bias in university admissions and participation in various socio-political, economic, and other spheres of activity. A distinctive feature of the Jewish diaspora's narrative is its direct appeal to the head of state, to President Trump [USA Today, 2024, December 6]. The Jewish diaspora's narrative is characterized by conciseness, clarity of demands, and the global scope of demands made, which is expressed in direct and open language with addressing the highest authority. The use of the term "unaddressed antisemitism" indicates a struggle for recognition and resolution of a specific problem requiring public condemnation and official measures.

Unique in its position is the diaspora of Native Indigenous Americans. The community of indigenous American tribes has historically experienced systemic discrimination and the failure of promises from the state. Mutual distrust is observed between this diaspora and the rest of the population, including official bodies. Consequently, they demand that services and government agencies providing them services hire employees "from tribal background". Since Native Indigenous Americans live in different states and are dispersed across the country, such services should be accessible everywhere. The demand of Native Indigenous Americans is driven by the need to receive services from employees who have similar historical, life, and social experiences to more fully understand their demands and needs, as they represent a specific diasporic group. For example, the indigenous population of Alaska is particularly vulnerable by their own definition, due to Seasonal Affective Disorder (SAD), which causes depression at certain times of the year, usually in winter. The problem is so serious for the diaspora that

the Association of American Indian Physicians (AAIP) found more than half of the Sac and Fox Nation tribal members need protection and improvement of their mental health, having historically experienced situations of inequality and lack of assistance. Therefore, services must be provided by employees with the sufficient experience to provide qualified assistance. This fact specifically led to taking into account intra-diasporic differences (... tribal specific lifelines). A characteristic feature of the Native American Indian diasporic narrative is that despite their dispersion across the country, they demonstrate the unity of the diaspora. Thus, in their narrative, one of the key phrases is: "Our Indigenous brothers and sisters ... we together", which indicates the members of the diaspora's awareness of spiritual, social, historical, and cultural unity [USA Today, 2024, December 14]. The use of such inclusive expressions emphasizes solidarity and shared identity that transcends geographical distances and tribal fragmentation, forming a powerful narrative of unity through common historical fate and cultural ties.

Systematic discrimination against Native Americans is also evident in other areas, such as education. Haskell Indian Nations University, where 100% of students are tribally affiliated, faces chronic underfunding, and recent mass layoffs of employees, including faculty, have highlighted this issue. The university's women's basketball team, facing their coach's dismissal, expressed their identity through sports: "We are not just playing for the name across our chest or on our back... We are playing for our ethnic background ... We are playing for Indian Country" [USA Today, 2025, May 19]. This situation shows how athletic achievements become a symbol of resistance and resilience, proving that "Native people will rise when faced in reality difficult circumstances". The coach also notes that his players are aware of "...generational trauma, historical trauma, things that Native Americans endure today and have for the last 400 years" [USA Today, 2025, May 19]. Such vocabulary not only describes difficulties but also directly points to the deep historical roots of the problems, forming a narrative based on collective suffering and resilience. The number "400 years" emphasizes the duration and systemic nature of oppression, giving the narrative historical depth and justification. This highlights how the Native American narrative is deeply rooted in their historical experience of injustice.

It is important to note that the formation of diasporic narratives is often driven by the need for self-organization in response to exclusion from mainstream social structures. As Marc Morial, president of the National Urban League, states: "Black organizations exist because we were locked out of mainstream White organizations...And even today we remain locked out of the leadership" [USA Today, 2025, June 19]. Similar reasons led to the creation of organizations for Hispanic, Asian, and Jewish groups. History professor Roger Davidson Jr. emphasizes that sometimes "you have to have a space where you're comfortable" because "though you may say you can go join other spaces, you may not be made welcome" [USA Today, 2025, June 19]. This explains the resilience of groups like the NAACP, which, according to Davidson: "still exists because the

problems still exist” [USA Today, 2025, June 19]. The language used here clearly designates barriers (“locked out”, “excluded”) and the necessity of creating separate spaces for self-expression and protection, which is a direct response to systemic exclusion. The phrase “the problems still exist” emphasizes the relevance and enduring nature of the struggle for equality.

However, state narratives about diasporas are not always objective. For example, the Trump administration “warmly greeted” 59 white South Africans, granting them refugee status as alleged victims of racial discrimination, a claim disputed by the South African government and human rights activists. This contrasts with Trump’s revocation of refugee status for hundreds of thousands of people from other countries, demonstrating selectivity in creating “external diasporic narratives” and potentially biased formation of public opinion. Human rights activists, such as Mandeep Tiwana of CIVICUS, directly state that: “Genocide has a very clear definition and what is happening in South Africa with White South Africans does not fit the definition at all... in fact, White South Africans are a privileged minority” [USA Today, 2025, May 12]. The use of terminology, challenging the official discourse (“Genocide has a very clear definition”), demonstrates a struggle for control over the narrative and an attempt to establish “objective” truth. The lexicon here aims to deconstruct a false narrative created by a state actor and contrast official rhetoric with facts and legal definitions. This shows how an official narrative can be challenged by other actors and how the media can “create” reality rather than merely represent it.

An example of sharp conflict between a state narrative and the voice of the diaspora is the Palestinian-American perspective. Laila El-Haddad, a Palestinian-American writer notes that: “Trump’s terrifying statements about Gaza – that’s not just rhetoric for us” [USA Today, 2025, February 8]. She emphasizes that: “Trump’s plan is not only illegal and immoral; it’s deeply irresponsible and dangerous, disregarding the rights and humanity of Gazans” [USA Today, 2025, February 8]. The emotionally charged language (“terrifying”, “illegal”, “immoral”, “irresponsible”, “dangerous”) aims to evoke empathy and strongly condemn state actions. The use of the pronoun “for us” emphasizes personal experience and collective trauma, which is a powerful tool in a diasporic narrative. This diasporic narrative directly challenges state actions, pointing to historical injustice and ongoing threat: “Most Palestinians in Gaza have already been forcibly displaced – not once, but several times ... they have been denied the right of return to their homes, and now they are threatened with renewed expulsion” [USA Today, 2025, February 8]. The repetition of the idea of forced displacement and denial of rights reinforces the feeling of injustice and emphasizes the constant pressure on the diaspora. Such linguistic devices actively form their own reality, based on lived experience, and oppose official state positions which they consider unjust.

As we can see, the diasporic narrative, one way or another, reflects the specific problems of each American diaspora. It can be aimed at preserving

identity, fighting discrimination, protecting interests, or challenging state narratives that do not correspond to the real experience of the diaspora.

The analysis of the language used by both diaspora representatives and in official sources demonstrates that the choice of words, grammatical constructions, and rhetoric devices plays a key role in constructing identity, expressing demands, and shaping public opinion about diasporic groups. This includes the use of personal pronouns to express group solidarity, evaluate vocabulary to form an emotional attitude, and references to historical experience to give the narrative depth and legitimacy.

Conclusion

The material examined from *USA Today* proves that the diasporic narrative is not only a reflection of the experience of migration and adaptation but also an experience of preserving cultural memory, ethnocultural identity, and the potential for intercultural interaction. The diasporic narrative shapes both individual and collective self-awareness, being a factor of connection with the historical homeland, despite temporal and territorial distance.

The analysis of various researchers' works, as well as newspaper articles, allowed us to identify the main characteristic of the diasporic narrative: multiplicity of perspectives. The multiplicity of perspectives is expressed in full and/or partial assimilation and adaptation to new conditions, as well as constant re-evaluation of ethnocultural identity in new socio-political, economic, cultural, and everyday contexts, leading to the transformation of ethnic characteristics and creating a symbiosis of native and non-native. Medialinguistic and mediacritical analyses prove that the diasporic narrative functions not only as a means of recording collective memory but also as a mechanism for resisting cultural assimilation in a new environment. In this sense, the narrative becomes a tool for preserving identity, allowing migrants and their descendants to feel their belonging to both their own and another culture.

Our research specifically emphasizes the linguistic means and rhetorical strategies play a decisive role in constructing these narratives. The use of specific self-identification terms ("people of color", "Non-White", "Latino voters"), inclusive pronouns ("we", "our") to express group solidarity, as well as emotionally charged vocabulary and appeals to historical memory (for example, in the narratives of Native Americans or Palestinians) actively shapes both the internal unity of the diaspora and its interaction with the dominant culture. The media, as "a medium of society's self-description", does not merely reflect but actively "creates" this reality through the selection, presentation, and lexical framing of information, often generating "external" or contested narratives.

Diasporic narratives form cognitive-conceptual structures that organize self-perceptions and perceptions of the external world, allowing them not only to transmit information but also to create new cognitive models that facilitate adaptation to changed conditions.

Based on the examples considered, a universal diasporic experience can be identified: representatives of diasporas reproduce the image of their native culture through narrative, a symbolic return to this culture, and the key concept is the search for identity.

For the objectivity of the research results, we selected a specific time frame, a unified theme, and supplemented the aforementioned typology of narratives by introducing a socio-political type of narrative. Based on these elements universal and unique features of diasporic narratives of various ethnic groups were identified.

The study of diasporic narratives gains particular relevance in the context of globalization, migration, and cultural hybridization. In conditions where the boundaries between national cultures are becoming increasingly blurred, diasporic communities continue to play an important role in forming new forms of identity based on synthesis of traditional and modern, local and global. In this context, the study of diasporic narratives goes beyond a narrow specialized field and becomes part of a broad interdisciplinary discussion about the dynamics culture, memory, and human self-perception. Thus, diasporic narratives are not only a tool for preserving cultural heritage but also a powerful means of transforming identity in a changing world. Their study opens new perspectives for understanding the processes of adaptation, cultural transmission, and the formation meanings in the space of migration. In the future, issues of migration and the circulation of diasporic narratives in the media should be re-examined when studying issues of intercultural communication at various levels. The study of migration processes and cultural hybridization is also promising when researching the psychology of conceptualization and the formation of a worldview by representatives of one community but different ethnic groups.

REFERENCES

- [1] Malahov V. Politika razlichij. Kul'turnyj pljuralizm i identichnost' [The politics of difference. Cultural pluralism and identity]. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2023. – 288 s. [in Rus.]
- [2] Chernogovceva S. V. Jetnicheskie diaspory v SShA [Ethnic diasporas in the USA]. // SShA-Kanada: Jekonomika – politika – kul'tura. –2008. – № 2. – S. 119–127. [in Rus.]
- [3] Bauman Z. Tekuchaja sovremennost' [Fluid modernity]. – SPb.: Piter, 2008. – 238 s. [in Rus.]
- [4] Brubaker R. Ethnicity Without Groups. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. – 418p.
- [5] Kosmarskaja N. Ob jetnichnosti kak faktore social'nogo razmezhevanija v postsovetских obshhestvah [On ethnicity as a factor of social division in post-Soviet societies] // Neprikosnovennyj zapis. – 2009. – № 4. – S. 245–252. [in Rus.]

[6] Sheffer G. Diaspory v mirovoj politike [Diasporas of world politics] // Diaspory. – 2003. – № 1. – S. 162–185. [in Rus.]

[7] Lyanova T., Issina G., Bilyalova A. The Phenomenon of National Identity in American Mass Media // Bulletin of the Karaganda University. Philology Series. – 2024. – № 3. – S. 117–127. DOI: 10.31489/2024ph3/117-127.

[8] Gizdatov G. G., Ashimova Z. A. Narrativy diaspor v medijnom prostranstve (na materiale jetnicheskikh grupp Kazahstana) [Diaspora narratives in the media space (based on ethnic groups of Kazakhstan)] // Kritika i semiotika. – 2024. – № 2. – S. 304–311. [in Rus.]

[9] Gizdatov G.G., Ashimova Z.A. Media diaspor v informatsionnom prostranstve: narrativy i lingvokul'turologicheskie osobennosti [Media of diasporas in the information space: narratives and linguocultural features] // Vestnik KazUMOiMYA imeni Abylay hana. Seriya «Filologicheskie nauki». – 2025. – №2 (77). – S. 104–113. DOI: 10.48371/PHILS.2025.2.77.006. [in Rus.]

[10] Gizdatov G. G. Media diasporal'nyh grupp Kazahstana: problemy kul'turnoj identichnosti [Media of Kazakhstan's diaspora groups: issues of cultural identity] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologija. – 2024. – № 92. – S. 300–312. DOI: 10.17223/19986645/92/14. [in Rus.]

[11] Luman N. Real'nost' mass-media [Reality of Mass-media]. – M.: Praksis, 2005. – 256 s. [in Rus.]

USA TODAY БАСЫЛЫМЫ МАТЕРИАЛДАРДЫ НЕГІЗІНДЕ ДИАСПОРАЛЫҚ НАРРАТИВТЕРДІ МЕДИАСЫН ТҮРҒЫСЫНАН ТАЛДАУ

*Ашимова З.А. ¹

¹Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақала жаһандану және мультикультурализм процестері аясында диаспоралар туралы қоғамдық пікірді қалыптастыру тетіктерін анықтау мақсатында USA Today американдық газеті материалдары негізінде диаспоралық нарративтерге медиамәдени талдауға арналған. Медиалингвистикалық және медиамәдени талдауды қолдану бұқаралық ақпарат құралдарының шындықты қалай “көрсететінін” ғана емес, сонымен қатар “сыртқы” диаспоралық нарративтерді қалыптастыра отырып, оны қалай белсенді “жасайтынын” зерттеуге мүмкіндік берді. Негізгі назар диаспоралдың қабылдаушы елде болып жатқан саяси және әлеуметтік мәселелерге қатысты көзқарастарын көрсететін әлеуметтік-саяси диаспоралық нарратив түріне аударылады. Мақалада диаспоралық нарратив тек көші-қон және бейімделу тәжірибесінің көрінісі ғана емес, сонымен қатар мәдени жадыны, этникалық бірегейлікті сақтау және мәдениетаралық өзара әрекеттесу мүмкіндігі ретінде қарастылады. Өртүрлі этникалық топтардың – үнді, латын, еврей және байырғы американдықтардың – репрезентация

тілін талдау, көзқарастардың көптігін және өзін өзі тану үшін қолданылатын бірегей тілдік маркерлерді (“our” vs. “others”, “we” және “our”) анықтады. Нарративті диаспоралардың стереотиптерге қалай қарсы тұратынын, қандай талаптар қоятынын және өздерінің мәдени ерекшеліктерін қалай сақтауға ұмтылатынын, көбінесе мәдени ассимиляцияға қарсы тұрудағы механизмі ретінде әрекет ететінін көрсетеді. Зерттеу диаспоралық дискурстың жаһандану мәдени өзгерістердің сәйкестігін түрлендірудегі және жаңа мағыналарды қалыптастырудағы рөлін атап көрсете отырып, медиа және диаспоралық талдауларға үлес қосады. Көші-қон және мәдени гибридизация жағдайында ерекше өзектілікке ие болып, олардың бірегейлікті түрлендірудегі және өзгермелі әлемде жаңа мағыналар қалыптастырудағы рөлін атап көрсетеді.

Тірек сөздер: диаспора, диаспоралық нарратив, медиа-сыни талдау, сәйкестік, ұжымдық жад, ұлттық сәйкестік, өздігінен сәйкестендіру, мәдени жад, өзін қабылдау

МЕДИАКРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИАСПОРАЛЬНЫХ НАРРАТИВОВ НА МАТЕРИАЛЕ ИЗДАНИЯ *USA TODAY*

*Ашимова З.А.¹

¹КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена медиакритическому анализу диаспоральных нарративов на материала американской газеты USA Today и направлена на выявление механизмов формирования общественного мнения о диаспорах в контексте глобализационных и мультикультуралистических процессов. Применение медиакритического анализа показывает, что медиа не только «репрезентирует» реальность, но и активно «создает» её, формируя «внешние» диаспоральные нарративы, влияющие на общественный дискурс.

Основное внимание уделяется социально-политическому типу диаспорального нарратива, отражающему взгляды диаспор на политические и социальные процессы в стране проживания. В исследовании определяется, что диаспоральный нарратив представляет собой не просто отражение опыта миграции и адаптации, но и средство сохранения культурной памяти, этнокультурной идентичности и развития межкультурного взаимодействия. Анализ языковой репрезентации этнических групп – индийской, латиноамериканской, еврейской и коренных американцев – раскрывает множественность перспектив и уникальные лингвистические маркеры, используемые для самоидентификации («свои» против «чужих», «мы» против «они»). Результаты показывают, что диаспоральные нарративы бросают вызов стереотипам, формулируют социальные требования и стремятся сохранить культурную специфику, часто выступая механизмом сопротивления культурной ассимиляции. Исследование вносит вклад

в развитие медиа – и диаспоральных исследований, подчеркивая роль диаспорального дискурса в трансформации идентичности и формировании новых смыслов в условиях глобальных культурных изменений. Полученные результаты могут быть использованы при дальнейшем анализе медиадискурса, а также в преподавании курсов по медиалингвистике, культурологии и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: диаспора, диаспоральный нарратив, медиакритический анализ, идентичность, коллективная память, этническая идентичность, самоидентификация, культурная память, самовосприятие

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 23.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the author:

Ashimova Zarina – MA in Translation Studies, senior teacher, PhD student (Foreign philology), Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zashimovaa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

Автор туралы мәлімет:

Ашимова Зарина Амангельдиевна – г.ғ.м., аға оқытушы, «шетел филологиясы» ББ докторанты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері униферситеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zashimovaa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

Информация об авторе:

Ашимова Зарина Амангельдиевна – м.ғ.н., старший преподаватель, докторант ОП «Иностранная филология», Казахский университет международных отношений и мировых языков имеени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: zashimovaa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2365-8991>

ӘОЖ 81

ГТАХР 16.21.25

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.007>

ШАМҒАЛИ САРЫБАЕВ ПЕН ОНЫҢ ЗАМАНДАСТАРЫНЫҢ ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ

*Балаева А.Б.¹

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақаланың зерттеу нысаны – Шамғали Сарыбаев пен оның дәуірлес ғалымдарының филологиялық мұрасы. Жұмыста авторлар шығармаларына салыстырмалы шолу жасалып, шығыс филологиясына қосқан үлестерінің өзіне тән қырлары мен басты өлшемдері айқындалады. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы талдау мен мазмұндық интерпретация алынған, барлық байламдар түпнұсқа мәтіндер мен сын әдебиеті деректеріне сүйеніп жасалды. Зерттеу нәтижелері көркем мәтінді түсіндіру мен тілдік құбылыстарды талдау тәсілдерінде ортақ және айырым белгілер барын көрсетті: Сарыбаев ең алдымен тілдік деректерді жүйелеу, типтендіру, жіктеуге басымдық берген; ал оның замандастары көбіне мәдени-тарихи және әлеуметтік қырларға назар аударған. Осы тұжырымдар әр автордың қазақ филологиясының қалыптасуы мен өрістеуінде маңызды рөл атқарғанын дәлелдейді; соның ішінде Сарыбаев еңбектерін әдістемелік қатандық пен деректерді жаңаша классификациялау айқындайды. Мақалада Сарыбаев мұрасының педагогикалық әрі практикалық салмағы нақтыланып, қазіргі қазақ тілін оқыту әдістемесі мен лингвистикалық зерттеулер жүйесіндегі орны көрсетіледі. Авторлар еңбектерінің сабақтастығы мен айырмашылығын ашу ұлттық ғылым тарихындағы интеллектуалдық дәстүрлер эволюциясын бейнелеуге мүмкіндік береді. Осы арқылы зерттеу қазақ тілінің тарихы мен мәдениетінің даму логикасын түсіндіруге ғана емес, бүгінгі тіл білімінің теориялық негіздерін толықтыруға бағытталған маңызды қадам ретінде бағаланады. Жоба филологиядағы әдіснамалық тәсілдерді жетілдіруге, ұлттық ғылымның өзекті мәселелерін жаңаша пайымдауға серпін береді. Практикалық мәні – алынған қорытындыларды филология мен лингвистикадағы ізденістерге, сондай-ақ қазақ тілі мен әдебиеті бойынша білім беру бағдарламаларына енгізу мүмкіндігі. Тұтастай алғанда, еңбек тіл мен әдебиетті зерделеуде көпқырлы тәсілдерді ұштастырудың маңызын дәлелдейді.

Тірек сөздер: Шамғали Сарыбаев, филология, лингвистикалық зерттеулер, оқыту әдістемесі, қазақ тілі, әдебиет, салыстырмалы талдау, мәдениет

Кіріспе

Қазіргі әлемде филология ғылымы көркем мәтіндер мен тілдік

құрылымдарды түсіну мен түсіндіруде шешуші рөл атқарады. Бұл, әсіресе, жаңа әдіс-тәсілдермен дамып, байып жатқан қазақ филологиясына қатысты. Жаһандану және мәдени алмасу жағдайында қазақ филологиясының алдында жаңа міндеттер мен мүмкіндіктер тұр, бұл оның зерттелуін ұлттық бірегейлікті сақтау және дамыту үшін ерекше маңызды етеді.

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін зерттеу қазақ лексикографиясы мен стилистикасы мен әдебиеттану ғылымының дамуына зор үлес қосқан Шамғали Сарыбаевтың терең талдауы мен жаңа әдіс-тәсілдеріне негізделген.

Бұл зерттеуде Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектеріне салыстырмалы талдау жасалған. Бұл талдау олардың көзқарастарының ерекшеліктерін анықтауға, сонымен қатар қазақ филологиясының дамуына қосқан үлесін бағалауға көмектеседі. Салыстырмалы талдау зерттеудің әртүрлі салалары арасында параллельдер жүргізуге ғана емес, сонымен қатар авторлардың әрқайсысына тән бірегей аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеуде олардың әдеби шығармалар мен тілдік фактілерді түсіндіруге деген көзқарастары салыстырылады. Басты мақсат – олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтау, зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, қазақ филологиясының дамуына жағдай жасау, жаңа әдіс-тәсілдерді дамыту. Соның нәтижесінде қазақ филологиясының тарихы мен дамуын тереңдетіп, ғылыми дискурсты байытуға мүмкіндік туады. Бұл зерттеу қазақ филологиясының дамуына септігін тигізіп, болашақ зерттеушілерді алдағы уақытта осы бағыттағы жұмыстарға шабыттандырады.

Шамғали Сарыбаев (1893-1958) – 1930 жылдардағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілі, Қазақстанның саяси-әлеуметтік, оқу-ағарту және мәдени салаларын дамытуға зор үлес қосқан. Оның ұстаздық, тілтанушы, әдебиеттанушы, журналист, фольклор жинаушы, аудармашы, ақын ретіндегі сан қырлы қызметі елеулі ғылыми-педагогикалық мұра қалдырды.

Ш.Сарыбаевтың зиялы болып қалыптасуына оның дүниетанымы мен кәсіби қызығушылықтарын қалыптастыруда шешуші рөл атқарған ортасы – отбасы, ұстаздары, әріптестері мен пікірлестері көп ықпал етті. Әкесі Харес – аудармашы, ауыл ақсақалының көмекшісі, іс жүргізушісі, атасы Сарбай байқал – тағайындалған молда (Жәңгір ханның 1845 жылғы жарлығы бойынша) және мударис, ағасы Хайрол Сарбай – ахун және мударис, інісі Мүфтиғали Харесов. Қазучпедіздің қызметкері, әкесі Молданың досы Мұса Байзақов ақын ағартушы. Шамғали Сарыбаевтың өмірі мен шығармашылығы сабақтас педагогикалық зиялы қауым өкілдерінің кейбірін ғана тізіп көрейік: идеялық дем берушілер – Ахмет Байтұрсынұлы, Әбубәкар Диваев, ұстаздары мен тәлімгерлері – Сейтқали Меңдешев, Халел Досмұхамедов, Садық Өтегенов, шәкірттері – Ғабит. Сарбаев, Елемес Жәрменов, Тамимдар Сәпиев, оның еңбектерінің авторлары

– Өтебай Тұрманжанов, Жұмахан Күдерин, әріптестері мен достары – Ғани Мұратбаев, Меңдіболла Күзембаев, Құдайберген Жұбанов, Сәрсен Аманжолов, Нығмет Сауранбаев, Бемоллаев Бемоллаев, Ғаллиев Ғалиев, И. , Сара Есова, Еркеқали Нығметов, Фатима Ғабитова, Ілияс Жансүгіров, Біләл Сүлеев, Владимир Сокольский, Митрофан Сильченко, Ишанәлі Арабаев, Базарқұл Данияров [1].

Шамғали Сарыбаевтың ғылыми-зерттеу қызметі 1920 жылдары Әбубәкір Диваев басқарған Жетісудағы ғылыми экспедицияларға және Ахмет Байтұрсынов құрған Академиялық орталықтың жұмысына қатысқан кезден басталды [2]. Одан кейін Сарыбаев 1920-1930 жылдары құрылған Ұлттық мәдениет ғылыми-зерттеу институты, Педагогика ғылыми-зерттеу институты сияқты ғылыми-зерттеу институттарының жұмысына зор үлес қосты [3].

Сарыбаевтың 20-30 жылдардағы ғылыми қызығушылықтары лингвистика, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, халық ауызша шығармашылығы, педагогика, аударма мәселелерін қамтыды. Ол қазақ тілінде академиялық оқу мен жазудың, тыңдалым мен сөйлеудің негіздерін оқытудың сол кезеңге арналған жаңашыл идеясын жасады [4].

Ш.Сарыбаев өмірбаянындағы маңызды кезең оның 1932 жылы Ташкенттен Алматыға көшуі, онда әртүрлі оқу және ғылыми мекемелерде жұмыс істеп, қазақ педагогика ғылымы мен білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосуы болды. Оның ғылыми қызығушылықтары лингвистика, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, ауызекі халық шығармашылығы, педагогика және аударма мәселелеріне қатысты кең ауқымды мәселелерді қамтыды.

Оның қолжазбалары, машинкамен басылған мәтіндері және фотоматериалдары бар 2000-нан астам мұрағаты ғалымның өмірі мен шығармашылығын зерттеу үшін құнды дереккөз болып табылады.

Қазіргі таңда Шамғали Сарыбаевтың филология-педагогикалық ғылымдардың, білім мен мәдениеттің түрлі мәселелеріне арналған 180-нен астам жарияланымдарын одан әрі жүйелеу және сипаттау жұмыстары жүргізілуде [4].

Шамғали Сарыбаев сынды қазақ зиялылары өкілдерінің өмірбаяндары мен еңбектерін зерделеу жеке адам мен дәуірдің өзара әрекеттесу мәселесі аясында түрлі процестер мен құбылыстарды қайта қарастыруға, салыстыруға, анықтауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы түрде зерттеу қызығушылық тудырады [5].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық шығармашылығын салыстырмалы түрде зерттеу үшін Ш.Сарыбаевтың тіл білімі, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, ауызша халық шығармашылығы,

педагогика және аударма пәндері бойынша дайындаған ғылыми мақалалары, монографиялары, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдары және осыған ұқсас басылымдар. оның замандастары, 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ зиялы қауымының жетекші өкілдері: Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Мендешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жарменов және т.б.

20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтауда зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы тарихи талдау қолданылды; Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының өмір жолы мен шығармашылық мұрасын зерттеудің өмірбаяндық әдісі; сол кезеңдегі қазақ зиялыларының жетекші өкілдерінің ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын түсіну үшін контекстік талдау жасау.

Бұл материалдар мен әдістерді пайдалану Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін жан-жақты салыстырмалы түрде зерттеуге, сондай-ақ олардың ғылыми дүниетанымының, шығармашылық мұрасының ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы талдау 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының бірқатар жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Алдымен Шамғали Сарыбаевтың осы зерттеу нәтижесінде жан-жақты зерттелген негізгі еңбектеріне тоқталайық. Жұмыстардың тізімі және олардың қысқаша мазмұны 1-кестеде берілген.

Кесте 1. Шамғали Сарыбаевтың негізгі еңбектері және олардың қысқаша сипаттамасы

№	Жұмыстың атауы	Түйіндеме
1	Еңбек және мектеп. Бастауыш мектептің үшінші жылына арналған оқу кітабы, 1930	Бұл оқулық бастауыш мектептің үшінші сыныбына арналған. Кітап еңбек тәрбиесі мен мектеп өміріне қатысты әртүрлі тақырыптарды талқылайды. Оқу материалы оқушылардың еңбекке деген қызығушылығын арттыруға және олардың жан-жақты дамуына бағытталған. Бұл кітап қазақ тілін оқыту әдістемесін жасауда үлкен рөл атқарды. Ол оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырумен қатар еңбекке деген сүйіспеншілікті оятуға көмектесті [6].
2	Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері	Бұл кітап акцентуацияға қатысты мәселелерді талқылайды. Қазақ тілінің дыбыс жүйесіндегі дауысты және дауыссыз дыбыстарды қоса алғанда, мағынаны түсіну және жеткізу үшін дұрыс айтылу мен интонацияның маңыздылығына тоқталады. Фонетика бөлімінде Сарыбаев оқуды қиындататын интонацияны да талдайды. Морфологияға қатысты автор негізгі болып табылатын сөзжасам процестері мен сөз құрылымын қарастырады [7].

3	Күнделік керекері	Оқулық қазіргі заманғы шешендік мәдениетке арналған, қазіргі заманда кітап оқитындар аз, рухани азық кітап оқуға деген құштарлықты арттырудың өзекті мәселелерін қозғайды. Бұл жұмыста қазіргі шешендік өнер, академиялық абонемент, шаршы топ алдында сөйлеу техникасы бойынша өзекті мәселелердің мәнін табуға болады. [8].
4	Сара мен Еркін	Жинақта қазақтың мәдениеті мен салт-дәстүрінің байлығын көрсететін көптеген туындылар бар. Оның поэзиясында табиғат, махаббат, ұлттық болмыс тақырыптары жиі қозғалады [8].
5	Үшінші кластың ана тілі оқулығына методикалық нұсқаулар, А., 1955	«Еңбек және мектеп» концепциясында оқушылардың жеке тұлғасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарды. Ол студенттерге теориялық білімді меңгеріп қана қоймай, оны практикада қолдануға көмектесетін практикалық оқытудың маңыздылығын атап өтті. Бұл тәсіл еңбек дағдыларын дамытуға ықпал етіп, жастарды шынайы өмірге дайындады. Сондай-ақ ол студенттердің еңбек құндылығын, оның қоғамдағы маңызын сезінуіне мүмкіндік бере отырып, оқу-тәрбие процесіне еңбекті кіріктіру қажеттілігіне тоқталды. Оның идеялары бүгінгі таңда өзекті болып, мұғалімдерді оқытудың инновациялық әдістерін енгізуге шабыттандырады [8].
6	Жазуды оқыту әдістемесі	Бұл оқулық бастауыш мектептің үшінші сыныбына арналған. Кітап еңбек тәрбиесі мен мектеп өміріне қатысты әртүрлі тақырыптарды талқылайды. Оқу материалы оқушылардың еңбекке деген қызығушылығын арттыруға және олардың жан-жақты дамуына бағытталған. Бұл кітап қазақ тілін оқыту әдістемесін жасауда үлкен рөл атқарды. Оқушылардың еңбекке деген сүйіспеншілігін оятумен қатар олардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға көмектесті [8].

1-кестеде көрсетілгендей, оқу процесіне еңбек тәрбиесі мен мәдени контекстті кіріктірудің маңыздылығы даусыз, өйткені ол оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Қазақ тілін оқытуда фонетика мен морфологияға мән беру сапалы оқыту мен тілдік құрылымдарды дұрыс ұғыну қажеттігін алға тартады. Шешендік және жазу дағдыларын дамыту оқытудың инновациялық әдістерін енгізуді талап ететін заманауи білім берудің маңызды аспектісі болып табылады. Білім беруде білім мен дағдыларды іс жүзінде қолдануға баса назар аударудың жалпы тенденциясы білім беру тәсілдері уақыт талабы мен студенттердің қажеттіліктеріне жауап беруі керек екенін көрсетеді. Олай болса, ұсынылған еңбектер 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ тілі мен еңбек тәрбиесін оқыту әдістемесі сол кездегі дәстүрлі де, жаңаша оқыту әдістерін де ескере отырып, кешенді және заманауи көзқарасты қажет ететінін көрсетеді.

Кесте 2. Шамғали Сарыбаевтың замандастары [9-15]

№	Аты	Өмір жылдары	Зерттеудің негізгі бағыттары
1	А х м е т Байтұрсынов	1873-1938 жж.	Көрнекті лингвист, ағартушы, қоғам қайраткері. Оның еңбектері қазақ тілінің грамматикасына, фонетикасына, лексикологиясына арналған. Байтұрсынұлы қазақ әдеби тілінің нормасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Қазақ тілінің ғылыми негіздерін дамытуға, терминологиясын байытып, тіл мәдениетін жетілдіруге ерекше көңіл бөлді. Оның «Тіл тағдыры» сияқты шығармалары қазақ тілінің мәртебесі мен болашағына қатысты маңызды мәселелерді көтерді.
2	Ә б у б ә к і р Диваев	1855-1933 жж.	Қазақ тіл білімінің негізін салушылардың бірі. Оның еңбектері негізінен қазақ тілінің фонетикасына, морфологиясына, лексикографиясына арналған. Диваев қазақ тілінің сөздік қорын жүйелеумен, терминологияны дамытумен айналысты. Қазақ тілінің диалектілері мен диалектілерін зерттеуге үлкен үлес қосты. Сонымен қатар, Диваевтың еңбектері қазақ халқының мәдениеті мен тарихын зерттеуге бағытталған.
3	С е й т қ а л и Меңдешев	1899-1938 жж.	Қазақ тіл білімінің дамуына зор үлес қосқан ғалым. Оның зерттеулері негізінен қазақ тілінің синтаксисі мен семантикасына арналды. Меңдешев қазақ тіліндегі сөз тіркестері мен сөйлем құрылымын терең зерттеп, жаңа ұғымдар енгізді. Қазақ тілі саласындағы ғылыми зерттеулердің әдістемесін жетілдіру жолында еңбек етті. Меңдешевтің шығармалары оқу-ағарту саласында да қолданылып, жастарға қазақ тілін үйретуге көмектесті.
4	Ғабит Сарбаев	1903-1938 жж.	Қазақ тілінің лексикология және терминология саласының маманы. Оның еңбектері қазақ тілінің терминологиясын қалыптастыруға, сөздік қорын зерттеуге арналған. Сарбаев қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және олардың өміршеңдігі жөнінде зерттеулер жүргізді. Ол тіл мен қоғам арасындағы байланысты да белсенді түрде зерттеді. Сарбаевтың еңбектері қазақ терминологиясын дамытудағы маңызды дереккөз болып табылады.
5	Е л е м е с Жәрменов	1903-1938 жж.	Қазақ тіл білімі саласындағы зерттеуші, әдебиеттанушы, ұстаз. Оның еңбектері қазақ тілінің грамматикасы мен стилистикасына арналған. Жәрменов көркем әдебиет тілі мен стильдік ерекшеліктері туралы маңызды зерттеулер жүргізді. Ол қазақ әдебиетіндегі тілдік нормаларды қалыптастырумен қатар мәдениеттегі тілдің рөлін де қарастырды. Елемес Жәрменов еңбектерінде қазақ тіліндегі оқу-тәрбие үрдісінде қолданылатын әдістемелік материалдар қамтылған.

6	Х а л е л Досмұхамедов	1883-1939 жж.	Қазақ тілін зерттеуші, әдебиеттанушы. Оның еңбектері қазақ әдеби тілінің грамматикалық құрылымы мен стильдік ерекшеліктеріне арналған. Досмұхамедов қазақ тіліндегі терминология мен тілдік нормаларды зерттеуге ерекше көңіл бөлді. Қазақ халқының ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрін, тілін сақтау және дамыту жолында белсенді еңбек етті. Досмұхамедовтың еңбектерінде қазақ қоғамының әлеуметтік мәселелері де қозғалған.

Сонымен, өмірбаяндық талдау, 1 және 2 кестелерден Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов – қазақ зиялыларының бірінші жартысы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері болғанын көрсетеді. Қазақ тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының, педагогикасы мен мәдениетінің дамуына елеулі үлес қосқан 20 ғ. Олардың ғылыми мұралары мен тіл мен әдебиеттанудағы көзқарастары қазақ филологиясын одан әрі дамыту үшін үлкен құндылыққа ие.

20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтау мақсатында егжей-тегжейлі салыстырмалы тарихи талдау жүргізілді. Нәтижелер 1-суретте берілген.

Салыстырмалы тарихи талдау

Сурет 1 – Салыстырмалы тарихи талдау

1-суретте көрсетілгендей, 20-ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуы ұлттық интеллигенцияның қалыптасуымен, қазақ тілі мен әдебиетінің жан-жақты зерттелуімен, сондай-ақ филологиялық зерттеулер мен филология ғылымдарының арасындағы тығыз байланыспен сипатталды. ұлттық өзін-өзі анықтау және мәдени құрылыс процестері.

Келесі кезекте Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов және басқа да көрнекті қайраткерлердің ғылыми көзқарастары мен шығармашылық әдістерін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін контекстік талдау жүргізілді. сол кездегі қазақтың зиялы элитасы.

Осы талдаудың нәтижесінде Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев және т.б. қазақ тілі мен әдебиеті мен мәдениетін ұлттық болмыстың және оның дамуының негізгі элементтері ретінде қарастырғаны анықталды. Қазақ халқы. Олар қазақ тілін, фольклорын, әдебиетін, дәстүрлі мәдениетін сақтау, зерделеу және насихаттауда өз миссиясын көрді.

Олардың жұмысы қазақ тілі, оның диалектілері, даму тарихы, функционалдық стильдері мен терминологиясы туралы ғылыми білімді тереңдетуге бағытталды. Олар қазақ тілінің әдеби нормасын кодификациялауға, ғылыми терминологияны дамытуға, тіл мәдениетін жетілдіруге ұмтылды. Қазақ әдебиеті саласындағы зерттеулер оның өзіндік ерекшеліктерін, ауызша халық шығармашылығымен байланысын, ұлттық болмысын қалыптастырудағы рөлін ашуды көздеді.

Ш.Сарыбаев және оның замандастары үшін филологиялық зерттеулер қолданбалы сипатта болды – олар қазақ тілін, әдебиетін, білімі мен мәдениетін дамытудың өзекті мәселелерін шешуге бағытталды. Негізгі мақсаттары болды:

- қазақ тілінің барлық деңгейдегі фактілерін ғылыми сипаттау және жүйелеу (фонетика, лексика, грамматика, стилистика);
- қазақ тілі мен әдебиетінің даму тарихы мен заңдылықтарын зерттеу;
- тіл, мәдениет және әлеуметтік процестердің байланысын зерттеу;
- қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесін жетілдіру.

Әдістемелік тұрғыдан ғалымдар салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық тәсілдерге сүйенді. Олар қазақ тілінің генетикалық байланыстарын анықтауға, оның эволюциясын қадағалап, әртүрлі салалардағы қызмет ету заңдылықтарын анықтауға ұмтылды.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық зерттеулері 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ қоғамының ұлттық мәдени құрылысы мен модернизациясының практикалық мәселелерін шешуге бағытталғанын атап өтейік.

Шамғали Сарыбаев және басқа да жетекші қазақ филологтары өз

еңбектерінде салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау әдістерін кеңінен пайдаланды.

Салыстырмалы тарихи тәсіл оларға қазақ тілінің эволюциясын қадағалап, оның басқа түркі тілдерімен генетикалық байланысын анықтауға, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық жүйелердің тарихи даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс, әсіресе, қазақ тілінің диалектілері мен диалектілерін зерттеуде қолданылды.

Құрылымдық талдау тілдік бірліктердің әр түрлі деңгейде – фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейде ішкі ұйымдасуын терең зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл қазақ әдеби тілінің нормаларының жүйеленіп, кодификациялануына ықпал етті.

Функционалдық көзқарас ғалымдарға тілді оның әлеуметтік, мәдени және коммуникативті процестермен байланысында қарастыруға мүмкіндік берді. Олар қазақ тілінің қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы қызмет ету ерекшеліктерін – ғылым, білім, іс қағаздарын жүргізу, көркем әдебиет, журналистика, т.б. Бұл функционалдық стильдерді қалыптастырудағы заңдылықтарды анықтауға және оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Сондықтан салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау әдістерін жан-жақты қолдану қазақ тілі мен әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге септігін тигізді, бұл олардың 20 ғасырдың бірінші жартысында дамуы мен танымал болуы үшін үлкен мәнге ие болды.

Келесі кезекте Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарына талдау жасалып, оның нәтижелері 2-суретте келтірілген.

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын талдау

Сурет 2 – Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын талдау

2-суретте көрсетілгендей, Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастары қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге және сақтауға бағытталған, бұл олардың қоғамдық-саяси контекстте ұлттық бірегейлікті нығайтуға деген ұмтылысын көрсетеді. 20 ғасырдың бірінші жартысындағы өзгерістер.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми мүдделері мен көзқарастары негізінен осы кезеңде Қазақстанда орын алған ұлттық-мәдени жаңғыру міндеттерімен айқындалды. Ғалымдар қазақ мемлекеттілігі мен ұлттық бірегейлігін нығайтуға үлес қосуға ұмтылды.

Филологиялық зерттеулердің маңызды мақсаты қазақ әдеби тілінің ұлттық білім мен мәдениет жүйесін қалыптастыру қажеттіліктерін қанағаттандыратын нормаларын қалыптастыру және жетілдіру болды.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми мүдделері мен басымдықтары 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қоғамдық-саяси қайта құрулар жағдайында қазақ қоғамының дамуының өзекті міндеттерімен тығыз байланысты болды.

Сонымен, ғылыми дүниетанымды, әдіснамалық көзқарастарды, шығармашылық басымдықтарды және қоғамдық-тарихи контексттің ықпалын талдау еңбектерінде ұсынылған 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының негізгі белгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Шамғали Сарыбаев және оның замандастары.

Қорытынды

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы түрде зерттеу мынадай негізгі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Шамғали Сарыбаев және оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов және т.б. – 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері. қазақ тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының, педагогикасы мен мәдениетінің дамуы. Олардың ғылыми мұралары мен тіл мен әдебиеттанудағы көзқарастары қазақ филологиясын одан әрі дамыту үшін үлкен құндылыққа ие.

2. 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуы ұлттық интеллигенцияның қалыптасуымен, қазақ тілі мен әдебиетін жан-жақты меңгерумен, сондай-ақ филологиялық зерттеулер мен ұлттық өзін-өзі дамыту процестерінің тығыз байланысымен сипатталды. -анықтау және мәдени құрылыс.

3. Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастары қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерделеуге және сақтауға бағытталды, бұл олардың қазақ халқының

әлеуметтік-саяси өзгерістері жағдайында ұлттық бірегейлікті нығайтуға деген ұмтылысын көрсетеді. 20 ғасырдың бірінші жартысы.

4. Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық зерттеулері қазақ қоғамын ұлттық-мәдени құрылыс пен жаңғыртудың практикалық мәселелерін шешуге бағытталды. Олардың жұмысының негізгі әдістері салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау болды.

5. Салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау әдістерін кешенді түрде қолдану қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге ықпал етті, бұл олардың 20 ғасырдың бірінші жартысында дамуы мен танымал болуы үшін үлкен мәнге ие болды.

Сонымен, зерттеу қазақ гуманитарлық ғылымының эволюциясын және оның XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанның ұлттық-мәдени жаңғыруындағы рөлін тереңірек түсіну үшін Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін зерттеп, салыстырудың маңыздылығын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Assanova D. Memoirs from personal archive of Shamgali Sarybayev. <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/14-62/737> 10.08.2025

[2] Курманалиев К., Сарыбай М. Личность и эпоха. <https://kazpravda.kz/n/lichnost-i-epoha/> 10.08.2025

[3] Шамғали Харесұлы Сарыбаев. https://kk.wikipedia.org/wi-ki/Шамғали_Харесұлы_Сарыбаев: 13.08.2025

[4] Асанова Д.А., Сарыбай М.Ш. Личная библиотека Шамғали Харесовича Сарыбаева: история одного документа из семейного архива // Русское слово в многоязычном мире. Нур-Султан, Казахстан, 29 апреля – 03 мая 2019 года. – С. 21-26.

[5] Mukhatayev A., Omirbayev S., Kassenov K., Idiyatova Y. Quality Assurance System of Higher Education in Kazakhstan Through Stakeholders' Eyes: An Empirical Study to Identify Its Challenges // Education Sciences. – 2024. – № 14(12). – 1297 p. DOI: 10.3390/educsci1412129

[6] Сарыбаев Ш. Еңбек және мектеп. Бастауыш мектептің үшінші жылына арналған оқу кітабы. – Алматы, 1930. – 181б.

[7] Сарыбаевтың Ш. Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері (1 бөлім фонетика мен морфология) деген кітабы шықты. – Алматы, 1956. – 215б.

[8] Ш.Сарыбаевтың қазақ тілін оқыту әдістемесіне енгізген үлесі. <https://stud.bariibar.kz/18248/sh-sarybaevtynh-qazaq-tilin-oqytu-adistemesine-engizgen-ulesi/> 23.08.2025

[9] Agmanova A., Zhuravleva Ye. Modern Kazakhstani Linguistics: on the 60th anniversary of the Professor's birth Sh.K. Zharkynbekova // Polylinguality and Transcultural Practices. – 2024. – №21. – Pp.164-174. DOI:10.22363/2618-897X-2024-21-1-164-174.

[10] Dossanova N., Abdimanuly O., Kapağan E. The Influence of Akhmet Baitursynov's Literary Publicistic Heritage on The Spiritual Development of Kazakh People at The Beginning of The XXth Century. // Journal of History Culture and Art Research. – 2020. DOI: 10.7596/taksad.v9i4.2669.

[11] Paksoy H.B. Abubekir Ahmedjan Divay 1855-1933. Ethnographer, Antiquarian, Professor, Translator https://web.archive.org/web/202112071832-43/http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae16.html 23.08.2025

[12] Mendeshev Seitkali (1882-1937) https://alash.semeylib.kz/?page_id=377&lang=en 23.08.2025

[13] Dosmukhamedov Khalel (1883 – 1939) https://alash.semeylib.kz/?page_id=81&lang=en 23.08.2025

[14] Ode to great minds. 2023. <https://dknews.kz/en/articles-in-english/288984-ode-to-great-minds> 25.08.2025

[15] Abdylgalieva N.N., Smagulova G.N., Baysydyk I.B. Linguocultural features of speech etiquette in Kazakh and English (gender specific words) // Bulletin of Ablai khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2024. – №4 (75). – С. 12–27. DOI: 10.48371/PHILS.2024.4.75.001.

REFERENCES

[1] Assanova D. Memoirs from personal archive of Shamgali Sarybayev. <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/14-62/737> 10.08.2025.

[2] Kurmanaliev K., Sarybai M. Lichnost i epokha [Personality and era] <https://kazpravda.kz/n/lichnost-i-epokha/> 10.08.2025. [in Rus.]

[3] Shamgali Khareusuly Sarybaev. https://kk.wikipe-dia.org/wiki/Шамғали_Харесұлы_Сарыбаев 13.08.2025 [in Kaz.]

[4] Asanova D.A., Sarybai M.Sh. Lichnaya biblioteka Shamgali Khareusovicha Sarybaeva: istoriya odnogo dokumenta iz semeynogo arkhiva [Personal library of Shamgali Kharesovich Sarybaev: the history of one document from the family archive] // Russkoe slovo v mnogozychnom mire. Nur-Sultan, Kazakhstan, 29 aprelya – 03 maya 2019 goda. – S. 21-26. [in Rus.]

[5] Mukhatayev A., Omirbayev S., Kassenov K., Idiyatova Y. Quality Assurance System of Higher Education in Kazakhstan Through Stakeholders' Eyes: An Empirical Study to Identify Its Challenges // Education Sciences. – 2024. – № 14(12). – 1297 p. DOI: 10.3390/educsci1412129

[6] Sarybaev Sh. Enbek zhane mektep. Bastauysh mektep zhūshinshi zhylyna arnalğan oqu kitabı [Work and school. Textbook for the third year of primary school]. – Almaty, 1930. – 181p. [in Kaz.]

[7] Sarybaev Sh. Qazaq tili metodikasynyñ keybir maseleleri (1 bölim fonetika men morfologiya) degen kitabı shyqty [The book Some Problems of Kazakh Language Methodology (Part 1: Phonetics and Morphology) has been published]. – Almaty, 1956. – 215b. [in Kaz.]

[8] Sh. Sarybaev Sh. qazaq tilin oqytu әdistemesine engizgen ülesi [Sh.

Sarybayev's contribution to the methodology of teaching the Kazakh language]. <https://stud.bariibar.kz/18248/sh-sarybaevtynh-qazaq-tilin-oqytu-adistemesine-engizgen-ulesi/> 23.08.2025 [in Kaz.]

[9] Agmanova A., Zhuravleva Ye. Modern Kazakhstan Linguistics: on the 60th anniversary of the Professor's birth Sh.K. Zharkynbekova // Polylinguality and Transcultural Practices. – 2024. – №21. – Pp.164-174. DOI:10.22363/2618-897X-2024-21-1-164-174.

[10] Dossanova N., Abdimanuly O., Kapağan E. The Influence of Akhmet Baitursynov's Literary Publicistic Heritage on The Spiritual Development of Kazakh People at The Beginning of The XXth Century // Journal of History Culture and Art Research. – 2020. DOI: 10.7596/taksad.v9i4.2669.

[11] Paksoy H.B. Abubekir Ahmedjan Divay 1855-1933. Ethnographer, Antiquarian, Professor, Translator https://web.archive.org/web/20211207183243/http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae16.html 23.08.2025

[12] Mendeshev Seitkali (1882-1937) https://alash.semeylib.kz/?page_id=377&lang=en 23.08.2025

[13] Dosmukhamedov Khalel (1883 – 1939) https://alash.semeylib.kz/?page_id=81&lang=en 23.08.2025

[14] Ode to great minds. 2023. <https://dknews.kz/en/articles-in-english/288984-ode-to-great-minds> 25.08.2025

[15] Abdygalieva N.N., Smagulova G.N., Baysydyk I.B. Linguocultural features of speech etiquette in Kazakh and English (gender specific words) // Bulletin of Ablai khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2024. – №4 (75). – Pp. 12-27. DOI: 10.48371/PHILS.2024.4.75.001.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ ШАМГАЛИ САРЫБАЕВА И ЕГО СОВРЕМЕННИКОВ

*Балаева А.Б. ¹

*¹ Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, Алматы, Казахстан

Аннотация. Объектом статьи является филологическое наследие Шамғали Сарыбаева и его современников. В работе дан сравнительный обзор творчества авторов, выявлены их специфика и основные аспекты вклада в восточную филологию. В качестве методологической основы взяты сопоставительный анализ и содержательная интерпретация, все связи установлены на основе данных оригинальных текстов и критической литературы. Результаты исследования показали, что в методах интерпретации художественных текстов и анализа языковых явлений имеются как общие, так и отличительные черты: Сарыбаев в первую очередь отдавал приоритет систематизации, типизации и классификации языковых данных, тогда как его современники больше внимания уделяли культурно-историческим и социальным аспектам. Эти выводы свидетельствуют о том, что каждый из авторов сыграл важную роль в становлении и развитии казахской филологии;

в частности, труды Сарыбаева характеризуются методологической строгостью и новаторской классификацией данных. В статье раскрывается педагогическое и практическое значение наследия Сарыбаева, показано его место в современной методике преподавания казахского языка и системе лингвистических исследований. Выявление преемственности и различий в трудах авторов позволяет отразить эволюцию интеллектуальных традиций в истории отечественной науки. Таким образом, исследование оценивается как важный шаг, направленный не только на объяснение логики развития истории и культуры казахского языка, но и на дополнение теоретических основ современной лингвистики. Проект даёт импульс совершенствованию методологических подходов в филологии, новому пониманию актуальных проблем отечественной науки. Практическая значимость заключается в возможности внедрения полученных выводов в исследования в области филологии и лингвистики, а также в образовательные программы по казахскому языку и литературе. В целом, работа обосновывает важность сочетания междисциплинарных подходов в изучении языка и литературы.

Ключевые слова: Шамгали Сарыбаев, филология, лингвистические исследования, методика преподавания, казахский язык, литература, сопоставительный анализ, культура

COMPARATIVE STUDY OF PHILOLOGICAL WORKS OF SHAMGALI SARYBAYEV AND HIS CONTEMPORARIES

*Balaeva A.B.¹

¹Akhmet Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The object of the article is the philological heritage of Shamgali Sarybayev and his contemporaries. The work provides a comparative review of the authors' works, identifies their specific aspects and main dimensions of their contribution to oriental philology. Comparative analysis and content interpretation are taken as the methodological basis, all connections are made based on the data of original texts and critical literature. The results of the study showed that there are common and distinctive features in the methods of interpreting literary texts and analyzing linguistic phenomena: Sarybayev primarily gave priority to systematization, typification, and classification of linguistic data; while his contemporaries paid more attention to cultural-historical and social aspects. These conclusions prove that each author played an important role in the formation and development of Kazakh philology; in particular, Sarybayev's works are characterized by methodological rigor and innovative classification of data. The article clarifies the pedagogical and practical significance of Sarybayev's legacy, and shows its place in the modern Kazakh language teaching methodology and system of linguistic research. Revealing the continuity and differences of the authors' works allows us to reflect the evolution of intellectual traditions in the history of national science. Thus, the study is assessed as an important step aimed

not only at explaining the logic of the development of the history and culture of the Kazakh language, but also at supplementing the theoretical foundations of modern linguistics. The project gives impetus to the improvement of methodological approaches in philology, to a new understanding of the current problems of national science. The practical significance is the possibility of introducing the obtained conclusions into research in philology and linguistics, as well as into educational programs on the Kazakh language and literature. In general, the work proves the importance of combining multidisciplinary approaches in the study of language and literature.

Keywords: Shamgali Sarybayev, philology, linguistic research, teaching methodology, Kazakh language, literature, comparative analysis, culture

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 25.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Автор туралы мәлімет:

Балаева Арайлы Бакытовна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті PhD докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>

Сведения об авторе:

Балаева Арайлы Бакытовна – PhD докторант Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>

Information about author:

Balaeva Arayly Bakytovna – PhD doctoral student at the Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>.

УДК 81'373.7 + 81'42

МРНТИ 17.07.53

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.008>

КОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА СТЕПЕНЕЙ ПРИЗНАКА: ЯЗЫКОВЫЕ ОБРАЗЫ В КАЗАХСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

* Бесирова Н.С.¹, Жапаркулова К.Ж.², Жангарбаева С.К.³,
Әбікенова Ж.Ж.⁴

^{*1, 2, 3} Казахский университет международных отношений и мировых
языков имени Абылай Хана, Алматы, Казахстан

⁴ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Представленная статья предлагает комплексное и глубоко аргументированное сопоставительное исследование способов репрезентации градуальности в казахском и французском языках, рассматривая её не просто как грамматико-семантическую категорию, но как отражение фундаментальных когнитивных механизмов и культурных моделей языкового сознания. В центре внимания находятся универсальные и национально специфицированные способы концептуализации степени признака, проявляющиеся в лексико-семантических средствах, устойчивых метафорических схемах, прагматических стратегиях и дискурсивных практиках. Актуальность работы обусловлена тем, что градуальность выступает одним из базовых инструментов оценки, интенсификации и интерпретации реальности, однако в казахско-французской перспективе она до сих пор не получила целостного когнитивно-культурного описания.

Цель исследования заключается в выявлении глубинных когнитивных структур и лингвокультурных сценариев, определяющих специфику выражения градуальности в двух типологически контрастных языках. Методологическая база объединяет когнитивный анализ, теорию концептуальной метафоры, компонентный семантический анализ и прагматико-дискурсивный подход, позволяя реконструировать многоуровневую модель интерпретации степени признака. Эмпирический материал включает 1260 контекстов из художественных, публицистических и разговорных текстов, отобранных по критерию содержательной релевантности и прагматической значимости.

Анализ проводится на трёх уровнях – лексико-семантическом, концептуально-метафорическом и культурно-функциональном. Показано, что казахская система демонстрирует склонность к экспрессивности, гиперболе и ценностно ориентированному типу восприятия, тогда как французская отличается умеренностью, аналитичностью и регистровой дифференцированностью. Эти различия интерпретируются как действие этнолингвистических когнитивных фильтров, формирующих различные

способы оценки и интерпретации признаков реальности. На основе сопоставительного анализа предложена интегральная когнитивная модель репрезентации градуальности, позволяющая проследить переход от языковой формы – к концептуальной схеме и далее к культурной функции. Установлены универсальные когнитивные домены (шкала, движение, тепло, сила) и показана их трансформация под влиянием национальных культурных кодов.

Полученные результаты обладают значимой теоретической и прикладной ценностью для когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, межкультурной коммуникации, теории перевода и лингводидактики. Исследование расширяет представления о градуальности как сложной, многомерной и культурно мотивированной категории, играющей ключевую роль в организации смыслов в разных языковых традициях.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, градуальность, степень признака, концептуальная метафора, когнитивные домены, лингвокультурология, прагматико-дискурсивный анализ, метафорические модели, межкультурная коммуникация, типологическое сопоставление

Введение

Степень признака как лингвистическая категория представляет собой сложный многоуровневый феномен, объединяющий когнитивные механизмы категоризации, семантические параметры оценки и прагматические стратегии смыслового варьирования. Её репрезентация в языке не ограничивается выражением интенсивности или количественной шкалы, а формирует основу для концептуальной модели восприятия и описания реальности, где языковые средства отражают не только уровень проявления признака, но и культурно мотивированные способы оценки, модальности и риторической направленности высказывания. Рассмотрение градуальности как междисциплинарного объекта, находящегося на стыке когнитивной семантики, концептуальной метафорики, прагмалингвистики и лингвокультурологии, позволяет выявить как универсальные, так и культурно специфические механизмы языковой категоризации, в которых градуальные структуры функционируют как отражение концептов, глубоко встроенных в когнитивную систему носителей языка. Сопоставительный анализ выражения степени признака в казахском и французском языках даёт возможность проследить, каким образом универсальные когнитивные параметры – шкала, интенсификация, противопоставление, субъективная оценка – реализуются в условиях типологически различных языков и культурных менталитетов. Агглютинативная природа казахского языка с характерной экспрессивно-гиперболической стилистикой контрастирует с аналитической структурой французского языка, в которой преобладает прагматическая умеренность, аргументативная точность и регистровая выверенность. Эти различия иллюстрируют не только типологическую

специфику, но и глубинные установки культурной когниции, определяющие социокультурные акценты в вербализации градуальности.

Научная проблема исследования заключается в отсутствии целостной когнитивной модели, интегрирующей лексико-семантический, концептуальный и культурно-функциональный уровни репрезентации степени признака в сопоставлении казахского и французского языков. Задача состоит не только в том, чтобы описать способы выражения степени, но и в том, чтобы выявить концептуальные схемы и культурные нормы, лежащие в их основе, проанализировать их дискурсивные и прагматические следствия, а также определить, каким образом через категорию степени кодируется мировосприятие носителей языка.

Цель исследования заключается в выявлении и описании когнитивных, семантических и лингвокультурных механизмов репрезентации степени признака в казахском и французском языках в рамках многоуровневой интегральной модели. Для достижения этой цели решаются задачи по определению типологических и когнитивных параметров лексико-семантической репрезентации градуальности, выявлению и систематизации концептуальных метафор и образных моделей, установлению прагматико-дискурсивных функций градуальных выражений в разных регистрах, анализу лингвокультурных стратегий категоризации степени признака и построению когнитивной модели, отражающей переход от языковой формы к концептуальной схеме и культурной функции.

Гипотеза исследования состоит в том, что структура выражения степени признака формируется как системная взаимосвязь между лексической формой, когнитивной схемой и культурной функцией. При этом универсальные ментальные модели (шкала, тепло, вертикаль, энергия и др.) реализуются в каждом языке с опорой на специфические лингвокультурные механизмы: в казахском языке они проявляются через гиперболизированные, эмоционально насыщенные образы, а во французском – через умеренные, рационализированные и регистрово дифференцированные формы.

Научная новизна работы заключается в разработке интегральной когнитивной модели репрезентации степени признака, впервые комплексно описывающей три взаимосвязанных уровня – языковой, концептуальный и культурный – на материале типологически контрастных языков. Впервые установлены корреляции между экспрессивной и рациональной стратегиями выражения градуальности, рассматриваемые как проявление этнолингвистических когнитивных фильтров. Научная значимость определяется выявлением культурной обусловленности когнитивных схем и прагматических стратегий, что расширяет теорию концептуальной метафоры в кросс-культурном измерении. Практическая значимость работы состоит в возможности применения полученных результатов в лингводидактике, межкультурной коммуникации, анализе художественного и медиадискурса, а также в создании учебных

материалов и методик преподавания языков с учётом концептуальных и прагматических различий.

Таким образом, исследование категории степени признака в казахском и французском языках позволяет выявить не только лингвистические различия, но и глубинные когнитивно-культурные параметры, определяющие специфику восприятия, оценки и вербализации признаков реальности в различных социокультурных контекстах.

Степень признака – междисциплинарная категория на стыке когнитивной лингвистики, прагматики, семантики и теории концептуальных метафор. Её концептуализация опирается на труды, раскрывающие универсальные механизмы репрезентации градуальности в языке.

В *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* под ред. Geeraerts & Cuyskens [1] степень признака анализируется через прототипические структуры, радиальные категории и схемные концепты. Croft [2] развивает идею радиальных категорий как основы семантической вариативности единиц интенсивности, выстраивая их по шкале от ядра к периферии. Jaszczolt [3] раскрывает взаимодействие семантики и прагматики при передаче градуальных значений, а концепция метасемантики позволяет учитывать имплицитные уровни смысла в кросс-культурной перспективе. Kövecses [4] описывает устойчивые метафоры интенсивности («СТЕПЕНЬ - ЭНЕРГИЯ», «СТЕПЕНЬ - ВЫСОТА», «СТЕПЕНЬ - СВЕТ»), закреплённые в языке как универсальные образы. Paradis, Egan & Sweetser [5] показывают, как метафора и метонимия взаимодействуют на синтаксическом и морфологическом уровнях, формируя средства выражения градуальности. Лингвистическая реализация противопоставлений и антонимии в рамках градуальной оси подробно представлена у Paradis & Willners [6, с. 343–374], где антонимия рассматривается не только как бинарная оппозиция, но и как элемент шкалы с промежуточными значениями. В более ранней работе Paradis [7, с. 317–343] вводится концепт «конфигурации значений», показывающий, как степень признака конструируется в языковом восприятии. Boleda [8, с. 213–234] предлагает статистико-когнитивный подход (*distributional semantics*) к моделированию значений, включая интенсивность и вариативность, опираясь на корпусный анализ. Кросс-языковой аспект раскрывает Matsumoto [9, с. 214–229], демонстрируя влияние культурных параметров на интерпретацию шкал признаков. Классическая модель Sperber & Wilson [10] сохраняет фундаментальное значение для анализа прагматической релевантности и имплицитной градуальности.

Казахстанская лингвистическая традиция предлагает значимый вклад в изучение степени признака, особенно в аспектах межъязыковой сопоставимости, этнокультурной обусловленности и прагматической актуализации градуальности в речи. Исследование Тлешовой [11], выполненное в русле структурно-семантического анализа, демонстрирует,

как фразеологизмы с градуативным компонентом функционируют в казахском и английском языках, показывая связь выражения степени с образностью, экспрессией и стереотипными культурными кодами. Работа Сатбековой [12, с. 112–119] акцентирует внимание на эмоционально-оценочных структурах в казахской и французской речевой культуре, раскрывая, как степень признака реализуется через культурно маркированные выражения, включающие значения аффекта и вежливости. Исследование Кабдрахмановой [13, с. 135–142] рассматривает метафору как когнитивно-культурный феномен, демонстрируя, что в казахском языке степень признака нередко репрезентируется через образы природных сил, масштаба, роста или движения, что перекликается с теорией Kövecses. Публикация Жұбановой [14, с.89–98] посвящена концептуальным метафорам в политическом дискурсе, где показано, как механизмы усиления и снижения (например, «қатты сын» - «жесткая критика») встроены в структуру метафорической аргументации, подтверждая релевантность метафорических стратегий для репрезентации градуальности. В статье Байжігіт [15, с.45-52] концептуализация метафоры рассматривается в контексте межкультурной коммуникации (казахский, английский, китайский языки), выявляя культурно обусловленные когнитивные модели степени («отдаление», «нагревание», «масштаб»). Исследователи рассматривают концепт как ключевую единицу когнитивного анализа, акцентируя внимание на казахских концептуальных системах, в том числе связанных с интенсивностью и выражением качественных характеристик. Это позволяет обосновать национально-маркированные модели репрезентации степени признака.

Таким образом, казахстанские исследования существенно расширяют горизонты понимания категории градуальности, позволяя включить в анализ социокультурные, прагматические и дискурсивные параметры, что особенно важно при разработке интегральной когнитивной модели.

Описание материалов и методов

Эмпирическая база

Материал включает тексты художественной прозы, публицистики и разговорной/медийной письменной речи на казахском и французском языках. Казахоязычный корпус - произведения М. Ауэзова, А. Кекилбаева, Ш. Муртазы и материалы ведущих изданий; французский - проза А. Гавальда, П. Модигано, Э. Каррера и публикации Le Monde, Le Figaro, Libération (2020–2024). Всего 1260 единиц (поровну на каждом языке), отобранных по критериям релевантности, насыщенности градуальными характеристиками и прагматической значимости.

Исследование опирается на когнитивный, семантический, дискурсивный и лингвокультурный анализ. Основной инструмент - когнитивный анализ концептуальных метафор (Дж. Лакофф, М. Джонсон),

реконструирующий ментальные схемы типа «интенсивность как жар», «сравнение как движение», «избыток как перелив», «уменьшение как дистанция». Дополнительно применён компонентный анализ семантики прилагательных, наречий и модификаторов степени, что позволило выявить различия между казахскими выражениями аса жақсы, тым әлсіз, өте төмен и французскими *extrêmement bon, très faible, relativement bas* на лексическом и когнитивном уровнях.

Корпусно-дискурсивный и количественный подход

На эмпирическом уровне использован корпусно-дискурсивный анализ с количественным сопоставлением: извлечение повторяющихся моделей, фиксация частотности и контекстуальная интерпретация. В отсутствие автоматизированных корпусов казахского языка сбор материала проводился вручную, что обеспечило аутентичность и содержательную релевантность. Для французского применены верифицированные базы, охватывающие широкий спектр стилей. Инструменты AntConc и WordSmith Tools использованы для проверки частотных распределений, сопоставления моделей и построения графов семантической сочетаемости, что обеспечило статистическую опору когнитивному анализу.

Лингвокультурная интерпретация

Методологическая стратегия включает лингвокультурный подход, позволяющий соотнести различия в репрезентации градуальности с национальными менталитетами: для казахского характерна гиперболическая, эмоционально насыщенная стратегия, связанная с орально-поэтической традицией; для французского - умеренность, логичность и прагматическая структурированность.

Этапы анализа

Этапы включали: отбор и тематическую фильтрацию текстов; систематизацию градуальных единиц; когнитивное моделирование образных структур; компонентный семантический анализ; частотный дискурсивный анализ; интерпретацию данных через культурно-концептуальные модели. Такой подход обеспечивает глубину и надёжность результатов, подтверждённых реальными данными.

Результаты

Лексико-семантическое пространство выражения степени признака

Исследование выявило, что в казахском и французском языках градуальность репрезентируется через морфологически маркированные формы (сравнительная и превосходная степень прилагательных), модифицирующие наречия, количественные и качественные адverbialные компоненты, устойчивые словосочетания и культурно закреплённые фразеологизмы. Компонентный анализ структурировал единицы по параметрам интенсивности, субъективности, эмоциональной экспрессии, модальности оценки и масштаба, отражая как универсальные когнитивные

основы, так и культурно обусловленную специфику их реализации.

В казахском языке доминируют усилительные наречия (аса, өте, тым), сочетающиеся с прилагательными, обозначающими предельную степень признака. Так, аса маңызды ('чрезвычайно важный') совмещает логико-контрастивную и культурно-прагматическую функции. Широко распространены фразеологизмы с гиперболической экспрессией: жанын салып айтты ('сказал с полной самоотдачей'), жер мен көктей ('как небо и земля'), объединяющие количественный компонент с образной рамкой сравнения.

Во французском языке преобладают наречия-усилители в аналитических конструкциях: *très, trop, assez, plutôt, particulièrement, relativement*. Их сочетаемость с прилагательными отражает сдержанный способ кодирования градуальности. Например, *relativement important* ('относительно важный') иллюстрирует установку на семантическую умеренность. Значительную роль играют модальные наречия (*vraiment, absolument, tellement*), маркирующие субъективное восприятие признака в логически выстроенной структуре.

Сравнительный анализ показал, что казахские выражения характеризуются высокой плотностью эмоциональной и гиперболической окраски, в то время как французские формы рационализированы и допускают варьирование интенсивности без потери логической строгости. Казахские конструкции чаще совмещают когнитивную и прагматическую функции, тогда как французские стремятся их разграничивать, отделяя интенсификацию от модальности и экспрессии. Для наглядного представления различий и семантической структуры градуальных единиц подготовлена сравнительная таблица, содержащая типы выражения степени, основные семантические компоненты и степень их выраженности в обоих языках. Таблица составлена на основе вручную аннотированного корпуса и компонентного анализа лексем.

Таблица 1. Сравнительная структура семантических компонентов градуальных единиц в казахском и французском языках

Тип выражения степени	Примеры (казахский)	Семантические компоненты (каз.)	Примеры (французский)	Семантические компоненты (фр.)
Наречия-интенсификаторы	аса, өте, тым	Интенсивность + субъективность + экспрессия	<i>très, trop, particulièrement</i>	Интенсивность + умеренность + денотативная точность
Модальные наречия	сәл, аздап	Ослабление + вежливость + оценочная мягкость	<i>un peu, assez</i>	Ослабление + модальность + регистровая уместность
Фразеологизмы	жер мен көктей, шегіне жету	Образность + сравнение + гипербола	<i>comme le jour et la nuit</i>	Образность + сравнение + умеренная экспрессия

Сравнительная степень	жоғарырақ, жақсарақ	Интенсивность + оценка + прагматическая фокусировка	meilleur, plus grand	Интенсивность + логическая сопоставимость
Превосходная степень	ең маңызды, аса көркем	Абсолютность + культурно значимый акцент	le plus beau, le plus utile	Абсолютность + нейтральная стилистика

Таким образом, уже на уровне лексико-семантической репрезентации степени признака прослеживаются как структурные различия в языковых системах, так и более глубокие культурно-когнитивные расхождения в представлении градуальности. Казахская система тяготеет к образной, аффективно нагруженной градуальности, тогда как французская система сохраняет приоритет аналитичности, логической сопоставимости и дискурсивной регуляции.

Концептуальные метафоры и образные модели градуальности

Одним из ключевых направлений анализа когнитивной природы градуальности является исследование концептуальных метафор, отражающих ментальные механизмы её категоризации. Согласно теории концептуальной метафоры (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2020), градуальность понимается как пространственно-сенсорная, телесно-эмоциональная и культурно опосредованная категория. В казахском и французском языках она реализуется через устойчивые когнитивные модели, универсальные по сути, но различающиеся по форме и культурной интерпретации. Модель «градуальность как температура» в казахском выражается в ыстық сөз ('горячее слово'), жылы қабылдау ('тёплый приём'), суық көзқарас ('холодное отношение'); во французском – un accueil chaleureux, une réaction froide, des sentiments brûlants, при этом во французском такие конструкции чаще встречаются в художественном регистре. Метафора «градуальность как вертикальное движение» в казахском представлена деңгейі жоғары ('высокий уровень'), көтеріңкі көңіл-күй ('приподнятое настроение'), түсіп кетті ('упал' о качестве); во французском – haut niveau, monter en intensité, baisser en qualité. Французская модель опирается на объективные шкалы, казахская – на ценностно-эмоциональные иерархии. Модель «градуальность как объём или вместимость» в казахском – көңілі толмады ('не наполнилось сердце'), ақпараттың шегі жоқ ('информация без предела'); во французском - plein d'émotion, vider ses pensées, déborder de joie. Французские образы более телесно-материалистичны, казахские – антропоцентричны и духовно-социальны. Этнокультурная модель «градуальность как сила или энергия» в казахском – қуатты сөз ('мощное слово'), айтарлықтай әсер ('достойное впечатление'), шексіз сезім ('безграничное чувство'), характерная для ораторской традиции; во французском - effet puissant, force d'expression, встречающиеся реже и преимущественно в публицистике и философских текстах.

Обе системы используют общие концептуальные домены (тепло, движение, объём, сила), но в казахском они выражены через чувственно-ценностные образы коллективистской и риторической направленности, а во французском - через аналитически упорядоченные концепты, основанные на физических характеристиках и логической верификации. Это отражает различие когнитивных стратегий и способов оценки мира в языковом сознании..

Таблица 2. Классификация концептуальных метафор и их языковых реализаций по доменам и признаковым сферам

Концептуальный домен	Языковая реализация (казахский язык)	Языковая реализация (французский язык)	Признаковая сфера	Комментарий
Температура	ыстық сөз, жылы қабылдау, суық көзқарас	accueil chaleureux, réaction froide	Эмоции, отношения	Эмоциональная градуальность через тепловую шкалу
Вертикальное движение	деңгейі жоғары, көтеріңкі көңіл-күй, түсіп кетті	haut niveau, monter en intensité, baisser en qualité	Качество, интенсивность	Линейная и иерархическая шкала оценки
Объём, вместимость	көңілі толмады, шегі жоқ, ішіндегісін шығарды	plein d'émotion, déborder de joie, vider ses pensées	Переживания, знание	Шкала насыщения, предела, переполнения
Сила, энергия	қуатты сөз, шексіз әсер, зор ықпал	force d'expression, effet puissant	Воздействие, значимость	Активность, энергия, культурная экспрессия
Свет / Тень (дополнительно)	жарқыраған ой, көмескі әсер	idée brillante, impression terne	Ясность, заметность	Эпистемическая градуальность (знание, видимость)

Проведённый анализ концептуальных метафор демонстрирует, что градуальность признака в языке – это не просто шкала интенсивности, а глубинная когнитивная структура, опосредованная чувственным восприятием, социальными кодами и культурно унаследованными образами. Эта структура варьируется от культуры к культуре, отражая особенности языковой картины мира. Полученные результаты формируют прочную когнитивную основу для перехода к следующему уровню – анализу прагматико-дискурсивных функций выражения степени признака, где эти образы получают актуализацию в реальной речевой практике.

Прагматико-дискурсивные функции выражения градуальности

Функционирование средств выражения степени определяется не только семантикой, но и прагматико-дискурсивным контекстом. Как когнитивно-прагматическая категория, градуальность зависит от цели,

условий и жанра употребления. Корпусно-дискурсивный анализ более 1200 аннотированных контекстов в казахском и французском языках позволил выделить четыре основные стратегии: Интенсификация – выражение предельной степени признака; Модификация – смягчение и передача умеренности; Ирония и гипербола – преувеличение или метафоризация; Маркирование вежливости и статуса - подчёркивание уважения, дистанции или инклюзивности. В казахском языке преобладает эмоционально-риторическая интенсификация (аса маңызды, жап-жақсы, шексіз қуаныш, тым керемет), применяемая для описания состояния и акцентирования социальной значимости. Фразеологизмы с гиперболой (жер мен көктей, жүрегі жарылардай) маркируют высокую степень личной и коллективной вовлечённости. Во французском языке доминируют формы контролируемой модификации и вежливой нейтрализации (*relativement utile, plutôt correct, un peu sévère*), обеспечивающие баланс и комфорт. Интенсификаторы (*vraiment, absolument, tellement*) характерны для разговорной и эмоциональной речи, тогда как в казахском гиперболы встречаются и в официальных текстах. Ирония в казахской публицистике (*білімі таудай, бәрін білетіндер көп қой*) часто зависит от интонации и культурных норм; во французском она маркируется лексически (*extrêmement discret*) и ситуативно. Регистровые различия проявляются в высокой частотности экспрессивных конструкций в казахской художественной и публицистической речи и в концентрации эмоциональной маркировки во французском разговорном и художественном дискурсе при нейтральности публицистики.

На основании аннотированной выборки построена диаграмма, отражающая частотное распределение прагматических стратегий по типам дискурса, что наглядно демонстрирует межъязыковые различия..

Рисунок 1 – Частотное распределение прагматических стратегий выражения степени признака в разных типах дискурса (казахский и французский языки, корпус 2020–2024 гг.)

В казахском художественном и публицистическом дискурсе интенсификация составляет 48% градуальных употреблений, отражая эмоционально-оценочную направленность коммуникации. Во французской

публицистике доминирует модификация (44%), соответствующая установке на объективность. Ирония в обоих языках характерна для разговорной речи: в казахском - через гиперболу, во французском - через лексический контраст. Вежливостные стратегии типичны для французского дискурса (*plutôt bon, assez correct*), тогда как в казахском они выражаются неформально через экспрессию и уважительную гиперболу (*жақсы-ақ болды, жақсырақ болса екен*).

Таким образом, различия в частотности и реализации стратегий отражают культурно обусловленные коммуникативные нормы и придают системе выражения степени признака уникальную динамику. Градуальность следует рассматривать не только как лексико-семантическую и когнитивную, но и как прагматическую категорию, связанную с типом дискурса, культурным кодом и контекстом.

Понимание степени признака в языковом сознании тесно связано с национально-культурными установками, определяющими когнитивные механизмы её репрезентации. Лингвокультурологический анализ фиксирует различия между казахским и французским языками на лексико-семантическом и дискурсивно-прагматическом уровнях. Корпусные данные и наблюдения подтверждают устойчивую тенденцию к гиперболизации в казахской речевой культуре. Частотные лексемы *өте, аса, ерекше, күшті, тамаша, шексіз* отражают стремление к экспрессивности, эмоциональной вовлечённости и ценностной акцентуации, восходящее к традициям ораторского искусства и пафоса. Во французской лингвокультуре, напротив, преобладает установка на умеренность (*assez, plutôt, relativement, modérément*), связанная с риторической нормой *mesure*, основанной на сдержанности, аргументативности и эстетике баланса.

В казахском дискурсе доминируют пространственно-величинные метафоры (*таудай әсер, теңіздей махаббат, шексіз қуаныш*), создающие масштабные образы бесконечности и возвышенности, усиливающие экспрессивность. Французский язык использует темпоральные и температурные шаблоны (*à peine perceptible, chaleureusement accepté, un peu excessif*), придающие градуальности аналитическую и прагматичную форму, часто сопровождаемую иронией или завуалированной критикой.

В казахской картине мира градуальность нередко выражена через абсолютные оппозиции (*шексіз / әлсіз*), во французской - через плавные переходы и компромиссы. Это отражает различие типов культурной когниции: экспансивно-поляризующей в казахском и аналитически-дифференцирующей во французском, что согласуется с положениями теории концептуальной метафоры (Lakoff, 1987) о культурной обусловленности выбора домена-источника. Для обобщения различий представлена схема, визуализирующая ключевые стратегии выражения градуальности в казахском и французском культурных кодах. Она структурирует доминирующие когнитивные и коммуникативные паттерны, включая

Когнитивная природа степеней признака: языковые образы в казахском ...
 экспрессивные, рациональные и образные элементы, формирующие этнически специфические модели интерпретации степени признака.

Рисунок 2 – Сопоставительная схема лингвокультурных стратегий когнитивной репрезентации степени признака
 Обобщающая когнитивная модель репрезентации степени признака

Финальным этапом анализа стало построение многоуровневой когнитивной модели репрезентации градуальности в казахском и французском языках. Она объединяет лексико-семантический, когнитивно-дискурсивный и лингвокультурный уровни, прослеживая путь формирования значения от языковой формы через концептуальное содержание к социокультурной функции.

Модель реализуется по схеме: лексическая единица → концептуальная схема → культурная функция. На первом уровне фиксируются конкретные лексемы и конструкции (өте күшті, аса маңызды, plutôt bien, relativement faible). Второй уровень - концептуальные схемы, репрезентирующие ментальные механизмы градуальности («степень как пространство», «интенсивность как тепло», «усиление как накопление»). На третьем уровне культурная функция определяет характер реализации: казахская картина мира тяготеет к экспрессивному гиперболизму, французская – к умеренности, нюансированию и прагматической точности. Ядро модели составляют универсальные схемы: градуальность как шкала, бинарность («сильный/слабый»), интенсификация по количественным и качественным параметрам. Периферия формируется культурными трансформациями этих универсалий: в казахской культуре - через гиперболу, эмоциональность,

оценочные маркеры; во французской - через модерацию, логическую соразмерность и социальную прагматику (*plutôt, assez*). Модель обогащает теорию концептуальной метафоры, придавая ей кросс-культурное измерение, и имеет высокую эвристическую ценность. Её применение возможно в анализе других языков, в лингводидактике для создания материалов по оценочности и градуальности, а также в межкультурной коммуникации – для точной интерпретации национально маркированных речевых стратегий.

Рисунок 3 – Модель когнитивной репрезентации градуальности в казахском и французском языках

Представленная схема иллюстрирует структурную динамику репрезентации степени признака: от лексической единицы – к концептуальной схеме, и далее – к культурной функции. Модель позволяет проследить, как семантические и риторические предпочтения каждой культуры формируют специфические пути когнитивной обработки градуальности, отражая как универсальные, так и национально-специфические механизмы языкового мышления.

Обсуждение

Полученные результаты позволяют по-новому взглянуть на когнитивную природу градуальности, обнаруживая не только типологические расхождения между казахским и французским языками, но и глубинные механизмы, которые стоят за этими различиями. Одним из ключевых наблюдений является то, что экспрессивно-гиперболическая стратегия казахского языка не сводится лишь к эмоциональности; она

выступает частью более широкого культурного кода, опирающегося на ораторскую традицию, ценностную акцентуацию и коллективистскую модель коммуникации. Напротив, французская умеренность в выражении интенсивности отражает не столько “сдержанный” характер языка, сколько стремление к прагматической точности, аргументативной соразмерности и социальной регуляции речевых стратегий.

Интересным представляется тот факт, что универсальные метафорические домены – тепло, движение, сила, объём – проявляются в обоих языках, но приобретают различную степень абстрактности и образной насыщенности. Это подтверждает положение когнитивной лингвистики о том, что общие ментальные схемы получают конкретизацию в соответствии с культурными установками. В частности, казахская модель чаще апеллирует к масштабным, величинным и пространственным образам, тогда как французская – к более нюансированным и регламентированным когнитивным структурам. Прагматико-дискурсивные различия также свидетельствуют о том, что градуальность выполняет в коммуникации различные функции: в казахской речи она становится инструментом усиления межличностной вовлечённости, а во французской – средством балансировки, уточнения и вежливого смягчения. Наблюдаемая асимметрия не является случайной: она укоренена в соответствующих моделях речевого поведения.

Таким образом, результаты исследования демонстрируют, что градуальность – это не только языковая, но и культурно-когнитивная категория, способная ярко отражать способы восприятия мира и принципы смысловой организации дискурса в различных языковых сообществах.

Заключение

Исследование выявило когнитивные, семантические и культурные механизмы репрезентации градуальности в казахском и французском языках. Сопоставительный анализ показал, что эта категория является сложной ментальной структурой, формирующейся на пересечении языковой формы, концептуального содержания и социокультурной функции.

Лексико-семантический уровень продемонстрировал доминирование гиперболизированных, экспрессивных средств в казахском языке, связанных с образным мышлением, эмоциональной оценкой и ораторской традицией. Во французском языке градуальность выражается сдержанно, с семантической расчленённостью и прагматической дифференцированностью, что отражает культурную установку на рациональность. Концептуальный анализ выявил универсальные метафорические схемы («интенсивность как тепло», «градуация как движение», «усиление как наполненность»), реализуемые с культурной спецификой: в казахской культуре преобладают величинные, масштабные и энергетические образы, во французской – аналитические, регламентированные концепты. Прагматико-дискурсивный анализ подтвердил, что средства выражения степени выполняют коммуникативные

функции интенсификации, смягчения, иронии, вежливости и аксиологической фокусировки. В казахском языке они часто сочетаются с экспрессией и эмоциональностью, во французском – разграничиваются по регистрами в соответствии с нормами речевого поведения.

На основе данных разработана когнитивная модель с тремя уровнями: лексическим, концептуальным и культурно-функциональным, демонстрирующая формирование значения степени от языковой формы до культурной реализации. Градуальность представлена как межуровневая категория с высокой когнитивной и культурной мотивацией, что подтверждает гипотезу о системной взаимосвязи формы, концепта и культурной функции.

Ограничения исследования связаны с преобладанием письменных жанров и отсутствием автоматизированных корпусов казахского языка, что потребовало ручной аннотации. Перспективы включают расширение базы за счёт устной речи, мультижанровых текстов и включение третьего языка для уточнения универсалий.

Результаты вносят вклад в когнитивную лингвистику, лингвокультурологию и прагмалингвистику, открывая возможности для дальнейшего изучения концептуализации оценки, интенсификации и культурно обусловленного смыслового варьирования.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Geeraerts D., Cuyckens H. (Eds.). The Oxford handbook of cognitive linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1368 p.

[2] Croft W. Radial categories and conceptual structure // Kristiansen G. et al. (Eds.). Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2022.

[3] Jaszczolt K. M. Meaning in linguistic interaction: Semantics, metasemantics, philosophy. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 288 p.

[4] Kövecses Z. Extended Conceptual Metaphor Theory. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 212 p.

[5] Paradis C., Egan S., Sweetser E. Metaphor and metonymy in grammar: Interactions and interfaces // Linguistics Vanguard. – 2019. – Vol. 5, № 1. – P. 20180042. DOI: <https://doi.org/10.1515/lingvan-2018-0042>.

[6] Paradis C., Willners C. Antonymy: From conventionalization to meaning-making // Review of Cognitive Linguistics. – 2011. – Vol. 9, № 2. – P. 343–374. DOI: <https://doi.org/10.1075/rcl.9.2.07par>.

[7] Paradis C. Configurations, construals and change: Expressions of degree // English Language and Linguistics. – 2008. – Vol. 12, № 2. – P. 317–343. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1360674308002661>.

[8] Boleda G. Distributional semantics and linguistic theory // Annual Review of Linguistics. – 2019. – Vol. 5. – P. 213–234. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011718-011820>.

[9] Matsumoto Y. Degree expressions and scalar inference in Japanese and cross-linguistic perspective // *Journal of Pragmatics*. – 2021. – Vol. 181. – P. 214-229. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.06.019>.

[10] Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and cognition*. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1995. – 312 p.

[11] Тлешова Н. М. Структурно-семантические особенности фразеологических единиц с градуативным компонентом в казахском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2022. – 152 с. <https://repository.kaznu.kz/handle/123456789/36085> 24.05.2025.

[12] Сатбекова Ж. А. Эмоционально-оценочные конструкции в казахской и французской речевой культуре: сопоставительный аспект // *Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Филология»*. – 2020. – № 3(69). – С. 112-119. https://kaznpu.kz/page.php?page_id=1129&lang=1&journal_id=154 24.05.2025.

[13] Кабдрахманова А. М. Метафора как когнитивно-культурный феномен: казахский и французский языки // *Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология»*. – 2021. – Т. 104, № 2. – С. 135-142. https://philology-vestnik.ksu.kz/apub/2021_2_104.html 05.10.2025.

[14] Жұбанова А. С. Концептуалдық метафоралар мен олардың саяси дискурстағы репрезентациясы // *ЕҰҰ Хабаршысы. Филология сериясы*. – 2021. – Т. 135, № 4. – С. 89-98. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-135-4-89-98>.

[15] Байжігіт Б. С. Мәдениетаралық коммуникациядағы метафора: когнитивтік модельдер контекстінде // *Қазақ тілі мен әдебиеті*. – 2023. – № 2(177). – С. 45-52. <https://qtil.zharar.kz/makalalar/baizhigit2023> 05.07.2025.

REFERENCES

[1] Geeraerts D., Cuyckens H. (Eds.). *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1368 p.

[2] Croft W. Radial categories and conceptual structure // Kristiansen G. et al. (Eds.). *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2022.

[3] Jaszczolt K. M. *Meaning in linguistic interaction: Semantics, metasemantics, philosophy*. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 288 p.

[4] Kövecses Z. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 212 p.

[5] Paradis C., Egan S., Sweetser E. Metaphor and metonymy in grammar: Interactions and interfaces // *Linguistics Vanguard*. – 2019. – Vol. 5, № 1. – P. 20180042.

[6] Paradis C., Willners C. Antonymy: From conventionalization to meaning-making // *Review of Cognitive Linguistics*. – 2011. – Vol. 9, № 2. – P. 343–374.

[7] Paradis C. Configurations, construals and change: Expressions of degree // *English Language and Linguistics*. – 2008. – Vol. 12, № 2. – P. 317-343.

[8] Boleda G. Distributional semantics and linguistic theory // Annual Review of Linguistics. – 2019. – Vol. 5. – P. 213-234.

[9] Matsumoto Y. Degree expressions and scalar inference in Japanese and cross-linguistic perspective // Journal of Pragmatics. – 2021. – Vol. 181. – P. 214–229.

[10] Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and cognition. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1995. – 312 p.

[11] Tlesheva N. M. Strukturno-semanticheckie osobennosti frazeologicheskikh edinits s graduativnym komponentom v kazakhskom i angliiskom iazykakh [Structural and semantic features of phraseological units with a gradational component in Kazakh and English]: dis. ... kand. filol. nauk. – Almaty: KazNU im. al'-Farabi, 2022. – 152 s. <https://repository.kaznu.kz/handle/123456789/36085> 24.05.2025. [in Rus.]

[12] Satbekova Zh. A. Emotsional'no-otsenochnye konstruktssii v kazakhskoi i frantsuzskoi rechevoi kul'ture: sopostavitel'nyi aspekt [Emotional-evaluative constructions in Kazakh and French speech culture: A comparative aspect] // Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya «Filologiya». – 2020. – № 3(69). – S. 112-119. https://kaznpu.kz/page.php?page_id=1129&lang=1&journal_id=154 24.05.2025. [in Rus.]

[13] Kabdrakhmanova A. M. Metafora kak kognitivno-kul'turnyi fenomen: kazakhskii i frantsuzskii iazyki [Metaphor as a cognitive-cultural phenomenon: Kazakh and French languages] // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Filologiya». – 2021. – T. 104, № 2. – S. 135-142. https://philology-vestnik.ksu.kz/apub/2021_2_104.html 05.10.2025. [in Rus.]

[14] Zhubanova A. S. Kontseptualdyk metaforalar men olardyn saiası diskurstagy reprezentatsiiasy [Conceptual metaphors and their representation in political discourse] // EÜU Khabarshysy. Filologiya seriiasy. – 2021. – T. 135, № 4. – S. 89-98. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-135-4-89-98>. [in Kaz.]

[15] Baizhigit B. S. Mädenietarlyq kommunikatsiiadagy metafora: kognitivtik modellder kontekstinde [Metaphor in intercultural communication: In the context of cognitive models] // Qazaq tili men ädebieti. – 2023. – № 2(177). – S. 45-52. <https://qtil.zharar.kz/makalalar/baizhigit2023> 05.07.2025. [in Kaz.]

СИПАТ ДӘРЕЖЕЛЕРІНІҢ КОГНИТИВТІК ТАБИҒАТЫ: ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ФРАНЦУЗ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТІЛДІК БЕЙНЕЛЕР

* Бесирова Н.С.¹, Жапарқұлова Қ.Ж.², Жанғарбаева С.К.³,
Әбікенова Ж.Ж.⁴

^{*1,2,3} Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

⁴ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Андатпа. Ұсынылып отырған мақалада қазақ және француз тілдеріндегі градуалдылықтың репрезентациялау тәсілдері жан-жақты

қарастырылып, бұл құбылыс тек грамматикалық-семантикалық категория ретінде ғана емес, тілдік сананың іргелі когнитивтік тетіктері мен мәдени үлгілерін бейнелейтін күрделі көпқабатты құрылым ретінде талданады. Зерттеудің өзегінде лексико-семантикалық құралдарда, тұрақты метафоралық үлгілерде, прагматикалық стратегияларда және дискурстық практикаларда көрініс табатын, белгінің дәрежесін концептуализациялаудың әмбебап және ұлттық-спецификалық тәсілдері тұр. Аталған жұмыстың өзектілігі градуалдылықтың бағалау, интенсификация және шынайылықты интерпретациялаудың базалық құралы болуына қарамастан, оның қазақ-француз тілдік кеңістігіндегі когнитивтік-мәдени сипаттамасы әлі толық, тұтас деңгейде сипатталмағандығымен айқындалады.

Зерттеудің мақсаты – типологиялық тұрғыдан контрастты екі тілде градуалдылықты білдіру ерекшеліктерін айқындайтын терең когнитивтік құрылымдар мен лингвомәдени сценарийлерді анықтау. Методологиялық негізі когнитивтік талдауды, концептуалдық метафора теориясын, компоненттік семантикалық талдауды және прагматикалық-дискурстық тәсілді біріктіріп, белгінің дәрежесін интерпретациялаудың көпдеңгейлі моделін қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Эмпириялық материал мазмұндық релеванттылық пен прагматикалық мәнділік критерийлері бойынша сұрыпталған көркем, публицистикалық және ауызекі мәтіндерден алынған 1260 контекстіні қамтиды.

Талдау үш деңгейде жүргізіледі: лексико-семантикалық, концептуалдық-метафоралық және мәдени-функционалдық. Зерттеу нәтижелері қазақ тілдік жүйесінің экспрессивтікке, гиперболаға және құндылыққа бағдарланған қабылдау түріне бейімділігін, ал француз тілінің ұстамдылық, аналитикалық және регистрлік дифференциациямен сипатталатынын көрсетеді. Бұл айырмашылықтар шынайылық белгілерін бағалау мен интерпретациялаудың түрлі жолдарын түзетін этнолингвистикалық когнитивтік сүзгілердің әрекеті ретінде түсіндіріледі. Салыстырмалы талдау негізінде градуалдылықтың репрезентациясын тілдік формадан концептуалдық схемаға, одан әрі мәдени функцияға дейінгі өтуді бақылауға мүмкіндік беретін интегралды когнитивтік модель ұсынылады. Әмбебап когнитивтік домендер (шкала, қозғалыс, жылу, күш) айқындалып, олардың ұлттық мәдени кодтардың ықпалымен өзгеру сипаты көрсетілген.

Алынған нәтижелер когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттану, мәдениетаралық коммуникация, аударма теориясы және лингводидактика үшін маңызды теориялық әрі қолданбалы құндылыққа ие. Зерттеу градуалдылықты түрлі тілдік дәстүрлердегі мағыналарды ұйымдастыруда шешуші рөл атқаратын күрделі, көпөлшемді және мәдени мотивтелген категория ретінде түсінуді кеңейтеді.

Тірек сөздер: когнитивтік лингвистика, градуалдылық, белгінің дәрежесі, концептуалдық метафора, когнитивтік домендер,

THE COGNITIVE NATURE OF DEGREES OF ATTRIBUTE: LINGUISTIC IMAGES IN KAZAKH AND FRENCH

* Besirova N.S.¹, Zhaparqulova K.Zh.², Zhangarbaeva S.K.³,
Abikenova Zh.Zh.⁴

^{*1, 2, 3} Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World
Languages, Almaty, Kazakhstan

⁴ al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The present article offers a comprehensive and rigorously argued comparative investigation of how gradability is represented in Kazakh and French, approaching this phenomenon not merely as a grammatical-semantic category, but as a reflection of fundamental cognitive mechanisms and culturally embedded models of linguistic consciousness. The study focuses on both universal and culturally specific ways of conceptualizing degrees of properties, which manifest themselves in lexical-semantic resources, stable metaphorical patterns, pragmatic strategies, and discursive practices. The relevance of the work stems from the fact that gradability functions as one of the core instruments of evaluation, intensification, and interpretation of reality, yet within the Kazakh-French perspective it has not previously received a coherent cognitive-cultural account.

The aim of the study is to identify the deep cognitive structures and linguocultural scenarios that determine the specificity of expressing gradability in two typologically contrasting languages. The methodological framework integrates cognitive analysis, conceptual metaphor theory, componential semantic analysis, and a pragmatic-discursive approach, enabling the reconstruction of a multi-layered model of interpreting degrees of properties. The empirical material comprises 1,260 contexts drawn from literary, journalistic, and conversational texts, selected on the basis of semantic relevance and pragmatic significance.

The analysis is carried out on three levels: lexical-semantic, conceptual-metaphorical, and cultural-functional. The findings demonstrate that the Kazakh system tends toward expressivity, hyperbole, and value-oriented perception, whereas the French system is characterized by moderation, analyticity, and register differentiation. These contrasts are interpreted as the operation of ethnolinguistic cognitive filters that shape distinct ways of evaluating and interpreting features of reality. Based on the comparative analysis, the study proposes an integrated cognitive model of gradability representation, allowing one to trace the transition from linguistic form to conceptual schema and further to cultural function. Universal cognitive domains (scale, movement, heat, force) are identified, and their transformation under the influence of national cultural codes is demonstrated.

The results obtained hold substantial theoretical and applied value for cognitive linguistics, linguistic cultural studies, intercultural communication, translation theory, and language pedagogy. The study broadens the understanding of gradability as a complex, multidimensional, and culturally motivated category that plays a pivotal role in meaning construction across different linguistic traditions.

Keywords: cognitive linguistics, gradability, degree of property, conceptual metaphor, cognitive domains, linguistic cultural studies, pragmatic-discursive analysis, metaphorical models, intercultural communication, typological comparison

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Бесирова Нұргүл Сайлауханқызы – аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-2312-3886>, e-mail: b.nurgul0207@gmail.com

Жапаркүлова Кенжекей Жарқынбекқызы – Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-7251-3361>, e-mail: kenjekey707@mail.ru

Жанғарбаева Самал Қабитқызы – Аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-6166-6740>, e-mail: samal.zh@mail.ru

Әбікенова Жанар Жамбылқызы – «Таға оқытушы, педагогика магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-4010-0068>, e-mail: abikenovazhanar@gmail.com

Информация об авторах:

Бесирова Нургул Сайлаухановна – старший преподаватель, магистр педагогических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, 050022, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-2312-3886>, e-mail: b.nurgul0207@gmail.com

Жапаркулова Кенжекей Жаркинбековна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-7251-3361>, e-mail: kenjekey707@mail.ru

Жангарбаева Самал Кабитовна – старший преподаватель, магистр педагогических наук, Казахский университет международных отношений

Бесирова Н.С., Жапаркулова К.Ж., Жангарбаева С.К., Әбікенова Ж.Ж.

и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-6166-6740>, e-mail: samal.zh@mail.ru

Абикенова Жанар Жамбыловна – старший преподаватель кафедры «Тюркологии и теории языка», магистр педагогики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-4010-0068>, e-mail: abikenovazhanar@gmail.com

Information about the authors:

Besirova Nurgul Sailaukhanovna – Senior Lecturer, Master of Pedagogical Sciences, Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-2312-3886>, e-mail: b.nurgul0207@gmail.com

Zhapparqulova Kenzhekey Zharkynbekkyzy – PhD in Philology, Associate Professor, Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-7251-3361>, e-mail: kenjekey707@mail.ru

Zhangarbaeva Samal Kabitkyzy – Senior Lecturer, Master of Pedagogical Sciences, Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-6166-6740>, e-mail: samal.zh@mail.ru

Abikenova Zhanar Zhambylkyzy – Senior Lecturer, Department of Turkology and Language Theory, Master of Pedagogy, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-4010-0068>, e-mail: abikenovazhanar@gmail.com

ӨОЖ 800

ГТАХР 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.009>

ҰЛТТЫҚ ТАҒАМ АТАУЛАРЫНЫҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ МЕН ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ

* Бөшен А.Н. ¹, Салқынбай А.Б. ²

^{*1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл зерттеу қазақ халқының ұлттық тағам атауларын тек тұрмыстық лексика емес, тұтас бір ұлттың дүниетанымы, тарихи тәжірибесі мен мәдениетінің көрінісі ретінде қарастырады. Жұмыстың мақсаты – ұлттық тағам атауларының этнолингвистикалық және танымдық негіздерін анықтап, олардың тілдік санадағы және ұлттық болмысты сақтаудағы орнын айқындау. Зерттеу төрт негізгі бағыт бойынша жүргізілді: 1) тағам атауларының негізгі шикізатына негізделген атаулар; 2) дайындау немесе өңдеу тәсіліне байланысты атаулар; 3) тағамның пішіні мен түсіне қатысты атаулар; 4) тағамның әлеуметтік және ғұрыптық қызметін білдіретін атаулар. Әр топтағы атаулардың мағыналық уәждері, тарихи-мәдени астарлары мен символдық мәндері нақты мысалдар арқылы сараланды. Әдіснамалық тұрғыда сипаттамалы, этнолингвистикалық және когнитивтік талдау әдістері кешенді түрде қолданылды. Сипаттамалы әдіс атауларды жүйелеуге, этнолингвистикалық әдіс олардың мәдени мәнін ашуға, ал когнитивтік әдіс метафора мен метонимия сияқты ойлау модельдерінің рөлін көрсетуге мүмкіндік берді. Нәтижелер ұлттық тағам атауларының тек азық-түлік атауы емес, әлеуметтік қарым-қатынасты реттейтін, мәртебе мен сыйластықты айқындайтын мәдени код екенін көрсетті. Мысалы, «сыбаға», «табақ тарту» атаулары әлеуметтік мәртебе мен сыйластық нормаларын білдірсе, «қазы», «қымыз» атаулары байлық, береке, бірлік сияқты мәдени концептілермен сабақтас. «Наурыз көже» атауы халықтың космогониялық түсінігін, жаңару мен молшылыққа деген сенімін бейнелейді. Зерттеу құндылығы – ұлттық тағам атауларын тілдік дерек қана емес, ұжымдық сана мен әлеуметтік жүйенің айнасы ретінде қарастыруында. Алынған қорытындылар ғылыми тұрғыда қазақ халқының этномәдени кодын тануға, практикалық тұрғыда – ұлттық мұраны сақтау, жаңғырту және насихаттауға үлес қосады.

Тірек сөздер: ұлттық тағам, тағам атаулары, этнолингвистика, когнитивтік лингвистика, мәдени концепт, метафора, метонимия, символдық мән, әлеуметтік қызмет, ұлттық бірегейлік

Кіріспе

Қазақ халқының даналығында «Ас – адамның арқауы» деген терең мағыналы сөз бар. Бұл тек адамның дене қуаты тамақтан екенін білдіретін жай ғана тіркес емес, бұл – ұлттың өмірлік философиясының, «ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» сериясы No. 1 (80) 2026

дүниетанымының өзегі. Мұндағы «арқау» сөзі тек физиологиялық тіректі ғана емес, сонымен қатар адамның рухани және әлеуметтік болмысының негізін, оның қоғамдағы орны мен өмір сүру салтының тұтастығын меңзеп тұр. Кез келген этностың өзіндік болмысын, мәдениеті мен тарихын танып-білуде оның ас-су мәдениетіне үңілудің маңызы зор. Себебі тағам – тек физиологиялық қажеттілік емес, ол – адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттейтін, белгілі бір ақпаратты таситын, құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін күрделі семиотикалық жүйе. Белгілі қазақ мақалы «Асың болса беріп жүріп ел таны, атың болса желіп жүріп жер таны» деген тіркес те, халықтың тағам арқылы өзге жұртпен араласуы, әлеуметтік беделін арттыруы мүмкін екенін дәлелдейді.

Қазақ халқының дәстүрлі ас-су мәдениеті – Ұлы даланың кең-байтақ аумағында, қатал континенттік климат жағдайында қалыптасқан бірегей құбылыс. Қысы қаһарлы, жазы ыстық табиғат пен көшпелі өмір салты халықты төрт түлік малға толықтай тәуелді етті. Осы тарихи-географиялық факторлар тағамның құрамына, дайындалу технологиясына және сақтау әдістеріне тікелей әсер етті. Ет пен сүт өнімдерінің басымдылығы, асты ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік беретін сүрлеу, қақтау, кептіру сияқты технологиялардың дамуы – осының айқын дәлелі. Демек, ұлттық тағамдар жүйесі – халықтың мыңдаған жылдар бойы табиғатпен үндесіп өмір сүруінің, экологиялық ортаға бейімделуінің және өмірлік тәжірибесінің материалдық көрінісі болып саналады [1, 74 б.].

Қазақтай тамақтың бабын келтіріп, дәмін сақтап, ас әзірлеудің технологиясын қатаң ұстанған халық кемде-кем. Қазақ халқы тағамның дәміне ғана емес, оны ұсыну әдебіне де ерекше мән берген. «Асты қорлама – құстырар», «Ас атасы – нан», «Астан үлкен емессің» деген мақал-мәтелдер – халықтың асқа деген ерекше құрметінің көрінісі. Ел мен елді татуластыру, мәрттік пен мырзалық таныту, қонақ күту мәдениеті – барлығы кең дастархан, мол ас арқылы жүзеге асқан. Қонаққа арналған тағамды бөліп сақтау, қадірлі меймандарға арнап дәм дайындау дәстүрі ғасырлар бойы үзілмей жалғасып келеді. Осы арқылы тағам экономикалық, дипломатиялық, тәрбиелік қызмет атқарған маңызды құралға айналған. Сондықтан қазақтың қонақжайлығы – тағам мәдениетімен сабақтас ұлттық сипат ретінде ертеден-ақ танылған.

Егер ас-су мәдениетін осындай күрделі жүйе деп танысақ, онда оның тілі – тағам атаулары. Әрбір атау – жай ғана таңба немесе затбелгі емес, ол – артына тұтас бір тарихты, технологиялық процесті, наным-сенімді, әлеуметтік қатынасты немесе халықтың эстетикалық талғамын жасырған мәдениеттің «мәтіні» [2, 19 б.]. Мысалы, қазының атауы тек жылқы етінің бір бөлшегін ғана емес, той-думан мен байлықты, наурыз көженің атауы жаңа жыл мен молшылықты, ал «сыбаға» сөзі құрмет пен әлеуметтік парызды білдіреді. Осылайша, тағам атаулары атадан балаға мирас болып келе жатқан, ауызша тарихтың ажырамас бір бөлігі қызметін атқарады.

Осыған орай, ұлттық тағам атауларын этнолингвистикалық және когнитивтік лингвистика тұрғысынан кешенді зерттеудің ғылыми өзектілігі арта түседі. Этнолингвистика атаулардың мәдени астарын, олардың салт-дәстүрмен, ғұрыптармен байланысын ашуға мүмкіндік берсе, когнитивтік лингвистика бұл атаулардың адам санасында қалай қалыптасқанын, қандай ойлау операциялары (метафора, метонимия, т.б.) арқылы жасалғанын және халықтың «дүниенің тілдік бейнесін» қалай құрайтынын саралауға жол ашады [3, 7160 б.]. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – қазақ ұлттық тағам атауларының бойындағы осы этнолингвистикалық және танымдық қабаттарды анықтап, сол арқылы халықтың тілдік санасының, ұлттық болмысының және мәдени құндылықтар жүйесінің ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздеп көрсету.

Қазақ тіл білімінде этнолингвистика ғылымының негізін қалаған академик Әбдуәли Қайдар тілдік деректерді этнос тарихымен, мәдениетімен тығыз байланыста қарастырудың теориялық-методологиялық негіздерін салып берді [4, 288 б.]. Ғалымның пайымдауынша, тілдік бірліктер, соның ішінде күнделікті тұрмысқа қатысты атаулар, жай ғана заттың атауы емес, олар – белгілі бір мәдени ақпаратты сақтаған «мәдени белгілер». Осы тұрғыдан алғанда, тағам атаулары – халықтың шаруашылық, әлеуметтік және рухани өмірінен сыр шертетін аса құнды дереккөз.

Когнитивтік лингвистиканың қазақ тіл білімінде дамуы бұл мәселені жаңа қырынан зерттеуге жол ашты. Профессор Ж.А. Мәнкееваның еңбектерінде тілдік құбылыстар танымдық үдерістермен (қабылдау, ойлау, есте сақтау) байланыста қарастырылады [5, 7 б.]. Бұл бағыт тағам атауларының қалай пайда болғанын, адам санасында қалай қабылданатынын, қандай когнитивтік модельдер арқылы жаңа мағынаға ие болатынын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қазақтың ас-су мәдениеті этнография ғылымында Х. Арғынбаев, С. Кенжеахметұлы сияқты ғалымдардың еңбектерінде кеңінен сипатталған [6, 348 б.]. Олар тағамдардың түрлерін, дайындалу жолдарын, ғұрыптық қызметін жан-жақты жазды. Алайда, бұл этнографиялық деректерді лингвистикалық талдаумен ұштастырып, атаулардың ішкі семантикасын, уәждемесін, танымдық негіздерін жүйелі түрде зерттеген кешенді еңбектер әлі де болса аз. Бұл зерттеу осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

М.Төлегенованың «Қазақ және түрік тілдеріндегі сүт негізді өнім атауларының этнолингвистикалық сипаты» атты мақаласында сүттен дайындалатын ұлттық тағам атауларының этнолингвистикалық және танымдық негіздері нақты деректермен көрсетілген [7, 65 б.]. Автор қазақ пен түрік тіліндегі қымыз, айран, ірімшік, құрт, құрғақ сүт атауларының әрқайсысына жеке тоқталып, олардың жасалу тәсіліне, атау негізіне, қолданылу аясындағы ерекшеліктеріне терең талдау жүргізеді. Мәселен, «қымыз» атауы қазақта әлі күнге дейін жиі қолданылатын, жиырмадан астам түрге бөлінетін этнографизм ретінде сипатталса, түріктерде бұл сөз

тарихи атау ретінде ғана қалған, қолданыстан шығып кеткен. Қазақтарда қымыздың уыз қымыз, саумал, құнан қымыз, бесті қымыз, т.б. көптеген түрлері мен оларға байланысты рәсімдері бар екені нақты мысалдармен дәлелденеді. «Ірімшік» атауына келсек, қазақта ол ақ ірімшік және қызыл ірімшік деп бөлінетіні, олардың жасалу жолдары сипатталады. Түріктерде болса, ірімшіктен жасалатын *höşmerim*, *künefe*, *reynir helvası* секілді ұлттық тәттілердің аймақтық түрлері бар екені айтылып, олардың географиялық белгілері мен экономикалық маңызы көрсетіледі. Мақалада тағам атаулары тек лексикалық бірлік ретінде емес, халықтың өмір салты, тарихи тәжірибесі, тұрмыс-тіршілігі, наным-сенімі, дүниетанымымен тікелей байланысты ұғым ретінде қарастырылады.

Л.А. Булекбаева тағамды тек физиологиялық қажеттілік ретінде ғана емес, ол – ұлттың дүниетанымын, рухани-этикалық құндылықтарын, қоғамдық қатынас пен қарым-қатынас нормаларын айқындайтын ерекше семиотикалық құрылым ретінде қарастырады [8, 43 б.]. Зерттеуде тағам символикасы екі кешен арқылы сипатталады: ішкі этникалық (коммуникативтік, ритуалдық, киелілік) және этнотаңбалық. Біріншісі – тағамның ішкі мағынасын, салт-дәстүр мен наным-сеніммен байланысын көрсетсе, екіншісі – бір этнос пен екінші этнос арасындағы мәдени шекараны айқындайтын белгілік қызметін ашып береді. Мақалада қазақтың ет тағамдары – қазы, қарта, жал-жая, шұжық, бұжы, табақ тарту дәстүрі мен оған байланысты салт-жоралғылар, әсіресе бас табақ, сый табақ, аяқ табақ, күйеу табақ, құдағи табақ сияқты этникалық құрылымдар ерекше назарға алынады. Автор бұл табақ түрлерінің адамның жасы, жынысы, әлеуметтік мәртебесі мен туыстық дәрежесіне қарай бөлініп берілетінін айтып, қазақ қоғамындағы иерархияны, гендерлік рөлдер мен әлеуметаралық қатынасты анықтайтын этнолингвистикалық құбылыс ретінде сипаттайды.

Әлімбай Н. қазақ халқының дәстүрлі тағам мәдениеті туралы кең көлемде баяндап, бұл құбылысты тек күнделікті тұрмыстық қажеттілік ретінде емес, этномәдени, әлеуметтік, экологиялық және символдық жүйе ретінде қарастырады [9, 829 б.]. Автор еңбегінде әсіресе нан, сүт, ет, балық және өсімдік тектес тағамдар ерекше назарға алынған. Автор нан өнімдерінің технологиялық тізбегін сипаттап, қамыр илеу, ашыту, тындыру, пісіру сияқты процестерді нақтылап көрсетеді. Нан түрлері – таба нан, бауырсақ, шелпек, тас нан, зағара нан сияқты атаулар арқылы олардың әлеуметтік ерекшеліктері ашылады. Сүт өнімдері – айран, қатық, ірімшік, құрт, қымыз сынды тағамдар ежелгі түркілік кезеңнен бастау алатынын және бұл тағамдар көшпелі экожүйеге бейімделгендігін айғақтайды. Ет тағамдары этносаралық қатынасты, жоралғылық тәртіптерді реттеуші фактор ретінде қарастырылады: қонақ күту, табақ тарту, сыбаға беру сияқты дәстүрлердің тағам арқылы қалай көрініс тапқаны талданады.

Сабыр М.Б. еңбегінде сүт өнімдері атауларының тегі мен таралуы түркі тілдеріндегі тарихи-мәдени байланыстар тұрғысынан қарастырылады.

Айран – қазақ және басқа да түркі халықтарының көне сусындарының бірі, көшпелі өмір салтында аса маңызды рөл атқарған [10, 34 б.]. Ол ұзақ сапарларда әрі шөлді, әрі аштықты басқан, барлық түлік сүтінен дайындала беретін, құрамында мол қоректік заттар бар сусын ретінде сипатталады. «Құрт» атауы да көне тегімен ерекшеленеді. Мәтінде Г. Рубрук жазбаларындағы гриут сөзі қазіргі қазақ тіліндегі құрт атауымен мағыналас екені айтылады. Құрт – айраннан сүзбе алу арқылы дайындалатын, күнде кептірілген, тұзды дәмі бар, ұзақ сақталатын тағам. Көшпелі тұрмыста құрттың сақтау қолайлылығы, жоғары калориялылығы және құрамындағы кальций мөлшері оны өміршең азыққа айналдырған.

Зерттеулер көрсеткендей, қазақ халқының ас-су дәстүрлері тек қана күнделікті тамақтану үшін емес, ел ішіндегі сыйластықты, мәртебені, туыстық қатынасты көрсетудің бір жолы. Мәселен, Тауссогова А. еңбегінде айтылған «бас тарту» мен «табақ тарту» дәстүрлері – жай ғана ас ұсыну емес, әр адамға оның жасы мен дәрежесіне қарай құрмет көрсету дәстүрі екені айтылады. Бұл рәсімдер қонаққа деген ілтипатты білдіріп қана қоймай, қазақ қоғамындағы иерархияны сақтап, адамдардың арасындағы сыйластықты бекітіп отырған [11, 127 б.].

Issabekova G. ұлттық тағам атаулары – ата-бабадан қалған үлкен мұра екенін атап өтеді. Әр атаудың түбінде халықтың өмірі мен тұрмысы, салт-дәстүрі, тарихи оқиғалары жатыр [12, 33 б.]. Мысалы, қазы, қымыз, бауырсақ сияқты атаулардың әрқайсысы белгілі бір кезеңнің өмір салтымен, мал шаруашылығымен, той-мерекемен тығыз байланысты. Бұл атауларды сақтау – ұлттық болмысты сақтаудың бір бөлігі.

Жақырбекова М. тағам атаулары тек сөз ғана емес, халықтың жадында сақталған құнды ақпарат екенін айтады [13, 109 б.]. Бір ғана ас атауы арқылы өткен өмірдің суретін көруге болады: қандай жағдайда жасалғанын, кімдерге арналғанын, қандай ырым-тыйымдармен байланысы бар екенін аңғаруға болады. Бұл атаулар ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, халықтың дүниетанымын жеткізеді.

Bissenbayeva M. зерттеуінде тағам атауларының уақыт өте өзгеріп отыратыны, сол өзгерістер арқылы халық тұрмысының да өзгергенін көруге болатыны айтылған [14, 375 б.]. Бұрын тек көшпелі өмірге бейімделген тағамдар қазір заманауи асханаларға да бейімделген. Мысалы, бұрын тек мереке күндері дайындалған тағамдар бүгінде күнделікті ас мәзіріне енген. Осылайша, тағам атаулары халық тарихындағы өзгерістерді айна-қатесіз көрсетеді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бұл зерттеудің материалдық негізі ретінде қазақ тіл білімі мен этнография саласындағы іргелі ғылыми еңбектер, сондай-ақ халық ауыз әдебиетінің үлгілері мен лексикографиялық дереккөздер алынды. Зерттеу барысында ұлттық тағам атауларының этнолингвистикалық және танымдық

негіздерін кешенді түрде ашу мақсатында бірнеше ғылыми әдіс-тәсілдер бірін-бірі толықтыратын жүйе ретінде қолданылды.

Сипаттамалы әдіс арқылы тағам атаулары өздерінің танымдық негіздеріне қарай шикізатына, дайындау технологиясына, сыртқы пішініне және әлеуметтік-ғұрыптық мәніне қарай төрт негізгі топқа жіктелді.

Этнолингвистикалық талдау әдісі арқылы әрбір тағам атауының астарында жатқан мәдени мағына, салт-дәстүр, наным-сенім және әлеуметтік қатынастар жүйесі ашып көрсетілді. Мысалы, «сыбаға», «табақ тарту» сияқты ұғымдардың тек ас емес, әлеуметтік институт екендігі осы әдіс арқылы дәлелденді.

Когнитивтік талдау әдісі тағамдарға атау берудің ойлау механизмдерін анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, атаулардың метафоралық («түймеш», «шылбыр кеспе») және метонимиялық («бесбармақ») жолдармен жасалуы осы әдіспен сараланды. Осы әдістерді кешенді түрде қолдану зерттеу мақсатына жетуге, яғни ұлттық тағам атауларының қазақ халқының тілдік санасы мен мәдени құндылықтарын бейнелейтін бірегей жүйе екенін ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ ұлттық тағам атауларының қалыптасуына негіз болған танымдық ұстанымдарды саралай келе, оларды төмендегідей ірі топтарға бөліп қарастыруға болады (Сурет 1).

Сурет 1 – Қазақ ұлттық тағам атауларының қалыптасуына негіз болған танымдық ұстанымдар

Қазақ ұлттық тағам атауларының қалыптасуына негіз болған ең іргелі әрі ең кең тараған – тағамды оның негізгі шикізатына байланысты атау болып табылады. Бұл – адам санасының қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды олардың ең басты, көзге бірден түсетін белгісі арқылы тануға негізделген әмбебап когнитивтік қағидасының айқын көрінісі. Көшпелі қазақ үшін өмірдің өзегі, тіршіліктің қайнар көзі – төрт түлік мал мен егіншіліктен алынған өнім болғандықтан, тағам атауларының басым

бөлігі де осы үш негізгі арнаға – етке, сүтке (аққа) және астыққа келіп табан тіреді.

Ет – көшпелілер өркениетінің іргетасы, күш-қуаттың, байлықтың және әлеуметтік мәртебенің басты өлшемі. Қазақ дүниетанымында ет тек азық емес, ол – кәде, сый, құрмет, мереке. Сондықтан ет тағамдарының атаулары аса бай әрі көпмағыналы. Бұл атаулардың өзі бірнеше танымдық деңгейді аңғартады. Ең алдымен, тағам атауы мал денесінің нақты мүшесімен тікелей байланысты болады. Мысалы, қазы, қарта, жал, жая, омыртқа, төс сияқты атаулар жылқы етінің ең бағалы, ең кәделі мүшелерінен жасалатын тағамдарды білдіреді. Бұл тек анатомиялық атаулар ғана емес. Қазақ танымында қазы – тойдың, байлықтың, берекенің белгісі. Ол дастарқанға қойылса, сол үйдің мерейінің үстем, қонағының сыйлы болғаны. Бұл ұғым халық ауыз әдебиетінде терең тамыр жайған. «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр» жырларында батырлардың аттанып, жеңіспен оралғандағы тойында міндетті түрде «қазы-қарта, жал-жая» асылып, халыққа зор қуаныш сыйлағаны жырланады. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясында Құнанбай ауылына келген сыйлы қонақтарға тартылатын табақтардың сипаттамасында қазының орны ерекше көрсетіледі. Бұл – жай ғана тамақ емес, әлеуметтік қатынастардың көрінісі. «Ер қанаты – ат» деген халық мақалындағы жылқының қасиеті оның етіне, әсіресе қазысына да көшкен.

Екінші бір танымдық деңгей – атаудың «еттің өзі + өңдеу тәсілі» формуласы арқылы жасалуы. Сүр ет – осының айқын мысалы. Мұнда «сүрлеу», яғни етті тұздап, кептіріп, ұзақ уақыт сақтау технологиясы негізгі танымдық белгіге айналған. Бұл атаудың өзі көшпелілердің табиғатпен үндесіп, қыстың қамын жазда ойластырған даналығын, асты ысырап етпей, сақтай білген іскерлігін көрсетеді. Сонымен қатар, қуырдақ, сірне, бұқпа сияқты тағамдар да осы топқа жатады. «Жаубүйрек» (бүйректі іш майға орап, шоққа көміп пісіру) немесе «үлпершек» (жүректің ішіне дәмдеуіштер салып, майға орап пісірген тағам) сияқты атаулар ішкі мүшені ерекше дайындау әдісі арқылы жасалған, дала аспаздарының шеберлігін паш ететін тағамдар. Мұның бәрі «Ет – етке, сорпа – бетке» дейтін халықтың еттің қадірін білетін, оның әр мүшесін өз орнымен пайдалана алатын терең білімінен хабар береді.

Егер ет көшпендінің күш-қуаты мен материалдық байлығының көрінісі болса, сүт өнімдері, яғни «Ақ» – оның рухани тазалығының, пәктігінің, адал ниеті мен береке-бірлігінің белгісі. Қазақ дүниетанымында «Ақ» – тек сүттің түсін білдіретін сөз емес. Бұл – «ақ ниет», «ақ жол», «ақ бата» сияқты ұғымдармен астасып жатқан, адалдық, пәктік, молшылық, өмір, береке ұғымдарын біріктіретін іргелі мағына. «Ағы бардың бағы бар» деген мақал осы танымнан туған. Сондықтан қымыз, шұбат, айран, қатық, сары май, құрт, ірімшік, сүзбе, қаймақ, балқаймақ сияқты сүт тағамдарының атаулары ерекше жылылық пен киелілік мағынаға ие. Мәселен, қымыз (бие сүті) бен шұбат (түйе сүті) – тек шипалы сусын емес. Олар – тиісінше жылқылы

бай мен түйелі байдың, яғни әртүрлі шаруашылық типінің және аймақтық ерекшеліктің белгісі. Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясында хан ордасындағы жиындарда алтын кесемен қымыз ұсыну көріністері – мемлекеттің байлығы мен салтанатының белгісі ретінде суреттеледі. Ал құрттың атауы «құрғақ», «құрғату» сөзінен шыққан. Бұл атаудың өзі – көшпелі өмірде жаздың молшылығын қысқа сақтаудың ең тиімді технологиясының тілдегі көрінісі. Ол – жолға шыққанда алып жүретін тойымды азық, сусынға қосқанда езілетін тамақ.

Астық және ұн өнімдері – қазақтың отырықшылыққа бейімделе бастауымен ас-су мәдениетіне тереңірек енген, бірақ өзіндік киелі орны бар тағамдар тобы. «Нан» – қазақ үшін ас атасы, қасиетті, киелі ұғым. «Нан бар жерде, ән бар» деп, халық нанды тоқшылық пен берекенің бастауы санаған. «Нанды аяқ асты етпе», «нанның қиқымын тастама» деген тыйымдар осы қасиетті танымнан туған. Бұл топтағы ең айшықты тағам – бауырсақ. Оның атауының шығу тегіне қатысты бірнеше ғылыми болжам бар:

- 1) «бауырласу, бауырлар» сөзінен – бірлік пен ағайыншылдықтың, дастарқан басындағы татулықтың белгісі;
- 2) «бауыр» (ағза) – түсінің піскен бауырға ұқсастығы;
- 3) Ежелгі түркі тілдеріндегі «дөңгелек» мағынасын білдіретін түбірден.

Қай нұсқаны алсақ та, бауырсақтың тек тағам емес, үлкен философиялық мәнге ие екенін көреміз. Ол – қуаныштың, той-думанның белгісі. Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романында ауыл өмірінің көріністерінде дастарқанға ыстық бауырсақтың қойылуы үйге келген жылылық пен мейірімділіктің лебін сездіреді. Шелпек – жай ғана тағам емес, ол – ғұрыптық ас. Аруақтарға бағышталып, жұма күндері жеті шелпек пісіру – ислам дінімен ұштасқан ежелгі тәңірлік наным-сенімнің бүгінге жеткен көрінісі. Ал талқан, жент, көже сияқты тағамдар – тары, бидай сияқты дәнді дақылдарды өңдеу арқылы жасалатын, жоғары калориялы, сақтауға ыңғайлы, көшпелі тұрмысқа бейімделген азықтар. 1-кестеде негізгі шикізат бойынша аталған ұлттық тағамдардың танымдық-этнолингвистикалық негіздері көрсетілген.

Кесте 1. Негізгі шикізат бойынша аталған тағамдардың танымдық-этнолингвистикалық талдауы

Тағам атауы	Танымдық негізі (Атау қандай ойлау үдерісіне негізделген?)	Этнолингвистикалық сипаты (Атау ұлт мәдениеті туралы не айтады?)
Ет тағамдары		
Қазы	Шикізат көзін (жылқының ең кәделі мүшесін) атау	Өлеуметтік статус: Жылқы малының мәдениеттегі жоғары орнын, байлықты, мерей мен мәртебені білдіретін кәделі ас

Ұлттық тағам атауларының этнолингвистикалық сипаты мен танымдық...

Қарта	Шикізат көзін (жылқының ішкі мүшесін) атау	Сый-құрмет дәстүрі: Дастарқан сәнін келтіретін, қонаққа деген ерекше құрметті көрсететін ас
Сүт тағамдары		
Қымыз	Шикізат алынатын түлікті (бие) негізге ала отырып, өнімді атау	Ұлттық бірегейлік: Шипалы сусын ретіндегі халықтық медицина, қонақжайлылықтың белгісі, «Ақ» концептісі арқылы береке мен молшылықты білдіреді
Ірімшік	Дайын сүт өнімін өз атауымен атау.	Сүт өнімдерін өңдеу технологиясының дамығанын, отбасылық берекені, балаларға деген қамқорлықты көрсетеді
Астық, ұн өнімдері		
Тары көже	Тағамның негізгі компонентін (тары дәнін) көрсету	Егіншілік мәдениетімен байланыс, жеңіл ас, денсаулыққа пайдалы тағам туралы халықтық түсінік
Нан	Шикізаттан (ұннан) жасалған өнімнің жинақтаушы атауы	«Ас атасы» ретіндегі қасиетті мәні. Береке, ысырапқа жол бермеу сияқты этикалық нормалар жүйесін қалыптастырады

Егер тағам атауларының шикізатқа негізделген тобы халықтың «нені?» жейтінін, яғни материалдық әлемін көрсетсе, оның дайындалу, өңделу технологиясына байланысты қалыптасқан атаулар «қалай?» деген сұраққа жауап бере отырып, ұлттық танымның процессуалдық, іс-әрекетке негізделген болмысын ашып береді. Бұл когнитивтік модельде тағамның өзі емес, оны әкелген іс-қимыл, әрекет, яғни етістік, атаудың негізгі уәжіне айналады. Бұл – қазақ халқының әрбір істің мәнін оның орындалу барысымен өлшейтін даналығының тілдегі көрінісі.

Осы топтың ішіндегі ең жарқын әрі ғұрыптық мәні зор атау – қуырдақ. Оның атауы «қуыру» етістігінен тікелей туындаған. Алайда, бұл жай ғана табаға салып қуыра салған ет емес. Қуырдақ – үлкен оқиғаның бастамасы. Ол – «қыстың қамын жазда ойла» деген даналықпен соғым сойылған сәтте, сол соғымның алды, яғни ең алғашқы дәмі. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясында Құнанбай ауылының соғымға дайындығы, үлкен қазанның басындағы қарбалас пен сол сәтте пісірілген қуырдақтың иісі мен дәмі арқылы тұтас бір ауылдың тыныс-тіршілігі, бірлігі мен берекесі шебер суреттеледі. Қуырдақ – ұзаққа сақталатын сүр етке, қазы-қартаға айналатын молшылықтың алдындағы «шүкіршілік асы». Ол сол жерде соғымға көмектескен ағайын-туысқа, көрші-қолаңға таратылады. Бұл – еңбектің алғысы, қауымдастықтың көрінісі. «Соғымның алды – қуырдақ, арты – шұжық» деген сөз осы әрекеттің реттілігін білдірсе, «Қуырдақтың хабары болса, қуырмаштың да сабары болар» деген тіркес оның көпшілік асыға күтетін дәм екенін аңғартады.

Дайындау технологиясын білдіретін басқа да атаулар халықтың ас әзірлеудегі шеберлігі мен тапқырлығын көрсетеді. Мысалы, бұқпа – «бұқтыру» етістігінен шыққан. Бұл – етті (әсіресе жас төлдің етін) су

кұймай, өз сөлі мен буына баппен пісіру әдісі. Бұл технология еттің табиғи нәрін, жұмсақтығын сақтап қалуға бағытталған. Атауының өзі асығыстықты жаратпайтын, баяу отта, күтіммен дайындалатын тағам екенін сездіреді. Ал ұлттық бас тағам – еттің ажырамас бөлігі саналатын кеспе атауы «кесу» етістігіне негізделген. Бұл жерде қамырды жайып, оны жіңішкелеп кесудегі әйел адамның шеберлігі мен ептілігі тұтас бір тағам компонентінің атауына айналған. Сол сияқты, кей өңірде осы кеспені қолмен үзіп жасайтын тағамды «үзбе көже» деп атайды. Мұнда «кесу» мен «үзу» әрекеттерінің арасындағы айырмашылық тағамның атауын да ажыратып тұр. Ұннан жасалатын сұйық ботқа – быламық атауы «былғау», яғни үнемі араластырып отыру процесінен алынған. Егер араластырмаса, ұн түйіршіктеліп қалатындықтан, осы процесс тағамның ең маңызды дайындалу шарты болып, оның атауына негіз болған.

Бұл топтағы атаулардың ерекше бір қыры – олардың тек нақты бір тағамды ғана емес, тұтас бір ұзақ мерзімді іс-әрекетті білдіруі. Соғым – осының ең айқын мысалы. «Соғым» дегеніміз тек қысқа сақталған ет емес. Ол – күздің соңында мал таңдаудан бастап, оны сою, етін мүшелеу, ішек-қарнын тазалау, сүрлеу, қазы айналдыру, шұжық жасау сияқты барлық үдерісті қамтитын іс-шара. Сол сияқты, сүрлеу (етті тұздап, кептіру), қақтау (етті ыстап, кептіру), тарту (тарыны, бидайды диірменге тарту) сияқты атаулар да нақты бір іс-әрекеттің атауы бола отырып, қазақтың асты сақтау, өңдеу мәдениетінің тереңдігін көрсетеді.

2-кестеде атаудың негізі болған іс-әрекет (етістік), оның технологиялық мәні және этно-мәдени сипаты көрсетілген.

Кесте 2. Дайындау технологиясына негізделген тағам атаулары

Тағам атауы	Танымдық негізі (Атау қандай ойлау үдерісіне негізделген?)	Этнолингвистикалық сипаты (Атау ұлт мәдениеті туралы не айтады?)
Қуырдақ	Дайындау әрекетін («қуыру») тікелей атау	Соғымның басталуын білдіретін ғұрыптық ас. Қауымдастық пен алғыс айту мәдениетін көрсетеді
Бұқпа	Дайындау технологиясын («бұқтыру») атау	Астың нәрін сақтау, баппен пісіру мәдениетін, төл етінің қадірін білдіреді
Кеспе	Негізгі технологиялық әрекетті («кесу») атау	Күнделікті тұрмыстағы әйел шеберлігін, ұлттық бас тағамның маңыздылығын көрсетеді
Соғым	Тұтас бір іс-әрекеттер жиынтығын жалпылап атау	«Қыстың қамын жазда ойла» даналығы. Ұжымдық еңбек, стратегиялық жоспарлау
Сүрлеу (Сүр ет)	Сақтау технологиясын («сүрлеу») атау	Көшпелі өмір салтына бейімділік, тапқырлық және асты ысырап етпеу құндылығы
Жарма	Шикізатты өңдеу әрекетін («жару») атау	Дәнді дақылдарды өңдеу технологиясының қарапайымдылығы мен маңызын көрсетеді

Егер тағам атауларының алдыңғы топтары «неден жасалды?» және «қалай жасалды?» деген сұрақтарға жауабын көрсетсе, енді біз оның поэтикалық, бейнелі ойлау әлеміне қадам басамыз. Бұл топтағы атаулар –

халықтың байқампаздығының, қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар арасындағы ұқсастықты тани білетін тапқырлығының және талғамының жемісі. Адам санасы жаңа нәрсені өзіне бұрыннан таныс бейне арқылы қабылдап, атау береді. Бұл – тілдегі метафора мен метонимияның негізі. Мұнда тағамның дәмі де, шикізаты да емес, оның сыртқы келбеті, пішіні, түсі немесе көлемі атаудың басты уәжіне айналады.

Бұл танымдық модельді екі үлкен тармаққа бөліп қарастыруға болады: бірі – сипаттамалы (дескриптивті) атаулар, екіншісі – таза метафоралық атаулар.

Сипаттамалы атаулар тағамның сыртқы түрін тікелей, ешқандай астарсыз сипаттайтын сын есімдер арқылы жасалады. Мысалы, «жалпақ нан» атауы нанның жалпақ формасын, ал «домалақ нан» оның дөңгелек пішінін білдіреді. Сол сияқты, ішіне ет салып, асқазанға немесе бүйенге салып пісірілген тағамды оның жинақы, домалақ түріне қарап «жұмыр» деп атаған. Бұл сөздің өзі қазақ тілінде тек пішінді ғана емес, сонымен бірге тұтастық, мүсінділік, аяқталғандық деген мағыналарды да қамтиды.

Ал таза метафоралық атаулар – халықтың шығармашылық ой-қиялының анағұрлым жарқын көрінісі. Мұнда тағам мүлдем басқа салаға жататын заттың атауымен аталады. Бұл ұқсастық көбіне пішінге негізделеді.

Осындай атаулардың классикалық мысалы – «түймеш». Ұннан жасалған, пішіні киімнің дөңгелек «түймесіндей» кішкентай, әрі әдемі тағамды осылай атау – халықтың ұсақ нәрсеге дейін мән беретін байқампаздығын, дәлдігін көрсетеді. Бұл жерде ас пен киім-кешек мәдениеті арасында күтпеген жерден метафоралық байланыс орнатылып тұр.

Көшпелі тұрмыстың әсері ас-су атауларындағы метафоралардан айқын көрінеді. Мысалы, кей өңірде ұзыннан-ұзақ етіп кесілген қамырдан жасалған тағамды аттың «шылбырына» ұқсатып, «шылбыр кеспе» деп атаған. Бұл – қазақтың өміріндегі ең маңызды серігі – жылқыға қатысты заттың ас үйге ауысуы. Осы арқылы тағам атауы тек форманы білдіріп қоймай, тұтас бір өмір салтынан хабар беріп тұр.

Тағам атауларының төртінші тобы әлеуметтік-философиялық мәнге байланысты. Бұл топтағы атаулар тағамның өзін, оның дәмін, түсін немесе пішінін сипаттамайды. Олар тағамның қоғамдағы атқаратын қызметін, адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттейді. Мұнда тағам – тек азық емес, құрмет пен міндеттің материалдық көрінісі. Бұл атаулардың танымдық негізі – метонимия, яғни тағамның өзін емес, оның қызметін, мақсатын немесе онымен байланысты оқиғаны атау арқылы тұтас бір құбылысты білдіру.

Осы топтың ішіндегі ең іргелі ұғым – сыбаға. Бұл сөздің астарында «үлес» немесе «тиесілі ас» деген қарапайым мағынадан әлдеқайда терең ұғым жатыр. Сыбаға – бұл материалдық ас қана емес, ол – сыйлы қартқа, алыстағы ағайынға, құда-жекжатқа, төркініне келген қызға арнайы сақталған кәделі мүше. Біреудің сыбағасын сақтау – сол адамды ұмытпау, оның орнының ойсырап тұрғанын сездіру, сыйластықтың белгісі. «Сыбағанды

сақтасаң, сыйлағаның», «Алыстағы ағайыннан, жақындағы көрші артық, сыбағасы болмаса» деген мақал-мәтелдер бұл ұғымның жай ғана ас емес, әлеуметтік парыз екенін дәлелдейді.

Қазақтың қонақжайлылығының бір белгісі – табақ тарту дәстүрі. Мұнда да атау тамақтың өзіне емес, оның кімге және қалай ұсынылатынына негізделген. Бас табақ, сый табақ, құда табақ, күйеу табақ, келін табақ, жастар табағы деген атаулардың әрқайсысы – тұтас бір жүйе. Табаққа салынатын әр мүшенің өз «орны» бар. Мәселен, ең сыйлы, ақсақалдарға арналған бас табаққа малдың басы мен жамбас сүйегінің салынуы – қонаққа деген ең жоғарғы құрметтің белгісі. Бас – иелік пен биліктің, жамбас – тұтастық пен тіректің белгісі. Ал құдаларға тартылатын табаққа төс салынуы – «төсіміздей ақ ниетімізбен келдік, арамыз ашық болсын» деген тілекті білдіреді. Күйеуге де төс тартылуы – оған деген құрметтің белгісі. Бұл дәстүрдің бұзылуы үлкен дауға, сыйластықтың бұзылуына әкелуі мүмкін болған.

Ғұрыптық мәні бар атаулардың ішінде ең киелісі – Наурыз көже. Бұл атау тағамның құрамынан гөрі, оның жасалатын уақытымен – Ұлыстың ұлы күні Наурызбен тығыз байланысты. Оның жеті түрлі дәмнен жасалуы – жеті дәм – жеті қазынаның, әлемнің жеті кереметінің, аптаның жеті күнінің символы. Бұл тағамды ішу арқылы адам табиғатпен бірге жаңарып, жаңа жылдан молшылық, тоқшылық, береке тілейді. «Наурыз көже – жыл басы» деген сөз оның жаңа өмірдің бастамасы екенін білдіреді. Бұл – ас арқылы жасалатын дұға, табиғат пен адамның үндестігінің символы.

Ұлттық бас тағамның «Бесбармақ» аталуы да осы топқа жатады. Көптеген зерттеушілер бұл тағамның ежелгі атауы жай ғана «ет» немесе «ет асу» болғанын айтады. Ал «Бесбармақ» атауы тағамды қолмен (бес бармақпен) жеу дәстүріне байланысты кейінірек қалыптасқан метонимиялық атау. Бұл атау, жаңа болса да, тағамның мәнін дәл ашып тұр: ол – үлкен, ортақ табактан қауымдасып, қолмен желінетін, адамдар арасындағы жақындықты, шен-шекпенсіз, шынайы қарым-қатынасты білдіретін ас. Бұл атаудың өзі қазақтың дастарқан басындағы қарапайымдылығы мен қауымшылдығын паш етеді.

Бұл топқа сонымен қатар «қонақасы» (қонаққа арнайы дайындалған ас), «ерулік» (жаңадан көшіп келген көршіге ескі тұрғындардың беретін дастарқаны, танысу мен қауымға қабылдау рәсімі), «бастаңғы» (үлкендер жоқта жастардың жиналып жасайтын сауық кешінің асы) сияқты атауларды да жатқызуға болады. Бұлардың барлығында атау тағамның өзіне емес, ол дайындалған әлеуметтік оқиғаға негізделген.

Бұл атаулар тобы қазақ халқы үшін тағамның тек биологиялық қажеттілік емес, қоғамдық қатынастардың ең маңызды тілі, мәдениеттің өзегі болғанын дәлелдейді. Ас арқылы қазақ сыйластығын, міндетін, парызын, қуанышын, қайғысын, тіпті ғалам туралы философиялық көзқарасын білдірген.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу қазақ ұлттық тағам атауларының тек лексикалық қордың бір бөлігі емес, сонымен қатар халықтың болмысын, табиғатпен және қоғаммен қарым-қатынасын, құндылықтар жүйесін тұтастай көрсететін көпқабатты мәдени-танымдық жүйе екендігін дәлелдеді. Атаулар жүйесін талдау барысында қазақы дүниетанымның бір-бірімен тығыз байланысты бірнеше іргелі қағидасы айқындалды.

Біріншіден, практикалық қажеттілік пен киеліліктің үндестігі байқалады. Бір жағынан, сүр ет, қуырдақ, құрт сияқты атаулар көшпелі өмір салтының қатал талаптарына бейімделуден туған, асты сақтау мен өңдеудің озық технологиясын білдіретін прагматикалық танымның жемісі. Екінші жағынан, «Ақ» концептісінің пәктік пен берекені, «Нанның» ас атасы ретіндегі қасиеті, «Наурыз көженің» космогониялық мәні тағамның физиологиялық қажеттіліктен әлдеқайда жоғары тұрғанын, оның рухани әлеммен, ғұрыптық санамен біте қайнасып жатқанын көрсетеді. Қазақ танымында тіршілік үшін маңызды нәрсенің бәрі киелі.

Екіншіден, тағам атаулары жеке тұлға мен қауымның арақатынасын айшықтайды. Сыбаға, табақ тарту, ерулік, қонақасы сияқты атаулар тағамның жеке ас емес, ең алдымен әлеуметтік байланысты орнатушы, нығайтушы және реттеуші институт екенін көрсетеді. Бұл атаулар тамақтың өзін емес, оның әлеуметтік қызметін атай отырып, қазақ қоғамының ұжымдық сипатын, сыйластық пен парызға негізделген этикалық нормаларын паш етеді.

Үшіншіден, атаулар жүйесі нақтылықтан абстрактілікке қарай өрлейтін танымдық эволюцияны көрсетеді. Атау беру логикасы малдың нақты мүшесін немесе іс-әрекетті атау сияқты қарапайым деңгейден басталып, әлеуметтік міндетті білдіретін күрделі абстрактілі ұғымдарға дейін дамиды. Бұл тілдің тек шындықты бейнелеп қана қоймай, сол шындықты құрылымдап, күрделі әлеуметтік және философиялық жүйе құратынының дәлелі.

Осылайша, ұлттық тағам атауларын этнолингвистикалық және когнитивтік тұрғыдан саралау – ұлттың рухы мен ойлау жүйесінің тереңіне бойлауға мүмкіндік беретін маңызды бағыт. Жаһандану дәуірінде ұлттық ас-су мәдениеті өзгеріске ұшырап жатқан кезде, осы атаулардың астарындағы тарихи-мәдени ақпаратты сақтап, оның мәнін түсіну – ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңызды шарты болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Сапарова Р. А. Ұлттық құндылықтар әлемінде // А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының 30 жылдығына арналған «ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2025» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. – 2025. – Б. 74-76.

[2] Нұрлыбек Е. Ұлттық құндылықтарымызды сақтау – ұлттық бірегейліктің негізі // «Мәдени мұра». – 2023. – Т. 102. – №. 3. – Б. 19-32.

[3] Әліпбекова С. Д. Қазақ салт-дәстүрлерінің теориялық негіздері // Студенттер мен жас ғалымдардың «Ғылым және білім – 2018» XIII Халықаралық ғылыми конференциясы. – 2018. – Б. 7160-7164.

[4] Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 288 б.

[5] Манкеева Ж. А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері // Алматы: Жібек жолы. – 2008. – Т. 356. – Б. 7-8.

[6] Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Атамұра, 2010. – 384 б.

[7] Төлегенова М. Қазақ және түрік тілдеріндегі сүт негізді өнім атауларының этнолингвистикалық сипаты // Tehlikedeki Diller Dergisi. – 2022. – Т. 12. – №. 20. – Б. 65-86.

[8] Булекбаева Л. А. Қазақ ет тағамдарының символдық мәні // Qazaqtaný. – 2020. – С. 43.

[9] Алимбай Н. Қазақтың ежелгі ас-тағам жүйесінің тарихи этнографиясы (XVIII–Советтік кезеңнің алғашқы онжылдығы) // Отан тарихы. – 2024. – Т. 27. – №. 4. – Б. 829-870.

[10] Сабыр М. Б. Наименования продуктов питания в письменных памятниках средневековья и их лингвокультурное поле в казахском языке // «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – Т. 75. – №. 4.

[11] Tausogarova A. Kazakh Gluttonous Discourse analysis of ‘Bas Tartu’& ‘Tabak Tartu’: Conceptual Image and Institutional Function // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2024. – Т. 10. – №. 1. – Pp. 127-138.

[12] Issabekova G. Teaching the Linguistic Aspects of Ethnocultural Units Employing Comparative-Historical Method // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2024. – Т. 10. – №. 3. – Pp. 33-46.

[13] Jakypbekova M. Cognitive Characteristics of Ethnographisms Related to Material Culture (Based on Ethnographic Poems of Ilyas Zhansugurov) // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2025. – Т. 11. – №. 2. – Pp. 109-121.

[14] Bissenbayeva M. Historically-cognitive stratum of ethnocultural lexis (on example of the Kazakh language) // Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales. – 2018. – №. 15. – Pp. 375-397.

REFERENCES

[1] Saparova R. A. Ulttyk kundylyktar aleminde [In the world of national values] // A.K. Kusayynov atyndagy Euraziya gumanitarlyk institutynyn 30 zhyldygyna arналган «GYLYM ZhANE ZhANA URPAK – 2025» atty studentter men magistranttardyn khalykaralyk gylymi konferentsiyasynyn materialdary. – 2025. – Б. 74-76. [in Kaz.]

[2] Nurlybek E. Ulttyk kundylyktarymyzdy saktau – ulttyk biregeyliktin

negizi [Preserving our national values is the basis of national identity] // «Madeni mura». – 2023. – T. 102. – №. 3. – B. 19-32. [in Kaz.]

[3] Alipbekova S. D. Kazak salt-dasturlerinin teoriyalyk negizderi [Theoretical foundations of Kazakh traditions] // Studentter men zhas galymdardyn «Gylym zhane bilim – 2018» XIII Khalykaralyk gylymi konferentsiyasy. – 2018. – B. 7160-7164. [in Kaz.]

[4] Kaydar A. Kazak tilinin ozekti maseleleri [Actual problems of the Kazakh language]. – Almaty: Ana tili, 1998. – 288 b. [in Kaz.]

[5] Mankeeva Zh. A. Kazak tilindegi etnomadeni ataulardyn tanymdyk negizderi [Cognitive foundations of ethno-cultural names in the Kazakh language]. – Almaty: Zhibek zholy, 2008. – T. 356. – B. 7-8. [in Kaz.]

[6] Kenzheakhmetuly S. Kazaktyn salt-dasturleri men adet-guryptary [Traditions and customs of the Kazakh people]. – Almaty: Atamura. – 384 b. [in Kaz.]

[7] Tolegenova M. Kazak zhane turik tilderindegi sut negizdi onim ataularynyn etnolingvistikalik sipaty [Ethnolinguistic nature of milk-based product names in Kazakh and Turkish languages] // Tehlikedeki Diller Dergisi. – 2022. – T. 12. – №. 20. – B. 65-86. [in Kaz.]

[8] Bulekbaeva L. A. Kazak et tagamdarynyn simvoldyk mani [Symbolic meaning of Kazakh meat dishes] // Qazaqtaný. – 2020. – B. 43. [in Kaz.]

[9] Alimbay N. Kazaktyn ezhelgi as-tagam zhuyesinin tarikhii etnografiyası (XVIII–Sovettik kezenniń algashky onzhyldygy) [Historical ethnography of the ancient Kazakh food system (XVIII-the first decade of the Soviet period)] // Otan tarikhı. – 2024. – T. 27. – №. 4. – B. 829-870. [in Kaz.]

[10] Sabyr M. B. Naimenovaniya produktov pitaniya v pis'mennykh pamyatnikakh srednevekov'ya i ikh lingvokul'turnoe pole v kazakhskom yazyke [Names of Food Products in Medieval Written Monuments and Their Linguocultural Field in the Kazakh Language] // «Abylay khan atyndagy KazKhKzhaneATU Khabarshysy Filologiya gylymdary seriyasy. – 2024. – T. 75. – №. 4. [in Rus.]

[11] Taussogarova A. Kazakh Gluttonous Discourse analysis of 'Bas Tartu' & 'Tabak Tartu': Conceptual Image and Institutional Function // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2024. – T. 10. – №. 1. – Pp. 127-138.

[12] Issabekova G. Teaching the Linguistic Aspects of Ethnocultural Units Employing Comparative-Historical Method // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2024. – T. 10. – №. 3. – Pp. 33-46.

[13] Jakypbekova M. Cognitive Characteristics of Ethnographisms Related to Material Culture (Based on Ethnographic Poems of Ilyas Zhansugurov) // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2025. – T. 11. – №. 2. – Pp. 109-121.

[14] Bissenbayeva M. Historically-cognitive stratum of ethnocultural lexis (on example of the Kazakh language) // Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales. – 2018. – №. 15. – Pp. 375-397.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР И ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ОСНОВА НАЗВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ БЛЮД

*Бошен А.Н.¹, Салқынбай А.Б.²

^{*1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. Данное исследование рассматривает названия национальных блюд казахского народа не только как бытовую лексику, но и как отражение мировоззрения, исторического опыта и культуры целого народа. Целью работы является выявление этнолингвистических и когнитивных основ названий национальных блюд, а также определение их места в языковом сознании и в сохранении национальной идентичности. Исследование проводилось по четырём основным направлениям: 1) названия блюд, основанные на основном сырье; 2) названия, связанные со способом приготовления или обработки; 3) названия, отражающие форму и цвет блюда; 4) названия, выражающие социальную и обрядовую функцию пищи. Для каждой группы были проанализированы семантические мотивы, историко-культурные основания и символические значения на конкретных примерах. В методологическом плане комплексно использовались описательный, этнолингвистический и когнитивный методы анализа. Описательный метод позволил систематизировать наименования, этнолингвистический метод – раскрыть их культурное значение, а когнитивный метод – показать роль таких мыслительных моделей, как метафора и метонимия. Полученные результаты показали, что названия национальных блюд являются не просто наименованиями продуктов питания, а культурным кодом, регулирующим социальные отношения и отражающим нормы статуса и уважения. Так, названия «сыбаға», «табақ тарту» выражают социальный статус и нормы почтения, тогда как «қазы», «қымыз» соотносятся с такими культурными концептами, как богатство, изобилие и единство. Наименование «Наурыз көже» отражает космогонические представления народа, веру в обновление и достаток. Ценность исследования заключается в рассмотрении названий национальных блюд не только как языковых единиц, но и как отражения коллективного сознания и социальной системы. Полученные выводы в научном плане способствуют осмыслению этнокультурного кода казахского народа, а в практическом — вносят вклад в сохранение, возрождение и популяризацию национального наследия.

Ключевые слова: национальная еда, названия блюд, этнолингвистика, когнитивная лингвистика, культурный концепт, метафора, метонимия, символическое значение, социальное функционирование, национальная идентичность

THE ETHNOLINGUISTIC NATURE AND COGNITIVE BASIS OF NATIONAL DISHES

*Boshen A. N.¹, Salkynbay A. B.²

^{*1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This study examines the national names of Kazakh dishes not only as everyday vocabulary, but also as a reflection of the worldview, historical experience, and culture of the nation as a whole. The goal of the study is to identify the ethnolinguistic and cognitive foundations of national dish names and determine their place in the linguistic consciousness and the preservation of national identity. The study was conducted in four main areas: 1) names based on the main raw material of food names; 2) names related to the method of cooking or processing; 3) names related to the shape and color of food; 4) names representing the social and ritual function of food. The semantic motives, historical and cultural contexts, and symbolic meanings of names in each group were differentiated using specific examples. The study employed descriptive, ethnolinguistic, and cognitive analysis methods. The descriptive method allowed us to systematize the names, the ethnolinguistic method to reveal their cultural essence, and the cognitive method to show the role of thinking models such as metaphor and metonymy. The results showed that national food names are not just food names, but a cultural code that regulates social relations and determines status and respect. For example, the names “sybaga” and “tabak tartu” represent norms of social status and respect, while the names “kazy” and “kumis” are associated with cultural concepts such as wealth, prosperity, and unity. The name “Nauryz kozhe” reflects the people’s cosmogonic understanding, their belief in renewal and abundance. The value of this research lies in the fact that the national names of food products are examined not only as linguistic data but also as a reflection of collective consciousness and the social system. The results obtained contribute to the scientific recognition of the ethnocultural code of the Kazakh people, and in practice, to the preservation, modernization, and promotion of the national heritage.

Keywords: national food, dish names, ethnolinguistics, cognitive linguistics, cultural concept, metaphor, metonymy, symbolic meaning, social functioning, national identity

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 28.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Бөшен Айжан Нұрланқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: aizhan.boshen@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-4936-6879>

Салқынбай Анар Бекмырзақызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: asalkbek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2334-7499>

Информация об авторах:

Бөшен Айжан Нурлановна – докторант PhD, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: aizhan.boshen@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-4936-6879>

Салқынбай Анар Бекмырзаевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: asalkbek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2334-7499>

Information about the authors:

Boshen Aizhan Nurlanovna – PhD student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aizhan.boshen@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-4936-6879>

Salkynbay Anar Bekmyrzaevna – Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: asalkbek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2334-7499>

ӘОЖ 81'42(075.8)

ГТАХР 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.010>

РЕСЕЙДЕГІ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ТІЛДІК ЖАҒДАЙЫ

*Досова А.Т.¹, Кусаинов Д.Б.²

^{*1,2}Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
Қостанай, Қазақстан

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – Ресей өңірлеріндегі қазақ диаспорасынан алынған қазақ тілі мен мәдениетіне қатысты материалдар мен мұраны ғылыми зерттеу. Мақалада қазақ диаспорасының мәдениеті мен тілінің сақталуына, дамуына ықпал ету жолдарын анықтауға басымдық берілді.

Мақалада қазақ диаспорасының ұлттық ерекшелігін айқындау, ұлттық мәдени байлықтарымыздың заманауи шет елдік мәдениетпен сіңісу себептері айқындалды. *Диаспора* және *қазақ диаспорасы* терминдері талданады.

Бұл мақалада Ресейдегі қазақтардың қазіргі жағдайы, олардың ана тілін, ұлттық дәстүрлерін сақтау мәселелері және диаспораның мәдени-әлеуметтік өмірі сипатталады. Мақалада қазақ диаспорасының ұлттық бірегейлікті сақтау жолдары мен болашақ даму бағыттары туралы ой қозғалады. Бұл зерттеу Қазақстан мен Ресей арасындағы этномәдени және әлеуметтік байланыстардың нығаюындағы диаспора рөлін ашуға бағытталған.

Зерттеу барысында қазақ диаспорасының тілдік жүйесінде байқалатын билингвизм, код ауыстыру, гибриді сөйлеу құбылыстары нақты тілдік деректер арқылы дәлелденеді. Ұлттық мәдени лексиканың (дәстүрлі киім атаулары) семантикалық және прагматикалық трансформациясы сипатталып, диаспоралық тілдік ортаның динамикалық моделі ұсынылады.

Мақалада Ресей мемлекетінде өмір сүріп жатқан қазақ халқы (диаспорасы) туралы ғылыми мақалалар мен журнал беттерінде басылып шыққан ақпараттар мен материалдарды зерттеу үшін салыстыру және сұрыптау әдістері қолданылды. Сұрыптау әдісі жинақталған материалдардың мақала тақырыбының ғылыми объектісіне қатыстылығы мен сәйкестігі тұрғысынан жүргізілді. Сұрыпталған ақпараттар мен фактілер негізінде теориялық болжамдар мен тұжырымдамаларға талдау жасалынды. Талдау әдісі кезінде ақпараттарды салыстыру мен қорытындылау жұмысы жасалынды. Аталған әдістердің жиынтығы Ресейдегі қазақ диаспорасының қазіргі тілдік және әлеуметтік жағдайын жан-жақты әрі объективті бағалауға негіз болды.

Зерттеу нәтижесін жоғары оқу орындарында оқытылатын Әлеуметтік лингвистика, Қазақ тілінің лексикологиясы пәндері бойынша тәжірибелік сабақтар мен өздік жұмыстарда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: диаспора, қазақ диаспорасы, тіл, диаспоралық тілдік орта, әлеуметтік, мәдениет, билингвизм, гибриді сөйлеу

Кіріспе

Ресейдегі қазақ диаспорасының этикалық құндылықтарын диаспорологиялық ілімнің қазіргі мағынасы мен мазмұнын түсіну, оның философиялық аспектілерін ғылыми-зерттеу тәжірибелері арқылы анықтау, сондай-ақ шетелдік қазақтардың құндылық шеңберін жаңғырту мәселелерін қарастыру ауқымында талдау маңызды болып отыр. Себебі қазақ диаспорасы Ресей Федерациясындағы ең ірі этникалық қауымдастықтардың бірі болып табылады. Ресейде тұратын қазақтардың тарихи тамырлары, мәдени ерекшеліктері және қазіргі таңдағы әлеуметтік жағдайлары ерекше назар аударуға тұрарлық мәселе. Ресей мен Қазақстан мемлекетінің ортақ ұқсастығы – көпұлтты, көпэтносты мемлекеттер. Ресей мемлекетінде өмір сүретін этностар мен ұлттардың саны әралуан. Қазақстан мемлекетінде де өмір сүретін халықтардың құрамында әртүрлі ұлт өкілдері кездеседі. Қазақстан мен Ресей мемлекетінің шекаралас мемлекеттер болуы әсерінен көші-қон мәселесі, мәдениаралық байланыс, ұлтаралық қарым-қатынас мәселесі өзара байланысты. Мақалада Ресей мемлекеті аумағында өмір сүріп жатқан қазақ диаспорасының жағдайы, көрінісі, келешегі мен мәдени байланысы сипатталады.

Бүгінгі күні Ресей территориясында өмір сүріп жатқан қазақ диаспорасының жай-күйі мен мәдени байланысын зерттеу жаңа сұраныстарға ие. Себебі тәуелсіздікке дейінгі жағдай мен қазіргі замандағы халықтың көші-қон мәселесінің себептері мен сұраныстары әртүрлі. Бұл айырмашылық олардың мәдениеті, дүниетанымы мен өмір тәжірибесіне байланысты өзгерістерге ұшырайды. Мақалада Ресейдегі (шетелдегі қазақтардың) қазақ диаспорасының тұрмыс-тіршілігінің заманауи көріністері ескеріліп талдауға түседі. Ресей мен Қазақстан мемлекеті – мәдени, тілдік, менталитеттік қырларында айырмашылықтар болғанымен, екі халықты біріктіретін тарихи саналық байланыстар бар деуге болады. Соның бірі – тәуелсіздікке дейін КСРО аумағында орыс тілінде сөйлеп өмір сүргендігіміз. Орыс тілінде сөйлеу мәселесі – әлі күнге дейін өзекті. Сондықтан да, қазақ ұлтының өкілдері Ресей мемлекетіне оқу, мәдени даму, мансаптық көтерілу жолында еркін түрде қоныс аудара береді. Себебі тілдік барьер мәселесі жоқтың қасы. Мақалада осы мәселені толығырақ талқылау арқылы Ресей мемлекетіндегі қазақ диаспорасының жағдайы мен заманауи көрінісіне баға бере аламыз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада Ресей Федерациясындағы қазақ диаспорасының тілдік және әлеуметтік жағдайы қарастырылады. Негізгі назар диаспора өкілдерінің арасында қазақ тілінің қазіргі жағдайын, оның күнделікті өмірде қолданылуы мен сақталу деңгейін талдауға аударылады. Қандастарымыздың қазіргі жағдайда өздерін қазақ ұлтының өкілі әрі Ресей азаматы екендерін дұрыс ұғынуы мен кризистік кезеңде әлеуметтік-психологиялық бейімделуін жандандыру мақсатында заманға сай мәдени-тарихи ахуалдық жағдай қажеттілігі туындайды, жалпылама айтсақ, гуманитарлық ғылымдарды (тарих, мәдениеттану, филология) дамыту арқылы ұғындыру, ұлттық бірегейлікті толығырақ сезінуі мен түйсінуді үшін қазақ мәдениетін тұтас этномәдениетпен тығыз бірлестікте ұғындырудың шығармашылық *кеңістіктегі*, яғни тарихи - мәдени бірлікте жеткізу қажеттілігі байқалады.

Зерттеу барысында қазақ диаспорасының, соның ішінде Ресей аумағындағы қазақ диаспорасының қалыптасуы мен даму ерекшеліктерін жан-жақты қарастыру мақсатында сандық және сапалық талдау әдістері кешенді түрде қолданылды. Негізгі эмпирикалық материал ретінде Бүкілресейлік халық санағының деректері алынды. Бұл мәліметтер қазақ диаспорасының саны, ана тілін меңгеру деңгейі және этномәдени сипаттамалардың өзгеру динамикасы туралы ақпарат береді. Әуелі, мақаланы жазу барысында қажетті ақпараттар мен фактілер жинақталды. Жинақталған ақпараттар негізінде сұрыптау жұмысы жүргізілді. Талдау және интерпретация әдісі деректерді әлеуметтік, мәдени және тілдік контекст аясында кешенді қарастыру мақсатында қолданылды. Бұл әдіс сандық көрсеткіштерді механикалық түрде сипаттаумен шектелмей, олардың әлеуметтік мәнін, тілдік салдарын және этномәдени мазмұнын ашуға бағытталды. Нәтижесінде алынған деректер диаспоралық кеңістіктегі тілдік үдерістерді социомәдени және этникалық факторлармен өзара байланыста түсіндіруге мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Әуелі ғылыми айналымға енгізілген *диаспора* ұғымына тоқталсақ. *Диаспора* термині алғаш рет грек тілінде пайда болған. Грекше *диаспора* сөзі *шашырау*, *таралу* деген мағынаны білдіреді. Бұл сөз бастапқыда Ежелгі Грекияда ауыл шаруашылығында – тұқымды жерге себу, шашу мағынасында қолданылған.

Кейінірек бұл ұғым белгілі бір этностың өз тарихи отанынан тыс жерде өмір сүруі, басқа елдерге қоныс аударып, сонда тұрақтап қалуы деген кең мағынаға ие болды. Алғашқыда бұл ұғым еврей халқының Израиль жерінен тыс елдерге таралуын сипаттау үшін қолданылған.

Қазіргі таңда *диаспора* термині өз отанынан тыс жерде тұратын этникалық топты немесе ұлтты білдіреді. Мысалы, қазақ диаспорасы – Қазақстаннан тыс елдерде өмір сүріп жатқан қазақтар.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *диаспора* ұғымына мынадай анықтама берілген: «*Бұрынғы өз отанынан алыс жерлерге қоныстанған адамдар*» [1], демек, сөздіктерде диаспора - белгілі бір этностық топтың тарихи отанынан тысқары жерде тұрақты немесе ұзақ мерзімді өмір сүруі. Бұл ұғым көбінесе этникалық, мәдени, тілдік ерекшеліктерін сақтап қалған қауымдастықтар үшін қолданылады. Мәселен, диаспора ұғымына байланысты мынадай лексика жиі қолданылады. Диаспораны сипаттау мақсатында: *шетелдегі қазақтар, шеттегі қазақтар, қандастар, этникалық топ, аз ұлт өкілдері, ұлттық азшылық*; диаспораның таралуына байланысты қолданылатын лексикалық бірліктер қатарына - *қоныстану, көші-қон, миграция, тарихи көшу, отаннан алыстау* десе, диаспораның мәдени өміріне қатысты *ана тілі, ұлттық сана, этномәдени құндылықтар, мәдени мұра, салт-дәстүр, мәдени бірегейлік* деген бірліктерді жиі пайдаланады. Мемлекетаралық қатынас контекстінде *тарихи отан, елшілік, мемлекетаралық байланыс, гуманитарлық саясат, этномәдени серіктестік* ұғымдары кеңінен таралған. Мысалы: *Шетелдегі қазақтар* өздерінің *мәдени мұрасын* сақтап қалу үшін түрлі мәдени орталықтар құрған. Ресейде *қоныстанған қандастардың* көпшілігі *ана тілін* меңгеруде қиындықтарға тап болуда. *Диаспора өкілдерінің* тарихи отанмен байланысы *ұлттық бірегейлікті* нығайтуға септігін тигізеді. Қазіргі таңда *этникалық топтардың мәдени бейімделу процесі* күрделі әрі көпқырлы мәселе болып отыр. Моңғолиядағы қазақ диаспорасы *этномәдени құндылықтарды* сақтап, *ұлттық сана* қалыптастыруда белсенді жұмыс жүргізуде. Қазақстан мен Ресей арасындағы *гуманитарлық саясат* диаспорамен байланысты нығайтуға бағытталған. *Салт-дәстүрді* ұстану диаспора өкілдерінің *мәдени бірегейлігін* жоғалтпауына негіз болады. *Көші-қон үдерісі* қазақ диаспорасының қазіргі таралу географиясын айқындайды. Ресейде тұратын *аз ұлт өкілдерінің* бірі – қазақ диаспорасы – тарихи, мәдени тұрғыдан зерттелуге лайық. *Тілдік орта* тапшылығы диаспора жастарының *ұлттық тілді* меңгеруіне кері әсерін тигізуде.

Жаһандану заманында диаспораның әлеуметтік-экономикалық және тілдік әсері өзінің маңыздылығын арттыруда. Соңғы он жылдықта мемлекеттің ішінде өмір сүретін халықтардың мәдениеті мен тілдік қатынасына диаспораның ықпалы айтарлықтай өзгерістер тудырды. Мемлекетаралық шекаралардың тығыз байланысы мәдениаралық байланыстардың ұлғаюын арттырды. Бүгінгі таңда диаспораның басты қызметі – халықаралық қарым-қатынастар көпірін құрастыру және адамдар арасындағы мәдени байланыстарды белсенді орнату. Себебі мемлекет тек өзіне тән бір ғана мәдени, әлеуметтік, тілдік қасиеттерге ие. Мемлекет ішіне диаспора енгізетін тілдік, мәдени айырмашылықтарды бірлікте тұрақтандыру үшін диаспораның әдебиетін, мәдениетін, тілін зерттеу маңызды. Диаспоралардың маңыздылығын жете бағаламау жанжалды әлеуеттің жинақталып, мемлекеттің ішкі өмірінің тұрақсыздығы мен

тұтастығының бұзылуына әкелуі мүмкін. Жалпы, диаспора терминіне ғалымдардың беретін анықтамалары әртүрлі. Себебі диаспора – әртүрлі ғылымдардың (әлеуметтану, этнология, саясаттану, мәдениеттану және т.б.) зерттеу пәніне жатады. Сондай-ақ *қазақ диаспорасы* термині әлемдік ғылыми терминологияға енгізіліп, Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Мемлекеттік органдардың ресми құжаттарына енді, ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде кеңінен таралды. Өз уақытында бұл факт әлеуметтік ғылымдардың жетістігі ретінде қарастырылды. Қазақ диаспорасының әлемде (Азия, Еуропа, Америка) пайда болуы мен кеңеюі, оның әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени ерекшеліктері қазақстандық ғылымда алғаш рет зерттеуші Г.М.Мендикулованың *«Қазақ диаспорасының тарихи тағдырлары. Шығу тарихы және дамуы»* монографиясында ұсынылды [2]. Дүниежүзілік қазақтар қауымдастығы 2006 жылы *«Қазақ диаспорасы: тарих және қазіргі заман»* атты жаңа монографияның кеңейтілген нұсқасын қайта шығарды [3]. *Қазақ диаспорасы* терминімен қатар зерттеуші өзінің этникалық аумағында тұратын, басқа мемлекеттің құрамына енген және шекарасы бір халықты бөлген қазақтар үшін *ирредент* ұғымын қолданады. Г.М.Мендікулованың пікірінше, Қытай, Ресей және Өзбекстан қазақтары – ирредент (Біріккен емес ұлттар) және шетелдік қазақтар арасында ассимиляция емес, бейімделу процестері басымдыққа ие.

Ресейтерриториясында өмір сүріп жатқан қазақ диаспорасының тарихи-мәдени сипаттамасын зерттеу маңызды тақырыптың бірі. Себебі заманауи жаңа талаптар мен сұраныстар жаңаша бағытта зерттеу міндеттерін қажет етеді. Әуелі, екі мемлекет арасындағы территориялық және географиялық орналасу туралы мәліметтерге назар аударайық. Себебі көші-қон үрдісінде шекара мәселесі маңызды кедергілер мен мүмкіндіктердің біріне жатады.

Әлемдік интеграция кезеңінде орыс тілі халықаралық қарым-қатынас тілі дәрежесіне ие. Жаһандану жағдайында барлық ақпараттар мен жаңалықтар орыс тілінде жарияланады. Қазақстандағы ұлттық бірегейлікке ықпал ететін басты факторлар қатарында кеңестік кезеңдегі орыстандыру үдерісі, қазіргі жаһандану аясындағы халықаралық ақпарат кеңістігіне бейімделу және ақпарат құралдарының орыс тілінде басым таралуы айрықша орын алады.

Жаһандану жағдайында этникалық қазақ диаспоралары әр мемлекетте, соның ішінде ТМД аумағында, өзіне тән аймақтық ерекшеліктермен дараланады. Мысалы, Ресейдегі диаспоралық кеңістік қазақ этникалық тобы үшін *орыс тілді халық* санатында қалу қаупі бар. Өкінішке орай, осындай жағдай басқа елдерде де бар (Өзбекстан, Моңғолия, Қытай, Түркия, Еуропа елдері).

Қазақтар қоныстанған жердің басым бөлігі – байырғы қазақ жері. 2010 жылғы халық санағы деректеріне сүйенсек, Ресейде тұратын қазақтардың саны 647 мыңға жуық, олардың ішінде ерлер мен әйелдер санының арақатынасы тең дәрежеде. Ауылдағы қазақтар қазақ халқының дәстүрі мен

мәдениетін сақтап қалған. Омбы, Орынбор т.б. ірі қалаларда тұрып жатқан қазақтар өз тілінде сөйлемейді. Бұл мәселені Қазақстан Ресеймен екіжақты келісімдер арқылы қалалардағы жоғары оқу орындарында қазақ тілі орталықтары мен филиалдарын ашу арқылы шешуге болады деп ойлаймыз.

Диаспора тілі және Ресейдегі қазақтардың тілдік жағдайы кейбір зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылады. Атап өтсек, Г.Күзембаева, А.Таганова, Г.Ермекбаева, т.б. ғалымдардың «Revitalizing Heritage Languages in Diaspora: Evaluating the Effectiveness of the Kazakh for Heritage Speakers Course in Russia» [4] атты ғылыми мақаласында диаспора жағдайындағы мұра тілдерді жандандыру мәселесі зерттеледі. Ал А.Забродская, О.Иванова «The Russian language maintenance and language contacts of post-Soviet immigrants in Europe and beyond» [6] еңбегінде посткеңестік мигранттардың тілдік тәжірибесі мен тілдік байланыстары туралы ой қозғалады. Аталған еңбектердің барлығы диаспора, көптілді орта және этно-лингвистикалық бірегейлік мәселелерін ортақ теориялық кеңістікте қарастырады. Олар тілдің тек коммуникациялық құрал ғана емес, мәдени код, этникалық жад және әлеуметтік идентификация механизмі екендігін ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Г.Күзембаева және оның әріптестерінің зерттеуінде диаспора жағдайындағы қазақ тілінің функционалдық әлсіреу себептері талданып, мұра тіл (heritage language) ұғымы негізгі теориялық концепт ретінде қарастырылады. Авторлар тілдің табиғи трансмиссиясының (ұрпақтан-ұрпаққа берілуінің) үзілуі, әлеуметтік ортадағы доминант тілдің басымдығы, институционалдық қолдаудың әлсіздігі сияқты факторларды тілдік ассимиляцияның негізгі себептері ретінде көрсетеді. Сонымен қатар, арнайы тілдік білім беру бағдарламалары арқылы тілдік құзыреттілікті қайта қалыптастырудың (language revitalization) мүмкіндіктері дәлелденеді. Бұл еңбек диаспорадағы қазақ тілінің оқыту моделі → тілдік практика → этникалық бірегейлік тізбегі арқылы дамитынын көрсететін жүйелі концепция ұсынады.

С.Жарқынбекова және бірлескен авторлар ұжымы еңбегінде тілдік үдерістер көпұлтты мемлекет ішіндегі көптілді орта аясында қарастырылғанымен, бұл тұжырымдар Ресейдегі қазақ диаспорасының тілдік және әлеуметтік жағдайын талдауда маңызды теориялық-әдіснамалық негіз бола алады. Атап айтқанда, этно-лингвистикалық бірегейліктің тілдік таңдау арқылы көрінуі Ресейдегі қазақтардың күнделікті өмірінде қазақ және орыс тілдерінің қызметтік жіктелуін түсіндіруге мүмкіндік береді. Мәселен, Ресейдің Астрахань, Орынбор, Омбы, Саратов облыстарында тұратын қазақтар арасында орыс тілі қоғамдық қатынастарда, білім беру жүйесінде және ресми коммуникацияда басым қолданылады, ал қазақ тілі көбінесе отбасылық қарым-қатынас пен этномәдени ортада сақталады. Бұл тілдік таңдау жеке тұлғаның әлеуметтік бейімделуімен қатар, оның этникалық өзін-өзі тану деңгейін де айқындайды.

А.Забродская мен О.Иванова еңбегінде қарастырылған посткеңестік миграциялық кеңістіктегі тілдік үдерістер Ресейдегі қазақ диаспорасының нақты тілдік ахуалымен тікелей сәйкес келеді. Авторлар сипаттайтын тілдік контакт, тілдік трансформация, тілдің әлсіреуі (attrition) және тілдің сақталуы (maintenance) құбылыстары қазақ диаспорасында айқын байқалады. Атап айтқанда, жас буын арасында қазақ тілін меңгеру деңгейінің төмендеуі, орыс тілінің функционалдық басымдығы және аралас тілдік формалардың (код-ауысу, интерференция) кең таралуы байқалады. Бұл құбылыстар урбанизация, аралас некелердің көбеюі, білім беру жүйесінің біртүлділігі және ақпараттық кеңістіктің орыстілді болуы сияқты әлеуметтік факторлармен байланысты.

Сонымен қатар Ресейдегі қазақ диаспорасында тілдік иерархия қалыптасқаны анық көрінеді: орыс тілі – әлеуметтік табысқа жетудің, кәсіби дамудың негізгі құралы болса, қазақ тілі – этникалық бірегейліктің, тарихи жадтың және мәдени құндылықтардың символы ретінде қызмет етеді. Осыған байланысты диаспора өкілдерінің тілдік мінез-құлқы көбіне екітілділік (билингвизм) жағдайында жүзеге асады. Кей жағдайда бұл қос тілділік тең дәрежеде емес, функционалдық асимметрия түрінде көрінеді. Дегенмен, соңғы жылдары қазақ диаспорасы арасында ана тілін сақтауға деген қызығушылықтың артуы байқалады. Мысалы, ұлттық-мәдени орталықтар қызметі, жексенбілік мектептер, мәдени іс-шаралар (Наурыз мерекесі) қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейтуге ықпал етуде. Бұл құбылыстар тілдің сақталуы (language maintenance) үдерісінің жандануын көрсетеді.

Осылайша, Ресейдегі қазақ диаспорасының тілдік және әлеуметтік жағдайы көпқабатты, күрделі сипатқа ие. Ол тілдік контакт, әлеуметтік бейімделу, мәдени трансформация және этникалық бірегейлікті сақтау үдерістерімен тығыз байланысты. Бұл тұрғыдан алғанда, қарастырылған ғылыми еңбектер диаспорадағы тілдік құбылыстарды жүйелі түрде түсіндіруге және олардың даму бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында талдауға түскен материалдар Ресейдің Астрахань, Орынбор, Омбы облыстарындағы қазақ диаспорасының тілдік және әлеуметтік жағдайына қатысты нақты ғылыми тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, жүргізілген талдау нәтижесінде аталған өңірлердегі қазақтардың басым бөлігінде орыс тілінің қоғамдық-коммуникативтік қызметі жоғары екендігі, ал қазақ тілінің көбінесе отбасылық-тұрмыстық және мәдени-символдық деңгейде қолданылатыны анықталды. Сонымен қатар жас буын арасында қазақ тілін меңгеру деңгейінің төмендеуі және код-ауысу (қазақ-орыс аралас сөйлеу) құбылысының кең таралғаны байқалды.

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, тілдік таңдау факторлары ретінде білім беру тілі, урбанизация деңгейі және ақпараттық ортаның сипаты негізгі рөл атқаратыны дәлелденді. Мәселен, қалалық ортада өмір сүретін қазақтар

арасында орыс тілі басымдыққа ие болса, ауылдық жерлерде қазақ тілінің сақталу деңгейі салыстырмалы түрде жоғары екені анықталды.

Мұндай зерттеу нәтижелері Ресейдегі қазақ диаспорасының тілдік ахуалы функционалдық екітілділік жағдайында дамып отырғанын, алайда бұл екітілділіктің асимметриялық сипатқа ие екенін және қазақ тілінің қолданыс аясы шектеулі екенін нақты көрсетеді.

Ауылдық ортада қазақ тілі күнделікті тұрмыстық қарым-қатынас құралы ретінде салыстырмалы түрде сақталғанымен, қалалық кеңістікте орыс тілі толыққанды доминант тілге айналған. Бұл жағдай тілдік домендердің функционалдық бөлінуіне әкеліп, қазақ тілінің қолданылу аясын негізінен отбасылық, дәстүрлік және ритуалдық кеңістікпен шектейді. Ал білім беру, ресми қатынас, қоғамдық коммуникация, медиа кеңістік толықтай орыс тілінің ықпалында қалып отыр. Мұндай құрылым классикалық диаспоралық билингвизм моделіне сәйкес келеді, яғни қазақ тілі этномәдени идентификатор рөлін атқарса, орыс тілі әлеуметтік-коммуникативтік құрал қызметін атқарады.

Бұл тілдік ахуал сөйлеу тәжірибесінде нақты көрініс табады. Ресейдегі қазақтардың ауызекі тілінде код ауыстыру және код араластыру құбылыстары жүйелі сипатқа ие. Мысалы, *«Мен кеше магазинге бардым, бірақ хлеб таусылып қалды»*. Бұл мысалда сөйлем қазақша басталып, соңында орысша «хлеб» сөзі қолданылған. Қазақ тілінің синтаксисі сақталған, бірақ лексика орыс тілінен енген. Қазақша синтаксистік құрылым ішінде орысша лексемалардың белсенді қолданылуы гибридіті сөйлеу үлгілерін қалыптастырған. Мысалы, *«Бүгін мен мектепке барып, контрольная тапсырманы орындадым»*. Мұнда сөйлем қазақша басталып, синтаксис қазақ тілінің үлгісінде сақталған, бірақ «контрольная тапсырма» орысша сөз тіркесі лексикалық гибридітілік үлгісін көрсетеді.

Мұндай тілдік модельдер диаспоралық ортада екі тілдің когнитивтік деңгейде қатар қызмет атқарып, біртұтас коммуникациялық жүйеге айналғанын көрсетеді. Бұл құбылыс бір жағынан көптілділік әлеуетін білдірсе, екінші жағынан қазақ тілінің дербес коммуникативтік жүйе ретіндегі функциясының әлсіреуін айқындайды.

Тілдік өзгерістер лексикалық жүйеде де байқалады. Диаспоралық ортада қазақ тілінің сөздік қоры құрылымдық тұрғыдан сақталғанымен, семантикалық және функционалдық тұрғыдан тарылу үдерісі жүруде. Синонимдік қатарлардың редукциясы, абстракт ұғымдардың қарапайым бинарлық модельдерге (*жақсы–жаман, керек–керек емес*) ығысуы, күрделі синтаксистік құрылымдардың ықшамдалуы лексикалық қарапайымданудың нақты белгілері ретінде көрінеді. Бұл тілдік үдерістер language attrition теориясымен сәйкес келеді, яғни тілдің белсенді қолданыс аясының тарылуы оның ішкі құрылымының да қарапайымдануына алып келеді.

Диалектологиялық тұрғыдан алғанда, Ресейдегі қазақ диаспорасының тілі дербес тілдік жүйе емес, аймақтық говорлармен сабақтас диалектілік

құрылым ретінде дамыған. Зерттеуші А.Тасымовтың «Қалмақ Республикасындағы қазақтар тіліндегі әдеби тілден шалғай қолданылатын диалектизмдер» мақаласында қазақ диаспорасы тіліндегі диалектизмдердің қызметі қарастырылған. «Қалмақстан қазақтарының тілінде қазіргі қазақ әдеби тілінің нормасына енбеген, бірақ жергілікті тілдік қолданыста сақталған бірқатар лексемалар кездеседі. Бұлар көбіне аймақтық говорлармен және көрші тілдердің ықпалымен байланысты қалыптасқан. Мысалы: *құтару – бітіру, аяқтау; бұтташық – картоп; көкілім – қалқам, шырағым; балдыр – метис; бахрана – топас; герем – рет; зүфір – үйілген қоқыс; мәстәмә – көсеу, шымыуыр және т.б.*»[7] Қалмақстан қазақтарының тілдік материалдары тұжырымымызды нақты деректермен айқындауға септігін тигізеді.

Бұл сөздердің бір бөлігі қалмақ тілінен, бір бөлігі орыс тілінен енген, ал енді бір тобы батыс аймақ говорларына тән байырғы лексика ретінде сақталған. Әдеби тіл нормасына енбеген, бірақ жергілікті қолданыста сақталған лексемалардың болуы тарихи көші-қон, этникалық араласу және көпэтносты ортаның ықпалымен қалыптасқан тілдік бейімделу үдерісін көрсетеді. Бұл құбылыс ассимиляциядан гөрі адаптациялық модельдің басым екенін дәлелдейді.

Ұлттық дүниетанымның тілдегі көрінісі мәдени лексика арқылы айқындалады [8, 25 б.]. Мұндай тілдік бірліктер қазақ диаспорасы тілінде сақталған. Ұлттық мәдени лексика, әсіресе дәстүрлі киім атаулары (*сәукеле, бөрік, тымақ, қамзол, ішік, шекпен*) диаспора тілінде формалық тұрғыдан сақталғанымен, олардың семантикалық және прагматикалық қызметі өзгеріске ұшыраған. Бұл лексемалар күнделікті тұрмыстық қолданыстан гөрі символдық, ритуалдық және мәдени-дискурсивтік кеңістікте жұмсалады. Яғни, олардың функционалдық қызметі тарылып, этномәдени символ ретінде орныққан. Бұл құбылыс семантикалық сақталу мен функционалдық редукция заңдылығы арқылы сипатталады және диаспоралық тілдік ортаға тән универсалды модель ретінде танылады.

Жалпы алғанда, Ресейдегі қазақ диаспорасының тілдік кеңістігі ассимиляция, бейімделу және сақталу үдерістерінің тоғысында қалыптасқан динамикалық жүйе болып табылады. Қазақ тілі толық ығыстырылған тіл де емес, толыққанды қоғамдық-коммуникативтік тіл де емес, ол негізінен этномәдени код, ұлттық бірегейліктің символдық маркері қызметін атқарады. Ал орыс тілі қоғамдық, институционалдық және әлеуметтік коммуникацияның негізгі құралы ретінде орныққан.

Осылайша, зерттеу нәтижелері қазақ диаспорасы тілінің даму моделін функционалдық ығысу парадигмасымен сипаттауға мүмкіндік береді. Бұл модельде тілдің құрылымдық сақталуы оның әлеуметтік қызметінің сақталуын қамтамасыз етпейді, керісінше, тіл этномәдени символ деңгейіне ауысады. Мұндай үдеріс әлемдік диаспоралық лингвистикада кең таралған заңдылық болып табылады. Сондықтан қазақ диаспорасы тілін зерттеу тек

сипаттамалық деңгейде емес, тіл саясаты, білім беру, мәдени интеграция және этномәдени стратегияларды қалыптастыру тұрғысынан да өзекті ғылыми бағыт ретінде қарастырылуы тиіс.

Қорытынды

Әлемнің жаһандануы жағдайында диаспора феноменін және қазақ диаспорасының репатриация мәселелерін неғұрлым егжей-тегжейлі зерделеу қажет, оның нәтижелері елдің дамуын және жалпы демография деңгейін бір сатыға көтереді. Ресейдегі қазақ диаспорасы – Қазақстан мен Ресей арасындағы мәдени және әлеуметтік байланысты нығайтатын маңызды буын. Ресейдегі қазақ диаспорасы – бұл бай тарихы мен мәдениеті бар қауым. Олар өздерінің ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалуға тырысып, Ресей қоғамында белсенді рөл атқарады. Диаспораның мәдениеті мен тіліне деген қызығушылықты арттыру, жастар арасында ұлттық сана-сезімді нығайту – бұл бүгінгі күннің басты міндеттері. Қазақтар өз ұлттық ерекшеліктерін сақтай отырып, Ресей қоғамының толыққанды бөлігі болып табылады. Ұлттық дәстүрлерді сақтау мен ұрпақтан ұрпаққа жеткізу – диаспораның басты міндеттерінің бірі.

Ресейдегі қазақтар – тарихи, мәдени және тілдік тұрғыдан бай мұраның иелері. Дегенмен, орыс тілінің ықпалынан тілдік ассимиляция байқалады. Қазақ тілін сақтау үшін ауылдағы дәстүрлерді жалғастырумен қатар, қалада арнайы тілдік және мәдени бастамалар қолға алынуы тиіс. Қазақ тілін сақтау үшін арнайы шаралар қажет деп ойлаймыз. Мәселен, Қазақстан мен Ресей арасында жасалған екіжақты келісімдер аясында қазақтар қоныстанған қалаларда қазақ тілі орталықтарының жұмыстарын жандандыру. Сондай-ақ Білім беру мен мәдени жобаларды қолдау арқылы тіл мен рухани мұраны сақтауға мүмкіндік жасау.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

[2] Мендикулова Г. М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. – Алматы: Ғылым, 1997. – 265 с.

[3] Мендікұлова Г.М. Қазақ диаспорасы: тарих және қазіргі заман. – Алматы: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы, 2006. – 343 б.

[4] Kuzembayeva, G., Taganova, A.M, Yermekbayeva, G., Idrissov, S., Maydangalieva, Z. Revitalizing Heritage Languages in Diaspora: Evaluating the Effectiveness of the Kazakh for Heritage Speakers Course in Russia // Journal of Social Studies Education Research. – 2025. –16(3). – Pp. 238–262.

[5] Zharkynbekova S., Ayupova G., Galiyeva B., Shakhputova Z., Zabrodskaja A. Ethno-Linguistic Identity of Kazakhstani Student Youth in Modern Multinational Context of Kazakhstan. Languages // Languages. – 2025. – T. 10. – № 2, 33. <https://doi.org/10.3390/languages10020033>

[6] Zbrodskaja A., Ivanova O. *The Russian language maintenance and language contacts of post-Soviet immigrants in Europe and beyond* // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – № 25(4). – Pp. 828–854.

[7] Тасымов А. Қалмақ Республикасындағы қазақтар тіліндегі әдеби тілден шалғай қолданылатын диалектизмдер // ҚазҰУ Хабаршысы, «Филология» сериясы. – № 3 (133). – 2011. – Б. 145-147.

[8] Досова А.Т. Ахмет Байтұрсынұлы поэзиясындағы «Ахмет бейнесі» концептісі// Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы. – 2022. – № 4 (67). 2022. – Б.24-34.

REFERENCES

[1] Qazaq tılınıń tüsındırme sözdıǵı / Jalpy redaksiasyn basqarǵan T. Janūza [Explanatory dictionary of the Kazakh language / General editor: T. Zhanuzakov]. – Almaty: Daik-Pres, 2008. – 968 b. [in Kaz].

[2] Mendikulova G. M. İstoricheskie südby kazahskoi diasporı. Proishojdenie i razvitie [The Historical Fate of the Kazakh Diaspora: Origins and Development]. – Almaty, Gylym, 1997. – 265 s. [in Rus].

[3] Meñdıqūlova G.M. Qazaq diasporasy: tarih jäne qazırgı zaman [Kazakh diaspora: history and present day]. – Almaty: Düniejüzı qazaqtary qauymdastyǵy, 2006. – 343 b. [in Kaz].

[4] Kuzembayeva G., Taganova A.M, Yermekbayeva G., Idrisov S. Maydangalieva Z. Revitalizing Heritage Languages in Diaspora: Evaluating the Effectiveness of the Kazakh for Heritage Speakers Course in Russia. // Journal of Social Studies Education Research. – 2025. – № 16(3). – Pp. 238-262.

[5] Zharkynbekova S., Ayupova G., Galiyeva B., Shakhputova Z., Zbrodskaja, A. Ethno-Linguistic Identity of Kazakhstanı Student Youth in Modern Multinational Context of Kazakhstan. Languages // Languages. – 2025. – T. 10. – № 2., 33. <https://doi.org/10.3390/languages10020033>

[6] Zbrodskaja A., Ivanova O. *The Russian language maintenance and language contacts of post-Soviet immigrants in Europe and beyond* // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – №25(4). – Pp. 828-854.

[7] Tasymov A. Qalmaq Respublikasyndaǵy qazaqtar tılındeǵı ädebi tılın şalǵai qoldanylatyn dialektizmder [Dialectisms used in the Kazakh language of the Republic of Kalmykia, far from the literary language] // QazŪU Habarşysy, «Filologia» seriesy. – 2011. – № 3 (133). – B. 145-147. [in Kaz.].

[8] Dosova A.T. Ahmet Baitürsynūly poeziasyndaǵy «Ahmet beinesı» konseptısı/ (The concept of “Akhmet’s image” in the poetry of Akhmet Baitursynuly) /Abylai han atyndaǵy QazHQ jäne ÄTU Habarşysy, «Filologia ǵylymdary» seriesy. – 2022. – № 4 (67). – B. 24-34. [in Kaz.]

СОЦИАЛЬНО-ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ В РОССИИ

*Досова А.Т.¹, Кусаинов Д.Б.²

*^{1,2} Қостанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы
Костанай, Казахстан

Аннотация. Целью статьи является научное исследование материалов и наследия, связанных с казахским языком и культурой, собранных среди казахской диаспоры в регионах России. В статье особое внимание уделяется вопросам сохранения и развития культуры и языка казахской диаспоры.

В статье рассматриваются вопросы идентификации национальных особенностей казахской диаспоры, причины интеграции национальных культурных ценностей с современной зарубежной культурой. Анализируются термины *диаспора* и *казахская диаспора*.

В статье поднимаются вопросы о путях сохранения национальной идентичности и направлениях дальнейшего развития казахской диаспоры. Исследование направлено на раскрытие роли диаспоры в укреплении этнокультурных и социальных связей между Казахстаном и Россией.

В исследовании на конкретных языковых данных демонстрируются явления билингвизма, код-свичинга и гибридного речевого поведения в языковой системе казахской диаспоры. Кроме того, описывается семантическая и прагматическая трансформация национальной культурной лексики (названия традиционной одежды) и предлагается динамическая модель диаспоральной языковой среды.

Для исследования информации и материалов, опубликованных в научных статьях и журналах о казахках, проживающих на территории Российской Федерации (диаспоре), были использованы методы сравнения и отбора. На основе собранной информации была проведена селекция. Метод отбора применялся с точки зрения соответствия собранных материалов научному объекту темы статьи. На основе отобранных фактов и информации были сделаны теоретические предположения и выводы. В процессе анализа проводилось сравнение и обобщение информации. Совокупность указанных методов позволила всесторонне и объективно оценить современное языковое и социальное положение казахской диаспоры в России.

Результаты исследования могут быть использованы в рамках практических занятий и самостоятельных работ по дисциплинам Социалингвистика и Лексикология казахского языка в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: диаспора, казахская диаспора, язык, диаспоральная языковая среда, социальное, культура, билингвизм, гибридное речевое поведение

SOCIO-LINGUISTIC SITUATION OF THE KAZAKH DIASPORA IN RUSSIA

*Dossova A.T.¹, Kussainov D.B.²

*^{1,2} Akhmet Baitursynuly Kostanai Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Abstract. The purpose of this article is to conduct a scholarly investigation of materials and heritage related to the Kazakh language and culture, collected among the Kazakh diaspora in the regions of Russia. Special attention is given to issues of preserving and developing the culture and language of the Kazakh diaspora.

The article examines the identification of national characteristics of the Kazakh diaspora and the reasons for the integration of national cultural values with contemporary foreign cultures. The concepts of *diaspora* and *Kazakh diaspora* are analyzed.

The study addresses ways of preserving national identity and directions for the further development of the Kazakh diaspora. It aims to reveal the role of the diaspora in strengthening ethnocultural and social ties between Kazakhstan and Russia.

Based on specific linguistic data, the study demonstrates phenomena of bilingualism, code-switching, and hybrid speech behavior in the linguistic system of the Kazakh diaspora. In addition, the semantic and pragmatic transformation of national cultural lexicon (e.g., names of traditional clothing) is described, and a dynamic model of the diasporic linguistic environment is proposed.

To study the information and materials published in scientific articles and journals about Kazakhs living in the Russian Federation (the diaspora), comparative and selective methods were used. Based on the collected information, a selection process was conducted. The selection method was applied based on the relevance of the collected materials to the scientific subject of the article's topic. Based on the selected facts and information, theoretical assumptions and conclusions were drawn. The analysis included comparison and synthesis of the information. The combination of these methods allowed for a comprehensive and objective assessment of the current linguistic and social status of the Kazakh diaspora in Russia.

The research findings can be used in practical classes and independent work for courses in Sociolinguistics and Kazakh Language Lexicology at higher education institutions.

Keywords: diaspora, Kazakh diaspora, language, diasporic linguistic environment, social, culture, bilingualism, hybrid speech behavior

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 30.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Досова Алма Төлегенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, Қазақстан, Қостанай, e-mail: almdosova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>

Кусаинов Динмухамбет Берикович – Ахмет Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің докторанты, Қазақстан, Қостанай, e-mail: dik_1999@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4667-1051>

Информация об авторах

Досова Алма Тюлюгеновна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан, Костанай, e-mail: almdosova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>

Кусаинов Динмухамбет Берикович – докторант Костанайского регионального университета имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан, Костанай, e-mail: dik_1999@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4667-1051>

Information about the authors:

Dossova Alma Tulegenovna – Candidate of philological sciences, Associate professor of Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kazakhstan, Kostanay, e-mail: almdosova@mail, <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>

Kussainov Dinmukhambet Berikovich – doctoral student of Akhmet Baitursynuly Kostanai Regional University, Kazakhstan, Kostanay, e-mail: dik_1999@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-4667-1051>

ӘОЖ 81'42:070

ГТАХР 16.21.63

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.011>

АМЕРИКАНДЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАР БАСЫЛЫМДАРЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК БАҒЫТТАҒЫ ДИСКУРСТАР

*Жумабаева Д.Е.¹, Загидуллина А.А.²

*^{1,2}Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазіргі медиакөністікте американдық публицистика гендерлік дискурстарды қалыптастырып, қоғамдық пікір мен құндылықтарға ықпал етеді. Ол бұқаралық санаға белсенді түрде әсер етіп, гендерлік рөлдер, құқықтар мен міндеттер туралы белгілі бір түсініктерді бекітеді, сондай-ақ әлеуметтік тұрғыдан қабылданатын немесе керісінше, қабылданбайтын мінез-құлық үлгілерін жеткізеді. Публицистика тілі тек ақпараттық емес, сонымен қатар экспрессивтік, прагматикалық және құндылықтық бағыттағы қызметтерді атқарып, бұқаралық санаға ықпал ететін қуатты құралға айналады. Публицистикалық мәтіндерде қолданылатын риторикалық ықпал ету тетіктеріне эмоциялық-бағалаушылық лексика, метафоралар және басқа да экспрессивтік тілдік құралдар жатады.

Зерттеудің мақсаты – американдық публицистикадағы гендерге бағытталған дискурстардың тілдік және прагма-функционалдық ерекшеліктерін талдау, атап айтқанда, тіл арқылы қоғамдық құндылықтар мен нормативтік көзқарастардың қалай қалыптасатынын көрсету.

Талдауға материал ретінде гендерлік мәселелер бойынша кең ауқымды ұстанымдарды көрсететін америкалық *Time*, *Washington Post* және *Ms. Magazine* басылымдарында жарияланған әйелдердің құқықтары, гендерлік зорлық-зомбылық, дискриминация және әйелдердің саясаттағы өкілдігі туралы публицистикалық мәтіндер алынды. Медианың күн тәртібін құрастырып, қоғамдық ұстанымдарды қалыптастыру жолдарын анықтау мақсатында мақалаларға прагма-функционалдық талдау жүргізілді.

Зерттеудің құндылығы медиадискурстың көпқабаттылығын көрсетуінде де жатыр: мәтіндер тек әлеуметтік шындықты бейнелеп қана қоймай, оны белсенді түрде құрастырып, аудиторияға белгілі бір интерпретациялар мен қабылдау шеңберлерін ұсынады. Репродуктивті құқықтар, гендерлік зорлық-зомбылық, дискриминация және әйелдердің саясаттағы өкілдігі туралы публицистикалық материалдар қоғамдық күн тәртібін қалыптастырып, әлеуметтік пікірталастардың бағытын айқындайды. Бұл зерттеу медиамәтіндердегі тілдің бұқаралық санаға ықпал етудің маңызды құралы екенін және сол арқылы идеологиялық ұстанымдар мен әлеуметтік бағдарлардың қалыптасып, орнығатынын дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері америкалық публицистиканың гендерлік дискурсты құрастыру үшін тілдік құралдарды белсенді қолданатынын "ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ" сериясы No. 1 (80) 2026

көрсетті. Сонымен қатар, публицистикалық мәтіндер шындықты жай ғана бейнелеумен шектелмей, оның риторикалық-идеологиялық конструкторы ретінде қызмет ететінін айқындадық.

Зерттеу барысында гендерлік бағыттағы публицистикалық мәтіндердің тілдік және прагма-функционалдық ерекшеліктерін талдау арқылы тілдің қоғамдағы гендерлік құндылықтар мен әлеуметтік нормаларды қалыптастырудағы ғылыми маңыздылығы анықталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы медиадискурстарды талдау кезінде, сондай-ақ медиасауаттылық пен қазіргі қоғамдағы гендерлік мәселелерді сыни тұрғыдан бағалау мақсатында зерттеу нәтижелерін қолдану мүмкіндігінде болып табылады.

Тірек сөздер: медиакеңістік, медиадискурс, медианарративтер, гендерлік тақырыптағы публицистикалық мәтіндер, медиалық ықпал, гендерлік теңдік, прагма-функционалдық талдау, публицистикалық мәтіндердің тілдік ерекшеліктері

Кіріспе

Заманауи бұқаралық ақпарат құралдары тілдік құрал арқылы қоғамдық сана, әлеуметтік нормалар және мәдени құндылықтардың қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Бұл тұрғыда публицистикалық медиа дискурстың гендерлік аспектісі ерекше назар аударуды қажет етеді, әсіресе американдық жаңалық басылымдарында, өйткені мұнда тіл гендерлік мәселелермен байланысты шындықты бейнелеу және құрастырудың негізгі құралы болып табылады.

Зерттеудің өзектілігі гендерлік идентификация, дискриминация, репродуктивтік құқықтар мен зорлық-зомбылық мәселелеріне деген өсіп келе жатқан қызығушылықпен байланысты. Американың Time сияқты жетекші басылымдарындағы жарияланымдар қазіргі әлеуметтік қақтығыстарды бейнелеп қана қоймай, қоғамдық пікірталастардың бағытын белгілеп, көпшілікке қолайлы және қолайсыз ұстанымдардың шеңберін анықтайды. Гендерлік-бағдарланған дискурстарды талдау ерекше маңызға ие, себебі дәл осы дискурстар арқылы гендерлік мәселелер репрезентацияланып, интерпретацияланады, үстем әлеуметтік ұстанымдар көрініс тауып, стереотиптік рөлдер бекітіледі.

Қазіргі қоғамда ақпараттық жүктеменің деңгейі өте жоғары, ал медиадискурс қоғамдық пікірді қалыптастыруда және көпшілік санасына әсер етуде маңызды рөл атқарады [1, 341 б.]

Бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе ірі жаңалық басылымдары, бұл үдерісте саяси, мәдени және қоғамдық контекстерді байланыстырушы медиативтік функцияны орындайды. Атап айтқанда, публицисттер қолданатын лексикалық және риторикалық стратегиялар гендерлік проблематиканың аудитория назарында болуын және оның қалай интерпретацияланатынын анықтайды.

Медиадискурстағы тіл гендерлік мәселелермен байланысты белгілі бір модельдер мен стереотиптердің қалыптасуына және таралуына ықпал ететін маңызды механизм болып табылады.

Ж.А. Татыева мен А.А. Загидуллина пікірінше, дискурсты ұйымдық идентификацияны қалыптастыру мен репрезентациялаудың негізгі механизмі ретінде қарастырады, яғни ресми мәтіндер мен қоғамдық коммуникация барысында белгілі бір құндылықтық бағдарлар мен әлеуметтік миссияның қалайша қалыптастырылатынын талдайды. Мұндай контексте дискурс тек бейтарап ақпараттандыру құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар идеологиялық ықпал етудің тетігі ретінде көрініс табады, өйткені осы арқылы үстем әлеуметтік ұстанымдар мен нормативтік түсініктер бекітіледі. Бұл тәсіл гендерлік бағыттағы медиамәтіндерді зерттеу үшін де ерекше маңызды болып табылады [2].

Қоғамның гендерлік қысым көрсетуді жеке қабылдау мен оны заңды-институционалдық тұрғыдан анықтау арасындағы алшақтық ғылыми зерттеулердің басты нысанына айналды. Себебі бұл алшақтық қысымның алдын алуға бағытталған саясаттың тиімді жүзеге аспауының бір себебі ретінде қарастырылады [3].

Норман Фэйрклафтың идеяларына сүйене отырып, ол тілді идеология мен биліктің қалыптасуының негізгі элементі ретінде қарастыратынын атап өтуге болады. Ол жаңалық басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстардың әлеуметтік шындықты бейнелеп қана қоймай, оны белсенді түрде құрастыратынын айтады. Публицистикалық мәтіндердің тілі үстемдік етуші гендерлік идеологияларды қайта өндіру мен өзгерту механизміне айналады, мұнда белгілі бір лексикалық және грамматикалық құралдарды таңдау әйелдердің теңдігі, зорлық-зомбылық және дискриминация туралы түсініктерді қалыптастыруға тікелей әсер етеді [4].

Дебора Кэмеронның пікірі бойынша, тіл жай ғана коммуникация құралы емес, гендерлік идеологиялар мен идентификацияларды қолдау мен қайта өндірудің маңызды механизмі болып табылады [5].

Америкалық жаңалық басылымдары әйел бейнесін түрлі гендерлік стереотиптер мен рөлдер призмасы арқылы ұсынады, бұл олардың публицистикалық-медиа материалдарынан көрінеді. Зерттеулерде атап өтілгендей, феминизм және гендерлік теңдік идеяларын ілгерілетуге қарамастан, БАҚ-та әйелдерді бейнелеуде белгілі бір шаблондар әлі де бар [6].

Карасик В.И. тіл жеке тұлғаның дүниетанымдық бейнесін ғана емес, оның әлеуметтік рөлдері мен идентификацияларын, соның ішінде гендерлік мағыналарды айқындайтын ерекше «тілдік шеңберді» қалыптастырады деп есептейді және дискурсты әлеуметтік шындықтардың конструкторы ретінде қарастырады. Осы тұрғыда тілдік құралдар, концептілер мен категориялар гендерлік түсініктердің қалыптасуы мен бекітілуінде маңызды рөл атқарады. Оның идеялары американдық басылымдардың публицистикалық мәтіндеріндегі әйелдердің бейнелері мен әлеуметтік

рөлдерін құрастыратын тілге қатысты жоғарыда аталған тұжырымдармен үндеседі. Ол медиадискурстың гендерлік стереотиптер бекітілетін, қайта қаралатын немесе бұзылатын «тілдік шеңберді» қалыптастыратынын атап өтеді [7].

Л. Литосселити тілді гендерлік идентификациялар мен әлеуметтік қарым-қатынастардың қалыптасуында, қолдауында және өзгеруінде маңызды рөл атқарады деп атап көрсетіп, гендерді статикалық категория емес, коммуникация барысында тіл мен дискурсивті тәжірибелер арқылы қалыптасатын құбылыс ретінде қарастырады [8].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Осы зерттеу жұмысында прагма-функционалдық талдау әдісі қолданылды. Прагма-функционалдық талдау әдісін қолдану нәтижесінде америкалық жаңалықтар басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстардың коммуникативтік және прагматикалық қырлары айқындалды. Сонымен қатар, мәтіндердің оқырман санасына ықпал ету стратегиялары, мақсатты әсер ету тетіктері және дискурстық ықпал ету механизмдері жан-жақты қарастырылды. Бұл әдіс мәтіндерде қолданылатын тілдік құралдардың (бағалауыштық лексика, экспрессивті бірліктер, дискурсивті маркерлер) қандай прагматикалық қызмет атқаратынын және олардың қоғамдық санада гендерлік түсініктердің қалыптасуы мен орнығуына ықпалын айқындауға мүмкіндік берді.

Прагма-функционалдық талдау барысында гендерлік тақырыптағы публицистикалық мәтіндердегі авторлық интенция, адресатқа бағытталған персуазивті стратегиялар, бағалауыштық позиция және дискурстық құрылым ерекшеліктері талданды. Сонымен қатар, мәтіндерде берілетін қоғамдық пікір мен идеологиялық бағдардың тілдік құралдар арқылы қалыптасу ерекшеліктері анықталды.

Зерттеу материалы ретінде американдық жаңалықтар басылымдарында жарияланған гендерлік бағыттағы медиамәтіндер пайдаланылды. Материалдар әйел құқықтары, гендерлік теңдік, гендерлік зорлық-зомбылық, дискриминация және әлеуметтік әділеттілік мәселелерін қамтитын публицистикалық мақалалардан іріктелді. Мәтіндер бұқаралық ақпарат құралдарының ресми сайттарынан және ашық интернет дереккөздерінен алынды.

Нәтижелер мен талқылау

1) TIME журналында «*She Wasn't Able to Get an Abortion. Now She's a Mom. Soon She'll Start 7th Grade*» тақырыбымен жарияланған алғашқы мақалада Миссисипиден шыққан 13 жастағы зорлық-зомбылық құрбанының оқиғасы баяндалады, ол штаттың қатаң заңнамасына байланысты аборт жасата алмай, ана атанған [9].

Мәтінде бағалауыштық лексика оқырманның эмоциялық қабылдауын

күшейтіп, оқиғаға белгілі бір моральдық баға беруге бағытталғанын байқаймыз.

Мысалы:

1. *"nobody is smiling"*
2. *"the room feels like a hiding place"*
3. *"no baby presents or toys in the room"*

Экспрессивті бірліктер

Бұл жерде экспрессивті бірліктер оқырманның эмпатиясын тудырып, мәтіннің эмоционалды әсерін күшейтеді.

Мысалы:

1. *"Almost nobody knows that Peanut exists"*
2. *"I broke down."*
3. *"Not good. Not happy."*

Дискурсивті маркерлер

Мәтін дискурсивті маркерлер арқылы оқырманды логикалық түрде авторлық идеяға жетелейді және қорытындыны «табиғи» етіп көрсетеді.

Мысалы:

1. *"But today..."*
2. *"So Ashley did what girls with no other options do: she did nothing."*
3. *"Of course..."*

Автор тұрмыстық ұсақ детальдар арқылы трагедияны шынайы етіп көрсетеді.

Мысалы:

1. *"fiddling with the plastic hospital bracelets still on her wrists"*
2. *"Peanut... asleep in a car seat at her feet"*
3. *"brown patterned curtains are drawn"*

Қарама-қарсылық тәсілі трагедия мен әлеуметтік жүйенің салқын реалиясын қатар береді.

Мысалы:

1. *"Ashley was discharged... but there are no baby presents..."*
2. *"Mississippi's abortion ban contains narrow exceptions... these exceptions are largely theoretical."*

Қоғамдық санаға ықпалы

Мәтіндегі тілдік құралдар гендерлік түсініктерді "victimhood–powerlessness–systemic injustice" моделінде қалыптастырады.

Мысалы:

1. *"an innocent child doing what children do"*
2. *"she may have been too traumatized to speak"*
3. *"she is a mother now."*

Авторлық интенция

Автордың негізгі мақсаты жасөспірімнің зорлық нәтижесінде жүкті болуы арқылы абортқа тыйым салудың әлеуметтік салдарын көрсету және оқырманды белгілі бір позицияға итермелеу.

Мысалы:

1. *"Ashley lives in the heart of abortion-ban America."*
2. *"So Ashley did what girls with no other options do: she did nothing."*
3. *"Dobbs has compounded America's maternal-health crisis."*

Персуазивті стратегиялар

Жалпы қоғамдық мәселе бір кейіпкердің өмірі арқылы беріледі.

Мысалы:

1. *"Ashley was raped by a stranger..."*
2. *"Soon she'll start seventh grade."*

Драматизация стратегиясы

Оқиға трагедия ретінде құрылып, психологиялық қысым сезімі беріледі.

Мысалы:

1. *"nobody is smiling"*
2. *"the room feels like a hiding place"*
3. *"Ashley's face goes blank again."*

Дискурстық құрылым ерекшеліктері

Мәтін классикалық медиа-дискурс құрылымымен беріледі: жеке оқиға → әлеуметтік проблема → статистика → саяси заң → жүйелік дағдарыс → трагедиялық қорытынды.

Мысалы:

1. *"In the fall of 2022..."*
2. *"On Jan. 11..."*
3. *"In their June 2022 decision..."*
4. *"Early data suggests..."*
5. *"She is a mother now."*

2) TIME журналында *«Hip-Hop Needs a #MeToo Reckoning»* тақырыбымен жарияланған келесі мақалада хип-хоп саласында әйгілі атақты тұлғалардан сексуалдық және физикалық зорлыққа ұшыраған бірнеше әйел өз оқиғаларын айтып шыққан. Автор әйелдерге қатысты қысымның жүйелі сипатын көрсету үшін негативті коннотациясы бар лексиканы, экспрессивті бірліктерді және эмоциялық әсері жоғары сөз орамдарын қолданады [10].

Мәтінде бағалауыштық лексика автордың бағалау позициясын айқындап, оқырманға эмоциялық ықпал етуге бағытталған.

Мысалы:

1. *"brutal account"*
2. *"culture of fear"*
3. *"cowardly refusal"*

Экспрессивті бірліктер мәтіннің эмоционалды реңкін күшейтіп, зорлық-зомбылық мәселесін трагедия ретінде көрсетеді.

Мысалы:

1. *"Unfortunately, she will not be the last."*
2. *"And it's about time we recognize it."*

3. *"That their silence has become complicity."*

4. *"This is the watershed moment we've been waiting for."*

Мәтінде дискурсивті маркерлер авторлық ойды жүйелі түрде дамытып, оқырманды қорытындыға жетелейді.

Мысалы:

1. *"Since..."*

2. *"But..."*

3. *"As a result..."*

Автор нақты есімдер, мерзімдер және медиа дереккөздер арқылы мәтіннің сенімділігін арттырады.

Мысалы:

1. *"November 2023"*

2. *"May 17 by CNN"*

Қарама-қарсылық арқылы әйелдердің зардабы мен индустриядағы ер адамдардың үнсіздігі қатар берілетінін көреміз.

Мысалы:

1. *"have remained silent"*

2. *"silence has become complicity"*

3. *"protect it... even at the cost"*

Мәтіндегі тілдік құралдар гендерлік зорлық мәселесін жүйелі құбылыс ретінде қабылдатуға әсер етеді.

Мысалы:

1. *"gender-based oppression"*

2. *"misogynoir"*

3. *"systems of oppression"*

4. *"violence under the rug"*

Бұл мәтіннің негізгі мақсаты — hip-hop индустриясындағы гендерлік зорлық мәселесін көтеріп, оқырманды қоғамдық жауапкершілікке шақыру.

Мысалы:

1. *"why hip-hop needs its own #MeToo movement"*

2. *"it's about time we recognize it"*

3. *"Change requires..."*

Мәтіннің авторы мәселеге нақты кейстерді мысалға келтіріп, оқырманды сендіруге тырысады.

Мысалы:

1. *"six women survivors and one male survivor"*

2. *"surveillance video released... by CNN"*

3. *"Russell Simmons, Dr. Dre, and L.A. Reid"*

Оқиға қауіпті және үрейлі мәдени орта ретінде сипатталып, драматизация жасалады.

Мысалы:

1. *"culture of fear"*

2. *"continued degradation"*

3. “*violence enacted on Black women*”

Мәтін келесі логикамен беріледі: *нақты оқиға* → *индустриядағы жүйелі мәселе* → *мысалдар* → *қорытынды және үндеу*.

Мысалы:

1. “*Since Ventura...*” (*оқиға басталуы*)

2. “*So, what drives survivors...*” (*қорытынды сұрақ*)

3. “*Change requires...*” (*үндеу*)

3) The Washington Post басылымында «*Elon Musk calls claims of sexual misconduct ‘politically motivated’*» атты мақалада, Илон Маскқа қатысты жыныстық қудалау айыптауларына арналған, онда SpaceX компаниясы 2018 жылғы оқиға бойынша ұшақ қызметшісіне 250 000 доллар өтемақы төлегені айтылған, ал Маск бұл айыптауларды үзілді-кесілді жоққа шығарып отыр [11].

1. Бағалауыштық лексика

Мәтінде бағалауыштық бірліктер екі тарапты да көрсетеді: айыптау және қорғаныс.

Мысалы:

1. “*sexually harassed*”

2. “*politically-motivated hit piece*”

3. “*wild accusations*”

4. “*utterly untrue*”

Бұл лексика қақтығыстық, саясиленген дискурсты қалыптастырады.

2. Экспрессивті бірліктер

Экспрессия драматизация арқылы беріледі.

Мысалы:

1. “*completely naked except for a sheet*”

2. “*exposed his genitals*”

3. “*offered to buy her a horse*”

Ал

Маск

тарапынан:

6. “*describe just one thing... She won’t be able to do so.*”

7. “*Elongate as scandal name.*”

Бұл тілдік құралдар оқиғаны сенсациялық сипатқа енгізеді.

3. Дискурсивті маркерлер

Аргументация кезең-кезеңімен дамиды.

Мысалы:

1. “*According to Insider...*”

2. “*The Post has not independently verified...*”

3. “*In a series of tweets...*”

4. “*Moreover...*”

5. “*Finally...*”

Бұл маркерлер дереккөздер арасындағы қашықтықты және тепе-теңдікті көрсетеді.

4. Мәтінді негіздеудің дискурсивтік құралдары

Мәтін сенімділікті арттыру үшін бірнеше стратегия қолданады:

1. *Нақты сома*: \$250,000
2. *Нақты жыл*: 2018
3. *Ұйым атаулары*: Insider, SpaceX, Tesla
4. *Лауазымды тұлғалар*: Christopher Cardaci
5. *Акциялар динамикасы*: 8.7% төмендеу

Сонымен қатар “The Post has not independently verified” формуласы медианың өзін-өзі сақтандыру стратегиясын көрсетеді.

5. Концептуалдық деңгей

Негізгі концептілер:

1. *Sexual misconduct*
2. *Settlement*
3. *MeToo era*
4. *Media accountability*

Гендерлік зорлық мәселесі саяси күрес контекстіне енгізіледі.

6. Коммуникативтік-прагматикалық мақсат

Мәтіннің мақсаты айыптауларды хабарлау және екі тараптың ұстанымдарын көрсету. Сонымен қатар, бұл оқиға саясат және медиа кеңістігіндегі ықпал үшін күрес ретінде фреймделеді.

4) Ms.Magazine басылымында «*Discussions About Bullying Too Often Ignore its Unique Impact on Black Girls*» атты мақалада, 10 жастағы Изабелла Фейт Тиченордың мектептегі нәсілшілдікке негізделген ұзақ уақыттық қорлаудың салдарынан өзіне қол жұмсауы туралы баяндалады. Автор қара нәсілді қыздарға қатысты буллингтің жиі еленбей қалатынын және мектеп әкімшілігінің әрекетсіздігі осындай қайғылы жағдайларға жанама түрде себеп болатынын атап көрсетеді [12].

1. Бағалауыштық лексика

Мәтінде бағалауыштық бірліктер эмоционалды-идеологиялық позицияны айқын білдіреді және оқырманды моральдық әсерге итермелейді.

Мысалы:

1. “*gutted me*”
2. “*hellbent on seeing Black girls as too loud*”
3. “*violent and sometimes even death-dealing schools*”

Бұл лексика оқиғаны жеке трагедия емес, құрылымдық зорлық ретінде фреймдейді.

2. Экспрессивті бірліктер

Автор нарративтік және эмоционалды тәсілді қолданады, жеке тәжірибені қоғамдық проблемаға айналдырады.

Мысалы:

1. “*my heart sunk*”
2. “*hit me like a ton of bricks*”
3. “*I braced myself*”
4. “*She didn't know what to do*”

Бірінші жақ формасы (“I thought”, “I remember”) мәтінді куәлік дискурсына жақындатады.

3. Дискурсивті маркерлер

Дәйектеу жүйелі түрде дамиды:

1. *Жеке реакция*

2. *Тарихи параллель (Ja'Meya Jackson)*

3. *Институционалдық немқұрайлылық*

4. Дискурстың негізділігін қалыптастыру құралдары

Мәтін эмоциямен қатар институционалдық деректерге сүйенеді:

1. *U.S. Department of Justice*

2. *Davis School District*

3. *Documentary Bully (2011)*

4. *Нақты есімдер: Isabella Faith Tichenor, Ja'Meya Jackson*

5. Қарама-қарсылық

Мәтінде бірнеше оппозициялық құрылым бар:

1. *Әсемдік символы (beads) ↔ Трагедия*

2. *Қорғауға тиіс мектеп ↔ Қауіпті орта*

3. *Жәбірленуші ↔ Қылмыстық жауапкершілік*

4. *Балалық шақ ↔ Нәсілдік зорлық*

Контраст эмоциялық және идеологиялық шиеленіс туғызады.

6. Концептуалдық деңгей

Негізгі концептілер:

1. *Anti-Black racism*

2. *Ableism*

3. *Bullying*

4. *Structural violence*

5. *Intersectionality (race + gender + disability)*

Мәтін гендерлік және нәсілдік қысымды қиылысқан (intersectional) формада көрсетеді.

7. Коммуникативті-прагматикалық мақсат

Мектептегі буллингті жеке оқиға емес, анти-қара нәсілшілдік жүйелік көрінісі ретінде көрсету және қоғамды жауапкершілікке шақырады.

Мысалы:

1. *“the district was... an accomplice”*

2. *“to ignore that is to have blood on your hands”*

3. *“the reality of racism... are playing out in our classrooms”*

5) Ms.Magazine басылымында «The Missing Voices in the Epstein Files’ Media Commentary: Sexual Assault Prevention Educators» атты мақалада, Эпштейннің қылмыстарын толық түсіну және болашақта осындай оқиғалардың алдын алу үшін маңызды аспект - жүйелі мәдени мизогиния және әйелдер мен қыздарды жыныстық қанаудың кең таралған түрі назардан тыс қалғаны айтылады [13].

1. Бағалауыштық лексика

Мәтінде бағалауыштық лексика жанжалды тек элиталық қылмыс емес, жүйелік гендерлік мәселе ретінде көрсетуге бағытталған.

Мысалы:

1. *“gigantic media spectacle”*
2. *“conspiracy theory come to life”*
3. *“misogyny of rich and powerful men”*

Бұл бірліктер медиалық сенсация ↔ құрылымдық мәселе оппозициясын қалыптастырады.

2. Экспрессивті бірліктер

Автор риторикалық сұрақтар мен контраст арқылы проблематизация жасайды.

Мысалы:

1. *“Or has it?”*
2. *“So why have so few...?”*
3. *“Why are their voices not...?”*
4. *“When was the last time...?”*

Сонымен қатар интенсификация байқалады:

1. *“throw fuel on the populist fire”*
2. *“heap scorn”*
3. *“steady stream of misogynous sexual scripts”*

Экспрессия оқырманды сыни ойлауға итермелейді.

3. Дискурсивті маркерлер

Мәтін аргументацияны кезең-кезеңмен дамытады:

1. *Сенсациялық пролог*
2. *Медианы сынау*
3. *Құрылымдық талдау*
4. *Феминистік перспективаны енгізу*

Мысалы:

1. *“On closer examination...”*
2. *“But...”*
3. *“And yet...”*
4. *“Of course...”*

Бұл маркерлер авторлық позицияның логикалық дамуын көрсетеді.

4. Дискурстың негізділігін қалыптастыру стратегиялары

Автор позициясын заңдастыру үшін:

1. *Нақты есімдер: Molly Jong-Fast, Anand Giridharadas, Rebecca Solnit, Nina Burleigh*

2. *Ұйымдар мен институттар: The New York Times*

3. *Нақты жыл: 2008*

Бұл фактілік тіректер дәйектеуді академиялық деңгейге көтереді.

5. Қарама-қарсылық

Мәтінде бірнеше дискурсивтік оппозиция бар:

1. Медиа сенсация ↔ Құрылымдық мизогиния
2. Құрбандарды мадақтау ↔ Жүйені талдау
3. Жеке жауапкершілік ↔ Патриархалдық жүйе

Контраст арқылы автор медиа фреймді қайта құрылымдайды.

6. Концептуалдық деңгей

Негізгі концептілер:

1. *Cultural misogyny*
2. *Patriarchal system*
3. *Sexual exploitation*
4. *Sexual objectification*

Мәтін Эпштейн ісін гендерлік үстемдік жүйесінің көрінісі ретінде түсіндіреді.

7. Коммуникативтік-прагматикалық мақсат

Медиа дискурстың бағытын элиталық сенсациядан гендерлік құрылымдық талдауға ауыстыру.

Мысалы:

1. *"It's impossible to understand the scandal fully..."*
2. *"very little attention has been paid..."*
3. *"we're not really serious about getting to the root causes..."*

Автор қоғамды және медианы терең себептерді мойындауға, мәселені жекелеген тұлғалардың қателігі немесе даулы оқиға деңгейінде ғана емес, жүйелік теңсіздік, институционалдық кемсітушілік және мәдени стереотиптер аясында қарастыруға шақырады.

Америкалық жаңалықтар басылымдары әлемдік медиакеңістікте ерекше орын алады, себебі олар халықаралық деңгейде ықпал ете алатын ақпараттық саясатты жүзеге асырып, қоғамдық пікірдің қалыптасуына белсенді түрде қатысады. Мұндай басылымдарда жарияланған мәтіндер тек оқиға туралы хабарлау мақсатында ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәселелерді белгілі бір көзқарас тұрғысынан түсіндіру, бағалау және интерпретациялау функциясын атқарады.

Осы тұрғыда америкалық жаңалықтар басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстарды зерттеу қазіргі лингвистикалық ғылым үшін аса маңызды. Гендер мәселесі бүгінгі таңда тек әлеуметтік-саяси немесе мәдени құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар тілдік категория ретінде де кеңінен қарастырылып келеді.

Сондықтан зерттеуде қолданылған прагма-функционалдық тәсіл медиамәтіннің тек мазмұндық қабатын емес, оның оқырманға әсер ету әлеуетін, бағалаушылық реңкін, әлеуметтік-мағыналық бағдарын және адресаттың қабылдау траекториясын анықтауға мүмкіндік беретінін байқаймыз.

Жоғарыда айқындалған мәтіндерді кешенді салыстыру олардың гендерлік зорлық-зомбылықты әртүрлі дискурсивтік модельдер арқылы қалыптастыратынын көрсетеді. Барлығына ортақ белгі – оқиғаны жай

сипаттаумен шектелмей, оны қоғамдық санада белгілі бір интерпретациялық фреймге орналастыруы және моральдық бағалау ұсынуы.

Алайда айырмашылықтары прагматикалық бағдар мен фреймде көрінеді. Бірінші мәтін жеке трагедиядан институционалдық мәселеге өтетін репортаждық модельге сүйенеді; эмпатия мен драматизация жетекші. Екінші мәтін айыптаушы сипатта, зорлықты мәдени-индустриялық жүйе ретінде бекітеді. Үшінші мәтінде гендерлік айыптау медиалық-саяси қарсыластық кеңістігіне ауысып, моральдық талқылаудан гөрі репутациялық және нарықтық аспектілер алға шығады. Төртінші мәтін интерсекционалдық талдау арқылы гендерлік мәселені нәсілдік және әлеуметтік теңсіздікпен байланыстырып, куәлік нарративін қолданады. Бесінші мәтін метамедиалық позицияға көшіп, сенсациядан құрылымдық мизогинияны ашуға бағытталады.

Демек, гендерлік тақырыптағы дискурс бір ғана репрезентациялық модельмен шектелмейді, ол драматизация, саясиландыру және құрылымдық сын стратегиялары арқылы әртүрлі прагматикалық мақсаттарды жүзеге асырады. Бұл мәтіндердің барлығында тіл тек ақпарат жеткізуші құрал емес, қоғамдық моральдық бағалауды қалыптастыратын, жауапкершілік шекарасын айқындайтын және гендерлік теңсіздікті белгілі бір фреймде бекітетін дискурстық механизм ретінде қызмет етеді.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген материалдарды талдай отырып, берілген нәтижелерді көрсете отырып, америкалық жаңалықтар басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстардың прагма-функционалдық табиғаты күрделі әрі көпқырлы екендігі анықталды. Зерттеу барысында гендерлік тақырыптағы медиамәтіндердің құрылымдық ұйымдасуы, бағалауыштық реңкі және ықпал ету тетіктері арқылы қоғамдағы әлеуметтік нормалар мен идеологиялық ұстанымдардың тіл арқылы бекітілетінін айқындадық.

Америкалық медиадискурста гендер мәселесінің тек ақпараттық деңгейде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-идеологиялық кеңістікте ұсынылатынын көрсеттік. Атап айтқанда, мәтіндерде гендерлік зорлық-зомбылық, дискриминация, құқықтық шектеулер және теңсіздік мәселелері белгілі бір дискурстық стратегиялар арқылы интерпретацияланып, оқырман санасында моральдық-әлеуметтік бағалау қалыптастыруға бағытталған. Бұл тұрғыда медиамәтіндер қоғамдық пікірді реттеуші және әлеуметтік шындықты құрастырушы құрал ретінде көрініс тапты.

Зерттеу барысында қолданылған прагма-функционалдық талдау әдісі гендерлік бағыттағы мәтіндерде бағалауыштық лексика, экспрессивті бірліктер және дискурсивті маркерлердің прагматикалық қызметін анықтауға мүмкіндік берді. Бірінші мәтінде жеке трагедияны көрсету арқылы қоғамдық дағдарысты ашуға бағытталған персонализация және драматизация стратегиялары басым болса, екінші мәтінде әлеуметтік айыптау, қоғамдық

жауапкершілікке шақыру және идеологиялық позицияны айқын көрсету тәсілдері жетекші орын алды. Бұл ерекшелік медиадискурста гендерлік мәселелердің әртүрлі әлеуметтік контексттерде әртүрлі прагматикалық мақсатта ұсынылатынын дәлелдейді.

Сонымен қатар екі мәтінде де гендерлік түсініктер қоғамдық санада «қорғансыздық», «жүйелік әділетсіздік», «үнсіздік мәдениеті» және «әлеуметтік жауапкершілік» секілді мағыналық модельдер арқылы қалыптастырылатыны байқалды. Америкалық жаңалықтар дискурсында гендерлік тақырыптар көбіне әлеуметтік теңсіздік пен билік қатынастарының көрінісі ретінде сипатталып, адресатқа әсер ету әлеуеті жоғары тілдік құралдар арқылы беріледі.

Осылайша, жүргізілген зерттеу америкалық жаңалықтар басылымдарындағы гендерлік бағыттағы дискурстардың прагматикалық және функционалдық ерекшеліктерін айқындап, медиамәтіндердің қоғамдық санаға ықпал ету механизмдерін анықтауға мүмкіндік берді. Бұл зерттеу нәтижелері гендерлік медиадискурсты әрі қарай кешенді түрде талдауға, сондай-ақ қазіргі лингвистикадағы дискурсология мен прагмалингвистика бағыттарын теориялық тұрғыдан толықтыруға негіз бола алады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Шакенова М. Т., Миятбекова З. У., Джилкишиева М. С., Баймаханбетов М. А. Манипулятивті БАҚ дискурсын зерттеуде корпустық талдау әдістерін қолдану // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2025. – № 1 (76). – С. 341–356. – DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.023>.

[2] Tatyeva Zh., Zagidullina A.A. Comparative discourse analysis of Kazakhstanian universities' organisational identity // Discourse & Communication. – 2023. – Vol. 17. – № 4. – P. 494–521. – DOI: <https://doi.org/10.1177/17504813231163092>

[3] Vohlídalová M. The Perception and Construction of Sexual Harassment by Czech University Students // Sociologický časopis / Czech Sociological Review. – 2011. – Vol. 47. – No. 6. – P. 1119–1147.

[4] Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. – London: Longman, 1995. – 265 p.

[5] Cameron D. Gender and Language Ideologies. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 192 p.

[6] Ажгихина Н. И. Гендерные стереотипы в современных массмедиа // Женщины: свобода слова и творчества. – М.: Эслан, 2001. – 224 с.

[7] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 390 с.

[8] Litosseliti L. Gender and Language: Theory and Practice. – London: Routledge, 2006. – 234 p.

[9] Alter C. She Wasn't Able to Get an Abortion. Now She's a Mom. Soon She'll Start 7th Grade <https://time.com/6303701/a-rape-in-mississippi/> 23.03.2025

[10] Crumpton T. Hip-Hop Needs a #MeToo Reckoning <https://time.com/6992188/hip-hop-metoo-reckoning-essay/> 23.03.2025

[11] Gregg A. Elon Musk calls claims of sexual misconduct 'politically motivated' <https://www.washingtonpost.com/business/2022/05/20/musk-flight-attendant-spacex/> 25.02.2026

[12] Lindsey B. Discussions About Bullying Too Often Ignore its Unique Impact on Black Girls <https://msmagazine.com/2022/01/06/isabella-faith-tichenor-jameya-jackson-bullying-black-girls-racism/> 25.02.2026

[13] Katz J. The Missing Voices in the Epstein Files' Media Commentary: Sexual Assault Prevention Educators <https://msmagazine.com/2026/02/19/epstein-men-protect-experts-masculinity-male-peer-complicit-sexual-assault/> 25.02.2026

REFERENCES

[1] Shakenova M.T., Miyatbekova Z.U., Djilkishieva M.S., Baimakhanbetov M.A. Manipulyativti BAQ diskursyn zertteude korpustyq taldaу adisterin qoldanu [Application of corpus analysis methods in studying manipulative media discourse] // Izvestiya KaZUMOIMYA imeni Abylaj khana. – 2025. – T. 76. – No. 1. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.1.76.023>. [in Kaz.]

[2] Tatyeva Zh., Zagidullina A.A. Comparative discourse analysis of Kazakhstani universities' organisational identity // Discourse & Communication. – 2023. – Vol. 17. – № 4. – P. 494–521. – DOI: <https://doi.org/10.1177/17504813231163092>

[3] Vohlídalová M. The Perception and Construction of Sexual Harassment by Czech University Students // Sociologický časopis / Czech Sociological Review. – 2011. – Vol. 47. – No. 6. – P. 1119–1147.

[4] Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. – London: Longman, 1995. – 265 p.

[5] Cameron D. Gender and Language Ideologies. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 192 p.

[6] Azhgikhina N.I. Gendernye stereotipy v sovremennyh massmedia [Gender stereotypes in modern mass media] // Zhenshiny: svoboda slova i tvorchestva [Women: Freedom of Speech and Creativity]. Moscow: Eslan, 2001 – 224 s. [in Rus.]

[7] Karasik V.I. Yazykovoi krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Volgograd: Peremena, 2002 – 390 s. [in Rus.]

[8] Litosseleti L. Gender and Language: Theory and Practice. – London: Routledge, 2006. – 234 p.

[9] Alter C. She Wasn't Able to Get an Abortion. Now She's a Mom. Soon She'll Start 7th Grade <https://time.com/6303701/a-rape-in-mississippi/> 23.03.2025

[10] Crumpton T. Hip-Hop Needs a #MeToo Reckoning <https://time.com/6992188/hip-hop-metoo-reckoning-essay/> 23.03.2025

[11] Gregg A. Elon Musk calls claims of sexual misconduct 'politically motivated' [Electronic resource]. <https://www.washingtonpost.com/business/2022/05/20/musk-flight-attendant-spacex/> 25.02.2026

[12] Lindsey B. Discussions About Bullying Too Often Ignore its Unique Impact on Black Girls <https://msmagazine.com/2022/01/06/isabella-faith-tichenor-jameya-jackson-bullying-black-girls-racism/> 25.02.2026

[13] Katz J. The Missing Voices in the Epstein Files' Media Commentary: Sexual Assault Prevention Educators <https://msmagazine.com/2026/02/19/epstein-men-protect-experts-masculinity-male-peer-complicit-sexual-assault/> 25.02.2026

ГЕНДЕРНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ДИСКУРСЫ В АМЕРИКАНСКИХ НОВОСТНЫХ ИЗДАНИЯХ

*Жумабаева Д.Е.¹, Загидуллина А.А.²

*^{1,2}ҚазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В современном медиапространстве американская публицистика формирует гендерные дискурсы и влияет на общественное мнение и ценности. Она активно воздействует на массовое сознание, закрепляя определённые представления о гендерных ролях, правах и обязанностях, а также транслируя модели поведения, которые воспринимаются как социально приемлемые или, наоборот, отвергаемые. Язык публицистики выполняет не только информационную функцию, но также обладает экспрессивной, прагматической и ценностно-ориентированной функциями, превращаясь в мощный инструмент воздействия на массовое сознание. Риторические механизмы воздействия, используемые в публицистических текстах, включают эмоционально-оценочную лексику, метафоры и другие экспрессивные средства языка.

Целью данного исследования является анализ языковых и прагма-функциональных особенностей гендерно-ориентированных дискурсов в американской публицистике, а также выяснение того, каким образом через язык формируются общественные ценности и нормативные представления.

Материалом для анализа послужили тексты, опубликованные в американских журналах *Time*, *Washington Post* и *Ms. Magazine* отражающие широкий спектр позиций по вопросам, связанные с правами женщин, гендерном насилии, дискриминации и представительстве женщин в политике. Проведён прагма-функциональный анализ статей через которые медиа конструируют повестку и формируют общественные установки.

Ценность исследования заключается и в том, что оно показывает многослойность медиадискурса: тексты не только отражают социальную действительность, но и активно её конструируют, предлагая аудитории определённые интерпретации и рамки восприятия. Публицистические материалы о репродуктивных правах, гендерном насилии, дискриминации и политическом представительстве женщин формируют повестку дня и задают направление общественным дискуссиям. Это исследование показывает, что язык в медиатекстах является важным инструментом воздействия на массовое сознание и именно через него формируются и закрепляются идеологические установки и социальные ориентиры.

Результаты исследования показали, что американская публицистика активно использует языковые средства для конструирования гендерного дискурса. Кроме того, установлено, что публицистические тексты не ограничиваются простым отражением реальности, а функционируют как риторико-идеологические конструкции.

В ходе исследования, посредством анализа лингвистических и прагма-функциональных особенностей гендерно-ориентированных публицистических текстов, была выявлена научная значимость языка в формировании гендерных ценностей и социальных норм в обществе.

Практическая значимость связана с возможностью применения полученных результатов при анализе медиадискурса, а также в целях развития медиаграмотности и критического осмысления гендерной проблематики в современном обществе.

Ключевые слова: медиапространство, медиадискурс, медианарративы, публицистические тексты гендерной тематики, медиавоздействие, гендерное равенство, прагма-функциональный анализ, языковые особенности публицистических текстов

GENDER-ORIENTED DISCOURSES IN AMERICAN MEDIA NEWS

*Zhumabayeva D.Y.¹, Zagidullina A.A.²

^{*1,2}Kazakh Ablai khan UIR&WL, Almaty, Kazakhstan

Abstract. In the modern media space, American publicistic discourse shapes gender discourses and influences public opinion and values. It actively impacts mass consciousness by reinforcing certain notions of gender roles, rights, and responsibilities, as well as by transmitting behavioral models perceived as socially acceptable or, conversely, rejected. The language of publicistic discourse performs not only an informative function but also expressive, pragmatic, and value-oriented ones, becoming a powerful tool for influencing public consciousness. The rhetorical mechanisms of influence used in publicistic texts include emotionally evaluative vocabulary, metaphors, and other expressive linguistic means.

The objective of this study is to analyze the linguistic and pragma-functional characteristics of gender-oriented discourses in American publicistic media, with a particular focus on how language shapes social values and normative perspectives.

The material selected for analysis includes articles published in the American magazines such as *Time*, *Washington Post* and *Ms. Magazine* which reflect a broad spectrum of positions on rights of women, gender-based violence, discrimination, and women's political representation. A pragma-functional analysis of articles was conducted to reveal how the media construct agendas and shape public attitudes.

The value of the study also lies in demonstrating the multilayered nature of media discourse: texts not only reflect social reality but also actively construct it, offering audiences specific interpretations and frameworks of perception. Publicistic materials on reproductive rights, gender-based violence, discrimination, and women's political representation shape the public agenda and set the direction of social debates. This research demonstrates that language in media texts is an important tool for influencing mass consciousness, through which ideological attitudes and social orientations are formed and reinforced.

The results of the study demonstrated that American publicistic discourse actively employs linguistic means to construct gender discourse. Moreover, it was found that publicistic texts do not merely reflect reality but function as rhetorical and ideological constructs.

Through the analysis of the linguistic and pragma-functional features of gender-oriented publicistic texts, the scientific significance of language in shaping gender values and social norms in society was identified.

Its practical relevance is found in the potential application of the research findings in the analysis of media discourse, as well as in enhancing media literacy and encouraging critical engagement with gender issues in contemporary society.

Keywords: media space, media discourse, media narratives, publicistic texts on gender topics, media influence, gender equality, pragma-functional analysis, linguistic features of publicistic texts

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 04.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Жумабаева Динара Ерсеновна – педагогика ғылымдарының магистрі, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-9748-9831>, e-mail: diko_23_04@mail.ru

Загидуллина Алия Адамбековна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, e-mail: aluth@mail.ru

Информация об авторах:

Жумабаева Динара Ерсеновна – магистр педагогических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-9748-9831>, e-mail: diko_23_04@mail.ru

Загидуллина Алия Адамбековна – доктор филологических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, e-mail: aluth@mail.ru

Information about the authors:

Zhumabayeva Dinara Yersenovna – Master of Pedagogical Sciences, Kazakh Ablai Khan University of international Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-9748-9831>, e-mail: diko_23_04@mail.ru

Zagidullina Aliya Adambekovna – Doctor of Philology, Professor, Kazakh Ablai Khan University of international Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8221-8932>, e-mail: aluth@mail.ru

UDC 81-11

IRSTI 16.01.29

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.012>

TWENTY-FIRST CENTURY NEOLOGISMS: FORMATION AND SEMANTIC SHIFTS

*Imangaliyeva D.B.¹, Yeshmuratova A.T.², Tolegenova A.M.³, Aitkulova G.A.⁴

^{*1,2} South Kazakhstan University named after M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan

³ Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Zh.Tashenov University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract. This study offers a comprehensive analysis of the formation mechanisms and semantic shifts characterizing twenty-first-century English neologisms, with a particular focus on lexical innovations that emerged between 2000 and 2024. Grounded in cognitive-semantic theory and employing a corpus-driven methodological framework, the research examines 450 neologisms extracted from major linguistic corpora, including COCA, NOW, and GloWbE, alongside extensive datasets from Reddit and Twitter, allowing for a multidimensional investigation of both institutionalized and digitally emergent lexical items.

The analysis reveals that the digital era has fundamentally reshaped morphological productivity, with blending, compounding, and acronymization functioning as the most prolific word-formation mechanisms, reflecting the communicative pressures of online discourse characterized by brevity, multimodality, and expressive density. In parallel, the study identifies key semantic processes such as metaphorical extension, evaluative drift, pejoration, amelioration, and broader patterns of resemanticization which demonstrate the rapid evolution of meaning as neologisms circulate across technologically mediated environments.

The findings further indicate that neologisms operate not merely as lexical expansions but as dynamic semiotic responses to accelerating technological innovation, shifting sociopolitical conditions, and intensifying cultural dynamics, with digital communities, algorithmic amplification, and platform-specific discourse norms playing a central role in their adoption and ideological loading. Overall, the research underscores the significance of neologisms as indicators of conceptual change in contemporary society, contributing to theoretical discussions in cognitive semantics and neology, while offering practical implications for lexicography, language education, media analysis, and the study of digital discourse.

Keywords: neologisms, semantic shift, lexical innovation, cognitive semantics, digital communication, English linguistics, 21-century, interaction

Introduction

The early twenty-first century has brought accelerated technological, social, and cultural transformation, resulting in an unprecedented expansion of English lexical resources. Neologisms now emerge at a rate unmatched in previous centuries [1]. Digital communication, artificial intelligence, platform-based interaction and globalized cultural flows have created fertile conditions for linguistic innovation.

Recent scholarship observes that neologisms have increasingly become indexical signs of social change, reflecting shifting identities, modes of interaction, and ideological orientations [2]. Despite vast descriptive work on new vocabulary, relatively few studies integrate structural formation mechanisms with semantic evolution in a single analytical framework.

The novelty of this research is multifaceted and lies in several key contributions to contemporary linguistic scholarship.

Firstly, the study offers the first integrated analytical model that simultaneously examines structural word-formation mechanisms and trajectories of semantic change in twenty-first-century English neologisms within a unified framework. While existing research tends to isolate either morphological productivity or semantic drift, this study demonstrates that these two dimensions are deeply interdependent, particularly in digitally mediated communication environments.

Secondly, the article provides an empirically grounded, corpus-based account of lexical innovation using large-scale datasets (COCA, NOW, GloWbE, Reddit, Twitter archives from 2020–2024), enabling a level of coverage and representativeness that surpasses traditional qualitative studies. By analyzing 450 neologisms across multiple genres including news discourse, social media, technological communication and online subcultures which the study captures the breadth and ecological validity of contemporary lexical change.

Thirdly, the research uncovers new patterns of accelerated semantic evolution, showing how digital circulation mechanisms (virality, memetic replication, algorithmic amplification, platform-specific discourse norms) reshape lexical meanings within remarkably short timeframes. The study demonstrates that semantic shifts such as metaphorical reframing, evaluative drift and ideological polarization now occur at tempos previously unseen in linguistic history.

Fourthly, the study positions neologisms as indexical markers of ideological and sociocultural dynamics, revealing how terms emerging from online communities encode shifting attitudes toward identity, technology, politics, and social behavior. This perspective contributes to critical linguistics and ecolinguistics by showing how lexical innovations construct, reproduce or challenge contemporary ideological formations.

The research introduces a theoretically novel, methodologically rigorous, and empirically rich account of neologisms as dynamic semiotic artifacts shaped by and shaping the sociotechnical realities of the twenty-first century.

The overarching aim of this study is to develop a comprehensive, multidimensional understanding of neologism formation and semantic change in contemporary English. More specifically, the study seeks to: identify and classify the dominant word-formation mechanisms that drive lexical innovation in the digital age,

trace and analyze semantic shifts in newly coined lexical items, focusing on metaphorical extension, narrowing/broadening, evaluative shifts, and pragmatic reinterpretation, examine the role of digital communication environments including algorithmic platforms, online communities and multimodal interaction in shaping both the structural emergence and semantic evolution of neologisms.

In doing so, the study aims to contribute to broader debates in lexical semantics, cognitive linguistics, digital discourse analysis and sociolinguistics.

This study is guided by four interrelated hypotheses that reflect contemporary theoretical debates on lexical innovation, digital communication and semantic change.

It is hypothesized that the most productive mechanisms of neologism formation in the twenty-first century are blending, compounding, and acronymization. These processes are particularly favored in digital communicative environments, where users prioritize brevity, expressiveness and multimodal compatibility. The constraints and stylistic norms of platforms such as Twitter, TikTok and Reddit promote compact and innovatively structured lexical forms. Furthermore, affixation patterns such as *eco-*, *tech-*, and *-core* acquire new semantic layers as they circulate within online communities and ideological discourse spaces, reflecting expanding sociocultural associations and indexical meanings.

The second hypothesis posits that newly coined lexical items undergo rapid, multidirectional semantic shifts due to the high velocity and recursive nature of digital text circulation. These semantic transformations manifest through various processes, including metaphorical extension (e.g., *cloud*, *virus*, *echo chamber*), evaluative drift (e.g., *cringe*, *based*) and processes of pejoration and amelioration (e.g., *Karen*, *geek*).

The third hypothesis asserts that digital environments act not solely as channels for lexical diffusion but as ideological ecosystems that actively shape meaning. Through the interplay of online communities, algorithmic visibility and memetic reproduction, neologisms become markers of identity and ideological stance. They encode group belonging, articulate opposition or alignment within political and cultural debates, and function as tools of social evaluation.

The fourth hypothesis suggests that word-formation patterns and semantic shifts are structurally and cognitively interconnected. Certain morphological structures particularly blends and ideologically salient affixations are inherently predisposed to rapid semantic reinterpretation due to their hybrid, playful or culturally indexical character.

Building on these hypotheses, the present article addresses an existing

gap in linguistic scholarship by examining both the formation processes of neologisms and the semantic shifts they undergo over time. The study is guided by the following research questions:

1. Which word-formation mechanisms dominate neologism production in the twenty-first century?
2. What types of semantic shifts are most prevalent in newly coined lexical items?
3. How do digital contexts influence both the structural formation and semantic reinterpretation of emerging lexical items?

Materials and methods

This study employs a multi-layered methodological approach designed to ensure the validity, reliability, and representativeness of the analysis of neologism development in the early twenty-first century. The dataset comprises 450 neologisms documented between 2000 and 2024, selected from multiple authoritative corpora and lexicographic sources. Data were drawn from the Corpus of Contemporary American English (COCA), providing balanced coverage across spoken, academic, fictional, and journalistic registers; the News on the Web Corpus (NOW), offering continuously updated global news data; and the Global Web-Based English Corpus (GloWbE), which enables cross-regional comparison across twenty English-speaking regions.

To enhance ecological validity, the study incorporates naturally occurring language from digital communication environments. Neologisms were extracted from Reddit and Twitter datasets (2020–2023) via the Pushshift API, capturing spontaneous, high-frequency language use characteristic of online discourse. In addition, the Oxford English Dictionary New Words Lists (2020–2024) were used to verify attestation, frequency trends and first recorded usage.

The cognitive-semantic component is grounded in established theoretical frameworks (Evans, 2020; Geeraerts, 2023), ensuring theoretical validity. Neologisms were systematically analyzed for semantic processes including metaphorization, metonymic extension, broadening, narrowing, pejoration, amelioration and evaluative drift. The use of clearly defined analytical categories enhances analytical consistency and replicability, allowing for a structured interpretation of semantic change across contexts [3].

To address the influence of digital environments, the study incorporates contextual media analysis, which contributes to contextual validity. This component examines platform-specific constraints (e.g., character limits, meme formats, and community norms), as well as mechanisms of algorithmic visibility, viral dissemination, and multimodal interaction. Such an approach ensures that linguistic data are interpreted within their authentic communicative environments rather than in isolation [4].

The research procedure was conducted in several systematic stages to ensure methodological transparency. Firstly, neologisms were classified according to

their morphological structure. Secondly, their distribution across corpora was analyzed in terms of frequency, genre variation, regional diffusion, and temporal dynamics. Thirdly, semantic trajectories were traced over a period of three to ten years using concordance analysis, enabling the identification of shifts in meaning, connotation, and pragmatic function. Finally, each item was examined for evaluative and ideological change, including patterns of social indexing and group alignment.

Overall, the combination of diverse data sources, theoretically grounded analytical frameworks, and multi-stage procedures ensures a high degree of methodological validity, allowing for robust and reliable conclusions regarding neologism formation and semantic change in digitally mediated communication.

Results

The analysis of the 450-item dataset reveals that neologism formation in the twenty-first century is characterized by significant structural innovation driven by digital communication environments. Four dominant mechanisms were identified: blending (32%), compounding (26%), acronymization (18%), and affixation (14%), followed by clipping (6%) and borrowing or hybridization (4%).

Blending emerges as the most productive mechanism. It involves merging elements of two lexemes into compact forms such as *infodemic*, *doomscrolling*, and *shoppertainment*. These formations frequently appear in contexts of global disruption, particularly during the COVID-19 pandemic, where rapid lexical innovation accompanied social and informational change. Blends also demonstrate strong memetic potential, spreading widely across digital platforms due to their expressive and emotionally charged structure [5].

Table 1. Dominant Word-Formation Mechanisms in Twenty-First-Century English Neologisms (2000–2024)

Word-formation mechanism	Percentage of occurrences (n = 450)	Representative examples	Semantic / functional notes
Blending	32%	<i>infodemic</i> (information + epidemic); <i>doomscrolling</i> (doom + scrolling); <i>shoppertainment</i> (shopping + entertainment)	Highly productive in digital discourse; often indexical of crises and emotional states; easily memetic.
Compounding	26%	<i>binge-watch</i> ; <i>zero-emission</i> ; <i>smart-home</i>	Transparent structure facilitates rapid global diffusion; common in tech, lifestyle, and environmental domains.
Acronymization	18%	<i>NFT</i> (non-fungible token); <i>FOMO</i> (fear of missing out); <i>WFH</i> (work from home)	Favored in fast-paced online environments; signals in-group identity; abbreviations often undergo semantic autonomy.
Affixation	14%	<i>techlash</i> (tech- + lash); <i>ecoguilt</i> (eco- + guilt); <i>cottagecore</i> (-core)	Affixes acquire new ideological and cultural meanings; reflect sociotechnical and aesthetic trends.

Twenty-first century neologisms: formation and semantic shifts

Clipping Truncation	/	6%	<i>app</i> (application) ; <i>vid</i> (video) ; <i>coord</i> (coordinator)	Driven by need for brevity; common in speech and informal online contexts.
Borrowing Hybridization	&	4%	<i>emoji</i> (Japanese borrowing) ; <i>hygge</i> (Danish) ; <i>hackathon</i> (hybrid: hack + marathon)	Enters English through cultural globalization and digital subcultures.

Source: authors' own development.

Compounding represents the second most frequent mechanism (26%). Examples such as binge-watch, zero-emission, and smart-home illustrate the transparency and interpretability of compounds. These forms are particularly common in technological, environmental, and lifestyle domains, facilitating rapid diffusion across global English contexts.

Acronymization accounts for 18% of the dataset and is closely associated with digital communication constraints. Forms such as NFT, FOMO, and WFH are widely used in high-frequency online interaction. These units often undergo semantic stabilization and become independent lexical items within specific discourse communities.

Affixation (14%) demonstrates the emergence of productive morphemes such as eco-, tech-, and -core. Examples including ecoguilt, techlash, and cottageware show that affixes increasingly carry ideological and cultural meanings beyond their grammatical function.

Semantic analysis reveals several dominant patterns of change: metaphorical extension, evaluative drift, pejoration and amelioration, and semantic narrowing and broadening. Metaphorical extension is evident in cases such as virus, cloud and echo chamber, where meanings shift from physical to abstract domains. Evaluative drift is observed in items such as cringe and based, which acquire affective and ideological connotations. Processes of pejoration (Karen) and amelioration (geek) reflect changing social attitudes, while narrowing (tweet) and broadening (friend) demonstrate shifts in semantic scope [6].

Frequency-based observation supports these findings, indicating that structural innovation and semantic change are closely linked to digital communication practices.

The findings demonstrate that neologism formation in the twenty-first century reflects the interaction between linguistic structure, digital communication and sociocultural dynamics. The dominance of blending confirms that contemporary discourse favors compact, expressive and rhetorically effective forms, particularly in online environments where speed and emotional engagement are essential.

Compounding remains highly productive due to its semantic transparency, enabling efficient communication across diverse linguistic and cultural contexts. This supports the view that clarity and interpretability remain key factors in lexical diffusion, even in rapidly evolving digital environments.

Acronymization reflects the pressures of communicative economy and the role of language in constructing group identity. The widespread use of forms such

as NFT and FOMO demonstrates how linguistic compression can facilitate both efficiency and social indexing within digital communities.

Affixation illustrates the expansion of morphological processes into the domain of cultural and ideological meaning. Affixes such as *-core* and *eco-* function as semiotic markers that encode identity, values and social positioning, indicating a shift toward more symbolically loaded word-formation processes.

The observed patterns of semantic change challenge traditional models of gradual linguistic evolution. Instead, semantic shifts in the digital era are rapid, multidirectional, and socially mediated. Metaphorical extension highlights the role of cognitive mechanisms in interpreting technological phenomena, while evaluative drift demonstrates the influence of affect and ideology on meaning construction.

Processes of pejoration and amelioration reveal the role of digital discourse in negotiating social identities and cultural norms. Similarly, semantic narrowing and broadening reflect the transformation of social relationships and communicative practices in networked environments [7].

These findings suggest that contemporary neologisms function not only as lexical innovations but also as indicators of broader sociotechnical and ideological change. Language in the digital age is shaped by algorithmic dissemination, participatory culture, and continuous meaning negotiation.

The study contributes to cognitive linguistics, sociolinguistics, and discourse studies by demonstrating that linguistic change is increasingly dynamic, context-dependent, and ideologically driven. It also highlights the need for updated theoretical frameworks capable of accounting for rapid semantic evolution in digitally mediated communication.

In practical terms, the results have implications for lexicography, language education and corpus linguistics. The accelerated pace of lexical change requires more adaptive dictionary practices, greater integration of digital discourse in language teaching and the development of corpora that capture real-time linguistic innovation.

The distribution highlights blending as the dominant mechanism, reflecting the linguistic creativity and expressive demands of digital environments. Compounding and acronymization follow closely, both responding to the need for conceptual clarity and communicative efficiency. The rise of ideologically charged affixation (*-core*, *-eco*, *-tech*) demonstrates the increasing role of online communities in shaping morphological productivity. Borrowings and clippings remain present but comparatively less influential, contributing to the diversification rather than the core dynamics of neologism formation.

Compounding represents 26% of the analyzed neologisms, making it the second most prevalent mechanism. Unlike blends, compounds maintain a transparent structure that preserves the meaning of their component lexemes. Examples include *binge-watch*, *zero-emission* and *smart-home*. These forms

gained prominence largely due to their semantic clarity, enabling easy interpretation across global English varieties.

Compounds tend to emerge in domains associated with technology, environmental discourse, and lifestyle practices. For instance, *binge-watch* reflects shifts in media consumption facilitated by streaming platforms; *smart-home* signals the integration of artificial intelligence into domestic environments; and *zero-emission* aligns with global sustainability initiatives. Because compounds preserve a high degree of lexical transparency, they readily diffuse across cultures and registers, appearing in both specialized technical discourse and mainstream media.

Furthermore, compounding supports rapid lexical expansion in conceptual fields that demand terminological precision. The transparent compositionality of compounds allows newly formed terms to enter discourse without requiring additional explanation, accelerating their adoption [8].

Acronymization accounts for a significant proportion of neologisms and is strongly associated with the communicative demands of digital platforms. The analysis reveals that acronyms such as *NFT* (“non-fungible token”), *FOMO* (“fear of missing out”), and *WFH* (“work from home”) spread rapidly in high-frequency online contexts, particularly those characterized by brevity constraints (e.g., Twitter), real-time communication and multimodal textual practices.

Acronymization responds directly to the need for linguistic efficiency. As digital users encounter and produce large volumes of text, shorter forms enable faster processing and greater participation in online interaction. Acronyms also contribute to in-group identity construction, functioning as linguistic markers that differentiate experienced community members from outsiders. For example, *NFT* became central to blockchain, gaming and digital art communities, where its use signals familiarity with specialized knowledge.

Another important finding is the semantic opacity that often accompanies acronyms. Once integrated into discourse, abbreviations tend to acquire meanings distinct from their original expansions, indicating early stages of lexicalization. This process exemplifies how structural compression can lead to semantic autonomy within digitally mediated lexicons.

Affixation remains a productive mechanism of neologism formation, though it exhibits new characteristics shaped by twenty-first-century sociocultural dynamics. The study identifies recurring affixes such as *tech-*, *eco-*, and *-core*, each of which carries culturally salient and ideologically loaded associations. For example, *techlash* reflects public backlash against major technology companies; *ecoguilt* captures emotional responses to environmentally harmful behavior and *cottagecore* denotes an aesthetic movement idealizing pastoral lifestyles.

Unlike traditional affixation, which typically involves predictable semantic patterns, modern affixes often develop indexical meanings that transcend purely grammatical functions. The rise of *-core*, for instance, demonstrates how a single morpheme can become a productive marker of aesthetic or subcultural

identity, generating terms such as *goblincore*, *fairycore*, and *grungecore*. These derivatives illustrate how affixes can function as semiotic resources encoding communal values and ideological stances [9].

Affixation in the digital age, therefore, reflects not only morphological productivity but also cultural semiotic expansion, as affixes acquire new connotations through their repeated use in online communities.

The analysis demonstrates that semantic change in twenty-first-century neologisms is both accelerated and multidirectional, shaped by the dynamics of digital communication, memetic circulation, and ideological contestation [10]. Unlike traditional diachronic change, which occurs slowly over long historical periods, semantic shifts observed in digital-era neologisms often take place within months or a few years, reflecting the immediacy and intensity of online discourse. Several dominant patterns of semantic evolution emerged within the dataset, including metaphorical extension, evaluative drift, pejoration and amelioration, semantic narrowing and broadening. These patterns illustrate how new lexical items evolve as users reinterpret meaning in response to technological, social and cultural transformations.

Discussion

Metaphorical extension appears as one of the most pervasive mechanisms of semantic innovation in digital culture. Online environments encourage the conceptualization of technological phenomena through familiar embodied metaphors, making abstract concepts more cognitively accessible. For example, *virus* is traditionally referring to a biological pathogen was extended to describe malicious software, *cloud* shifted from a meteorological term to representing distributed online storage systems and *echo chamber* evolved into a widely used metaphor for digitally enforced ideological isolation.

Evaluative drift constitutes a significant semantic phenomenon whereby neologisms acquire affective or ideological connotations over time. In many cases, initially neutral or descriptive terms evolve toward positive or negative evaluative meanings due to repeated use in socially charged contexts. For instance, *cringe*, originally denoting a feeling of embarrassment, expanded into a broader marker of social judgment used to critique behaviors, aesthetics or political statements. Similarly, *based* shifted from a neutral descriptor to a positively valorized term signaling ideological confidence, authenticity or resistance to mainstream opinion.

Such evaluative shifts are strongly correlated with the dynamics of online memetic cycles, where repeated humorous, ironic or critical usage can rapidly transform a term's emotional charge. Evaluative drift thus reflects how communal attitudes, affective responses and discursive norms shape meaning in participatory digital environments.

Another significant semantic pattern is the process of pejoration and amelioration, both of which are closely tied to identity politics and cultural

attitudes. The term *Karen*, originally a given name, underwent rapid pejoration, becoming a stereotype associated with entitlement, social privilege and confrontational behavior toward service workers or minorities. Conversely, *geek*, historically used as an insult referring to socially awkward individuals have ameliorated into a positive descriptor signaling expertise, technological literacy and passion-driven professionalism.

The final pattern observed involves shifts in semantic scope, either through narrowing or broadening. The term *tweet*, originally referring to a bird's vocalization, narrowed to denote messages posted on the platform Twitter, demonstrating platform-induced semantic specialization. Conversely, *friend* broadened to refer to both offline and online social connections, reflecting the redefinition of interpersonal relationships in networked societies.

These changes underscore the influence of digital contexts on reconceptualizing social relations and communicative practices. Narrowing often occurs when a lexical item becomes closely associated with a proprietary technology or platform, while broadening reflects the increasing hybridity of online and offline identities. Together, these processes show how semantic scope adapts to new communicative ecologies.

Table 2. Typology of Semantic Shifts in Twenty-First-Century English Neologisms (2000–2024)

Type of semantic shift	Description	Representative examples	Sociocultural / cognitive function
Metaphorical Extension	Meaning extends through conceptual mapping from physical to abstract domains.	<i>virus</i> → “computer virus”; <i>cloud</i> → “online storage”; <i>echo chamber</i> → ideological isolation	Increases cognitive accessibility of complex technologies; supports conceptual framing.
Evaluative Drift	A term acquires new affective or ideological connotations through repeated usage.	<i>cringe</i> → from embarrassment to social disapproval; <i>based</i> → from neutral to positively ideological	Reflects memetic trends; indexes group norms and emotional stances.
Pejoration / Amelioration	Meaning becomes more negative or more positive over time.	<i>Karen</i> → stereotype; <i>geek</i> → “expert, specialist”	Signals social attitudes toward identity groups; encodes cultural values.
Semantic Narrowing	Meaning becomes more specialized, often platform- or domain-specific.	<i>tweet</i> → message on Twitter	Indicates technological specialization; reflects platform-based communication.
Semantic Broadening	Meaning expands to include new contexts or categories.	<i>friend</i> → offline + online contacts	Reflects hybridization of social relationships in digital culture.

Source: authors' own development.

1. *Implications for Lexicography and Dictionary Development.* The accelerated pace of semantic change in digital environments suggests that

traditional lexicographic practices must be adapted to capture emergent meanings more rapidly and systematically. Dictionaries and lexical databases may need to incorporate real-time corpus monitoring tools and adopt flexible update cycles to avoid lagging behind actual usage. The study's findings can inform lexicographers about which word-formation mechanisms and semantic patterns are most likely to produce durable lexical innovations.

2. *Implications for Language Education and Applied Linguistics.* For educators and curriculum designers, the results highlight the importance of integrating contemporary neologisms and digital discourse practices into language teaching. Understanding semantic drift, metaphorical extension and evaluative meaning enables learners to better interpret online communication and engage with authentic digital texts. Teaching materials may benefit from incorporating examples of emerging lexical items to foster linguistic awareness and communicative competence in modern digital contexts.

3. *Implications for Corpus Linguistics and Computational Tools.* The study underscores the need for corpora that capture the vocabulary of online platforms, including Reddit, TikTok, Twitter, and other social media. Corpus tools must adapt to the informal, multimodal and rapidly evolving nature of digital communication. The findings encourage the development of computational models capable of tracking semantic change over short periods and detecting ideologically charged meanings in real time.

Conclusion

The conclusions drawn in this study are valid and well-founded, as they are based on a comprehensive analysis of empirical data comprising 450 neologisms extracted from authoritative corpora (COCA, NOW, GloWbE) and large-scale digital platforms. The use of multiple data sources and their triangulation ensure the representativeness of the dataset and enhance the reliability of the findings.

The results demonstrate that word-formation processes in the early twenty-first century are undergoing significant transformation under the influence of digital communication environments. The dominance of mechanisms such as blending, compounding, acronymization and innovative affixation is consistently supported by corpus evidence and reflects broader tendencies toward linguistic economy, multimodality and expressive efficiency in digital discourse.

The validity of the conclusions is further reinforced by the semantic analysis, which identifies systematic patterns of meaning change, including metaphorical extension, evaluative drift, pejoration and amelioration, as well as semantic narrowing and broadening. These patterns are observed across multiple examples and confirm the accelerated and multidirectional nature of semantic evolution in digitally mediated communication.

The theoretical implications of the study is particularly the conceptualization of digital platforms as semiotic ecosystems where meaning is co-constructed and continuously renegotiated logically follow from the empirical findings and are

consistent with contemporary approaches in cognitive linguistics, sociolinguistics and discourse studies.

The proposed directions for future research are also well-grounded, as they directly extend the identified trends. Suggestions such as incorporating multimodal analysis, conducting cross-linguistic comparisons, applying computational models and examining ideological dimensions of neologisms represent logical and necessary developments of the present research.

Overall, the conclusions and proposals of the study are methodologically justified, theoretically grounded and practically relevant, confirming their validity within the context of contemporary linguistic research.

REFERENCES

- [1] Geeraerts D. The dynamics of lexical semantics in contemporary English // *Language Sciences*. – 2023. – №101. – Pp.3-21. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2023.101510>
- [2] Maly I. The politics of virality: Digital culture and ideological shifts. // *Discourse, Context & Media*. – 2021. – № 42. – Pp.100-112. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2021.100502>
- [3] Murphy L. How English changes today: Digital neologisms and usage // *English Today*. – 2021. – №37. – Pp.210-218. <https://doi.org/10.1017/S0266078420000214>
- [4] Tagliamonte S. Linguistic variation in the digital era: Social media as a catalyst of change. // *Journal of Sociolinguistics*. – 2022. – №26. – Pp. 235-255. <https://doi.org/10.1111/josl.12553>
- [5] Zhang Y., Su L. Semantic drift in online communities: A corpus-based study // *Journal of Pragmatics*. – 2023. – №215. – P.51-63 <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2023.01.006>
- [6] Shen Y. Impact of social media on the evolution of English semantics through linguistic analysis // *FLS Journal*. – 2024. – №6. – Pp.145-166. <https://doi.org/10.59400/fls.v6i2.1184> journals.bilpubgroup.com
- [7] Kutuzov A., Velldal E. Contextualized language models for semantic change detection: Lessons learned // *Language Sciences*. – 2022. – №34. – Pp.58-69. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2209.00154>
- [8] Montanelli S., Periti, F. A survey on contextualised semantic shift detection // *Discourse, Context & Media*. – 2023. – №66. – Pp.125–136. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2304.01666>
- [9] Lypka Y. Peculiarities of using English neologisms in media discourse (2022–2023) // *A corpus-based analysis of The Guardian*. – 2023. – №75. – Pp.124-131. pdfs.semanticscholar.org
- [10] Bakytzhanova A.K., Zhanzhigitov S.Zh. Methodology of contemporary linguistics in the paradigm of scientific knowledge in the humanities: an analysis of foreign experience // *Bulletin of Ablai Khan KazUI and WL*. – 2025. – No.3. – Pp.33-43.

XXI ҒАСЫРДАҒЫ НЕОЛОГИЗМДЕР: СӨЗЖАСАМ ТЕТІКТЕРІ МЕН СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР

*Иманғалиева Д.Б.¹, Ешмуратова А.Т.², Төлегенова А.М.³, Айтқулова Г.А.⁴

^{*1,2} М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Шымкент, Қазақстан

³Шымкент Университеті, Шымкент, Қазақстан

⁴Ж.А.Ташенов атындағы университет, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл зерттеу XXI ғасырдағы ағылшын тіліндегі неологизмдердің сөзжасамдық механизмдері мен семантикалық өзгерістерін кешенді түрде талдауға арналған, әсіресе, 2000–2024 жылдар аралығында пайда болған лексикалық жаңартуларға ерекше назар аударылады. Когнитивті-семантикалық теорияға негізделіп және корпустық әдіснамаға сүйене отырып, зерттеу COCA, NOW және GloWbE сияқты негізгі тілдік корпустардан, сондай-ақ Reddit пен Twitter платформаларынан алынған 450 неологизмді қамтиды. Бұл ресми түрде орныққан және цифрлық ортада пайда болған лексикалық бірліктерді көпқырлы талдауға мүмкіндік береді.

Талдау көрсеткендей, цифрлық дәуір сөзжасам өнімділігін түбегейлі өзгертіп, араластыру, сөз құрау және акроним жасау ең өнімді сөзжасам тәсілдері ретінде айқындалады. Бұл үдерістер қысқалықпен, мультимодальдылықпен және жоғары экспрессивтілікпен сипатталатын онлайн-дискурстың коммуникативтік талаптарын бейнелейді. Сонымен қатар, зерттеу метафоралық кеңею, бағалауыш мағынаның өзгеруі, жағымсыздануы, жағымдануы және ресемантизация сияқты негізгі семантикалық үдерістерді анықтайды. Бұл үдерістер неологизмдердің технологиялық ортада таралуына байланысты мағынаның жылдам өзгеретінін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері неологизмдердің тек лексикалық қордың кеңеюі ғана емес, сонымен қатар жедел дамып жатқан технологиялық жаңартулар, өзгермелі әлеуметтік-саяси жағдайлар және күшейіп отырған мәдени үдерістерге берілетін динамикалық семиотикалық жауап ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Бұл ретте цифрлық қауымдастықтар, алгоритмдік күшейту және платформаға тән дискурстық нормалар олардың таралуы мен идеологиялық жүктемесінің қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Жалпы алғанда, зерттеу неологизмдердің қазіргі қоғамдағы ұғымдық өзгерістердің маңызды көрсеткіші екенін айқындай отырып, когнитивтік семантика мен неология салаларындағы теориялық талқылауларға үлес қосады, сондай-ақ лексикография, тіл оқыту, медиа талдау және цифрлық дискурсты зерттеу үшін практикалық маңызға ие.

Тірек сөздер: неологизмдер, семантикалық ығысым, лексикалық инновация, когнитивтік семантика, цифрлық коммуникация, ағылшын лингвистикасы, 21 ғасыр, өзара әрекеттесу

НЕОЛОГИЗМЫ XXI ВЕКА: МЕХАНИЗМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ СДВИГИ

*Имангалиева Д.Б.¹, Ешмуратова А.Т.², Толегенова А.М.³, Айткулова Г.А.⁴

^{*1,2} Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова

Шымкент, Казахстан

³ Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

⁴ Университет имени Ж.А.Ташенова, Шымкент, Казахстан

Аннотация. Данное исследование представляет собой комплексный анализ механизмов словообразования и семантических изменений, характеризующих английские неологизмы XXI века, с особым вниманием к лексическим инновациям, возникшим в период с 2000 по 2024 годы. Основанное на когнитивно-семантической теории и использующее корпусно-ориентированную методологию, исследование охватывает 450 неологизмов, извлечённых из основных лингвистических корпусов, включая COCA, NOW и GloWbE, а также обширные данные из платформ Reddit и Twitter, что позволяет провести многомерный анализ как институционализированных, так и цифровых лексических единиц.

Анализ показывает, что цифровая эпоха существенно трансформировала продуктивность словообразования, при этом смешивание, словосложение и акронимизация выступают наиболее продуктивными механизмами формирования слов, отражающими коммуникативные требования онлайн-дискурса, характеризующегося краткостью, мультимодальностью и высокой экспрессивной насыщенностью. Параллельно исследование выявляет ключевые семантические процессы, такие как метафорическое расширение, оценочный сдвиг, ухудшение, исправление и более широкие процессы ресемантизации, которые демонстрируют ускоренную эволюцию значений по мере распространения неологизмов в технологически опосредованных средах.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что неологизмы функционируют не только как расширение лексического состава языка, но и как динамические семиотические реакции на ускоряющееся технологическое развитие, изменяющиеся социально-политические условия и усиливающиеся культурные процессы. При этом цифровые сообщества, алгоритмическое усиление и специфические для платформ дискурсивные нормы играют ключевую роль в их распространении и формировании идеологической нагрузки. В целом исследование подчёркивает значимость неологизмов как индикаторов концептуальных изменений в современном обществе, внося вклад в теоретические дискуссии в области когнитивной семантики и неологии, а также предлагая практические импликации для лексикографии, преподавания языка, медиа анализа и изучения цифрового дискурса.

Ключевые слова: неологизмы, семантический сдвиг, лексическая инновация, когнитивная семантика, цифровая коммуникация, английская лингвистика, 21 век, взаимодействие

Information about the authors:

Imangaliyeva Dinara Bahytovna – Masters degree, senior lecture, Department of Foreign languages , M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, email: Dinara019@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-4835-4203>

Yeshmuratova Aigul Talipbekovna – Master of Philology, M.Auezov South Kazakhstan University Deptment of Foreign languages, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aigul-eshmurat@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7523-7512>

Tolegenova Akmaral Maratovna– Master of pedagogical sciences, Department of Foreign languages, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: akmaral130595@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-4633-0136>

Aitkulova Gulmira Aripkanovna – PhD in Philology, Zhe.A. Tashenov University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

Авторлар туралы мәлімет:

Имангалиева Динара Бахытовна – магистр, аға оқытушы , шет тілі кафедрасы, М Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университет, Шымкент, Қазақстан, email: Dinara019@mail.ru, 0009-0003-4835-4203

Ешмуратова Айгуль Талипбековна – магистр, аға оқытушы, шет тілі кафедрасы М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, email: aigul-eshmurat@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7523-7512>

Төлегенова Акмарал Маратқызы – магистр оқытушы, шет тілі кафедрасы, Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: akmaral130595@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-4633-0136>

Айткулова Гульмира Арипкановна – PhD докторы, Ж.А.Ташенев атындағы университет, Шымкент, Қазақстан, e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

Информация об авторах:

Имангалиева Динара Бахытовна – магистр, старший преподаватель, кафедра иностранных языков, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан, email: Dinara019@mail.ru , <https://orcid.org/0009-0003-4835-4203>

Ешмуратова Айгуль Талипбековна – магистр наук, кафедра иностранных языков, Южно-Казахстанский педагогический университет имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан, e-mail: aigul-eshmurat@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-7523-7512>

Толегенова Акмарал Маратовна – магистр преподаватель, кафедра иностранных языков, Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан, e-mail: akmaral130595@mail.ru, ORCID: 0009-0003-4633-0136

Айткулова Гульмира Арипкановна – PhD доктор, Университет имени Ж.А. Ташенева, Шымкент, Казахстан, e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

ӘОЖ 81'37

GTAMP 16.01.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.013>

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕДИАДИСКУРСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ПІКІРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КОНЦЕПТУАЛДЫ МЕТАФОРАЛАРДЫҢ РӨЛІ

***Искакова Н.С.¹, Джунусбаева М.К.²**

**^{*1, 2} Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Экологиялық дағдарыстар мен климаттың өзгеруі бүгінгі таңда жаһандық медиадискурстағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Климаттың өзгеруін сипаттау үшін қолданылатын лингвистикалық құралдар, атап айтқанда концептуалды метафоралар қоғамдық қабылдауды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Бұл зерттеудің мақсаты – концептуалды метафораларды анықтау және экологиялық мәселелер мен климаттың өзгеруіне байланысты экологиялық медиадискурста оларға когнитивті-лингвистикалық талдау жасау. Сонымен қатар, концептуалды метафоралардың қоғамдық пікірге қалай әсер ететінін зерттеуге баса назар аударылады.

Зерттеу метафоралардың экологиялық мәселелерді сипаттаудағы когнитивті маңыздылығын көрсетеді және оларды тиімдірек пайдалану жолдарын ұсынады. Осылайша, зерттеудің ғылыми маңыздылығы тіл арқылы жаһандық экологиялық мәселелерді қабылдауды қалыптастыру механизмдерін анықтай отырып, концептуалды метафораларды қолдану кезінде пайда болатын когнитивті және эмоционалды әсерлерді бағалау болып табылады. Практикалық маңыздылығы нәтижелерді экологиялық дискурсқа арналған кейінгі ғылыми зерттеулерде, сондай-ақ жоғарғы оқу орындарында мәдениетаралық коммуникация, когнитивтік лингвистика, медиалингвистика және т.б. сияқты пәндерді оқытуда қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Әдістеме мазмұндық талдауды, когнитивтік-лингвистикалық талдауды, сондай-ақ әртүрлі концептуалды метафоралардың адамдардың экологиялық мәселелерді қабылдауына қалай әсер ететінін анықтау мақсатында алушыларға сауалнама жүргізуді қамтиды.

Зерттеу нәтижелері метафоралар жалпы аудитория үшін күрделі ақпаратты жеңілдетуге де, эмоционалды қызығушылық тудыруға да ықпал ететінін көрсетеді, алайда оларды шамадан тыс қолдану қабылдауға кері әсер етіп, ақпаратқа деген қызығушылықтың бәсеңдеуіне әкелуі мүмкін. Зерттеу медиа коммуникацияда метафораларды тиімді қолдануға бағытталған ұсыныстар бере отырып, тілдің экологиялық мінез-құлық пен хабардарлыққа әсер етуінің когнитивтік механизмдерін зерттеуге ықпал етеді.

Тірек сөздер: концептуалды метафоралар, экологиялық дағдарыстар, экологиялық медиа дискурс, климаттың өзгеруі, қоғамдық пікір, эмоционалды қабылдау, стратегия, бағалау

Кіріспе

Қазіргі таңда жаһандық климаттың өзгеруі салдарынан туындайтын экологиялық дағдарыстар әлемдік қоғамдастықтың назарын өзіне аударып отыр. Жаһандану үдерісі мен адамның табиғатқа тигізіп жатқан әсерінің артуы жағдайында бұқаралық ақпарат құралдарының осы мәселелерді кеңінен жариялаудағы рөлі ерекше маңызды. Себебі, мемлекеттің басым міндеттеріне сәйкес, бұқаралық ақпарат құралдары халықтың «экологиялық санасын» едәуір дәрежеде қалыптастырады. Экологиялық сана деп отырғанымыз бұл «қоғамдық болмыстың экологиялық жағын көрсететін идеялар, теориялар, көзқарастар, мотивациялар жиынтығын, атап айтқанда адам мен оның өмір сүру ортасы арасындағы, қоғам мен табиғат арасындағы қатынастардың нақты тәжірибесін, оның ішінде оңтайлы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған реттеуші принциптер мен мінез-құлық нормаларын қамтитын қалыптасу сатысында тұрған қоғамдық сананың нысаны «қоғам-табиғат» жүйесінің жай-күйі» [1]. Осындай күрделі әрі абстрактілі құбылыстарды қабылдау мен түсінуде концептуалды метафоралардың рөлі ерекше, әсіресе климаттың өзгеруі мен экологиялық дағдарыстар мәселелерін зерделеу барысында.

Сонымен қатар, ғылыми тілдегі терминдер мен концепттерді түсіндіруде де метафора маңызды танымдық құрал ретінде қарастырылады. Мәселен, когнитивтік лингвистика саласындағы зерттеулерде метафора тек бейнелі тілдік тәсіл ғана емес, сонымен қатар күрделі ұғымдарды ұлттың дүниетанымына сай концептуалдауға мүмкіндік беретін құрал ретінде танылады [2].

Концептуалды метафоралар экологиялық медиадискурста климаттық мәселелерді аудиторияға қолжетімді әрі түсінікті етіп жеткізудің тиімді тәсілі ретінде маңызды қызмет атқарады. Олар лингвистикалық тәсілдер ретінде өздерінің сипатына байланысты қоғамның экологиялық мәселелерге деген көзқарасына әсер етіп, белгілі бір әрекетке ынталандыруы немесе, керісінше, әрекетсіздікке ұйытқы болуы әбден мүмкін.

Экологиялық медиадискурстағы концептуалды метафораларды зерттеу климаттық қауіп-қатерді қабылдауымыздың тіл арқылы қалай қалыптасатынын және осы қабылдаудың артында қандай мәдени және когнитивті аспектілер жатқанын түсінуге көмектеседі. Жалпы, біздің зерттеуімізде экологиялық дағдарыстарды сипаттау үшін концептуалды метафоралардың шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылу тәсілдерін талдау, сондай-ақ олардың қоғамның осы мәселелерге деген хабардарлығы мен әрекет етуге деген мотивациясына қалай әсер ететінін қарастыру маңызды.

Жоғарыда атап өткеніміздей, концептуалды метафоралар климаттық дағдарыстар туралы ақпаратты құрылымдауға ғана емес, сонымен қатар белгілі бір когнитивті және мәдени ассоциацияларды белсендіру арқылы эмоционалды қабылдауға да әсер етеді. Мысалы, *“fighting global warming”* немесе *“carbon footprint”* сияқты тіркестер күнделікті үдерістерді сипаттап қана қоймай, оқырмандарға бағалау мен эмоционалды реңк қосып, оларды нақты көзқараспен қабылдауға бағыттайды. Бұл жеке адамдар мен үкіметтің шешім қабылдауына, әрекет стратегияларын қалыптастыруына немесе, керісінше, әрекетсіздікті ақтауына ықпал етеді.

Алайда, концептуалды метафоралардың айқын әсеріне қарамастан, оларды экологиялық медиадискурста қолданудың әрі артықшылығы, әрі кемшілігі болуы мүмкін. Бір жағынан, метафоралар жұртшылықты экологиялық мәселелер бойынша белсенді әрекетке ынталандырады, екінші жағынан, оларды шамадан тыс қолдану аудиторияның қызығушылығын төмендетіп, мәселенің өзектілігін әлсіретуі ықтимал.

Мәселен, Дж. Лакофф пен М. Джонсонның пікірінше, біздің танымдық жүйеміз негізінен метафорикалық сипатта болып, олар қабылдауымыз бен әрекеттерімізді қалыптастырады [3]. Яғни, бұл пікірге сәйкес, адам абстрактілі пайымдауларды түсінікті тілде қабылдау мүмкіндігіне ие болады. Осыған орай, К. Норгаард метафоралар күрделі ғылыми тұжырымдамаларды қол жетімді ету арқылы мәселені тануды күшейте алатынын, сонымен қатар эмоционалды ажыратуға әкелетін когнитивті диссонанс немесе қорқыныш тудыруы мүмкін екенін атап өтті [4]. Экологиялық дағдарыстар жағдайында концептуалды метафоралар мәселеге белгілі бір эмоционалды реакцияларды туғызып, нақты көзқарасты ынталандыратындай етіп көрсетуі мүмкін. Мысалы, *“climate change as a war”* немесе *“the planet as a fragile system”* сияқты метафоралар қақтығыс пен осалдықты баса көрсетіп, қоғамдық қабылдауға ықпал етеді. Мұндай тәсіл жеке адамдар мен қауымдастықтарды әрекетке итермелеуі мүмкін, бірақ кейде дәрменсіздік немесе алаңдаушылық сезімін де тудыруы ықтимал.

Б. Нерлих пен Р. Джаспал өз зерттеулерінде британдық газеттердегі климаттың өзгеруіне қатысты метафоралардың қоғамдық түсінік пен экологиялық саясатқа деген көзқарасты қалай қалыптастыратынын қарастырды. Олар метафоралардың әрекетке ынталандыратын немесе, керісінше, немқұрайлыққа ықпал ететін баяндаулар құра алатынын анықтады [5]. Сол сияқты, А. Карвальо бұқаралық ақпарат құралдарындағы климаттың өзгеруін жариялау қоғамның қатысуына қалай әсер ететінін зерттей келе, метафора таңдау эмоциялық реакцияларға және әрекетке шақырудың жеделдігіне айтарлықтай ықпал ететінін атап өтті [6].

С. Жабаева [7] және А. Громорушкина концептуалды метафораларды зерттей отырып, олардың персуазивті күшіне ерекше назар аударды. А. Громорушкина персуазивті әсерге ұжымдық белгілерді және

эмоционалды - бағалауыштық лексиканы қолдану арқылы үлкен дәрежеде қол жеткізілетінін атап өтті [8].

Сондай-ақ, экологиялық мәселелерді жеткізудегі метафоралардың тиімділігі мәдени контекстке де тәуелді болуы мүмкін. Мысалы, Ф. Буэр әртүрлі мәдениеттерде метафоралардың түрліше қабылданатынын көрсетті, бұл экологиялық мәселелерді түсіну мен оларды шешу тәсілдеріне әсер етуі мүмкін. Осы мәдени аспект экологиялық дағдарыстарға әртүрлі қоғамдардың қалай жауап беретінін тереңірек түсіну үшін экологиялық дискурстағы метафораларға мәдениетаралық талдау жүргізудің маңыздылығын айқындайды [9].

Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдарында белгілі бір метафораларды қайталап қолдану белгілі бір көзқарастарды қалыптастырып, оларды нормаға айналдыра алады. Зерттеулер көрсеткендей, ұзақ уақыт бойы белгілі бір метафораларды қолдану қоғамдық пікірге ғана емес, сонымен қатар саяси шешімдерге де ықпал етеді. Ал, климаттың өзгеруі соңғы онжылықтарда адамдардың өмір сүру жағдайларына айтарлықтай әсер етуінің салдарынан, бұл дағдарыс дүние жүзіндегі маңызды саяси мәселеге айналып, саяси дискурс аясында да қарастырылып жүр [10].

Сонымен бірге, экологиялық медиадискурстағы метафоралар көбіне саяси және экономикалық мүдделермен үйлеседі. Л. Антилланың зерттеуі климаттың өзгеруін бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауға өзімшілдік мүдделердің қалай әсер ететінін көрсетеді; бұл жағдай кейде дағдарыстың ауырлығын асыра көрсететін немесе төмендететін біржақты мәлімдемелерге алып келеді. Бұл қоғамдық қабылдау мен экологиялық мәселелерге қатысты дискурсты қалыптастыруда метафоралардың әсерін түсіну үшін медиа сауаттылықтың маңызды рөлін көрсетеді [11].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу *The Guardian*, *BBC News*, *The Independent*, *Reuters* сияқты ірі шетел бұқаралық ақпарат құралдарының мақалалары мен материалдарына және климаттың өзгеруі мен қоршаған ортаны қорғау мәселелерін қамтитын басқа да онлайн басылымдарға негізделген. Соңғы бес жылдағы (2020-2025) интернет-басылымдардан экологиялық мәселелерді ұсынудың заманауи тенденциялары мен тәсілдерін талдау үшін деректер жиналды. Таңдалған мәтіндер климаттың өзгеруі, көмірқышқыл газының шығарындылары, жаһандық жылыну, орман өрттері, түрлердің жойылуы және экологиялық апаттар сияқты негізгі экологиялық мәселелерге арналды. Бұл тақырыптар халықаралық медиа ландшафтта ең өзекті және жиі талқыланатын тақырыптардың бірі ретінде таңдалды.

Концептуалды метафораларды анықтау және жіктеу мақсатында мәтіндердің мазмұндық талдауы жүргізілді. Бұл әдіс арқылы экологиялық дағдарыстарды және олардың жиілігін сипаттайтын метафоралық өрнектер талданады. “*Struggle*,” “*war*,” “*battle to save the planet*,” “*path to*

sustainability,” “*race against time*” және “*The Earth is dying*” сияқты негізгі метафоралар анықталып, олардың вариациялары зерттелді.

Экологиялық дағдарыстарға қатысты абстрактілі ұғымдардың тіл арқылы қалай құрылымдалатынын көрсететін концептуалды метафораларды ашу үшін когнитивтік-лингвистикалық тәсіл қолданылды. Сонымен қатар, экологиялық мәселелермен байланысты концептуалды метафораларды қабылдауды анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Зерттеуге 18 жастан жоғары 250 адам қатысты. Қатысушыларға негізгі метафоралық өрнектерді қамтитын мәтіндер ұсынылды, содан кейін олардың эмоционалдық әсері, түсіну деңгейі және экологиялық мәселелерге қатысты қабылдауы бағаланды. Алынған деректер сандық және сапалық талдау арқылы өңделіп, концептуалды метафоралардың қатысушылардың экологиялық санасын қалыптастырудағы және экологиялық мәселелерді түсінуіндегі рөлі анықталды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижелері концептуалды метафоралардың экологиялық дағдарыстарды қабылдауды қалыптастырудағы маңыздылығын және олардың экологиялық медиадискурстағы рөлін растайды. Метафоралық құрылымдарды қолдану абстрактілі және күрделі экологиялық мәселелерді кең аудиторияға қол жетімді және түсінікті етеді. Дегенмен, концептуалды метафоралар ақпаратты құрылымдап қана қоймайды, сонымен қатар осы мәселелерді қабылдаудың бағалау және эмоционалдық аспектілеріне күшті әсер етеді.

Осы әсерді нақтылау және әртүрлі жас топтарындағы қабылдау ерекшеліктерін анықтау мақсатында 250 респондент қатысқан құрылымдалған онлайн сауалнама жүргізілді. Сауалнама 12 жабық және 4 ашық сұрақтан тұрды. Әр мәтіндік үлгі төрт негізгі өлшем бойынша бағаланды:

1. Эмоциялық әсер ету;
2. Әрекетке ынталандыру/итермелеу;
3. Мәселені рационалды түрде түсінуге ықпал ету;
4. Алаңдаушылық пен қысым тудыру.

Респонденттерге мәтіндерден алынған нақты мәтіндік фрагменттер ұсынылды және олар жоғарыдағы өлшемдер бойынша 5 баллдық Likert шкаласы бойынша бағаланды (1 – мүлдем әсер етпейді / келіспеймін; 5 – өте күшті әсер етеді / толық келісемін). Сандық талдау барысында әр өлшем бойынша орташа көрсеткіш есептеліп, 4–5 балл берген респонденттердің пайыздық үлесі анықталды. Ашық сұрақтарға берілген жауаптар тақырыптық кодтау әдісі арқылы өңделіп, метафораларды қабылдау ерекшеліктері мен эмоционалды реакциялар анықталды.

Сауалнама нәтижесі бойынша «күрес» метафоралары (*struggle metaphors*) мәтіндерде 34% жиілікпен қолданылып, респонденттердің 62%-

ында мотивациялық реакция тудырған. Бұл метафоралар аудиторияны белсенді шаралар қабылдауға жұмылдыруда шешуші рөл атқарады. «*Fighting climate change,*» «*battle to save the planet,*» «*striking back against deforestation,*» «*launching an assault on plastic waste*» және «*combatting the rise of global temperatures,*» немесе «*war on carbon emissions*» сияқты тіркестер жағдайдың өзектілігін көрсетеді және жедел араласуды қажет ететін дағдарыс сезімін тудырады.

Мысалы:

“It is essential to our national security that we *fight climate change* at home, through decarbonisation, and that we promote regenerative agriculture at home and in frontline countries around Europe” (The Guardian /2025/Jun/05).

“The Independent has chosen this year to salute those efforts of the people who are leading the way in the *battle to save our planet*” (The Independent/2025/Jul/22).

“As the temperature of our planet creeps up, for many *the fight to stop climate change* is truly a matter of life and death” (The BBC /2021/Nov/09).

Бұл метафоралар аудитория арасында алаңдаушылық пен әрекет етуге деген ұмтылысты тудырады, әсіресе экологиялық бастамаларға қатысуға және әдеттерін өзгертуге дайын жас респонденттер (18-35 жас) арасында байқалады. Бұл тұрғыда күрес (*struggle*) метафоралары климаттық мәселелерді шешу үшін жеке жауапкершілік сезімін арттырады деп айтуға болады.

Алайда, мұндай метафораларды шамадан тыс қолдану жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін екенін ескерген жөн. Аудитория дағдарыс пен қауіп туралы риторикаға үнемі тап болған кезде, мәселенің ауырлығы риторикалық клише ретінде қабылдана бастаған кезде “*catastrophe fatigue*” («апаттан шаршау») қауіпі туындайды, бұл мұндай хабарламаларға жауап беру қабілетінің төмендеуіне әкеледі. Мұны кейбір егде жастағы респонденттер растайды, олар бұл метафоралар мәселеге сындарлы көзқарастардан гөрі қорқыныш тудырды деп санайды.

Жиілігі жағынан екінші кездесетін метафора «қозғалыс және прогресс» метафоралары, бұлар мәтіндерде 28% жиілікпен қолданылып, респонденттердің 55%-ы тарапынан рационалды қабылданған. «Қозғалыс және прогресс» метафоралары (*movement and progress metaphors*), “*path to sustainability,*” “*movement toward a green economy,*” “*progressing along the road to zero emissions,*” “*embarking on the journey to carbon neutrality*” және “*following the roadmap to a sustainable future*” сияқты тіркестерде көрініс тапқан саяхат немесе біртіндеп прогресс тұжырымдамасын қамтыды.

Мысалы:

“Obviously this is still hugely important but what this research shows is that there is a role for a new joyful *climate movement* which can help lead the way to less stuff and more joy” (The Guardian /2022/Mar/08).

“Within a generation we need to *move to a green and fair economy* that

respects nature's limits and prioritises wellbeing" (Green Economy Coalition /2020/Jan/16).

"This is about cutting emissions, not corners. Our *roadmap provides clear standards and criteria* that must be followed when developing net zero commitments. Right now, the planet cannot afford delays, excuses, or more greenwashing" (The Independent /2022/Nov/08).

Бұл метафоралар экологиялық мәселелерді шешудің біртіндеп және жүйелі үдерісін көрсетеді. Бұл метафоралар оқырмандарға климаттың өзгеруін ұжымдық және ойластырылған күш-жігерді қажет ететін ұзақ мерзімді міндет ретінде қабылдауға көмектеседі. Мұндай метафоралар әсіресе экологиялық мәселелерді мемлекеттік және бизнес деңгейлеріндегі институционалдық өзгерістерді қажет ететін күрделі, ұзақ мерзімді міндеттер ретінде қарастыратын егде жастағы респонденттер (60 жастан асқан) арасында тиімді.

Осы метафораларды медиадискурста қолдану мәселеге саналы және ұтымды көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді. Қорқыныш пен шұғылдық сезімдерінің орнына, қозғалыс және прогресс метафоралары жаңартылатын энергия көздеріне көшу және экологиялық саясатты өзгерту сияқты біртіндеп, бірақ тұрақты шешімдерді қабылдауды ынталандырады. Осылайша, бұл метафоралар қоршаған ортаның жағдайын жақсарту бойынша ұзақ мерзімді және дәйекті жұмыс үшін ойлауды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

«Шұғылдық және уақыт» метафоралары (*urgency and time metaphors*) мәтіндерде 22% жиілікпен қолданылып, респонденттердің 47%-ында қысым мен уайым тудырған. Мысалы, "*race against time*," "*the clock is ticking on climate change*," "*the final countdown for the Earth's ecosystems*," "*in a race to halt global warming*" және "*approaching hours of the ecological crisis*," сияқты тіркестер шұғылдық пен уақытқа байланысты метафораларды бейнелейді және әрекет етудің өзектілігін көрсетеді.

Мысалы:

"We are *in a race against the climate crisis*. And negotiations are taking up all our space and time, when what is needed is real and urgent action" (The Independent /2022/Nov/06).

"*The clock is ticking*, and both the governments and other stakeholders will need to think long and hard about investment in the energy system if they don't want to see targets slip further out of reach" (The BBC /2025/Feb/23).

"He said "*the clock is ticking*" and carbon emissions needed to come down" (The BBC /2021/Oct/17).

"*It's a race against time* and one in which we are losing. Everyone knows it" (The BBC /2020/Sep/26).

"Either the climate crisis has a very fortunate feature that allows *the countdown to catastrophe* to be continually reset, or we are deluding ourselves with endless declarations that time has not quite run out" (Phys.org/2024/Aug/24).

Бұл метафоралар мәселені шешуге уақыт азайып бара жатқандай әсер қалдырады, бұл алаңдаушылық пен қажеттілік сезімін күшейтеді, әсіресе кең аудитория арасында экологиялық апаттың алдын алу үшін жедел әрекет ету қажеттілігін күшейтеді.

«Табиғат Тірі Ағза ретіндегі» метафорасы (*metaphor of Nature as a Living Organism*) сауалнама деректері бойынша сирек қолданылғанына қарамастан (16%), ең жоғары эмоционалды әсерге (68%) ие болды. Бірнеше мақалаларда табиғат «азап шегетін» немесе «өлетін» тірі жан ретінде бейнеленген. “*The Earth is dying,*” “*Mother Earth is in pain,*” “*nature’s wounds are deepening,*” “*the Earth’s lungs are collapsing,*” “*Wildlife is struggling to survive,*” “*the land is crying out for help,*” “*the Earth is sick and needs healing*” and “*nature is crying*” сияқты тіркестер эмоционалды компонентке назар аударады және оқырмандардың жанашырлығын тудырады. Бұл метафоралар табиғатты қорғауды қажет ететін тірі болмыс ретінде қабылдауға ықпал етеді.

Мысалы:

“And expedition leader, Prof Markus Rex, returned with a warning. “*The sea-ice is dying,*” he said” (The BBC /2020/Oct/12).

“Reed said: “*Nature is dying.* Britain is one of the most nature depleted countries in the world. Our animal species face extinction. Our precious landscapes are in decline. Our rivers, lakes and seas are awash with sewage and pollution” (The Guardian /2024/Jul/30).

“It’s the fault of the big businessmen, whose only thought is to destroy the land, to wipe out the forests, believing the land will survive without them. But it won’t survive. *The earth is dying* because man himself is killing it” (The Guardian /2024/Nov/15).

“*The Earth is sick ... the Earth is crying out for help,*” the health secretary warned as she sat in the smoke-veiled clinic, quoting a recent address by Pope Francis in which he urged people to change their ways” (The Guardian /2024/Oct/02).

Бұл метафоралардың эмоционалды әсері барлық жас топтарында күшті болды, бұл табиғатпен ынтымақтастық сезімін және экологиялық дағдарысқа қоғамдық көзқарасты тудырды.

Сонымен, зерттеу нәтижелері концептуалды метафоралардың климаттық мәселелер бойынша экологиялық медиадискурстың эмоционалды және бағалау аспектілерін қалыптастыруда шешуші рөл атқаратынын көрсетті. Метафора түріне байланысты климаттың өзгеруін шұғыл және апатты қауіп ретінде де, мұқият жоспарлауды және біртіндеп шешуді қажет ететін ұзақ мерзімді міндет ретінде де қабылдауға болады.

«Күрес» метафоралары өзектілікке баса назар аударады және аудиторияны, әсіресе жас ұрпақ арасында әрекет етуге шақырады. Алайда, егер бұл метафоралар шамадан тыс қолданылса, «апаттан шаршау» қаупі бар, бұл десенсибилизацияға немесе мәселеге жауаптың төмендеуіне әкелуі мүмкін. Кейбір егде жастағы респонденттер мұндай метафоралар

конструктивті шешімдерді ұсынбай-ақ қорқыныш тудыратынын атап өтті.

«Қозғалыс және прогресс» метафоралары ұтымды ойлауды және жүйелі шешімдерді ынталандыру арқылы климат мәселелеріне неғұрлым қалыпты және ұзақ мерзімді көзқарасты дамытуға ықпал етеді. Мұндай тәсіл жауапты, салмақты әрекеттерді ілгерілетуде тиімді, әсіресе климаттың өзгеруін институционалдық деңгейде құрылымдық өзгерістер арқылы шешуді қажет деп санайтын аға буын өкілдері арасында.

«Шұғылдық және уақыт» метафоралары уақыттың өтіп бара жатқанын сезінуді күшейтеді, алаңдаушылық сезімін тудырады және дереу шешімдерді іздеуге итермелейді. Бұл метафоралар кең тартымдылыққа ие, бірақ олар үміт туралы хабарламалармен немесе алға жасалған нақты қадамдармен үйлеспесе, үмітсіздік сезімін тудыруы мүмкін.

«Табиғат Тірі Ағза ретіндегі» метафоралар эмоционалды деңгейде терең резонанс тудырып, климаттың өзгеруі мәселесін өзекті етеді, табиғатты қорғауды қажет ететін тірі тіршілік иесі ретінде көрсетеді. Алайда бұл метафоралар кейде практикалық шешімдермен немесе болашаққа деген үмітпен ұштаспаса, дәрменсіздік не фатализм сезімін қалыптастыруы мүмкін.

Осы талдауларды жүйелей отырып, төмендегі кестеде экологиялық медиадискурстағы концептуалды метафоралардың пайыздық таралуы мен аудитория реакциясының көрсеткіштері ұсынылады (Кесте 1).

Кесте 1. Экологиялық медиадискурстағы концептуалды метафоралардың пайыздық таралуы

№	Метафора түрі	Ж а л п ы қолданыс жиілігі (%)	Аудиторияның реакциясы (%)	Қысқаша сипаттама
1.	Күрес (Struggle metaphors)	34%	62% – мотивацияланған (жастар)	Қауіппен күрес, батыл әрекетке шақыру. Алаңдаушылық пен тез әрекет етуге итермелейді.
2.	Қозғалыс және прогресс (Progress)	28%	55% – р а ц и о н а л д ы қабылдаған	Жүйелі, кезең-кезеңмен алға жылжу идеясын береді. Институционалдық өзгерістерге сенім артады.
3.	Шұғылдық және уақыт (Urgency)	22%	47% – уайым, қысым сезінген	Уақыт аз, тез шешім керек деген әсер қалдырады. «Тез әрекет етпесек, бәрі кеш болады» риторикасы.
4.	Табиғат тірі ағза ретінде (Nature as a Living Organism)	16%	68% – э м о ц и о н а л д ы әсер алған	Табиғатқа жан бітіріп, оны «тірі» етіп көрсету. Эмпатияны күшейтеді, бірақ кейде дәрменсіздік тудырады.

Сонымен қатар, зерттеу барысында анықталған метафоралар экологиялық медиадискурсын қалыптастыруға көмектескен әртүрлі лингвистикалық құралдар арқылы көрініс тапты. Бұл құралдарға іс-әрекетке

бағытталған етістіктер, зат есімдер, демеулік тіркестері, сын есімдер, дараландыру және жалпы идиомалар кірді.

Іс-әрекетке бағытталған етістіктер «күрес» метафораларын құруда шешуші рөл атқарды. “*Fight,*” “*combat,*” “*wage,*” “*battle,*” және “*launch*” сияқты етістіктер климаттың өзгеруін жеңіліске ұшырайтын қарсылас ретінде бейнелеп, экологиялық қауіптерге қарсы жалғасып жатқан соғыстың бейнесін жасады. «Уақыт» метафораларында “*race*” “*approach,*” және “*run out*” сияқты етістіктер шұғылдық пен уақыт қысымын күшейтті.

Әсерлі бейнелерді тудыру үшін қолданылған зат есімдердің ішінен «*Nature as a Living Organism*» мен «*Struggle*» метафораларын атап өтуге болады. “*War on carbon emissions,*” “*battle to save the planet,*” немесе “*the Earth’s lungs*” сияқты тіркестер абстрактілі ұғымдарға мән беріп, оларды нақтырақ етті. «Табиғат Тірі ағза ретінде» метафорасында “*lungs,*” “*wounds,*” және “*pain*” сияқты биологиялық терминдерді қолдану жерді бейнелеп, қоршаған ортаны қорғау мәселелерімен эмоционалды түрде айналысуға ықпал етті.

«Қозғалыс және прогресс» метафораларында “*on the path to sustainability*” және “*along the road to zero emissions*” сияқты демеулік тіркестер мақсатқа жету жолындағы қозғалыс пен прогреске баса назар аудару үшін маңызды болды. Бұл тіркестер климаттың өзгеруіне қарсы күресті саяхат ретінде тұжырымдап, біртіндеп және әрі үздіксіз жүзеге асатын күш-жігерді білдірді.

Сипаттамалық тілді қолдану метафоралардың эмоционалды-бағалау аспектісін күшейтті. “*Urgent,*” “*immediate,*” “*catastrophic,*” және “*dire*” сияқты сын есімдер дағдарыстың маңыздылығын «күрес» және «шұғылдық пен уақыт» метафораларында атап өтті, ал “*sustainable*” және “*gradual*” сияқты сын есімдер «қозғалыс және прогресс» метафораларының ұзақ мерзімді сипатын көрсетті. “*Immediately*” немесе “*gradually*” сияқты үстеулер метафоралар ұсынған әрекет қарқынын одан әрі жетілдірді.

«Табиғат Тірі Ағза ретіндегі» метафорасы адам бойындағы қасиеттерді табиғатқа жатқыза отырып, дараландыруға көп сүйенді. “*The Earth is dying,*” “*nature is crying,*” және “*the land is calling for help*” сияқты тіркестер табиғатқа адамның эмоцияларын ұялатып, экологиялық дағдарысты неғұрлым қолайлы етіп, аудиторияның қоғамдық реакциясын тудырды.

“*The clock is ticking*” немесе “*race against time*” сияқты жалпы идиомалар уақыт пен шұғылдыққа қатысты метафораларына ықпал етті. Бұл таныс тіркестер хабарламаның қол жетімділігін арттырды, сонымен бірге іс-әрекетті жасауға уақыттың қысқарып бара жатқанын атап өтті.

Бұл тілдік құралдар экологиялық дағдарыстардың мазмұнын жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар аудиторияның климаттың өзгеруіне деген түсінігі мен реакциясын басшылыққа ала отырып, мәселелерді бағалау және эмоционалды қабылдауды қалыптастырды.

Қорытынды

Бұл мақалада климаттық мәселелерді сипаттау үшін экологиялық медиадискурста қолданылатын концептуалды метафоралар мен бағалау сипаттамаларына талдау жасалған. Зерттеу концептуалды метафоралардың күрделі экологиялық мәселелерді құрылымдауда және қоғамдық қабылдауды қалыптастыруда шешуші рөл атқаратынын растайды.

Қоғамдық түсінікті қалыптастыратын және экологиялық мәселелерге деген көзқарасқа әсер ететін негізгі концептуалды метафоралар анықталып, талданды. Метафоралардың әр түрі аудиторияның эмоционалдық және когнитивтік реакцияларына, сондай-ақ белгілі бір әлеуметтік көзқарастар мен мінез-құлықтардың қалыптасуына әртүрлі әсер етеді:

- «*Күрес*» метафоралары мәтіндерде 34% жиілікпен қолданылып, респонденттердің 62%-ында мотивациялық реакция тудырған. Олар дағдарыс сезімін күшейтіп, жедел әрекетке шақырады, әсіресе жас аудитория арасында белсенділікке әсер етеді.

- «*Қозғалыс және прогресс*» метафоралары 28% жиілікпен қолданылып, респонденттердің 55%-ы тарапынан рационалды қабылданған. Бұл метафоралар ұзақ мерзімді, жүйелі шешімдерді қабылдауға және институционалдық өзгерістерге сенімділікті арттыруға ықпал етеді.

- «*Шұғылдық және уақыт*» метафоралары 22% жиілікпен қолданылып, 47%-да қысым мен уайым тудырған. Олар уақыттың азаюын сезіндіреді және дереу әрекет ету қажеттілігін көрсетеді.

- «*Табиғат тірі ағза ретінде*» метафорасы сирек қолданылғанына қарамастан (16%), ең жоғары эмоционалды әсерге (68%) ие болды. Бұл метафоралар табиғатқа жанашырлық сезімін арттырып, эмоционалды резонанс тудырады, кейде дәрменсіздік сезімін де қалыптастыруы мүмкін.

Сонымен қатар, метафораларды қалыптастырудағы тілдік құралдар (етістіктер, зат есімдер, демеулік тіркестері, сын есімдер, дараландыру және идиомалар) олардың эмоционалды және бағалау әсерін күшейтіп, аудиторияның климаттық мәселелерді түсінуіне және конструктивті әрекетке ықпал етеді.

Сонымен қатар, бұл жұмыс метафоралардың әлеуметтік және саяси дискурстың басқа салаларындағы рөлін әрі қарай зерттеуге, сондай-ақ медиа платформада коммуникациялық стратегияларды тиімдірек әзірлеуге негіз бола алады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Сухоруков Е. А. Современная немецкая сказка как инструмент формирования экологического сознания: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2017. – 28 с.

[2] Хасанғалиева Б.К., Исакова, С.С., Исакова, А.С. Терминжасамдағы метафораның когнитивтік механизмдері // Абылай хан атындағы ҚХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы, 2024. – № 3 (74). – Б. 322-343.

[3] Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 256 p.

[4] Norgaard K. M. *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. – Cambridge: MIT Press, 2011. – 304 p.

[5] Nerlich B., Jaspal, R. *Climate Change Metaphors: The Role of the Media in Shaping Public Understanding* // *Environmental Communication*. – 2023. – № 2 (6). – Pp. 147-168.

[6] Carvalho A. *Ideological Cultures and Media Discourses: The Role of the Media in the Construction of Public Perceptions of Climate Change* // *Sociology*. – 2007. – № 1 (41). – Pp. 11-28.

[7] Zhabayeva S. S. *The cognitive semantics of language: exploring linguistic aspects and the specific of metaphoric representation* // *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series*. – 2023. – № 3. – Pp. 79-86.

[8] Громорушкина А. А. Концептуальная метафора в экологическом дискурсе СМИ // *Вестн. МГЛУ. Сер. Гуманитарные науки*. – 2019. – № 4 (820). – С. 91-99.

[9] Boers F. *Metaphor Awareness and the Learning of the Language of Science* // *Journal of English for Academic Purposes*. – 2000. – № 3 (2). – Pp. 253-274.

[10] Skinnemoen J. *Metaphors in Climate Change Discourse*. – University of Oslo, 2009. – 147 p.

[11] Antilla L. *Climate of Doubt: Media Coverage of Climate Change in the United States* // *Environmental Politics*. – 2005. – №. 3 (14). – Pp. 422-426.

REFERENCES

[1] Suhorukov E. A. *Sovremennaja nemeckaja skazka kak instrument formirovaniya jekologicheskogo soznaniya: avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk* [Modern German fairy tale as a tool for the formation of environmental consciousness: abstract of cand. of phil. sc.] – M., 2017. – 28 s. [in Rus.]

[2] Hasangalieva B.K., Isakova, S.S., Isakova, A.S. *Terminjasamdağy metaforanyñ kognitivтік mehanizmderi* [Cognitive Mechanisms of Metaphor in Terminology Formation] // *Bulletin of Kazakh Ablai Khan UIR&WL. Series: Philological sciences*, 2024. – № 3 (74). – B. 322-343. [in Kaz.]

[3] Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – University of Chicago Press, 2003. – 256 p.

[4] Norgaard K. M. *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. – Cambridge: MIT Press, 2011. – 304 p.

[5] Nerlich B., Jaspal R. *Climate Change Metaphor: The Role of the Media in Shaping Public Understanding* // *Environmental Communication*. – 2023. – № 2 (6). – Pp. 147-168.

[6] Carvalho A. *Ideological Cultures and Media Discourses: The Role of the Media in the Construction of Public Perceptions of Climate Change* // *Sociology*. – 2007. – № 1 (41). – Pp. 11-28.

[7] Zhabayeva S. S. The cognitive semantics of language: exploring linguistic aspects and the specific of metaphoric representation // Bulletin of L. N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series. – 2023. – № 3. – Pp. 79-86.

[8] Gromorushkina A. A. Konceptual'naja metafora v jekologicheskom diskurse SMI [Conceptual metaphors in the ecological media discourse] // Bulletin of MHLU. Humanitarian sciences. – 2019. – № 4 (820). – S. 91-99. [in Rus.]

[9] Boers F. Metaphor Awareness and the Learning of the Language of Science // Journal of English for Academic Purposes. – 2000. – № 3 (2). – Pp. 253-274.

[10] Skinnemoen J. Metaphors in Climate Change Discourse. – University of Oslo, 2009. – 147 p.

[11] Antilla L. Climate of Doubt: Media Coverage of Climate Change in the United States // Environmental Politics. – 2005. – № 3 (14). – Pp. 422-426.

РОЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МЕТАФОР В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

***Искакова Н.С.¹, Джунусбаева М.К.²**

**^{*1,2} Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан**

Аннотация. Экологические кризисы и изменение климата - одни из самых актуальных тем в современном мире в глобальном медиадискурсе. Лингвистические средства, используемые для описания изменения климата, в частности концептуальные метафоры, играют решающую роль в формировании общественного восприятия.

Целью данного исследования является выявление концептуальных метафор и их когнитивно-лингвистический анализ в экологическом медиадискурсе, связанным с экологическими проблемами и изменением климата. Также, основное внимание уделяется изучению того, как концептуальные метафоры влияют на общественное мнение.

Исследование подчеркивает когнитивную значимость концептуальных метафор при описании экологических проблем и дает представление об их более эффективном использовании. Тем самым, научная значимость исследования заключается в выявлении механизмов формирования восприятия глобальных экологических проблем через язык, а также в оценке когнитивных и эмоциональных эффектов, возникающих при использовании концептуальных метафор. Практическая значимость связана с возможностью применения результатов для дальнейших научных исследований, посвященных экологическому дискурсу, а также для чтения вузовских учебных дисциплин, таких как, межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика медиалингвистика и т.д.

Методология включает контент анализ, когнитивно-лингвистический анализ, а также опрос реципиентов с целью выявления того, как различные концептуальные метафоры влияют на их восприятие экологических проблем.

Результаты исследования демонстрируют, что метафоры способствуют как упрощению сложной информации для широкой аудитории, так и эмоциональному вовлечению, однако их чрезмерное использование может негативно повлиять на восприятие и привести к снижению интереса к информации. Исследование вносит вклад в изучение когнитивных механизмов влияния языка на экологическое поведение и осведомленность, предлагая рекомендации для более эффективного использования метафор в медийной коммуникации.

Ключевые слова: концептуальные метафоры, экологические кризисы, экологический медиадискурс, изменение климата, общественное мнение, эмоциональное восприятие, стратегия, оценка

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN SHAPING PUBLIC OPINION IN ECOLOGICAL MEDIADISOURSE

*Iskakova N.¹, Junusbayeva M.²

^{*1,2} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Ecological crises and climate change are some of the most pressing issues in global mediadiscourse today. The linguistic tools used to describe climate change, particularly conceptual metaphors, play a crucial role in shaping public perception.

The aim of this research is to identify conceptual metaphors and provide cognitive-linguistic analysis of them in ecological mediadiscourse related to environmental issues and climate change. Also, the primary focus is on exploring how conceptual metaphors influence public opinion.

The research highlights the cognitive significance of conceptual metaphors in describing environmental problems and offers insights into their more effective use. Thus, the scientific significance of the study lies in the identification of mechanisms for the formation of perception of global environmental problems through language, as well as in the assessment of cognitive and emotional effects arising from the use of conceptual metaphors. The practical significance is associated with the possibility of applying the results for further scientific research on environmental discourse, as well as for reading university academic disciplines such as intercultural communication, cognitive linguistics, media linguistics, etc.

The methodology includes content analysis, cognitive-linguistic analysis, as well as a survey of recipients in order to identify how various conceptual metaphors affect their perception of environmental problems.

The results of the study demonstrate that metaphors contribute both to the simplification of complex information for a wide audience and to emotional engagement, however, their excessive use may negatively affect perception and lead to a decline in interest in the content. The research contributes to the study of the cognitive mechanisms of the influence of language on environmental behavior and awareness, offering recommendations for more effective use of metaphors in media communication.

Keywords: conceptual metaphors, ecological crises, ecological mediadiscourse, climate change, public opinion, emotional perception, strategy, evaluation

*Мақала түсті / Статъя поступила / Received: 04.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Искакова Назира Сериковна – PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: iskakova_nazira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9027-212X>

Джунусбаева Мадина Калдарбековна – аға оқытушы, Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-8727-3364>

Информация об авторах:

Искакова Назира Сериковна - PhD, ассоциированный профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: iskakova_nazira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9027-212X>,

Джунусбаева Мадина Калдарбековна – старший преподаватель, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-8727-3364>

Information about the authors:

Iskakova Nazira - PhD, Associate professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: iskakova_nazira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9027-212X>

Junusbayeva Madina – senior teacher, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-8727-3364>

ӘОЖ 81'373.611

ҒТАХР 16.21.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.014>

АЯҚҚА ҚАТЫСТЫ АТАУЛАРДЫҢ СИМВОЛДЫҚ ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ МАҒЫНАҒА ИЕ БОЛУЫ

*Қамыза Б.Қ.¹, Ермекова Т.Н.²

*^{1,2} Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ тіліндегі аяққа қатысты атаулардың, атап айтқанда, «табан» және «балтыр» сөздерінің символдық және лингвомәдени мағыналары талданады. Бұл атаулар тек анатомиялық дене бөліктерін ғана емес, сонымен қатар терең мәдени және танымдық мазмұнды да білдіреді. Зерттеуде қазақ тіліндегі дене мүшелерін білдіретін сөздердің танымдық табиғаты мен тарихи қалыптасуы тілдік деректер негізінде қарастырылып, ұлттық дүниетанымдағы орны анықталды.

Зерттеудің өзектілігі – қазақ тіл білімінде бұл сөздердің когнитивтік-концептуалдық құрылымы, семантикалық өрісі, лингвомәдени сипаты толық зерттелмеген. Сондықтан бұл зерттеу – қазақ тіліндегі антропоцентристік бағыттағы ғылыми ізденістерге қосылатын үлес.

Зерттеу мақсаты – қазақ тіліндегі аяқ бөліктері атауларын тарихи, когнитивтік және мәдени тұрғыда қарастыра отырып, олардың символдық мәні мен метафоралық қызметін анықтау. Осы арқылы тіл мен мәдениеттің өзара ықпалдасу негіздерін ашу көзделеді.

Зерттеу әдістері ретінде тарихи-салыстырмалы әдіс, когнитивтік лингвистика тәсілдері (метафоралық, прототиптік, жүйелік немесе фреймдік), сондай-ақ этимологиялық талдау қолданылды.

Негізгі нәтижелер: «табан» сөзі – тұрақтылық, еңбек, төзімділік концептілерін бейнелейтін лингвомәдени таңба ретінде сипатталды. Ал «балтыр» сөзі – шаршау, қажу, күш пен мықтылық ұғымдарымен байланыста метафоралық мәнге ие.

Қорытындысында, аяққа қатысты ағза атауларының когнитивтік моделі мен мәдени мәні қазақ тіліндегі ұлттық болмыс пен құндылықтардың көрінісі ретінде танылып, тіл мен мәдениеттің байланысын нақты көрсетті.

Зерттеу нәтижелері мен тұжырымдары қазақ тіліндегі «табан», «балтыр» концептерінің терең мәдени-символдық мазмұнға ие екенін, олардың адамның әлеуметтік, эмоционалдық және психологиялық тәжірибесін бейнелейтінін дәлелдеді. Бұл – ұлттық лексиканың когнитивтік құрылымын зерделеуде маңызды қадам.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – когнитивтік семантика мен этнолингвистика тұрғысынан ұлттық концептосфераны танудағы үлесімен анықталады.

Практикалық маңызы – зерттеу нәтижелері этнолингвистика, когнитивтік және мәдени лингвистика салаларында, сондай-ақ тіл оқыту мен аударма тәжірибесінде қолдануға тиімді.

Тірек сөздер: табан, балтыр, этимология, лингвомәдениет, когнитивті лингвистика, ұлттық дүниетаным, метафоралық модель, символдық мағына

Кіріспе

Қазақ тіліндегі ағза атауларының символдық және лингвомәдени мағыналары – ұлттық таным мен мәдениеттің айнасы. Бұл мақалада аяққа қатысты «табан» және «балтыр» атауларының анатомиялық, символдық және лингвомәдени аспектілері қарастырылды. Түркі және қазақ тілдеріндегі «табан» және «балтыр» сөздерінің тарихи қалыптасуы мен қолданылу ерекшеліктері талданды. Сонымен қатар, сөздердің когнитивтік және мәдени семантикасы, олардың халықтық дүниетаным мен әлеуметтік тәжірибе тұрғысынан маңыздылығы көрсетілді. Зерттеудің өзектілігі қазақ тіліндегі ағза атауларын тек анатомиялық тұрғыдан емес, олардың танымдық, символдық және мәдени қызметтері арқылы зерттеудің қажеттілігімен анықталады. Зерттеу барысында балтыр, табан атауларының мәдени және символдық тұрғыда дамуының когнитивтік негіздері этимологиялық, дыбыстық, семантикалық талдаулар арқылы толық ашылды.

Аяққа қатысты «табан» және «балтыр» атаулары тек анатомиялық ұғымды емес, сонымен бірге тұрақтылық, еңбек, төзімділік секілді символдық мәндерді білдіреді. Бұл сөздердің тарихи негізі мен когнитивтік байланысы түркі және моңғол тілдері арасындағы мәдени өзара әрекеттесумен тығыз байланысты. Қазақ халқының өмірлік тәжірибесі мен дүниетанымы арқылы ағзаға қатысты атаулардың метафоралық мағыналары кеңейген.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, этимологиялық талдау, когнитивтік және семантикалық модельдеу қолданылды. Когнитивтік лингвистика тәсілдері метафоралық тәсіл және прототиптік тәсіл, жүйелік тәсіл арқылы зерделенді. Негізгі дереккөздер ретінде көне түркі тілі сөздігі, қазақ тілінің түсіндірме, әдеби, кірме т.б. сөздіктер қолданылды. Қазақ тілінің лексикалық қорындағы тіркестер мен мақал-мәтелдер пайдаланылды. Сонымен қатар, метафоралық және символдық мағыналарды талдау үшін қазақ халқының мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігіне қатысты деректер қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Аяққа қатысты атаудың бірі *табан* ұғымы. Табан аяқтың жерге тиетін, жер басатын ең төменгі бөлігі [1, 833 б.]. Көнеден келе жатқан түркі тілдеріне ортақ бұл атаудың көне түркі тіліндегі де мағынасы “ступня, подшова”, яғни табан деп көрсетілген [2, 525 б.]. Фонетикалық айырмашылықтарды

есептемегенде түркі тілдерінің барлығына дерлік бұл атау ортақ. Сөздің түркі тілдеріндегі таралуы мен формалары мынадай: чуваш тілінде *tuban*, тува тілінде *davan*, тофа тілінде *daman*, хакас тілінде *taban*, сары ұйғыр тілінде *tawan*, қарахан ұйғыр тілінде *taban*; орта ұйғыр тілінде *taban*; ортақыпшақ тілінде *taban*; шағатай тілінде *taban*; өзбек тілінде *tobon*, ұйғыр тілінде *tapan*, түрік тілінде *taban*, гагауз тілінде *taban*, әзірбайжан тілінде *daban*, түрікмен тілінде *dāban*, хорезм түркі тілінде *tawan*; қарақалпақ, қырым, құмық, қарашай-балқар, татар, башқұрт, ноғай, қазақ тілдерінде *taban*; қырғыз және алтай тілдерінде *taman* [3, 276 б.].

Табан сөзі түркі тілдерінде кең таралған және оның негізгі мағынасы — аяқтың жерге тиетін төменгі бөлігі. Бұл атау түбір сөзден бастау алады. Атауды талдамас бұрын мынаны ескеру керек. Табан сөзінің даму тарихын тікелей “таб, тап, тав” түбірімен байланыстырып, ал *-ан* көне түркілік қосымша деп қарастыруға болмайды. Себебі бұл ереже тек көне түркілік сөздерге ғана тән. Ал “табан” сөзі түркі тілдеріне моңғол тілінен енген. Оны төмендегі деректер арқылы ашамыз.

Қазақ халқы өз тұрмысында басқа тілдерден енген сандық ұғымдарды да қолданған. Мысалы, соғым кезінде жылқы қазысының қалыңдығына қарап, оның семіздігін анықтаған. Қазыны «бір елі», «екі елі», «үш елі» немесе «төрт елі» деп өлшеген. Ең семіз қазыны «бес елі» деп айтпастан, «табан қазы» деп атаған. Мұның себебін «табан» сөзінің моңғол тілінде «бес» деген мағына беруімен түсіндіруге болады. Моңғол тілінде *табан*, *табын* сөздері “бес” деген мағынаны білдіреді. Осылайша, «табан қазы» ұғымы «бес елі қазы» дегенді білдіреді. Ал түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тіліндегі аяққа қатысты «табан» сөзі мен моңғол тіліндегі «табан» сөзінің арасында байланыс бар екені байқалады. Бұл байланыс “табан” атауының адам аяғындағы бес башпайды біріктіріп тұруына байланысты туындаған.

Табан сөзінің моңғол тілімен байланысын ғалым А.В.Дыбонның құрастыруымен жарық көрген түркі тілдерінің этимологиялық сөздігіндегі талдауларына да сүйеніп айтуға болады. Түркі тілдерінің этимологиялық сөздігінде түркі тілдеріндегі “табан” сөзі және оның этимологиясы қарастырылған. Еңбекке сүйенсек табан ұғымының мағынасы кей тілдерде тарылады. Мысалы: алт. *tavas*, хакас. диал. *tamas* — «жануардың табаны», ал чулым. *тавач*, шор. *тамаи* — «қолдың алақаны». Якут тілінде *tabagaj* және тува тілінде *tavarjgaj* — бұл сөздердің моңғол тілінен алынған болуы ықтимал.

Ал жоғарыда табан сөзінің даму тарихын тікелей “таб, тап, тав” түбірімен байланыстырмау керек екенін айтқандай, табан сөзінің *Tap-* «соғу, таптау, басу» етістігімен байланысы күмәнді [4, 276 б.], өйткені бұл етістік қысқартылған формада кездеседі (мысалы, түрікмен тілінде *dābala* — *dāban*-нан туындаған есімдік форма. Туынды мағынасы: Қатты басу немесе аяқпен таптау әрекеті; аяқ тірейтін немесе төменгі бөлікке қатысты

зат атауы). Сонымен қатар “*tap*” етістігінің көне түркі тілі сөздігінде төрт мағынасы көрсетілсе де, алғашқы мағыналар *I. ерік, қалау, жігер, II. жеткілікті, жетерлік, ұстай алу, III. әп сәтте, бірден* ұғымдарын білдірсе, тек төртінші мағынасы ғана *соғу, ұру, (таптау)* ұғымын білдіреді [3, 533 б.].

“Табан” сөзінің аяқтың табаны, яғни адам мен жануардікі болуына қатысты ақпараттар барлық түркі тілдерінде кездеседі, тек тува тілінде жоқ. *Шығыршық, өкше* мағынасы — шағатай, әзірбайжан, құмық, қарашай-балқар, өзбек, ұйғыр, сары ұйғыр тілдерінде қолданылады. *Қолдың алақаны* мағынасы — чуваш тілінде кездеседі. *Адамның аяқ-қолы* мағынасы — тува тілінде кездеседі. Демек, табан сөзінің аяққа қатысты ағза атауы болып қалыптасуына тек табанның сипаты мен қасиеттері ғана емес, адам ойындағы алақан мен саусаққа да қатысты ұқсастықтары ескерілген.

Ал аяққа қатысты табан сөзінің тура мағынасынан артефакт мағыналары (заттың қызметі немесе формасы бойынша сөздің негізгі мағынасына ұқсастығы арқылы пайда болатын мағына) қалыптасқан. Мысалы, *аяқ киімнің табаны, ер-тоқымның үзеңгісіне* қатысты, т.б. атаулар — барлық түркі тілдерінде бар, бірақ тува тілінде жоқ. *Шана табанының* атауы болуы: гагауз, башқұрт, алтай, хакас, чуваш тілдерінде. *Дөңгелек шеңберінің* атауы болуы әзірбайжан және жаңа ұйғыр тілінің қашғар диалектісінде кездеседі.

Табан сөзімен байланысты қазақ тілінде мынадай тілдік бірліктер қалыптасқан: *табанда (лезде, дереу, аяқ астынан), табаныш, табанақы, табандап, табандау, табандық, табантақ, табан жол, табандылық, табан аңдыды, табан тіреді, табан қышыры, табаны тайды (өлді), табаны қызды (делебесі қозды, шабыттанды), табан жазбай, табан астында, табан аузында, табан аңдысты, табан жапырақ, табан тіресті, табаны тайғақ, табанын тілді, табанға басты, табанға жықты, табанға салды, табандағы тұяқ, табандық ұлтан, табаны тесілді, табанын жалады, табан тірер жер, табаны күректей, табан аудармады, табанды даналық, табанын алдырды, табанынан тозды, табанын тайдырды, табаны тасқа тиді, табаны алты қарыс, табанын күйдірген, табанына тас батты, табанынан сарылды, табанының бүрі жоқ, табанын жалтыратты, табанынан жарылған, табанынан таусылды, табан етін тоздырды, табан жолын көрмеді, табаны жерге тимеді, табанынан тік тұрды, табан ет, маңдай тері, табан аяқ қылып құйды, табанын үш тартып жеді, табан жазбай, табаны жаудан таймаған, табаны ойылды, табанын тіліп, тұз құйды, табандап жатып алды, табанына кірген шөгір маңдайыма қадалсын, от табан, қу табан, бір табан, кер табан, көн табан, май табан, төс табан, киіз табан, ошақ табан, қара табан, түйе табан, ақ табан ат, жайпақ табан, қос табандап, жер табандады, ақ табан болды, қисық табан, ел табаны ауды, жай табан етік, төс табанды би, мысық табандап, жер табандаған, төрт табандады, қызыл табан болды, қисық табан етік, төс табандап жатты, ақ табан шұбырынды, ақылы*

табанына түсті, бейіш аналардың табаны астында, аузын үріп, аяғын сыпырып, табанын қырып өсірген т.б.

Бір ғана «табан» атауынан туындаған осындай бай тілдік бірліктер мен метафоралық модельдер оның тек анатомиялық ұғым ретінде ғана емес, сонымен қатар мәдени және символдық мағыналарға ие екенін көрсетеді. Ал мәдени және символдық мағынаға тілдің көтерілуі жөнінде зерттеуші К.А. Искендерова өзінің «Мәдениет пен тіл символдық мағынаны қалай қалыптастырады: лингвистикалық зерттеу» атты мақаласында: “тіл символдық мағынаның әрі бесігі, әрі тасымалдаушысы ретінде әрекет етеді” дей келе, “метафоралық тілдің қолданылуы күнделікті заттарды абстрактілі идеялардың символдық бейнесіне көтере алады” деп тұжырымдайды [5, 353–358 бб.]. Табан сөзінің әртүрлі тіркесте қолданылуы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінен, дүниетанымынан хабар береді. Табан ұғымы арқылы халқымыздың еңбекке, табандылыққа, төзімділікке қатысты көзқарастары айқындалады.

Жоғарыда тілдік бірліктерден бөлек қазақ тілінде табанмен байланысты *табан елі, табан қарыс* сынды халықтық өлшем атаулары және *көк табан, алты табан, үш табан* сынды қазақ дәстүрлі мәдениетіне тән ойын мен ойын элементтерінің атаулары қалыптасқан. Моңғолдың бес мағынасындағы табан сөзі қазақ тілінде *табан елі* тіркесінде де сақталған. *Табан елі* төрт саусақ пен бас бармақты біріктіре ұстағандағы қалыңдықты білдіретін халықтық өлшем, көбіне жылқы қазысының өлшемі ретінде қолданылады [6]. Ал табан қарыс – кере қарыс деген мағынадағы халықтық өлшем [7].

Табан сөзі түркі тілдеріне моңғол тілінен енген дедік. Табан сөзінің шығу тегіне қатысты ғылыми болжамдар бұл сөздің көне түркі және моңғол тілдерімен байланысын көрсетеді. Моңғол тілінде табан (таван) сөзі «бес» деген сандық ұғымды білдіреді. Аталған сөздің адам аяғындағы бес башпайға, яғни бес саусаққа қатысты қолданылуы тілдік логикаға сай келеді. Бұл ұғым алғашқы кезеңде аяқтың башпайларын немесе аяқты түгелімен атау үшін қолданылған болуы мүмкін. Кейінірек адам денесінің төменгі бөлігіне қатысты осы атау қалыптасып, табан сөзі аяқтың тірек қызметін атқаратын бөлігіне ауысады.

Осылайша, *табан* сөзі алғашқыда бес башпайды біріктіріп тұратын атау ретінде қолданылса, кейіннен толық “жерге тірелетін, аяқтың төменгі бөлігі” деген ұғымға ие болды. *Табан* сөзі түркі тілдерінің терең қабаттарынан бастау алатын, этимологиялық және мәдени тұрғыдан күрделі ұғым. Ол жермен, тұрақтылықпен, тірек және қозғалыспен байланысты негізгі мағыналарын сақтай отырып, қазақ тілінде метафоралық және символдық мәндерге ие болды. Джордж Лакофф пен Марк Джонсон жасаған теорияға сәйкес, ойлаудың өзі метафоралық сипатқа ие екені мәлім. Бір концептуалдық аймақ екінші аймақ арқылы түсіндіріледі [8, 44 б.].

Қазақ тіліндегі *табан* сөзі қазіргі тілдік қолданыста анатомиялық атау ретінде аяқтың төменгі бөлігін, яғни тірек қызметін атқаратын дене мүшесін білдіреді. Дегенмен, бұл сөздің түпкі шығу тегі тереңірек мағыналық қабаттарды ашады. *Табан* сөзі бастапқыда аяқтағы *бес башпайды* біріктіріп, тұтастықты білдіретін ұғым ретінде қалыптасқан. Бұл мағына қазақ тілінде тікелей сандық ұғым ретінде сақталмағанымен, оның жалпылама атау мен жинақтау, бірлесу мәнін беретін мағынаға ауысқанын байқауға болады. Мұның айғағы ретінде моңғол тіліндегі *табан*, *табын* сөздерінің *бес* деген сандық мағынаны білдіруін атап өттік. Ежелгі таным жүйесінде *бес саны* көп деп ойланатын санның бастауы немесе тұтастықтың, топтаудың көрінісі ретінде ассоциацияланған. Бұл таным, ойлау жүйесі бірнеше негізгі себептерге байланысты. Соның бірі бес саусақтың табиғи бірлігі. Бұл тұтастықтың, бірлестіктің белгісіне айналуына ықпал етті.

Моңғол тілінде *табан* сөзі бес деген санды білдіреді, ал қазақ мәдениетінде бұл сөз көптік немесе тұтастық, бірлестік ұғымын білдіретін жалпылама атауға айналған. Мұндай семантикалық өзгеріс бес санының ежелгі танымдағы “көп болу я топтасу” функциясымен тығыз байланысты. Бес саны ежелгі ойлау жүйесінде қарапайым сандық ұғымнан асып, тұтастықтың, бірліктің және көптің символына айналған. Бұл сан адамның табиғатты тануынан, әлеуметтік құрылымдарды түсінуінен және мәдени құндылықтарды қалыптастыруынан туындаған. Қазақ танымында бес саны тек сандық мәнді ғана емес, әлеуметтік және мәдени көптік ұғымдарды білдіріп, халықтың дүниетанымдық негіздерінің бір бөлігіне айналған.

Сонымен, қазақ тіліндегі *табан* және *табын* сөздерінің бірлесу, жиналу, топтасу, көп болу сынды сандық ұғымға негізделгенін байқауға болады. Мысалы, *табын* сөзі екі негізгі мағынада қолданылады. *Ру атауы* ретінде: “*Табын*” руы қазақтың этникалық құрылымындағы ірі тайпалардың бірі. Сонымен қатар, сиыр малының үйірлі тобы да “*табын сиыр*” деп жинақтап айтылады. “*Табын сиыр*” тіркесінде де көптік ұғымы жатыр, яғни белгілі бір жиынтық топты білдіреді. Бір *табын сиырдың* саны он бес я жиырма шақты болуы мүмкін.

Бұл өзгеріс тілдік семантиканың кеңеюі мен қазақ танымындағы жалпылама көптік ұғымдарды нақты сандық мағынадан ажырату үрдісін көрсетеді. Яғни, “*табан*” бастапқыда бес башпайдың тұтастығын білдірсе, уақыт өте бұл сөз анатомиялық және кең мағыналы аяққа қатысты ұғымға айналған. Сондай-ақ, “*табын*” сөзі де нақты «бес» санынан алыстап, көп болу немесе топтық мағынаға да ие болған. Қазақ мәдениетінде көптік ұғым көбінесе нақты сандық мәннен гөрі, жалпы топтық, жинақталған ұғымдармен байланыстырылады. “*Табан*” және “*табын*” сөздерінің осындай трансформациясы халықтың сандық ұғымдарды тіршілік пен танымда бейімдеп, жалпылама атау ретінде қолданғанын көрсетеді. Бұл ерекшелік түркі халықтары, оның ішінде қазақ тілінің байырғы сөздік қорының мәдени-танымдық негіздерін аша түседі. Ендеше осы *табан*

атауының қазақ тіліндегі лингвомәдени және символдық тұрғыда дамуының когнитивтік негіздерін қарастырайық.

Әуелі табан ұғымының базалық символдық мәніне тоқталайық. «Табан» сөзі қазақ тілінде негізінен «адам немесе жануар аяғының жерге тиетін бөлігі» деген мағынаны білдіреді. Табанның символдық тұрғыдан мәні кең ауқымды: ол тұрақтылық, еңбек, табандылық сияқты концептілердің негізінде қалыптасқан. Табанның жермен байланысы оның «негіз», «тірек» ретіндегі мағынасын айқындайды. Қазақ тіліндегі табанға қатысты тілдік бірліктерді төмендегідей жіктеп, когнитивтік мәнін түсіндіруге болады.

Табан – шұғыл әрекет пен уақыт өлшемі. Мысалы, *табанда* (лезде, дереу, аяқ астынан): әрекеттің тез жүзеге асырылуын білдіреді. Бұл тіркес табанның жермен байланысының шұғыл қозғалысқа әсер ететінін көрсетеді. *Табан астында, табан аузында:* уақыт пен кеңістіктің бірден өзгеруін суреттейді.

Табан – тұрақтылық пен төзімділік символы. *Табан тіреді, табан жазбай:* тұрақтылық, табандылық пен төзімділікті бейнелейді. Табан адамның әрекетінде мықтылық пен шешімділіктің негізі ретінде қарастырылады. *Табан тірер жер:* сенімді тірек іздеу немесе табу.

Табан – еңбектің, күш-жігердің символы. *Табан ет, маңдай тері:* адал еңбек пен маңдай термен жеткен жетістікті сипаттайды. *Табанынан тозды:* ауыр еңбектен әбден шаршау.

Табан – жазалау мен ауыртпашылық символы. *Табанын тіліп, тұз құйды:* ауыр жазаны, азапты білдіреді. *Табаны тасқа тиді, табанынан таусылды:* қиыншылықты көп көру немесе ауыр сынақтарды бастан өткеруді ұғындырады.

Табан – бейімделу мен қулық символы. *Мысық табандап, жер табандады:* абайлап, сақтықпен әрекет етуді түсіндіреді. *Табанын жалтыратты:* қашып кету немесе жауапкершіліктен бас тартуды білдіреді.

Табан – әлеуметтік және мәдени құндылықтар символы. *Бейіш аналардың табаны астында:* ананың қадірін, оның жанұядағы ерекше орнын жоғары бағалауды көрсетеді. *Ақ табан шұбырынды:* тарихи кезеңдегі қиыншылықтар мен азаптардың символдық бейнесі.

Талдай келе, табанға қатысты тіркестер адамның күнделікті өміріндегі тәжірибесі мен табиғатпен байланысына негізделген. Табан жермен байланыс нүктесі ретінде тұрақтылық пен тірек, ал қозғалыстың негізі ретінде еңбек пен әрекеттің символына айналған. Қиыншылықтар мен ауыртпашылықтарды суреттейтін тіркестер, сондай-ақ, табанның физикалық шаршау мен азапты көрсету құралы екенін көрсетеді. “Табан” ұғымы арқылы кеңістікті, уақытты, құндылықтарды және адамның мінез-құлқын сипаттау арқылы бай семантикалық мүмкіндіктер ашылады. Табан ұғымы аяққа қатысты ғана емес, адам өміріндегі әртүрлі жағдаяттарды метафоралық түрде сипаттауға да қолданылды. Жоғарыда атап өткендей, қазақ тіліндегі табан сөзі тұрақтылықтың символына айналғанын

мәдениетіне енгенінен де байқауға болады. Мысалы, ұлттық ойын асықтың бір элементі *көк табан* деп аталады. Бұл тәйке жағына қорғасын құйылған, алшысынан тұрған *салмақты сақа* [9]. Сондай-ақ, *алты табан* мен *ұштабан* атаулары да асық ойындарының қашықтықты табанмен өлшеуге байланысты шыққан түрлері [7].

Қорыта айтқанда, қазақ тіліндегі *табан* сөзі анатомиялық ұғымды білдіреді, түп-төркіні бес саусақты біріктіретін сандық, көптік мағынадан бастау алады. Сол сияқты, *табын* сөзі де нақты *бес* санынан шығып, жалпы топтық немесе жинақталған көптік ұғымды білдіретін атауға айналған. Бұл сөздердің семантикалық дамуы қазақтың тілдік және мәдени танымының икемділігі мен ерекшелігін көрсетеді. Табанға қатысты тілдік бірліктер қазақ халқының танымдық дүниетанымы мен өмірлік тәжірибесін бейнелейді. Олар әлеуметтік, мәдени, тарихи, және символдық тұрғыдан бай мазмұнға ие. Бұл тіркестердің когнитивтік негізі адамның табиғаттағы орны, еңбектің қадірі мен өмірдің қиындығын жеңудегі табандылыққа негізделген.

Аяққа қатысты ағза атауының бірі – *балтыр*. Қазақ тілінде балтыр тек адамға қатысты анатомиялық атау. Өзара жақын екі мағынаны білдіреді: 1. Адам жіліншігіндегі бұлшық ет; 2. Адамның тізеден төменгі бөлігі, аяғы; 3. ауыс. Қайың, тал сияқты ағаштардың түзу діңгегі [10]. Сөздің шығу төркініне көз жүгіртсек, көне түркі тілі сөздігінде *балтыр* сөзі “икры (ног)” мағынасын береді деп көрсетілген [3, 81 б.]. Балтыр сөзін толығырақ талдау үшін “балтыр” сөзінің шығу негіздерін қарастыру керек. Түркі тілдерінде сөздер көбіне бір түбірден түрлі мағыналық ерекшеліктер алып дамыған. *Балтыр* мен *балдыр* сөздерінің фонетикалық ұқсастығы олардың ортақ түбірден шығу мүмкіндігін көрсетеді. Түркі тілдеріндегі сөздердің даму барысында дыбыстардың ауысу немесе қосылу заңдылықтары бар. «Балдыр» мен «балтыр» сөздеріндегі -д және -т дыбыстары бір-бірімен алмасып отырған. Бұл құбылыс көптеген түркі тілдерінде кездеседі.

«Балдыр» мен «балтыр» сөздерін бір негізден шыққан деп қарастырудың негізі: екеуі де адамның қоршаған орта мен дене мүшесін байланыстыра отырып жасаған танымдық моделі арқылы қалыптасқан сөздер. Ал “Қазақтың бес жүз бес сөзі” еңбегінде моңғол тілінің дерегіне сүйеніп, “моңғолша *балтгар* — жуан деген мағынаға мезгейді, мұның қазақ тіліне ауысқанда «*балтыр*» қалпында естілуі де тіл заңдылығынан сырт кетпейді, «*балтыр*» дегеніміз «*жуан*», «*толықша*» ұғымын береді деп шамалаймыз”- деп талдайды [11, 44 б.]. Бұл болжамның да өзіндік салмағы бар. Дегенмен талдау жұмысын кеңірек жүргізіп көрейік.

Көне түркі тілінде “*baldır*” сөзінің үш мағынасы бар. Соның бірінші мағынасы “выступ” деп көрсетілген, яғни *шоқы*, *томпақ*, *шығыңқы*, *дөңес жер*. Екінші мағынасы *ерте шыққан*, *балдырған*, *жас нәрсе*, *кішкентай* мағыналарын білдірсе, үшінші мағынасы *өгей*, *бөгде*, *артық* мағынасын білдіреді. Көне түркі тілінде қолданылған осы мағыналардың барлығы қазақ тіліндегі *балтыр* сөзімен байланысты туындаған тілдік бірліктерге

арқау болған. Алғашқы мағынаға зер салсақ, *дөңес жер, шығыңқы, томпақ* мағыналарымен аяқтағы “балтыр” ағза атауында танымдық байланыс бар. Бұл сипат аяқтың *балтыр* бөлігіне тікелей ұқсайды, себебі балтыр бұлшық еттері шығыңқы, дөңес болып көрінеді. Сондықтан, дене мүшесінің атауы осы физикалық пішінге негізделіп, *балтыр* болып аталған деп айтуға болады. Түркі тілдерінде дене мүшелерінің атаулары көбінесе олардың физикалық ерекшеліктеріне сай қойылған.

Ал *балдырған* немесе *жас нәрсе* мағынасы сөздің «бал~» түбірінің нәзіктік, жаңашыққан нәрсе, жұмсақтықты білдіретін жалпы семантикасымен байланысты. Аяқтың *балтыр* бөлігі — бұлшық еттің негізгі орны, *жас нәрсе* мен аяқ бұлшық еттерінің *жұмсақ, серпімді* сипаты арасында өзара танымдық байланыс бар. «*Өгей*», «*артық*», «*бөгде*» мағыналары адамның өзіне тән емес ауыртпалықты білдіреді. Бұл ауыртпалық дененің шамадан тыс күш жұмсауы кезінде сезілетін шаршау немесе қажуға қатысты болуы ықтимал. «Балтыр» сөзі түркі тілдерінің көпшілігінде ұқсас дыбысталады, бірақ кейбір фонетикалық және диалектологиялық ерекшеліктерге байланысты әртүрлі нұсқалары бар. Бұл сөз көбінесе адамның аяқ бөлігін, әсіресе сирақтың бұлшық ет аймағын білдіреді. Түркі тілдеріндегі балтыр сөзінің дыбысталуы мен жазылуына назар аударсақ, өзбек тілінде балтыр сөзі *boldir (болдир)* деп қалыптасқан. Қазақ тілінде *балтыр*, қырғыз тілінде *балтыр*, татар тілінде *балтыр*, башқұрт тілінде *балтыр* деп дыбысталады. Ал өзбек тілінде *boldir (болдир)*, ұйғыр тілінде *baldur*, түрікмен тілінде *baldyr (балдыр)*, түрік тілінде *baldır (балдыр)*, әзербайжан тілінде *baldır (балдыр)*, чуваш тілінде *пултар* (фонетикалық өзгеріске ұшыраған), саха (якут) тілінде *балтыр (baltyr)*, хакасия тілінде *налтыр (paltyr)*, шор тілінде *налтыр (paltyr)*, алтай (ойрат) тілінде *балтыр (baltyr)*, тува тілінде *налтыр (paltyr)* деп дыбысталады.

Жеке сөз ретінде қазақ тілінде *болдыр* сөзі (шаршау, қажу) көбінесе аяқтың шаршауына немесе дененің қажып, әлсіреуіне қатысты қолданылады. Балтыр бұлшық еттері шамадан тыс күш түскенде қатайып, дірілдеп, шаршау белгілерін көрсетеді. Бұл физикалық сипат пен «болдыру» әрекеті арасында тығыз байланыс жатыр. Демек, балтыр мен болдыр бір негізден тараған ұғымдар. Болдыр сөзінің қалыптасуына балтыр сөзінің тікелей әсері бар. Себебі аяқ көп жұмыс жасаған кезде, ең әуелі салмақ балтыр бұлшық еттеріне түседі. Осыдан кейін аяқтың талуы мен жұмыс істеуге жарамсыздығы артады. Осы атау тікелей *болдыр* процесін түсіндіреді және өзара фонетикалық жақындық та, сондай-ақ өзбек тілінде балтырдың *болдыр* түрінде қалыптасуы да олардың бір ұғымнан тараған сөздер екенін толық дәлелдейді.

Балтыр сөзі физикалық сипатқа, яғни бұлшық еттің томпайып, шығыңқы болуына қатысты қалыптасса, *болдыр* сөзі балтырдың шаршау процесі арқылы семантикалық байланысқа ие. Балтыр шаршаса, адам дірілдеп, қажиды. *Балдырған* сөзі де физикалық жұмсақтық пен нәзіктік

идеясынан туындай отырып, бұл байланыстарды күрделендіріп, толықтыра түседі. Зер салсақ, *балдыр а* дыбысымен *сернімді, жұмсақ* қалыпты, жағымды күйді білдіріп тұрса, *болдыр* деп *о* дыбысы арқылы түбірдің өзгеруі *шаршау, қажу* күйін білдіріп тұр. Осылайша, бір түбір арқылы екі күйді сипаттап, өзіндік ерекшеліктерге ие етіп тұрған: *а* мен *о* дыбыстары. *Балтыр-балдыр* (т-д сәйкестігі) және *болдыр*, яғни бал-бол негіздерінің дыбысталуы да мағынамен сәйкеседі: *бал: а* ашық айтылатын ашық дауысты дыбыс, ауыз ашылады, ал *бол: о* жабық дауысты дыбыс, ауыз дөңгелектеніп айтылады. Байқалғандай, дыбыстың сипаты да мағынаның өзгеріп-қалыптасуына, ерекшелікке ие болуына әсер етіп тұр.

Осылайша, көне түркі тіліндегі *baldır* сөзінің мағыналарына сүйене отырып, «балтыр» мен «болдыр» сөздерінің ортақ түбірден өрбігенін көрсетуге болады. Көне түркі тілінен келе жатқан “балдыз” сөзі де жас, балдырған мағыналарынан туындайды, яғни күйеудің өз әйелінен әлі жас, кіші сіңілдеріне қаратылып айтылатын атау.

Сонымен семантикалық ұқсастық мынаны көрсетеді. Томпақ, шығыңқы, дөңес деген сипаттар «балтыр» мен «baldır» сөзінің бастапқы мағынасының тығыз байланысын дәлелдейді. Аяқтың шаршауы мен күш түскен кездегі дірілдеу қасиеттері «болдыру, бол-дыр, дір ету» ұғымдарымен сәйкес келеді.

Сонымен, түркі халықтарының дене мүшелерін атаудағы табиғат құбылыстары мен физикалық ерекшеліктеріне сүйену тенденциясы қалыптасты. «Балтыр» сөзі көне түркі тіліндегі *baldır* сөзінің бірінші мағынасынан («шығыңқы, томпақ жер») шыққан деп сенімді түрде айтуға болады. Бұл атау дененің физикалық ерекшелігіне негізделген. Ал «болдыру» сөзі балтыр бұлшық еттерінің шаршауымен байланысты болғандықтан, осы екі сөздің семантикалық және тарихи байланысы анық. «Болдыр» – шаршау, қажу, күш-қуаттың сарқылуы. «Болдыру» дененің, әсіресе аяқтың көп күш жұмсауынан пайда болатын шаршау күйін білдіреді. Балтыр – аяқтың негізгі бұлшық ет бөлігі, қозғалыс кезінде ең көп күш түсетін аймақ. Адам ұзақ жүргенде немесе жұмыс істегенде, ең алдымен балтыр бұлшық еттері шаршайды, қажиды. Осыдан келіп, «балтыр» сөзі «болдыру» әрекеті арасында байланыс туындайды. Бұған дәлел ретінде балтыр сөзінің өзбек тілінде “болдыр” деп сақталауын келтіруге болады. Сондай-ақ, «балтыр» және «болдыр» сөздерінің түбірлік ұқсастығы (бал/бол) анық.

Көне түркі тілінде «болдыр» немесе «болдыру» сөзі *бол* етістігінен таралған. «Бол» етістігі көне түркі тілінде «болу, аяқталу, орын алу» деген негізгі мағыналарды білдірген. «Болдыр» сөзі түбірге -дыр/-дүр қимыл-сын жұрнағы қосылу арқылы жасалған. Бұл жұрнақ белгілі бір әрекеттің нәтижесін, аяқталуын немесе асқынуын білдіреді. Осылайша, «болдыр» сөзі «болып қажу, шаршау, әлсіреу» деген мағынада қолданылған және бұл мағына тікелей балтыр бұлшық еттерінің қасиеттерімен байланысты туындаған.

Енді *балтыр* атауының қалыптасуына негіз болған когнитивтік негіздерін талдап көрейік. Түркі тілдеріндегі сөздердің мағыналық және фонетикалық байланысы тарихи даму барысында пайда болған. Балтырдың негізі бұлшық еттен тұрады. Балтырды балтыр етіп тұрған аяқтағы томпайған бұлшық ет. Балтыр – адамның аяқ бөлігінің бұлшық еттері орналасқан, томпайып тұратын бөлігі екені белгілі. Балтыр деген шығып, томпайып тұрған бұлшық ет десек, бұлшық еттің табиғи формасы *бұлтиып* көрінетінін ескерсек, бұл сөздің «бұлт» сөзімен байланысы метафоралық деңгейде көрініс табады. Бұлт – аспандағы томпайған, көлемді және жұмсақ көрініске ие табиғи құбылыс. «Бұлт» сөзі заттың сыртқы пішініне байланысты қолданылған. Денедегі бұлшық сөзінің тікелей бұлт сөзімен қатысы бар. Сондықтан балтырдың бұлтиған формасына ұқсастырылуы әбден мүмкін. Түркі тілдерінде дене мүшелерінің атаулары табиғат құбылыстарымен салыстыру арқылы қалыптасқанын ескерсек, балтыр бұлшық етінің бұлтиған пішіні «бұлтқа» ұқсатылып, атау осылай пайда болды. *Балтыр* сөзінің шығу негізі *бұлтқа* қатысты туындаса керек. Ал “бұлшық, бұлшық ет” атаулары “бұлт” сөзінен келіп шығады.

Этимологиялық негіздеме: *Балтыр* сөзі табиғи пішінге негізделген. Ал метафоралық байланыс: түркі тілдерінде табиғат құбылыстары мен дене мүшелері арасында жиі ұқсастық жасалады. «Бұлт» сөзі – сыртқы пішіні мен көлеміне байланысты пайда болған. «Балтыр» сөзі – адамның аяқ бөлігінің бұлтиған формасына байланысты. «Болдыру» сөзі – балтыр бұлшық етіне түсетін күштің әсерінен шаршау күйін сипаттайды. Ал когнитивтік байланысты ескерсек, адамның тілдік танымында дене мүшелері тек физикалық сипаттарымен емес, олардың функцияларымен де байланысып аталады.

Қорыта айтқанда, «балтыр» – тек бұлшық еттің атауы емес, оның шаршау немесе қажу жағдайын да білдіреді. «Балтыр» сөзі бұлтиған пішіні арқылы «бұлт» сөзімен байланысы семантикалық ұқсастықты танытады. Табиғат құбылыстарына ұқсату – түркі тілдеріне тән құбылыс. Балтыр бұлшық етінің шаршауы «болдыру» ұғымымен тығыз байланысты. Балтыр – қозғалыс кезінде негізгі күш түсетін дене бөлігі, сондықтан «болдыру» әрекеті осы мүшемен ассоциацияланған. Бұл атаулар арасындағы функционалдық байланыс. Сөздердің түбіріндегі ұқсастық олардың тарихи дамуын және бір-біріне әсерін көрсетеді. Бұл осы атаулардың морфологиялық жақындығын көрсетеді. Осылайша, «балтыр» сөзі бұлтиған пішіні арқылы бұлшық ет, «бұлт» сөздерімен, ал оның шаршау қасиеті «болдыру» сөзімен байланысты.

Қазақ тілінде балтыр сөзімен байланысты туындаған мынадай тілдік бірліктер кездеседі: *балтыры бесіктей (жуан балтырлы), ақ балтыр (сымбатты, толық, аппақ аяқтар), қосбалтыр, қыз балтырлы, балуан балтыр, бас ауырып, балтыры сыздады (ауру, сыртқанттану)* т.б. Қазақ тіліндегі *балтыр* сөзімен байланысты туындаған тілдік бірліктердің

танымдық ерекшеліктеріне тоқталайық. *Балтыр* сөзі қазақ тілінің лексикасында адам денесінің төменгі бөлігін (тізеден төменгі аяқтың артқы жағы) көрсетумен қатар, адамның дене бітімін, физикалық күшін, эстетикалық ерекшеліктерін сипаттайтын метафоралық және символикалық мағыналарда да қолданылады. Бұл тілдік бірліктердің танымдық негіздері халықтың дүниетанымы мен өмірлік тәжірибесіне негізделген. *Балтыр* сөзімен байланысты тілдік бірліктер адамның антропоцентристік көзқарасына сүйенеді, яғни адамның дене бөліктері оның физикалық, әлеуметтік немесе психологиялық сипатын бейнелейді. Мысалы: *Балтыры бесіктей* — балтырдың жуан, күшті екенін білдіреді. Мұндай сипаттау дене бітімінің мықтылығын, күш-қуаттың молдығын көрсету үшін қолданылады. *Ақ балтыр* — балтырдың эстетикалық тұрғыдан сұлулығын, аппақ әрі мінсіздігін бейнелейді. Бұл тіркес адамның сыртқы келбетін эстетикалық тұрғыдан бағалаудың маңызын көрсетеді. Бұл мағынада көне түркі тіліндегі *жұмсақ, серпімді* деп танылатын балдыр сөзінің мағыналары сақталып қалған. *Балуан балтыр* — күш-қуат пен ептіліктің белгісі. Бұл сөз тіркесі батырлық пен дене күшін жоғары бағалаған қазақ мәдениетінің ерекшелігін білдіреді. Бұл тіркестер көне түркі тіліндегі “балдыр” сөзінде қалыптасқан мағыналарды да жаңғыртады.

Тілдік бірліктердің танымдық модельдері метафоралар арқылы құрылады. Адам денесінің белгілі бір бөлігі оның физикалық немесе мінез-құлық ерекшелігін сипаттауда негізгі когнитивтік үлгі ретінде қызмет етеді:

Эстетикалық үлгі (сұлулық): *Ақ балтыр, қыз балтырлы* тіркестері адамның сыртқы келбетінің тартымдылығын білдіреді. Мұндай сипаттаулар қазақ халқының сұлулыққа қатысты идеалдарды танытады.

Физикалық күш үлгісі: *Балтыры бесіктей, балуан балтыр* тіркестері адамның мықтылығын, еңбекке қабілеттілігін сипаттайды. Бұл халықтың еңбексүйгіштік пен батырлыққа деген жоғары бағасын көрсетеді.

Денсаулық пен ауру (антропоморфтық модель): *Басы ауырып, балтыры сыздады* тіркесі адам денсаулығының нашарлағанын білдіреді. Бұл тіркестегі символизм денсаулық пен әлсіздікті дене мүшелері арқылы тануға негізделген.

Қазақ тіліндегі *балтыр* сөзімен байланысты тілдік бірліктер адамдардың күнделікті өмірлік тәжірибесінен туындаған. Бұл тәжірибе негізінде когнитивтік ойлау процестері арқылы белгілі бір бейнелер мен ұғымдар қалыптасады. Тілдік бірліктерде *балтыр* сөзі физикалық күш, сұлулық немесе денсаулықтың символы ретінде қызмет етеді, яғни символикалық ойлауға негіз болған. Адам дене мүшелерінің бір бөлігі кең мағынада қолданылып, адамның жалпы сипатын көрсетеді, яғни метафоралық ойлауға негіз болған. Қазақ халқының тіршілігі мен дүниетанымы тілде көрініс тауып, мәдени құндылықтар ретінде сақталған.

Қазақ тіліндегі *балтыр* сөзімен байланысты тілдік бірліктер адамның физикалық және эстетикалық қасиеттерін танымдық тұрғыдан сипаттауда

маңызды рөл атқарады. Бұл бірліктер халықтың күнделікті өміріндегі тәжірибелері мен мәдени құндылықтарынан туындап, ұлттық ойлау жүйесі мен дүниетанымының ерекшеліктерін көрсетеді. Зерттеуші М.Т. Сабированың «*Қытай тіліндегі дене метафоралары: гуаньюньюйлердің когнитивтік және лингвомәдени талдауы*» атты мақаласында соматикалық гуаньюньюйлерге мәдени-семиотикалық талдау жасалып, оның ішінде құндылықтар мен нормалардың бейнеленуіне де назар аударылған. Зерттеу нәтижесінде абстрактілі ұғымдардың денелік тәжірибе арқылы түсіндірілуі қытай тіліндегі денелік метафораларда айқын байқалатыны анықталып, әлеуметтік үйлесім, иерархиялық қатынастар және моральдық сипат сияқты ұжымдық мәдени құндылықтарды бейнелейтіні дәлелденген [12, 265–276 бб.]. Бұл тұжырымдар осы зерттеуде де маңызды негіз ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Қазақ тіліндегі *табан* сөзі анатомиялық ұғымға ауысқанымен, түп-төркіні бес саусақты біріктіретін сандық және көптік ұғымын білдіретін мағынадан бастау алады. Сол сияқты, *табын* сөзі де нақты *бес* санынан шығып, жалпы топтық немесе жинақталған көптік ұғымды білдіретін атауға айналған. Бұл сөздердің семантикалық дамуы қазақтың тілдік және мәдени танымының икемділігі мен ерекшелігін көрсетеді. Ал *балтыр* атауының болдыр, бұлт сөздерімен когнитивтік негізі бір. Балтыр сөзінің өзбек тілінде *болдыр* болып сақталғаны бұған дәлел. Балтыр, болдыр және бұлт сөздері табиғат пен дененің физикалық қасиеттері мен функцияларын байланыстыратын когнитивтік негіздер арқылы қалыптасқан. *Балтыр* сөзі бұлшық еттің томпайып тұрған пішініне байланысты қолданылса, *болдыру* сөзі балтыр бұлшық етінің шаршау күйін білдіреді. Балтыр аяқтағы бұлшық еттің атауы. Бұлшық еттің табиғи формасы бұлтиып көрінеді, балтырдың танымдық дамуы «бұлт» сөзімен байланысты метафоралық деңгейде көрініс табады. Бұлшық, бұлшық ет атаулары *бұлт* сөзінен туындап, мағына қалыптасуындағы танымдық рөлді көрсетеді.

Сонымен, қазақ тіліндегі *табан* және *балтыр* атаулары халықтың ұлттық дүниетанымы мен мәдениетінің ерекше бөлігін көрсетеді. Бұл атаулардың анатомиялық мағынасынан тыс, *тұрақтылық*, *төзімділік* және *еңбек*, *физикалық күш*, *сұлулық*, *денсаулық* символдары ретінде танылуы – қазақ халқының дүниетанымын, өмір сүру салтын және рухани құндылықтарын, өмірлік философиясын танытады. Символикалық мағынада қолданылуы қазақ халқының аяқ ұғымына, оның бөліктеріне қатысты терең мәдени ақпараты және философиялық мәндері бар екенін көрсетеді. Жұмыс нәтижелері қазақ тіліндегі дене мүшелеріне қатысты атаулардың семантикалық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Мұқағали тілі сөздігі / Құраст.: Б. Қалиев, Ж. Түймебаев, Ш. Құрманбайұлы, С. Исакова. – Алматы: Керемет медиа, 2019. – 1064 б.
- [2] Древнетюркский словарь / Под ред. В.М. Наделяева, Д.М. Насилова, Э.Р. Тенишева, А.М. Щербака. – Ленинград: Наука, 1969. – 676 с.
- [3] Древнетюркский словарь / Под ред. Д.М. Насилова, И.В. Кормушина; сост. Т.А. Боровкова, Л.В. Дмитриева, А.А. Зырин, И.В. Кормушин. – 2-е изд., пересмотр. – Астана: Ғылым, 2016. – 760 с.
- [4] Этимологический словарь тюркских языков. Т. 9: Этимологический словарь базисной лексики тюркских языков / Сост. А.В. Дыбо. – Астана: Prosper Print, 2013. – 616 с.
- [5] Iskenderova K.A. How culture and language shape symbolic meaning: A linguistic exploration // Journal of International Scientific Research. – 2025. – Vol. 2, No. 1. – Pp. 353-358.
- [6] Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі / Құраст.: Ш. Құрманбайұлы, С.Исакова, Б.Мизамхан және т.б. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2019. – 596 б.
- [7] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 13-т. / Құраст.: А. Фазылжанова, Н. Оңғарбаева, Қ. Ғабитханұлы және т.б. – Алматы: Арыс, 2011. – 752 б.
- [8] Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
- [9] Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі / Құраст. А. Құралұлы; жалпы ред. Ғ. Халықұлы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 1997. – 368 б.
- [10] Қазақ әдеби тілінің сөздігі: Он бес томдық. 2-том / Құраст.: Ғ. Қалиев, С. Бизақов, О. Нақысбеков және т.б. – Алматы, 2011. – 744 б.
- [11] Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 б.
- [12] Sabirova M.T. Body Metaphors in the Chinese Language: A Cognitive and Linguocultural Analysis of Guanyongyu // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2025. – № 1(76). – Pp. 265-276.

REFERENCE

- [1] Muqagali tili sózdigi [Dictionary of Mukagali’s Language] / comp. B. Qaliev, Zh. Tuimebaev, Sh. Qurmanbaiuly, S. Isakova. – Almaty: Keremet media, 2019. – 1064 b. [in Kaz.]
- [2] Drevnetiurkskii slovar’ [Old Turkic Dictionary] / eds. V.M. Nadeliaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenishev, A.M. Shcherbak. – Leningrad: Nauka, 1969. – 676 s. [in Rus.]
- [3] Drevnetiurkskii slovar’ [Old Turkic Dictionary] / eds. D.M. Nasilov, I.V. Kormushin; comp. T.A. Borovkova, L.V. Dmitrieva, A.A. Zyrin, I.V. Kormushin. – 2nd ed., rev. – Astana: Gylım, 2016. – 760 s. [in Rus.]

[4] Etimologicheskii slovar' tiurkskikh iazykov. T. 9: Etimologicheskii slovar' bazisnoi leksiki tiurkskikh iazykov [Etymological dictionary of the Turkic languages. Vol. 9: Etymological dictionary of the basic vocabulary of the Turkic languages] / comp. A.V. Dybo. – Astana: Prosper Print, 2013. – 616 s. [in Rus.]

[5] Iskenderova K.A. How culture and language shape symbolic meaning: A linguistic exploration // Journal of International Scientific Research. – 2025. – Vol. 2, No. 1. – Pp. 353-358.

[6] Qazaq tiliniñ kirme sözder sözdigi [Dictionary of loanwords of the Kazakh language] / comp. Sh. Qurmanbaiuly, S. Isakova, B. Mizamkhan et al. – Almaty: Ulttyq audarma biurosy, 2019. – 596 b. [in Kaz.]

[7] Qazaq ädebi tiliniñ sözdigi. On bes tomдық. T. 13 [Dictionary of the Kazakh literary language. In fifteen volumes. Vol. 13] / comp. A. Fazylyzhanova, N. Oñğarbaeva, Q. Ğabithanuly et al. – Almaty: Arys, 2011. – 752 b. [in Kaz.]

[8] Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.

[9] Qazaq дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі [Encyclopedic Dictionary of Kazakh Traditional Culture] / comp. A. Quraluly; general ed. Ğ. Qalyquly. – Almaty: Sözdik-Slovar', 1997. – 368 b. [in Kaz.]

[10] Qazaq ädebi tiliniñ sözdigi: On bes tomдық. 2-t. [Dictionary of the Kazakh Literary Language: In Fifteen Volumes. Vol. 2] / comp. Ğ. Qaliev, S. Bizakov, O. Naqysbekov et al. – Almaty, 2011. – 744 b. [in Kaz.]

[11] Nurmaghambetov Ä. Bes jüz bes söz [Five Hundred and Five Words]. – Almaty: Rauan, 1994. – 304 b. [in Kaz.]

[12] Sabirova M.T. Body Metaphors in the Chinese Language: A Cognitive and Linguocultural Analysis of Guanyongyu // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2025. – № 1(76). – Pp. 265—276.

СИМВОЛИЧЕСКОЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАИМЕНОВАНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НОГОЙ

*Қамыза Б.К.¹, Еркекова Т.Н.²

*^{1,2} Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье анализируются символическое и лингвокультурное значения наименований, связанных с нижними конечностями в казахском языке, в частности, слов «табан» (ступня) и «балтыр» (икраноги). Эти наименования обозначают не только анатомические части тела, но и отражают глубокое культурное и когнитивное содержание. В исследовании рассматривается когнитивная природа и историческое формирование слов, обозначающих части тела в казахском языке, на основе языковых данных, а также определяется их место в национальной картине мира.

Актуальность исследования заключается в том, что в казахском языкознании когнитивно-концептуальная структура, семантическое поле и лингвокультурные особенности этих слов еще не получили всестороннего освещения. Поэтому данное исследование представляет собой вклад в развитие антропоцентрического направления в казахской лингвистике.

Цель исследования – рассмотреть наименования частей ноги в казахском языке с исторической, когнитивной и культурной точек зрения, а также определить их символическое значение и метафорические функции. Тем самым раскрываются основы взаимовлияния языка и культуры.

В качестве методов исследования использовались историко-сравнительный метод, подходы когнитивной лингвистики (метафорический, прототипический, фреймовый), а также этимологический анализ.

Основные результаты: слово «табан» описывается как лингвокультурный знак, воплощающий концепты устойчивости, труда и терпения. Слово «балтыр» в метафорическом плане связано с понятиями усталости, напряжения, силы и выносливости.

В заключение подчеркивается, что когнитивная модель и культурное значение названий частей ноги в казахском языке отражают национальную идентичность и ценности, демонстрируя тесную связь между языком и культурой.

Результаты и выводы исследования доказывают, что концепты «табан» и «балтыр» в казахском языке обладают глубоким культурно-символическим содержанием, отражающим социальный, эмоциональный и психологический опыт человека. Это важный шаг в изучении когнитивной структуры национальной лексики.

Научная значимость исследования определяется его вкладом в осмысление национальной концептосферы с позиций когнитивной семантики и этнолингвистики.

Практическая значимость заключается в возможности применения результатов в этнолингвистике, когнитивной и культурной лингвистике, а также в практике преподавания языка и перевода.

Ключевые слова: ступня, икра ноги, этимология, лингвокультура, когнитивная лингвистика, национальное мировоззрение, метафорическая модель, символическое значение

THE SYMBOLIC AND LINGUOCULTURAL MEANING OF TERMS RELATED TO THE FOOT

*Kamyza B.K.¹, Yermekova T.N.²

^{*1,2} Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article explores the symbolic and linguocultural meanings of two Kazakh body-related terms: *taban* (sole) and *baltır* (calf). While

commonly denoting anatomical parts, these words also convey deeper cultural and cognitive meanings. Drawing on linguistic data, the study examines the historical development and cognitive structure of these terms and their place in the Kazakh national worldview.

The research addresses a gap in Kazakh linguistics, where the cognitive-conceptual structures, semantic fields, and cultural layers of such body-related terms remain underexplored. Thus, this work contributes to the broader anthropocentric approach in cognitive and ethnolinguistics.

The main objective is to analyze leg-part terminology through historical, cognitive, and cultural lenses and to identify the symbolic and metaphorical roles of *taban* and *baltır*. This analysis also aims to demonstrate the deep interaction between language and culture.

Methodologically, the study applies a historical-comparative approach alongside cognitive linguistic tools—including metaphor theory, prototypical analysis, frame modeling—and etymological insights.

The results show that *taban* serves as a linguocultural symbol for stability, labor, and perseverance, while *baltır* metaphorically conveys meanings related to fatigue, strength, and endurance. These metaphors reflect not only physical experiences but also broader socio-cultural and emotional dimensions within Kazakh conceptual thinking.

In conclusion, the symbolic and cognitive models of these terms underscore their role in representing national identity and values, reinforcing the intrinsic bond between language and culture.

This research contributes to understanding the national conceptsphere from a cognitive-semantics and ethnolinguistic perspective. Its findings have practical value for further studies in ethnolinguistics, cultural linguistics, language teaching, and translation.

Keywords: sole, calf, etymology, linguoculture, cognitive linguistics, national worldview, metaphorical model, symbolic meaning

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 13.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы ақпарат:

Қамызанова Балжан Қанатқызы – докторант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail:kamyzanova-balzhan-2000@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7760-5564>

Ермекова Тыныштық Нұрдәулетқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail:ermekovat@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1184-2679>

Информация об авторах:

Камызанова Балжан Канатовна – докторант, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail:kamyzanova-balzhan-2000@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7760-5564>

Ермекова Тыныштык Нурдаулетовна – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail:yermekovat@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1184-2679>

Information about the authors:

Balzhan Kanatkyzy Kamyzanova – PhD student, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail:kamyzanova-balzhan-2000@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7760-5564>

Tynyshtyk Nurdauletzy Yermekova – Doctor of Philology, Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, e-mail:yermekovat@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1184-2679>

ӨОЖ 81-114.4

ҒТАХР 16.31.02

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.015>

ҰЛТТЫҚ АССОЦИАТИВТІК СӨЗДІКТІ ҚҰРАСТЫРУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ: САНДЫҚ ЖӘНЕ САПАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Медетбекова П.Т.¹, * Қордабай Б.Қ.², Алдашева К.С.³

^{1,*} 2-ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Ғылым мен технологияның айтарлықтай жетістіктерінің сандық форматқа ауысып, соның әсерінен ендігі кезекте ғылыми өнімдердің қолжетімділігі артып, көптеген теориялық және практикалық мәселелерді шеше алатын әлеуеті артуда. Лексикографиялық еңбектердің онлайн тілдік база, корпустардың, басқа да компьютерлік бағдарламалардың лингвистикалық негізін құрап отырғандығы белгілі жайт. Соның бір мысалы – тұтас этникалық топтың тілдік санасына сипаттама беретін ассоциативтік сөздіктердің жасанды интеллект, тілді үйрету машиналарының белгілі бір тіл иелері сияқты ойлау жүйесін, тілдің логикалық үдерістері мен грамматикалық құрылымын қалыптастырудағы рөлін атап өткен жөн. Қазақ этносына тән құндылықтар, мәдени өзгешеліктерден мол ақпарат беретін ұлттық ассоциативтік сөздіктердің құрылымын, оларды құрастырудың тәжірибесін, алгоритмін (жасалу жолы), лингвистикалық қағидаларын жүйелеп, өз тарапымыздан толықтыру, қағидалардың маңызын нақты тілдік материалдар негізінде анықтап, түсіндіру мақаланың мақсаты болмақ.

Мақаланың алға қойған негізгі ғылыми бағыты мен идеясы – қазақ тіліндегі ассоциативтік сөздіктердің сан және сапа жағынан дамуы қажеттігін ескере отырып, заманауи талаптарға сай жаңа аспектілік түрін әзірлеу; ұлттық тілдік сананы, «ассоциативтік» жадты бейнелейтін тілдік деректерді жинақтау және талдау.

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастыруда еркін ассоциативтік эксперимент әдісі қолданылды. Стимулдарға берілген реакциялар сапалық және сандық талдау арқылы зерттелді; реакциялардың биоәлеуметтік көрсеткіштері (жас, жыныс, аймақ, мамандық) тұрғысынан лингвистикалық және аксиологиялық ерекшеліктері анықталды.

Ұсынылған қағидалар негізінде сөздік материалы құрылып, қазақ халқының ұлттық мінезін, санасының ерекшелігін, аңғал тілдік дүниетаным белгілерін бейнелейтін деректер жүйеленді.

Жалпы жаңа практикалық лексикографиялық өнімдерге теориялық лингвистикалық қағидаларды құру – сөздік құрастыру саласындағы зерттеулердің негізгі міндеті. Осылайша, ХХІ ғасырдағы ақпараттық-

коммуникациялық технологияларының дамуы, жаһанданумен бірге маңызы артатын ұлттық ассоциативтік сөздіктердің қағидаларын әзірлеу қазақ тілін синхрониялық тұрғыдан саралауға ықпал етіп қана қоймай, ұлттың рухани және материалды мәдениеті пен салт-дәстүрін, этномәдени лексемалардың семантикасының ғасырлар бойы толық сақталуына мүмкіндік береді. Мақалада лексикография саласындағы интегративті теориялық және практикалық мәселелердің шешу жолдары ұсынылады, бұл қазақ тіл білімінің дамуына және жаңа буын сөздік өнімдерін жасауға үлес қосады.

Тірек сөздер: ассоциативтік сөздік, лексикография, этнолексема, лингвистикалық қағидалар, психоллингвистика, ассоциация, стимул, реакция, тілдік сана

Кіріспе

Психоллингвистикалық эксперименттер негізіндегі тілдік сана туралы зерттеулердің санының артуы және ассоциативтік лексикографиялық еңбектердің дамуы лингвистикалық талдаудың формалды сипаттамадан семантикалық талдауға өту сияқты жаңа деңгейге көтерілуіне себеп болды. Ассоциативтік сөздік – сөз семантикасын мазмұндық тұрғыдағы психоллингвистикалық сипаттауға арналған негізгі материал ретінде қарастырылады.

Ассоциативтік психоллингвистика XX ғасырда тіл иелерінің санасында жасырын жатқан вербалды білім мен концептуалдық құрылымдарды анықтаудың тиімді тәсілі ретінде өзін дәлелдеді. Еркін ассоциациялар арқылы алынған деректер тілдік сана құрылымын модельдеуге, мәдени-ұлттық ерекшеліктерді тануға, семантикалық өрістерді сипаттауға мүмкіндік берді.

Осылайша, *ассоциативтік сөздіктер* – бұл дескриптивтік (сипаттамалық) типтегі сөздіктер, олар түрлі сипаттағы ассоциативтік материалдарды қамтиды. Мұндағы ассоциация – адамның санасында бір ұғыммен байланысты екінші ұғымның туындауы, бұл байланыс жақындық, ұқсастық немесе қарама-қарсылық негізінде қалыптасады. Орыс тіліндегі ассоциативтік сөздікті құрастырушы ғалым Ю.Н. Караулов «*ассоциативтік сөздік* тікелей сөйлеу емес, бірақ ол тілді сөйлеуге дейінгі дайын күйінде көрсетеді. Сөздік тілді тасымалдаушы адамның жадында тілді сақтау тәсілін, сыртқы бақылауға бағынбайтын, тереңде жасырын жатқан механизмді ашып көрсетеді. Осы арқылы адамзаттың тілдік қабілетінің құпия сырын, яғни сөйлейтін әрі түсінетін адамның тіл жүйесінің қалай ұйымдастырылғанын ішінара болсын ашып береді» [1, б. 753] деп анықтайды.

Ассоциативтік сөздік тілдің сөздік құрамының семантикалық құрылымы, синтагматикалық және парадигматикалық ассоциациялар жайлы лингвистикалық зерттеулер үшін құнды материал ұсынады. Ғалым Н.В. Уфимцева атап өткендей, «ассоциативтік реакцияларды зерттеудің бір артықшылығы – бұл материалдарды белгілі бір мәдениет пен тілге тән

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары:

«ассоциативтік бейнепрофиль» ретінде қарастыруға болатындығында. Олар нақты этнос иеленетін ақыл-ой және сезімдік білімді біріктіреді [2, б. 235].

Жоғарыда айтылғандай, ассоциативтік сөздік нақты бір этностың белгілі бір тарихи кезеңдегі әлем бейнесінің жүйелілігін зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл тілдік сананың өзегін анықтау арқылы іске асады. Яғни, ассоциативтік-вербалды желінің өзге бірліктерімен ең көп байланысқа түсетін бірліктері анықталып, олар кері ассоциативтік сөздік түрінде көрініс табады.

Ғылымда ассоциацияға деген қызығушылық антикалық дәуірден бастау алғанымен, алғашқы ассоциативтік нормалардың пайда болуы тек XX ғасырдың басынан бері тіркелген, ол америкалық ғалымдардың еңбектерімен байланыстырылады.

Ассоциативтік нормалардың алғашқы жинақтарының бірі – Палермо және Дженкинстің 1964 жылғы ассоциативтік нормалары, онда 200 сөзге қатысты ассоциациялар келтірілген. Кейінірек 1973 жылы Кисс және оның әріптестері *Эдинбург ассоциативтік тезаурусын* жасап, аса кең ауқымды нормаларды жинауға және стимул-реакция желісін құруға тырысқан. Бұл жұмыс Палермо және Дженкинс нормаларындағы стимулдардан басталды. Осындай бағытта 1998 жылы АҚШ-тың Оңтүстік Флорида университетінде де (Нельсон және т.б. ғалымдар) жоба жүзеге асырылды, онда 1973 жылдан бастап 20 жылдан астам уақыт бойы ассоциациялар жиналды: 6 000-нан астам қатысушы 5019 стимул сөзге шамамен 750 000 жауап берген. Сөздіктің негізгі бөлімінде әрбір сөзге (cue) қатысушылар бір немесе бірнеше байланысты сөздерді (target) ұсынған. Қосымша деректер бөлімінде нормаларда тікелей және кері ассоциация байланыстарының күштері, сөз жиілігі, сөз табы, омографтар, және басқа да статистикалық көрсеткіштер қамтылған. Сөздікте жиналған деректер жиынтығын семантикалық желілерді құру, жадыны зерттеу, тіл өңдеу модельдерін дамыту және басқа да когнитивті зерттеулер үшін пайдалы деп анықтауға болады.

1970 жылы АҚШ-та Л. Постманның редакциясымен «Сөздік ассоциациялардың нормалары» («Norms of Word Association») атты еңбек жарық көрді, онда ағылшын, француз және неміс тілдеріндегі бұрын жиналған барлық ассоциативтік нормалар қамтылған. XX ғасырдың 70-90 жылдары арасында бірқатар ұлттық ассоциативтік сөздіктер жарық көреді: өзбек тілі (Залевская, 1971), голланд тілі (Made-van Bekkum, 1973), қырғыз тілі (Титова, 1975), орыс тілі (Леонтьев, 1977), украин тілі (Бутенко, 1979), беларусь тілі (Цітова, 1981), словак тілі (Maršálová, 1972; 1974), болгар тілі (Български норми на словесни асоциации, 1984; Калюта, 1985), латыш тілі (Ульянов, 1988), қазақ тілі (Дмитрюк, 1978).

Қазіргі уақытта шығыс тілдерінің (қытай (Ху Цзюнь-Фан, 2017), корей (Чжэнь Чон, 2008), жапон (К.Инохара, А.Уцуми, 2021) және т.б.) және Солтүстік халықтарының сирек тілдерінің (бурят, саха (якут), эвен және т.б.) ассоциативтік нормалары жиналды, сондай-ақ көптілді (славян тілдерінің

ассоциативтік тезаурусы) және аудармалық ассоциативтік сөздіктер жарық көрді.

Осыған ұқсас сандық форматтағы онлайн және тегін түрде қолжетімді ұзақ мерзімді жобаға әртүрлі тілдер отбасына жататын 20 түрлі тілдер фактілерін бір платформаға біріктірген *Small World of Words (SWOW)* нормасы жатады. *Small World of Words (SWOW)* – әлем тілдеріндегі сөздер арасындағы ассоциативтік байланыстарды зерттеуге арналған халықаралық ғылыми жоба. Бұл бастама адамның менталдық лексиконын картаға түсіруді мақсат етіп, когнитивтік ғылым, психолингвистика және тіл білімі салаларында кеңінен қолданыс тауып отыр. Жобаға 90 000-нан астам қатысушы 3,6 миллионнан астам ассоциация ұсынған, қамтылған сөздердің жалпы саны – 12 000-нан аса (ағылшын тілі бойынша). *SWOW* жобасы адамның менталдық лексиконында активацияның таралуы (*spreading activation*) қағидатына негізделген. Яғни, бір сөзді қарастыру кезінде ол сөзбен байланысты басқа сөздер де жадыда белсендіріледі.

Қазіргі тіл біліміндегі ауқымды ассоциациялық нормалардың қатарына «*Small World of Words*» (*SWOW*) жобасы негізінде құрылған, шамамен 12 000 стимул-сөзден тұратын **LLM (Large Language Model (Үлкен тілдік модель))** негізіндегі жаңа ассоциативтік нормалар деректер жиынтығы да қосылады. Аталған норманы құрастырушылар үш ірі тілдік модельді – *Mistral*, *Llama3* және *Naiku* пайдалана отырып, *LLM World of Words (LWOW)* деп аталатын үш бірдей салыстырмалы деректер жиынтығын құрастырған. *SWOW* және *LWOW* нормаларын пайдалана отырып, адамдар мен *LLM*-дердегі тұжырымдамалық білімді бейнелейтін семантикалық жадтың когнитивтік желілік модельдері жасалған. Бұл деректер жиынтығы – адамдар мен *LLM*-дердегі жасырын бейімділіктерді, мысалы, қоғамда және *LLM* нәтижелерінде кездесетін гендерлік стереотиптерді зерттеуге мүмкіндік беретін жобаның базасы.

Қазіргі таңда ассоциативтік лексикография жаңа стимул сөздерді қосу арқылы кеңейтілген ассоциативтік нормаларды жариялау, респонденттер санының артуы, онлайн платформаларда қолжетімді болуы арқылы қарқынды даму үстінде. Осылайша, ХХІ ғасырда аса ауқымды ассоциативтік деректер базасы жасалуда. Бұл база негізінде сөздердің семантикалық және өзге де ерекшеліктері, ассоциация механизмдерінің қызмет ету заңдылықтары, реакция типологиясы зерттеледі. Осы ретте қазақ тілінің де ұлттық менталды лексиконы мен сөз қолданыстарын жинақтап, халқымыздың мәдени өмірі мен ұлттық ғаламдық бейнесін танытатын ассоциативтік сөздігін әзірлеу, оның жасалу сипаты мен қағидаттарын анықтау – әлемдік ассоциативтік лексикографияның теориясы мен тәжірибесі үшін маңызды қадамдардың бірі.

Қазіргі этнопсихолингвистикалық зерттеулерде тілдік сана немесе әлем бейнесінің ұлттық-мәдени ерекшелігі ғылыми зерттеулердің ішінде ерекше орынға ие. Бұл ерекшеліктер тек мәдениетаралық қарым-

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары:

қатынастағы этномәдени сипаттарды анықтау үшін ғана емес, сонымен қатар әр халықтың өз мәдениеті мен тілін зерттеу үшін де маңызды. Себебі этномәдени, психологиялық, когнитивтік бағыттарға қарай басымдық беретін осындай ғылыми ізденістер белгілі бір тілде сөйлейтін тілдік тұлғаның ұлттық когнитивтік құрылымын, этномәдени кодтарын және ұлттық дүниетанымы мен құндылықтар жүйесінің ерекшеліктерін тануға негізделеді.

Адам шынайы болмыстың құбылыстарын іс-әрекет пен қарым-қатынас негізінде қабылдай отырып, оларды өзінің санасында бейнелейді. Бұл бейнелеу барысында құбылыстар арасындағы себептік және кеңістіктік байланыстар мен осы құбылыстарды қабылдау кезінде туындайтын эмоциялар санада орнығады. Олар өз кезегінде жекелеген индивидтің тұжырымдамалық білімі болып қана қоймай, тілі мен мәдениеті, күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен біртұтас аумақта өмір сүретін әлеуметтің ұжымдық санасы, содан туындайтын ұлттық тілдік лексиконын құрайтын маңызды ғылыми категория – этностың ғаламдық бейнесіне айналады.

Ғалам бейнесі – этностың қоршаған ортаға бейімделуінің әмбебап механизмі. Себебі ол этникалық мәдениеттің өкілі әрекет ететін координаттар жүйесін анықтайды. Этнос дамуы барысында әлем бейнесі өзгеруі мүмкін, бірақ этностың ұжымдық бейсанасында сақталатын этникалық тұрақтылар – өзгеріссіз қалады.

Тілдік сана белгілі бір этностың әлеммен өзара әрекеттесу ерекшелігін бейнелейтіндіктен, тілдік сананың нақты көріністерін талдау арқылы сол этностың белгілі бір тарихи кезеңдегі мәдениетінің идеалдық формасын зерттеуге болады. Сонымен бірге, ақпаратты сандық форматқа айналдыру, автоматтандыру қарқынды жүріп жатқан жаһандану заманында тіл мен ойлауды модельдеудің басты құралдарының біріне айналып үлгерген және күнделікті өмірге барған сайын еніп жатқан жасанды интеллект пен тілдік модельдерді дамытуда да ұлттық тілдік сананы зерттеу тақырыбы өте өзекті. Себебі бұл жүйелердің шынайы, «адамға ұқсас» ойлау қабілетіне жақындауы үшін тек грамматикалық және статистикалық мәліметтер жеткіліксіз екендігі белгілі. Осы орайда, тілдік сананың терең қабаттарын бейнелейтін ассоциативтік сөздіктерді құрастыру жұмысы ерекше маңызға ие болуда.

Ассоциативтік сөздіктер – тілдік сананың құрылымын, семантикалық желілерді, ұлттық-когнитивтік ерекшеліктерді зерттеуге арналған маңызды лексикографиялық еңбек. Бұл зерттеу жұмысы әлем тілдеріндегі ассоциативтік лексиканың құрылымдық, мәдени және функционалдық ерекшеліктерін салыстырмалы негізде қарастыруға бағытталған.

Осындай лексикографиялық еңбектер адамның стимулға бір-біріне ұқсас немесе қарама-қарсы болатын, не бір уақытта пайда болатын, не бірінің артынан бірі тізбектеліп келетін вербалды ассоциациясынан тұрады. Когнитолог мамандардың зерттеуінше, есте сақтау процесінде

«идеялар ассоциациясының төрт заңы: ұқсастық заңы, қарама-қарсылық заңы, реттілік заңы және бір мезгілде болу заңы» қатыса алады [3, б. 235]. Ассоциациялардың осындай логикалық табиғатын білудің лексикограф маманға талдау кезінде, ал оқырманға сөздердің байланысын анықтауда маңызы зор.

Бүгінгі таңда тіл мен сана, мәдениет пен когниция арасындағы өзара байланысты түсіну – лингвистика мен гуманитарлық ғылымдарда басым бағыттардың бірі. Әртүрлі тілдегі ассоциативтік сөздіктерді зерттеу арқылы ұлттық ерекшеліктерді, әмбебап концептілерді, социомәдени бейнелерді анықтауға болады.

Ал қазақ тіліне қатысты ассоциативтік сөздіктерді құрастыру тәжірибесінде лингвист Н.В. Дмитриук жетекшілігімен жарық көрген *Қазақ-орыс ассоциативтік нормалар сөздігі* (ҚОАС-1978) және Н.В. Дмитриук, Д.А. Молдалиева, В.Д. Нарожная, Ж.И. Молданова, Е.С. Мезенцева, Н.А. Сандыбаева, Г.И. Абрамова әзірлеген *«Қазақша ассоциациялық сөздік»/«Казахский ассоциативный словарь»* (ҚАС-2014) лексикографтарға таныс. Алғашқы сөздікте (ҚОАС-1978) стимулдар мен реакция-ассоциациялар орыс тіліне аударылып, тіларалық салыстырмалы талдау мүмкіндігін кеңейткен. Өйткені мұндай ассоциациялар тілдік білім модельдері ретінде қарастырылады әрі тек ішкі тілдік семантикалық және грамматикалық қатынастарды емес, сонымен қатар сананың бейнелерін және вербалды жадты да көрсетеді. Ал «Қазақша ассоциациялық сөздік (ҚАС-2014)» жаңа мәліметтер бойынша, яғни егемен Қазақстан азаматтарының 120 000-нан астам ассоциативтік жауаптарынан әзірленіп, олар өз кезегінде ерлер мен әйелдердің реакциялары ретінде кесте түрінде берілген, бұл жеке адамның да, қоғамның да тілдік санасындағы гендерлік ерекшеліктерді саралауға мүмкіндік береді.

Ассоциативтік лексикография тәжірибесінен байқалатын жайт, ассоциативтік сөздіктердің тұтас халықтың тілдік санасын ғана анықтап қоймай, олардың өзге де ерекшеліктері бойынша, мәселен, жекелеген әлеуметтік топтарға сәйкестігі («Жасөспірімдердің ассоциативтік сөздігі», «Саратов және Саратов облысы оқушыларының сөздігі», «Балалар ассоциацияларының сөздігі» және т.б.), компаративтік сипаты («Испан және орыс тілдерінің ассоциативтік нормалары», «Орыс және неміс тілдерінің ассоциативтік нормалары», «Славян ассоциативтік сөздігі» (орыс, беларусь, болгар тілдерінде) және т.б.), аспектілік сипаты («Ақпараттық технологиялар бойынша орыс ассоциативтік сөздігі» (стимулдар – компьютерлік терминдер), «Топонимдер мен топонимдік ассоциациялар сөздігі», «Орыс тілінің фразеологиялық ассоциативтік сөздігі» және т.б.) ескерілетін ғылыми басылымдар саны көп. Алайда қазақ тіл білімі үшін тілдік сананы осындай әртүрлі қырынан қарастыру жұмыстары ғылым үшін құнды міндеттердің қатарына жатады. Осы орайда мақалаға арқау болып отырған стимул сөздері ұлттық құндылықтар жүйесінен ақпарат

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары:

беретін этнолексемалардан тұратын, оларға берілетін ассоциациялары да стимулдарға сәйкесінше этномәдени сипаттағы тіл бірліктері болып, ұлттық ассоциативтік өрісті құрайтын «Ұлттық ассоциативтік сөздікті» құрастыру қағидаларын ұсыну – әлемдік лингвистика (оның ішінде, әсіресе, психолингвистика, нейролингвистика, когнитивтік лингвистика, қолданбалы лингвистика), педагогика, психология, аударма теориясы мен мәдениетаралық коммуникация, информатика және т.б. ғылым салалары үшін де өзекті мәселелердің бірі. Мақала аясында ұлттық сипаттағы ассоциативтік сөздіктерді құрастыруда лексикограф маман алға қойып, ұстанатын басты лингвистикалық қағидалар ұлттық ассоциативтік сөздік материалдары негізінде талданып, ғылыми қауымға ұсынылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Тілдік сананы зерттеудің тиімді әдісі – ассоциативтік эксперимент жүргізу. Белгілі бір мәдениет өкілі және тіл иесі ретіндегі респонденттердің реакцияларынан құралған ассоциативтік өрістер олардың әлем бейнесін немесе тілдік санасын зерттеуге материал ұсынады. Сонымен қатар, ассоциативтік-вербалды өрістерге негізделген менталды лексиконды зерттеу жұмыстары сана бейнесінің мазмұны мен құрылымын және қандай да бір мәдениет өкілдерінің тілдік санасының жүйелілігін анықтайды. Бұл әрбір мәдениеттің әлем бейнесінің өзіндік ерекшелігі мен қайталанбас сипатқа ие екенін көрсетеді.

Қазақ тілінің ұлттық ассоциативтік сөздігін құрастыруда еркін ассоциативтік эксперимент әдісі қолданылды. Зерттеу қатысушыларына бір стимул-сөз ұсынылды, олар осы сөзбен байланысты ойына бірден келген сөзді жазуы тиіс болды. Мұндай әдіс күшті, әлсіз семантикалық байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді. Сөздіктің арнайы сипаты – қазақ халқының этникалық танымына қатысты ақпарат беретін лингвистикалық еңбек болғандықтан 55-80 жас аралығындағы қазақ тілді, ұлттық құндылықтар дүниесін терең түсінетін азаматтардан «Қазақ халқына тән ұлттық құндылықтарға нені жатқызасыз?» деген сауалдың шеңберінде сұқбат (интервью) жүргізілді. Сұқбат нәтижесінде жиналған жиілігі жоғары этномәдени 62 тілдік бірлік стимул сөз ретінде алынды. Сөздіктің жалпы ұлттық кең ауқымды ерекшелігіне орай еркін ассоциативтік эксперимент 2023 жылдың қыркүйек айынан 2024 жылдың тамызы аралығында онлайн түрде, Google Forms платформасы негізінде жасырын (анонимді) жүргізілді. Респонденттерге қойылатын жалғыз талап – ана тілі қазақ тілі болатын, жасы 18-ден асқан Қазақстан Республикасының азаматы болуы, өйткені зерттеу ұлттық санасы айқын ересек адам лексиконының көрінісін талдауға бағытталған болатын. Жалпы, зерттеуге 1000 респондент қатысты. Олардың ішінде 628 адам (62,8%) өздерін әйел, 372 адам (37,2%) ер деп көрсеткен. Қатысушылардың орташа жасы – 31 жас. Қатысушылардың жыныс пен жас ерекшеліктерінен бөлек, мамандығы (филологиялық/ филологиялық емес),

туып-өскен аумағы (қала, облыс) туралы ақпарат та жиналған. Сандық көрсеткіштері келесідей: филологиялық білімі бар – 420 адам (42%), филологияға қатысы жоқ (жаратылыстану, техникалық, т.б. ғылымдар) мамандық иелері – 580 адам (58%), аумақтық бөлініс бойынша: Абай облысы – 118 (12%), Павлодар облысы – 97 (10%), Алматы қаласы – 80 (8%), Жамбыл, Маңғыстау, Қарағанды облыстары – 70-79 (7%), Астана қаласы – 59 (6%), Шымкент қаласы, Атырау және Батыс Қазақстан облыстары – 50-59 (5%). Эксперимент барысында 62 стимул сөз әрқайсысы 25 стимулдан тұратын 3 жауап парақшасына бөлініп, 20505 бірегей реакция жиналды. Олардың 12%-ы тек бір рет ғана кездескен, яғни олар *hapax legomena* деп аталатын жауаптар. Қазақ тілінің ұлттық ассоциативтік сөздігінде осындай әлеуметтік (жас, жыныс, мамандық, аумақ) ерекшеліктерінің жіктеліп көрсетілуі бұрын жарыққа шыққан ассоциативтік сөздіктерден өзгеше сипатын көрсетіп қана қоймай, жалпы қазақ тілді ассоциативтік лексикографияның даму үдерісін де байқатады.

Нәтижелер

Кез келген лексикографиялық еңбектің оқырманға сөздікте қамтылған ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етуі үшін бірнеше бөлімдерден тұратыны тәжірибеде бар. Мақала авторлары осындай толық және стандартқа сәйкес, лексикографияның академиялық талаптарына сай ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастыруда бірнеше лингвистикалық қағидаларды ұсынады. Нәтижесінде, ұлттық ассоциативтік сөздіктердің құрылымдық компоненттері ажыратылып, олардың әрқайсысына ғылыми сипаттама беріледі:

1. *Алғысөз және кіріспе мақала*, онда ассоциативтік сөздікті пайдалану қағидалары түсіндіріледі, сөздік мақаланың құрылымы туралы ақпарат беріледі, шартты қысқартулар тізімі ұсынылады (Н.В. Дмитрюктің «Қазақша ассоциациялық сөздік», Н.В. Уфимцеваның «Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский» т.б. сөздіктері негізінде). Көп жағдайларда ассоциативтік лексикографияның тарихы мен теориялық негіздері, сөздік материалдарының лингвистикалық жан-жақты талдауы да келтіріледі.

2. *Сөздіктің стимул сөздерінің тізімі* – сөздіктегі стимул ретінде алынған тілдік бірліктердің әліпбилік тәртіппен орналасқан тізімі (реестрі). Ассоциативтік сөздіктерді стимул сөздер түсіндірме, диалектологиялық, этимологиялық сөздіктердегі сияқты сөздердің бастапқы түрімен (*кие, айттық, асату, ұят, обал, бөрік, шаңырақ, шұбат, қалжа* т.б.) берілуі мүмкін. Стимул сөздердің тізімі сөздік құрылымында жеке блок ретінде бөлінбейді.

3. *Сөздік мақала* – ассоциативтік сөздіктің дескриптивті табиғаты көрініс табатын маңызды бөлімі. Мақаланың материалы ретінде ұсынылып отырған ұлттық ассоциативтік сөздік тікелей «стимулдан реакцияға»

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары:

тәртібі (*стимул* → *реакция* немесе $S \rightarrow R$) бойынша әзірленді. Бұл дегеніміз тікелей ассоциативтік сөздіктің сөздік мақаласында этнолексема, культууремадан туындайтын стимул сөздердің атауы мен жинақталған реакцияларының жалпы санынан кейін оларға сәйкес ассоциациялар бөлек кестедегі бағандармен келтіріледі. Осында стимулды әдеттегі лексикографиялық еңбектердегі вокабула (лат. *vocabulum* – сөз, атау) немесе лемманың (гр. *lemma*) баламасы деп қарастырған жөн. Айта кетерлік жайт, ұлттық ассоциативтік сөздіктің корпусы оған дейін жарыққа шыққан «Қазақша ассоциациялық сөздік» секілді кесте түрінде беріледі. Авторлар сөздік мақаланың кестемен берілуін сөздікпен жұмыс істейтін адамға ассоциациялардың сандық көрсеткіші мен әртүрлі түспен көрсетілетін стилистикалық белгіленімдерінің түсінікті және визуалды оңай қабылданатын артықшылықтар беретінімен байланыстырады. Бұл шешім ассоциативтік сөздікпен жұмыс істеудің оңтайландырылған нұсқасын ұсынады. Сондай-ақ, әр стимул сөздерге (қалың қаріппен ерекшеленеді) қатысты ассоциациялар жеке кесте түрінде беріліп, реакциялар өзара 4 биоэлеуметтік сипатамалар – гендерлік, ареалдық, жас категориясы, кәсіби бейімділігі (филолог/филолог емес) сипаттарына қатысты дифференциацияланады. Ассоциациялардың осылайша кеңейтілген параметрлер бойынша берілуі – ұлттық ассоциативтік сөздіктің жаңалығы. Себебі оған дейін жарық көрген қазақ тілінің ассоциативтік сөздіктерінде реакциялардың тек жынысқа байланысты сандық ерекшеліктері ажыратылған болатын.

Кестенің құрылымы келесідей: бірінші бағанда жиілік реттік нөмірі, екінші бағанда ассоциативтік жауаптар, стилистикалық ерекшеліктері сәйкесінше сөзбелгілермен (*дөрекі, диал., ауысп., ауызекі, діни, эксп., парем.*) көрсетіледі. Жиілік кему тәртібімен (жиілігі жоғарыдан жиілігі төмен (әдетте, 1) орналастырылады. Ал жиілігі бірдей жауаптар әліпбилік ретпен жазылады. Үшінші бағанда осы стимулға қатысты барлық ассоциациялардың саны, келесі бағандарда ерлер мен әйелдердің, жас категориясы (18-80), территориялық аумақ (Қазақстан Республикасының мемлекеттік маңызы бар қалалары мен облыстары), мамандықтың тіл білімі ғылымдары қатыстылығы бойынша жауаптары жеке ұяшықта көрсетіледі, жиілік көрсеткіш әр параметрдің астында санмен беріледі. Мақаланың соңында реакция берілмеген жауаптар саны, түсініксіз болған («білмеймін», «не знаю», «I do not know» деген жауаптар тіркелген) саны тұрады. Сонымен бірге, ассоциативтік сөздіктердің сөздік мақаласына бір рет қана кездескен реакциялар саны, стимулдарға тұлғасына қарай сәйкес келетін реакциялар саны (мұндай реакциялар курсивпен немесе жұлдызшамен (*) белгіленеді) да қоса ұсынылса болады.

Сөздік соңында еңбектің мазмұны келтіріледі, ол әліпбилік реттегі стимулдардың тізімі мен сол сөздік мақалалардың орналасқан бет нөмірінен тұрады.

Талқылау

Лингвистикада сөздік құрастырудың ғылым үшін маңызды лексикографиялық қағидаларының бірнеше жіктелімі бар. Ең алдымен, Б.А. Ларин және оның мектебі әзірлеген лексикографияның қағидалары классикалық деп саналады. Ол қағидаларға *сөздік құрамының толықтығы қағидасы, материалды дәлме-дәл сипаттап тіркеу (құжатталуы) қағидасы, сипатталатын бірліктерге уақыт пен кеңістік тұрғысынан сипаттама беру қағидасы, лингвомәдени тұрғыдан ретроспективті сипаттама беру қағидасы, вокабулаларды кешенді сипаттау қағидасы* жатады [4, б. 72]. Б.А. Лариннің қағидалары, түптеп келгенде, кез келген лексикографиялық жұмыс қамтуы тиіс келесі 7 қағидатқа сәйкес келеді:

- салыстырмалылық және оқырманға бағытталу қағидаты;
- стандарттау қағидаты;
- үнемділік қағидаты;
- қарапайымдылық қағидаты;
- материалдың толықтығы қағидаты;
- тиімділік қағидаты;
- мағыналық кезең-кезеңмен сипаттау қағидаты [5, б. 81].

Ассоциативтік сөздіктердің өзіндік табиғатына орай, біз, ең алдымен, стимул сөзді таңдауда және ары қарайғы ассоциациялардың сөздікте берілу тәртібін анықтайтын *жиілік және статистикалық репрезентативтілік қағидасын* ұсынамыз. Себебі біздің мысалымыздағы ұлттық ассоциативтік сөздікте стимул сөздер сұқбат нәтижесінде алынған 91 тіл бірліктің ішіндегі ең жиі кездескен 62 лексеманы таңдап алдық. Ассоциациялар жиілігі бойынша ең жиі кездесетін жауаптардан сирек кездесетіндерге дейін орналасады.

Сөздіктің арнайы сипатына қарай *стимул сөздерді таңдаудағы шектеулілік қағидасын* да лингвистикалық қағидалар тізіміне қосамыз. Себебі осындай аспектілік сөздіктер ассоциативтік желінің жекелеген қырларына арналып, стимул сөз де сол салаға қатысты болуы керек. Мақала авторлары ұсынып отырған сөздікте де лексемалардың арнайы семантикасына – стимулдардың ұлттық құндылықтар мен менталитетті білдіруіне баса назар аударылған. Ал ондай мағынаны этномәдени лексемалар бере алады. Осыдан келіп, этникалық бағыттағы ассоциативтік сөздіктерге *мәдени релеванттылық және этнолингвистикалық фрейм қағидасын* қолдануға болады. Осы қағида бойынша қазақ менталитетіне, мәдениетіне, салт-дәстүріне тән стимулдар (*тұсаукесер, кие, той, асар*) таңдалды, ұлттық-мәдени тіл бірліктеріне басымдық берілді. Осындай мысал корей ассоциативтік сөздігінен де аңғарылады. Korean Word Association деректерінде көптеген типтік ассоциативтік жұптар қамтылған: *school-teacher* (мектен-мұғалім), *mother-father* (ана-әке), *sea-deep* (теңіз-терең) – жалпы мағынада, ал *old times-tiger* (ертегі-жолбарыс), *kimchi-ramen* (кимчи-рамен), *wish-unification* (арман-бірлік) – корей мәдениетіне

Ұлттық ассоциативтік сөздікті құрастырудың лингвистикалық қағидалары:

тән мағыналық байланыстар. Бұл ақпарат тіл мен мәдени элементтерді біріктіре отырып, қызықты және тиімді сөз үйрену контентін әзірлеуге мүмкіндік береді [6, б. 431].

Жалпы тілдің менталды лексиконын зерттеуде тілдегі жиі кездесетін сөздер немесе классикалық үлгі бойынша – Кент-Розановтың сөздер тізімін, ал аспектілік ассоциативтік сөздіктерді (фразеологизмдер, түрлі мамандық иелеріне арналған сөздіктер (ақпараттық технологиялар мамандары, инженерлер, экономистер т.б.) құрастыруда сол салаға қатысты тілдік бірліктердің таңдап алынуы ғылыми тұрғыдан маңызды деп түсінеміз.

Ассоциативтік сөздіктерді әзірлеуде *стандарттылық, реттілік қағидасын ұстану* да міндетті талапқа жатады. Жоғарыда келтірілген сөздіктердің жалпы құрылымы, сөздік мақаланың құрастырылуының реті, атап айтқанда, *тікелей* «стимулдан реакцияға» тәртібі (*стимул* → *реакция* немесе $S \rightarrow R$) және *кері* «реакциядан стимулға» тәртібі (*реакция* → *стимул* немесе $R \rightarrow S$) де осы қағидаға сәйкес келеді. Қазіргі орыс тіліндегі баспа сөздіктердің көпшілігі тікелей принцип негізінде жасалған. Осы тәртіп қажетті тілдік бірліктерді табу жолын да білдіре алады. Мысалы, Орыс ассоциативтік тезаурусының (<https://thesaurus.ru/dict/>) сайты екі негізгі іздеу тәртібін ұсынады: 1. *Тікелей іздеу (Прямой поиск)*: Пайдаланушы белгілі бір стимул сөзді енгізеді, жүйе оған берілген ассоциация немесе реакция сөздерді көрсетеді. 2. *Кері іздеу (Обратный поиск)*: Белгілі бір реакция сөз қандай стимул сөздерден туындағанын табуға мүмкіндік береді.

Ағылшын тіліне арналған *University of South Florida* жобасы аясында жасалған ассоциативтік норманың авторлары стандартқа сәйкес келетін осы 2 тәртіптің лингвистикалық маңызын келесідей түсіндіреді: «*Тікелей ассоциативтік норманы* құрастыруда алға қойылған ереже: Сөздік статистикалық мәні бар, жиі қайталанған реакцияларды «норма» ретінде негізге ала отырып қалыптастырылады. Әрбір стимулға берілген реакциялар жиынтығы нормаланған деп есептеледі. *Ал кері ассоциативтік норманы* құрастыруда алға қойылған ереже: Бұл формат реакция сөздің кең таралуын, яғни оның түрлі контекстерде ассоциативтік белсенділігін сипаттауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, семантикалық байланыстардың кері бағытын зерттеуге қолданылады» [7]. Аталған қағида ассоциативтік лексикография тәжірибесінде ұстанатын басты қағидалардың бірі. Мысалы, ағылшын тілді WordAssociation.org сайтындағы ассоциативтік нормада берілген «love» (махаббат) стимулы мысалында сайт пайдаланушылары «love» ассоциациясына қатысты мынадай стимулдарды көрсеткен:

Кесте 1. WordAssociation.org сайтындағы сөздік мақаланың тікелей-кері тәртіпте берілуі

<i>Тікелей тәртіп бойынша</i>	<i>Кері тәртіп бойынша</i>
love → hate (орташа байланыс)	hate → love (әлсіз байланыс)

love → heart (әлсіз)	heart → love (өте әлсіз)
love → girlfriend (өте әлсіз)	sex → love (өте әлсіз)
love → harlot (өте әлсіз)	romance → love (өте әлсіз)
love → sex (өте әлсіз).	like → love (өте әлсіз)

Жауаптардан байқайтынымыз, көп ассоциациялар әлсіз немесе өте әлсіз, бұл дегеніміз оларға жауап берген адамдар саны аз екенін көрсетеді. Ойын әдісі арқылы жиналған ассоциацияларды қамтитын бұл сайт адамдардың нақты тілдік реакцияларын көрсетеді, ал осы реакциялар ассоциативтік шынайы дерек болып саналады [8].

Ассоциативтік лексикографияда болуы тиіс қағидалардың бірі – *сауаттылық қағидасы* деп білеміз. Ассоциативтік сөздік жүздеген респонденттерден алынған нақты лингвистикалық деректерге сүйенеді. Реакциялар таза, өңделмеген күйінде тіркеледі, бұл интуитивті тілдік ойлауды көрсетеді. Нормаланған реакциялар статистикалық жиілігі мен мәнділігіне байланысты сұрыпталады. Респондент жауаптарының экстралингвистикалық факторларға әсіресе тәуелді болатынын (жас, білім деңгейі, грамматикалық, стилистикалық және басқа да нормаларды білу дәрежесінің әртүрлі болуы) ескере келе, олардың жауаптарын сауаттылық тұрғысынан түзеп, өңдеп шығу ғылыми басылым үшін қажетті жұмыс деп есептейміз. Сондықтан да ұлттық ассоциативтік сөздікте көптеген орфографиялық, пунктуациялық, стильдік қателер түзетіліп беріледі және сөздер ойыны, символ, эмоджи, әзіл-қалжыңмен берілген жауаптар алынып тасталынды. Мәселен, *«асату дегеніміз ол қазақ халқынын ежелден келе жатқан дәстүры. Сыйлы қонаққа ет тамағы және де басқа ас түрі беріліп болған соң. Қалған тамақтан отырған адамдарға астан асатады»* түрінде берілген респонденттердің жауаптарынан бірнеше сөзді, тыныс белгілерін дұрыс пайдаланбаудағы қателері анықталып, сөздікке тек әдеби нормаға сәйкес нұсқасы жазылады.

Ассоциативтік сөздіктердің психоллингвистика саласының көптеген мәселелерін шеше алатын еңбек белгілі. Соның бірі және бірегейі – сөздік деректерінің биоәлеуметтік ерекшеліктерге байланысты психоллингвистикалық айырмашылықтарды талдауға қолайлы болуы. Сол себепті сөздікті жасауда *социоллингвистикалық параметрлер бойынша стратификация қағидасының* ғылыми мақсатта қолданылуы орынды деп санаймыз. Бұл қағида ассоциативтік сөздіктерді құрастыруда соңғы онжылдықта кеңінен пайдаға асуда. Оның жарқын мысалы – *«Қазақша ассоциациялық сөздік»* (ҚАС-2014). ҚАС-2014 сөздігінің ерекшелігі – мұнда *гендерлік жүйелеу қағидасы* алғаш рет қолданылды. 120 000-нан астам ассоциативтік жауап ерлер мен әйелдердің реакциялары ретінде кесте түрінде берілген, бұл жеке адамның да, қоғамның да тілдік санасындағы гендерлік ерекшеліктерді көрсетуге мүмкіндік береді [9].

Орыс ассоциативтік тезаурусының веб-нұсқасын пайдаланушылар да 100 000-нан астам ассоциацияларды жынысы, жасы және кәсібі бойынша салыстырып, талдау жасай алады. Ассоциациялар белгілі бір кәсіби топтар бойынша бөлініп көрсетіледі. Тезаурус базасында биолог, геологтан бастап баспа ісі маманы, әскери инженерге дейінгі 31 түрлі кәсіби топ қамтылған.

Жапон тілінің ассоциацияларын жүйелейтін *Japanese Word Similarity and Association Norms (JWSAN)* жобасында да респонденттер жас және жыныс көрсеткіштері бойынша бөлінген. Ұқсастық пен ассоциация рейтингтері жапон тілінің 6450 ана тілінде сөйлейтін адамынан интернет-сауалнама арқылы жиналған. Сонымен бірге, бағалаушының жасы мен жынысының әсері де талданған, бұл факторлар жапон тіліне қатысты бұрынғы зерттеулерде көбіне ескерілмей келген [10, б. 923].

1970 жылғы ғалым Ли жүргізген корей ассоциацияларына қатысты зерттеуде де 40 университет студентінің жауаптары жыныстық айырмашылықтар мен грамматикалық сөз таптары тұрғысынан талданған [11, б. 28].

Мақала авторлары қарастырып отырған сөздік жас, жыныс, белгілі бір территория, мамандыққа қатысты жүйелеу қағидасын ұстанады. Мұндағы мақсат – қазақ тіліне қатысты аспектілік (ұлттық) сөздікті әзірлеп қана қоймай, кем дегенде когнитивтік үдерістерді зерттеуде лингвистикада, тілді оқытуда жаңа сөздерді меңгеруге көмектесетін педагогикада пайдалы және құнды еңбекті жасап шығаруда. Себебі адамның белгілі бір жас кезеңі, жынысы мен мамандығы, территорияға тән болуы сияқты түрлі-түрлі экстралингвистикалық факторлар тілді қолдануға, менталды лексиконды қалыптастыруға әсер етеді.

Ұлттық ассоциативтік сөздік мысалында дәл осындай әлеуметтік айырмашылықтар анықталды. Ең алдымен, гендерлік өзгешелік бойынша әйелдерде – эмоциялық, экспрессивтік, лексема шеңберінен асатын сөз қолданыстары, ерлерде – рационал реакциялар кездесті. Мысалы, «сәукеле» стимулына әйел жынысты респонденттер «ұзатылған қыз киетін, аса бағалы, биік төбелі салтанатты бас киім; жас қыздың үйленген кезде басына киетін бас киімі; қыз ұзатылғанда басына киетін, ұзын үш бұрышты бас киім; ұзатылған қызға арнап, киізден тігілген, оюлап өрнектелген, асыл тастармен безендірілген конус тәрізді бас киім» деген бас киім ретіндегі сәукелені толықтай сипаттайтын, ұзын сөйлемдермен жауап берсе, ер респонденттер «қазақтың ұлттық киімдерінің бірі; әйел адамдар киетін бас киім; қазақтың ұлттық бас киімі» секілді нақты, бір мағыналы, артық сөз өрнектерін пайдаланбай, нейтралды коннотациядағы жауаптарын жазған. «Сүндет той» стимулы әйелдердің санасында «той, мереке, той-думан, дәстүр, тұсау кесу, парыз, салт, жақсылық тойы» деген жағымды мәндегі рухани мәдениетпен байланысты ассоциациялар, ерлерде «ақша, бала, ер бала, сәби, нәресте, еркек» сынды материалды, реалды дүниелерге, құндылықтарға қатысты

реакциялар түрінде орын алған. Осындай тілдік ерекшеліктер әйелдердің ойлауы вербалды, ал ер адамдардікі – ұғымдық екені белгілі; әйелдер жиі есімдіктерді, шылауларды, болымсыздық мәнді сөздерді эмоцияны жеткізу үшін қолданады. Ер адамдардың сөйлеуі, негізінен, зат есімдерден тұрады, себебі олар ұғымдарды тікелей білдіреді», «әйелдердің тілі психологиялық және әлеуметтік үдерістерді, сондай-ақ етістіктерді көбірек қамтыса, ерлердің тілі негізінен қазіргі мәселелерге бағытталған. Осылайша, зерттеу нәтижелері ерлер мен әйелдердің тілді әртүрлі мақсатта пайдаланатынын көрсетеді» [12, б. 223] деген гендерлік лингвистикадағы кең таралған пікірлермен сәйкес келеді.

Ассоциативтік сөздіктер орташа тіл иесінің жас ерекшелігіне байланысты градациясын анықтауға да ғылыми материал бола алады. Аталған термин әлеуметтік лингвистикада «жеке адамдар өмір бойы жасына байланысты тілді қолдану мәнерін өзгертеді, алайда әлеуметтің тілдік жүйесі өзгеріссіз қалады» дейтін құбылысты білдіреді. Бұл терминді алғаш Чарльз Хоккет енгізіп, кейін оны Уильям Лабов дамытып, зерттеген. Осы түсінік бойынша *жастар (15-25 жас)* тілді өзін-өзі көрсету құралы ретінде, келіссөздер мен өзара әрекеттесуді білдіру үшін бейресми тілді – жаргон, неологизмдер мен көптілді элементтерді жиі қолданады [13, б. 7]. *Ересектер (30-50 жас)* тілдік тұрғыдан икемдірек, олар бейресми және ресми тілді жағдайға сай қолданып отырады. Олардың тілдік таңдауы көбінесе жұмыс пен отбасылық жауапкершілікке байланысты. Жастар достарымен байланыс орнату үшін бейресми тілді пайдаланса, ересектер жеке және кәсіби өмірде ресми мен бейресми стильдердің арасындағы тепе-теңдікті сақтайды [14, б. 880]. *Қарттар (60 жастан жоғары)* заманауи тілдік үрдістерді ұната бермейді; олардың сөйлеу стилі ресми болып қала береді, себебі олар қарым-қатынастың анықтығы мен тікелейлігіне, әсіресе эмоцияларға ерекше мән береді. Егде жастағы адамдар мүмкіндігінше қарапайым сөздерді, қысқа сөз тіркестерін қолдануға бейі. Кейбір ауруларға байланысты еркін және дұрыс сөйлеу қабілетін жоғалтады.

Біз де сөздіктің тілдік деректері негізінде жастардың орыс тіліндегі сленгтер, эмоджи, дара сөз, эмоциялы лексиканы пайдаланатынын байқасақ, 25 жастан асқан респонденттер мақал-мәтелдер, толық және түсінікті, әдеби нормаға сәйкес тілді қолданған. 50 жастан асқан респонденттер тұрақты сөз тіркестері, қанатты сөздер, ұлттық рухани және мәдени құндылықтарды білдіретін сөз қолданыстарын жауап ретінде ұсынған. Десе де, бұл – орташа тіл иесінің стандартты нормасына сай келетін нәтиже. Жауап парақтарынан 18-25 жас аралығындағы қатысушылардың да, өз кезегінде, стимулға нақты терминдерден бастап афоризмдер мен дәйексөздерге дейінгі реакциялар табылатынын айтып өткеніміз жөн. Ассоциациялардың жас ерекшеліктеріне қатысты тілдік ерекшеліктері пайыздық үлес тұрғысынан мына сызбада анық көрсетіледі:

Сызба 1 – Жас ерекшелігіне қатысты ассоциациялардың тілдік көрінісі

Ұлттық ассоциативтік сөздіктің респонденттердің жауаптары негізінде дәл қазіргі сәттегі этномәдени құндылықтар жүйесінің сандық және сапалық сипатын анықтап беретін мүмкіндігі бар. Қазақстандық жастардың аксиологиялық дүниетанымына орай жазылған «жаһандандудың Қазақстандық жастарға қарама-қайшы әсері олардың индивидуализм, инновация және таңдау еркіндігі сияқты жаһандық құндылықтарға тартылуымен, сондай-ақ этномәдени және діни құндылықтарға баса назар аударатын нео-дәстүрлі көзқарастардың өсуімен одан әрі дәлелденеді» [15, б. 149] деген пікірден Қазақстан Республикасы территориясында өсіп, өмір сүріп жатқан жастарда әрі заманауи, әрі бағзы замандардан бері ұмытылмай келе жатқан этникалық сананың да сабақтаса өрбіп, қалыптасқанына көз жеткізуге болады. Десе де, сөздікте көрсетілген, 3 республикалық маңызы бар қалалар (Астана, Алматы, Шымкент) және 17 облыс тұрғындарының жауаптары бойынша ұлттық салт-дәстүрлерді білдіретін сөз қолданыстары, этномәдени лексемалар түріндегі ассоциациялардың басым көпшілігі Алматы, Шымкент қалалары мен Абай, Түркістан облыстарынан тіркелген. Жалпы, ареалына орай көрінетін тілдік ерекшеліктер келесідей: Қазақстанның оңтүстігінен жиналған жауаптарда салт-дәстүрге қатысты сөздер жиі («*бесік той*» стимулына *құда, той, шілдеhana, баланы бесікке салу, бала дүниеге келген кезде жасалатын той, бесік жыры; бесік той – нәрестені алғаш бесікке бөлеуге байланысты жасалатын ғұрыптық салтанат; қазақи дәстүр, қырқынан шыққан баланы бесікке салу салты; нәрестені алғаш бесікке салу; той-томалақ; ұлттық мұра*), солтүстіктегі облыстарда нейтрал лексика (*нәресте, бөпе, бала-шаға, жас нәресте*) басым келеді.

Ассоциацияларды талдай келе, этникалық мәдениетке қатысты лексемаларды түсіну мен жеткізуде кәсіби тілдік дайындығы бар филологиялық мамандық өкілдері (филолог, лингвист, аудармашы) мен

техникалық, жаратылыстану сияқты басқа сала бойынша білімі бар респонденттердің арасынан да кей тілдік өзгешеліктерді кездестірдік. Филологтар этнолексемаларды тереңірек және құрылымды талдауға бейім болса, филолог емес респонденттер мәдени стереотиптер мен күнделікті тәжірибеге сүйенуі мүмкін. Мысалы, филологтар «*жарысқазан*» стимулына «*той, салт, салт-дәстүр, қазан, ырым, қуанышты бөлісу, той қазаны, ұлт айнасы, ырым түрі*», басқа сала мамандары «*жарыс, ойын, мереке; ырым ба, бір нәрсе; білмеймін*» деген жауаптарды берген. Демек, филолог емес респонденттер санасында бұл стимул тұлға жағынан ұқсас (*жарыс*), болжам (*ойын*) түріндегі реакцияларды туындатқан. Шынында да, осы жауаптар мысалдарынан филологтардың аналитикалық, басқа мамандық өкілдерінің интуитивті тұрғыдан қалыптасқан реакцияларға сүйенгені ықтимал. Сонда да, бұл реакциялардың тек ерекше көзге түскен үлгісі екендігін ескертеміз. Себебі ассоциативтік сөздіктің өзі орташа қазақ тіл иелерінің жауаптарын ұсынады.

Қорытынды

Ассоциативтік сөздіктер – адам баласының менталды лексиконын, оның құрамы мен аксиологиялық сипатын (этно аспектіде болса) танытатын, осы бағыттағы зерттеулер үшін мол ақпарат беретін маңызды лексикографиялық еңбектердің бірі. Сөздік лингвистикада, педагогикада, қазіргі сандық технологиялардың қарыштап дамып жатқан заманда ақпараттық технологияларда, психология, философия т.б. ғылым салаларында кеңінен қолданылады. Осыған байланысты жеткілікті көлемде әртүрлі аспектілерді (біздің мысалымызда, этномәдени лексемаларды стимул ретінде алған сөздік) қамтитын жан-жақты ассоциативтік нормалар, сөздіктер сериясын құру – өзекті міндет. Ал осы бағытта ассоциативтік сөздіктерді әзірлеуде жалпы және сөздіктің ерекшелігіне орай жекелеген қағидаларын ұсыну теориялық және практикалық тұрғыдан бағалы. Себебі ассоциативтік сөздіктің қағидалары әр лексикографқа бағдар беретін нұсқаулық ретінде, лингвистикалық заңдылықтарды қамтитын ереже ретінде қажет. Біз ұсынып отырған қағидалардың әрқайсысы – жиілік және статистикалық репрезентативтілік қағидасы, стимул сөздерді таңдаудағы шектеулілік қағидасы, мәдени релеванттылық және этнолингвистикалық фрейм қағидасы, стандарттылық, реттілік қағидасы, сауаттылық қағидасы, социоллингвистикалық параметрлер бойынша стратификация қағидасы ассоциативтік сөздікті құрастыруға қызығушылық танытқан барша лексикографтарға сөздікті лексикографиялық талаптарға сәйкес әзірлеу үшін, ассоциативтік эксперимент нәтижесінде алынған ассоциациялар – тілдік материалдарды дұрыс жүйелеуде таптырмас ұстанымдар жиынтығы. Осылайша, аталған қағидалардың тілдің қоғам мен мәдениетті қалай бейнелейтінін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін әдістемелік маңызы бар. Ол ұлттық тілдік сананың құрылымын, мәдени құндылықтар мен

дүниетаным ерекшеліктерін жан-жақты сипаттауға, сондай-ақ қоғам дамуының белгілі бір кезеңіндегі сөйлеу әрекетінің өзгешеліктері туралы қорытынды жасауға негіз болады. Демек, зерттеуші үшін жеке тұлғаның да, тұтас халықтың да құндылықтар иерархиясын бейнелейтін жүйеленген дүниетаным анықталады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Караулов Ю.Н. Послесловие. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // Русский ассоциативный словарь. В 2 т. / Ю.Н. Караулов, Г.А. Черкасова, Н.В. Уфимцева, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов. Т. I. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов. – М.: АСТ-Астрель, 2002. – С. 750-782.

[2] Уфимцева Н.В. Ассоциативный тезаурус как модель языкового сознания носителя языка // Языковое сознание: динамика и вариативность. – М.: Институт языкознания РАН, 2011. – С. 228-240.

[3] Аубакирова А.К., Кожбаева Г.К. Мнемотехнические приемы в практике обучения переводу // Известия КазУМОиМЯ, серия «Филологические науки». – 2023. – Т. 68, № 1. – С. 230-245.

[4] Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П.Н. Денисов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 2023. – 245 с.

[5] Мокиенко В.М. Принципы ларинской лексикографии в трехтомном Большом словаре русских пословиц, поговорок и сравнений русского языка // Вопросы лексикографии. – 2012. – № 1. – С. 70-84.

[6] Jung J., Makoshi N., Akama H. Korean Word Associations: The Linked Structures for Language Learning // Proceedings of the 9th IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT 2009). – 2009. – Pp. 431-432.

[7] University of South Florida Free Association Norms <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/> –12.05.2025.

[8] Word Associations Network <https://wordassociations.net/en/about> 15.05.2025.

[9] Дмитрюк Н.В., Молдалиева Д.А., Нарожная В.Д., Молданова Ж.И., Мезенцева Е.С., Сандыбаева Н.А., Абрамова Г.И. Қазақша ассоциациялық сөздік / Казахский ассоциативный словарь (КАС). – Алматы-Москва: Медиа-Логос, 2014. – 330 с.

[10] Inohara K., Utsumi A. Japanese Word Similarity and Association Norm: A dataset for evaluating semantic representations // Language Resources and Evaluation. – 2021. – Vol. 55. – Pp. 905-933.

[11] Jung J., Li N., Akama H. Network analysis of Korean word associations // Proceedings of the NAACL HLT 2020 First Workshop on Computational Neurolinguistics. – Association for Computational Linguistics, 2020. – Pp. 27-35.

[12] Newman M.L., Groom C.J., Handelman L.D., Pennebaker J.W. Gender

differences in language use: An analysis of 14,000 text samples // *Discourse Processes*. – 2018. – Vol. 45, № 3. – Pp. 211-236.

[13] Zharkynbekova S.K., Chernyavskaya V.E. Kazakh-Russian bilingual practice: Code-mixing as a resource in communicative interaction // *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*. – 2022. – Vol. 13, № 2. – Pp. 468-482.

[14] Ghazanfar M. Age grading and linguistic change: Investigating age-based language variation in different social contexts // *Advance Social Science Archives Journal*. – 2024. – Vol. 2, № 4. – Pp. 874-885.

[15] Karipbayev B. Identity of Kazakhstan youth: The impact of globalisation and neo-traditionalism. – CA&C Press AB, 2021. https://ca-c.org.ru/journal/2021/journal_rus/cac-02/12.shtml 10.05.2025.

REFERENCES

[1] Karaulov Yu.N. Posleslovie. Russkii assotsiativnyi slovar' kak novyi lingvisticheskii istochnik i instrument analiza yazykovoi sposobnosti [Afterword. The Russian Associative Dictionary as a New Linguistic Source and a Tool for Analyzing Language Ability] // *Russkii assotsiativnyi slovar'*. V 2 t. / Yu.N. Karaulov, G.A. Cherkasova, N.V. Ufimtseva, Yu.A. Sorokin, E.F. Tarasov. T. I. Ot stimula k reaktsii: Ok. 7000 stimulov. – M.: AST-Astrel', 2002. – S. 750-782. [in Rus.]

[2] Ufimtseva N.V. Assotsiativnyi tezaurus kak model' yazykovogo soznaniya nositelya yazyka [The Associative Thesaurus as a Model of a Native Speaker's Linguistic Consciousness] // *Yazykovoe soznanie: dinamika i variativnost'*. – M.: Institut yazykoznaniiya RAN, 2011. – S. 228-240. [in Rus.]

[3] Aubakirova A.K., Kozhbaeva G.K. Mnemotekhnicheskie priemy v praktike obucheniya perevodu [Mnemotechnical Techniques in the Practice of Teaching Translation] // *Izvestiya KazUMOiMYa, seriya «Filologicheskie nauki»*. – 2023. – T. 68, № 1. – S. 230–245. [in Rus.]

[4] Denisov P.N. Leksika russkogo yazyka i printsipy ee opisaniya [The Lexicon of the Russian Language and Principles of Its Description] / P.N. Denisov. – 5-e izd., pererab. i dop. – M.: Russkii yazyk, 2023. – 245 s. [in Rus.]

[5] Mokienko V.M. Printsipy larinskoï leksikografii v trekhtomnom Bol'shom slovare russkikh poslovits, pogovorok i sravnenii russkogo yazyka [Lexicographic Principles of Larin as Reflected in the Three-Volume Comprehensive Dictionary of Russian Proverbs, Sayings, and Comparisons] // *Voprosy leksikografii*. – 2012. – № 1. – S. 70-84. [in Rus.]

[6] Jung J., Makoshi N., Akama H. Korean Word Associations: The Linked Structures for Language Learning // *Proceedings of the 9th IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT 2009)*. – 2009. – Pp. 431-432.

[7] University of South Florida Free Association Norms. <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/> 12.05.2025.

[8] Word Associations Network. <https://wordassociations.net/en/about> 15 May 2025.

[9] Dmitryuk N.V., Moldaliev D.A., Narozhnaya V.D., Moldanova Zh.I., Mezentseva E.S., Sandybaeva N.A., Abramova G.I. Qazaqşa asosiasialyq sözdik / Kazakhskii assotsiativnyi slovar' (KAS) [The Kazakh Associative Dictionary]. – Almaty-Moskva: Media-Logos, 2014. – 330 s. [in Kaz. and Rus.]

[10] Inohara K., Utsumi A. Japanese Word Similarity and Association Norm: A dataset for evaluating semantic representations // Language Resources and Evaluation. – 2021. – Vol. 55. – Pp. 905-933.

[11] Jung J., Li N., Akama H. Network analysis of Korean word associations // Proceedings of the NAACL HLT 2020 First Workshop on Computational Neurolinguistics. – Association for Computational Linguistics, 2020. – Pp. 27-35.

[12] Newman M.L., Groom C.J., Handelman L.D., Pennebaker J.W. Gender differences in language use: An analysis of 14,000 text samples // Discourse Processes. – 2018. – Vol. 45, № 3. – Pp. 211-236.

[1] Zharkynbekova S.K., Chernyavskaya V.E. Kazakh-Russian bilingual practice: Code-mixing as a resource in communicative interaction // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2022. – Vol. 13, № 2. – Pp. 468-482.

[14] Ghazanfar M. Age grading and linguistic change: Investigating age-based language variation in different social contexts // Advance Social Science Archives Journal. – 2024. – Vol. 2, № 4. – Pp. 874-885.

[15] Karipbayev B. Identity of Kazakhstani youth: The impact of globalisation and neo-traditionalism. – CA&C Press AB, 2021. https://ca-c.org.ru/journal/2021/journal_rus/cac-02/12.shtml. 10.05.2025

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СОСТАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО АССОЦИАТИВНОГО СЛОВАРЯ: КОЛИЧЕСТВЕННОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Медетбекова П.Т.¹, *Кордабай Б.К.², Алдашева К.С.³

^{1,*} ²Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

Аннотация. Достижения науки и технологий в значительной мере переходят в цифровой формат, что повышает доступность научной продукции и усиливает её потенциал в решении многих теоретических и практических задач. Лексикографические труды, онлайн-языковые базы, корпуса и другие компьютерные программы являются лингвистической основой современных исследований. Один из примеров – ассоциативные словари, описывающие языковое сознание целой этнической группы,

которые играют важную роль в искусственном интеллекте и системах машинного обучения языку при формировании у них особенностей мышления, логических процессов и грамматических структур, присущих носителям языка.

Цель статьи – систематизировать структуру национальных ассоциативных словарей, отражающих ценности и культурные особенности казахского этноса, обобщить опыт их составления, алгоритм и лингвистические принципы, дополнить их, а также на основе конкретных языковых материалов выявить и объяснить значимость этих принципов.

Основное научное направление и идея исследования – с учётом необходимости количественного и качественного развития ассоциативных словарей казахского языка, разработать их новый аспектный формат, соответствующий современным требованиям; собрать и проанализировать языковые данные, отражающие национальное языковое сознание и «ассоциативную» память.

При составлении национального ассоциативного словаря был использован метод свободного ассоциативного эксперимента. Реакции на стимулы были изучены посредством качественного и количественного анализа; определены лингвистические и аксиологические особенности реакций с учётом био-социальных показателей (возраст, пол, регион, профессия).

На основе предложенных принципов был сформирован словарный материал, систематизированы данные, отражающие национальный характер казахов, особенности их сознания и признаки наивной языковой картины мира.

В целом, разработка теоретических лингвистических принципов для новых практических лексикографических продуктов является одной из основных задач исследований в области составления словарей. Таким образом, развитие информационно-коммуникационных технологий XXI века и разработка принципов национальных ассоциативных словарей, значимость которых возрастает в условиях глобализации, не только способствует синхронному изучению казахского языка, но и обеспечивает сохранение на протяжении веков духовной и материальной культуры нации и семантики этнокультурных лексем. В статье предлагаются пути решения интегративных теоретических и практических задач в лексикографии, что вносит вклад в развитие казахского языкознания и создание нового поколения словарей.

Ключевые слова: ассоциативный словарь, лексикография, этнолексема, лингвистические принципы, психолингвистика, ассоциация, стимул, реакция, языковое сознание

**LINGUISTIC PRINCIPLES FOR COMPILING A NATIONAL
ASSOCIATIVE DICTIONARY:
QUANTITATIVE AND QUALITATIVE STUDY**

Medetbekova P.T.¹, *Kordabay B.K.², Aldasheva K.S.³

^{1, *2}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Scientific and technological advancements are increasingly transitioning to digital formats, enhancing the accessibility of research outputs and expanding their capacity to address theoretical and practical challenges. Lexicographic works, online language databases, corpora, and related computational tools form a core linguistic foundation. Among them, associative dictionaries, which capture the linguistic consciousness of an entire ethnic group, play a notable role in artificial intelligence and language learning systems by modelling native speakers' thought patterns, logical processes, and grammatical structures.

This article aims to systematize the structure of national associative dictionaries that reflect the values and cultural specificities of the Kazakh ethnos; to summarize their compilation practices, algorithms, and linguistic principles; to provide additional insights; and to determine their significance based on concrete linguistic material. The central research objective is to develop a new aspect-oriented format of Kazakh associative dictionaries that meets contemporary demands, given the need for both quantitative and qualitative growth. It also seeks to gather and analyse linguistic data illustrating national linguistic consciousness and “associative” memory.

A free associative experiment method was employed in dictionary compilation. Responses to stimuli underwent qualitative and quantitative analysis, with linguistic and axiological features examined through bio-social variables such as age, gender, region, and profession. Based on the proposed principles, dictionary entries were created, systematizing data that portray the Kazakh people's national character, cognitive traits, and elements of a naïve linguistic worldview.

The study underscores that developing theoretical linguistic principles for practical lexicographic products is a key task in dictionary research. In the 21st century, with rapid ICT development and globalization, formulating principles for national associative dictionaries supports synchronic study of the Kazakh language while preserving the nation's spiritual and material culture, traditions, and ethnocultural semantics.

Keywords: associative dictionary, lexicography, ethnolexeme, linguistic principles, psycholinguistics, association, stimulus, reaction, language consciousness

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 28.08.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Медетбекова Перизат Түктібайқызы – Филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: medet_73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2788-3478>

Қордабай Бақыт Құрақбайқызы – корреспондент автор, PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: bakyt.kordabay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2445-2944>

Алдашева Камар Сагинғалиевна – PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kama_kz89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5292-6727>

Информация об авторах:

Медетбекова Перизат Түктібайқызы – кандидат филологических наук, старший преподаватель (Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: medet_73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2788-3478>

Кордабай Бақыт Курақбайқызы – корреспондент автор, докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: bakyt.kordabay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2445-2944>

Алдашева Камар Сагинғалиевна – PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: kama_kz89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5292-6727>

Information about the authors:

Medetbekova Perizat Tuktibaikyzy – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer (Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: medet_73@mail.ru), <https://orcid.org/0000-0002-2788-3478>

Kordabay Bakyt Kurakbaikyzy – corresponding author, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bakyt.kordabay@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0003-2445-2944>

Aldasheva Kamar Sagingaliyevna – PhD, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kama_kz89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5292-6727>

UDC 81`42

IRSTI 16.21.25

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.016>

REALIZATION OF DISCURSIVE STRATEGIES IN HEADINGS OF DIGITAL EDUCATIONAL DISCOURSE

Mongilyova N.V.¹, *Talybova Y.S.², Ercan G. S.³

^{1, *2} Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

³ Dokuz Eylul University, Izmir, Turkey

Abstract. The article examines the heading as a tool for realizing discursive strategies on educational service websites. In the context of modern internet communication, characterized by high competition for user's attention, a heading serves a multifunctional role, realizing key discursive strategies (personalization, concretization, social proof, motivation, conversion) through specific linguistic means. The study aims to analyze the linguistic means and their corresponding speech functions (referential, informative, and appellative) that ensure the effectiveness of these strategies. The scientific significance of this study lies in expanding the understanding of the pragmatic potential of headings in the digital environment. The practical significance is determined by the possibility of applying the obtained data to optimize communication strategies of educational platforms and enhance their competitiveness. The research material consisted of 210 headings extracted from 30 English-language educational platforms. A comprehensive set of pragmatic and linguistic methods was employed, including content analysis to identify and systematize key linguistic units, quantitative analysis to determine their frequency of use, discourse analysis to uncover the pragmatic potential of the linguistic means, and functional-stylistic analysis to evaluate their effectiveness in achieving communicative goals. The results show that second-person pronouns (you, your) perform the referential function, creating personalized communication. Numerical data fulfill the informative function, acting as concretization and social proof. Imperative constructions serve as a direct tool of motivation and conversion, fulfilling the appellative function. It is concluded that the multifunctionality of the heading is achieved through the synergy of the discursive strategies, which transform it into an effective tool for managing user's attention. The obtained results open prospects for further research in the field of digital pragmatics and the development of communication practices for educational platforms.

Keywords: small-format text, heading, discursive strategies, speech functions, linguistics means, marketing funnel, educational website, digital discourse

Introduction

In the context of intensive digitalization of the education sector, where

user's attention is a scarce resource, the heading of a text posted on a website becomes a strategic element that determines the effectiveness of communication and the success of attracting the target audience [1], [2]. The choice of headings as the object of research is determined by their key role in the contemporary information space.

Website users tend to think in a 'clip-like' manner, which implies "scanning" rather than 'thoughtful study' of information. In this regard, the heading serves as the first and often the only contact with the content. Its task is not so much to inform as to 'hook' attention within fractions of a second.

The website of educational services is designed to ensure the recognition of the educational institution, attract students, recruit highly qualified employees, and increase market share in a competitive environment [3], [4]. Achieving these goals required a transformation of communication formats. This resulted in the rise of small-format texts (SFT) adapted to the conditions of rapid information consumption.

SFT is a special type of text distinguished by a formal criterion – "visual brevity" – which determines the specifics of the deep schematic mechanisms activated by such messages and is dictated by the purpose and conditions of the communicative situation [5]. These texts have variable quantitative parameters. The lower limit of the length of SFT is one utterance, which may consist of a single word under certain conditions [5-8]. Researchers define the upper limit of SFT in different ways: one standard page of the author's printed sheet [9], 1500 printed characters [5], 150–160 words [8], etc.

Studies highlight such important SFT characteristics as formal and semantic self-sufficiency, thematic clarity and completeness [10], positional independence, semantic conciseness, structural simplicity, relative completeness [5], integrity, coherence, intentionality, addressability, informativeness, situational relevance, and intertextuality [6, p. 84]. The listed visual, structural, and linguistic aspects are comprehensively included in the construction of the necessary vector for realizing the pragmatic potential of the text laid down by the author [11, p. 252].

This study considers the headings of educational websites as small-format texts that reflect the content of the subsequent information in the most concise form possible, while at the same time differing in their own strategic significance.

In our opinion, in the communicative space of an educational website, the heading becomes a part of the "marketing funnel" – a term that refers to the path of a potential addressee of a message (verbal or visual) from the first contact with information to the completion of a target action. The classic stages of this 'path' are: awareness – interest – desire – action [12]. The stages of the "path" require the heading to perform a range of discursive strategies: from attracting attention through establishing personal relevance (personalization strategy), building trust in the offer (concretization strategy, social proof strategy), which provide the foundation for motivating the user (motivation strategy), to directly prompting the target action (conversion strategy).

This study aims to identify and systematize the linguistic means that, through the fulfillment of specific speech functions, ensure the realization of these strategies. According to G.V. Dimova, a discursive strategy is a projective conceptual vision of the subject's discursive behaviour, who acts on behalf of a specific social institution, based on an awareness of the optimal ways to achieve the goal and the means of expressing them in specific linguistic means [13, p.7]. The discursive strategy is based on a clear understanding of how best to achieve a goal in the process of interaction guided by external, socially and culturally conditioned frameworks. In turn, speech functions are defined based on R. Jakobson's conception as characteristics of linguistic elements within an utterance, acquired during the realization of a more general communicative intention [14].

Thus, when analyzing specific linguistic means (e.g., pronouns), they are considered as tactical tools for fulfilling a particular function (e.g., referential) within the framework of the overall heading strategy (e.g., personalization strategy).

Material and methods

The corpus for the study consisted of 210 headings extracted from 30 English-language educational platforms. The analyzed resources included platforms such as British Council, Cambridge English, Perfectly Spoken, LinguaTrip, Engoo, ABA English, Preply, Simonandsimon, Quill, Espresso English, Cambly, among others.

This study employed a comprehensive set of pragmatic and linguistic methods. Content analysis was used to identify and systematize linguistic units (pronouns, numerical data, and imperative constructions) in the headings that realize the discursive strategies under investigation. Quantitative analysis provided a statistical assessment of their frequency and helped identify dominant trends. Discourse analysis focused on explicating the pragmatic potential of these linguistic resources and their ability to perform referential, informative, and appellative functions within specific discursive strategies. Functional-stylistic analysis assessed the effectiveness of the speech means used in the headings in achieving communicative goals.

Results and discussion

During the analysis, three primary groups of the linguistic means were identified based on their speech functions. Let us take a closer look at each of these groups, as well as their synergistic interaction, which ensures the strategic significance of the heading on the educational services websites.

The first group includes pronouns in the referential function, implementing the discursive strategy of personalization. The second group is represented by numerical expressions in informative function, providing strategies of concretization and social proof. The third group comprises imperative

constructions that perform the appellative function within motivation and conversion strategies.

1. Personalization strategy: the referential function of pronouns

A study of a sample of the headings on the educational service websites revealed the frequency of first- and second-person personal and possessive pronouns. The first-person pronouns (*We*, *Our*) refer to the provider of educational services (the addresser), designating the educational institution and/or its teaching staff, as well as other employees of the institution. The exclusive “*we*” (i.e., excluding the addressee) creates the impression of a cohesive team of experts possessing collective experience that an individual alone cannot provide; e.g. *We connect. We inspire.* (British Council) // *We have the best Teachers* (Perfectly Spoken). The inclusive “*we*” (i.e., including both the addresser and the addressee) minimizes the barrier between the provider and the consumer of services, presenting education as a collaborative effort characterized by shared commitment to the outcome; e.g. *What **our** students say* (Perfectly Spoken). // *We are global* (British Council).

The second-person pronouns refer to the target audience of educational service websites: prospective students, current students, and other potential or ongoing participants in the educational process; e.g. *All the English courses **you** need* // *All the live practice **you** need* // *Choose **your** Subscription Plan* (Perfectly Spoken). The pronouns *you*, *your* establish direct contact with the addressee, creating a sense of personal and informal communication. The statement ceases to be a general message “for everyone” and transforms into a personalized address.

Quantitative analysis showed that the frequency of the second-person pronouns *you*, *your* is 119 times, which is more than twice the use of the first-person plural pronouns *we*, *our*; recorded 52 times in the corpus. The imbalance in quantity indicates a clear focus on the addressee with less emphasis on the educational institution or its staff.

The referential function of second-person pronouns enables the realization of the following strategic objectives:

- shifting the focus to the addressee’s educational experience; e.g. *Your path to learning English, step by step* (Cambridge English) // *Build your personalised English course* (Wall Street English). The possessive pronoun *your* shifts the emphasis from the product to the user, presenting learning as an individual and controllable process. This technique helps create a sense of personal involvement and responsibility for the addressee’s learning process.

- simulating a direct dialogue situation; e.g. *Your goals, our commitment* (Perfectly Spoken). Syntactic parallelism of the first- and second-person pronouns creates the illusion of a partnership relationship. In this construction, the author of the course (*our*) is positioned as a reliable assistant working to achieve the client’s (*your*) goals. The emphasis is placed on the user as the central participant in communication.

In general, the use of pronouns in the headings on the educational service

websites is regarded as a purposeful means to reduce the communicative distance with the potential client, which is the primary goal of personalization strategy.

2 Strategies of concretization and social proof: the informative function of numerical data

Numerical data in communication serve as a hybrid tool, enabling the achievement of multiple objectives simultaneously.

First, they significantly enhance the facticity of the utterance (facticity in the understanding of N.D. Arutyunova [15]), imparting objectivity and concreteness to it. Numbers and statistical data create a sense of accuracy and reliability, which is especially important in the context of educational websites where users are looking for reliable information.

Secondly, the use of numerical expressions makes the message more attractive and convincing due to the “social proof” effect. People tend to trust information backed up by numbers, as it creates the impression that the statement is confirmed by objective facts and widely accepted.

Therefore, numerical expressions in the headings perform a complex task: they simultaneously inform, increase the precision of the statement, and enhance its facticity and persuasiveness for the audience.

The informative function of the numerical data is implemented through the **strategy of concretization**; e.g. *5 tips for learning English for adults* (Espresso English) // *1-on-1 25 Minute English Lessons* (Engoo). Numbers bring clarity and predictability. The addressee is informed about the format and volume of the content, which makes it easier to make a decision. Numbers turn an abstract promise into a concrete, measurable offer. However, numerical expressions simultaneously become a tool of the **social proof** strategy: they lend weight and credibility to the message; e.g. *We've helped over 3 million students* (Wall Street English). Large numbers demonstrate the scale of an educational institution's popularity among others, which increases trust and is perceived as a guarantee of quality; e.g. *Join more than 30 million students* (ABA English). At the same time, indicating limited offers (*Start your 7-day trial*) creates a sense of urgency and motivates to immediate action.

Thus, the numerical expressions in the headings on the educational service websites serve a dual role within several strategies. On the one hand, by fulfilling an informative function, they ensure the accuracy and transparency of information. On the other hand, due to their pragmatic potential, they increase motivation and build trust among the target audience. As a result, the numerical expressions contribute to effective communication and the achievement of set goals.

3 Motivation and conversion strategies: the appellative function of imperative constructions

The verbs in the imperative mood (imperatives) are the primary tool for implementing the **strategy of motivation**, whose ultimate goal, in the discourse of educational websites, is conversion – turning a passive website visitor into

an active client. The appellative function of the imperatives directly serves the **conversion strategy** by guiding the user clearly towards the target action.

The headings such as *Start your Trial // Click here to get a discount // Start today // Get closer to your target IELTS band score (British Council)* **guide the addressee's behaviour**. Cognitive load is minimized: the user is directly instructed on the next step. The headings such as *Join us // Complete the form // Try for free (Engoo)* refer the user to the final stage of interaction with the website. Performing these actions converts a visitor into a customer, marking the successful completion of the conversion strategy.

The headings serve as a kind of **invitation** to interact with the educational institution. For example, the imperative expressions such as *Join our growing online community // Connect with Cambridge English (Cambridge English)* create a sense of belonging and encourage participation in the community or interaction with the brand.

The headings can also contain **recommendations or advice** that help visitors make the right choice. For example, the imperative phrase *Choose the right programme for your English level (ABA)* helps users make an informed choice, increasing their engagement and trust.

The imperative constructions in the headings reflect a **motivational attitude and encouragement**. The headings such as *Communicate with confidence // Make real progress (Espresso English)* are aimed at strengthening the addressee's confidence and encouraging to continue the studies.

The headings of the texts **create a positive image of the result**. The imperatives on the educational service websites activate an attractive picture of the future; e.g. *Communicate with confidence (British Council) // Discover the power of Engoo AI (Engoo)*. The emphasis is on the positive experience associated with this action.

To sum up, the analysis of imperative constructions in the headings presents them as the most effective means of realizing the final stages of communicative impact. By performing the appellative function, they transform the latent potential of preceding strategies (personalization and social proof) into a concrete outcome. The heading ceases to be mere text and assumes the role of a direct instruction, guiding the user to the final stage of the “marketing funnel” and converting a website visitor into a client. However, as it will be demonstrated further, the maximum effectiveness of such a call unfolds in synergy with other heading elements.

4 Multifunctionality of the heading as a result of the synergy of several discursive strategies

The multifunctionality of the heading is achieved through the synergy of the discursive strategies within a single pragmatic complex determined by the specifics of the digital environment and the cognitive characteristics of a contemporary user. Each strategy contributes to the implementation of certain communicative functions corresponding to the stages of the *marketing funnel*.

Thus, the personalization strategy activates the referential function with the pronouns *you/your*. It engages the users through a sense of direct address and prepares them to receive information. The strategies of concretization and social proof operate with numerical expressions, which fulfill the informative function (conveying the sense/meaning). Such data lend weight and credibility to the statement, thereby enhancing persuasiveness, as the impression of value is created. Finally, motivation and conversion strategies are realized through imperative forms, which perform the appellative function. They transform the passive interest, generated by previous strategies, into a direct call to action (for example, registration).

Let us consider the synergistic effect by the following example:

Join more than 30 million students (ABA English).

In this example, the speech functions multiply each other's effect.

The appellative function is directly expressed through the imperative *Join*. This is the core of the statement, aimed at implementing the conversion strategy.

The informative function is manifested through the numerical expression *more than 30 million students*. It points to an objective and measurable fact. This information appeals to the user's rational perception by providing concrete data on the scale of the student body. As a result, an impression of reliability and significance of the educational institution is created, which contributes to the formation of trust in it. The numerical expression serves as a tool of concretization and social proof strategies.

The synergy lies in the fact that the informative function (the message about the number of students) significantly enhances the effectiveness of the appellative function (the call to join). The fact of 30 million students transforms the call *Join* from a mere suggestion into a logical, safe, and desirable step, as this action has already been "tested" by millions of others. Moreover, the user is invited to feel part of a large and successful community, which in itself acts as a strong motivating factor.

Thus, the speech functions of the linguistic means in the headings are realized not in isolation but within the framework of synergistic interaction of the discursive strategies (personalization, concretization, social proof, motivation, conversion), which transforms the heading from a set of grammatically linked linguistic units into a highly effective tool for managing user's attention and behavior, guiding them toward the ultimate pragmatic goal.

Conclusion

The analysis showed that the multifunctionality of the headings on the educational service websites is achieved through the complex and synergistic interaction of the discursive strategies, each of which is realized through the speech functions deployed by the linguistic means. The personalization strategy, through the referential function of the pronouns, reduces the distance with the user. The concretization and social proof strategies, realized through the informative

function of the numerical data, builds trust and lends weight to the offer. Finally, the motivation and conversion strategies, via the appellative function of the imperatives, transform the generated interest into a specific targeted action. The synergistic interaction of these elements turns the heading into an effective tool that simultaneously engages, informs, and encourages.

The effectiveness of the heading in digital discourse lies in a well-structured system where strategies govern speech functions to achieve ultimate communicative goals. The obtained results open prospects for further research in the field of digital pragmatics and the development of communication practices for educational platforms.

Information about funding

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23485644 “Increasing the attractiveness of Kazakhstan university: developing effective discourse strategies through the analysis of sociocultural dispositives of foreign universities websites”).

REFERENCES

- [1] Tashmukhammedova L.I. The role of headline in increasing the effectiveness of mediatext // EESJ. – 2020. – Vol. 54, № 2-2. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-headline-in-increasing-the-effectiveness-of-mediatext>.
- [2] Efron N. Catchy titles // Clinical and Experimental Optometry. – 2023. – Vol. 106, № 1. – Pp. 1-3. <https://doi.org/10.1080/08164622.2022.2146485>.
- [3] Mourad M., Meshreki H., Sarofim S. Brand Equity in Higher Education: Comparative Analysis // Studies in Higher Education. – 2020. – Vol. 45, № 1. – Pp. 209-231. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1582012>. 2020.
- [4] Perera C. H., Nayak R., Nguyen L. T. V. The impact of social media marketing and brand credibility on higher education institutes' brand equity in emerging countries // Journal of Marketing Communications. – 2022. – Vol. 29, № 8. – Pp. 770-795. <https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2086284>.
- [5] Tayupova O. I. Kommunikativno-pragmatischeskoe var'irovanie v maloformatny`x prozaicheskix tekstax sovremennogo nemeczkogo yazy`ka [Communicative-pragmatic variation in small-format prose texts of the modern German language]: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk. – V. – 2005. – 56 s. [in Rus.]
- [6] Malyuga E. N., Ponomarenko E. V., Minaeva A. A. Stilisticheskie priemy` kak sposob formirovaniya diskursivny`x svojstv maloformatny`x reklamny`x tekstov (na materiale angloyazy`chny`x e`konomiko-po liticheskix mediarisursov) [Stylistic devices as a way of forming discursive properties of small-format advertising texts (based on English-language economic and political media resources)] // Vestnik Samarskogo universiteta. Istoriya, pedagogika, filologiya. – 2020. – T. 26. – № 4. – S. 82-87. <https://doi.org/10.12287/25420445-2020-26-4-82-87> [in Rus.]

[7] Chernyavskaya V. E. Lingvistika teksta. Lingvistika diskursa. [Linguistics of text. Linguistics of discourse.] – M.: Flinta. – 2020. – 208 s. [in Rus.]

[8] Trunova E. A. Maloformatny`j tekst kak ob`ekt lingvisticheskogo issledovaniya [Small-format text as an object of linguistic research] // Vestnik RUDN. Seriya: Russkij i inostranny`e yazy`ki i metodika ix prepodavaniya. – 2010. – № 1. – S.49-53. [in Rus.]

[9] Necheporenko N. M. Kategoriya informativnosti v maloformatnom nauchnom tekste e`nciklopedicheskogo xaraktera: kognitivny`j i diskursivny`j aspekty`: na materiale anglijskix i russkix lingvisticheskix e`nciklopedij [The category of information content in a small-format scientific text of an encyclopedic nature: cognitive and discursive aspects: based on the material of English and Russian linguistic encyclopedias]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Tambov. – 2011. – 27 s. [in Rus.]

[10] Kubryakova E. S. O tekste i kriteriyax ego opredeleniya [About the text and the criteria for its definition] // Tekst. Struktura i semantika. – M., 2001. – T. 1. – S. 72-81. [in Rus.]

[11] Cherkunova M. V. Maloformatny`j tekst: k opredeleniyu ponyatiya (teoreticheskie aspekty`) [Small-format text: towards a definition of the concept (theoretical aspects)] // Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filologiya. Zhurnalistika. – 2022. – Vol. 22, № 3. Pp. 248-253. [in Rus.]

[12] Tristante T. A., Hurriyati R. AIDA Model as a Marketing Strategy to Influence Consumer Buying Interest in the Digital Age // Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal). – 2023. – № 4. <https://doi.org/10.33258/birci.v4i4.3319>.

[13] Dimova G. V. Osnovnye strategii frantsuzskogo universitetskogo pedagogicheskogo diskursa [The main strategies of French university pedagogical discourse]: avtoreferat dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.05 / Irkut. gos. lingvistich. un-t. – Irkutsk. – 2004. – 17 s. [in Rus.]

[14] Jakobson R. Lingvistika i poetika. (Strukturalizm: `za` i protiv`) [Linguistics and poetics. (Structuralism: pros and cons).]. – M., 1975. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/jakobson-75.htm>. [in Rus.]

[15] Arutyunova N.D. Tipy yazykovykh znachenij: Otsenka. Sobytie. Fakt [Types of linguistic meanings: Evaluation. Event. Fact] / N.D. Arutyunova. – M.: Nauka. – 1988. – 341 s. [in Rus.]

ЦИФРЛІК БІЛІМ БЕРУ ДИСКУРСТАРЫНЫҢ БАСТАУЛАРЫНДА ДИСКУРСИВТІ СТРАТЕГИЯЛАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Монгилёва Н.В.¹, *Талыбова Я.С.², Эрккан Г.С.³

¹, ^{*2}, ³А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Қостанай, Қазақстан

³Докуз Эйлюль университеті, Измир, Түркия

Аңдатпа. Бұл мақала білім беру қызметінің веб-сайттарында дискурсивті стратегияларды жүзеге асыруға арналған тақырыптарды

талдайды. Заманауи онлайн-коммуникация жағдайында тақырыптар жоғары бәсекелестікке ие және көп функциялы болып табылады, олар нақты лингвистикалық құралдар арқылы негізгі дискурсивті стратегияларды (даралау, нақтылау, әлеуметтік дәлелдеу, мотивация, конверсия) жүзеге асырады. Зерттеудің мақсаты – осы стратегиялардың тиімділігін қамтамасыз ететін лингвистикалық құралдар мен сөйлеу функцияларын (анықтамалық, ақпараттық, аппеляциялық) талдау. Ғылыми маңызы – сандық ортадағы айдарлардың прагматикалық әлеуеті туралы түсінікті кеңейту, ал практикалық маңызы – білім беру платформаларындағы коммуникацияларды оңтайландыру және олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру деректерді пайдалану. Зерттеу 30 ағылшын тіліндегі білім беру платформасынан алынған 210 тақырыпқа негізілген. Талдау барысында мазмұнды талдау, сандық талдау, дискурс талдау және функционалдық-стилистикалық талдау әдістері қолданылды. Нәтижелер көрсеткендей, екінші жақ есімдіктері (you, your) жекелендірілген байланыс орнатып, сілтеме қызметін атқарады. Сандық деректер нақтылау және әлеуметтік дәлел ретінде жұмыс істейді, ал императивті конструкциялар аппеляциялық қызметті атқара отырып, мотивация мен конверсия тікелей құралы қызметін атқарады. Тақырыптардың көп функционалы болуы дискурсивті стратегиялардың синергиясы арқылы қолданушылардың назарын тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Бұл нәтижелер сандық прагматика саласында әрі қарай зерттеулер жүргізуге және білім беру платформаларындағы коммуникациялық тәжірибені дамытуға жол ашады.

Тірек сөздер: шағын форматтағы мәтін, тақырып, дискурсивті стратегиялар, сөйлеу функциялары, лингвистикалық құралдар, маркетингтік шұңқыр, білім беру веб-сайты, цифрлық дискурс

РЕАЛИЗАЦИЯ ДИСКУРСИВНЫХ СТРАТЕГИЙ В ЗАГОЛОВКАХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА

Монгилёва Н.В.¹, *Талыбова Я.С.², Эрман Г.С.³

^{1, *2, 3} Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова

Костанай, Казахстан

³ Университет Докуз Эйлюль, Измир, Турция

Аннотация. Статья посвящена исследованию заголовка как инструмента реализации дискурсивных стратегий на сайтах образовательных услуг. В условиях современной интернет-коммуникации, характеризующейся высокой конкуренцией за внимание пользователя, заголовок является полифункциональным, реализуя через конкретные лингвистические средства ключевые дискурсивные стратегии (персонализация, конкретизация, социальное доказательство, мотивация, конверсия). Цель исследования – анализ лингвистических средств и выполняемых ими речевых функций (референтивной, информативной,

апеллятивной), обеспечивающих эффективность данных стратегий. Научная значимость исследования заключается в расширении знаний о прагматическом потенциале заголовков в цифровой среде. Практическая значимость обусловлена возможностью использования полученных данных для оптимизации коммуникаций образовательных платформ и повышения их конкурентоспособности. Материалом для исследования послужили 210 заголовков, извлеченных с 30 англоязычных образовательных платформ. В работе использовался комплекс методов прагмалингвистического анализа, включающий контент-анализ для выявления и систематизации ключевых лингвистических единиц, количественный анализ для определения частотности их использования, дискурс-анализ для раскрытия прагматического потенциала языковых средств, а также функционально-стилистический анализ для оценки их эффективности в реализации коммуникативных целей. Результаты показывают, что местоимения второго лица (you, your) выполняют референтивную функцию, создавая персонализированную коммуникацию. Числовые данные, реализуя информативную функцию, выступают в качестве конкретизации и социального доказательства. Императивные конструкции служат прямым инструментом мотивации и конверсии, выполняя апеллятивную функцию. Сделан вывод о том, что полифункциональность заголовка достигается за счет синергии дискурсивных стратегий, которые превращают его в эффективный инструмент управления вниманием пользователя. Полученные результаты открывают перспективы для дальнейших исследований в области цифровой прагматики и разработки коммуникационных практик для образовательных платформ.

Ключевые слова: малоформатный текст, заголовок, дискурсивные стратегии, речевые функции, лингвистические средства, маркетинговая воронка, образовательный сайт, цифровой дискурс

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 27.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Mongilyova Natalya Viktorovna – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2150-2312>, e-mail: 77772456222@mail.ru

Talybova Yana Sergeyevna – doctoral Student in Foreign Philology (English language), Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0009-2723-7052>, e-mail: ya.talybova@gmail.com

Ercan Gulsum Songul – Associate Professor, Doctor, Faculty of Letters, Department of Linguistics, Dokuz Eylul University, Izmir, Turkey, <https://orcid.org/0000-0002-5392-7008>, e-mail: gsongulercan@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Монгилёва Наталья Викторовна – филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2150-2312-231227>, email: 77772456222@mail.ru

Талыбова Яна Сергеевна – Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің шетел филологиясы (ағылшын тілі) кафедрасының докторанты, Қостанай, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0009-2723-7052>, e-mail: ya.talybova@gmail.com

Эркан Гүлсум Сонгул – доцент, филология ғылымдарының докторы, филология факультеті, Догуз Эйлюль университеті, лингвистика кафедрасы, Измир, Түркия, <https://orcid.org/0000-0002-5392-7008>, e-mail: gsongulercan@gmail.com

Сведения об авторах:

Монгилёва Наталья Викторовна – доктор филологических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2150-2312>, e-mail: 77772456222@mail.ru

Талыбова Яна Сергеевна – докторант кафедры иностранной филологии (английский язык), Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0009-2723-7052>, e-mail: ya.talybova@gmail.com

Эркан Гульсум Сонгуль – доцент, доктор, факультет филологии, кафедра лингвистики, Университет Догуз Эйлюль, Измир, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-5392-7008>, электронная почта: gsongulercan@gmail.com

ӘОЖ 81.33

ГТАХР 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.017>

ФАТИКАЛЫҚ МЕТАКОММУНИКАЦИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Смағұлова Г.¹, *Қоңырбаева Г.², Солтанбекова А.³, Хуңшан А.⁴.

^{1, *2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

³А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан

⁴Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем
тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада фатикалық метакоммуникация сөйлеу байланысының қатысушылар арасындағы әлеуметтік-мәдени үйлесімділікті қамтамасыз ететін тілдік өзара әрекеттесудің маңызды аспектісі ретінде талданады. Жаһандану және белсенді мәдениетаралық коммуникация жағдайында фатикалық актілердің механизмдерін түсіну, әсіресе әртүрлі лингвомәдени қауымдастықтар өкілдерінің өзара әрекеттесуінде ерекше маңызға ие.

Зерттеудің мақсаты – фатикалық метакоммуникацияның қалыптасу және жұмыс істеу ерекшеліктерін анықтау әрі оның мәдени нормалармен, социопрагматикалық стратегиялармен, тілдік этикет тәжірибелерімен өзара байланысын сипаттау. Зерттеу барысында мынадай міндеттер негізге алынды: ұғымның теориялық өрісін нақтылау; әртүрлі тілдерде фатикалық актілерді жүзеге асыратын құрал-тәсілдерді жүйелеу; лингводидактика мен аударманың практикалық контексттеріне бейімделген ұсынымдар әзірлеу. Зерттеу әдістемесі дискурстық-прагматикалық талдау, салыстырмалы сипаттама, корпус және иллюстративтік деректерді сапалық кодтау, коммуникативтік жағдаяттарды модельдеу тәсілдеріне сүйенді.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы – фатикалық метакоммуникацияны тіл мен мәдениеттің, прагматика мен әлеуметтік лингвистиканың түйісінде жан-жақты қарастыруында ғана емес, осы құбылыстың теориялық-ұғымдық аппаратын нақтылауында, фатикалық функцияның дискурстық, социопрагматикалық және лингвомәдени параметрлерін модельдеуінде көрінеді.

Практикалық маңыздылығы – мәдениетаралық коммуникацияны оқыту, лингводидактика және аудармасапаларында ескерілетін жағдаяттарды жүйелеп қана қоймай, оқу бағдарламалары мен тренингтерге енгізілетін әдістемелік ұсынымдар әзірлеуде, аудармада кәсіби коммуникацияда (медицина, білім, қызмет көрсету, мемлекеттік сектор) және цифрлық ортада сыпайылық пен өзара түсіністік стандарттарын жетілдіруде көрініс табады.

Негізгі эмпирикалық база ретінде жапон тіліндегі айзучи мен рәсімдер, араб тіліндегі діни таңбаланған формулалар мен экспрессивті сөйлеу, шығыс және түркі тілдеріндегі құрмет-қошеметке негізделген тұрақты этикеттік құрылымдар мен қонақжайлылық практикасы алынды.

Зерттеу барысында мынадай нәтижелерге қол жеткізілді: фатикалық этикет формаларының типологиясы нақтыланып, мәдени модельдермен шартталған вариативтілік көрсетілді; көпмәдениетті дискурста қатысымның тұрақтылығы мен сенімділігін қамтамасыз етудегі фатикалық стратегиялардың рөлі дәлелденді. Нәтижелердің практикалық құндылығы аудармашыларды, ЖОО оқытушыларын, халықаралық коммуникация мамандарын даярлау жүйелерінде, сондай-ақ мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту жобаларында айқын көрінеді.

Тірек сөздер: фатикалық метакоммуникация, мәдениетаралық прагматика, сөйлеу этикеті, сипаттамалы талдау, фатика, хабар алмасу, сөйлеу актісі, фатикалық қатынас, цифрлық кеңістік

Кіріспе

Жаһандану мен мәдениетаралық қарым-қатынас күнделікті өзара әрекеттесудің ажырамас бөлігіне айналған қазіргі әлемде тілдің прагматикалық қырларына назар күшейді. Коммуникация енді тек ақпараттың берілуін емес, сонымен бірге қатысым процесін ұйымдастыруды, қолдауды және реттеуді қамтитын көпқабатты жүйе ретінде қарастырылады. Осы контексте фатикалық метакоммуникация ерекше маңыз алады: ол мазмұнды жеткізуден гөрі байланыс орнатуға, сақтауға және дер кезінде аяқтауға бағдарланған коммуникативтік актілердің жиынын білдіреді. Фатикалық тәсілдер көзбе-көз қатысымда да, цифрлық кеңістіктегі лезде хабар алмасу мен реакция-белгілер арқылы да өзара түсіністікті сақтап тұрады. Сондықтан фатикалық метакоммуникацияны жүйелі түсіндіру көпмәдениетті қатысымдағы сенім мен келісімді қамтамасыз етудің алғышарты болып саналады.

Тілдің фатикалық функциясы туралы ұғымды Б. Малиновский антропологиялық бақылаулар аясында енгізді. Ол «фатикалық байланыс» (phatic communion) түсінігін енгізіп, оның байланыс орнатуға және сақтауға бағытталған қарым-қатынасты білдіретіндігін айтады [1, 96 б.]. Кейін оны теориялық тұрғыдан Р.Якобсон негіздеді, ол оны тілдің алты негізгі: экспрессивтік, конативтік, коммуникативтік, поэтикалық, фатикалық және метатілдік функциясының бірі ретінде анықтады. Сөйтіп, алғашқылардың бірі болып, «фатикаға» көңіл аударған Р. Якобсон ғалым Б. Малиновскийдің еңбегіне сүйене отырып, тілдің байланыс орнату қызметін бөліп көрсетеді [2].

Метакоммуникация, өз кезегінде, Г. Бейтсон атап өткендей, «коммуникация туралы коммуникация», яғни сөйлеу актілерін қабылдау мен түсіндіруді реттейтін ауызша және вербалды емес механизмдердің

жиынтығы. Оның пайымдауынша, коммуникация тек ақпарат алмасу ғана емес, ол үнемі өзара алмасатын хабарламаларды қалай түсінуге болатыны жөнінде хабарламалар алмасу үрдісі [3, 89 б.]. Олардың фатикалық метакоммуникацияда мәдени нормалар, сыпайылық рәсімдері және қарым-қатынасқа қатысушылардың әлеуметтік мәртебесі арқылы жүзеге асырылатын ерекше құбылыс.

Фатикалық тілдік қатынас мәселесінде Б. Малиновский мен Р. Якобсонның тұжырымдарын сабақтастыра дамытқан зерттеушілердің бірі - Т. Г. Винокур. Ол «Сөйлеуші мен тыңдаушы» еңбегінде *фатикалық тіл* ұғымын кең ауқымды құбылыс ретінде түсіндіреді: бұл ұғымға конативтік бағдардағы байланыс орнату, оны өрбіту және қарым-қатынастың үзілмегенін тексеру амалдары, тұтастай сөйлеу этикеті, тұрмыстық диалогтер мен тұрмыстық хабарламалар, сондай-ақ соған жақын көркем диалогтер мен хабарламалар енетінін көрсетеді. Сонымен қатар, Винокур фатика мен ақпаратты сөйлеу әрекетінің екі бөлек бағыты ретінде ажыратып, коммуникацияның не нақты хабар жеткізу мақсатына, не жай ғана әңгімелесу арқылы қарым-қатынас орнату/қолдау мақсатына бағытталатынын атап өтеді [4].

Байланыс орнату мен оны өзара қолдау әрекетінің әмбебаптығына қарамастан, фатикалық метакоммуникацияның нақты формалары мен құралдары лингвомәдени ортаға қарай елеулі түрде өзгереді. Мәселен, ағылшын тілдік қауымында жақсы дамыған «шағын әңгіме» (small talk) жанры ауа райы, жол-жөнекей жоспар, шай не кофе ұсыну сияқты бейтарап тақырыптар арқылы әлеуметтік қашықтықты реттеп, әңгімелесушілер арасындағы сенімді біртіндеп құрады; мұнда түпкі мақсат - ақпарат алмасудан гөрі қатысым арнасын «жылыту».

Мәселен, ғалым J. House фатикалық өзара әрекеттесуді «қатаң-прагматикалық» (hard-pragmatic) тәсілмен сипаттап, оны сөйлеу актілеріне сүйенген қайталанымды кодтаумен зерттеуді ұсынады. Автор фатикалық актілерді әңгіменің *бастау - негізгі бөлімі - қорытындылау* кезеңдеріне картаға түсіріп, ағылшын тіліндегі small talk-ты да осы үлгімен сипаттаудың әдістемелік негізін береді [5, 384 б.].

Сондай-ақ, D.Kadar small talk-ты ритуалдық өзара әрекеттесудің архетипі ретінде анықтап, фатикалық/информативтік актілердің типологиясын ұсынады. Үлгі тіларалық салыстыруға қолайлы, ағылшын тіліндегі small talk-тың құрылымдық-прагматикалық сипаттарын кезеңдік талдауға мүмкіндік береді [6].

Жапон мәдениетінде үйлесімді қарым-қатынас, ұжымшылдық және иерархия басым құндылықтар ретінде көрініп, тыңдаушының қатысу белгілері, жанама тұжырымдар мен ритуалданған формулалар өзара сыйластықты сақтауға қызмет етеді.

Араб мәдениетіне тән экспрессивтілік, эмоцияны ашық білдіру және діни компоненттің жиі қатысуы ықылас пен жақындықты тілдік әрі

паратілдік тәсілдер арқылы айқындайды. Шығыс дәстүрлерінде иерархия, мәртебе және мағыналы үнсіздік метакоммуникациялық ресурс ретінде маңызды орын алады. Түркі мәдениеттерінде сәлемдесу, амандық-саулық сұрасу, үлкенді құрметтеу, қонақжайлық тәрізді тұрақты этикеттік үлгілер байланыс орнатудың және оны қолдаудың негізгі арнасы болып табылады.

Тақырыптың өзектілігі халықаралық қатынастар мен көптілді ортада мәдениетаралық хабардарлықты күшейту қажеттілігімен, сондай-ақ тілдераралық өзара әрекеттестікте фатикалық белгілерді дәл тану мен дұрыс интерпретациялаудың маңызымен айқындалады. Зерттеу фатикалық метакоммуникацияны мәдениетаралық құзыреттіліктің өзек элементі ретінде қарастырып, оның тілдік, паравербал және рәсімдік қырларын біртұтас лингвопрагматикалық ұстанымда сипаттауға бағытталған. Мұндай көзқарас лингвистика, мәдениетаралық коммуникация, аударма және шет тілдерін оқыту салалары үшін практикалық тұрғыдан маңызды саналады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің материалдық базасын әртүрлі лингвомәдени қауымдастықтардағы қатысым жағдаяттарынан алынған аутенттік жиналған материалдар құрады. Эмпирикалық деректердің жалпы көлемі *1260 қатысым эпизодын* қамтиды (*барлығы 4 980 реплика/хабарлама*): жапон тіліндегі айзучи мен рәсімдік үлгілер - 420 эпизод, араб тіліндегі діни формулалармен астасқан экспрессивті сөйлеу - 350 эпизод, шығыс және түркі тілдеріне тән (соның ішінде қазақ тілдік ортасы) құрмет-қошеметке негізделген тұрақты этикеттік құрылымдар - 490 эпизод (оның ішінде қазақша материал - 310 эпизод). Дереккөздер тұрмыстық диалогтерден (430 үлгі), қызметтік қарым-қатынас эпизодтарынан (210 үлгі), көпшілік дискурс фрагменттерінен (100 үлгі) және цифрлық ортадағы қысқа хабар алмасулардан (520 үлгі) жинақталды.

Талдау бірлігі ретінде фатикалық қимыл-қадам және оның тізбектелімі алынды: жиналған материалдар бойынша 6430 фатикалық қимыл-қадам белгіленіп, олар қарым-қатынас жолын *құру – ұстап тұру – аяқтау* сатыларына жіктелді (*құру – 34%, ұстап тұру – 51%, аяқтау – 15%*). Әр қатысым эпизодында орта есеппен 3-6 фатикалық қадам тіркелді. Зерттеуде вербал және паравербал маркерлер (құрмет формулалары, кідіріс, ұн-ырғағы), сондай-ақ социопрагматикалық айнымалылар (қатысушылар статусы, жас айырмасы, ресмилік дәрежесі, орта типі) жүйелі түрде белгіленді.

Әдістемелік тұрғыда зерттеу дискурстық-прагматикалық сипаттамаға, салыстырмалы-типологиялық талдауға және сапалық кодтауға сүйенді. Алдымен фатикалық амал-тәсілдердің тізбесі жасалып, кейін олар мәдени модельдермен сабақтастыра жіктелді. Тілдер арасындағы функционалдық ұқсастық пен алшақтық және типтік қатысым үлгілері модельденді.

Нәтижелер

Алдымен фатикалық құбылыстың теориялық өрісі нақтыланып, оның метакатысымдық қырын айқындайтын анықтама ұсынылды: фатикалық актілер - сөйлесуді *бастау*, оны *ұстап тұру*, *сыпайы жеткізу* және ретімен *аяқтау* сатыларымен ұйымдасатын, сөйлесудің үзілмей жүруі мен екіжақты түсіністі сақтауға бағытталған тілдік және бейтілдік амалдар жиынтығы. Осы негізде фатикалық амал-тәсілдердің типологиясы жасалды: амандасу/алғыс/тілек формулалары, бекіту-нығайту репликалары (*иә-иә, түсінемін*), өтпелі маркерлер (*айтпақшы, жалпы*), мәртебе/құрмет көрсеткіштері (*құрметті..., сіз...*), аяқтау формулалары (*уақытыңызды бөлгеніңізге рахмет*) және олармен қатар жүретін паравербал-көмекші белгілер (*пауза, дауыс екпіні, көзқарас*). Тілдік және экстралингвистикалық рәсімдердің бірлескен әсері сипатталып, әр сатыда қандай маркерлер қатысатыны анықталды.

Екіншіден, әртүрлі тілдерде фатикалық актілерді жүзеге асыратын құрал-тәсілдер жүйеленіп, мәдени модельдермен шартталған вариативтілік көрсетілді. Ағылшын тіліндегі *small talk* бейтарап тақырыптар арқылы әлеуметтік қашықтықты реттейтіні, жапондағы *айзучи* мен рәсімдік қалыптардың үйлесімділік пен иерархияны сақтайтыны, араб дискурсында экспрессивтілік пен діни формулалардың жақындық белгілерін күшейтетіні, түркі (соның ішінде қазақ) қатысымында сәлемдесу-саулық сұрасу, үлкенді құрметтеу және қонақжайлық тұрақты өзек рөл атқаратыны дәлелденді. Тілдер арасындағы эквивалентсіздік пен функционалдық сәйкестік өрістері айқындалып, мысалы, ағылшындағы ауа-райы төңірегіндегі шағын әңгімесінің қазақ тіліндегі амандық-саулық, жөн-жоралғы сұрастырумен функционалдық тұрғыда қабысатыны, ал кейбір тікелей калька аудармалар прагматикалық жоғалтуға әкелетіні көрсетілді. Осылайша фатикалық стратегиялардың дұрыс таңдалуы көпмәдениетті дискурста қатысым тұрақтылығы мен сенімділігін арттыратыны дәлелденді.

Үшіншіден, лингводидактика мен аударманың практикалық контексттеріне бейімделген ұсынымдар әзірленді. Оқытуға арналған үлгілерде төрт сатыға негізделген жаттығулар, рөлдік жағдаяттар және фатикалық маркерлердің функционалдық сұлбалары ұсынылды; бағалау рубрикалары өзара түсіністік, сыпайылық нормаларын сақтау, қатысымды дер кезінде аяқтау сияқты көрсеткіштерді қамтыды. Аударманы үйлестіру қағидаттары жасалып, фатикалық әсерді формаға емес, қызметке сәйкестендіріп беру, эквивалентсіздік өрістерінде мәдени алмастыру мен қысқаша түсіндіруді қолдану, цифрлық қатысымдағы қысқа белгі-реакцияларды (реакция-таңбалар, қысқа растаулар) функционалдық баламамен беру ұсынылды. Бұл ұсынымдар кәсіби хат-хабар, қызмет көрсету, білім және мемлекеттік сектордағы көптілді коммуникацияға тікелей қолдануға бейімделді.

Талқылау

Фатика тілдің «байланыс орнатуды жүзеге асыратын» қызметі ретінде қалыптасты. Дегенмен, оның күнделікті қатынас тіліне, көпшілік алдында сөйлеуде кеңінен қолданысқа енуі фатикалық сөйлеу әдебінің әлеумет өміріндегі маңызын арттырды. Тіпті, кей тұста тілдік қатынасқа қатысушылар арасындағы қарым-қатынасты әлеуметтік, психологиялық реттеу қызметін атқара отырып, басымдыққа ие болады. Тілдік қатынас барысында адамдар ақпарат алмасудан бұрын әңгімелесушінің эмоциялық реакциясын - бірге қайғыруды, жанашырлықты, ашу-ызаны және т.б. тудыру ниетінен туындайды. Бұл фатикалық коммуникацияның әрі қарым-қатынас орнату құралы, әрі мәтін түзу негізі екенін сипаттайды [7].

Фатикалық функция әдептік, ритуалдық қызмет ретінде де қарастырылады. Ритуалдық қатынас деп көптеген адамдарға тән жеке қарым-қатынас стилі түсініледі. Психологтардың пікірінше, ритуалдық қарым-қатынастың басты мақсаты - өзінің тобына қатысын нығайту, өз ұстанымдарын, құндылықтарын, пікірлерін бекіту, өзін-өзі бағалауды және өзін құрметтеуді арттыру болып табылады.

Фатикалық функция - коммуникацияның негізгі принциптерінің бірі - сыпайылық принципінің ажырамас бөлігі. Бұл принцип Джеффри Личтің «Principles of Pragmatics» атты еңбегінде көрсетілген. Түрлі коммуникативтік қағидалармен қатар фатикалық қағида (Phatic Maxim) да жеке қарастырылады. Бұл фатикалық қағида сыпайылықтың негізгі қағидаларын - такт, жомарттық, мақұлдау, келісім, кішіпейілділік және симпатия қағидаларын толықтырады. Дж. Лич бұл қағиданы теріс қырынан «үнсіз қалма» деп, оң қырынан «әңгімені жалғастыр» деп түйіндейді. Автордың пайымынша, фатикалық айтылымның өзегінде мазмұнның өзі емес, сол мазмұнға сөйлеушінің көзқарасы тұрады [8, 123 б.].

Фатикалық функцияны қолдануға лайық *сөйлесуді бастау*, оны *ұстап тұру*, *сыпайы жеткізу* және *ретімен аяқтау* сатыларымен ұйымдасатын амалдар жиынтығы деп алған кезде, оның іскерлік, онлайн және күнделікті коммуникациядағы жұмыс істеу өзегі өзгермейді, бірақ іске қосатын таңбалары мен рәсімдері ортаға қарай өзгереді. Іскерлік контексте қатысымды «бастау» көбіне ресми амандасу, өзара таныстыру, бейтарап шағын тақырып арқылы (орын, уақыт, жолдың жайы) «сөйлеу тонын» реттеуден басталады; қатысымды «ұстап тұру» сатысында келіссөз барысын бекітіп отыратын растау репликалары (*дұрыс түсіндім бе...*, *ұсынысыңызға ризамыз*), мәртебе/қашықтықты сақтайтын құрмет формулалары (*Құрметті...*, *Сіз тараптан...*) маңызды. Сыпайы жеткізу сатысында келіспеушілікті сыпайы тілдік тәсілдермен (*бәлкім, мына нұсқа тиімдірек болар, қысқаша нақтылап өтейін*) беру келісімді сақтайды; ал аяқтау сатысында қорытынды мен алғыс (*уақытыңыз үшін рақмет, келесі қадамдар:...*) қатысым арнасын дер кезінде аяқтауға мүмкіндік береді. Мысалы, қазақ тіліндегі *амандық-саулық сұрасу* → *негізгі мәселе* →

қорытынды-тілек үлгісі ағылшын тіліндегі *small talk* → *core business* → *wrap-up* құрылымымен функционалдық тұрғыда қабысады.

Іскерлік жазба қатысымда (хаттар, минуттар, хабарламалар) фатикалық белгілер құрылымдық маркерлермен бірге жүреді: тақырып жолын анық қою, кіріспеден қысқа ілтипат формуласы (*Сәлеметсіз бе...*), аралық бекітулер (*алынғанын растаймын, қысқаша шолып өттім*), ал соңында байланыс ашықтығын сақтайтын формула (*байланыста болайық, кері байланыс күтемін*). Жапон кәсіби хат алмасуында мәртебе мен иерархия айқын көрінетін рәсімдік формулалар артықшылыққа ие болса, арабтілді ортада ілтипат/ризашылықтың экспрессивті формалары жиірек; ағылшын тілінде бейтарап, нақты әрі қысқа ритуал (*Hope this finds you well...*) қабылданады. Эквивалентсіздік өрістерінде аударманы дәлдеу қағидаттары маңызды: ағылшындағы «weather small talk»-ты қаз-қалпында көшірудің қажеті жоқ, оның қызметін қазақ контексіндегі *амандық-саулық, жол-жөнекей алғыс/тілек* арқылы өтеуге болады.

Онлайн коммуникацияда фатикалық функцияны іске қосатын таңбалар ықшам әрі жылдам: қысқа растаулар (*жақсы, көрдім, қабылдадым*), реакция-таңбалар (лайк, «бас бармақ»), уақытша кідірісті белгілеу (*жазып отырмын..., біраздан соң ораламын*), кешіккен жауап үшін ілтипат формуласы (*кеш жауап бергенім үшін кешірім өтінемін*). Мұнда паравербал ресурстардың орнына платформа белгілері жұмыс істейді (онлайн/офлайн күйі, «көрді» белгісі). Дегенмен, экспрессивті пиктографиялық белгілер әр мәдениетте әртүрлі оқылады: мысалы, кей контекстте смайлық ресмилікті төмендетуі мүмкін. Сондықтан кәсіби чатта *қысқа растау + нақты әрекет* (*қабылдадым, 14:00-де жаңартамын*) үлгісі фатикалық қызметті ақпараттық дәлдікпен ұштастырады.

Күнделікті көпмәдениетті қатысымда фатикалық функцияның мәдени моделдері ерекшеленеді: ағылшын қауымында бейтарап *small talk* әлеуметтік қашықтықты жұмсартса, жапон орнында *айзучи* (тыңдаушының қатысу белгілері) үйлесімділікті ұстап тұрады; араб ортада экспрессивтілік пен діни формулалар жақындығын білдіреді; түркі (соның ішінде қазақ) кеңістігінде сәлемдесу, амандық-саулық, үлкенді құрметтеу, қонақжайлық - тұрақты этикеттік өзек. Айырмашылықтарды ескере отырып, оқыту мен аудармада формасына емес, атқаратын қызметіне қарай сәйкестендірген жөн. Негізгі мақсат барлық тілде бір: қатысымды бастау, оны ұстап тұру және сенім мен келісімді бекіту; өзгеретіні - осы мақсатқа жеткізетін тілдік әрі рәсімдік амалдар.

Медиакоммуникацияда фатикалық функция ақпараттан бұрын қатысымды реттеу, басқару мен эмоциялық үндестікті орнықтыратын реттеуші қызмет атқарады. Теледидар/радиодағы «Қайырлы таң», «Тікелей эфирде сіздермен...» тәрізді ілтипат формулалары, қысқа музыкалық үзінділер, бағдарлама айдарлары және өтпелі репликалар («алқазір...», «қайта ораламыз...») қатысымды бастап, ұстап тұруға көмектеседі: тыңдарман/

көрерменнің назарын бекітеді, рөлдер мен форматты белгілейді, бөлімдер арасын бірқалыпты ұштастырады. Жүргізуші мен аудитория арасындағы алмасуды жандандыратын қаратпа сөздер, риторикалық сұрақтар, модаль сөздер («шығармаңыздар», «қысқаша тоқталайық»), қысқа растаулар және парцелляция секілді синтаксистік амалдар фатикалық мағынаны күшейтеді. Онлайн нұсқада бұл қызметті тікелей эфирдің чат белгілері, «көрдi/естiлдi» индикаторлары, қысқа реакциялар мен пікірге жауап-ілттипат формулалары атқарады - олар бағдарлама қолжетімділігін сездіреді әрі аудиториямен «жанды» байланыс әсерін тудырады. Мұнда фатикалық қабат журналистік мақсатқа қайшы емес: ол материалды ұсыну тәртібін, қарқын мен тонды реттейді, яғни ақпараттың құрылымдық қалыбын қамтамасыз етеді.

Баспасөз жанрларында фатикалық интенцияның жүзеге асуы медиа типіне тәуелді. Сапалы баспасөз көбіне синтаксистік тәсілдерге сүйенеді: кіріспе ремаркалар («бүгінгі шолуда...»), аралық метакомментарийлер («ескере кетейік»), қыстырма құрылымдар, атаулы сөйлемдер, мәтінаралық сілтемелер - бұлар оқырманмен байланыс пен мәтін ішіндегі бағдарды реттейді, бірақ лексикалық экспрессияны шамадан тыс көбейтпейді. Ал сенсация іздеген басылымдар фатикалық әсерді айқайлы айдарлар, эмоциялық эпитеттер, гипербола, лепті құрылымдар, кейде графикалық әсерлер арқылы лексикалық экспрессия арқылы жасайды.

Жеке коммуникацияда фатикалық функцияның өзегі - қатысымды бастау, ұстап тұру және уақтылы аяқтау арқылы жақындық пен сенім сезімін нығайту. Амандық-саулық сұрау, қысқа ілттипат формулалары («Қал қалай?», «Күнің қалай өтті?»), жылы қаратпа сөздер, шағын мақтау не рақмет айту - бәрі де әлеуметтік қашықтықты қысқартып, эмоциялық үндестікті қалыптастырады. Қатысым барысында бекіту-нығайту репликалары («иә», «дұрыс», «түсіндім»), эмпатиялық растаулар («қобалжымай-ақ қой», «жақсы болады»), сондай-ақ дауыс ырғағы, пауза, көзбен байланыс, дене қимылы сияқты бейтілдік белгілер диалогтің бірқалыпты жүруіне жағдай жасайды. Жеке қатынасқа тән «шағын әңгіме» (күнделікті күй-жай, отбасы, денсаулық туралы сұрау) ақпарат жеткізуден гөрі жақындықты бекітуге бағытталады. Бұл - қарым-қатынастың «жылы тонын» ұстап тұратын тұрақты тетік.

Мәдениетаралық коммуникацияда фатикалық функцияның басты мәні – ортақ сөйлесу аясын тез құрып, екі тараптың ортақ талаптары мен ережелерін келісу арқылы түсінбеушіліктің алдын алу. Әр мәдениеттің амандасуы мен «шағын әңгімесі» әрқилы: қазақ және жалпы түркі ортасында сәлемдесу амалы амандық-саулық сұрасумен, туыстық/қызметтік мәртебені ескерумен кең өрбиді; ағылшын тілдік қауымында бейтарап *small talk* (ауа райы, жол, жоспар) әлеуметтік қашықтықты азайтуға қызмет етеді; жапон қатысымында *айзучи* (тыңдаушының «иә-иә», «мм») секілді қатысу белгілері) мен ритуалданған формулалар үйлесімділікті сақтайды; араб мәдениетінде ықылас пен құрметті білдіретін діни формулалар мен экспрессивтілік

жақындық белгісін күшейтеді. Осы айырмашылықтарды ескермегенде прагматикалық қателік туады. Мысалы, ағылшын серіктесінің «іске бірден көшуі» қазақ қатысушысына «салқындық» болып көрінуі мүмкін, ал ұзақ амандық-саулық сұрастыру ағылшын үшін «тақырыптан ауытқу» әсерін береді. Сол сияқты жапон сөйлеушісінің жиі *backchannel* беруі («тыңдап тұрмын» белгісі) ортада сөзді бөлу сияқты қабылдануы ықтимал, ал үнсіздікке мән беретін шығыс дәстүрінде ұзақ пауза ойлану мен құрметтің белгісі саналады.

Функция тұрғысынан фатикалық амалдар *сөйлесуді бастау*, оны *ұстап тұру*, *сыпайы жеткізу* және *ретімен аяқтау* сатыларында түрлі мәдени прагматикаларға сай іске қосылады. Бастау кезеңінде адрес формулалары мен қысқа ілтипат сөздер «ортақ тонды» қояды («*Сәлеметсіз бе?*» / *Hope you're well / діни лебіздер*); қолдау кезеңінде бекіту-нығайту белгілері (*қол сілтеме, бас изеу, айзуи, қысқа растаулар*) тілдік қатысымның ашық тұрғанын көрсетеді; сыпайы жеткізу кезеңінде «бетке тік келмеуді» көздейтін сыпайы перефраздар («*әлде бұлай істесек қайтеді?*»); жапонда жанама тұжырым; арабта жылы лебізбен орау) қайшылықты азайтады; аяқтау кезеңінде алғыс және келесі қадамды белгілеу формулалары қатысымды мінсіз жабады. Сондықтан мәдениетаралық қатынаста сөздің қызметін дәл сәйкестендіру, тура аудармадан гөрі функциялық балама табу (мысалы, ағылшынның ауарайы жөніндегі *small talk*-ын қазақ контекстінде амандық-саулық сұрасумен өтеу) түсінбеушілікті азайтып, сенім мен келісімді нығайтады.

Фатикалық құбылыстарды жүйелі бақылау нәтижесінде фатикалық сөйлеу жанрлары (ФСЖ) қатынастың сапасына, ықпалына қарай ажыратылатыны айқындалды: салтанатты жанрлар (қоғамдық әңгіме, *small talk*) тұлғааралық байланысты «қалпында ұстап» тұруға қызмет етеді; тікелей нашарлататын жанрларға айыптау, қорлау, «қатынасты анықтау», жанжал жатады; тікелей жақсартатын жанрлар - достық көңілдегі сырлас әңгіме, мойындау, комплимент, өсиет секілді формада көрінеді. Бұған қоса, жасырын нашарлататын жанрлар жауапкершілікті серіктеске ауыстыруды көздейтін жанама тәсілдер арқылы іске асады (иронияның кейбір түрлері, әжуалау, қалжыңдау), ал жанама жақсартатын жанрлар ретінде әзіл мен флирт аталады [9]. Осы жіктеудің прагматикалық өзегі - жанрдың қатысым мақсаты мен әсер ету тәсілі. Әр жанр вербалды белгілермен қатар интонация, пауза, көзқарас сияқты бейтілдік амалдар арқылы жүзеге асып, жақындық/қашықтық теңгерімін басқарады.

Қазіргі ақпараттық қоғамда фатикалық жанрлардың ауқымы кеңейді: мазмұны шағын күнделікті диалогтар, сөйлеу этикеті, комедиялық жанрлар (әзіл, анекдот, сөз ойыны), тіпті байланысты нығайтудан гөрі оны үзуге бейім дауласу санаттары (ұрыс-керіс, балағаттау) да фатикалық өріске ене бастады. Осы құбылыс «фатика тек байланыс орнатуға арналған амал ма, әлде салтанатты-коммуникациялық әрекет пе?» деген таласты да өзектейді: бір зерттеушілер фатиканы тілдік қатысымды бастауға бағытталған рәсімдік

амалдармен шектесе, басқалары оны қоғамдағы рөлдер мен беделді қайта қалыптастыратын символикалық әрекет деп түсіндіреді [7, 61 б.].

Саяси интернет-коммуникацияда фатикалық функция коммуникативтік қызметтің өзегіне еніп, сендірумен (персуазивті әсермен) тығыз бірлікте жұмыс істейді. Алдымен фатикалық амалдар (қысқа ілтипат формулалары, амандасу, адресатқа тікелей қарату, «жанды» байланыс сезімін тудыратын платформа белгілері) қашықтағы аудиториямен қатысымды бастауға, психологиялық арақашықтықты қысқартуға және ортақ «тонды» қоюға қызмет етеді; содан кейін осы сәтті басталған тілдік қатысымға сендіру мазмұны (құндылыққа сілтеу, ұжымдық бірегейлікке үндеу) кірістіріліп, мақсатты ықпал жүзеге асады. Осылайша, саяси дискурстың дәстүрлі тілдік қызметтері цифрлық ортада толық сақталады: коммуникативтік қызмет - негізгісі, ал оның құрамындағы фатикалық және сендіру қызметтері цифрлық тілдесімнің қуатын пайдаланып, кеңістікте алшақ тұрған топтар арасында алғашқы байланыс орнатудың әрі ықпал етудің тиімді құралына айналады [10].

Фатикалық функция ұғымы вербалды шеңберден шығып, бейвербалды қатынастың да негізгі реттегішіне айналды. Ым-ишаралар қатысымды бастау, ұстап тұру, психологиялық қашықтықты қысқарту және эмоциялық күйді теңгеру қызметін атқарады. Зерттеуші Г.Крейдлин сипаттаған «аналитикалық жанасулар» - ритуалдық/ритуалданған амандасу-қоштасулар, келісім актілері (қол алысу), шартты эмоция білдіру, мадақтау/жазалау қимылдары - фатикалық әсердің тұрақты арнасы ретінде әрекет етеді. Олар «қол алысу», «құшақтау», «арқадан қағу», «беттен сипау» тәрізді ым атаулары мен ым етістіктері, фразеологизмдер арқылы кодталады. Мұндай жанасулар назарды аударып, коммуникативтік арна орнатып, әрі қарай ықпал етуді жеңілдетеді, адресаттың күйін қалыптандырады. Мәдени-әлеуметтік нормалармен шектеліп, контекстке қарай рұқсат етілген/тыйым салынған өрістерді белгілейді. Демек, фатикалық мағына көпмодальді түрде іске қосылады: тілдік сигналдар бейтілдік жанасулармен ұштасып, өзара түсіністік пен сенімнің прагматикалық негізін құрайды [11, 63 б.].

Ритуалдық (этикеттік) қатысымда фатикалық функцияның өзегі - қатысушылардың өзара әлеуметтік рөлін нақтылап, өзін таныту арқылы ортақ тәртіпті бекіту. Мұндағы мақсат - серіктесті өзгерту не пікірін бұру емес, ортақ келісілген тәртіпке сай әлеуметтік үйлесімге жету: жеке ерекшеліктер екінші қатарға ысырылып, мәдени нормаға сай амандасу, ілтипат, қысқа келісім белгілері сөйлесуді бастау, жүргізу және аяқтауды реттейді. Ритуалға кірмейтін белгі (мысалы, дау-пікірталас) пайда болған сәтте қатынас ритуалдық сипатын жоғалтады. Сондықтан мұндай қатысым көбіне негізгі өзара әрекеттесуге кіріспе ретінде қызмет атқарады. Рәсімдердің табысты орындалуы мәдени норманы білуге тікелей тәуелді.

Сонымен бірге фатикалық сөйлеу әдебі цифрлық кеңістікте деструктивті сипат ала алады. Балағат, әдепсіз лексика, тіл тигізу, әжуалау

арқылы фатикалық қабаттың өзін құндылықтарды құлдыратуға пайдалану үрдісі байқалады. Ислам прагмалингвистикасы діни формулалардың фатикалық акт ретіндегі орнын айқындап, олардың араб және түркі тілдерінде тек салттық емес, реттеуші қызмет те атқаратынын көрсетеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, фатикалық қатынас - мазмұнды хабардан гөрі қатысымның өзіне бағдарланған, диалогтік табиғаты басым, тақырыптық еркіндікке ие және ауызекі стильмен сипатталатын көпқырлы құбылыс. Ол әңгімені «бастау - ұстап тұру - сыпайы жеткізу - аяқтау» сатыларына бөлінетін тұрақты тетіктер арқылы қатысушылардың міндеті мен орнын айқындап, өзара сенім мен үйлесімділікті қамтамасыз етеді. Зерттеу фатикалық амалдардың тілдік (сәлемдесу, ілтипат формулалары, бекіту-растаулар, парцелляция), синтаксистік және бейтілдік (интонация, пауза, көзқарас, жанасу) құралдарын жүйелеп, ағылшын қауымындағы *small talk*, жапон *айзучи* үлгілері, арабтағы экспрессивті әрі діни формулалар, түркі (қазақ) кеңістігіндегі құрмет пен амандық-саулыққа негізделген этикет арқылы мәдени модельдерге тәуелді вариативтілікті көрсетті. Қазақ дискурсында «Бәсе», «Бәрекелді», «Ее, солай де» тәрізді қысқа растаулар қатысымдағы ықылас пен жақындықты сақтайтын маркерлер ретінде көрінеді. Фатикалық сөйлеу жанрларының (қолдаушы, бейтарап, жанжалдық, жасырын түрде жақсартушы/нашарлатушы) прагматикалық әсері ақпараттық қоғамда кеңейіп, баспасөз, эфир, әлеуметтік желі, іскерлік және саяси онлайн-коммуникацияда контакт орнату мен мақсатты ықпалдың (персуазияның) алғышартын жасайды. Сонымен қатар, цифрлық кеңістікте деструктивті фатиканың (дөрекі лексика, әжуалау) қауіптері де белгіленді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала ЖТНВR24993244 «Қазақ тілі ұлттық корпусын Smart-мәтіндер мегажобасы және қазақтілді жасанды интеллект негізі ретінде жетілдіру, ішкорпустарын әзірлеу» атты зерттеу жобасының аясында жазылды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Languages. – London: Kegan Paul, 1923. – 336 p.

[2] Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – М.: Прогресс, 1975. – С. 193-230.

[3] Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии разума: Избранные статьи по антропологии. – М.: КомКнига, 2005. – 232 с.

[4] Винокур Т. Информативная и фатическая речь как обнаружение разных коммуникативных намерений говорящего и слушающего // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – Москва, 1993. – С. 5 - 29.

[5] House J. Analysing phatic interaction through speech acts – A discussion note // *Acta Linguistica Academica*. – 2022. – Vol. (69). – №3. – Pp. 381-391. <http://doi.org/10.1556/2062.2022.00533>

[6] Kádár D. Studying Small Talk from a pragmatic angle: An introduction. *Acta Linguistica Academica*. – 2023. – Vol. 70. №4. – Pp. 411-418. <https://doi.org/10.1556/2062.2023.00704>

[7] Корнилова Н. Средства выражения фатической речи в массмедиа // *Медиалингвистика*. – 2014. – Vol.5. – № 2. – С. 58-66.

[8] Leech G. *Principles of pragmatics: textbook*. – London: Longman Publishing Group, 1983. – 511 p.

[9] Дементьев В. Фатические речевые жанры // *Вопросы языкознания*. – 1999. – № 1. – С. 37-55.

[10] Нурмаганбетова А., Монгилева Н. Особенности использования коммуникативной стратегии порицания в политическом интервью // *Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы. Филология сериясы*. – 2024. – №4 (75). – Б. 187-191. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.012>

[11] Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 584 с.

REFERENCES

[1] Malinowski B. *The Problem of Meaning in Primitive Languages*. – London: Kegan Paul, 1923. – 336 p.

[2] Jakobson R. *Lingvistika i poetika. Strýktýralizm: «za» i «protiv»* [Linguistics and Poetics // Structuralism: pros and cons]. – М.: Progres, 1975. – S. 193-230. [in Rus.]

[3] Beitson G. *Shagi v napravlenii ekologii razýma* [Steps towards the ecology of the mind]: *Izbrannye statii po antropologii*. – М.: KomKniga, 2005. – 232 s. [in Rus.]

[4] Vinokýr T. G. *Informativnaya i faticheskaya rech kak obnarýjenie raznykh kommýnikativnykh namerenii govoráshego i slýshaiýshego* [Informative and phatic speech as the detection of different communicative intentions of the speaker and listener] // *Rýsskii iazyk v ego fýnksionirovanií. Kommýnikativno-pragmaticheskii aspekt*. – Moskva, 1993. – S. 5-29. [in Rus.]

[5] House J. Analysing phatic interaction through speech acts – A discussion note // *Acta Linguistica Academica*. – 2022. – Vol. (69). – №3. – Pp. 381-391. <http://doi.org/10.1556/2062.2022.00533>

[6] Kádár D. Studying Small Talk from a pragmatic angle: An introduction. *Acta Linguistica Academica*. – 2023. – Vol. 70. №4. – Pp. 411-418. <https://doi.org/10.1556/2062.2023.00704>

[7] Kornilova N. *Sredstva vyrajenia faticheskoi rechi v massmedia* [Means of expressing phatic speech in the mass media] // *Medialingvistika*. – 2014. – Vol.5. – № 2. – S. 58-66. [in Rus.]

[8] Leech G. Principles of pragmatics: textbook. – London: Longman Publishing Group, 1983. – 511 p.

[9] Dementev V. Faticheskie rechevye janry [Phatic speech genres] // Voprosy iazykoznanija. - 1999. – № 1. – S. 37-55. [in Rus.]

[10] Nýrmaganbetova A., Mongileva N. Osobennosti ispolzovania kommunikativnoi strategii porisania v politicheskom intervú [The peculiarities of using the communicative strategy of censure in a political interview] // Abylai han atyndaǵy QazHQ jáne ÁTÝ Habarshysy. Filologiya seriasy. – 2024. – №4 (75). – B. 187-191. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.012> [in Rus.]

[11] Kreidlín G. Neverbalnaia semiotika: Iazyk tela i estestvennyi iazyk [Non-verbal semiotics: Body language and natural language]. – M.: Novoe literatýrnoe obozrenie, 2004. – 584 s. [in Rus.]

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ФАТИЧЕСКОЙ МЕТАКОММУНИКАЦИИ

Смагулова Г.¹, *Конырбаева Г.², Солтанбекова А.³, Хуңшан А.⁴

^{1, *2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Қазақстан

³Институт языкознания имени А. Байтурсынулы, Алматы, Казахстан

⁴Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье фатическая метакоммуникация рассматривается как важный аспект языкового взаимодействия, обеспечивающий социокультурную согласованность участников речевого контакта. В условиях глобализации и интенсивной межкультурной коммуникации понимание механизмов фатических актов приобретает особую значимость, особенно во взаимодействии представителей разных лингвокультурных сообществ.

Цель исследования – определить особенности формирования и функционирования фатической метакоммуникации и описать её связь с культурными нормами, социопрагматическими стратегиями и практиками речевого этикета.

В качестве задач приняты: уточнение теоретического поля понятия; систематизация средств реализации фатических актов в разных языках; подготовка рекомендаций для лингводидактики и перевода.

Методологическая основа включает дискурсивно-прагматический анализ, сопоставительное описание, качественное кодирование корпусных и иллюстративных данных, моделирование коммуникативных ситуаций.

Научная новизна состоит не только в комплексном рассмотрении феномена на стыке языка и культуры, прагматики и социолингвистики, но и в уточнении понятийного аппарата, а также в моделировании дискурсивных, социопрагматических и лингвокультурных параметров фатической функции.

Практическая значимость проявляется в систематизации релевантных ситуаций для обучения межкультурной коммуникации, разработке методических рекомендаций для учебных программ и тренингов, а также в совершенствовании стандартов вежливости и взаимопонимания в профессиональном и цифровом общении.

Эмпирическую базу составили: японские айдзути и ритуалы; религиозно маркированные формулы и экспрессивная речь арабского дискурса; устойчивые этикетные структуры и практика гостеприимства в восточных и тюркских языках. Уточнена типология фатических этикетных форм, показана вариативность, обусловленная культурными моделями, и доказана роль фатических стратегий в обеспечении устойчивости и надёжности общения в поликультурном дискурсе. Практическая ценность результатов подтверждается применимостью в подготовке переводчиков, преподавателей и специалистов по международной коммуникации, а также в проектах развития межкультурной компетентности.

Ключевые слова: фатическая метакommunikация, межкультурная прагматика, речевой этикет, описательный анализ, фатика, обмен сообщениями, речевой акт, фатическое общение, цифровое пространство

FEATURES OF THE FORMATION OF PHATIC METACOMMUNICATION

Smagulova G.¹, *Konyrbayeva G.², Soltanbekova A.³, Khungshan A.⁴

^{1, *2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³The Institute of Linguistics named after A. Baitursynuly, Almaty,
Kazakhstan

⁴Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines phatic metacommunication as an essential dimension of linguistic interaction that maintains sociocultural alignment among interlocutors. In the context of globalization and intensified intercultural contact, understanding the mechanisms of phatic acts becomes particularly salient, especially in exchanges among members of different linguocultural communities.

The aim of the study is to identify the features of the formation and functioning of phatic metacommunication and to describe its links with cultural norms, sociopragmatic strategies, and practices of speech etiquette.

The tasks include clarifying the conceptual field; systematizing the means by which phatic acts are realized across languages; and developing recommendations for language pedagogy and translation.

The methodological framework combines discourse-pragmatic analysis, comparative description, qualitative coding of corpus and illustrative data, and the modelling of communicative situations.

The study's novelty lies not only in its comprehensive treatment at the

interface of language and culture, pragmatics and sociolinguistics, but also in the refinement of the conceptual apparatus and in modelling the discursive, sociopragmatic, and linguocultural parameters of the phatic function.

Its practical significance is reflected in the systematization of relevant situations for teaching intercultural communication, the development of methodological guidelines for curricula and trainings, and the enhancement of standards of politeness and mutual understanding in professional and digital communication.

The empirical base comprises Japanese *aizuchi* and ritual formulas; religiously marked expressions and expressive speech in Arabic discourse; and stable etiquette structures and hospitality practices in Eastern and Turkic languages. The typology of phatic etiquette forms is refined; variability conditioned by cultural models is demonstrated; and the role of phatic strategies in ensuring stable and reliable interaction in multicultural discourse is substantiated. The results are applicable to the training of translators, university instructors, and specialists in international communication, as well as to projects aimed at developing intercultural competence.

Keywords: phatic metacommunication, intercultural pragmatics, speech etiquette, descriptive analysis, phatic, messaging, speech act, phatic communication, digital space

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 27.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Смағұлова Гүлдархан Нұрғазықызы – әл-Фараби атындғы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4582-2281>, e-mail: smagulova.g@mail.ru

Қоңырбаева Гүлнұр Сауғанқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-6722-2068>, e-mail: gulnur_konyrbaev@mail.ru

Солтанбекова Альфия Әбдікенқызы – А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты Грамматика бөлімінің меңгерушісі, филология ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-3513-4012>, e-mail: madina-258@mail.ru

Хуңшан Айжан – аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>, e-mail: aijan.kunsa@mail.ru

Информация об авторах:

Смагулова Гулдархан Нургазықызы – профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби, доктор филологических

Смағұлова Г., Қоңырбаева Г., Солтанбекова А., Хуңшан А.

наук, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4582-2281>, e-mail: smagulova.g@mail.ru

Конырбаева Гүлнур Саухановна – докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-6722-2068>, e-mail: gulnur_konyrbaev@mail.ru

Солтанбекова Альфия Абдыкеновна – кандидат филологических наук, Институт языкознания им. А. Байтурсынулы, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-3513-4012>, e-mail: madina-258@mail.ru

Хуңшан Айжан – старший преподаватель, университет КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>, e-mail: aiжан.kunsa@mail.ru

Information about the authors:

Smagulova Guldarkhan Nurgazykyzy – Professor of al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Philology, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4582-2281>, e-mail: smagulova.g@mail.ru

Konyrbaeva Gulnur Saukhanovna – doctoral student at al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-6722-2068>, e-mail: gulnur_konyrbaev@mail.ru

Soltanbekova Alfiya Abdykenovna – Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-3513-4012>, e-mail: madina-258@mail.ru.

Khungshan Aizhan – Senior lecturer, Ablai Khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0002-5451-4018>, e-mail: aiжан.kunsa@mail.ru

УДК 82.09

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.018>

**ФУНКЦИИ МИКРОТОПОНИМОВ ГОРОДА АКТОБЕ В
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ И АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ
Р.М. МИР-ХАЙДАРОВА И А.И. ДУНАЕНКО**

Спивак-Лавров И.И.¹, *Балтымова М.Р.²

¹АРУ имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан

²КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются микротопонимы как средство репрезентации городского пространства Актобе (ранее Актюбинска) в художественной прозе. Актуальность исследования обусловлена возросшим интересом современного литературоведения к локальным формам воспроизведения топоса города. Материалом исследования послужили повесть Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» (1982) и автобиографические рассказы А.И. Дунаенко «Россовхоз» (2018), «Как я родился» из сборника «Спасибо, папа!... Семейные хроники» (2021).

Целью статьи является выявление, систематизация и анализ микротопонимов, а также определение их функций в структуре художественного повествования. Основное направление исследования связано с рассмотрением микротопонимов как элемента поэтики текста, участвующего в формировании образа города и воссоздании социокультурного контекста. Научная значимость работы заключается в уточнении роли микротопонимии в региональной литературе и в расширении представлений о способах представления городского пространства в авторском дискурсе.

Методологическую основу исследования составляют описательный метод, методы анализа и синтеза, элементы контент-анализа и классификации, а также сопоставительный анализ художественных текстов. В результате исследования предложена классификация микротопонимов по семантическому и функциональному признакам, включающая наименования улиц и площадей, объектов социальной и культурной инфраструктуры, а также локусов повседневного городского быта.

Установлено, что микротопонимы выполняют в анализируемых текстах не только номинативную, но и репрезентативную функцию. В художественной прозе Р.М. Мир-Хайдарова они способствуют созданию эффекта достоверности и исторической конкретики, тогда как в автобиографическом тексте А.И. Дунаенко преимущественно фиксируют личностно значимые пространства и маршруты. Сделан вывод о том, что микротопонимическая система является важным компонентом представленных текстов и отражает специфику авторского восприятия городской и сельской среды (в рассказах А.И. Дунаенко).

Ценность проведённого исследования состоит в возможности использования полученных результатов при изучении литературы с региональным компонентом. Практическое значение работы заключается в применимости предложенной классификации микротопонимов в учебных курсах по литературоведению и краеведению, связанных с урбанистической тематикой.

Ключевые слова: микротопонимы, репрезентация пространства, локус, автобиографическая проза, региональный компонент, Актобе, топонимика, функция

Введение

Топонимика как раздел ономастики изучает географические наименования и закономерности их функционирования в языке и культуре. В литературоведческих исследованиях особый интерес представляют микротопонимы – это локальные географические названия, известные ограниченному кругу носителей и связанные с конкретным городским или региональным пространством. В художественном тексте микротопонимы выполняют не только номинативную, но и смыслообразующую функцию, способствуя созданию эффекта достоверности и формированию образа города или другого пространства.

Топонимика – это научная дисциплина, которая находится на стыке наук, таких как история, география, лингвистика, архитектура и используется во многих областях знаний. Однако языковеды В. Ташицкий, С. Роспанд, В.А. Никонов и А.К. Матвеев отмечают, что предмет топонимики составляет наименование географических объектов, то есть значения и слова, а не сами географические объекты. Как замечает М.А. Нимгирова: «Историческую и культурную значимость топонимов невозможно переоценить. Многие топонимы появились раньше, чем первые письменные источники, поэтому они являются частью дописьменной истории языка» [1]. Языковед В.А. Маслова подчеркивает также, что: «язык тесно связан с культурой, так как он не только называет то, что есть в культуре, но и формирует культуру, вырастая и развиваясь в ней» [2, с. 48].

По мнению исследователя К.К. Рысберген, топонимические объекты относятся к материальным и геофизическим объектам, расположенным в этнокультурном пространстве, и участвуют в формировании «метафоризированной картины мира» [3, с. 186]. Топонимы, как это показывают результаты исследования, обладают семиотической нагрузкой, обусловленной предметно-логическим смыслом (указанием на характер почвы, детали местности, особенности пространственной картины, особенности воды, ее вкус, течение, форма русла и т.д.) [4, с. 152]. Как отмечает Г.Ш. Бекенова, топоним тесно связан с процессом преобразования человеком окружающей среды, и антропоцентристское отношение человека к природе также оказывает на него своё влияние [5, с. 13]. Исследователи Ч. Цзю и С. Бетхард рассматривают топонимы в качестве геокодирования, т.е.

это задача преобразования неструктурированного текста в структурированные пространственные данные [6]. Исследователи Т. Саги и др. в своей статье, посвященной межъязыковому сопоставлению топонимов, отмечают, что современные попытки извлечь структурированную информацию из исторических текстов для создания базы данных по географическим названиям (топонимам) и персоналиям (просопографиям) обычно сосредотачиваются на одной цивилизации и отдельных источниках [7].

По мнению исследователя Б.Р. Биярова, «любое название – будь то топоним или этноним – даётся в соответствии с какой-либо отличительной особенностью» [8, с. 29], то есть, любой микротопоним несет уникальную информацию, необходимую для создания целостной картины художественного пространства.

Актуальность данного исследования обусловлена возрастающим интересом к литературе с региональным компонентом и изучению топоса города как особого культурного феномена. Произведения авторов, связанных с городом Актобе и Актюбинской областью (Р.М. Мир-Хайдаров родился в 1941 году в селе Мартук Актюбинской области; А.И. Дунаенко – в 1949 в селе Россовхоз), позволяют рассматривать микротопонимы как элементы коллективной и индивидуальной памяти, отражающие историко-культурные особенности региона. Несмотря на наличие историко-этимологических и лингвистических работ по топонимии Актюбинской области, микротопонимы в художественных и автобиографических текстах заявленных авторов до настоящего времени не изучены.

Целью статьи является выявление, систематизация и анализ микротопонимов города Актобе и Актюбинской области в повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» (1982) и в автобиографических рассказах А.И. Дунаенко «Россовхоз» (2018), «Как я родился» (2021).

Для достижения поставленной цели в работе решаются следующие задачи: выявить микротопонимы, представленные в анализируемых текстах; классифицировать их по типам (астонимы, гидронимы, хоронимы, урбанонимы и др.); определить функции микротопонимов в художественной и автобиографической прозе; выявить сходства и различия в репрезентации городского и сельского пространства у заявленных авторов.

Описание материалов и методов

Материалом исследования являются художественные тексты: повесть Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» (1982) и рассказы А.И. Дунаенко «Россовхоз» (2018), «Как я родился» из сборника «Спасибо, папа!.. Семейные хроники» (2021).

Методологическую основу исследования составляют методы анализа и синтеза, контент-анализа, систематизации и описательный метод, что позволяет рассматривать микротопонимы как элементы художественной структуры текста и как носители культурно-исторической информации.

Результаты

Место действия в повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» и в автобиографических рассказах А.И. Дунаенко «Россовхоз», «Как я родился» – Актюбинск, небольшой город, затерянный в степи в 1960-70-х годах. Город Актюбинск (сейчас Актобе) имеет уникальное географическое положение, связанное, прежде всего, с близостью к России, в прошлом эта была общая территория (СССР), сюда во время войны было эвакуировано множество предприятий и большой поток населения. На территории Актюбинской области в 1940-50 годы проживали представители разных национальностей и этнических групп. «Город был приземистым, саманным и глинобитным. Летом над ним аурой висело пыльное марево. Зимой мороз царапался в окна и хрустел снегом под ногами» [9]. Туркина В.Г. в своем исследовании отмечает: «Город в любом своем проявлении и воплощении – это, прежде всего организация, а, значит, подразумевает существование определенного пространственного и временного порядка. Сакральные, социальные и частные формы городской жизни при этом всегда соотносятся строго определенным образом, составляя собственную сложную структуру» [10].

Повесть Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» иллюстрирует перипетии человеческой судьбы, в тексте представлены два возможных варианта развития личности: эволюция (жизнь Павла Таргонина) и деградация (судьба Георгия Стаина). В тексте повести Р.М. Мир-Хайдарова не указано название города, просто «провинциальный городок, пахнущий по весне сиренью и акацией и белый от тополиного пуха в июне» [11], но номинацию города можно восстановить с помощью городских названий улиц, парков, церквей, что составляет одну из базовых функций микротопонимов в поэтике повести. В ходе анализа повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» были выявлены и систематизированы микротопонимы, связанные с городским пространством Актюбинска. Под микротопонимами в данной работе понимаются локальные географические наименования, функционирующие в пределах городского пространства и обладающие ограниченной сферой распространения.

Всего в тексте повести зафиксировано более 30 топонимических единиц, из которых значительную часть составляют городские микротопонимы, отражающие реальную топографию Актюбинска, так назывался город в советский период (Таблица 1).

Таблица 1. Классификация микротопонимов города Актобе в повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице»

Тип топонима	Наименование	Пример из текста / контекст	Функция
Астионимы	Актюбинск	В тексте не указано название города, просто « провинциальный городок , пахнувший по весне сиренью и акацией и белый от тополиного пуха в июне» [11].	Упоминание города как места действия повести; фиксация общего урбанистического пространства. Название города можно восстановить с помощью микротопонимов.
Годонимы	ул. Карла Либкнехта, Центральная городская улица, ул. С. Орджоникидзе	1. «И на Карла Либкнехта , особенно после работы, было так многолюдно, как на Первое мая, когда народ расходился по домам после демонстрации» [11]. 2. «Он шел по Центральной улице мимо магазинов и лавочек, никогда не заглядывая ни в одну из них, ничего не покупал ни в киосках, ни на лотках, и, выходя на улицу Орджоникидзе , всегда сворачивал налево, к рынку» [11]. 3. «Разросшийся город обзавелся новыми нарядными проспектами, и улица Карла Либкнехта навсегда утратила значение главной улицы» [11].	Пространственная конкретизация; маршрут передвижения героя; эффект документальности и достоверности.
Хоронимы	Татарка, Курмыш – городские районы Актюбинска	1. «Жорик жил неподалеку от парка, в районе, именуемом Татаркой , где с незапамятных времен обитала самая отчаянная городская шпана, словно по наследству передававшая дурную репутацию из поколения в поколение» [11]. 2. «Жили они в разных частях города: Стаины на Татарке , а Пашка на Курмыше , а тогда водились чаще с теми, с кем рядом жили, странная, по нынешним меркам, дружба, но так было» [11].	Добавляет фактографическую точность повествованию

Урбанонимы	1. Парк культуры и отдыха им. А.С. Пушкина 2. Центральный рынок	1. «А главной достопримечательностью являлся Парк культуры и отдыха им. А.С. Пушкина , предусмотрительно разбитый по всем правилам садово-парковой архитектуры» [11]. 2. «Потерял для горожан былую притягательность и парк : теперь он казался жалким сквериком, куда по вечерам, кроме подростков, никто и не заглядывал, и на культурную жизнь города он не оказывал уже никакого влияния» [11]. 3. «Отец Никонор в своих прогулках всегда доходил до Центрального рынка , самого шумного и многолюдного места города» [11].	1. Место прогулок, встреч, репрезентация городского досуга. 2. Локус торгового пространства, бытовая детализация.
Экклезионимы	1. Церковь Святого Архангела Михаила 2. Городская мечеть	« Ни церковь Святого Архангела Михаила, ни городская мечеть особым архитектурным изяществом не отличались, исторической ценности не представляли никакой, чтобы хоть этим привлечь чье-то внимание. Выросшие почти одновременно в начале века, постройки эти отличались лишь крепостью и надежностью» [11].	1. Описание внешнего и внутреннего облика церкви; духовный центр города. 2. Упоминание сакрального пространства; многоконфессиональный образ города.

Как показывает анализ, в повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» доминируют городские микротопонимы, прежде всего годонимы, хоронимы и урбанонимы, что позволяет говорить о стремлении автора к предельно точной пространственной локализации повествования. Город Актюбинск (Актобе) изображается не абстрактно, а как конкретное, узнаваемое пространство с устойчивыми топографическими ориентирами. Использование названий улиц, районов, рынков, парков и культовых сооружений создаёт эффект документальности и усиливает реалистическую направленность текста, формирует образ «провинциального города». Микротопонимы в данном случае выполняют не только номинативную, но и идентификационную функцию, формируя образ «малой родины» как значимого культурного и жизненного пространства. Художественное пространство повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» строится на базе топосов трех городов советского прошлого: Ташкента, Актюбинска и Ленинграда, но художественные функции их использования в тексте дифференцируются. Ташкент, например, представляет собой место, где живет нарратор – Павел Ильич Таргонин, хирург, профессор медицины,

а Ленинград (Санкт-Петербург) – это локус, связанный с главным героем Жоржем Стаиным, «место обетованное», куда он стремится попасть. Через определенное время Стаин переезжает в Ленинград, но вскоре вынужден уехать оттуда из-за воровства, совершенного в собственной семье.

Рассмотрим функциональные особенности микротопонимов в произведениях актюбинского писателя, журналиста, телеведущего и оператора Александра Ивановича Дунаенко (1949-2021). А.И. Дунаенко снимал документальные фильмы, вёл телепрограммы («Часы», «10 с половиной», «Танец в противогазе»), интервьюировал известных культурных деятелей города Актобе и области. В данной научной статье рассматриваются два автобиографических рассказа «Россовхоз» и «Как я родился». Выбор данных произведений обусловлен тем, что автор дает возможность погрузиться в быт и реальность Актюбинской области и самого города.

В автобиографическом тексте А.И. Дунаенко «Как я родился», который он иронично называет «мемуары» и «семейные хроники», микротопонимы представлены в меньшем объёме, чем в поэтике Р.М. Мир-Хайдарова, однако обладают высокой смысловой нагрузкой. К числу ключевых микротопонимов относятся село Россовхоз (второе название «Растсовхоз»), река Илек, посёлок Кирпичный, город Актюбинск. В отличие от художественной прозы Р.М. Мир-Хайдарова, у А.И. Дунаенко микротопонимы выполняют функцию пространственной памяти, фиксируя личный жизненный опыт и реальные маршруты передвижения героев.

В рассказе А.И. Дунаенко «Россовхоз» (2018) описывается выше упомянутое село Россовхоз. В начале повествования писатель знакомит читателя с историей его наименования. Автор подробно и ярко описывает детали быта в совхозе: «Большинство населения «Россовхоза» жили в бараках. Длинные коридоры, по обе стороны которых двери, двери, двери. Это были «квартиры». Их можно было внутри делить на закутки с помощью занавесок. И тогда однокомнатная квартира превращалась в трёх-четырёхкомнатную» [12]. А.И. Дунаенко с горечью вспоминает: «Сейчас от Растсовхоза моего детства почти ничего не осталось... Теперь это «Орлеу». Когда собираюсь спать, закрываю глаза – перед глазами встают его просторные песчаные улицы, которые никогда не бывали грязными. У Наринэ Абгарян, чуть что – Берд. Она постоянно к нему возвращается. А я всё время возвращаюсь в Растсовхоз» [12]. Эти цитаты передают любовь и привязанность автора к поселку детства и юности, к «малой родине».

Таким образом, если в художественном тексте микротопонимы участвуют в создании образа города как социального и культурного пространства, то в автобиографической прозе они становятся опорными точками индивидуальной биографии.

Обсуждение

Проведённая классификация микротопонимов в повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» позволяет выявить устойчивые принципы репрезентации городского пространства Актюбинска (Актобе). В тексте доминируют топонимы, хоронимы и урбанонимы, что свидетельствует о стремлении автора к детальной пространственной конкретизации изображаемой реальности. Город предстает как система локально организованных пространств, связанных с повседневной жизнью персонажей.

Особую роль играют названия улиц и районов (ул. Карла Либкнехта, ул. С. Орджоникидзе, Татарка, Курмыш), которые выполняют функцию пространственной ориентации и одновременно маркируют социальную и культурную среду. Эти микротопонимы не являются случайными: они закреплены в коллективной памяти горожан и функционируют как знаки «своего» пространства.

Урбанонимы (Парк культуры и отдыха им. А.С. Пушкина, Центральный рынок, учреждения культуры) дополняют образ города, формируя представление о его социальной инфраструктуре и повседневной жизни. Через такие номинации автор реконструирует типичную модель провинциального советского города, в котором публичные пространства играют важную роль в формировании городского топоса.

Экклезионимы (церковь Святого Архангела Михаила, Центральная мечеть) расширяют семантическое поле городского текста, акцентируя внимание на многоуровневой культурной структуре Актюбинска и его конфессиональном многообразии. Их включение в художественный текст способствует созданию целостного образа города как исторически и культурно значимого пространства.

Сопоставление с автобиографическими текстами А.И. Дунаенко «Россовхоз», «Как я родился» показывает различие функций микротопонимов в стилистике двух авторов, если у Р.М. Мир-Хайдарова микротопонимы участвуют в моделировании художественного пространства города, то у А.И. Дунаенко они выполняют преимущественно ретроспективную функцию, фиксируя индивидуальный жизненный опыт и реальные маршруты передвижения в городской и пригородной зоне. При этом в поэтике Р.М. Мир-Хайдарова и А.И. Дунаенко микротопонимы выступают важным средством создания эффекта достоверности и фактографической точности (Таблица 2).

Таблица 2. Типология микротопонимов в автобиографических рассказах А.И. Дунаенко «Росссовхоз», «Как я родился»

Тип микротопонимов	Примеры из текста	Функция в повествовании
Комонимы	Посёлок Росссовхоз, город Актюбинск, посёлок Кирпичный. «Этот посёлок в нескольких километрах от Актюбинска стали называть «Росссовхоз» . Хотя от рождения его имя выглядело несколько иначе: «Растениеводческий совхоз №8 Дорожного управления рабочего снабжения (ДорУРСа)», «Растсовхоз». Но на слух легче ложилось «Рос». И на автобусе, который возил жителей совхоза в город и обратно, тоже было написано: «Росссовхоз» [12].	Биографическая локализация, фиксация пространства рождения и детства; детализация жизненного пути рассказчика
Гидротопонимы	Река Илек, река Урал, речка Чаган, три колодца. 1. «...весной маленькая речка Илек превращается в широкую полноводную реку...», «...вода в считанные часы поднимается...» [13]. 2. «Хотя Илек уже привычно, по-весеннему, разлился, воображая себя Волгой или Амуром-батюшкой, а также «Ниагарой» [13]. 3. «Один (колодец), из которого брали воду мы, находился рядом с конторой. Второй колодец был тоже у дороги, возле дома Залютдиновых. И – ещё один колодец – на хоздворе, у конюшни» [12].	Пространственная ориентация и динамика движения; символическое обозначение границы, перехода, испытания
Сельскохозяйственные локусы	Яблоневый сад Росссовхоза , кленовая аллея, иронично называемая Бродвеем. 1. «Ни груши, ни яблони. А ранетки росли. И каждую весну возникало это чудо – цветущие фруктовые сады! Густой, пахучий воздух, который можно добавлять в чай и он будет с мёдом» [12]. 2. «Были посажены клёны – большой тенистый сад с аллеями. От них, кроме красоты – никакой пользы. Ни плодов, ни ягод. Только тень. Зелень. Прохлада» [12].	Воссоздание картины детства, эмоционально-ироническая репрезентация пространства; трансформация воспоминаний в художественный образ

Анализ микротопонимов в текстах А.И. Дунаенко «Росссовхоз», «Как я родился», представляющих собой автобиографическое повествование, иронически названное автором «семейные хроники», показывает, что локальные наименования выполняют в прозе А.И. Дунаенко преимущественно ретроспективную и репрезентативную функции. Микротопонимы фиксируют биографически значимые пространства и маршруты, однако подаются не в документально-описательном, а в иронически осмысленном ключе, что позволяет автору дистанцироваться от собственного опыта и превратить личную память в художественно организованный нарратив. Базовым в сюжете рассказа «Как я родился» является мотив пути: дорога в город, переправа через реку, путь к родильному дому организуют

динамику нарратива и усиливают автобиографическую достоверность. Таким образом, микротопонимы участвуют не только в воспроизведении пространства детства, но и в формировании особого авторского взгляда на городскую и пригородную среду.

Заключение

В результате проведённого исследования установлено, что микротопонимы являются значимым структурным элементом художественного текста и выстраивают его как «метафоризированное» пространство, играют ключевую роль в репрезентации топоса города Актобе.

1. В повести Р.М. Мир-Хайдарова «Седовласый с розой в петлице» микротопонимы представлены системно и охватывают различные типы городских наименований: астионимы, годонимы, хоронимы, урбанонимы, экклезионимы и ойкодонимы. Их количество свидетельствует о сознательной авторской установке на пространственную точность и документальность.

2. Доминирование годонимов, хоронимов и комонимов позволяет рассматривать микротопонимы как средство локализации действия и формирования образа «малой родины». Через конкретные названия улиц и районов город предстает как узнаваемое и исторически маркированное пространство.

3. Урбанонимы и экклезионимы дополняют пространственную картину, отражая социальную, культурную и духовную инфраструктуру города. Их использование способствует созданию многомерного образа Актюбинска (Актобе) как сложного социокультурного организма.

4. В отличие от прозы Р.М. Мир-Хайдарова, в автобиографических рассказах А.И. Дунаенко «Россовхоз», «Как я родился» микротопонимы выполняют преимущественно функцию пространственной памяти, фиксируя биографически значимые места и реальные события, здесь микротопонимы не моделируют пространство, а документируют личный опыт автора.

5. В целом микротопонимы в анализируемых текстах усиливают эффект достоверности, способствуют реконструкции историко-культурного контекста и позволяют рассматривать город Актюбинска (Актобе) как важный элемент авторской картины мира.

Таким образом, исследование микротопонимов в художественной и автобиографической прозе подтверждает их значимость для изучения региональной литературы и открывает перспективы дальнейшего анализа художественных текстов в аспекте ономастики.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Нимгирова М.А. К вопросу об изучении топонимики. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-izuchenii-toponimiki/viewer> 10.04.2025.

[2] Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Москва: Академия, 2001. – 169 с.

[3] Рысберген Қ.Қ. Когнитивтік метафораның лингвотанымдық әлеуеті (ономастикалық материалдар негізінде) // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2023. – Том 69, №27. – Б. 182-196 бб. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.012>

[4] Уразаева К.Б., Уталиева Ж.Т., Бекназаров Р.А. Топонимия Актюбинской области: историко-этимологическое описание, классификация и стратегия переименований. Научная монография: в 3-х томах. Т. 1. – Актобе, 2008. – 168 с.

[5] Бекенова Г.Ш. Қазақстанның солтүстік өңіріндегі гидронимдердің семантикасы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2022. – Том 66, №3. – Б.10-15. DOI 10.48371/PHILS.2022.66.3.001

[6] Zhang Z., Bethard S. A survey on geocoding: algorithms and datasets for toponym resolution // Language Resources and Evaluation. – 2025. – Vol. 59, p. 1775-1796. DOI: 10.1007/s10579-024-09730-2

[7] Sagi T., Zaga M., Rusinek S., Fekete M.R., Bjerva J. Utilizing phonetic similarity for cross-source and cross-language toponym matching: a benchmark and prototype // Language Resources and Evaluation. – 2025. – Vol. 59, p. 2427-2451 // DOI: 10.1007/s10579-025-09812-9

[8] Бияров Б.Н. Күлтегін ескерткішіндегі кейбір этнонимдердің этимологиясы туралы // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2022. – Том 66, №3. – Б. 25-38. DOI 10.48371/PHILS.2022.66.3.002

[9] История города Актобе. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Актобе> 13.04.2025.

[10] Туркина В.Г. Город как «топос». <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-topos> (дата обращения 21. 03. 2025).

[11] Мир-Хайдаров Р.М. Седовласый с розой в петлице. <https://www.litmir.club/br/?b=64350&p=7> 10.04.2025.

[12] Дунаенко А.И. Россовхоз/ <https://proza.ru/2018/01/14/1581> 12.04.2025.

[13] Дунаенко А.И. Как я родился/ <https://proza.ru/2013/09/11/1065> 10.04.2025.

REFERENCES

[1] Nimgirova M.A. K voprosú ob izýchení toponimíki [On the Study of Toponymy] <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-izuchenii-toponimiki/viewer> 10.04.2025. [in Rus.]

[2] Maslova V.A. Lingvokýltýrologia [Cultural linguistics]: Ýcheb. posobie dlia stýd. vyssh. ýcheb. zavedenii. – Moskva: Akademiia, 2001. – 169 с. [in Rus.]

[3] Rysbergen Q.Q. Kognitivtik metaforanyň lingvotanyndyq áleýeti (onomastikalyq materialdar negizinde) [The Linguocognitive Potential of Cognitive Metaphor (Based on Onomastic Materials)] // Abylai han atyndaǵy QazHQjáneÁTY Habarshysy. «Filologua ǵylymdary» seriasy. – 2023. – Tom 69, №27. – B. 182-196. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.012> [in Kaz.]

[4] Ýrazaeva K.B., Ýtalieva J.T., Beknazarov R.A. Toponimua Aktı́ýbinskoı oblasti: istoriko-etimologicheskoe opisanie, klassifikatsiua i strategiua pereimenovaniı [Toponymy of Aktobe region: historical and etymological description, classification and strategy of renaming]. Naýchnaia monografiua: v 3-h tomah. T. 1. – Aktobe, 2008. – 168 s. [in Rus.]

[5] Bekenova G.Sh. Qazaqstannyń soltıstik óńirindegi ǵıdronimderdiń semantıkasy // Abylai han atyndaǵy QazHQjáneÁTY Habarshysy. «Filologua ǵylymdary» seriasy. – 2022. – Tom 66, №3. – 10-15 66. DOI 10.48371/PHILS.2022.66.3.001 [in Kaz.]

[6] Zhang, Z., Bethard, S. A survey on geocoding: algorithms and datasets for toponym resolution // Language Resources and Evaluation. – 2025. – Vol. 59, p. 1775-1796 DOI: 10.1007/s10579-024-09730-2 [in Eng.]

[7] Sagi, T., Zaga, M., Rusinek, S., Fekete, M.R., Bjerva, J. Utilizing phonetic similarity for cross-source and cross-language toponym matching: a benchmark and prototype // Language Resources and Evaluation. – 2025. – Vol. 59, p. 2427-2451 DOI: 10.1007/s10579-025-09812-9 [in Eng.]

[8] Буаров B.N. Kúltegin eskertkishindegi keibir etnonimderdiń etimologiasy týraly // Abylai han atyndaǵy QazHQjáneÁTY Habarshysy. «Filologua ǵylymdary» seriasy. – 2022. – Tom 66, №3. – B.25-38. DOI 10.48371/PHILS.2022.66.3.002 [in Kaz.]

[9] Istoriua goroda Aktobe [The history of Aktobe city] <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Aktobe> 10.04.2025. [in Rus.]

[10] Týrkina V.G. Gorod kak «topos» [The City as a “Topos”]. <https://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-topos> 21. 03. 2025. [in Rus.]

[11] Mir-Haidarov R.M. Sedovlasyı s rozoi v petlitse [A gray-haired man with a rose in his buttonhole] [Elektronnyı resýrs]. – <https://www.litmir.club/br/?b=64350&p=7> 10.04.2025. [in Rus.]

[12] Dýnaenko A.I. Rossovhov [Rossovhov]. <https://proza.ru/2018/01/14/1581> 12.04.2025. [in Rus.]

[13] Dýnaenko A.I. Kak ia rodilsia [How I was born]. <https://proza.ru/2013/09/11/1065> 10.04.2025. [in Rus.]

**Р.М. МИР-ХАЙДАРОВ ПЕН А.И. ДУНАЕНКОНЫҢ КӨРКЕМ ЖӘНЕ
АВТОБИОГРАФИЯЛЫҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫ
МИКРОТОПОНИМДЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІ**

Спивак-Лавров И.И.¹, *Балтымова М.Р.²

¹Қ. Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан

²эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада микропонимдер Ақтөбе қаласының (бұрын орыс тілінде Актюбинск деп аталған) қалалық кеңістігін көркем прозада репрезентациялау құралы ретінде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі қазіргі әдебиеттануда қала топосын бейнелеудің локальды формаларына қызығушылықтың артуымен байланысты. Зерттеу материалы ретінде Р.М. Мир-Хайдаровтың «Седовласый с розой в петлице» (1982) повесі және А.И. Дунаенконың «Спасибо, папа!.. Семейные хроники» (2021) жинағынан алынған «Россовхоз» (2018), «Как я родился» атты автобиографиялық әңгімелері алынды.

Мақаланың мақсаты – микропонимдерді анықтау, жүйелеу және талдау, сондай-ақ олардың көркем баяндау құрылымындағы қызметтерін айқындау. Зерттеудің негізгі бағыты микропонимдерді қала бейнесін қалыптастыруға және әлеуметтік-мәдени контексті қайта жасауға қатысатын мәтін поэтикасының элементі ретінде қарастырумен байланысты. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы өңірлік әдебиеттегі микропонимияның рөлін нақтылау және авторлық дискурста қалалық кеңістікті бейнелеу тәсілдері туралы түсініктерді кеңейтумен байланысты.

Зерттеудің әдіснамалық негізін сипаттамалық әдіс, талдау және синтез әдістері, контент-талдау және жіктеу элементтері, сондай-ақ көркем мәтіндерді салыстырмалы талдау құрайды. Зерттеу нәтижесінде семантикалық және функционалдық белгілер бойынша микропонимдердің жіктемесі ұсынылады. Ол көшелер мен аландардың атауларын, әлеуметтік және мәдени инфрақұрылым нысандарын, сондай-ақ күнделікті қалалық тұрмыстың локустарын қамтиды.

Талдауға алынған мәтіндерде микропонимдердің тек номинативтік емес, сонымен қатар репрезентативтік қызмет атқаратыны анықталды. Р.М. Мир-Хайдаровтың көркем прозасында олар шынайылық пен тарихи нақтылық әсерін тудырса, А.И. Дунаенконың автобиографиялық мәтіндерінде негізінен тұлғалық тұрғыдан мәнді кеңістіктер мен маршруттарды көрсетеді. Қорытындыда микропонимиялық жүйе аталған мәтіндердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатыны және авторлардың қалалық әрі ауылдық ортаны қабылдау ерекшелігін (А.И. Дунаенко әңгімелерінде) бейнелейтіні туралы айтылады.

Зерттеудің құндылығы алынған нәтижелерді өңірлік компоненті бар әдебиетті зерделеуде қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Жұмыстың практикалық маңызы – ұсынылған микропонимдер жіктемесін

урбанистикалық тақырыпқа байланысты әдебиеттану мен өлкетану бойынша оқу курстарында пайдалануға болатындығында.

Тірек сөздер: микротопонимдер, кеңістікті репрезентациялау, локус, автобиографиялық проза, өңірлік компонент, Ақтөбе, топонимика, функция

FUNCTIONS OF MICROTOPYNOMS OF THE CITY OF AKTOBE IN THE FICTIONAL AND AUTOBIOGRAPHICAL PROSE OF R.M. MIR-KHAYDAROV AND A.I. DUNAENKO

Spivak-Lavrov I.I.¹, * Baltymova M.R.²

¹K. Zhubanov ARU, Aktobe, Kazakhstan

^{*2}al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article examines microtoponyms as a means of representing the urban space of Aktobe (formerly Aktyubinsk) in fiction. The relevance of the study is обусловлена the growing interest of contemporary literary studies in local forms of representing the urban topos. The research material includes R.M. Mir-Khaidarov's novella "The Grey-Haired Man with a Rose in His Buttonhole" (1982) and A.I. Dunaenko's autobiographical stories "Rossovkhoz" (2018) and "How I Was Born" from the collection "Thank You, Dad!.. Family Chronicles" (2021).

The aim of the article is to identify, systematize, and analyze microtoponyms, as well as to determine their functions within the structure of literary narration. The main focus of the research is the consideration of microtoponyms as an element of textual poetics that contributes to the formation of the city's image and the reconstruction of its socio-cultural context. The scholarly significance of the work lies in clarifying the role of microtoponymy in regional literature and expanding the understanding of ways in which urban space is represented in authorial discourse.

The methodological framework of the study includes the descriptive method, methods of analysis and synthesis, elements of content analysis and classification, as well as a comparative analysis of literary texts. As a result of the research, a classification of microtoponyms based on semantic and functional criteria is proposed, including the names of streets and squares, objects of social and cultural infrastructure, and loci of everyday urban life.

It has been established that in the analyzed texts microtoponyms perform not only a nominative but also a representative function. In the fiction of R.M. Mir-Khaidarov, they contribute to the creation of an effect of authenticity and historical specificity, whereas in A.I. Dunaenko's autobiographical texts they predominantly record personally significant spaces and routes. It is concluded that the system of microtoponyms is an important component of the texts under study and reflects the specificity of the authors' perception of both urban and rural environments (in A.I. Dunaenko's stories).

The value of the conducted research lies in the possibility of using its

results in the study of literature with a regional component. The practical significance of the work consists in the applicability of the proposed classification of microtoponyms in university courses on literary studies and regional studies related to urban themes.

Keywords: microtoponyms, representation of space, locus, autobiographical prose, regional component, Aktobe, toponymy, function

*Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 04.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Информация об авторах:

Спивак-Лавров Ирина Игоревна – PhD, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан, ORCID: 0009-0003-8346-6622, e-mail: irinaspivaklavrov@rambler.ru

Балтымова Мира Рашидовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, и.о. профессора, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, ORCID: 0000-0002-2758-8436, e-mail: mbr76@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Спивак-Лавров Ирина Игоревна – PhD, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан, ORCID: 0009-0003-8346-6622, e-mail: irinaspivaklavrov@rambler.ru

Балтымова Мира Рашидқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, профессор м.а., Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID: 0000-0002-2758-8436, e-mail: mbr76@mail.ru

Information about the authors:

Spivak-Lavrov Irina Igorevna – PhD, Senior Lecturer, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, ORCID: 0009-0003-8346-6622, e-mail: irinaspivaklavrov@rambler.ru

Baltymova Mira Rashidovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Acting Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: 0000-0002-2758-8436, e-mail: mbr76@mail.ru

ӘОЖ 8.80.801.8

ҒТАХР 16.21.39

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.019>

ЕТІС МАҒЫНАСЫНЫҢ ТІЛДІК ТҰЛҒАЛАР АРҚЫЛЫ КӨРІНУІ

***Тәубеева Ә.Т.¹**

***¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі етіс категориясы тілдік жүйенің маңызды морфологиялық бірлігі ретінде қарастырылады. Етіс тұлғаларының құрылымы мен мағынасы тек морфологиялық деңгейде емес, сонымен қатар когнитивтік және функционалдық лингвистика талаптары тұрғысынан да жан-жақты талданады.

Мақаладағы ғылыми зерттеудің мақсаты – қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының тілдік тұлғалар арқылы көрінуін, олардың синтаксистік, мағыналық және концептуалдық ерекшеліктерін анықтау. Мақалада сөйлеу актісі барысында субъект пен объект арасындағы қатынасты реттейтін грамматикалық тетіктер мен олардың қызметі сипатталады. Сонымен қатар, сөйлеушінің коммуникативтік ниеті мен рөлдік құрылымының етіс арқылы көрінуі де қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – етіс категориясының дәстүрлі морфологиялық түсіндірмесінен шығып, оны когнитивтік-концептуалдық және прагматикалық қырынан қарастыруында.

Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелерінің тіл үйрету, аударма, дискурс талдауы мен жасанды интеллект жүйелерінде қолдану мүмкіндігінің жоғары болуында.

Мақалада сипаттамалы, құрылымдық және салыстырмалы әдістер кешенді түрде қолданылады. Сипаттамалы әдіс арқылы етіс тұлғаларының ішкі мағынасы мен функциясы ашылады. Құрылымдық тәсіл арқылы етіс тұлғаларының валенттік ерекшеліктері мен сөйлем құрылымындағы аргументтер жүйесі талданады. Салыстырмалы әдіс арқылы көне түркі тіліндегі және қазіргі қазақ тіліндегі тұлғалар арасындағы сабақтастық айқындалады.

Зерттеу барысында етіс мәселесін қарастырған Ахмет Байтұрсынұлы, Орынай Жұбаева, Анар Салқынбай, Жансейіт Түймебаев, сондай-ақ шетелдік лингвистер Фрэнсис Катамба, Джон Стонхам, Фернандо Зунига және Сеппо Киттила еңбектері негізінде қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының әмбебап типологиялық сипаттамалары сараланады. Етіс арқылы субъект пен объект қатынасын бейнелеудің танымдық тетіктері нақты мысалдармен негізделеді.

Мақалада ұсынылған тұжырымдар қазақ тіл білімінде етіс категориясын жаңаша қырынан тануға мүмкіндік береді. Етіс категориясын морфологиялық деңгейде ғана емес, танымдық-концептуалдық және

функционалдық деңгейде қарастыру қазақ тілінің типологиялық ерекшеліктерін анықтауға үлес қосады.

Тірек сөздер: сабақты етіс, когнитивтік, функционалдық, валенттік, субъект, объект, морфология, категория

Кіріспе

Етіс морфологиялық бірлік ғана емес, ол сөйлеу актісінде әрекеттің субъект пен объектіге бағытталуын білдіретін когнитивтік-концептуалдық құрылым ретінде де рөл атқарады. Етіс тұлғаларының когнитивтік және прагматикалық сипатын зерттеу – олардың тек формальді құрылым емес, сонымен қатар мағына тудырушы және коммуникативтік қызмет атқаратын күрделі жүйе екенін дәлелдейді. Осы бағытта жүргізілетін зерттеулер етістің адам санасындағы әрекет моделімен және тілдік бейнелеу механизмдерімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Осыған байланысты етіс категориясын жан-жақты сипаттау үшін сипаттамалы, құрылымдық, салыстырмалы және диахронды әдістерді қолданып, қазақ тілінің қазіргі күйін және тарихи дамуындағы өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді. Осы әдістердің көмегімен етіс тұлғаларының функционалдық қызметі мен семантикалық өрісі толыққанды ашылады. Осыған орай, етіс категориясы құрылымдық-грамматикалық қырынан ғана емес, сонымен қатар тіл иесінің болмысымен, ұлттық танымымен ұштасқан концептілік және прагматикалық деңгейде қарастырылады. Бұл ұстаным қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының жүйесін тереңірек ұғынуға, тіл мен ойдың, форма мен мағынаның байланысын нақтылауға мүмкіндік береді.

Қазақ және түркі тілдерінің тарихи кезеңдерінде де етіс тұлғалары қимылдың бағытын, оның субъектіге немесе объектіге қатысын дәл көрсетуде маңызды қызмет атқарады.

Тіл білімінде етіс ұғымын морфологиялық, синтаксистік, семантикалық және функционалдық қырынан қарастыру үрдісі кең тараған. Етіс категориясы сөйлеу актісінде әрекеттің жүзеге асу сипаты туралы нақты ақпарат береді. Сондықтан да етіс категориясы тек грамматикалық емес, сонымен қатар прагматикалық және коммуникативтік мәнге де ие.

Қазақ тіл білімінде етіс мәселесіне қатысты ғалымдардың талас көзқарастарын да көруге болады. Етісті антропоэлектік тұрғыдан зерттеп, оның тілдік табиғатын ашу етістің өзіндік ерекшелігін түсінуге мүмкіндік береді. Сол арқылы тіл білімінде талас тудырып жүрген көптеген мәселелер өз шешімін табады.

Етіс – етістіктің морфологиялық категориясы ретінде сөйлемдегі субъект пен объект арасындағы қатынасты білдіреді. Сондықтан бұл категорияның концептілік негізінде «қатынас» ұғымы жатыр. Етістік тұлғалары арқылы жасалатын активті және пассивті құрылымдар тілдік құрал ретінде ұлттық менталитеттің көрінісін береді [1, 499 б]. Ғалымдардың бұл пікірі қазақ тіліндегі активті құрылымның пассивті құрылымға қарағанда

басым кездесуі халықтың ерлік пен батырлық мінезінің басымдығын көрсетеді дегенді меңзейді. Мысалы, «*Дәуды* ақыл жеңеді, *жауды* батыл жеңеді» (мақал), «Аянбаған *жауды* алар, абайлаған *дәуды* алар» (мақал).

Зерттеу барысында анықталғандай, қазақ тілінде пассив құрылымға қарағанда актив құрылымдары жиі кездеседі. Бұл құбылыс қазақ халқының намысқой, қайсар, әрекетшіл болмысын сипаттайтын тілдік бейне ретінде қарастырылады. Актив құрылым деп қазақ тілі грамматикасындағы «сабақты етістік» тұлғасымен іске асатын сөйлемдердің көрінісі екенін ескеру қажет. Алайда, алдағы уақытта «сабақты етістік»-ті «сабақты етіс» деп қарастыруымыздың себебі – етіс тақырыбын алғаш рет қазақ грамматикасында қарастырып, жол салып кеткен Ахмет Байтұрсынұлы қолданған атауға сәйкес береміз.

«Сабақты етіс» (етіс деген атауды мақсатты түрде қолданып отырмыз – О.Ж.) пен «ырықсыз етіс» тұлғалары арқылы концептуалдау түрлі сипатта болатынын аңғаруға болады [1, 693 б]. «Сабақты етіс» терминінің қолданылуы тіл білімінде белгілі бір грамматикалық және семантикалық негіздерге сүйенеді. Бұл атаудың ғылыми негізі етістіктің тура толықтауышпен тіркесіп, нақты объектіге бағытталған әрекетті білдіруімен түсіндіріледі. Сабақты етістер міндетті түрде табыс септігіндегі тура толықтауышты қажет етеді. Мысалы: *Үйіне биік есік, үлкен терезелер орнатады* [2, 213]. Бұл сөйлемдегі «орнатады» етістігі «*биік есік, үлкен терезелер*» деген нақты бір нысанға тікелей бағытталып тұр. Мұндай құрылымда қимыл иесі (субъект) мен әрекет нысаны (объект) арасында тікелей байланыс орнайды. Сондықтан мұндай етістіктерді қазақ тілінде А. Байтұрсынұлы «сабақты етіс» деп атаған және қазіргі қазақ тіл білімінде де солай атау – өзекті. Ғалым О. Жұбаева өзінің еңбектерінде «сабақты етіс» деген атауды мақсатты түрде қолданатынын да байқауымызға болады. Ол бұл категорияны етістік тұлғалары арқылы жүзеге асатын субъект пен объект арасындағы қатынасты көрсететін морфологиялық құбылыс ретінде сипаттайды. Мақалада ғалымдардың еңбегіндегі ұсынысына сүйене отырып, алдағы уақытта «актив» сөзінің орнына «сабақты етіс» деген атауды қолданатын боламыз.

Көптеген тіл зерттеушілері етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуін әрқилы аспектіде қарастырған. Мысалы, Махмуд Қашқаридің 1072-1074 жылдары Бағдатта жазылған «Диуани лұғат ат-түрк» атты еңбегінде түркі тілдеріндегі етіс тұлғалары мен олардың мағыналық ерекшеліктері туралы мәліметтер берілген, ал А. Байтұрсынұлы етіс формасын алғаш жүйелеген ғалым болды. Оның 1927 жылы жарияланған «Тіл – құрал» атты еңбегінде етіс тек қимылдың бағыты ғана емес, сонымен қатар әрекеттің қайталану сипаты, субъектіге тәнділігі сияқты семантикалық реңктермен бірге талданған. А. Байтұрсынұлы етістің он түрін грамматикалық формалардың айырмашылығына ғана сүйенбей, қазақ халқының тұрмыс-салтында көрініс тапқан іс-әрекеттерді сипаттау

негізінде жіктеген. А. Байтұрсынұлы ұсынған он етіс қазақ әдебиетіндегі болмыстың сипатталуына, ұлттық сипаттың суреттелуіне зор ықпал еткен.

Кеңестік кезеңнен кейінгі қазақ тіл білімінде етіс мағынасын когнитивтік және антропоэзектік аспектіде қарастыру кең етек алды. Бұл бағытта О. Жұбаева, А. Салқынбай, Ж. Түймебаев, А. Имамбаева сынды зерттеушілердің еңбектері құнды. Олардың еңбектерінде етіс тұлғаларының мағынасы сөйлеуші мен тыңдаушының танымдық тәжірибесімен және прагматикалық интенциясымен байланыстырылып талданады.

Бұл мақалада етіс категориясының қазақ тіліндегі көрінісі тілдік тұлғалар негізінде кешенді түрде қарастырылып, оның морфологиялық формалары мен семантикалық жүктемесі арасындағы өзара байланыс кең ауқымда сипатталады. Зерттеудің басты ерекшелігі етісті тек құрылымдық-грамматикалық бірлік ретінде емес, мағына тудырушы жүйе ретінде қарастыруында. Бұл тұрғыда ғалым А. Салқынбай «Қазақ тілі сөзжасамы» еңбегінде етіс тұлғаларының коммуникативтік бағытымен прагматикалық қызметін жаңа ғылыми негізде ұсына отырып, олардың дискурстық қолданысын нақты тілдік материалдармен дәйектейді. Мысалы, ғалым өзінің еңбегінде «*таран*» сөзі мен «*тара*» сөзінің ішкі мағынасы бір емес екенін айтады. «*Таран*» сөзінің ішкі мағынасы – іс-әрекет белгілі субъектіге тікелей қатысты, субъект әрекетті өзіне қатысты жүзеге асырады. Процесс белгілі бір кеңістікте, белгілі уақыт аралығында орындалады. Демек, бұл жаңа сөзжасамдық мағына бола алады [3, 68].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазіргі қазақ тіл білімінде етіс категориясына қатысты зерттеулер сан түрлі теориялық және қолданбалы бағытта жүргізіліп келеді. Әсіресе етістіктің субъект-объект қатынасты білдіретін морфологиялық категория ретіндегі табиғатын тану мақсатында когнитивтік, функционалдық, семантикалық және синтаксистік аспектілер жан-жақты қарастырылған.

Етіс категориясының когнитивтік сипатын сипаттауға бағытталған зерттеулердің қатарында О. Жұбаеваның еңбектері ерекше орын алады. Ғалымның ««Етіс» грамматикалық концепті: когнитивтік аспект» (2017) атты мақаласында етістің тілдік тұлғалар арқылы көрінуі мен антропоэзектілік сипаты танылады. Ғалым етіс концептісінің қалыптасуында субъект-объект қатынасы мен әрекет бағытының маңыздылығына назар аударады. Бұл бағыттағы ойлары «Қазақ тіліндегі етіс категориясының когнитивтік сипаты» (2019) еңбегінде де жалғасын тауып, етістің адамның дүниетанымымен байланысы тілдік деректер арқылы негізделеді. Сонымен қатар «Қазақ тіліндегі етіс категориясының семантикалық құрылымы» (2020) мақаласындағы етіс мағынасының ішкі семантикалық өрісі сараланып, оның прагматикалық қырлары көрсетіледі.

Етістіктің тарихи типологиясын зерттеу тұрғысынан Ж.Түймебаевтың «Көне түркі жазба ескерткіштері тілінің морфологиялық жүйесі» (2023)

еңбегі ғылыми тұрғыдан маңызды. Мұнда етіс тұлғаларының көне дәуірдегі қолданылу ерекшеліктері мен олардың қазіргі тілдік жүйемен сабақтастығы сипатталған. Бұл зерттеу етіс категориясының тарихи динамикасын тануға мүмкіндік береді.

«Қазақ тілінің морфологиясы» (2020) атты оқу құралында Б.Қ. Момынова мен Ж.Б. Саткенова етіс категориясын қазақ тілінің морфологиялық жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Олар етістіктің грамматикалық категорияларын, соның ішінде етістіктің салт-сабақты етіс түрлері мен етіс тұлғаларын жан-жақты сипаттайды.

А.С. Бейбітова, Ж.М. Қоңыратбаева және А.Қ. Қапанова ұсынған салыстырмалы-прагматикалық талдау әдісі грамматикалық бірліктердің, соның ішінде етіс тақырыбының мәнін ашуда тиімді ғылыми құрал болады [4, 50 б.].

Халықаралық деңгейдегі зерттеулерге келсек, Катамба мен Стонхамның «Morphology (Морфология)» (2006) атты еңбегі морфологияның негізгі ұғымдарын түсіндіреді және етіс тұлғаларының құрылымдық және функционалдық қырларын сипаттайды.

Фернандо Зунига мен Сеппо Киттилань «Grammatical Voice (Грамматикалық етіс)» (2019) жылғы көлемді еңбегі етіс категориясын типологиялық тұрғыда қарастыруға болатынын және 200-ден астам тілдегі етіс тұлғаларын семантикалық, морфологиялық және синтаксистік жағынан салғастырмалы түрде сипаттайды.

Мақалада сипаттамалы, құрылымдық және салыстырмалы әдістер етіс категориясының тілдік тұлғалар арқылы көрінуін қарастыруға мүмкіндік береді.

Сипаттамалы әдіс арқылы етіс тұлғаларының ішкі құрылымы мен олардың қызметі анықталады.

Құрылымдық әдіс әрбір етіс түрінің морфемалық құрамын, жалғау мен жұрнақ жүйесін зерттеуге бағытталады.

Салыстырмалы әдіс арқылы көне түркі тіліндегі етіс тұлғалары мен қазіргі қазақ тіліндегі формалардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары сараланады.

Зерттеу барысында синхронды және диахронды талдау әдістері қолданылады. Синхронды талдау қазіргі қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының семантикалық және грамматикалық ерекшеліктерін айқындауға бағытталады. Ал диахронды талдау арқылы етіс тұлғаларының тарихи даму жолы, олардың тұлғалық және функционалдық өзгерістері, сонымен қатар тілдегі қызметтік сипаттары зерттеледі. Бұл тәсіл етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көріну динамикасын жан-жақты көрсетуге мүмкіндік береді.

Кесте 1. Етістерді талдау әдістері

Әдіс түрі	Мақсаты	Қолданылатын талдау бағыты	Мысалдар
Сипаттамалы әдіс	Етіс тұлғаларын деректерге сүйене отырып сипаттау	Морфологиялық тұлғалар мен мағына байланысын ашу	Ол есікті ашты (сабақты етіс), Есік ашылды (ырықсыз етіс)
Құрылымдық әдіс	Сөйлемдегі етіс тұлғаларының құрылымын модельдеу	Сөйлем мүшелерінің өзара байланысын сызбамен көрсету	S – O – V: Ол есікті ашты.
Салыстырмалы әдіс	Қазақ тіліндегі етістерді түбірі бір тілдермен салыстыру	Құрылымдық және семантикалық ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсету	« <i>bilgür</i> » (түркі) – «білдір» (қазақ)

Нәтижелер

Зерттеу нәтижесінде етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуі күрделі әрі көпқырлы үдеріс екені анықталды. Етіс категориясы тілдік деңгейде мағына мен құрылым бірлігін білдіретін негізгі грамматикалық құрал бола отырып, сөйлемде әрекеттің қай бағытта жүзеге асқанын, қандай субъект немесе объект арқылы іске асқанын нақтылайды. Бұл байланыс қазақ тіліндегі *-н, -ын, -ін* (өздік етіс), *-л, -ыл, -іл, -ын, -ін* (ырықсыз етіс), *-т, -дыр, -дір, -тыр, -тір* (өзгелік етіс), *-ыс, -іс, -с* (ортақ етіс) тұлғалары белгілі бір семантикалық реңкті білдіреді. Мысалы, «*Жұтынып* нарттай жанып құлпырады» [5, 264]. «*Жұтынып*» сөзіндегі «*-ын*» тұлғасы субъект істі өзіне жасап тұрғанын көрсетіп, өздік етіс қызметін атқарып тұр. Дәстүрлі грамматика бойынша етіс тұлғалары морфологиялық тұрғыдан сипатталады және формалық тұрақтылыққа басымдық беріледі. Алайда, «*-ын*» тұлғасы бірде өздік, бірде ырықсыз мәнде қолданылатыны байқалады. Мысалы, «*майланды*» сөзінде әрі өзі майланған (өздік етіс), әрі сыртқы күшпен (ырықсыз етіс) әсер алған мағынасы байқалады. Көне түркі жазбаларында да осы тұлғалар жиі кездеседі. М. Қашқари еңбегінде «*барынды*» сөзі іс орындаушының өзі әрекетті жүзеге асырғанын білдірсе, «*алынды*» сөзі ырықсыз сипат береді. Бұған қарап қазіргі қазақ тілінде де бұл көрініс сақталып келе жатқанын жоғарыда берілген мысалдардан көре аламыз.

Мысалы, «Бөлме іші тып-тыныш бола қалды, есік *жабылды*» [6, 22] сөйлеміндегі «*жабылды*» дегендегі «*-ыл*» аффиксі әрекеттің иесіз, ырықсыз жүзеге асқанын көрсетеді. «Жоқтық шайтанға шыбын *жұтқызады*» [7, 286] мақалындағы «*жұтқызады*» сөзінің «*-қыз*» жұрнағы өзгелік етіс тұлғасын білдірсе, «Кезіккен кезде үнсіз *сөйлестік*» [6, 24] сөйлеміндегі «*сөйлестік*» сөзіндегі «*-с*» жұрнағы ортақ етіс тұлғасының мағынасын көрсетіп, бірлескен субъект-объект қатынасын білдіреді.

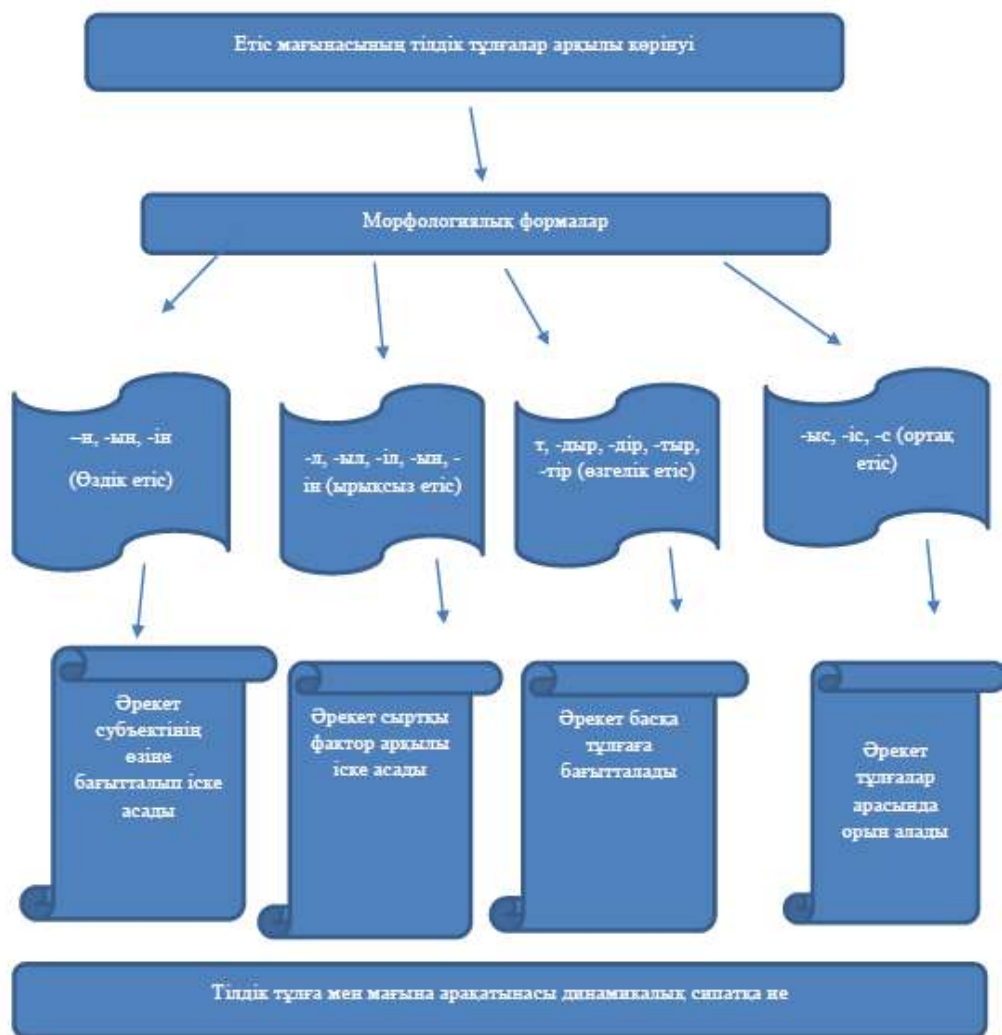

Схема 1 – Етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуі

Зерттеу барысында анықталған негізгі заңдылық – етіс мағынасы жалғау немесе жұрнақ деңгейінде емес, сол форманың контекстік, прагматикалық ортасында ашылады деген тұжырым. О. Жұбаева етіс тұлғаларын когнитивтік деңгейде қарастыра отырып, әрекетті қабылдаушы мен жүзеге асырушы арасындағы танымдық байланысқа назар аударады. Ғалым етіс тұлғалары сөйлеушінің интенциясын көрсететін құрал екенін дәлелдейді [8, 110–111].

Зерттеу барысында синхрондық және диахрондық материалдарды салыстыру етіс тұлғаларының семантикалық тұрақтылығын ғана емес, сонымен қатар олардың трансформациялық қабілетін де көрсетті. Кейбір сөздер тарихи даму барысында етістік тұлғалары арасындағы грамматикалық параллельдігін жоғалтып, дербес лексемаларға айналған. Мысалы, «оян»

(өздік етіс) мен «*оят*» (өзгелік етіс) тұлғалары бастапқыда параллель болса, қазіргі қолданыста лексемалық даралыққа ие.

Көне түркі тіліндегі етіс тұлғалары қазіргі қазақ тіліндегі етіс жүйесінің негізін құрайтын, тарихи тұрғыдан қалыптасқан грамматикалық категориялар. Бұл тұлғалар көне жазба ескерткіштерінде кеңінен қолданылған [9, 247–260].

Кесте 2. Көне түркі тіліндегі етіс тұлғалары [9, 247–260].

Етіс түрі	Етіс жұрнағы	Сипаттамасы	Мысалдар
Сабақты етістік	Жұрнақсыз	Әрекетті нақты бір субъект орындайды	<i>Barmış - барған</i>
Өздік етіс	n, -in	Әрекет субъектінің өзіне бағытталуы	<i>körin</i> – көрінді
Өзгелік етіс	-tur / -tür, -gür / -gur, -dur / -dür, -t, -z	Әрекетті бір субъект екінші бір субъектіге жасайды	<i>közletür</i> – көрсетеді
Ырықсыз етіс	-l	Әрекет объектіге бағытталған түрде беріледі	<i>bilin</i> – белгілі болды
Ортақ етіс	-ş	Әрекетке бірнеше субъектінің бірге қатысуы	<i>urış</i> – соғысты

Сабақты етістікті етістіктің салт-сабақтылық категориясының құрылымдық әрі семантикалық тұрғыдан маңызды түрлердің бірі болып саналады. Ол субъект пен объект арасындағы тікелей қатынасты білдіру арқылы етістіктің валенттік әлеуетін айқындайды және сөйлем құрамындағы синтаксистік позициялардың өзара байланысын нақтылайды. Бұл форма әрекеттің бағытталу нысанын көрсетіп, предикативтік құрылымының ұйымдасуын жүйелейді әрі сөйлем компоненттерінің функционалдық тұтастығын қамтамасыз етеді.

Талқылау

А. Байтұрсынұлы алғаш негізін салған етіс термині қазіргі қазақ тіл білімінде орныққан және функционалдық лингвистиканың талаптарына толық жауап береді. Ғалым сабақты етісті тура толықтауышты қажет ететін, объектіге бағытталған әрекетті білдіретін форма ретінде сипаттай отырып, оның тілдегі прагматикалық маңызына да назар аударған. Мысалы, *Біз егіннің арам шөбін жұламыз* [2, 207] деген сөйлемдегі қимыл иесі (*Біз*) сөзімен берілген белсенді субъект, ал қимылдың нысаны (*арам шөбін*) сөзі арқылы берілген тура толықтауыш, яғни объект. Бұл жерде тілдік формадағы бағыттылық қалай көрініс тапқанын дәлелдейік:

✓ Сөйлемдегі «*жұламыз*» етістігі өзінің функциясын толық атқарып мағына беруі үшін тура толықтауышты қажет етіп тұрады. Ол кім неге

әсер ететінін, яғни әрекеттің кімге бағытталғанын білдіреді. Мұндағы «жұламыз» әрекеті нақты бір нысанға «арам шөпке» бағытталған.

✓ Объектілік қатынас тұрғысынан «арам шөбін» сөзі табыс септігінде тұр. Бұл септік формасы әрекеттің тікелей нысанға бағытталғанын көрсетеді.

✓ Семантикалық жағынан субъект (*Біз*) қимылды өзі атқарады және ол әрекет басқа бір затқа (*арам шөпке*) тікелей әсер етеді. Бұл сабақты етіске тән семантикалық құрылым.

✓ Прагматикалық жағынан сөйлем тыңдаушыға нақты әрекет пен оның бағытталған нысанын ұсынады. Бұл сөйлеушінің әрекет пен оның нысанын айқын көрсетуге бағытталған интенциясын білдіреді.

О. Жұбаева өзінің еңбектерінде сабақты етісті мақсатты түрде «актив» құрылымының баламасы ретінде қолдану қажеттілігін алға тартып, бұл форманың тілдік концептуализациясындағы орнын ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Жоғарыда ұсынған кестенің мазмұнынан көне түркі және қазақ тілдеріндегі етіс түрлерінің жүйесі морфологиялық негіз, жіктелу және семантикалық бағыттылық жағынан өзара ұқсастықтары бар екен байқалады. Бұл – тілдердің сабақтастығының көрінісі. Тіл дамуы барысында орын алған лексикалану мен функционалдық кеңею үдерістері қазіргі қазақ тіліндегі етіс жүйесінің көне түркі кезеңімен салыстырғанда елеулі айырмашылықтардың қалыптасуына себеп болады.

Қазақ тіліндегі етіс формасының етістіктің салт және сабақтылығымен тығыз байланыста болатындығын жақсы түсінген Ы. Маманов «Қазақ тілі. Етістік» атты еңбегінде «Салт және сабақты етістіктер және олардың етістермен қатысы» тақырыбына арнайы тоқталған. «Салт және сабақты етістіктердің бір-біріне ауысуы етіс тұлғаларымен ұштасып жатады. Яғни, өздік және ырықсыз етіс жұрнақтары сабақты етістікті салт етістікке айналдыратын морфема қызметін атқарса, өзгелік етіс жұрнағы салт етістікті сабақты етістікке айналдыратын морфема болып табылады», – дейді [10, 35]. Ғалым салт етістіктің екі түрін, атап айтқанда, тура салт етістік және ауыспалы салт етістікті бөліп көрсетеді. Бұл бөліністің негізінде етіс жұрнақтары жатқанын ғалым арнайы атап көрсетеді. Өйткені сабақты етістіктерге өздік және ырықсыз етіс жұрнақтары жалғану арқылы ауыспалы салт етістік жасалады. Ы. Мамановтың айтуынша, салт және сабақты етістіктер мен етіс категориялары бір-бірімен тығыз байланысты. Яғни, өздік, ырықсыз және өзгелік етіс мағыналары салт және сабақты етістіктердің грамматикалық формаларынан туатын семантикалық ұғым. Осыдан мынадай тұжырым жасауға болады: етіс тұлғалары өзі жасалған түбір етістікпен байланысты да, байланыссыз да бола алады. Байланыс лексикалық мағына арқылы сақталса, байланыссыздық түбір етістікпен емес, туынды сабақты етістік негізінде қалыптасады. Бұл көзқарас бойынша етіс тек етістіктің грамматикалық формасы дегенге саяды.

Бұған полярлы екінші көзқарастың иесі – А. Қалыбаева-Хасенова. А. Қалыбаева етісті жеке категория санайды, бірақ етіс жұрнақтарын сөз тудырушы яки сөзжасамдық жұрнақтарға жатқызады. «Өйткені қазақ тілінде қос функцияны бірдей атқаратын қосымшалар бар» [10, 193] деген тұжырымды береді. Солардың қатарына ғалым етіс жұрнақтарын да жатқызады.

Етіс жұрнақтарының сөз тудырушы жұрнақтармен ұқсастығы бар. Олар түбірге бірден жалғанады, тіпті түбірге бірден жалғанатын болымсыздық формасынан да бұрын тұрады: *жаз-ал-ма-ды*. Кейде етістің бірнеше түрі бірінен кейін бірі тіркесіп жалғана алады: *жаз-ыл-дыр-т, қысқарт-тыр-т*, т.б. (бас-шы-лық сияқты) [10, 195]. Осы деректер негізінде етісті сөзжасамдық форма деп танитын ғалымдардың көзқарасы қалыптасқан.

Қазақ тіліндегі етіс категориясының құрылымдық-мағыналық жүйесін зерделеу барысында шетелдік лингвист-ғалымдардың теориялық тұжырымдарын функционалдық-когнитивтік аспектіде салғастыра отырып талдау маңызды. Бұл тұрғыда Франсис Катамба мен Джон Стонхамның еңбектеріндегі көзқарас басым назарға ие. Зерттеушілер морфологияны мағына мен құрылымның өзара байланысы ретінде қарастырып, етіс тұлғаларын сөйлемдегі аргументтерді ұйымдастыратын синтаксистік құрал ретінде сипаттайды [11, 183–190]. Бұл көзқарас қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының сөйлем ішіндегі субъект пен объектінің орналасуын және валенттілік құрылымын реттеуін түсіндіреді. Атап айтқанда, сабақты етіс объектіні қажет етсе, ырықсыз етіс әрекеттің агенті сөйлемде көрсетілмей, фокус нысанға түседі. Бұл құрылым етіс тұлғаларының аргументтік рөлдерді қалай тарататынын нақты көрсетеді.

Фернандо Зунига мен Сеппо Киттила «Grammatical Voice» еңбегінде етіс категориясын агент пен пациент арасындағы қатынасты грамматикалық жағынан кодтаушы әмбебап механизм ретінде қарастырады. Бұл теориялық бағыт етіс категориясының тілдік универсал ретіндегі мәнін ашады. Ғалымдар етісті мағыналық құрылымдағы рөлдік қатынастарды – әрекет жасаушы (агент) мен әрекетке ұшыраушы (пациент) арасындағы байланысты жүйелейтін негізгі грамматикалық категория ретінде сипаттайды [12, 224–230]. Бұл көзқарас қазақ тіліндегі өзгелік етіс, ырықсыз етіс және ортақ етіс тұлғаларына тікелей қатысты. Бұл шетелдік ғалымдардың етіс тұлғаларына қатысты пікірлері қазақ тіліндегі етіс категориясының валенттілік және рөлдік құрылымын түсіндіруге септігін тигізеді. Мұндай салғастырмалы тәсіл арқылы қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының семантикалық-функционалдық табиғатын, сөйлем құрылымындағы рөлін тереңірек тануға мүмкіндік туады.

А.С. Бейбітова, Ж.М. Қоңыратбаева және А.Қ. Қапанова авторларының «Ономатопеялық сөздердің тіларалық берілудегі прагматикалық аспектісі» атты мақаласында ұсынылған салыстырмалы-прагматикалық талдау әдісі

грамматикалық бірліктердің мәнін ашуда тиімді ғылыми құрал екені көрінеді. Бұл әдістеменің түпнұсқа және аударма тілдеріндегі тұлғалық, мағыналық және қызметтік айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік беретіні, сонымен қатар етіс категориясын зерттеуде де өзекті болып саналады. Етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуі ағылшын және қазақ тілдерінің құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отырады, сондықтан салғастырмалы талдау олардың функционалдық және семантикалық реңктерін тереңірек сипаттауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, бұл тәсіл етістің прагматикалық қызметін, яғни сөйлеушінің мақсаты мен әрекет субъектілерінің өзара байланысын ашуда маңызды рөл атқарады. Осыған орай аталған еңбекте қолданылған әдістемелік ұстанымдар менің зерттеу жұмысымның теориялық негізін нақтылап, етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы қалай жүзеге асатынын кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, тіларалық сөздердің морфологиялық, семантикалық және прагматикалық ұқсастықтары мен айырмашылықтарын жан-жақты талдаған А.С. Бейбітова, Ж.М. Қоңыратбаева және А.Қ. Қапанова ұсынған салыстырмалы-прагматикалық талдау әдісі грамматикалық бірліктердің, құрылымдық, функционалдық және коммуникативтік аспектілерін, соның ішінде етіс тақырыбының мәнін ашуда, олардың тілдік жүйедегі рөлін айқындауда тиімді ғылыми құрал бола алды. Етіс категориясы етістіктің морфологиялық категориясы ретінде сөйлеу актісіндегі субъект пен объект арасындағы әрекеттік қатынасты нақтылайтын құрылымдық, әрі семантикалық тұрғыдан алғанда маңызды жүйе.

Сабақты етіс тілдегі валенттік құрылымды айқындап, әрекеттің объектіге бағытталуын нақты көрсетеді және сөйлеушінің ниетін білдіреді.

Өздік етіс субъектінің әрекетті өзіне бағыттауын көрсетіп, агент пен пациенттің бір тұлғада қабысуын қамтамасыз етеді.

Өзгелік етіс әрекеттің басқа біреуге жасалуын білдіреді және агенттік деңгейдің өзгерісін көрсетеді.

Ырықсыз етіс сөйлеуде әрекеттің иесін көмескілеп, қимылдың өздігінен жүзеге асқандай сипатта берілуін қамтамасыз етеді.

Ортақ етіс бірнеше субъектінің бірлескен қимылын бейнелеп, өзара әрекеттестік сипатын ашады.

Барлық етіс тұлғалары тілдің мағыналық, коммуникативтік және прагматикалық мүмкіндіктерін кеңейтетін маңызды категория ретінде бағаланады.

Етіс мағынасының тілдік тұлғалар арқылы көрінуі тілдік жүйеде құрылым мен мағына бірлігінің нәтижесі ретінде танылады. Зерттеу нәтижесінде етіс категориясы морфологиялық, семантикалық, когнитивтік

және прагматикалық деңгейлерде тілдік жүйемен тығыз байланыста қызмет атқаратынын анықтады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – етіс мағынасының концептуалдануын сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы танымдық тәжірибе, интенция және рөлдік қатынастар аясында түсіндіру. Бұл когнитивтік бағыттағы ұстаным қазіргі тіл біліміндегі антропоэкетілік парадигмасымен ұштасып, етіс жүйесінің ішкі семантикалық қабаттарын ашуға мүмкіндік береді. Осы орайда О. Жұбаева ғалымның теориялық пайымдары негізге алынып, қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының прагматикалық әлеуеті тілдік мысалдар арқылы талданды.

Сонымен қатар, зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы көне түркі жазба ескерткіштеріндегі етіс тұлғалары мен қазіргі қазақ тіліндегі формалар арасындағы типологиялық сабақтастықтар айқындалады. Бұл тұжырым тілдік эволюцияның логикасын көрсетуге, сондай-ақ құрылымдық және семантикалық өзгерістердің заңдылықтарын ашуға бағытталған. Атап айтқанда, Ж. Түймебаев еңбегіне сүйене отырып, көне етіс тұлғаларының жүйеде қалай трансформацияланғаны мен мағына жағынан қандай айырмашылықтарға ұшырағаны қарастырылды.

Зерттеуде қазақ тіліндегі етіс тұлғаларының құрылымдық-мағыналық табиғаты мен валенттілік әлеуеті шетелдік ғалымдардың еңбектерімен де байланысты талданды. Мысалы, Франсис Катамба мен Джон Стонхам морфологияны синтаксистік аргументтерді ұйымдастыру құралы ретінде сипаттап, етіс тұлғаларының сөйлем ішіндегі рөлін ашып көрсетеді. Бұл пікір мақаланың ішкі жүйесін дамытып, қазақ тіліндегі етіс жүйесін жалпы тілдік универсалдар аясында сипаттауға мүмкіндік берді. Сонымен бірге, Фернандо Зунига мен Сеппо Киттила етіс категориясын агент-пациент қатынасын кодтайтын механизм ретінде қарап, оның әмбебап табиғатын сипаттайды. Осы тұжырымдар қазақ тіліндегі өзгелік, ырықсыз және ортақ етістердің грамматикалық қызметін кеңірек түсіндіруге негіз болды.

Етіс категориясы сөйлеу процесінде мағына тудырушы және қатынас орнатушы маңызды жүйе ретінде танылады. Талдау нәтижелері көрсеткендей, етіс тұлғалары сөйлеушінің коммуникативтік ниетін, әрекет бағытын, субъектінің қатысу дәрежесін бейнелеуде негізгі құралдардың бірі ретінде қолданылады. Бұл тілдің құрылымдық икемділігі мен семантикалық вариативтілігінің жоғары деңгейін дәлелдейді.

Зерттеу барысында диахронды талдау нәтижелері етіс тұлғаларының тарихи дамуы мен түркі тілдеріндегі сабақтастығын айқындауға мүмкіндік берді.

Етіс категориясының практикалық маңыздылығы: тіл үйретуге, мәтін талдауда, аудармада, дискурс шешімдерінде және жасанды интеллект салаларында кеңінен қолдануға болатынында.

Етіс категориясының басқа тілдік пәндермен байланысы да айқын, яғни синтаксиспен – сөйлем құрылымы тұрғысынан, лексикологиямен –

етістік семантикасы негізінде, стилистикамен – тілдік тәсілдер мен реңк функциясы арқылы өзара байланысады. Осындай пәнаралық сабақтастық етісті тілдік және танымдық жүйенің өзегі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Болашақта етіс категориясын зерттеу когнитивтік лингвистика, корпус лингвистикасы, дискурс талдауы, психолингвистика, жасанды интеллект секілді заманауи бағыттармен байланыстыра түсу керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Құлманов С., Жұбаева О., Солтанбекова А., Маралбек Е. Қазақ тілінің функционалды грамматикасы. 2- кітап. – Алматы: Дайк-Пресс. 2011. – 828 б.

[2] Соқпақбаев Б. Балалық шаққа саяхат. – Қарағанды: «Qasym баспа үйі». 2021. – 310 б.

[3] Салқынбай А.Б. Қазақ тілі сөзжасамы. – Алматы: Қазақ университеті. 2003. – 271 б.

[4] Бейбітова А.С., Қоңыратбаева Ж.М, Қапанова А.Қ. Ономатопиялық сөздердің тіларалық берілудегі прагматикалық аспектісі. – Алматы. Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ ХАБАРШЫСЫ «Филология ғылымдары» сериясы. – 2025. –№3 (78). – 48-61 б.б.

[5] Әлішер Н. Х. Ләйлі-Мәжін; Ескендір қорғаны. – Нұр-Сұлтан: «Ғылым» баспасы. 2019. – 544 б.

[6] Әбдікұлы Т. Парасат майданы. – Алматы: Раритет. 2012. – 616 б.

[7] Ахметова С.Г. Қазақша - ағылшынша – орысша Фразеологиялық сөздік. – Алматы: Мектеп. 2021. – 696 б.

[8] Жұбаева О. «Етіс» грамматикалық концепті: когнитивті аспект. ҚазҰУ, Хабаршы. Филология сериясы. № 3 (167). – Алматы. 2017. philart.kaznu.kz

[9] Түймебаев Ж. Көне түркі жазба ескерткіштері тілінің морфологиялық жүйесі. –Алматы. 2023. – 408 б

[10] Момынова Б. Қ., Саткенова Ж. Б. Қазақ тілінің морфологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті. 2014. – 279 б.

[11] Francis K. and John S. Morphology (2nd edition). – Great Britain: Palgrave Macmillan. 2006. – 382 p.

[12] Fernando Z. and Seppo K. Grammatical Voice. – Cambridge: Cambridge University Press. 2019. – 292 p.

REFERENCES

[1] Kulmanov S., Zhubayeva O., Soltanbekova A., Maralbek Ye. Kazak tilining funksionaldy grammatikasy [Functional grammar of the Kazakh language]. – Almaty: Daik-Press. 2011. – 828 b. [in Kaz.]

[2] Sokpakbayev B. Balalyk shakka saykhat [A journey to childhood]. – Karagandy: “Qasym baspa uii”, 2011. – 310 b. [in Kaz.]

[3] Salkynbay A. Kazakh tili sozzhasamy [The Kazakh language Word Formation]. – Almaty: Kazakh universiteti. 2003. – 271 b. [in Kaz.]

[4] Beibitova F.S., Konyratbayeva Zh.M., Kapanova A.K. Onomatopiyalyk sozderdin tilaralyk beriludegi pragmatikalyk aspektisi [The Pragmatic Aspect of Inter-lingual Transmission of Onomatopoeic Words]. – Almaty. Abylai Khan atyndagy KazKhKzhATU KHABARSHYSY “Filologiya seriyasy”. – 2025. – №3 (78). – B.48-61. [in Kaz.]

[5] Alisher H. Kh. [Layli-Majin; The Fortress of Yeskendir]. – Nur-Sultan: “Gylym” baspasy. 2019. – 544 b. [in Kaz.]

[6] Abdikuly T. Parasat maidany [The Battlefield of Wisdom]. – Almaty: Raritet. 2012. – 616 b. [in Kaz.]

[7] Akhmetova S.G. Kazakhsha – agylshynsha - oryssa Frazologiyalyk sozdik [Kazakh-English–Russian Phraseological Dictionary]. – Almaty: Mektep. 2021. – 696 b. [in Kaz.]

[8] Zhubayeva O. “Yetis” grammatikalyk koncepti: kognitivit aspect [“Voice” – grammatical concept: A Cognitive aspect] // KazUU, Khabarshy. Filologiya seriyasy. – 2017. – № 3 (167). philart.kaznu.kz. [in Kaz.]

[9] Tuimebayev Zh. Kone turki zhazba eskertkishteri tilining morfologiyalyk zhuiesi [The Morphological system of the ancient Turkic written texts]. – Almaty. 2023. – 408 b. [in Kaz.]

[10] Momynova B.K., Satkenova Zh.B. Kazakh tilining morfologiyasy. [Morphology of the Kazakh language]. – Almaty: Kazakh universiteti. 2014. – 279 b. [in Kaz.]

[11] Francis K. and John S. Morphology (2nd edition). – Great Britain: Palgrave Macmillan. 2006. – 382 p.

[12] Fernando Z. and Seppo K. Grammatical Voice. – Cambridge: Cambridge University Press. 2019. – 292 p.

РЕАЛИЗАЦИЯ ЗНАЧЕНИЯ ЗАЛОГА ПОСРЕДСТВОМ ЯЗЫКОВЫХ ФОРМ

*Тәубеева Ә.Т.¹

^{*1}Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье категория залога в казахском языке рассматривается как важная морфологическая единица языковой системы. Структура и значение форм залога анализируются не только на морфологическом уровне, но и в рамках требований когнитивной и функциональной лингвистики.

Цель научного исследования – выявить особенности проявления залоговых форм казахского языка с помощью языковых средств и определить их синтаксические и концептуальные особенности.

В статье описываются грамматические механизмы, регулирующие отношения между субъектом и объектом в речевом акте. Также рассматривается как коммуникативное намерение говорящего и ролевая структура проявляются через залог.

Научная значимость исследования заключается в выходе за пределы традиционного морфологического описания категории залога, и рассмотрении ее в когнитивно-концептуальном и прагматическом аспектах.

Практическая значимость заключается в возможности применения результатов статьи в обучении языку, переводе, дискурсивном анализе и системах искусственного интеллекта.

В статье используется комплексный подход, включающий описательный, структурный и сравнительный методы. Описательный метод позволяет выявить внутреннее значение и функцию залоговых форм. Структурный подход анализирует валентные особенности залога и систему аргументов в структуре предложения. Сравнительный метод выявляет преемственность между формами древнетюркского и современного казахского языков.

В процессе исследования на основе трудов А. Байтурсынулы, О. Жубаева, А. Салкынбай, Ж. Туймебаева, а также зарубежных лингвистов Ф. Катамбы, Дж. Стоунхема, Ф. Зуниги, С. Киттилы анализируются типологические универсалии залоговых форм в казахском языке. Когнитивные механизмы отражения отношений субъекта и объекта через залог обосновываются на конкретных примерах.

Представленные в статье положения позволяют пересмотреть и уточнить представление о категории залога в казахском языкознании. Рассмотрение залога не только на морфологическом, но и на когнитивно-концептуальном и функциональном уровнях способствует выявлению типологических особенностей казахского языка.

Ключевые слова: переходной залог, когнитивный, функциональный, валентность, субъект, объект, морфология, категория

THE REALIZATION OF VOICE MEANING THROUGH LINGUISTIC FORMS

*Taubeyeva A.T.¹

*¹Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article explores the voice category in the Kazakh language as a key morphological category of the Kazakh language system. Voice forms are analyzed comprehensively from the perspective of cognitive and functional linguistics, focusing on their structural, semantic, and pragmatic functions.

The main objective of the study is to identify how voice forms are realized through linguistic units and to describe their syntactic, semantic and conceptual

characteristics. Additionally, the study aims to analyze grammatical mechanisms that reflect the relationship between subject and object within the speech act.

The relevance of the research arises from the need to interpret the category of voice not only as a morphological phenomenon but also as a cognitive structure, linguistic concept and a means of conveying communicative intention.

The article demonstrates through authentic language data how voice forms reflect the directionality of action, participant roles, and the cognitive experience of both the speaker and the listener.

The descriptive method is used to determine the internal meanings and functions of voice forms. The structural method reveals valence structures and the interaction of sentence constituents. The comparative method highlights typological continuities between Old Turkic and modern Kazakh voice forms.

The literature review considers the contributions of Kazakh scholars such as A. Baitursynuly, O. Zhubayeva, A. Salkynbay and Zh. Tuimebayev, as well as theoretical frameworks proposed by international linguists including F. Katamba, J. Stonham, F. Zuniga and S. Kittila. Their theories are aligned them with the typological features of the Kazakh language.

The theoretical significance of the study lies in the conceptualization of voice within a cognitive-pragmatic framework. Its practical value is related to the applicability of voice forms in language teaching, translation, discourse analysis, and artificial intelligence systems.

Keywords: transitive voice, cognitive, functional, valence, subject, object, morphology, category

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 27.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Автор туралы мәлімет:

Тәубеева Әлия Тәубеқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-6399-0609>, e-mail: nur-muba19@mail.ru

Информация об авторе:

Тәубеева Әлия Тәубеқызы – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-6399-0609>, e-mail: nur-muba19@mail.ru

Information about the author:

Taubeyeva Aliya Taubekyzy – doctoral student, Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-6399-0609>, e-mail: nur-muba19@mail.ru

UDC 81'37:811.581

IRSTI 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.020>

THE THEMATIC- SEMANTIC CLASSIFICATION OF SIMILES RELATED TO HUMAN IMAGE IN ENGLISH AND CHINESE LANGUAGES

*Toktarbek K.¹, Zhumanbekova N.Z.², Zhylkybekuly B.³

*^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

Abstract. Comparative linguistic research is essential for uncovering both universal traits and culture—specific features within the phraseological systems of unrelated languages. Within this framework, similes—a category of phraseological units with intricate and layered semantic structures—require thorough linguistic and cultural examination. This study explores similes associated with human imagery in English and Chinese, emphasizing their symbolic and descriptive dimensions. These expressions capture diverse facets of a person's physical traits, personality, emotions, and social behavior. For instance, the English simile "*as quick as lightning*" figuratively denotes exceptional speed, whereas the Chinese expression 浑身是胆 (*hún shēn shì dǎn*) – portrays someone as "filled with courage and boldness."

Using comparative, descriptive, and contrastive approaches, the study identifies and categorizes thematic- semantic types of human related similes in both languages. Drawing on analyses from both domestic and international scholars, similes are classified into six primary groups: (1) personality and intellect, (2) physical state, (3) appearance, (4) life and activity, (5) emotional condition, and (6) social interactions.

The results reveal key similarities and differences in how English and Chinese similes depict human characteristics. Theoretically, this research advances contrastive linguistics, cognitive semantics, and cultural linguistics by proposing a structured thematic- semantic classification of similes.

Practically, this study can aid language learners, translators, and educators by enhancing their understanding of culturally appropriate simile usage in English and Chinese communication.

Keywords: Comparative phraseology, thematic- semantic classification, phrases, set expressions, similes in English and Chinese, idioms in Chinese, linguacultural features, similes related to human image

Introduction

One of the critical areas of linguistics is the study of similes – expressions that, while not directly highlighting the distinctive features of an object or phenomenon, convey meaning by comparing them to other objects or phenomena.

Similes related to human appearance are widely used in spoken language and literary works. These similes are characterized by complex structures and rich semantic nuances. The relevance of this study lies in developing a thematic-semantic classification of similes related to human appearance in English and Chinese. By conducting a comparative analysis, the study aims to explore the similarities and differences in the linguocultural features of phrases related to human appearance in these two languages.

This article aims to study comprehensively phrases in English and Chinese, identify the key similes common to both cultures that describe various aspects of human appearance, and propose their thematic- semantic classification of similes.

To achieve this aim the following objectives have been set: presenting the theoretical aspects of general, comparative, and cognitive phraseology, examining the principles of classifying similes in English and Chinese, defining the concept of human appearance and analyze the classification of similes related to human appearance in both languages.

The scientific novelty of this work lies in offering a thematic-semantic classification of similes related to human appearance in English and Chinese. The study highlights the relevance of phraseological tools from various languages within the field of domestic phraseology from a comparative perspective.

Materials and methods

The theoretical part of this paper are from A.V. Kunin's classification, Maslov's Linguoculturology, and used similes in this paper are taken from dictionaries such as the Cambridge international dictionary of English idioms and the 中华成语词典- zhōnghuá chéngyǔ cídiǎn – Chinese Idiom Dictionary.

This research will apply methods of collection, comparison, and analysis, and the types of similes in English and Chinese will be described comparatively. To substantiate the theoretical conclusions, phrasal verbs related to human image in both English and Chinese will serve as the foundation. The methods and techniques outlined will be applied in the structural framework of the study to achieve the intended goal. By comparing unrelated languages such as English and Chinese, a study can reveal the national characteristics and unique features of each language.

Results and discussion

The study of figurative language tools, including similes, is one of the relevant issues in modern linguistics. Similes hold a special place in the phraseological domain of each language. It is well known that the phraseological feature of similes lies in their nature as stable and recurring word combinations with complex semantics, based on traditional comparisons. These units stand out in a comparative context, where phrases are composed of two or more components. For example: *aqqu moiyn* the literary meaning is used to describe "swallow- necked", and figurative meaning is "used to describe someone who

is exceptionally beautiful, delicate, charming, or flawless in appearance”; *talşybyqtai būralğan* – literary meaning “twisted like a willow, means slim”, and the figurative meaning is used to describe “a person (usually a young woman or girl) who is slender, graceful, and moves with elegant, flexible, flowing motions-like a tender, swaying branch.”; *ürip auyzğa salğandai* – literary meaning “as if it were blown and put into the mouth.” And the figurative meaning is used to describe “a person (often a young woman, girl, or child) who is exceptionally beautiful, neat, flawless, and delicate in appearance– so perfect and tender that it seems as though they were carefully, lovingly made, like something precious you’d gently place in your mouth.”

A.V. Kunin discusses the issue of modeling phrases in the field of phraseology and categorizes fixed metaphors in English into the following groups:

Grammar model: *by and by* – gradually, over time; *by the by* – by the way; *out and out* – 1) absolutely, undeniably, completely, 2) flawless, perfect, refined, renowned, etc.

Semantic model: *cut one’s coat according to one’s cloth* – literally it means “cutting clothes according to the fabric,” while figuratively it means “know the measure” (i.e., living within your means), *keep one’s head above water* – literally it means “keeping one’s head above water”, but figuratively it means “struggling to survive, avoiding falling into debt.” Structural Semantic Modeling: In the process of structurally and semantically modeling phraseological units, a pattern of correspondence between the semantic information they convey and their grammatical structure is observed. This is further divided into two types: the comparative degree model of adjectives and verbal comparative models.

Comparative Degree Model of Adjectives: *(as) busy as a bee*, literally it means “busy like a bee” while in its figurative meaning it means “very hardworking”, *(as) cunning as a fox* – literally it means “sly as a fox,” while in its figurative meaning, it refers to “very cunning, clever, or sly people”.

Verbal Comparative Modeling: *smoke like a chimney* – in its figurative meaning, it means “to burn like fire, to spread like lightning.” *swear like a trooper* – in its figurative meaning it implies “being steadfast in keeping one’s promise” [3, 45- 46 pp.]. In this article, we will examine English similes based on A.V. Kunin’s classification, using examples corresponding to the Comparative Degree Model of Adjectives and Verbal Comparative Modeling.

In linguistics phraseology classifies phrases into several groups, including idioms, proverbs, sayings, and collocations. Similes hold a special place in language. Such phrases in language vividly and expressively represent natural phenomena, everyday life, as well as the external appearance and inner world of a person.

In scientific literature about humans, various opinions are expressed. The main idea is that a human is a structurally complex, developing dynamic system. On one hand, humans are living beings with material needs, and on the other hand, they are conscious beings with developed intellectual capabilities. In other

words, understanding humans as a dual phenomenon closely connects them with their surrounding environment. Specifically, humans, as part of society, are conscious animals with a physical existence and biological structure. Thus, it is clear that a person, as an individual, can interact with other people around them. The concept of the individual is indeed related to the inner world, mental, and social aspects of a person. Therefore, human existence, based on its physical, psychological, and social characteristics, inevitably involves interactions with others. As M.P. Odintsova states, "...концентрированное воплощение сути тех представлений человека о человеке, которые объективированы всей системой семантических единиц, структур и правил того или иного языка" [4], based on this assertion, the fundamental principles of this scientific work can be highlighted.

According to V.A. Maslova, the modern style of thinking in the technogenic civilization has led to the emergence of a new language. Recently, there has been a shift in philosophy, cultural studies, linguistics, and linguoculturology towards a comprehensive study of the human being: their existence, external appearance, inner world, mentality, etc. Furthermore, there is a growing belief that the way to understand the phenomenon of the human being is not through natural sciences, but through natural languages.

Specifically, the image of a person is defined through the structure of phrases and similes related to their physical, psychological, and social conditions. These similes are compared and studied in relation to the inner world of a person, their qualities, behavioral characteristics, and spiritual attributes. The aim of the research is to determine how much the kinship and spiritual harmony between languages have been preserved by focusing on the role and scope of similes in both languages. The study and comparison of the use and semantic nuances of lexical- semantic units is the core principle of this research [5].

Agreeing with N.S. Fedoseeva's statement that "comparative phraseology has not been comprehensively explored in linguistics" [6], it can be noted that there is a lack of dedicated studies on phenomena such as similes, as well as insufficient research on the general phenomenon of similes. Addressing the issue of similes in contemporary Kazakh, T. Konurov, in his work "Kazakh Similes" (1978), was the first in Kazakh linguistics to comprehensively study the nature of similes, including their grammatical, lexical- semantic, and stylistic features. The author examines similes as an object of comparative phraseology and identifies several of their characteristics. Through this analysis, he highlights the general and distinctive features of similes. The scholar concludes that emotional- expressive similes, which arise from the semantic nature of Kazakh similes, represent their most powerful semantic and stylistic categories [7].

In B.N. Agabekova's work "The National Cultural Character of Phraseological Similes in English and Kazakh", the author conducts a comparative analysis of phraseological similes in Kazakh and English, identifying their national cultural features, uncovering common stylistic elements, and highlighting the shared

motivations underlying the formation of these similes. In this study, she classifies phraseological similes related to the macro concept “Human” into oppositional micro concepts such as “positive” and “negative”, identifying the unique features in the formation of their meanings. The researcher further categorizes similes associated with the “Human” concept into specific semantic— thematic groups, as shown in Table 1 [8].

Table 1. Types of Similes Related to the “Human” concept

Types of Similes Related to the “Human” concept	Examples	
	In Kazakh	In English
Describing human character and intellectual abilities	dala бүркітіндеi qyraǵy	a memory like an elephant
Describing human condition and state	Señ soqqan balyqtai	as miserable as a bandicoot
Describing human appearance	aq maraldai ädemı	as fair as a lily
Describing human life and activity	it pen mysyqtai ömir süru	as thick as thieves
Describing human emotional state	naıza üstünde otyrǵandai	to sit on a powder keg
Describing a person’s relationship with another person or thing	ıylandai jek köru	hate smb like poison
Describing the quality of phenomena and objects	jaman tüienıñ jabuyndai	fresh as a daisy
Describing color	aq bökenniñ tañyndai	as white as driven snow
Describing the size of objects and phenomena	qoidyñ qūmalaǵyndai	as light as a drum
Describing distance	esik pen tördei	—
Describing time	qas qaqqandai	—

Chinese linguist Wang Xiaoqin, by comparing and studying similes in both English and Chinese, reveals the similarities and differences between the two languages’ similes and identifies the main ways in which language users express ideas. In Chinese 明喻 – *míngyù* and 直喻 – *zhíyù* it is translated as “direct comparison” or “explicit comparison” in English. In Chinese 好像 – *Hǎoxiàng*, 比如 – *bǐrú*, 仿佛 – *fǎngfú*, 像...一样 – *xiàng...yīyàng* – means “similar to” or “comparison” for a certain object or phenomenon. It uses phrases to compare and illustrate one object or phenomenon by likening it to another object or phenomenon [9]. For example: 人生如梦 – *rén shēng rú mèng* – *life is like a dream*. [10]

Due to the existence of national cultural differences, we undoubtedly encounter many interesting situations. While some elements in idiomatic expressions may have similarities in both English and Chinese, in others, the differences are very prominent and stand out.

In the field of phraseology, phrases occupy a special place. In L.A. Mirsaetova’s work “The Image of a Person in the Phraseological Picture of the World in Tatar and Russian Languages”, the image of a person is classified into six groups based on the following aspects: general characteristics of a person,

description of physiological condition, description of qualities and behavioral characteristics, signs of the spiritual world of a person, description of human activity and characteristics of various aspects of existence [11].

About comparative analysis of phraseological expressions between Kazakh and English languages, F. T. Yerekhanova have discussed phraseology's contributions to linguistic studies, and cross- cultural communication, drawing on the work of both domestic and international scholars. She highlights Ch. Bally as the first to define phraseological units as stable combinations whose meanings differ from their individual components. I. Kenesbayev and M. Balakayev emphasize the role of phraseology in enriching the Kazakh language and classifying idiomatic expressions as essential parts of the vocabulary [12, 308p.].

In conclusion, this research not only highlights the rich theoretical foundations laid by both Kazakh and international scholars but also underlines the essential role of phraseological units in understanding language structure, cultural identity, and effective cross- cultural communication. By building on these established ideas, the study contributes valuable insights to the ongoing development of phraseology as a vital branch of linguistics.

Although the similes in both languages are semantically similar, they differ in structurally. The research framework of this study consists of four stages. It is widely known that phraseology, alongside linguistics, also explores literary language by studying phrases such as idioms, proverbs, and aphorisms. In this context, it is obvious that phraseological units possess unique characteristics, including a complex yet consistent structure, indivisibility in meaning, and grammatical stability. According to A.V. Kunin, when structurally and semantically modeling phraseological units, there is a noticeable correspondence between their semantic content and grammatical structure. These units can be divided into two groups: the adjectival comparative model and the verbal comparative model. This approach provides an opportunity to comparatively analyze similes related to human appearance in English and Chinese and to compare their thematic-semantic structures. For example: simile related to human appearance in English: *as cool as a cucumber* – figuratively it means “calm, not easily upset”.

In Chinese: 冷静如水 – *lěng jìng rú shuǐ* – literally it means “calm like water”, while in its figurative meaning it refers to “emotionally stable” [13, 463p.].

Phraseology is a systematic concept like a language. The units that make up phraseology are divided into various groups. Accordingly, the similes explored in the article are classified into several groups based on their thematic- semantic structure. The hypothesis of this study is that similes related to human imagery form a distinct group within the system of phraseology.

A comparative study allows for the understanding of the national peculiarities and characteristics of languages. Since English and Chinese are not related languages, we will examine similes related to human image in these

languages based on thematic- semantic classification rather than structural-semantic analysis.

Based on the theoretical foundations presented earlier, we will categorize the similes related to human image into six thematic- semantic groups: describing human character and intellectual abilities (55 in English and 50 in chinese), describing human condition and state (25 in English and 22 in chinese), describing human appearance (40 in English and 34 in chinese), describing human life and activity (33 in English and 36 in chinese), describing human emotional state (27 in English and 30 in chinese), and describing a person’s relationship with another person or thing (42 in English and 51 in chinese). Similes related to human image were selected from dictionaries such as the Cambridge international dictionary of English idioms and the 中华成语词典– zhōnghuá chéngyǔ cídiǎn – Chinese Idiom Dictionary. In this article, 217 phrases in English and 236 in Chinese were analyzed according to the thematic-semantic categories mentioned above.

The first sub type of the similes which describing human character and intellectual abilities. There are 55 similes in English and 50 in Chinese language. We analyzed some of them in table 2.

Table 2. English and Chinese similes describing human character and intellectual abilities

English (50)		Chinese (55)		
similes	figurative meaning	similes	literary meaning	figurative meaning
as sharp as a tack	extremely intelligent	心灵手巧	clever heart and skillful hands	smart and skillful
as stubborn as a goat	persistently resistant	冷静如水	calm like water	emotionally stable
as wise as Solomon	possessing legendary wisdom	勇猛如虎	brave like a tiger	fiercely courageous
as weak as a kitten	lacking strength or conviction	刻苦耐劳	diligent and hard—working	enduring and diligent
as smart as a whip	extremely intelligent			

The similes in this thematic group focus on describing a person’s character traits and intellectual abilities. In English, these similes often rely on comparisons to sharp objects, animals, or historical and biblical figures, reflecting values such as quick thinking, stubbornness, wisdom, and strength. In contrast, Chinese similes frequently emphasize inner qualities like calmness, bravery, diligence, and a balance between mental and practical skills, using elements of nature, animals, and philosophical ideals as metaphoric images. For example: *as sharp as a tack* – the figurative meaning is used to describe “someone highly intelligent, quick—witted and perceptive.” The comparison to a tack suggests a mind that can swiftly “pierce” or understand ideas. English-speaking cultures associate sharpness with intelligence (e.g., “sharp mind”), reflects an appreciation for mental agility. In Chinese 勇猛如虎 – yǒng měng rú hǔ – the literary meaning is “As brave and fierce as a tiger.” while it’s figurative meaning is used to describe “a person of great courage and strength.” The tiger metaphor conveys fearlessness and vigor. Tigers

symbolize power and authority in Chinese tradition. English and Chinese similes in this category highlight cultural values through metaphorical language. English similes often compare traits to objects or animals, emphasizing quick thinking and individuality. In contrast, Chinese similes focus on harmony between mind and action, resilience, and moral virtues, reflecting deeper philosophical ideals.

The second type of similes which describing human condition and state. There are 25 phrases in English and 22 in Chinese language. These types of similes always describe human's psychological conditions and personal state. The table 3 is the examples for this type of similes in English and Chinese.

Table 3. English and Chinese similes describing human condition and state

English (25)		Chinese (25)		
similes	figurative meaning	similes	figurative meaning	literary meaning
as cool as a cucumber	calm and composed, even in stressful situations	心花怒放	heart bursting into bloom like flowers in full, exuberant blossom	immense joy, elation, or delight
as white as a sheet	extremely pale due to fear, illness, or shock.	静得像水	quiet like still water	peaceful or emotionally calm
as hungry as a wolf	extremely hungry, with a ravenous appetite.	心如刀绞	heart feels like being twisted by knives	extreme emotional pain.
as helpless as a baby	entirely dependent, weak, or lacking control.	饿得像狼	hungry like a wolf	ravenously hungry.
as fragile as a butterfly's wing	emotionally delicate or easily broken.	醉得像烂泥	drunk like mush	completely drunk and incoherent.

These similes illustrate various physical and emotional conditions people may go through. The structure of this type of similes is *as + adjective + as + noun* in English. They convey emotions such as serenity *as cool as a cucumber* – used to describe someone who remains calm, untroubled, and unshaken under pressure. In English culture, cucumbers are known for their cool, refreshing quality, even in hot weather. The simile reflects the cultural appreciation for emotional composure and self— control. Describe terror or astonishment with such simile: *as white as sheet* – the figurative meaning is used to describe someone who turns extremely pale due to fear, shock, illness, or stress. In Western culture, whiteness of the face signifies shock, fear, or weakness. The image of a white sheet evokes both a colorless appearance and a possible association with death shrouds, subtly enhancing its cultural impact. One more example like, *as hungry as a wolf* – its figurative meaning describes an intense, ravenous hunger. The wolf represents unrestrained, primal desire, projecting animalistic instincts onto

human condition. Wolves symbolize wild, insatiable appetite in Western folklore and literature. The simile reflects the perception of hunger as animalistic and uncontrollable.

In Chinese, the structure “adjective + 得 + 像 + noun” is a frequently used pattern for creating similes. It effectively conveys the extent or intensity of someone’s state, appearance, or condition by drawing a vivid comparison to a tangible object or image. For example: 静得像水 – *jìng dé xiàng shuǐ* – as calm as water in its literary meaning, and its figurative meaning is used to describes deep emotional calmness, comparing it to the stillness of water. 醉得像烂泥 — *zuì de xiàng làn ní* – as drunk as rotten mud in its literary meaning, and it is used to describes someone completely drunk and helpless, likening them to shapeless, lifeless mud. In essence, these vivid comparisons draw from nature, animals, and everyday objects to paint relatable pictures of human experiences and feelings.

This analysis of similes portraying human states and emotions in English and Chinese uncovers both common aspects of human experience and culturally unique expressions. While both languages draw on animal traits, natural phenomena, and sensory descriptions to depict emotional and physical states, their emphases differ. English similes tend to highlight observable physical characteristics (such as pallor or delicacy), whereas Chinese similes often depict inner emotional landscapes through nature – based metaphors, bodily symbolism, and philosophical concepts.

Parallels, like comparing hunger to a wolf’s fierceness – underscore universal human instincts, while contrasts reveal distinct cultural perspectives and artistic inclinations. Ultimately, these similes showcase how language encapsulates and transmits cultural values through figurative expression.

The following group of similes pertains to human facial expressions and features, describing a person’s appearance and beauty. Within this category, we identified 40 similes in English and 23 in Chinese. The table 4 below presents some of these similes along with their literal and figurative meanings. Let us analyze several of them in terms of its structure, literal and figurative interpretations, as well as its linguocultural features.

Table 4. English and Chinese similes describing human appearance

English (40)		Chinese (23)		
similes	figurative meaning	similes	figurative meaning	literary meaning
as beautiful as a rose	exceptionally beautiful, delicate, and appealing	花容月貌	flower face, moon appearance	exquisite, poetic beauty

The thematic- semantic classification of similes related to ...

as dazzling as a diamond	extremely impressive, brilliant, or eye— catching	美若天仙	as beautiful as a fairy	otherworldly, goddess— like beauty
as charming as a garden in bloom	a person’s personality, appearance, or environment as irresistibly pleasant, lively, and delightful	眉如远山	Eye brows like distant mountains; elegantly shaped brows	racefully arched, beautiful eyebrows, a classical feature of female beauty.
as slender as a reed	slim and elegant in figure	婀娜多姿	Graceful and full of elegant postures.	slender, elegant, and charming figure and movements.
as shining as a star	remarkable appearance that attracts attention	鹤发童颜	white hair, youthful face	old yet youthful— looking

This section analyzes English and Chinese similes related to human appearance, particularly beauty and physical traits, revealing each culture’s unique aesthetic ideals.

English similes typically conform to the formula as + adjective + as + noun, such as “as beautiful as a rose” or “as shining as a star.” This standardized pattern simplifies the comparative process and maintains a clear, consistent structure.

Chinese similes, by contrast, often utilize classical literary expressions or the pattern noun/adjective + 如 (rú) + noun. Some similes appear as fixed idiomatic phrases or set poetic expressions, like 花容月貌 or 鹤发童颜, which lack explicit comparative particles but imply metaphorical comparison through imagery.

In English, phrases like “*as beautiful as a rose*” associate feminine beauty with the delicate, romantic symbolism of roses, while “*as dazzling as a diamond*” conveys radiant, captivating allure tied to Western ideals of glamour and rarity. Similarly, “*as charming as a garden in bloom*” links attractiveness to natural vibrancy, and “*as slender as a reed*” reflects admiration for a graceful, slim physique. The simile “*as shining as a star*” elevates beauty to celestial brilliance, symbolizing fame and perfection.

In Chinese, expressions such as 花容月貌 – *huā róng yuè mào* – *flower – like face, moon – like appearance* and 美若天仙 – *měi ruò tiān xiān* – *as beautiful as a celestial fair* draw from nature and mythology to depict transcendent beauty. 眉如远山 – *méi rú yuǎn shān* – *eyebrows like distant mountains* highlights classical facial aesthetics, while 婀娜多姿 – *ē nuó duō zī* – *graceful with many charming postures* emphasizes elegance in movement. The phrase 鹤发童颜 – *hè fā tóng yán* – *white crane hair, youthful face* celebrates graceful aging, aligning with cultural reverence for longevity and vitality [14, 459p.].

These similes illustrate how beauty is framed through culturally distinct lenses – English similes often emphasize natural and material splendor, while

Chinese similes blend natural imagery with philosophical and mythological ideals.

English similes frequently employ imagery from nature and the cosmos—such as roses, stars, gardens, and diamonds to represent beauty, embodying ideals of romance, flawlessness, and refined elegance. These metaphors also carry associations of luxury, prestige, and admiration, revealing Western culture’s emphasis on both visual allure and social distinction.

Conversely, Chinese similes are deeply rooted in natural elements, classical texts, mythology, and philosophical traditions. Recurrent motifs like flowers, the moon, heavenly maidens, mountains, and cranes evoke grace, otherworldly beauty, and virtuous purity. This reflects the traditional Chinese worldview, which sees human beauty as an extension of nature’s harmony and cosmic order.

Table 5. English and Chinese similes describing human life and activity

English (33)		Chinese (35)		
Similes	figurative meaning	similes	literary meaning	figurative meaning
as busy as a bee	extremely hardworking and active	忍得像乌龟	enduring like a turtle	extremely patient, enduring pain
as free as a bird	unrestricted, carefree	人生如梦	life is like a dream	life is transient or illusory
as happy as a clam	very content or joyful	人生如戏	life is like a play	life is full of drama, performance
as regular as clockwork	very punctual or consistent	心静如水	heart calm like water	peaceful, composed
as tough as nails	strong, emotionally or physically	坚强如钢	strong as steel	mentally and emotionally strong

The given similes in this chart are related to the human life and activity. There are 33 English and 35 Chinese similes, here we will analyze some of them.

Structurally, English similes generally follow a formulaic pattern of as + adjective + as + noun, for example, “as busy as a bee” or “as free as a bird.” This fixed structure provides clarity and predictability, making such expressions easily recognizable and widely used in colloquial and literary English.

In contrast, Chinese similes typically employ the structure adjective/verb + 如 (rú) + noun or 得像 (de xiàng) + noun, as seen in examples like 人生如梦 or 忍得像乌龟. The use of the particle 如 (rú), meaning “like” or “as,” is a distinctive syntactic feature in classical and modern Chinese similes, enabling direct comparisons between abstract concepts and concrete images.

For example, the English simile “as busy as a bee” falls under the theme of human behavior and activity. Figuratively, it describes “someone who is always engaged in tasks”, reflecting the cultural admiration for hard work and productivity in English – speaking communities, where bees represent teamwork and efficiency.

Similarly, “*as free as a bird*” depicts an emotional state, referring to someone who feels completely unburdened, much like a bird flying freely. In Western symbolism, birds often stand for liberty and autonomy, and this simile highlights the cultural emphasis on personal freedom.

Another example, “*as happy as a clam*” relates to emotional well-being, signifying deep contentment. Literally, it compares happiness to a clam’s perceived safety during high tide in American folklore. Figuratively, it conveys a sense of security and satisfaction, illustrating the cultural preference for a peaceful and stable life.

The phrase “*as regular as clockwork*” belongs to the category of habits and routine. It describes “someone with unwavering consistency”, mirroring the cultural importance of punctuality and order in industrialized societies.

Lastly, “*as tough as nails*” characterizes personality traits, portraying someone as physically or emotionally resilient. It emphasizes endurance and strength. In English—speaking cultures, this phrase is often linked to courage and perseverance.

In contrast, the Chinese similes in this study highlight different cultural values. For instance, 忍得像乌龟 – *rěn de xiàng wūguī*, meaning “to endure like a turtle,” falls under personality traits. Literally, it “compares patience to a turtle’s nature”, while figuratively, it describes someone who bears hardships silently. In Chinese tradition, the turtle symbolizes longevity and perseverance.

Two other similes, 人生如梦 – *rén shēng rú mèng* – *life is like a dream* and 人生如戏 – *rén shēng rú xì* – *life is like a play*, belong to philosophical reflections on life. The first suggests life’s fleeting and illusory nature, rooted in Taoist and Buddhist thought. The second implies that life consists of roles and performances, reflecting traditional Chinese views influenced by theater and literature.

The simile 心静如水 – *xīn jìng rú shuǐ* – the heart is as calm as water, describes emotional tranquility. Figuratively, it represents inner peace, undisturbed by external chaos. In Chinese culture, water symbolizes serenity and harmony, aligning with Confucian and Taoist ideals.

Finally, 坚强如钢 – *jiān qiáng rú gāng* – strong as steel denotes unyielding resilience. Literally, it compares strength to steel, while figuratively, it praises unwavering determination. In Chinese symbolism, steel embodies durability, making this simile a tribute to perseverance in adversity.

Cultural analysis of these similes highlights distinct conceptual metaphors in each language: English similes often employ nature and industrial imagery to convey values like freedom, punctuality, and resilience (e.g., bees, birds, clockwork, and nails), while Chinese similes draw from philosophical and natural traditions, reflecting Confucian, Taoist, and Buddhist ideals such as life’s impermanence, emotional calmness, and endurance (e.g., turtles, water, and steel), underscoring deeper cultural priorities like patience, harmony, and inner strength.

Table 6. English and Chinese similes describing human emotional state

English (27)		Chinese (30)		
similes	figurative meaning	similes	figurative meaning	literary meaning
as proud as a peacock	very self—satisfied or boastful	忐忑不安	uneasy and restless	Extremely nervous or uncertain
as lonely as a cloud	deeply isolated or reflective (from Wordsworth)	心惊肉跳	heart startled, flesh jumps	Great fear or panic
as frightened as a rabbit	terrified and timid	欣喜若狂	happy as if mad	Wild with joy
as grateful as a child with a gift	deeply appreciative	满面春风	face full of spring breeze	Joyful and proud
as bitter as gall	deeply resentful or angry	垂头丧气	head down, spirit low	Discouraged, depressed

This section explores culturally expressive similes in English and Chinese that depict human emotions, mental states, and feelings. By drawing comparisons to nature, animals, and symbolic objects, these similes offer vivid insights into each culture’s emotional vocabulary. In English, similes typically follow the formula as + adjective + as + noun, maintaining a predictable comparative structure, as seen in “as proud as a peacock” or “as bitter as gall.” This fixed pattern simplifies recognition and contributes to their oral and literary popularity.

Chinese similes, by contrast, appear in idiomatic phrases or fixed four-character structures, often originating from classical literature. Phrases like 忐忑不安 or 满面春风 carry metaphorical meaning without explicit comparative markers like “如” or “像.” Their compact and idiomatic nature allows for concise yet vivid expression of complex emotions. “as proud as a peacock” compares excessive pride to the peacock’s flamboyant display, reflecting Western associations of vanity and ostentation. “as lonely as a cloud” evokes poetic solitude, immortalized in Wordsworth’s verse, linking loneliness to contemplative detachment. “as frightened as a rabbit” captures instinctive fear through the rabbit’s skittishness, symbolizing vulnerability in English folklore. “as grateful as a child with a gift” embodies pure, unguarded joy, mirroring Western ideals of innocence in emotional expression. “as bitter as gall” uses bodily imagery to convey deep resentment, rooted in historical metaphors for emotional anguish. In Chinese, 忐忑不安 – *tǎn tè bù ān* – *uneasy and restless*, portrays anxiety as physical agitation, highlighting cultural attention to inner equilibrium. 心惊肉跳 – *xīn jīng ròu tiào* – *heart alarmed, flesh trembling*, merges bodily and emotional fear, reflecting traditional somatic – emotional connections. 欣喜若狂 – *xīn xǐ ruò kuáng* – *delighted as if mad*, depicts unbridled joy as a rare departure from Confucian emotional restraint. 满面春风 – *mǎn miàn chūn fēng* – *face full of*

spring breeze, ties happiness to natural renewal, embodying culturally prized serenity. 垂头丧气 – *chuí tóu sàng qì* – *drooping head, dispirited*, visualizes dejection through posture, aligning with nonverbal emotional cues in Chinese society.

Cultural analysis highlights contrasting metaphorical preferences: English similes often anthropomorphize animals (e.g., peacock, rabbit) or natural elements (e.g., cloud, gall) to externalize emotions, reflecting a Western inclination to project inner states onto tangible phenomena. In contrast, Chinese similes favor nature-inspired imagery (e.g., spring breeze) and four-character idioms that fuse physical and emotional experiences (e.g., “flesh trembling”), embodying a traditional worldview that prioritizes harmony between mind, body, and nature, while drawing deeply from literary, medical, and philosophical traditions.

Table 7. English and Chinese similes describing human relationships

English (42)		Chinese (51)		
similes	figurative meaning	similes	figurative meaning	literary meaning
like oil and water	cannot mix; incompatible people or ideas	形影不离	body and shadow never part	always together, inseparable companionship
like a moth to a flame	attracted to something dangerous or unhealthy	志同道合	same ambition, same path	like— minded individuals
like ships that pass in the night	brief encounter, then separation	默契十足	perfect tacit understanding	complete mutual understanding
like a shadow	always present; inseparable follower	举案齐眉	lift tray to eyebrow level	mutual respect in a couple
as irritating as sand in your shoe	constantly annoying companion or presence	情深似海	love deep as the sea	deep affection or romantic bond

This section investigates similes in English and Chinese that describe interpersonal relationships, degrees of closeness, compatibility, or conflict. Such expressions reflect culturally specific values surrounding human connection and social harmony. In English, similes often follow the structure like + noun phrase or as + adjective + as + noun, such as “like oil and water” or “as irritating as sand in your shoe.” These clear, formulaic structures contribute to the accessibility and vividness of the expressions.

Chinese similes frequently appear as fixed idiomatic phrases or four – character expressions, such as 志同道合 and 情深似海. These idioms often encapsulate complex relational dynamics within compact, culturally charged imagery, reflecting the Chinese literary tradition of concise and meaningful expression.

The English simile “*like oil and water*” represents incompatible relationships, using the physical separation of these substances to symbolize

irreconcilable differences between people or ideas. Similarly, “*like a moth to a flame*” illustrates dangerous attraction through the insect’s fatal attraction to fire, while “*like ships that pass in the night*” poetically captures fleeting connections. The comparison “like a shadow” denotes constant presence, which can imply either devotion or intrusion, and “as irritating as sand in your shoe” expresses persistent annoyance through everyday discomfort [15, 490p.].

Chinese expressions employ distinct imagery to convey relationship dynamics. The idiom 形影不离 – *xíng yǐng bù lí* – compares inseparable bonds to an object and its shadow, emphasizing steadfast companionship. 志同道合 – *zhì tóng dào hé* – describes ideal partnerships through shared goals and values, reflecting Confucian ideals. 默契十足 – *mò qì shí zú* – captures intuitive understanding between individuals, highlighting the cultural value placed on unspoken connection. The historical phrase 举案齐眉 – *jǔ àn qí méi* – symbolizes marital harmony through ceremonial respect, and 情深似海 – *qíng shēn sì hǎi* – uses the ocean’s depth to represent boundless emotional attachment.

These linguistic comparisons reveal cultural differences in conceptualizing relationships: English similes often draw from observable natural phenomena to express conflict or transience, while Chinese idioms typically emphasize harmony, mutual understanding, and enduring bonds through philosophical and nature-based metaphors. Both traditions employ concrete imagery to articulate abstract relationship concepts, but with distinct cultural priorities – Western expressions frequently highlight individual experiences, whereas Chinese phrases often stress interpersonal unity and shared virtue.

Conclusion

While analyzing the works of Kazakhstani and foreign scholars who have studied similes in English and Chinese, defining the concept of the human image, and providing a structural-semantic classification of similes related to the human image and by analyzing and examining them through examples, we have noticed that the results show that despite the phonetic differences between words and sentences in these languages, there are common patterns in how emotions and thoughts are represented. Both English and Chinese serve as mirrors for distinct cultures, and while the similes in these two languages describe different cultures and reflect the worldview of their speakers, the shared structure of human thinking becomes clearly visible. This demonstrates that the roots of humanity are not distant from one another, even if they come from different parts of the world.

This research systematically categorizes human image similes in English and Chinese into six thematic-semantic groups. For each category, we developed comparative tables detailing both literal interpretations and figurative meanings. Our comprehensive analysis examined these similes through multiple lenses: their thematic classification, structural composition, semantic layers, and cultural-linguistic significance.

The findings reveal that while English and Chinese similes often share similar

structural frameworks, they frequently diverge in semantic content and cultural associations. These differences highlight language's role as a cultural prism, with each language's similes embodying distinct value systems, philosophical perspectives, and aesthetic sensibilities. English expressions typically feature concrete imagery from nature, fauna, and material objects, whereas Chinese counterparts predominantly utilize established idioms, historical references, and culturally specific symbolism.

This study's outcomes provide meaningful resources for language educators, cross cultural researchers, and students of comparative linguistics. Additionally, it enhances our comprehension of how figurative language serves as a medium for expressing cultural identity and human cognition across diverse linguistic landscapes.

REFERENCES

[1] Definition of the idiom “A heart of stone” in Merriam-Webster dictionary <https://www.merriam-webster.com/dictionary/a%20heart%20of%20stone> 17.01.2024 [in Chi.]

[2] Definition of the idiom “As old as the hills” in Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/as-old-as-the-hills> 17.01.2024 [in Chi.]

[3] Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo yazyka [A Course in Modern English Phraseology] – Moscow, 1996. – 381 s. [in Rus.]

[4] Odintsova M.P. Vmesto vvedeniya: K teorii obraza cheloveka v yazykovoi kartine mira [Instead of an Introduction: On the Theory of the Image of a Person in the Linguistic Worldview] // Yazyk. Chelovek. Kartina mira: lingv. antropologicheskie i filosofskie ocherki (na materiale russkogo jazyka) [Language, human, and Worldview: Linguistic Anthropology and Philosophical Essays (Based on the Russian Language)]. – Omsk, 2000. – Part1. – S.8-11. [in Rus.]

[5] Maslov V.A. Lingvokulturologiya [Linguoculturology] – Moscow: Akademiya Publishing Center, 2001. – 208 s. [in Rus.]

[6] Fedoseeva N.S. Funkcionalno-semanticheskoe pole sravneniya sovremennom nemeckom yazyke [Functional and Semantic Field of Comparison in Modern German]. – Nizhny Novgorod, 1997. – 17 s. [in Rus.]

[7] Konyrov T. Qazaq teńeyleri [Kazakh Similes]. – Almaty: Mektep, 1978. –192b. [in Kaz.]

[8] Agabekova B.N. Áǵylshyn jáne qazaq tilderindegi frazeologialyq teńeylerdiń ulttyq mádeni sıpaty [The National and Cultural Characteristics of Phraseological Comparisons in English and Kazakh] – Almaty, 2010. – 14 b. [in Kaz.]

[9] Wang Xiao qin. Bi yu he xi yu [Similes and Phraseological units] – qytaı ádebi forýmy. 2008, – №5. – 118-119 ye. [in Chi.]

[10] 人生如梦— Rénshēng rú mèng— Chinese Classical Studies and Complete Collection of Idioms [han yu guo xue, cheng yu da quan]. <https://www.hanyuguoxue.com/chengyu/ci—1a6d6db749> 17.11.2024 [in Chi.]

[11] Mirsaetova L.A. Obraz cheloveka vo frazeologicheskoi kartine mira v tatarskom yazyke (sopostavitelno s russkim yazykom) [The Image of a Person in the Phraseological Worldview of the Tatar Language (in Comparison with the Russian Language)]. – Ufa, 2004. – 20 s. [in Rus.]

[12] Yerekhanova F.T., Zhusubalina Zh.M., Nurekeshova G.R., Zhorabekova A.N. About comparative analysis of phraseological expressions between Kazakh and English languages //Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL, series philological sciences, – Almaty, 2024. – №4 (75) vol., – Pp. 304-321.

[13] 冷静如水 – lěng jìng rú shuǐ Modern Chinese Dictionary [Xian dai hanyu cidian] – Sichuan, China, 2019. – 493p. [in Chi.]

[14] 花容月貌 – huā róng yuè mào Chengyu dacidian. Zuixin xiudingban [Latest Revised Edition of the Dictionary of Chinese Idioms]. – Shangwu yinshuguan, 2019. – 459 p. [in Chi.]

[15] Oxford student's English- Chinese dictionary. Second edition. – Sichuan, China. Sichuan Sishu press, 2019. – 590p. [in Chi.]

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ АДАМ БЕЙНЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ТЕҢЕУЛЕРДІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ— СЕМАНТИКАЛЫҚ КЛАССИФИКАЦИЯСЫ

*Токтарбек К.¹, Жуманбекова Н.З.², Жылқыбекұлы Б.³

*^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана, Қазақстан

³Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университет, Көкшетау, Қазақстан

Аңдатпа. Салыстырмалы лингвистикалық зерттеу туыстық қатынасы жоқ тілдердегі фразеологиялық жүйелердің әмбебап және мәдени спецификалық белгілерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Осы тұрғыда мағынасы күрделі әрі көпқабатты болып келетін фразеологиялық бірліктердің бір түрі- теңеулер лингвистикалық әрі мәдени тұрғыдан терең талдауды қажет етеді. Бұл зерттеу ағылшын және қытай тілдеріндегі адам бейнесіне қатысты теңеулерді олардың рәміздік және сипаттамалық қырларына мән бере отырып қарастырады. Мұндай теңеулер адамның сыртқы белгілерін, мінез- құлқын, эмоциялық жағдайын және әлеуметтік әрекетін бейнелейді. Мысалы, ағылшын тіліндегі «*as quick as lightning*» теңеуі өте жылдамдықты білдірсе, қытай тіліндегі 浑身是胆 (*hún shēn shì dǎn*)— батылдық пен ержүректілікті сипаттайды.

Зерттеуде салыстырмалы, сипаттамалы және қарама- қарсы талдау әдістері қолданылып, адам бейнесіне қатысты теңеулердің тақырыптық-мағыналық түрлері анықталып жіктеледі. Отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, теңеулер алты негізгі топқа бөлінді: (1) мінез- құлық және ақыл- ой қабілеттері, (2) дене жағдайы, (3)

сырт келбет, (4) өмір сүру және әрекет, (5) эмоциялық күй, (6) әлеуметтік қарым- қатынас.

Зерттеу нәтижелері ағылшын және қытай тілдеріндегі адам бейнесін сипаттайтын теңеулердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсетеді. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл жұмыс салыстырмалы лингвистика, когнитивтік семантика және мәдениеттанулық лингвистика салаларына үлес қосып, теңеулердің құрылымдық тақырыптық- мағыналық жіктемесін ұсынады.

Практикалық тұрғыдан, бұл зерттеу тіл үйренушілерге, аудармашыларға және оқытушыларға ағылшын және қытай тілдерінде теңеулерді мәдениетке сай, дұрыс қолдануға көмектеседі.

Тірек сөздер: салыстырмалы-салғастырмалы фразеология, фразалар, тақырыптық-семантикалық классификация, тұрақты тіркестер, ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулер, қытай тіліндегі идиомалар, лингвомәдени ерекшеліктер, адам бейнесіне байланысты теңеулер

ТЕМАТИКО- СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УСТОЙЧИВЫХ СРАВНЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ОБРАЗОМ ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И КИТАЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

*Токтарбек К. ¹, Жуманбекова Н.З. ², Жылқыбекұлы Б. ³

*^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

³Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Абстракт. Сравнительные лингвистические исследования играют важную роль в выявлении как универсальных, так и культурно специфических черт фразеологических систем неродственных языков. В этом контексте сравнения разнообразность фразеологических единиц со сложной и многослойной семантической структурой требуют глубокого лингвистического и культурного анализа. Настоящее исследование посвящено сравнительному анализу сравнений, связанных с образом человека в английском и китайском языках, с акцентом на их символическое и описательное значение. Эти выражения передают различные аспекты внешности, характера, эмоций и социального поведения человека. Например, английское сравнение «*as quick as lightning*» метафорически обозначает высокую скорость, тогда как китайское выражение 浑身是胆 (*hún shēn shì dǎn*) описывает человека как «полного отваги и храбрости».

В исследовании применяются сравнительный, описательный и контрастивный методы для выявления и классификации тематико-семантических типов сравнений, связанных с образом человека. На основе анализа работ отечественных и зарубежных учёных сравнения классифицируются на шесть основных групп: (1) характер и интеллект,

(2) физическое состояние, (3) внешность, (4) жизнедеятельность, (5) эмоциональное состояние, (6) социальные взаимоотношения.

Результаты исследования выявляют ключевые сходства и различия в способах выражения человеческих характеристик в английских и китайских сравнениях. Теоретическая значимость работы заключается во вкладе в развитие контрастивной лингвистики, когнитивной семантики и лингвокультурологии посредством системной тематико— семантической классификации сравнений.

Практическая ценность исследования заключается в том, что оно может быть полезно для изучающих английский и китайский языки, переводчиков и преподавателей, помогая им лучше понять и корректно использовать сравнения в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: с сравнительно-сопоставительная фразеология, фразы, тематико-семиотическая классификация, устойчивые сравнение, идиомы китайского языка, сравнения в английском и китайском языках, лингвокультурные особенности, фразеологизмы, связанные с образом человек

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Toktarbek Kaniya – 3rd-year PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2757-9687>, e-mail: hania_23@mail.ru

Zhumanbekova Nurkesh Zeynullovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Philology, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-5544-5643>, e-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz

Zhylybekuly Bekkozha – Candidate of Philological Sciences, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>, e-mail: bekhoja_astana@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Токтарбек Кания – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, филология факультеті Шетел филологиясы мамандығы 2 курс докторанты, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2757-9687>, e-mail: hania_23@mail.ru

Жуманбекова Нуркеш Зейнулловна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-5544-5643>, e-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz

Жылқыбекұлы Бекқожа – Л.Н. Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті филология ғылымдарының кандидаты, Көкшетау, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>, e-mail: bekhoja_astana@mail.ru

Информация об авторах:

Токтарбек Кания – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, докторант 2 курс, филологический факультет, специальность: иностранная филология, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2757-9687>, e-mail: hania_23@mail.ru

Жуманбекова Нуркеш Зейнуллоевна – кандидат филологических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-5544-5643>, e-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz

Жылқыбекұлы Бекқожа – кандидат филологических наук, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>, e-mail: bekhoja_astana@mail.ru

ӘОЖ 81'1-027.21

XFTAP 16.21.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.021>

THE GENDER CONCEPT "KYZ" IN THE KAZAKH, BASHKIR, TATAR, UZBEK LANGUAGES

Shokym G.T.¹, * Burankulova E. T.², Sarbassova A. E.³

^{1, *} ^{2,3} Aktobe Regional University named after K. Zhubanov
Aktobe, Kazakhstan

Abstract. The aim of the present paper is getting to know a person from a linguistic point of view. The interdisciplinary branch of science that studies this social function of language is gender linguistics. A comparative method is used in investigating the concept of "kyz".

One of the topics in gender linguistics that needs to be studied today is the concept of "kyz". The purpose of the article is to identify the role and place of girls in the life of society, national culture in the linguistic and cultural direction of the linguistic data characterizing it, to explain the lexico-semantic, conceptual content of the concept of "kyz" in terms of the level of knowledge. The conclusions of the research work are based on the results of a gender-based study of the concept of "kyz" in Kazakh, Bashkir, Tatar, Uzbek related Turkic languages.

The findings of this study will contribute to theoretical research and practical development in the gender linguistics.

One of the most pressing problems in gender linguistics is the study of masculine, feminine, masculine, feminine concepts in this language. The study of gender concepts makes it possible to reveal the versatility, scale of the concept of gender. The theoretical significance of this study is determined by the concepts formed on the basis of stereotypical manifestations of the phenomenon in the language and are closely related to the culture of the population in the language under study. Cultural features play an important role in the formation of male and female gender concepts.

The practical significance of the work is that the results obtained can be used in the perception of a man and a woman between different peoples, these concepts are found in every culture, that is, they are universal and unique at the same time.

Keywords: gender, concept, language picture of the universe, girl, woman, gender concept, gender linguistics, national

Introduction

The theme of women was one of the most important issues both in which society and in what era. In Russian gender linguistics, the study of male and female concepts is a problem that is being seriously touched upon. Since these

concepts are fundamental in the National conceptosphere, scientists are paying attention to the study of gender concepts. Russian scientists (A. P. Timonina, V. V. Vasyuk, Z. V. Cherkasova, L. M. Bahaeva, etc.) study gender concepts in English, French, German, Russian, Kabardino-balkarian Chechen, etc. The study of gender concepts is aimed at revealing the versatility and scale of the concept of gender. Scientists pay attention to the importance of taking into account the linguistic picture of the world in the study of concepts. Male and female gender concepts are universal and unique concepts found in every culture. Gender concepts are studied on the basis of proverbs, idioms, literary works, media materials.

In addition, large-scale research on the concept of a woman in Russian gender linguistics is the contribution of A.V. Kirilina. As a result of the paremiological analysis, he revealed the concepts of “man”, “woman”, “husband”, “masculinity”, “femininity”, “husband”, “wife”, “fatherhood”, “motherhood”.

In foreign studies, the image of a “girl” “moves only within the concepts of” Woman”, “Beauty”. G. Shokym, a scientist who has conducted serious research in Kazakh gender linguistics and made a significant contribution to the development of this area, reflected in the concept of a girl the initial concept – the image of a girl, revealed in continuity with metaphysical concepts of beauty, youth, love; described the intermediate concept – the image of a bride, systematized by national cultural cognitive information; the final concept – embodied in the image of a mother, showed that universal value reflects a set of mental knowledge based on national identity.

If we analyze the concepts related to the concepts of women in the Kazakh, Uzbek, Bashkir and Turkish languages, a woman has always been considered the bearer of a baby, the beginning of all warmth, the breath of life and the basis of the family. The language units that characterize a woman were named baby, girl, bride, spouse, wife, sister-in-law, daughter-in-law, partner, mother, grandmother, old woman.

Materials and methods

In the course of the study, methods of descriptive, semantic, ethnolinguistic, cognitive analysis, systematization, grouping were used from a diachronic-synchronous point of view. As part of the study, historical and cultural materials were collected, etymological interpretations, ethnolinguistic analysis were carried out. By comparing the Kazakh, Bashkir and Tatar languages, their similarities in linguistic history and culture were shown.

Results and discussion

Etymology and expression of the word “girl” in other Turkic languages. All the customs of any people related to a girl are reflected in the language from various nominative names, especially phraseology, proverbs and parables. Using stable phrases found in the phraseological Dictionary of the Kazakh language,

we gave a definition and analysis of each stable phrase. First, we focused on the origin and meaning of the word girl.

It is true that we look for the roots of the Kazakh language and Turkic languages in general in stone symbols written in the VI-VIII centuries. In the monuments of Orkhon-Yenisei, the word “girl” is found in the meaning of this day, in the Turkic language - “GIZ” - girl. We also paid attention to the work of Mahmud Kashkari. In his scientific Heritage “Dictionary of the Turkic language” (“Diwani lugat at-Turk”), consisting of three books, the scientist typed all the information related to Central Asia and Kazakhstan. Diwani lugat at-Turk” is a heritage written in the XI century in the Karakhan era. This work contains the following meanings related to the word “girl”: girl – precious (1, 315-9; AR. 274-4); girl – servant woman (1,315-11; AR. 274-6); girl – girl. (1. 315-12, 277-27; AR.274.235-13). From this it can be seen that the word “girl” has several meanings [1]. In this dictionary, the Kazakh version is given, such as “mother”, “sister-in-law”.

M. Kashkari’s Dictionary uses the words “my daughter, EV’s daughter (House Girl, the girl sitting at home), yinyshy girl (grown-up girl)” for the word girl, and “this word is used for purchased maid girls, just as it is used for FREE girls. In Asil, a girl means a girl who is not married, who is not a stranger,” explains [1, p.95].

Examples from the ancient Turkic language: Urun kumus kyz-kudyz egirtebi кел буunsuz kelurt - white silver kyz-forty valuable precious property was coming without counting.

And in the dictionary of Kutyb’s poem “Khusrau U Shyryn”, written in the XIII-XIV centuries in the study of A. Ibatov, the word “girl” is found [3]. In the work of the scientist A. Kuryshzhanov, creating a dictionary of written monuments of the Middle Ages “Kitabi – medjumchi”, the word “girl” is found in this written relic. From it you can see that the girl – doch, devushka; girl oglan – devushka; girl-sister - sestra in the meaning, that is, in the unchanged form of the meaning of the word “girl” in the modern Kazakh language [2, p.56].

In the work “history-I Rashidi”, which covers several centuries from the XIV to the middle period of the XVI century, it can be found that the meanings “girl”, “beauty”, “Lady”, “Begim” are given [3, p.87].

In the Kazakh Soviet Encyclopedia, “kyz” is the Kazakh name for the star of Alcor. Today it is doubled with the word” girl”, giving the meaning of” girl-fortieth”, that is,” girl children”. In general, the word “girl” in modern Kazakh has the following meanings:

1. woman child, baby.
2. a girl who is not married.
3. the human being who is about to add attention to the guy, the bride.

Well, if we consider the meaning of the sexual – logical opposite of the word” girl”: a girl is a fellow, a girl is a boy [3, p.89].

In the dictionary of the Kazakh literary language,”kyz” is 1. a female baby

of the same sex. woman child. The woman gave a birth. 2. a girl who has reached puberty; a girl.

If we consider further the etymology of the word "maiden", then in the historical work "data on Kazakhs in Chinese historiography", "girl" (giası) is a word used instead of "Princess". From time immemorial, the Daughters of the Khan-Tsarist, noble families were called "Girls", and the Daughters of the black people were called "forties" [2, p.75].

For example: siz khannyn Kol-kanaty (Nogai), - Eki kanaty Eki uvylyna beredi. "You are the hand of the Khan," he said, and handed two wings to his two sons. It is necessary to take into account all the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan. You are two legs of the Khan," he said, and handed the two daughters two ankles. "I don't know," he said.)- We are going to train women and girls to increase motorized fishing vessels. Ergya kaitarylyred burungu kyz (karaim) gets a big girl to marry. A variant of the word girl in the Chuvash language in the form of her is the use of the sound p in the colloquial language instead of the sound in other Turkic languages. Because as coincidences that distinguish the Chuvash language from other Turkic languages, Turkologists refer to the compatibility of sh, s-l, z-r, and this issue is also used in the nature of the criterion that distinguishes the Bulgar group from other languages. An example of this is the use of the words Buz/Muz/Boz in other Turkic languages in the form of par, kaim/kazın/Birch in the Chuvash language in the form of Khuran, kız/Kış, Khel, esik/yeshik in the form of alak, Bes/Besh in the form of Bel. Although the word Maiden has the same meaning in all Turkic languages, it is used in Tuvan in the meaning of "female" (kys Boru - female wolf, kys adyg - female bear), and the meaning of girl (doch) is given by the word uruu. The word uruu is based on the ancient Turkic word Uru (Rod, plemya, rodstvo) [3, 17-18].

We also find similar patterns of gender asymmetries in the Bashkir language. In the minds of the people, various names have been formed, which include the age of the girl and the stages of getting married and getting married: usken girl – a girl of adulthood, etken girl – a mature girl, a girl – a girl, keieuge birerlek girl-a girl. If a girl does not marry at the age of adulthood, then she is classified as an old girl, a ulytyrp girl (a girl who remained sitting). After marriage, the adult small Katyn (wife, spouse, spouse) expressed his old age under the names Ebey, karsyk [4, p.347].

In Tatar proverbs, the term girl is used in two meanings: 1) Girl Boy, 2) young girl and old girl (Kart (ukyrhan) girl). "Unaltida kyz — Soltan, unshidede kyz — Chulpan, egermede — golbostan" (sixteen kyz – Sultan, thirteen – sholpan, twenty – Gulstan), they equate girls to a queen, stars, a flower garden. And the marginal attitude towards old girls can be seen in the Tatar equivalent of the proverb "sit down girl finds a place", which is also found in the Kazakh language, in the proverb "Utyrgan kyz urylny bulyr" [5, p.15].

Upbringing of a girl

The Kazakh people consider it a personal duty to say "let the strap be

strong” when one child comes into the world, not only the family from which this child came, but also the whole village, people, relatives and relatives. If a boy was born:

“The wind’s blowing.”,

Let the horse play a man.

Kiss The Sun on the forehead and have plenty of intelligence! –

he wishes you good character, good qualities. Well, if the child who was born is a girl, then:

– The face shines like the Moon,

Let it be an example for the village.

You will be able to see the world through your eyes. – He wishes her to be smart, educated, beautiful and artistic. This is respect and good wishes for the mother, who brought a new generation to life, and for the child, who first opened the doors of life. Also, friendship and prosperity between people are an example that increases unity. Tatar Proverbs put a boy above a girl as a procreator, heir, owner of the House. IR Bala unbishe (çi hujasi/

Thirteen years-the owner of the family/; Kiz tapkanga AI Tugan, ul tapkanga КҺн Tugan /When a girl is born-night is born, when a boy is born – the day is born/). In the Tatar people, it can be seen that a girl is closer to her parents than a boy from the proverb: “Uly yesterday-Urta Bai, Kyzy yesterday - KRED Bai” (a boy is a middle-rich man, a girl is a red – rich man). Now let’s start with the image of a girl in these divisions.

The girl is a fragile and strong, strong, balanced and strong – willed person. The catchphrase” We raise a nation by raising a girl” says that raising a girl affects the entire nation as a whole. The proverb” to touch a girl from forty houses” contains the meaning of the honor of a girl, the honor of the environment in which she grew up. By the way, the Kazakh people paid a lot of attention to the upbringing of a girl who will become a future wife and mother. She was brought up in advance, preparing for personal life and adapting it to marriage. At the time of marriage, he kept different customs and traditions for the girl. The same traditions enrich our vocabulary through phrases in our native language. All the customs of the people regarding the girl were reflected in the language from various nominative names, especially phraseology. The girl is an unmarried girl who sits on the right in her father’s House. In Kazakh life, a girl continues to be called a girl, a girl, even until she reaches adulthood. Even in old age, according to tradition, a woman who came to the people of Turkin does not have a maiden name [6].

The girl who is in the House of her father is a guest, she is dressed appropriately and gives her a place on the right side until she is married. If the gathering between the villages goes to the wedding, then the girl is with her sisters-in-law and does not lose sight. Usually in the house where the wife gave birth, the villagers ask if she is a “boy” or a “girl”. If it is a girl, then with an allusion they say “lay down the table”, and if it is a boy, they say “shave the

horse”. According to the rules of etiquette, a girl is a field, her fields are wide, her cord is strong, her age is long, she expresses a desire to be straight. The girl is initially raised by a family with her mother’s brother. He is brought up differently than a son. Both the clothes and the game he plays will be different from the boy. The girl often prefers to play with dolls, imitating her mother. Both speech and behavior look different from the boy. Thus, a girl who is home-raised by her mother’s Brother begins to socialize, and her gender differences become apparent as a game Child. The Kazakh people affectionately called her “Kyzyl Gulim”. While playing dolls, a girl becomes attached to needlewomen, embroidery, lace weaving, from time to time she gets involved in such light activities as playing the ball, bringing water, setting the table, increases the skills and flexibility necessary for household chores, but in folk education, she never puts a girl in the household from early to late. The Kazakh people pay special attention to the upbringing of girls. From an early age, a girl is brought up in accordance with the requirements of society, getting acquainted with ethical standards and rituals related to women. He gets involved in household chores and is taught to work by imitating adults. . The girl fully mastered such types of farms that require special training by involving her in such works as felting, sewing clothes, weaving carpets and cobwebs, making furs, making worms, shaking oil, brewing Sakar. Common to many Turkic peoples is “the bullet that the father saw zhonar, the tone that the mother saw”... the proverb refers to the upbringing of this child. The girl gets used to the household chores of milking sheep, learning rope times, weaving carpets, embroidery, pouring tea for guests, etc. One of the first researchers of the Kazakh region A. I. Levshin noted that Kazakhs pay special attention to the upbringing of girls, emphasizing that Kazakhs from an early age adapt to the education of girls, teaching various crafts, carving, lace weaving, cooking. Although similarities prevail in the picture of consciousness and world thought of each people, there are also enough differences. Ideas about a man and a woman who have common, dominant similarities with the Kazakh, Uzbek, Bashkir and Turkish nationalities:

- Proverbs that put a man above a woman and value their leadership qualities;
- Proverbs and sayings that characterize a woman as a foster mother and a respected mother;
- Proverbs that make a man succeed, make him understand that the wise and guardian is a woman. Proverbs and sayings about a woman, reflecting the ancient culture and way of life of the Kazakh people, were formed and widespread among the people.

Proverbs describing the image of a girl as a daughter-in – law after marriage: “daughter – in-law zhaksyn keregesi Altyn”, “daughter-in-law who came to a good Village, daughter-in-law who came to a bad village”, “if the daughter-in-law touches the roof of the sky”, “from the feet of the daughter-in-law, from the shepherd’s stick”, “from the soil of the mother-in-law of the daughter-in-law”. In this proverb common to the Tatar People” daughter, I will tell you, daughter-in-

law you listen / daughter-in-law, Sina Aytam, kylenem, sin listen”, you can see that the Turkic peoples adhere to similar principles in the upbringing of girls. In the Kazakh people, girls participated in competitions among girls in order to demonstrate their upbringing, education, artistry, and business skills among girls, that is, when a girl reaches the age of 13. “Smart, educated girl” refers to girls who manage all good and bad deeds with intelligence, are a formidable enemy, complex disputes, wild forces with intelligence, shackle with knowledge, show their intelligence and knowledge to the general public, do not trample on their dignity and honor, respect their mother’s language, respect their traditions, love for Prosperity, the beauty of the village, the pride of the country. Such girls are imitated by all the girls in the village and strive to take an example from them. A girl is an adult, brave girl. As a girl, a girl rises to a new social stage and joins the category of adults, in this regard, the requirements and responsibilities for her will also differ. In the dress and behavior of a girl, sexual characteristics (gender characteristics) are clearly changed. Kazakhs treated them with a special treat when the girl grew up in the House. In the Kazakh environment, the sisters-in-law were affectionately called” yerkaim”,” botashim”,” shashbauly”,” kulikoz”, explaining the secrets of life and the peculiarities of interpersonal relations, preparing them for future domestic life. In addition, she was able to give Kazakh girls unusual names: Sulushash, Altynshash, Karashash, Aisulu, Nursulu. The reason for naming such names was that girls, whether beautiful or artistic, were equated with the moon and the sun. In the end, the girl was a future mother, the family’s breadwinner was even the mother of a tribal country, so her upbringing, human dignity, beauty of the soul, flexibility in the peasant were a great duty for her environment, for her parents. “I don’t know,” he said, “ but I don’t know what to say.” The betrothed also paid great attention to the environment in which the girl came, saying: “what she sees in the nest, she gets in flight”, “see her mother and take her daughter”. So, a girl is a girl with a voluptuous character, who knows right and left, who has a noble, silky character, who respects the eldest and the youngest [7, p.4].

In the ancient Kazakh Society, a girl grows up not only as a daughter of one shanyrak, but also as a daughter of several families, villages that are very close in kinship. In this regard, the girl’s upbringing is not in the framework of the upbringing of only one shanyrak, but in the upbringing of a family, a village. In contrast to the boy, the girl is cared for, nurtured, and raised freely. The girl, growing up as a game child in her mother’s brother, over time becomes especially close to one of her sisters-in-law. In the end, it turns out that he is in love with his beloved sister-in-law, who is close to him. A girl who grows up is not deprived of her relatives, brothers and sisters, relatives of the village brothers, either in sight or in fun. While respecting the girl, she teaches the ways of manners. The village is a dynasty, the girl who raised alpeshtep is the pride, honor of this country, and the beauty of the country is considered when the girl grows up. Girl beauty

If a girl grows up, the beauty of the country, flowers – grows up, the beauty

of the earth”, as they say, first of all, the girl immediately catches the eye. The desire for beauty, grace, beauty is a characteristic feature of the original natural nature and nature of human beings.

The girl is usually characterized by beauty and Grace. The vast majority of regular phrases glorified the beauty of the girl, her soul, feelings, manners of behavior: smiling eyes, kuralai eyes, pen eyebrows, oblique eyebrows, sour mouth, thimble mouth, Apple Face, money forehead, bronze hair, white throat, twisted waist, as if Barking in the mouth, exchanged eyes for Jamal, shot palate, like a choir girl, beautiful as a moon, clean as a moon, bright as the sun, eyes under eyelashes, filtered, serious girl, twelve not a single flower opened, Naz showed, etc. Open face, money forehead, smile eyes, thimble mouth, oblique eyebrows, elegant chest, double Apple smile eyes, round neck, Apple neck, white throat, straight shoulders, kipsha waist, delicate waist, bronze hair, twisted waist, wrist curls, etc. Also, a special aspect of the girl's beauty is assessed by the quality of fine language, manners of speech, fat character, cheerful disposition, open character, dexterous speech, etc. These symbols are the light of the inner world, the soul of a girl's beauty in the people's minds. The next group of gender idioms personified the girl in the image of a girl, a bride (a guy's beloved, a walking girl). The Kazakh girl was decorated, styled, pampered, raised freely and taught various arts. Therefore, in gender Proverbs, great importance is attached to the upbringing of a girl. For example: a girl to her father-a star, a mother-The Sun; If a flower grows-the beauty of the Earth, if a girl grows – the beauty of the country; my daughter-in-law will tell you, my daughter-in-law, you listen; a girl is forbidden from forty houses, a guard from forty houses; a girl is cheerful; a healthy girl from Gossip; From Proverbs and sayings like a polite girl looks beautiful, we will be imbued with the image of a charming, beautiful, polite girl, and we will learn about the gender aspects of National Education. In the Kazakh people, in relation to a beautiful girl and a woman, there are analogies like a Fox rolling in a snow, like a hammer, like a squirrel, like a squirrel, like a white antelope, like a fire, like a feather, like a tulip, like a peeled egg, like a Reed, the same as the moon and the sun, like a white deer, like a quday swimming in a lake, like the blue of a swan, etc. All of the above parables reflect the worldview of the Kazakh people, their outlook on life, their taste for beauty. The beauty of a woman is created as a result of association with various objects, phenomena associated with the daily life of the Kazakh people, their way of life, and their likeness. The Tatar people also compare the beauty of their daughters with nature. For example, a girl's face is like the light of the Moon (Moon Nur), like the light of the sun (koyash Nur), an Apple's face (Apple bit); black curly hair (bvdrae Chech), eyebrows like the wings of a swallow (kyigach Kash; Kashi-Kuze kyelgan; Karakash), a beauty like a Sulyk (Su svlegedei Zifa buily), a thin waist (nechke bil); sweet as candy (pull out yotarlyk Guzel). In addition, in the Tatar language, parables such as oymaktay mouth (avyzy uymak Kebek), Pearl teeth (teshe engedei), cherry lips (Irene chiyadei), Willow shikty (Bue Zifa Yash

Tal Kebek) are used to show the beauty of a girl. By the way,” the beauty of the girl is the hair, the beauty of the hair is the hair”, the Kazakh people especially considered and respected hair as not only a sign of beauty and culture, but also a special gift from God, given to women. “A girl came out of the White House with a smile in her eyes, combed her hair for ten days and braided it for five days,” the song added. In addition, our ancestors, sages, said that “hair has clothes”, did not lead girls naked and did not throw a strand of hair anywhere. Similarly, the Tatar people have a proverb “Khatynnarnits zinnete – chachlere” (female beauty – hair). In Tatar proverbs, in addition to the external beauty of the girl, the beauty of her inner soul is also touched upon. In Tatar linguistic cognition, beauty is measured by the moral qualities of a woman. External beauty is a gift of nature, and inner beauty has a deep meaning: Khatyn-girl bizekten da bigrak edep-nezaket bizi (the beauty of a girl is not an expensive decoration, but upbringing) [8, p.180].

A beautiful girl in Bashkir literature has black dark eyebrows (“Salimakai”), long eyelashes (“Kusbika”), shaggy height (“Pustil yeget strelu”), strands falling below the waist (“Argayash”). The girl’s body is compared to the stem of a reed, such as “her fingers are like reeds, her nails are silver” (“Bibikainur”). “Uyalgan kyzan-uyalgan Kyz yakshy “ in bashkurt makalyk ademi kyzdan tarbieli Kyz zhaksy ekendigin. In the tanyim bashkurt halykynyn kyzylygy baka danyn kasiyettermen. Kyz ushin en basty kasiyetlerin biri Akyl (akyl). “A beautiful girl – for her eyes, a smart girl – for her heart “ (Ademi kyz ko3ge3 Gana, akyl dy Kyz zhanga dauy) [8, p.184]. The Kazakh people, who came as a girl – a stranger, a girl – a guest, from the very birth of a girl, collect their creation, say it in advance, prepare the girl for marriage, to become a married man. Some of the proverbs related to the girl in our language stem from the gender image of the girl-bride. Let’s say, a girl is a field; if a husband comes, the girl does not get married; a girl gets acquainted, she settles if she does not get acquainted; a girl passes by the glory of her grandfather, a girl passes by the glory of the fabric; a girl is a guy, a lot of kumys; even if she is a Girl Without A Bride, there is no girl without a bride.

As can be seen from the examples given, from the stable phrases formed in the concept of the people, one can distinguish the gender image of a girl, different from others, as a girl – beauty, a girl – girl, a girl – bride [9, p.24].

The theme of women was one of the most important issues both in which society and in what era. In Russian gender linguistics, the study of male and female concepts is a problem that is being seriously touched upon. Since these concepts are fundamental in the National conceptsphere, scientists are paying attention to the study of gender concepts. Russian scientists (A. P. Timonina, V. V. Vasyuk, Z. V. Cherkesova, L. M. Bahaeva, etc.) are studying gender concepts in English, French, German, Russian, Kabardino-balkarian Chechen, etc. The study of gender concepts is aimed at revealing the versatility and scale of the concept of gender. Scientists pay attention to the importance of taking into account the linguistic picture of the world in the study of concepts. Male and

female gender concepts are universal and unique concepts found in every culture. Gender concepts are studied on the basis of proverbs, idioms, literary works, media materials.

In addition, large-scale research on the concept of a woman in Russian gender linguistics is the contribution of A.V. Kirilina. As a result of the paremiological analysis, he revealed the concepts of “husband”, “woman”, “husband”, “wife”, “wife”, “ottsofstvo”, “materiality”.

In foreign studies, the image of a girl “moves only within the concepts of” Woman”, “Beauty”. G. Shokym, a scientist who has conducted serious research in Kazakh gender linguistics and made a significant contribution to the development of this area, reflected in the concept of a girl the initial concept – the image of a girl, revealed in continuity with metaphysical concepts of beauty, youth, love; described the intermediate concept – the image of a bride, systematized by national cultural cognitive information; the final concept – embodied in the image of a mother, showed that universal value reflects a set of mental knowledge based on national identity [10, p.89].

If we analyze the concepts related to the concepts of women in the Kazakh, Uzbek, Bashkir and Turkish languages, a woman has always been considered the bearer of a baby, the beginning of all warmth, the breath of life and the basis of the family. The language units that characterize a woman were named baby, girl, girl, bride, bride, spouse, wife, spouse, mother, grandmother, old woman [11, p.357].

Conclusion

As the folk wisdom says, “the birth of a son is the growth of my generation, the birth of a daughter is the growth of my nation, “there is no doubt that the place of women in society is an urgent topic that needs to be studied and studied. In the modern world community, the issues of the role and place of women in society are always of interest to researchers. The leader of the nation N. A. Nazarbayev noted that “among the peoples of the East, in the Muslim world as a whole, one of the people who especially value women and cherish sisters is our Kazakh. Kazakh girls and mothers, with the flame of their hearts and mercy, only significantly strengthened the national sense, cultural and spiritual unity of the Kazakh people,” she assessed the place of Kazakh women in the family and society. Guided by the phrase “the nation is saved by the girl”, we tried to reveal the nature of the concept of “the girl” of the Kazakh language in comparison with other Turkic languages.

The concept of “girl” in the worldview of the Turkish peoples with the same traditions and roots is reflected in phraseological units, proverbs and sayings. “Girl” is the most sacred word. It is sacred that all mankind is descended from a girl: a girl becomes a daughter-in-law, a daughter-in-law becomes a mother, and a mother becomes a grandmother. Through these three, they raise generations and increase the ranks of the nation. Of course, a woman is a mother who carries all the best qualities of the nation-language, religion, customs, traditions, traditions

to her granddaughter, from her granddaughter to her great-granddaughter [12, p.134]. It is necessary to keep in line with the trends of globalization of the modern world, without losing the traditions and customs that have survived in the language folds of this people. Therefore, the study of the concept of “girl” in the world linguistic picture of the Turkic peoples remains one of the most important issues in the fields of linguistics, linguistic and cultural studies, gender linguistics. The main goal of the comparative study of Kazakh, Uzbek, Bashkir and Turkish Proverbs is to determine the world image of each person, national consciousness and culture, positions, customs, traditions, the place of men and women in them in the process of Social Development and collect comprehensive information about their social status.

REFERENCES

- [1] Qaşqari M. Türik sözdıǵı [Turkish dictionary]. – Almaty: Hant, 1997. – 590 b. [in Kaz.]
- [2] Qazaq tılınıñ túsındırme sözdıǵı [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Ğylym, 1986. – 560 b. [in Kaz.]
- [3] Keñesbaev I. Qazaq tılınıñ frazeologialyq sözdıǵı [Phraseological Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Ğylym, 1977. – 712b. [in Kaz.]
- [4] Fatyhova F.F. Gendernyj aspekt vozrastnyh kategorij v bashkirskom jazyke [The gender aspect of age categories in the Bashkir language] // Gender: jazyk, kul’turak kommunikacija: doklady pervoj mezhdunarodnoj konferencii. – M., 2001. – S. 347-351. [in Rus.]
- [5] Huzina Je.S. Reprezentacija gendernyh stereotipov v tatarskom jazyke (na materiale paremij i avtorskih aforizmov) [Representation of gender stereotypes in the Tatar language (based on paroemias and author’s aphorisms)]: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk Kazan’. – 2012. [in Rus.]
- [6] Üsenova N. Būrymdy qyz [Curly Girl]. <https://massaget.kz/blogs/16047/> [in Kaz.]
- [7] Sarybekova J.T. Būgingı kün tūrǵysyndaǵy qyz tārbiesimen ejelgi qyz tārbiesiniñ sabaqtastyǵy [The continuity of ancient girl education with girl education in the context of today] // Ūly dala arularynyñ Eurazia tarihyndaǵy rōli: halyqaralyq ğylymi konferensiasynyñ jınaǵy (5-säur, 2019 jyl). – Atyrau: «Inforservis» Baspa ortalyǵy, 2019. – B. 4-9. [in Kaz.]
- [8] Hakim’janova A.M. Gendernoe issledovanie konceptov «muzhchina» i «zhenshhina» V bashkirskih narodnyh liricheskikh pesnjah [A gender study of the concepts of “man” and “woman” in Bashkir folk lyrical songs] // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2015. – № 6 (48): v 2-h ch. Ch. II. – S. 180-184. [in Rus.]
- [9] Gubanova Je. S., Junusova G. M., Habibullina A. I., Miniahetov A. A. Sopostavitel’nyj analiz koncepta «krasota» v anglijskom, russkom i bashkirskom jazykah [Comparative analysis of the concept of “beauty” in English, Russian

The gender concept «kyz» in the Kazakh, Bashkir, Tatar, Uzbek languages and Bashkir languages] // Junyj uchenyj. – 2015. – №3. – S. 24-28. <http://yun.moluch.ru/archive/3/155/> 24.07.2019. [in Rus.]

[10] Şoqym G.T. Genderlik lingvistika negizderi [Fundamentals of gender linguistics]. Oqu qūraly. – Almaty: 2012. – 170b. [in Kaz.]

[11] Burankulova E.T. Gender stereotypes in Kazakh and Tatar lexis- paremiologic system // Qazaq bilim akademiasynyñ baıandamalary // Journal. – 2020. – №.2 (2) – B.355-362.<https://egi.kz/wp-content/uploads/2020/07/KAO-2-2020.07.07.2020.pdf> [in Kaz.]

[12] Shokym, G., Burankulova, E., Yessenova, K., Sarbassova, A., Yerzhanova, G., Bauyrzhan, N. Representation of the “kyz” Gender Concept in the Turkic Linguistics // Journal International Journal of Society, Culture and Language. – 2022. – Volume 10, Issue 1. – Pp. 125-134. // ISSN: 2329-2210 Publisher: Katibeh-ILCRG <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85127458710&partnerID=MN8TOARS//DOI:http://dx.doi.org/10.22034/ijscel.2022.543085.2467> http://www.ijscel.net/article_250834.html

ҚАЗАҚ, БАШҚҰРТ, ТАТАР, ӨЗБЕК ТІЛДЕРІНДЕГІ «ҚЫЗ» ГЕНДЕРЛІК КОНЦЕПТІСІ

Шоқым Г.Т.¹, *Буранкулова Э.Т.², Сарбасова А.Е.³

^{1,*,2,3} Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл жұмыстың мақсаты-адамды лингвистикалық тұрғыдан тану. Тілдің осы әлеуметтік қызметін зерттейтін пәнаралық ғылым саласы гендерлік лингвистика болып табылады. “Қыз”ұғымын зерттеуде салыстырмалы әдіс қолданылады.

Бүгінгі таңда гендерлік лингвистикада зерттеуді қажет ететін тақырыптардың бірі - “қыз”ұғымы. Мақаланың мақсаты-қыздардың қоғам өміріндегі, ұлттық мәдениеттегі рөлі мен орнын оны сипаттайтын лингвистикалық деректердің лингвистикалық және мәдени бағытындағы анықтау, “қыз” ұғымының лексика-семантикалық, концептуалды мазмұнын түсіндіру.білім деңгейі тұрғысынан. Зерттеу жұмысының қорытындылары қазақ, башқұрт, татар, өзбек тілдеріндегі “қыз” ұғымын гендерлік зерттеу нәтижелеріне негізделген.байланысты Түркі тілдері.

Бұл зерттеудің нәтижелері гендерлік лингвистиканың теориялық зерттеулері мен практикалық дамуына ықпал етеді.

Гендерлік лингвистикадағы өзекті мәселелердің бірі-осы тілдегі еркектік, әйелдік, еркектік, әйелдік ұғымдарды зерттеу. Гендерлік ұғымдарды зерттеу гендерлік ұғымның әмбебаптығын, ауқымын ашуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің теориялық маңыздылығы тілдегі құбылыстың стереотиптік көріністері негізінде қалыптасқан ұғымдармен анықталады және зерттелетін тілдегі халықтың мәдениетімен тығыз байланысты. Мәдени ерекшеліктер ерлер мен әйелдердің гендерлік тұжырымдамаларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы мынада: алынған нәтижелерді әртүрлі халықтар арасындағы еркек пен әйелді қабылдауда қолдануға болады, бұл ұғымдар әр мәдениетте кездеседі, яғни олар бір мезгілде әмбебап және бірегей болып табылады.

Тірек сөздер: гендер, концепт, ғаламның тілдік бейнесі, қыз, әйел, гендерлік концепт, гендерлік лингвистика, ұлттық

ГЕНДЕРНЫЙ КОНЦЕПТ “КЫЗ” В КАЗАХСКОМ, БАШКИРСКОМ, ТАТАРСКОМ, УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Шокым Г.Т.¹, *Буранкулова Э.Т.², Сарбасова А.Е.³

^{1,*,2,3} Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова
Актобе, Казахстан

Аннотация. Целью данной статьи является знакомство с человеком с лингвистической точки зрения. Междисциплинарной отраслью науки, изучающей эту социальную функцию языка, является гендерная лингвистика. При исследовании понятия “кыз” используется сравнительный метод.

Одной из тем гендерной лингвистики, которая нуждается в изучении сегодня, является понятие “кыз”. Цель статьи - выявить роль и место девушек в жизни общества, национальной культуре в лингвокультурологическом направлении по характеризующим ее лингвистическим данным, объяснить лексико-семантическое, концептуальное содержание концепта “кыз” с точки зрения уровня знаний. Выводы исследовательской работы основаны на результатах гендерного исследования концепта “кыз” в казахском, башкирском, татарском, узбекском родственных тюркских языках.

Результаты этого исследования будут способствовать теоретическим исследованиям и практическим разработкам в области гендерной лингвистики.

Одной из наиболее актуальных проблем гендерной лингвистики является изучение концептов мужского, женственного начала, маскулинности, фемининности в данном языке. Изучение гендерных концептов позволяет раскрыть многогранность, масштабность понятия гендер. Теоретическая значимость данного исследования определяется представлениями, сформированными на основе стереотипных проявлений явления в языке и тесно связанными с культурой населения изучаемого языка. Культурные особенности играют важную роль в формировании мужских и женских гендерных концепций.

Практическая значимость работы заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы в восприятии мужчины и женщины разными народами, эти понятия встречаются в каждой культуре, то есть они универсальны и уникальны одновременно.

Ключевые слова: гендер, концепт, языковая картина мира, девушка, женщина, гендерный концепт, гендерная лингвистика, национальный

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 16.04.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about the authors:

Shokym Gulzhan Tynyshtykbayevna – Doctor of Philology, associate professor, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5243-591X>, e-mail: gshokym@zhubanov.edu.kz

Burankulova Elmira Temirbayevna – PhD, senior teacher, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1218-0411>, e-mail: eburankulova@zhubanov.edu.kz

Sarbassova Aigul Eltayevna – Candidate of Philology, associate professor, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1226-0032>, e-mail: asarbassova@zhubanov.edu.kz

Авторлар туралы мәлімет:

Шоқым Гүлжан Тыныштықбайқызы – филология ғылымдарының докторы, доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5243-591X>, e-mail: gshokym@zhubanov.edu.kz

Буранкулова Эльмира Темирбаевна – PhD, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1218-0411>, e-mail: eburankulova@zhubanov.edu.kz

Сарбасова Айгул Елтаевна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1226-0032>, e-mail: asarbassova@zhubanov.edu.kz

Информация об авторах:

Шоқым Гүлжан Тыныштықбайқызы – доктор филологических наук, доцент, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5243-591X>, e-mail: gshokym@zhubanov.edu.kz

Буранкулова Эльмира Темирбаевна – PhD, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1218-0411>, e-mail: eburankulova@zhubanov.edu.kz

Сарбасова Айгул Елтаевна – кандидат филологических наук, доцент, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1226-0032>, e-mail: asarbassova@zhubanov.edu.kz

ӘОЖ 81'44

ХҒТАР 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.022>

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ОФТАЛЬМОЛОГИЯЛЫҚ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ЖАСАЛУЫ

Хасанғалиева Б.К.¹, *Исакова С.С.², Исакова А.С.³, Қоңырова А. Т.⁴

^{1, *2}Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе, Қазақстан

³Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар мен инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

⁴ҚР Президенті жанындағы басқару академиясы, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тіл біліміндегі антропоэлектік парадигма аясында терминжасам тәсілдерін зерделеу, термин жасау механизмдерін анықтау бүгінгі таңда өзекті болып саналады. Терминдерді когнитивтік көзқарас тұрғысынан зерттеу идеясының маңыздылығын төмендегілерден көруге болады: біріншіден, когнитивті аспект терминді терминжасаушы көзімен зерттеуге мүмкіндік береді, екіншіден, когнитивтік терминтаным терминнің күрделі әрі қарама-қайшы табиғатын түсінуге көмектеседі, терминшілерді терминнің ішкі заңдылықтарын зерттеуге бағыттайды, үшіншіден, терминтанымдағы когнитивтік зерттеулер терминді жаңа қырынан зерттеуге ықпал етеді. Зерттеуде когнитивтік терминтаным теориясына қатысты тұжырымдар мен ұстанымдар басшылыққа алынды. Құрылысы әртүрлі қазақ және ағылшын офтальмологиялық терминдерінің жасалуына салғастырмалы талдау жасалды, қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдерін анықталды. Зерттеу нысаны – антропоэлектік парадигмадағы қазақ және ағылшын офтальмология терминологиясы. Зерттеу пәні – офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдері. Зерттеудің мақсаты – қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдеріндегі ұқсастық пен айырмашылықты концептуалды талдау негізінде анықтау. Зерттеу төмендегідей міндеттерді шешуге ұмтылады: 1) қазақ және ағылшын терминдерінің жасалуындағы негізгі тәсілдерді анықтау; 2) қазақ, ағылшын офтальмология терминдерінің жасалуына тән белгілерді анықтау; 3) офтальмология терминдерінің жасалуындағы жиі кездесетін тәсілдерді сипаттау; 4) терминжасам тәсілдерінің кәсіби білімді бейнелейтін терминдер жасаудағы орнын анықтау; 5) терминжасам тәсілдерінің терминжүйені жүйелеудегі, біріздендірудегі, кәсіби білімнің дәлдігі мен қысқалығын қамтамасыз етудегі рөлін анықтау. Зерттеу барысында түгелдей теру әдісі, сипаттама, сандық және салғастырмалы әдіс, концептуалды талдау әдісі қолданылды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы алғаш рет қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдері кешенді талдауымен анықталады. Зерттеу нәтижесінде қазақ және ағылшын офтальмология

терминдері морфологиялық, синтаксистік және семантикалық тәсілдер арқылы жасалатыны анықталды. Синтаксистік тәсіл екі тілде де өнімді тәсіл ретінде танылды. Морфологиялық және семантикалық тәсілдердің қолданыс жиілігінде айырмашылықтар анықталды, ол екі тілдің типологиялық тұрғыдан құрылысы әртүрлі тілдер екендігімен түсіндіріледі. Ғылыми зерттеудің практикалық маңызы алынған нәтижелер қазақ және ағылшын медицина дискурсын әрі қарай зерттеуде, басқа терминжүйелерді талдауда пайдалы болады. Алынған нәтижелер қазақ терминологиясын біріздендіруге ықпал етеді. Қазақ тіл білімінде кәсіби дискурсты зерттеуге негіз болады.

Тірек сөздер: термин, терминжүйе, когнитивтік терминтаным, метафора-терминдер, терминжасамның морфологиялық тәсілі, терминжасамның синтаксистік тәсілі, терминжасамның семантикалық тәсілі, терминжасам, офтальмология терминдері

Кіріспе

Бұл зерттеу қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдерін анықтауға арналады. Офтальмология терминдері медицина терминдерінің бір саласын құрайды. Аталған терминдік жүйеде көз ауруларына қатысты барлық ұғымдар мен түсініктер көрініс табады. Көз аурулары терминдері бұған дейін аз зерттелген жоқ, бірақ ол зерттеулердің басым бөлігі дәстүрлі терминтаным аясында қарастырылды. Медициналық дискурс басқа дискурс жанрлары сияқты күнде өзгеріп, толығып отыратыны анық. Көз ауруларының түрлері, олардың пайда болу себептері, емдеу әдіс-тәсілдері ғылым мен техниканың дамуына байланысты көптеген өзгерістерге ұшырағаны белгілі. Сондықтан көз аурулары терминдерінің жасалу жолдарын салғастырмалы талдау өзекті болып саналады.

Зерттеу нысаны—қазақжәнеағылшынофтальмологиятерминологиясы. Зерттеу пәні – офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдері. Кез келген тілдің терминдері сол тілдің сөздік қорының негізінде жасалады. Әдеби тіл тілдің сөздік қорының барлығын қамтыса, терминологиялық лексика белгілі бір ғылым саласының заттары мен құбылыстарының атауларын білдіретін терминдерден құралады. Ғылым саласының атаулары тілдің сөздік қорын байытады, олардың ғылыми қолданысын кеңейтеді, ғылыми дискурста өзектеледі. Термин мен қарапайым лексиканың айырым белгілерінің өзі осы аталған сипаттарынан көрінеді. Терминдердің жасалу тәсілдері өзінің бастауын жалпы лексиканың жасалу тәсілдерінен алатыны анық. Тілдің лексикалық қабаты үнемі өзгеріп, толығып, дамып отырады. Жалпықолданыстағы сөздердің мағыналарының ауысуы, толығыуы, кеңеюі, тарылуы, саралануы нәтижесінде терминдер жасалады [1, 78 б.].

Зерттеудің мақсаты—қазақжәнеағылшынофтальмологиятерминдерінің жасалу тәсілдеріндегі ұқсастық пен айырмашылықты концептуалды талдау негізінде анықтау. Зерттеу төмендегідей міндеттерді шешуге ұмтылады:

1) қазақ және ағылшын терминдерінің жасалуындағы негізгі тәсілдерді анықтау; 2) қазақ, ағылшын офтальмология терминдерінің жасалуына тән белгілерді анықтау; 3) офтальмология терминдерінің жасалуындағы жиі кездесетін тәсілдерді сипаттау; 4) терминжасам тәсілдерінің кәсіби білімді бейнелейтін терминдер жасаудағы орнын анықтау; 5) терминжасам тәсілдерінің терминжүйені жүйелеудегі, біріздендірудегі, кәсіби білімнің дәлдігі мен қысқалығын қамтамасыз етудегі рөлін анықтау.

Зерттеу барысында түгелдей теру әдісі, сипаттама, сандық және салғастырмалы әдістер, концептуалды талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық негіздеріне терминтаным мәселелері бойынша Б.Н. Головин, С.В. Гринев-Гриневич, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, Ю.В. Сложеникина, Ө. Айтбаев, Б. Қалиев, Ш. Құрманбайұлы, Қ. Айдарбек және т.б., когнитивтік терминтаным бойынша Л.М. Алексеева, С.Л. Мишланова, Л.П. Грунина, А.Г. Широколобова, Е.И. Голованова, С.П. Хижняк, А.Х. Азаматова, С.С. Исакова, М. Қожаева және т.б. ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы алғаш рет қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдері кешенді талдауымен анықталады. Ғылыми зерттеудің практикалық маңызы алынған нәтижелер қазақ және ағылшын медицина дискурсын әрі қарай зерттеуде, басқа терминжүйелерді талдауда пайдалы болады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Соңғы жылдары термин, терминдік жүйеге деген көзқарастар жаңаша сипат алып келеді. Дәстүрлі терминтанымдағы терминге берліген анықтамаларға бірқатар толықтырулар енгізілгенін көруге болады. Бұрын термин белгілі бір ғылым мен техника саласы заттары мен құбылыстарының атауы деп анықталса, бүгінгі күні термин кәсіби дискурс бірлігі ретінде танылады. Кәсіби дискурс кәсіби тілдік тұлғаны қалыптастыратын орта болып саналады. Кәсіби іс-әрекет жеке тұлғадан коммуникативтік стратегия мен тактиканы, белгілі бір тілдік құралдарды таңдауды талап етеді. Кәсіби дискурс күнделікті кәсіби тәжірибе негізінде қалыптасады [2]. Тіл біліміндегі антропоэзектік парадигма тілді оны жасаушы адаммен, оның мәдениетімен, ділімен, психологиясымен бірлікте қарастыру ұстанымын алға шығарды. Осыған байланысты терминді зерттеуге деген жаңа көзқарастар когнитивтік терминтаным аясында қарастырыла бастады. Когнитивтік терминтаным терминді тек тілдік бірлік ретінде ғана қарастырып қоймайды, ол адам өзін қоршаған дүниені қалай концептуалдайды, қалай таниды деген сұраққа жауап беретін ғылыми білімді репрезентациялайды. Когнитивтік терминтаным тұжырымдарының ерекшелігін терминнің кәсіби дүние бейнесінің бірлігі ретінде танылуынан көруге болады. Когнитивтік терминтаным терминдегі білім құрылымына, олардың терминжүйедегі орны мен өзара байланысына назар аударады.

Терминтанымдағы антропоэектілік кәсіби маманның ғылым мен техника нысандарын концептуалдау ерекшеліктерімен, ұғымның негізгі белгілерін ажыратуымен, ұғымға сәйкес атауды таңдауымен анықталады. Когнитивтік терминтаным терминжасамдағы метафораның ролін зерттейді. Ғылым тілінде метафора жаңаны бұрын белгілі зат арқылы түсіндірудің когнитивтік механизмін білдіреді. Когнитивтік терминтанымда термин кәсіби маман санасындағы ақпаратты өңдеу және репрезентациялау құралы ретінде танылады. Когнитивтік терминтанымда терминжасам екі деңгейлі үдеріс: концептуалды деңгей (жаңа білімнің қалыптасуы) және тілдік деңгей (жаңа білімді атауға сөзді таңдау). Кәсіби тілдік тұлғаның термин жасау шығармашылығы оның ойлау жүйесімен, ұлттық мәдениеті мен мінез-құлық ерекшеліктерімен байланысты жүзеге асатыны анықталды. Егер жалпы қолданыстағы тілдік құралдармен алынған ақпараттың негізінде адамдардың бір-бірімен, ортамен өзара қарым-қатынасы, мамандық шеңберінен тыс алынған әртүрлі тәжірибе жатса, терминдер ең бірінші адамдардың нақты кәсіби іс-әрекет үдерісінде қоршаған дүниемен, заттар мен құбылыстармен өзара қарым-қатынас тәжірибесінің нәтижесінде алынған, тіл арқылы бейнеленген ақпарат болып есептеледі. Кәсіби тәжірибе саналы түрде жинақталады. Бұл тұлғаның мақсатты іс-әрекет үдерісінде саналы ойлау арқылы жинақталатын тәжірибесі болып табылады. Аталаған үдерістің қарқындылығы адамның белгілі бір кәсіби салаға деген қызығушылығымен түсіндіріледі. Кәсіби тәжірибеге өзіндік сипат тән, өйткені тәжірибе әр мамандықтың өзіне ғана тән болып келеді. Кәсіби тәжірибе белгілі бір заттар мен құбылыстардың, нысандар мен үдерістердің атауының үздіксіз үлгісін құруға әсер етеді (С. Исакова, 2008). Сондықтан когнитивтік терминтанымдағы термин жасау тәсілдерін зерделеу, ондағы термин жасау механизмдерін анықтау бүгінгі таңда өзекті болып саналады. Зерттеу жұмысымызда когнитивтік терминтаным теориясына қатысты жоғарыда айтылған тұжырымдар мен ұстанымдар басшылыққа алынады. Құрылысы әртүрлі қазақ және ағылшын офтальмологиялық терминдерінің жасалуына салғастырмалы талдау жасау мақсат етіледі.

Зерттеу материалы ретінде С. Төлеуова, Ж.Ф. Мұстафинаның «Көз аурулары саласында жиі қолданылатын атаулардың орысша-қазақша сөздігінен» [3] алынған 254 термин, Қ. Жалмұхамедовтің «Көз аурулары терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігінен» [4] алынған 400 термин, ағылшын тілі бойынша “Lexicon Medicum: Anglicum, Russicum, Gallicum, Germanicum, Latinum, Polonum” [5] сөздігінен 122 офтальмологиялық термин талданды.

Нәтижелер және талқылау

Кез келген тілдің сөзжасамдық тәсілдері оның терминологиясына да тән болады. Қазақ және ағылшын офтальмология терминдері морфологиялық, синтаксистік және семантикалық тәсілдер арқылы жасалады. Сөзжасамдық

тәсілдердің тіл білімінде түрліше терминдермен аталып жүргені белгілі. Бұл туралы «Қазақ тілінің сөзжасамы» (Алматы, 2014) оқулығының авторлары Н. Оралбай, К. Құрманәлиев, Ж. Балтабаева былай деп жазады: «Бұл сөзжасамдық тәсілдердің түрліше аталып, терминдері қалыптаспағанын және морфология, синтаксиске қатысы жоқ мәселенің басқа-басқа салалардың атымен аталып, ол түсініксіздік туғызғанын білдіреді. Оның үстіне басқа тілдің сөзімен тілімізді орынсыз шұбарлаудың еш қажеті жоғы белгілі. Өйткені ол терминдердің бәрін қазақша атауға тіл байлығымыз жетеді. Сондықтан ол терминдер қазақша аталу керек» [6, 73 б.]. Қазақ тіл білімі терминдерінің ұлттық тіл негізінде қалыптасуына назар аударған оқулық авторлары сөзжасамдық тәсілдің 3 түрін 1) сөзжасамдық жұрнақ тәсілі; 2) сөзжасамдық күрделендіру тәсілі; 3) сөзжасамдық мағына тәсілі деп атап, олардың әрқайсысына жеке-жеке сипаттама береді.

Терминологиялық сөзжасам лексикалық сөзжасамға қарағанда күрделі. Терминологиялық сөзжасам логикалық-ұғымдық құрылымды талап етеді, ғылымаралық және тіларалық стандарттауға бағынады, термин лексикалық сөзжасам сияқты табиғи жолмен жасалмайды, ол терминдер жүйесі мен ғылыми ұғымдарға сәйкес болуы шарт (Д.С. Лотте, 1961). Терминжасам «реттелген» термин шығармашылығы, лексикалық сөзжасам «табиғи» сөз шығармашылығы болып саналады (В.М. Лейчик, 2007). Терминжасамның лексикалық сөзжасамға қарағанда күрделі үдеріс екенін төмендегідей бірнеше критерийлер арқылы анықтауға болады: 1) мағына жүйелілігі мен арнаулылығы. Лексикалық сөзжасам жалпыұлттық тілге қызмет етеді, тіл қолданушыларының барлығына түсінікті сөздерді жасайды. Терминжасам белгілі бір ғылым саласына қатысты арнаулы ұғымдарды жасайды. Сондықтан термин бірмағыналы, жүйелі болып, ғылым құрылымына сәйкес болуы тиіс. Мысалы, *intraocular pressure* – көзішілік қысым термині көздің физиологиялық көрсеткішін сипаттайды. 2) халықаралық терминалмасым. Терминдер көбінесе грек-латын түбірлеріне негізделіп жасалады. Бұл әсіресе медицина саласында жиі кездеседі. Лексикалық сөзжасам тілдің төл жұрнақтары арқылы жасалады. Мысалы, *keratoplasty* – кератопластика (*kerato* – «қасаң қабық» + *-plasty* «қалпына келтіру»). 3) нормативті шектеулер. Термин үшін дәлдік пен бірмағыналылық, эмоционалды реңктің болмауы, терминжүйедегі жүйелілік маңызды саналады. Сондықтан лексикалық сөзжасамға қарағанда терминжасамда нормативті талаптар қатаң талап етіледі. 4) терминнің анықтамасы. Терминнің ғылыми анықтамасының болуы бірінші және ең басты талап болып табылады. Мысалы, *glaucoma* немесе суқараңғылық терминдерінің клиникалық анықтамасы болады және ол анықтама сол ғылым саласында ғана қолданылады.

Тілдің жалпы лексикасымен салыстырғанда терминжасамдық жұрнақтардың мағыналық әлеуеті жоғары, олар ғылым саласының атауларын топтастырады, ұғым белгілерін саралайды және нақтылайды. Мысалы, қазақ тілінде –лы/ –лі/ –ды/ –ді/ –ты/ –ті жұрнақтары арқылы

торлы қабық, тамырлы қабық, кірпікшелі дене т.б. терминдер жасалып, көз аурулары атауларын белгілі бір қасиеттері немесе ерекшеліктеріне қарай топтастырады, жүйелейді. Ағылшын тілінде -а префиксі бір нәрсенің жоқ екенін білдірсе, -it, -itis суффикстері қабыну үдерісін білдіреді. Мысалы, *ablepharia, aphakia, aniridia, acorea, blepharitis, blepharitis, dacryoadenitis, dacryocystitis, iridosyclitis* т.б.

Кез келген әдеби тілдегі сөзжасамдық тәсілдер терминжасам үдерісіне де ортақ құбылыс. Сөзжасамның морфологиялық тәсілі деп түбір сөзге түрлі жұрнақтар жалғау арқылы туынды сөз жасауды айтамыз. Осы тәсіл қазақ және ағылшын тіліндегі терминдерді жасауда елеулі орын алады. Термин жасаудың ең негізгі және өнімді тәсілдерінің бірі – сөз тіркестері арқылы, яғни синтаксистік жолмен термин жасау болып табылады. Синтаксистік тәсілдің көмегімен терминологияда көптеген тіркесті атаулар қалыптасады. Мұндай атауларды күрделі терминдер деп те атайды. Күрделі терминдер бүгін бір ұғымды білдіріп, әдеби тілдегі еркін тіркестермен салыстырғанда тұрақты болады. Қазақ және ағылшын тілінде офтальмология терминдерінің басым бөлігі күрделі терминдер болып келеді. Көз аурулары саласында жиі қолданылатын атаулардың орысша-қазақша сөздігінде (1998) берілген 254 терминнің 178-і күрделі терминдерден тұрады, ол 70%-ы құрайды. Аталған сөзжасамдық тәсіл қазақ терминологиясында өнімді тәсілдердің бірі саналады. Күрделі атаулардың әрбір үлгісінің негізі зат есім болып келеді. Қазақ тіліндегі күрделі терминдердегі зат есімнің алдынан сын есім немесе анықтауыш қызметтегі зат есімдер шоғырланады. Қазақ терминологиясындағы күрделі атаулардың саны жай терминдерден екі еседей көп. Бұндай жоғары көрсеткішті салалық терминологияның қайсысынан болмасын кездестіруіміз әбден мүмкін [1, 90 б.]. Ф.Х. Жубуева әдеби тілдегі сөздердің терминдену барысында байқалатын семантикалық өзгерістерді арнайы қарастырды. Зерттеушінің пікірі бойынша, мұндай өзгерістер үшке бөлінеді. Бір немесе бірнеше мағыналық компоненттерді біріктіретін терминдерді бірінші топқа, әдеби тілдегі сөз мағынасының барлығын біріктіретін терминдерді екінші топқа, сөз мағынасын қайта топтастыру негізінде жасалған терминдерді үшінші топқа ажыратады.

Автор терминдердегі мағыналық ерекшеліктерді зерделей келе, кей жағдайда негізгі семантикалық белгілер жалпы қолданыстағы сөздердің мағынасына кірмейтін, бірақ арнаулы ұғымды нақтылай түсетін жаңа мағыналық реңктермен толығады деп жазады [7, 67 б.].

Қазақ офтальмология терминдері жүйесіндегі туынды терминдерге жалғанған қосымшалардың санына қарай оларды былай топтап көрсетуге болады:

1. Бұл жұрнақ жалғануы арқылы жасалған туынды терминдер: соқыр+лық, ірің+дік, қара+шық, бұршақ+ты, қарақ+ты, суқараңғы+лық, сығырай+ма, қабақ+сыз,

2. Түбірге екі жұрнақ жалғануы арқылы жасалынған туынды

терминдер: саңлау+сыз+дық, қара+шық+тық, көр+гіш+тік, тер+іс-кен, ақ+шам+дық,

3. Түбірге үш жұрнақ жалғануы арқылы жасалған туынды терминдер: көз+іл+ді+рік, қор+ған+ыш+тық т.б.

Қазақ офтальмология терминдерін жасауға қатысатын сөз тудырушы қосымшаларды өнімді және өнімсіз деп бөлуге болады. Сөз тудырушы жұрнақтардың бірі сөзжасам, терминжасам барысында жиі қолданылып жүрген өнімді жұрнақтар болса, екіншілері бірді-екілі ғана сөздерді жасауға қатысқан өнімсіз жұрнақтар. Алайда жұрнақтың өнімді немесе өнімсіздігі оның тұрақты сипаты деп тануға болмайды. Бір кездері өнімсіз болып келген жұрнақтарды термин шығармашылығында жиі пайдаланып, оның сөзжасамдық белсенділігін арттыруға болады. Сондықтан өнімсіз деп танылып келген жұрнақтың белгілі бір кезеңдерде өнімді жұрнаққа айналуы әбден мүмкін (Ш. Құрманбайұлы, 2014). Көз аурулары терминдерін жасайтын өнімді жұрнақтарға **-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік** жатқызуға болады. Аталған жұрнақтардың тек қазақ тілінде ғана емес, жалпы түркі тілдерінде сөз тудырушы әлеуетінің жоғары екені туралы А.Н. Кононов [8], Р.А.Үрекенова [9] еңбектерінен кездестіруге болады.

-лық жұрнағының басты ерекшелігі – оның лексикалық қабаттың қай түріне болса да емін-еркін жалғануында болып отыр [1, 82 б.]. Ең алдымен **-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік** жұрнағы тіліміздегі төл сөздерге қосылып, жаңа атаулар қалыптастырады: *соқырлық, суқараңғылық, ақшамдық, саңлаусыздық, қарашықтық, көргіштік* т.б.

-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік жұрнағы кірме терминдерге еркін жалғанады. Мысалы, *глаукомалық, миопиялық, бинокулярлық, герпетиттік, дермоидтік, контакталық, метастатиялық* т.б.

Ғылым мен техниканың түрлі салаларындағы етістік терминдердің ішінде ең көп ұшырасатыны – тұйық етістік (Ш. Құрманбайұлы, 2014). Етістіктің -у тұлғасы қимыл есімдерін жасайтын жұрнақ болып саналады. Қимыл есімдері істің я әрекеттің нақтылы үдерісін білдірмей, тек оның атауы ретінде қызмет етеді. Мысалы: *көру, біту, қабыну, бұзылу, ауырту, түйілу, т.б.*

Орыс тілінен енген кірме терминдерге -у етістік тудыратын *-ла, -ле* жұрнағынан кейін келіп те жалғана береді: *реклинаялау, экзентерациялау, экстракциялау, т.б.*

Терминжасамдағы аффиксация тәсілінің кең таралған тәсіл екені белгілі [10, 265 б.]. Морфологиялық тәсіл арқылы жасалған ағылшын офтальмология терминдері негізінен префикстер (а- префиксі бір нәрсенің жоқ екенін білдіреді; bi- префиксі екі, қос деген мағынаны білдіреді; bin-префиксі де екі, жұп деген мағынаны білдіреді) арқылы жасалады. Мысалы, *ablepharia* – көз қабақтарының болмауы; *aphakia* – көз бұршағының болмауы; *aniridia* – көздің түсті қабығының болмауы; *acorea* – көз қарашығының болмауы; *bifocal glasses* – бифокальды көзілдірік; *binoculus* -тесілген жараларда, операция жасаған кезде ауру көзге толық жағдай жасау

мақсатында көз алмасын қимылдатпау үшін екі көзді бірдей тану; *binocular vision* – затты екі көзбен бір сәтте қабылдап көру; *binocular magnifying glass* – бинокуляр лупасы. Ағылшын офтальмология терминдерінде префикс пен суффикс арқылы жасалған (*ablepharia* – аблефария, қабақтардың болмауы) термин кездеседі. Мұндағы -ia суффиксі қабақтың патологиялық жағдайын білдірсе, а- префиксі қабақтың болмауын білдіреді [11, 233 б.]. Зерттеуші К.Ю. Вавилова ағылшын офтальмология терминдерінің ішінде жиі кездесетін қабыну мағынасын білдіретін -itis суффиксін атап көрсетеді [11, 233 б.]. Шындығында аталған суффикс ағылшын офтальмология терминдер жүйесінде басымдық танытатынын зерттеу барысы дәлелдеді. Сонымен бірге -it суффиксі де қабыну мағынасында термин жасауға қатысатыны анықталды. Мысалы, *blepharitis* – қабақтың қабынуы болса, *blepharitis* – қабақ шеттерінің қабынуын білдіреді; *dacryoadenitis* – көз жасы безінің қабынуы; *dacryocystitis* – көз жасы қалтасының қабынуы; *iridosyclitis* – көздің шатыраш қабығы мен цилиарлық денесінің қабынуы; *irit* – көздің шатыраш қабығының қабынуы; *canaliculitis* – көз жасы тесіктері мен оның өзектерінің қабынуы; *keratitis* – көз мүйіз қабығының қабынуы; *conjunctivitis* – көздің шырышты қабығының қабынуы; *maculitis* – сары дақтың қабынуы; *meibomitis* – мейбоми бездерінің жедел қабынуы; *panophthalmitis* – көздің барлық қабықтарының іріңдеп, жедел қабынуы; *periphlebitis* – вена айналасындағы дәнекерлі тканьдердің қабыну үдерісі; *pingueculitis* – көз шажырқай майының қабынуы; *retinit* – көздің тор қабығының қабынуы; *scleritis* – көзді қатты тітіркендіру, ауыртумен және қызғылт түсті, кейде күлгін түсті, инфильтрат склерасының пайда болуымен қабаттасып келетін склера қабынуы; *tenonitis* – көз алмасындағы тенон капсуласының қабынуы; *uveitis* – бүкіл тамыр жолдарының қабынуы; *keratoscleritis* [5, 585 б.] – көздің мүйіз қабығы мен склерасының қабынуы.

Қазақ офтальмология терминдері синтаксистік жолмен жасалады. Терминдік жүйедегі синтаксистік тәсіл тіркесті терминдердің көмегімен жасалады. Терминжасамда синтаксистік тәсілдің өнімді тәсіл екенін В.П. Даниленко [12], Т. Сайрамбаев [13, 46 б.] атап көрсетеді. Мысалы, *көз рефракциясы*, *мүйіз қабық*, *шатыраш қабық*, *көз тензиясы*, *телескопиялық көзілдірік*, *көз жасы қалтасының флегмонасы*, *көз шарасының флегмонасы*, *көз халькозы*, *көз алмасы*, *саңылау шам*, *көз жасы тесігінің эверсиясы*, *мүйіз қабық жарасы* [4], *түстерді ажырата алмау*, *көздің көрмеуі*, *көз алмасының болмауы*, *көздің талып ауыруы*, *көз алмасының солуды*, *бұршақсыз көз*, *қабақ базалиомасы*, *көз саңылауының кішіреюі*, *ымыртық көрмеу*, *елеусіз қыли*, *көзді қимылдатқыш*, *көз жасы безінің қабынуы*, *қас үсті доға* [3] т.б. Ағылшын офтальмология терминдер құрамында тіркесті терминдер саны басымдық танытады. Мысалы, *binocular refraction*, *bullous keratopathy*, *fast eye movement*, *superior ophthalmic vein*, *superior quadrantanopia*, *temporary loss of vision*, *heteronymous hemianopia*, *ophthalmic artery*, *orbital decompression* [14] м.б.

Қазақ және ағылшын офтальмология терминдері семантикалық тәсілмен жасалады. Жалпықолданыстағы сөздердің терминденуі арқылы көз аурулары терминдері жасалады. Мысалы, ағылшын тіліндегі *accommodation* [11, 234 б.] сөзінің бірнеше мағынасы бар, бірақ офтальмология терминдер жүйесіне енгенде көз бұршағы бейнесінің өзгеруі арқылы көздің әртүрлі қашықтықтағы заттарды көру қабілеті деген мағынаны білдіреді. Осы термин тіркесті терминдердің құрамында келіп *accommodation paralysis* [5, 884 б.] – аккомодация параличі; *accommodative asthenopia* [5, 9 б.] – аккомодацияның бәсеңдеуін білдірсе, *accommodometer* [5] – аккомодометр күрделі термині жасалады. Ағылшын офтальмология терминдеріндегі *palpebral fissure* [5, 371 б.] тіркесі жалпықолданыстағы саңылау (жердің немесе қабырғаның тесігі) мағынасындағы *fissure* сөзі көз саңылауы деген терминнің тууына негіз болған. Аталған термин қазақ офтальмология терминдер жүйесінде де дәл осындай семантикалық тәсіл арқылы жасалып, көздің үстіңгі және астыңғы қабықтарының арасындағы кеңістікті білдіреді [4, 58 б.]. Семантикалық терминжасамның жиі кездесетін тәсілдерінің бірі – мағынаның метафоралануы. Қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің метафоралану тәсілінің бірнеше механизмдерін атауға болады. 1. Заттың немесе құбылыстың сыртқы ұқсастығы: көз алмасы [3, 26 б.], *bulb of eye* [5, 349 б.] – көз алмасы (*bulb* – лампочка, пиязшық); *eyeball* [5] – көз алмасы (*ball* – доп мағынасында); *hordeolum* [5, 493 б.] – арпа (лат. *hordeum* – көздің жедел қабынуы кезінде арпаға, түйіршікке ұқсас заттың шығуы); *uvea* [5, 1202 б.] – көздің тамырлы қабығының қабынуы (лат. *uvea* – жүзім, жүзім шоқтарының қабығына ұқсайды); көз бұршағы [4, 91 б.] – мөлдір, сәл ғана сарғылт түсті, екі жағы бірдей дөңес келген линза тәрізді, жарық сәулелерін жақсы сындыра алатын дене (бұршақ – дақыл, дәнінің домалақтығы ұқсас); көз шарасы [3, 26 б.] – көз ұясы, орыны (шара – пішіні дөңгелек ыдыс); өгіз көз [4, 54 б.] – көздің ішкі қысымы көтерілу салдарынан мүйіз қабық пен көз алмасы көлемінің ұлғаюы (өгіздің көзіне ұқсап үлкеюі); 2) құрылысы жағынан ұқсастық: *sclera* [5, 1044 б.] – склера (грек. *sklēros* – қатты); *trachoma* [5, 844 б.] – *трахома* (грек. *trachys* – кедір-бұдыр); 3) қызмет ұқсастығы бойынша: *eyelid* [5, 349 б.] – қабақ (*lid* – қақпақ); *squint* [5, 1087 б.] – қыли көз (*to squint* – көзін қысу) т.б.

Офтальмология терминдерінің жасалу тәсілдерін анықтап алған соң, біз концептуалды талдауға көшеміз. Концептуалды талдау терминді анықтап қана қоймайды, оның мағынасын, ұғымдар жүйесін, басқа терминдермен байланысын ашуға мүмкіндік береді.

Көз құрылысына қатысты терминдерге *қасаң қабық (cornea)*, *торлы қабық (retina)*, *көз бұршағы (lens)* жатады.

Қасаң қабық

Концепт: көздің талшықты қабығының мөлдір, аваскулярлы алдыңғы бөлігі.

Негізгі белгілері:

Құрылымдық: алдыңғы рефракциялық элемент;

Қызметі: көздің сыну күшінің 2/3 бөлігін қамтамасыз етеді;

Физиологиялық сипаты: жоғары сезімталдық;

Клиникалық сипаты: инфекцияларға, дистрофияларға, жарақаттарға бейім.

Байланысты концептілер: сыну, мөлдірлік, эпителий, эндотелий, кератит, кератопластика.

Торлы қабық

Концепт: жарық сигналдарын қабылдайтын және кодтайтын сенсорлық тін.

Негізгі белгілері:

Құрылымдық: фоторецепторлар, ганглион жасушалары;

Қызметі: фотондарды электрлік сигналдарға түрлендіру;

Клиникалық: дегенерация мен бөлінудің пайда болу орны.

Байланысты концептілер: макула, пигментті эпителий, фоторецепция, нейропатология, ретинопатиялар.

Көз бұршағы

Концепт: орналастыруға арналған мөлдір биоконвекс құрылымы.

Негізгі белгілері:

Қызметі: фокустау үшін қисықтықты өзгерту;

Физиологиялық сипаты: қан тамырларының болмауы;

Клиникалық сипаты: катаракта — негізгі патологиялық жағдай.

Байланысты концептілер: аккомодация, пресбиопия, көзішілік линза.

Көру қызметіне қатысты терминдерге *көздің өткірлігі (visual acuity)*, *көру аумағы (visual field)* жатады.

Көздің өткірлігі

Концепт: көздің ұсақ бөлшектерді ажырата білу қабілетінің өлшемі.

Негізгі белгілері:

Сандық: үлестермен, Snellen/Golovin–Sivzev бірліктерімен көрсетілген;

Сапалық: көздің оптикасына және нейросенсорлық механизмдерге байланысты;

Клиникалық сипаты: диагностиканың негізгі параметрі.

Байланысты концептілер: сыну, контраст сезімталдығы, амблиопия

Көру аумағы

Концепт: тұрақты көріністе көрінетін кеңістік аймағы.

Негізгі белгілері:

Кеңістіктік: өрістің ені анатомия мен нейрондық жолдармен анықталады;

Клиникалық: глаукома мен неврологиялық бұзылуларда диагностикалық тұрғыдан маңызды.

Байланысты концептілер: периметрия, скотома, гемианопсия.

Патологияны сипаттайтын терминдерге *суқараңғы (glaucoma)*, *катаракта (cataract)*, *кератит (keratitis)* жатады.

Суқараңғы

Концепт: оптикалық нервтің созылмалы нейропатиясы, көбінесе көзішілік қысымның жоғарылауымен байланысты.

Негізгі белгілері:

Патогенетикалық: ганглион жасушаларының прогрессивті өлімі;

Диагностикалық: оптикалық дискінің экскавациясының жоғарылауы;

Клиникалық: көру өрісінің біртіндеп тарылуы.

Байланысты концептілер: тонометрия, периметрия, нейропротекция.

Катаракта

Концепт: көз бұршағының қарауытуы

Негізгі белгілері:

Құрылымдық: белоктардың мөлдірлігінің бұзылуы;

Клиникалық: көрудің біртіндеп төмендеуі;

Емдік: ота жасау.

Байланысты концептілер: факоэмульсификация, ядролық катаракта.

Кератит

Концепт: қасаң қабықтың қабынуы.

Негізгі белгілері:

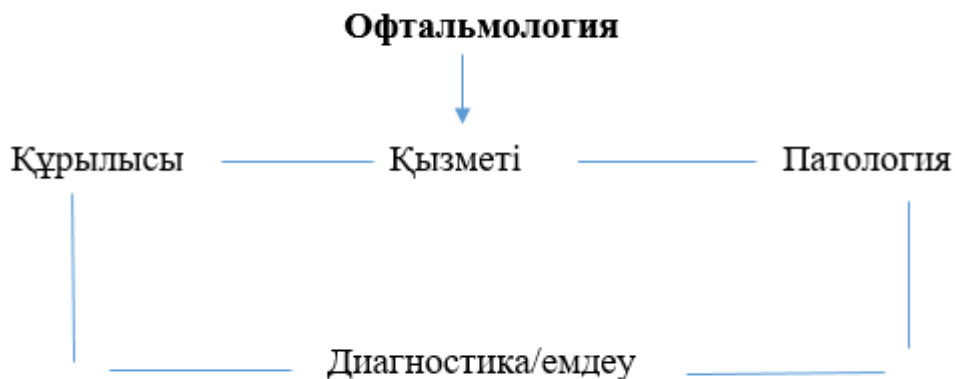
Этиологиялық: вирустық, бактериялық, саңырауқұлақ, акантамеба;

Функционалды: тыртық пен көру қабілетінің төмендеу қаупі;

Симптоматикалық: ауырсыну, фотофобия, лакримация.

Байланысты концептілер: мүйізді қабықтың жарасы, герпес кератиті, контактілі линзалар.

Офтальмология терминдерінің концептуалды жүйесі көздің құрылысынан, көру қызметінен, патологиядан, диагностика мен емдеуден тұрады. Төменде сурет түрінде ұсынамыз (1 сурет):

Сурет 1 – Офтальмология терминдерінің концептуалды жүйесі

Қорытынды

Когнитивтік терминтаным терминді кәсіби білімді концептуалдау және категоризациялау нәтижесі ретінде қарастырады. Когнитивтік терминтанымда терминжасам тәсілдері кәсіби білім құрылымын бейнелейді, жаңа ұғымдар мен концептуалды құрылымдарды қалыптастырады, кәсіби қарым-қатынастың сәтті өтуіне ықпал етеді. Когнитивтік терминтанымда терминжасам тәсілдері жаңа сөздерді жасау механизмі ғана емес, ойлау үдерістерін бейнелейтін, ғылыми білімді құрылымдайтын және тиімді кәсіби қарым-қатынасты қамтамасыз ететін құрал ретінде қарастырылады.

Қазақ және ағылшын офтальмология терминдерінің морфологиялық тәсілмен жасалуында айырмашылықтар басым. Бұл зерттеу нысанына алынып отырған екі тілдің құрылысының әртүрлілігімен түсіндіріледі. Қазақ терминжасамында жұрнақтар өнімділік танытады, өйткені түбір сөзге түрлі жұрнақтардың жалғануы арқылы әртүрлі көз аурулары атаулары жасалғанын зерттеу барысы көрсетті. Ағылшын офтальмология терминдер жүйесінде префикстер мен суффикстер арқылы жаңа терминдер жасалады. Түбірдің алдына жалғанған әрбір префикстің белгілі бір мағына білдіретінін жоғарыда талданған мысалдар дәлелдеп берді. Сонымен бірге, суффикстердің де жалғануының өзіндік мағыналық реңкі байқалады. Терминжасамдағы синтаксистік тәсіл екі тілде де өнімді тәсілдердің бірі болып саналады. Тіркесті терминдер түрлі сөз таптарынан жасалып, офтальмология саласының күрделі атауларын дәл әрі нақты беруге ұмтылады. Қазақ және ағылшын тілдерінде термин ретінде қолданылатын негізгі сөз табы – зат есім; Зат есімнен басқа сөз таптары жеке тұрып термин ретінде қолданылғанда заттану үдерісіне ұшырайды. Зат есімнен басқа сөз таптары (сын есім, сан есім, есімдік, қимыл есімі, есімше, үстеу) тіркесті терминдердің құрамында терминэлемент есебінде жұмсалады. Термин қалыптастыруда көмекші қызмет атқаратын терминэлементтер негізінен қазақ тілінің жұрнақтары мен көптік жалғаулары болса, ағылшын тілінде жұрнақтар, префикстер, көмекші сөздер жиі қолданылады.

Қазақ және ағылшын офтальмология терминдерін талдау семантикалық тәсілдің бірнеше түрін анықтады. Бірінші топқа арнайы қолданыстағы сөздерге қосымша мағына үстемеленіп, мағыналарының нақтылануы арқылы жасалған терминдер жатады (*мысалы, accommodation paralysis, accommodative asthenopia, accommodometer, palpebral fissure, көз саңылауы, көз жасы т.б.*). Екінші топқа терминдік мағынасымен бірге бұрынғы жалпы қолданыстағы мағынасын сақтаған терминдер жатады. Семантикалық тәсілдің үшінші түріне жалпы қолданыстағы сөздердің мағынасының кеңеюі негізінде пайда болған терминдерді жатқызамыз. Төртінші топқа метафоралану тәсілі арқылы жасалған терминдерді жатқызуға болады. Метафора-терминдер сыртқы түрінің, құрылысының, қызметінің ұқсастықтарына қарай ажыратылатыны анықталды (*көз алмасы, bulb of eye, hordeolum, uvea, көз бұршағы, көз шарасы, өгіз көз, sclera,*

трахома, eyelid, squint т.б.). Қазақ метафора-терминдері 11,4% (29/254), ағылшын метафора-терминдері 30,3% (37/122) құрады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Исакова С.С. Қазақ терминтанымы: лексикалық құрамы, жасалу тәсілдері, прагматикалық қызметі. – Алматы, 2007. – 159 б.

[2] Semino, E., Demjén, Z., & Demmen, J. An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer // *Applied Linguistics*. – 2018. – Pp. 625-645. doi:10.1093/applin/amw028

[3] Төлеуова С., Мұстафина Ж.Ф. Көз аурулары саласында жиі қолданылатын атаулардың орысша-қазақша сөздігі. – Алматы: «Кәусар бұлақ», 1998. – 108 б.

[4] Жалмұхамедов Қ. Көз аурулары терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1977. – 96 б.

[5] *Lexicon Medicum: Anglicum, Russicum, Gallicum, Germanicum, Latinum, Polonum.* / ed. by B. Złotnicki. – Warsaw: Polish Medical Publishers, 1971. – 1603 p.

[6] Оралбай Н., Құрманәлиев К., Балтабаева Ж. Қазақ тілінің сөзжасамы. – Алматы: Інжу-Маржан баспаханасы, 2014. – 290 б.

[7] Жубуева Ф.Х. Семантические изменения литературных слов в процессе их терминологизации // *Актуальные вопросы русской лексикологии и терминологии*. – Алматы, 1986. – С. 67-71.

[8] Кононов А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках // *Тюркологический сборник 1975*. – Москва: Изд.-во «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1978. – С. 159-179.

[9] Урекенова Р.А. Образование терминов в казахском языке. – Алматы, 1980. – 128 с.

[10] Досымбекова Р.О., Джелдыбаева Р.Б., Нұржаубек А.З., Ибраимова А.Р. Қытай тіліндегі медицина терминдерінің жасалуы және аударылуы // *Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы*. – 2023. – №4 (71). – Б. 265-280. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.71.4.019>

[11] Вавилова К.Ю. Образование офтальмологических терминов в английском языке // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – 2019. – Том 12. – С. 231-235. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2019.12.45>

[12] Даниленко В.П. Русская терминология (опыт лингвистического описания) – М., Наука, 1977. – 246 с.

[13] Сайрамбаев Т. Терминдердің сөз тіркесіндегі құрылымдық ерекшеліктері туралы // *Қазақ терминологиясының мәселелері*. – Алматы, 1986. – Б. 45-54.

[14] Фитч Т., Гут И., Кордонец И., Гудзь А. Офтальмологический словарь. – Видавництво: «Кварт», 2006. – 156 с.

REFERENCES

[1] Issakova S.S. Qazaq terminantymy: leksikalyq qūamy, jasalu tāsilderi, pragmatikalyq qyzmeti [Kazakh terminology: lexical composition, methods of formation, pragmatic function]. – Almaty, 2007. – 159 b. [in Kaz.]

[2] Semino E., Demjén Z., & Demmen J. An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer // *Applied Linguistics*. – 2018. – Pp. 625-645. doi:10.1093/applin/amw028 [in Eng.]

[3] Töleuova S., Mūstafina J.Ĝ. Kōz aurulary salasynda jii qoldanylatyn ataulardyñ oryssa-qazaqşa sözdıgı [Russian-Kazakh dictionary of frequently used terms in the field of eye diseases]. – Almaty: «Kāusar būlaq», 1998. – 108 b. [in Kaz.]

[4] Jalmūhamedov Q. Kōz aurulary terminderiniñ oryssa-qazaqşa tūsındırme sözdıgı [Russian-Kazakh explanatory dictionary of eye disease terms]. – Almaty: «Qazaqstan» baspasy, 1977. – 96 b. [in Kaz.]

[5] *Lexicon Medicum: Anglicum, Russicum, Gallicum, Germanicum, Latinum, Polonum.* / ed. by B. Złotnicki. – Warsaw: Polish Medical Publishers, 1971. – 1603 p.

[6] Oralbai N., Qūrmanāliev K., Baltabaeva J. Qazaq tılınıñ sözjasamy. – Almaty: Inju-Marjan baspahanasy, 2014. – 290 b. [in Kaz.]

[7] Zhubueva F.H. Semanticheskie izmenenie literaturnyh slov v processe ih terminologizacii // *Aktual'nye voprosy russkoj leksikologii i terminologii* [Semantic change of literary words in the process of their terminology // Actual questions of Russian lexicology and terminology]. – Almaty, 1986. – S. 67-71. [in Rus.]

[8] Kononov A.N. Semantika cvetoboznachenij v tyurkskih yazykah // *Tyurkologicheskij sbornik 1975* [Semantics of color designations in Turkic languages // *Türkologicheskij sbornik 1975*]. – Moskva: Izd.-vo «Nauka», Glavnaya redakciya vostochnoj literatury, 1978. – S. 159-179. [in Rus.]

[9] Urekenova R.A. Obrazovanie terminov v kazahskom yazyke [Formation of terms in the Kazakh language]. – Almaty, 1980. – 128 s. [in Rus.]

[10] Dosymbekova R.O., Jeldybaeva R.B., Nūrjaubek A.3., İbraimova A.R. Qytai tılındegı medisina terminderiniñ jasaluy jāne audaryluy [Creation and translation of medical terms in Chinese] // *Abylai han atyndağy Qazaq halyqaralyq qatynastar jāne ālem tilderi universiteti Habarşysy. «Filologia ğylymdary» seriasy.* – 2023. – №4 (71), 2023. – B. 265-280. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.71.4.019> [in Kaz.]

[11] Vavilova K.YU. Obrazovanie oftal'mologicheskikh terminov v anglijskom yazyke // *Filologicheskije nauki. Voprosy teorii i praktiki* [The formation of ophthalmological terms in English // *Philological Sciences. Questions of theory and practice*]. – 2019. – Tom 12. – S. 231-235. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2019.12.45> [in Rus.]

[12] Danilenko V.P. Russkaya terminologiya (opyt lingvisticheskogo

opisaniya) [Russian terminology (experience of linguistic description)]. – М., Nauka, 1977. – 246 s. [in Rus.]

[13] Sairambaev T. Terminderdiñ söz tırkesindegi qūrylymdyq erekselikteri turaly// Qazaq terminologiasynyñ мәseleleri [On structural features of terms in phrases/ / Problems of Kazakh terminology]. – Almaty, 1986. – B.45-54. [in Kaz.]

[14] Fitch T., Gut I., Kordonec' I., Gudz' A. Oftal'mologicheskij slovar' [Ophthalmological dictionary]. – Vidavnictvo: „Kvart”, 2006. – 156 s. [in Rus.]

ОБРАЗОВАНИЕ КАЗАХСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Хасангалиева Б.К.¹, *Исакова С.С.², Исакова А.С.³, Қоңырова А.Т.⁴

^{1, *2} Ақтүбінский региональный университет им. К.Жубанова
Ақтобе, Қазақстан

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
имени Ш. Есенова, Ақтау, Қазақстан

⁴ Академия управления при Президенте РК, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Изучение способов терминообразования в рамках антропоцентрической парадигмы в языкознании, определение механизмов создания термина является актуальным на сегодняшний день. Важность идеи изучения терминов с когнитивной точки зрения можно увидеть в следующем: во-первых, когнитивный аспект позволяет исследовать термин с точки зрения когнитивного терминоведения, во-вторых, когнитивное терминоведение помогает понять сложную и противоречивую природу термина, направляет терминоведов к изучению внутренних закономерностей термина, в-третьих, когнитивные исследования в терминоведении способствуют изучению термина с новой точки зрения.

В исследовании были приняты во внимание выводы и положения, относящиеся к теории когнитивной терминологии. Осуществлен сопоставительный анализ создания казахских и английских офтальмологических терминов в разноструктурных языках, выявлены способы образования казахских и английских офтальмологических терминов. Объектом исследования является казахская и английская офтальмологическая терминология в антропоцентрической парадигме. Предметом исследования являются способы создания офтальмологических терминов. Целью исследования является выявление сходств и различий в способах образования казахских и английских терминов офтальмологии. В ходе исследования рассмотрены следующие задачи: 1) выявлены основные подходы в образовании казахских и английских терминов ; 2) выявить особенности образования казахских и английских терминов офтальмологии; 3) описать общие подходы к созданию офтальмологических терминов; 4) определить место терминообразования в создании терминов, отражающих профессиональные знания; 5) определить роль способов

терминообразования в систематизации и унификации терминологической системы, обеспечении точности и краткости профессиональных знаний. В ходе исследования использовались метод сплошной выборки, описательные, количественные и сравнительные методы, а также метод концептуального анализа. Научная новизна исследования определяется впервые проведенным комплексным анализом способов образования казахских и английских офтальмологических терминов. В результате исследования установлено, что казахский и английский термины офтальмологии создаются морфологическим, синтаксическим и семантическим способами. Синтаксический подход был признан продуктивным подходом на обоих языках. Выявлены различия в частоте использования морфологических и семантических подходов, что объясняется тем, что типологически построение двух языков - это разные языки. Практическая ценность научной статьи заключается в том, что полученные результаты будут полезны при дальнейшем изучении казахского и английского медицинского дискурса, а также при анализе других терминосистем. Полученные результаты будут способствовать унификации казахской терминологии и послужат основой для изучения профессионального дискурса в казахском языкознании.

Ключевые слова: термин, терминосистема, когнитивное терминоведение, метафоры-термины, морфологический способ терминообразования, синтаксический способ терминообразования, семантический способ терминообразования, терминообразование, офтальмологические термины

CREATION OF KAZAKH AND ENGLISH OPHTHALMOLOGICAL TERMS

Khasangalieva B.K.¹, *Issakova S.S.², Issakova A.S.³, Konyrova A.T.⁴

^{1, *2} Aktobe Regional University named after K.Zhubanov

Aktobe, Kazakhstan

³Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

⁴ the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The study of the methods of terminology formation within the framework of the anthropocentric paradigm in linguistics, the definition of the mechanisms of term creation is relevant today. The importance of the idea of studying terms from a cognitive point of view can be seen in the following: firstly, the cognitive aspect allows you to study the term from the point of view of cognitive terminology, secondly, cognitive terminology helps to understand the complex and contradictory nature of the term, directs terminologists to study the internal laws of the term, thirdly, cognitive research in terminology promotes the study of the term from a new perspective. The study took into account the conclusions and provisions related to the theory of cognitive terminology. A comparative analysis of

the creation of Kazakh and English ophthalmological terms in different structured languages has been carried out, and ways of forming Kazakh and English ophthalmological terms have been identified. The object of the study is the Kazakh and English ophthalmological terminology in the anthropocentric paradigm. The subject of the research is the methods of creating ophthalmic terms. The aim of the study is to identify similarities and differences in the ways of formation of Kazakh and English ophthalmology terms. The following tasks were considered in the course of the study: 1) the main approaches in the formation of Kazakh and English terms have been identified; 2) to identify the features of the formation of Kazakh and English ophthalmology terms; 3) to describe general approaches to the creation of ophthalmological terms; 4) to determine the place of terminology in the creation of terms reflecting professional knowledge; 5) to determine the role of terminology formation methods in the systematization and unification of the terminological system, ensuring the accuracy and brevity of professional knowledge. The research used the continuous sampling method, descriptive, quantitative and comparative methods, as well as the method of conceptual analysis. The scientific novelty of the study is determined for the first time by a comprehensive analysis of the methods of formation of Kazakh and English ophthalmological terms. As a result of the study, it was found that Kazakh and English ophthalmology terms are created in morphological, syntactic and semantic ways. The syntactic approach has been recognized as a productive approach in both languages. Differences in the frequency of use of morphological and semantic approaches have been revealed, which is explained by the fact that typologically the construction of two languages is different languages. The practical value of the scientific article lies in the fact that the results obtained will be useful in the further study of Kazakh and English medical discourse, as well as in the analysis of other terminological systems. The results obtained will contribute to the unification of Kazakh terminology and will serve as a basis for the study of professional discourse in Kazakh linguistics.

Keywords: term, terminological system, cognitive terminology, metaphor-terms, morphological method of terminology formation, syntactic method of terminology formation, semantic method of terminology formation, terminology formation, ophthalmological terms

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 02.04.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Хасанғалиева Бибиғуль Кенесовна – Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің оқытушысы, PhD, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: bibigul2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1549-1469>

Исакова Сабира Сағынбекқызы – филология ғылымдарының докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің профессоры, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: sabira-i@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2986-8885>

Исакова Асылымай Сагинбековна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар мен инжиниринг университеті, Актау, Қазақстан, e-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>

Қоңырова Ақбота Тұрағұлқызы – ҚР Президенті жанындағы басқару академиясы Алматы облысы бойынша эксперт-тренері, филология ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан, e-mail: akbota74@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-1833-0896>

Информация об авторах:

Хасангалиева Бибигуль Кенесовна – преподаватель Актюбинского регионального университета им. К. Жубанова, PhD, Актобе, Казахстан, bibigul2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1549-1469>

Исакова Сабира Сагынбековна – доктор филологических наук, профессор Актюбинского регионального университета им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: sabira-i@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2986-8885>

Исакова Асылымай Сагинбековна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан, e-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>

Коньорова Ақбота Турағұловна – эксперт-тренер Академии управления при Президенте РК, Алматы, Казахстан, e-mail: akbota74@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-1833-0896>

Information about the authors:

Khasangaliyeva Bibigul Kenesovna – teacher, K. Zhubanov Aktobe Regional University, PhD, Aktobe, Kazakhstan, bibigul2901@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1549-1469>

Issakova Sabira Sagynbekovna – Doctor of Philology, professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: sabira-i@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2986-8885>

Issakova Assylymay Sagynbekovna – Candidate of Philology, Associate Professor, Yessenov University, Aktau, Kazakhstan, e-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>

Konyrova Akbota Turagulovna – trainer-expert at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: akbota74@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-1833-0896>

UDC 81'42:81'25

IRSTI 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.023>

**DISCIPLINES AS EPISTEMIC CULTURES:
A BASIS FOR LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF
DISCIPLINARY COMMUNICATION**

*Engberg J.¹

^{*1} School of Communication and Culture, Aarhus University, Aarhus, Denmark

Abstract. This article examines the applicability of linguocultural analysis beyond its conventional focus on national cultures by extending the methodology to the study of disciplinary or professional cultures conceptualised as epistemic cultures. While linguocultural analysis has traditionally been employed to reveal how national or multicultural worldviews become linguistically encoded in literary discourse, recent scholarship highlights that professional communities similarly generate shared beliefs, values, cognitive frameworks, and communicative conventions. Building on theoretical insights from cultural and linguistic pragmatics and from Knorr-Cetina's sociology of epistemic cultures, the study aims to demonstrate how disciplinary communication—in this case, legal discourse—can function as a linguocultural resource within literary texts. Methodologically, the research undertakes a qualitative linguocultural analysis of the German novel *Der Vorleser* (The Reader), drawing on M.P Castillo Bernal's findings regarding lexico-semantic and morpho-syntactic features associated with German legal communication. The analysis reveals that elements such as specialised terminology, nominalisations, professional titles, modality markers, and impersonal constructions serve both to construct an authentic legal setting and to characterise the narrator as a legal professional. The study concludes that epistemic cultural traits operate in literary contexts in ways analogous to national cultural indicators, thereby justifying the extension of linguocultural methodology to professional subcultures. Theoretically, the research contributes to broadening the scope of linguocultural analysis by integrating disciplinary communication into its domain. Practically, the results underscore the importance of recognising epistemic-cultural markers in translation, since preserving or functionally adapting such features is essential for maintaining the stylistic, atmospheric, and characterising functions in translated texts.

Keywords: linguocultural analysis, epistemic cultures, disciplinary communication, legal discourse, cultural pragmatics, linguistic encoding of culture, literary stylistics, translation studies, professional subcultures

Introduction

The present article addresses a topic that holds sustained relevance across multiple research communities: the linguocultural analysis of texts and its role in the study of disciplinary and literary communication. Linguocultural analysis

is understood here as an approach that investigates how elements of national and multicultural epistemic frameworks become linguistically encoded in discourse. A foundational articulation of this method can be found in Islam's widely cited monograph, in which linguocultural analysis is defined as a means of exploring how aspects of national culture become linguistically realised in texts [1] – a formulation that has guided a significant body of subsequent scholarship.

A topic often treated in this context in studies following the approach is how linguocultural elements can be applied, for example, in novels, for signalling cultural characteristics of persons described in the works. In a straightforward case, the use of linguocultural characteristics may simply have the purpose of underlining the cultural traits of different persons in the novel. In more complex cases, the characteristics presented in the novel through a mixture of cultural traits in the language use by and about a person can even represent this person's individual multiculturalism as part of the persons literarily relevant personality. An example of a recent work following the last-mentioned aspects is A. Islam et al. [2], which investigates multicultural narratives in American literature and finds that bilingualism, code-mixing and elements of interlanguage are common characteristics important in rendering elements of multiculturalism. Central in this work is the investigation of the translation strategies applied in translations into Russian of these indications of multiculturalism. As is stated in the concluding section of the work, "a linguocultural approach to translation enables a more precise understanding and effective conveyance of the unique cultural and linguistic contexts characteristic of American multicultural literature strategies" [2, p.64]. In other words: a central part of understanding the content and message of this kind of literary works is to recognise the linguocultural traits as such.

The linguocultural approach constitutes a very fruitful way of analysing specific aspects of the socio-pragmatic background of linguistic choices in, among other things, literary communication. In the traditions of linguistic research that the work is built on the ideas studied under the heading of linguistic pragmatics [3] or cultural pragmatics [4] are related to the linguocultural approach. Common is the idea that we can use a study of the choice of linguistic elements to find the intentions, actions, attitudes, or (cultural) practices of the people whose linguistic products we study. Where linguistic pragmatics can often have a more individualized object of study (what are the speech acts performed by an individual through his or her linguistic communication?), cultural pragmatics is interested in the common and shared aspects, activities, background assumptions, communities, etc. to which communicators belong.

From this perspective, disciplines and discourse communities can themselves be viewed as epistemic cultures, operating with distinct systems of communicative conventions, knowledge validation, and symbolic structuring – an assumption that forms the methodological basis of the present inquiry.

Materials and methods

The object of the present study is disciplinary (professional) communication

as a form of linguocultural practice conceptualised as an epistemic culture. Empirically, the study focuses on legal discourse as it is represented and stylised in a literary text. The research material consists of linguistic fragments from B.Schlink's German novel *Der Vorleser* (1997), primarily those scenes in which courtroom procedures and the narrator's professional legal identity are foregrounded.

The study applies a qualitative linguocultural analysis combined with discourse-analytic and functional-stylistic procedures. The analytical units are (a) *lexico-semantic markers* (specialised legal terminology, professional titles, formulaic collocations, compound nouns), and (b) *morpho-syntactic markers* (nominalisations, impersonal/indefinite-subject constructions, and modality markers) that have been documented as salient in German legal communication. Operationalisation of these indicators follows the typology proposed by C. Bernal for legal language in B.Schlink's novel, while the overarching concept of epistemic cultures follows K.Knorr-Cetina's sociological framework.

The analysis proceeds in three steps: (1) *identification and extraction of legal-discourse markers in the source text*; (2) *classification of the extracted markers according to their linguistic type (lexico-semantic vs morpho-syntactic)*; (3) *functional interpretation of the markers in context*, with attention to their setting-building and characterising functions in line with research on specialised communication in literary texts.

Citations are provided to (a) justify the theoretical premises (e.g., culture, epistemic culture, cultural pragmatics), (b) define and delimit the object and units of analysis by relying on established descriptions of legal communication, and (c) ensure methodological transparency and replicability, enabling readers to verify the provenance of analytical categories and to compare the present findings with prior studies.

However, it is relevant not to limit the pragmatic study of culture to national cultures, despite the fact that this concept of culture is very deeply entrenched into our personalities due to the importance for many of us of belonging to specific national groups, channelling from there important parts of our identity. Central characteristics of such cultures that individuals' identities feed upon are, e.g., shared beliefs, values, worldviews, and traditions [5, p. 51]. However, inside such national cultures there is also room for so-called subcultures, i.e., conglomerates of beliefs, etc., tied not to the nation, but to some other community of people sharing characteristics. One example of such subcultures is that of a specific profession [5, p.59]. Such subcultures are different in degree, but not in kind: There is a difference in the actual basis of the culture (nation vs profession), but the basic traits are the same: A culture is based upon a community of people sharing some for them central characteristic(s) that is / are perceived by the members to be of importance for their identity [5, p.61]. The importance of cultures for our identity is rooted in so-called 'collective intention' as a characteristic of our cognitive design: Due to the way human cognition has evolved, we have developed a wired-in feeling of 'we' in our being in the world: Human thinking at this point is no longer a solely individual process, or even a second-personal

social process; rather, it is an internalized dialogue between ‘what I do think’ and ‘what anyone ought to think’. Human thinking has now become collective, objective, reflective, and normative [6, p.123].

This cognitive mechanism is important as one of the explanations of the emergence of professional cultures and especially for the explanation of the role of their communicative tools as indicators of the professional culture [7].

For researchers with a central interest in disciplinary communication for instance in the field of law, the idea of seeing not only nations, but also professional communities as possible roots of cultures is an interesting idea, as it widens the scope of what we can investigate. Instead of seeing disciplinary communication as mainly a linguistic object where the focus is upon the stylistic characteristics of the language used in the disciplinary communication, an approach seeing it as rooted in a culture opens up a research avenue towards the overlaps in thinking and acting by way of the disciplinary communication and thus to the disciplines as such as objects of study.

One possible conceptualisation of this kind of subculture is the concept of epistemic cultures. Now what is this? The concept has been elaborated in Knorr-Cetina’s work in the field of sociology of knowledge [8]. Her research interest concerns the underlying factors and reasons implying the differences between high energy physics as an abstraction-based field of research, on the one hand, and molecular biology as a laboratory-oriented research field in terms of the insights into and views of the world they achieve, despite the fact that to a considerable extent the two disciplines look at the same objects. According to K.Knorr-Cetina, exactly the concept of culture, with its recourse to beliefs, values and worldviews, and to communities, is apt to catch the traits responsible for the differences and thus to find the roots for the characteristics that distinguish them from the point of view of the sociology of knowledge. In the introduction to her book, K.Knorr-Cetina presents the epistemic cultures as “amalgams of arrangements and mechanisms – bonded through affinity, necessity, and historical coincidence” – which, in a given field, make up *how we know what we know* [8, p.1].

On these grounds, the epistemic cultures investigated by K.Knorr-Cetina are the loci where the collective knowledge of values (e.g., concerning high-value research, application of specific acknowledged methods) and worldviews (e.g., concerning theories or conceptions of the world, its structure and influential factors) of each of the two disciplines is placed. From this point of view, part of this epistemic culture are ways of speaking that help carry out characteristic actions and that represent the dominance of specific values and worldviews in the respective discipline [9]. In this way, linguistic patterns like the use of terms and disciplinary conventions, words, phrases, and texts gain a certain centrality for the recognition of the epistemic cultures, as they can be seen as cultural characteristics.

Results and discussion

As an example of how the use of specific textual means may be viewed as signals to the readers about the relevance of an epistemic culture in a novel, we can

look at the study by M. P. Castillo Bernal [10]. She investigates the linguocultural traits of law found in Bernhard Schlink's novel *Der Vorleser* (The Reader) [11].

Following the functional typology of U. Wielen and L. Germaney [12, p. 575–579], the inclusion of legal discourse in this literary work serves to create a specialist setting (the courtroom) and characterize the persona of the narrator, Michael Berg, as he transitions from a student to a legal professional. The qualitative linguocultural analysis of the novel reveals that B. Schlink employs several lexico-semantic and morpho-syntactic markers documented by M.P. Castillo Bernal to anchor the text within the epistemic culture of law.

- Creating a specialist setting
- Characterising personas and their everyday professional life
- Transferring specialized knowledge
- Creating humorous, parodic, and ironic effects
- Creating stylistic / poetic effects

Taking these possible functions as her basis, M.P.Castillo Bernal focuses in her analysis of the novel on lexico-semantic and morpho-syntactical characteristics that occur prominently in the novel and that are at the same time generally known to be characteristic of the disciplinary discourse in law. She finds especially the following examples of such characteristics [10, p. 344–347]:

1. Lexico-semantic markers of legal epistemic culture

Schlink's novel frequently employs specialized terminology and formal titles that signal the shared knowledge and validation mechanisms of the legal community.

-Formal titles and roles in the text are visible as it meticulously identifies the actors in the legal drama, reinforcing the professional hierarchy, eg.: Ger: "*Vorsitzender Richter*", "*Staatsanwalt*", "*Pflichtverteidiger*", "*Schöffen*" – Eng: "*Presiding judge*", "*prosecutor*", "*public defender*", "*lay members of the court*".

-Specialized compound nouns or terms that encapsulate complex legal procedures into singular linguistic units, eg. Ger: "*Befangenheitsantrag*", "*Haftbefehl*", "*Beweisaufnahme*" – Eng: "*Motion to recuse*", "*order of detention*" (or *arrest warrant*), "*presentation of evidence*".

-Everyday words with specialized meanings as the novel uses common words that carry a specific weight within the legal epistemic framework, eg: Ger: "*Verhandlung*", "*Protokoll*", "*Täterschaft*" – Eng: "*Proceedings*" (or *trial*), "*record*", "*perpetration*".

2. Morpho-syntactic markers and impersonal style

The epistemic culture of law is characterized by a "collective intention" and a normative, objective style. B.Schlink reflects this through specific syntactic choices:

-Nominalization of actions when legal procedures are often presented as abstract nouns rather than dynamic actions, eg: Ger: "*Vernehmung*", "*Verurteilung*", "*Aufarbeitung*" - Eng: "*Examination*", "*conviction*", "*exploration*".

-Indefinite and impersonal constructions are visible especially in the second part of the novel, the reading of the indictment uses a highly stylized, impersonal mode of address (the subjunctive and third-person references) to distance the legal act from personal emotion, eg: Ger: “*Die Angeklagte zu eins habe...*”, “*sie habe rechtswidrig und schuldhaft gehandelt*” – Eng: “*The first defendant is alleged to have...*”, “*she is alleged to have acted illegally and culpably*”.

-Modal verbs and modality markers while legal reasoning in the novel often hinges on what “one” must or must not do, reflecting the normative background of law, eg: Ger: “*Was im Buch steht oder was in der Gesellschaft tatsächlich durchgesetzt und befolgt wird?*” – Eng: “*Is it what is on the books, or what is actually enacted and obeyed in a society?*”.

The narrator’s transition into legal culture is evidenced by his shifting linguistic perspective. Initially, Michael Berg and his peers view the law through the lens of “radical explorers” within the 1960s student movement, seeking to use the trial as a tool for moral “exploration” and “enlightenment”. However, as the trial progresses, Michael becomes increasingly “numbed” by the procedural formalities—a psychological state that M.P. Castillo Bernal argues is supported and reinforced by the dense legalistic texture of the narrative.

These linguistic patterns are more than mere stylistic choices; they are salient indicators of an epistemic subculture. Just as national cultures rely on shared traditions and worldviews [5, p. 51], professional communities like the law operate through specific communicative conventions and knowledge validation mechanisms [8, p. 11]. The general result reached by M.P.Castillo Bernal is that almost all conventional elements identified in research on German legal language are represented frequently throughout the novel.

In her conclusion, she suggests two main functions underlying the use of these linguistic elements:

1. To support the specialized atmosphere of the court case, which serves as the central topic of the book’s second part [10, p. 347].

2. To support the characterization of the narrator as a developing legal professional [10, p. 347].

Consequently, the channelling of the epistemic culture of law into the literary text performs the first two functions identified by U.Wienen and Germaney: creating a specialist setting and characterizing professional personas [12, p. 575].

The analysis confirms that epistemic cultural traits operate in literary contexts analogously to national cultural indicators. By integrating this legal discourse, B.Schlink constructs an authentic setting that allows the reader to experience the “collective, objective, reflective, and normative” dialogue characteristic of legal thinking. For translation, these results underscore that preserving such epistemic-cultural markers is essential to maintaining the novel’s intended atmospheric and characterising functions.

Conclusion

Through her qualitative analysis of Bernhard Schlink’s *Der Vorleser*, M.P.

Castillo Bernal provides a compelling argument that legal-cultural characteristics are foundational to the novel's stylistics. These markers serve dual functions: creating an authentic courtroom atmosphere and supporting the characterization of the narrator, Michael Berg, as he adopts the professional identity of a jurist. As demonstrated, lexico-semantic and morpho-syntactic elements—ranging from formal titles to the impersonal subjunctive mode used in indictments—are essential signals that ground the narrative within the epistemic culture of law.

These findings align closely with the deliberations of A. Islam et al., who argue that recognizing linguocultural traits is vital for understanding the content and message of complex literary works. Just as Islam's approach identifies linguistic markers to render elements of multiculturalism in translation, M.P. Castillo Bernal underscores the importance of preserving epistemic-cultural markers to maintain the novel's intended stylistic and characterizing functions in different languages.

On this basis, it is supportable to conclude that the linguocultural approach is highly effective for the study of disciplinary and legal communication. Although the "roots" of these cultures differ—one springing from the nation and the other from a professional group—they share a common cognitive foundation in "collective intentionality". As human thinking has evolved to become collective, objective, reflective, and normative, it creates shared worldviews and communicative conventions that characterize any culture, whether national or epistemic.

Ultimately, conceptualizing academic and professional disciplines as epistemic cultures opens significant new avenues for research. By integrating disciplinary communication into the domain of linguocultural analysis, we can better investigate how shared systems of knowledge validation and symbolic structuring are encoded in discourse. This approach not only enriches our understanding of the socio-pragmatic background of literary texts but also provides a more precise methodology for the functional adaptation of specialized discourse in translation.

REFERENCES

- [1] Islam A. Yazyk v kontekste nacional'noj kul'turny [Language in the context of national culture]. – Almaty, 2003. – 221 s. [in Rus.]
- 2] Islam A, Kozhbayeva G, Ndiaye I.A., Roziyeva D. Conveying Linguistic Interference in American Multicultural Literature Translation // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2025. – Vol. 196, № 4. – Pp. 56-67. DOI:10.26577/EJPh.2024.v196.i4.ph5
- [3] Verschueren J. Linguistic Pragmatics and Semiotics // Semiotica. – 1995. – Vol. 104, № 1–2. – Pp. 45-66. [<https://doi.org/10.1515/semi.1995.104.1-2.45>]
- [4] Alexander J.C. Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy // Sociological Theory. – 2004. – Vol. 22, № 4. – Pp. 527-573. DOI: 10.1017/CBO9780511616839.002

[5] Jackson J. *Introducing Language and Intercultural Communication*. – London; New York: Routledge, 2019. – 422 p.

[6] Tomasello M. A Natural History of Human Thinking // *Journal of Social Ontology*. – 2016. – №2(1). – Pp. 59–64. DOI: 10.4159/9780674726369

[7] Engberg J. LSP and Transdisciplinary Knowledge Communication // *Special Knowledge Mediation: Ontological & Metaphorical Modelling* / ed. by E. Isaeva. – Cham: Springer, 2022. – Pp. 61-77.

[8] Knorr-Cetina K. *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. – Harvard University Press, 1999. – 352 p.

[9] Engberg J. Specialized Communication and Culture, Practice, Competence, and Knowledge: Implications and Derived Insights // *Applied Linguistics Today: Research and Perspectives. Angewandte Linguistik heute: Forschung und Perspektiven* / ed. by L. Pon, V. Karabalic, S. Cimer. – Frankfurt a.M.: Lang, 2012. – P. 109-130.

[10] Castillo Bernal M.P. Fachsprache in literarischen Texten: Analyse der Rechtssprache in Bernhard Schlinks *Der Vorleser* // *Lebende Sprachen*. – 2018. – Bd. 63, H. 2. – Pp. 330–349. – DOI: 10.1515/les-2018-0020

[11] Schlink B. *Der Vorleser*. – Zürich: Diogenes, 1997. – 375 p.

[12] Wienen U., Germaney L. Specialized Communication in Literary Texts // *Specialized Communication* / ed. by T. Roelcke, R. Breeze, J. Engberg. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2025. – Pp. 563–588.

ЭПИСТЕМИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТ РЕТІНДЕГІ ПӘНДЕР: ПӘНДІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ТІЛДІК-МӘДЕНИ ТАЛДАУЫНЫҢ НЕГІЗІ

*Энгберг Я. ¹

*Қарым-қатынас және мәдениет мектебі, Орхус университеті
Орхус, Дания

Аңдатпа. Мақалада лингвомәдени талдауды ұлттық мәдениеттерге дәстүрлі түрде бағытталудан тыс қолданып, осы әдістемені эпистемикалық мәдениеттер ретінде концептуалданатын пәндік және кәсіби мәдениеттерді зерттеуге кеңейту мүмкіндіктері қарастырылады. Егер бұрын лингвомәдени талдау, негізінен, ұлттық немесе мультимәдени дүниетанымдардың көркем дискурста тілдік тұрғыдан қалай кодталатынын айқындау үшін пайдаланылып келсе, қазіргі зерттеулер кәсіби қауымдастықтар да ортақ нанымдар, құндылықтар, когнитивтік ұстанымдар мен коммуникативтік конвенциялар жүйесін ұқсас түрде қалыптастыратынын көрсетеді. Мәдени және лингвистикалық прагматика теориялық қағидаттарына, сондай-ақ Кнорр-Цетинаның эпистемикалық мәдениеттер социологиясына сүйене отырып, жұмыста пәндік коммуникацияның, бұл жағдайда құқықтық дискурстың, көркем мәтін шеңберінде лингвомәдени ресурс ретінде қалай қызмет ете алатынын көрсету мақсаты қойылады. Әдістемелік тұрғыдан

алғанда, неміс жазушысының «Der Vorleser» («Чтец») романына неміс құқықтық коммуникациясына тән лексика-семантикалық және морфосинтаксистік сипаттамалар жөніндегі Кастильо Бернальдың тұжырымдарына сүйене отырып, сапалық лингвомәдени талдау жүргізіледі. Талдау арнайы терминология, номиналданған құрылымдар, кәсіби атақтар, модальдылық көрсеткіштері және жақсыз құрылымдар сияқты элементтердің бір мезгілде шынайы құқықтық орта құруға әрі баяндаушыны құқық саласының өкілі ретінде сипаттауға қызмет ететінін байқатады. Эпистемикалық мәдениеттің белгілері әдеби контексте ұлттық-мәдени индикаторларға ұқсас түрде қызмет атқаратыны жөнінде қорытынды жасалып, лингвомәдени методологияны кәсіби субмәдениеттерге дейін кеңейтудің негізділігі дәлелденеді. Теориялық тұрғыдан зерттеу пәндік коммуникацияны оның зерттеу нысанына енгізу арқылы лингвомәдени талдау өрісінің кеңеюіне ықпал етеді. Практикалық тұрғыдан алғанда, алынған нәтижелер аудармада эпистемикалық-мәдени маркерлерді айқындау мен сақтаудың маңыздылығын көрсетеді, өйткені оларды сақтау немесе функционалды бейімдеу аударма мәтіндердегі стильдік, атмосфералық және характерологиялық қызметтердің сақталуы үшін шешуші мәнге ие.

Тірек сөздер: лингвомәдениеттану, эпистемиялық мәдениеттер, тәртіптік коммуникация, құқықтық дискурс, мәдени прагматика, мәдениетті лингвистикалық кодтау, әдеби стилистика, аударматану, кәсіби субмәдениеттер

ДИСЦИПЛИНЫ КАК ЭПИСТЕМИЧЕСКИЕ КУЛЬТУРЫ: ОСНОВА ДЛЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО АНАЛИЗА ДИСЦИПЛИНАРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

*Энгберг Я.¹

¹Школа коммуникации и культуры, Университет Орхуса, Орхус, Дания

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения лингвокультурного анализа вне его традиционной фокусировки на национальных культурах за счёт распространения данной методологии на исследование дисциплинарных и профессиональных культур, концептуализируемых как эпистемические культуры. Если ранее лингвокультурный анализ преимущественно использовался для выявления того, как национальные или мультикультурные картины мира языков кодируются в художественном дискурсе, то современные исследования показывают, что профессиональные сообщества аналогичным образом формируют разделяемые убеждения, ценности, когнитивные установки и коммуникативные конвенции. Опираясь на теоретические положения культурной и лингвистической прагматики, а также на социологию эпистемических культур Кнорр-Цетины, в работе ставится цель продемонстрировать, как дисциплинарная коммуникация, в данном случае

юридический дискурс, может функционировать как лингвокультурный ресурс внутри художественного текста. В методологическом плане проводится качественный лингвокультурный анализ немецкого романа «Der Vorleser» («Чтец») с опорой на выводы Кастильо Берналь относительно лексико-семантических и морфо-синтаксических характеристик, типичных для немецкой юридической коммуникации. Анализ показывает, что такие элементы, как специализированная терминология, номинализации, профессиональные титулы, маркеры модальности и безличные конструкции, одновременно служат построению аутентичной юридической среды и характеристики рассказчика как представителя юридической профессии. Делается вывод, что признаки эпистемической культуры функционируют в литературном контексте аналогично национально-культурным индикаторам, что обосновывает расширение лингвокультурной методологии на профессиональные субкультуры. Теоретически исследование способствует расширению сферы лингвокультурного анализа за счёт интеграции дисциплинарной коммуникации в его предметную область. Практически полученные результаты подчёркивают важность выявления и сохранения эпистемико-культурных маркеров в переводе, поскольку их сохранение или функциональная адаптация принципиальны для поддержания стилистических, атмосферных и характерологических функций в переводных текстах.

Ключевые слова: лингвокультурный анализ, эпистемические культуры, дисциплинарная коммуникация, правовой дискурс, культурная прагматика, лингвистическое кодирование культуры, литературная стилистика, переводоведение, профессиональные субкультуры

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 11.01.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the author:

Jan Engberg – PhD, Professor, Aarhus University, Aarhus, Denmark,
<https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

Автор туралы мәлімет:

Энгберг Ян – PhD, профессор, Орхусс университеті, Орхус, Дания,
<https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

Информация об авторе:

Энгберг Ян – PhD, профессор, Орхусский университет, Орхус, Дания,
<https://orcid.org/0000-0003-0660-7260>

2 БӨЛІМ.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
РАЗДЕЛ 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
PART 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

UDC 81'25:004.8

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.024>

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TRANSFORMATION
IN AUDIOVISUAL TRANSLATION: REFLECTIONS ON
KAZAKHSTAN'S PRESIDENTIAL ADDRESS**

*Abdirakhman A.K.¹, Toleubayeva A.M.²

^{*1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Abstract. The accelerating digital transformation of media and the rapid deployment of artificial intelligence (AI) are reshaping audiovisual translation (AVT), creating both substantial opportunities and important challenges. This article examines the integration of AI into AVT in Kazakhstan and explicitly frames the analysis in relation to the Presidential Address “Kazakhstan in the Age of Artificial Intelligence,” which foregrounds national digitalization, institutional consolidation of innovation policy, and the coordination role of higher education and research institutions. The aim of the study is to identify prospects, limitations and policy-relevant pathways for AI-assisted AVT in Kazakhstan, and to assess how local initiatives align with the national digital agenda.

Methodologically, the research employs a mixed-methods design that combines a comparative literature review, content and discourse analysis of audiovisual materials and policy documents, and case studies of automated subtitling and dubbing pilots. The study integrates international scholarship on natural language processing and AVT with empirical examination of domestic projects, including national language models and automated speech tools.

Results reveal a dual effect of digitalization: AI substantially increases the speed, accessibility and scalability of AVT workflows, yet current systems often fail to reproduce culturally marked meanings, idiomaticity and multimodal nonverbal cues. The analysis indicates that addressing these gaps requires multimodal corpora, culturally informed algorithms, ethical audit mechanisms and interdisciplinary training that reconceptualizes the translator as editor, curator and quality controller.

This work contributes an interdisciplinary framework linking political-strategic discourse and linguistic practice and offers actionable recommendations for curriculum modernization, technology deployment and policy design. Practically, the findings support capacity building in higher education, industry and public institutions to implement AI in AVT while safeguarding Kazakhstan's linguistic and cultural heritage.

Keywords: audiovisual translation, artificial intelligence, digital transformation, machine translation, subtitling, dubbing, national identity, culturally specific elements, multimodal communication, education and training of specialists

Introduction

The contemporary world is undergoing profound transformations driven by the rapid advancement of digital technologies and the implementation of artificial intelligence (AI) across key domains of the economy, science, and culture. At present, nearly all countries worldwide are actively transitioning toward the extensive use of AI technologies, which contributes to their comprehensive development and strengthens their positions in the global scientific and technological arena. In this context, the Republic of Kazakhstan is also demonstrating a firm commitment to keeping pace with global trends by taking deliberate steps toward integrating AI into all critical spheres of life. A compelling confirmation of this commitment is found in the recent Presidential Address, which places particular emphasis on the strategic role of digitalization and AI integration in national development.

In the Presidential Address of the Republic of Kazakhstan, “Kazakhstan in the Age of Artificial Intelligence: Current Challenges and Their Solutions Through Digital Transformation,” special attention is devoted to the issues of digitalization, modernization of education and scientific research, as well as the necessity of integrating AI into diverse sectors [1]. This strategic direction defines a new vector of national development, in which the humanities occupy a position no less significant than technological and economic fields.

In his Address, the Head of State underscored the need for institutional reinforcement of innovation policy, noting that responsibility for it should be transferred to the Ministry of Science and Higher Education. Together with the Academy of Sciences, this institution, according to the President, must actively coordinate the work of research institutes and universities, while also expanding the opportunities of higher education institutions focusing on AI development [1]. This indicates that the extent of opportunities provided is directly related to the readiness of the academic community and students to actively integrate AI technologies into both everyday academic practices and research activities.

Artificial intelligence has had a significant impact on virtually all areas of the modern educational system, encompassing a wide range of disciplines – from technical and natural sciences to the humanities, including linguistics. As Steven

Jobs, one of the founders of Apple Inc., once stated: “Technology alone is not enough. It is technology married with liberal arts, married with the humanities, that yields us the results that make our hearts sing” [2].

In the context of digitalization, the humanities are striving to adapt to ongoing changes by attempting to enhance their status and structure their body of knowledge after the model of the natural sciences – often at the expense of their own distinctiveness. This adaptation frequently involves employing a formalized language and adopting methodologies typical of the natural and technical sciences. At present, methodological exchange across disciplines has led to the emergence of interdisciplinarity. Despite its inherent contradictions, interdisciplinarity may foster the generation of new and relevant findings, as well as the development of previously non-existent fields such as cognitive science or digital humanities.

One of the pressing challenges at the intersection of linguistics, cultural studies, and digital technologies is the integration of AI into the field of audiovisual translation. The choice of audiovisual translation as the subject of this study is determined by its particular dynamism and relevance in the context of digital transformation. Unlike traditional forms of translation, audiovisual translation combines multiple dimensions: verbal text, visual imagery, sound accompaniment, and cultural context. This multilayered nature makes it especially receptive to the implementation of digital technologies and artificial intelligence.

It is noteworthy that audiovisual translation, as an independent branch of translation studies, took shape in the same historical period during which AI technologies began to actively develop. At the turn of the 20th and 21st centuries, with the rise of digital media and the creation of the first computer-based machine translation systems, audiovisual translation acquired the status of a distinct area of research and practice. Thus, it can be argued that audiovisual translation and artificial intelligence have developed in parallel, exerting mutual influence on one another: technological advances stimulated new formats of translation, while the needs of audiovisual communication facilitated the refinement of AI algorithms.

The origins of analyzing the interrelation between linguistics and AI date back to the late 1960s, when the first systematic attempts were made to explore this interaction [3]. Further development of the field was consolidated in the works of Yu and Deng [4], who examined the early stages of applying AI technologies in linguistics.

The integration of artificial intelligence into the fields of linguistics and audiovisual translation has become a subject of intensive academic inquiry especially over the past few decades. At the international level, the most significant contributions have been made by scholars working within the framework of Natural Language Processing (NLP). For instance, James H. Martin and D. Jurafsky view language as a key domain for applying machine learning methods and deep neural networks, emphasizing the relationship between linguistic structures and computational algorithms [5].

In the sphere of audiovisual translation, the theoretical framework is shaped

by the works of D. Díaz Cintas and A. Remael [6], who view AVT as one of the most dynamically developing areas of translation studies, as well as by the research of K. Floros [7], who analyze the impact of digital technologies and sociocultural factors on translation practice.

In the Kazakhstani context particular importance is attached to the research of A. G. Kaliyeva and Zh. Zhaparova [8], devoted to the features and major problems of audiovisual translation in the Kazakh language context. The authors illustrate how AVT influences the formation of cultural identity and language development. It is also important to highlight the works of B. Borankulova and her colleagues [9], who address issues of subtitling, dubbing, and the translation of specialized terminology.

Today, audiovisual translation demonstrates some of the most visible results of artificial intelligence integration: automatic subtitle generation, real-time simultaneous interpreting, and the use of neural networks for dubbing and voice-over. All these innovations turn the field of audiovisual translation into a key testing ground for the development and implementation of cutting-edge digital solutions.

For instance, a notable case in Kazakhstan is the experience of the Institute of Smart Systems and Artificial Intelligence (ISSAI, Nazarbayev University), which implements projects aimed at developing Kazakh-language models (KazLLM) and digital tools for speech recognition, machine translation, and multimodal communication.

Recently, a group of young scholars from Nazarbayev University developed the country's first fundamental speech model tailored to the needs of both the local and global market. This innovation, introduced through the Soyle App, is designed to enhance multilingual communication within Kazakhstan and beyond. In addition, the Institute of Smart Systems and Artificial Intelligence (ISSAI) at Nazarbayev University has presented KAZ-LLM – a large Kazakh language model adapted to the country's unique multilingual and multicultural context. It has been developed for Kazakh, Russian, and English, with additional support for Turkish, thus helping to bridge language gaps and advance generative AI for low-resource languages, including Kazakh [10].

Taken together, these works form an important foundation for understanding how artificial intelligence can be integrated into audiovisual translation processes aimed at improving the quality and accessibility of translated content.

Thus, the aim of this article is to examine the integration of AI technologies into the practice of audiovisual translation within the framework of digital transformation tasks outlined in the Presidential Address of the Republic of Kazakhstan. The study seeks to identify both the prospects and the limitations of AI use in translation practice, as well as to explore the possibilities for integrating these technologies into Kazakhstan's academic and cultural context.

The scholarly novelty of this work lies in linking the political and strategic discourse of Kazakhstan's digital transformation with the linguistic analysis

of AI integration in audiovisual translation. The practical significance of the research is found in its applicability across several interconnected areas. First, the results may serve as a theoretical and methodological foundation for developing national strategies of digitalization in the humanities, where a central aspect is the integration of modern technologies – including artificial intelligence – into the processes of analyzing, preserving, and disseminating cultural and linguistic heritage. Second, the findings are valuable for the modernization of educational programs: they make it possible to design curricula that prepare a new generation of specialists who combine traditional linguistic knowledge with contemporary digital competencies. This approach not only meets the demands of the modern labor market but also contributes to the formation of human capital capable of ensuring the sustainable development of national science and education in the context of global digital transformation.

Materials and methods

This study employs a mixed methodological approach that combines theoretical analysis and practical case studies to examine the digital transformation and the integration of artificial intelligence (AI) into audiovisual translation (AVT) within the framework of the President of Kazakhstan's Address. The methodological foundation of the research is based on contemporary works in translation theory and AI studies.

The methodological toolkit of the study includes content analysis of audiovisual materials and policy documents, discourse analysis to identify transformations in translation practices under the influence of AI, as well as a comparative analysis of traditional and AI-assisted translation strategies. On the applied level, case studies related to automated subtitling and dubbing are employed, allowing researchers to reveal both the prospects and limitations of these technologies in the context of Kazakhstan.

Results and discussion

The global scientific community is actively engaged in the study of artificial intelligence, including its interaction with linguistics and its use as a tool for analyzing language processes. According to the Web of Science Core Collection, between 1974 and 2024 more than 1,478 articles were published in 2023 alone, with an additional 546 articles appearing between January and March 2024. This demonstrates a rapid growth of scholarly interest in the topic [11]. Kazakhstan is no exception in this regard: the number of research articles published in peer-reviewed journals focusing on various aspects of artificial intelligence has steadily increased. In 2023, the number of such publications rose to 1,016 [12]. Thus, Kazakhstani scholarship is gradually integrating into global research trends.

In light of the recent Presidential Address, the task of systematically and purposefully studying the potential of artificial intelligence in linguistics becomes particularly urgent. Such research would strengthen the country's position in

the international scientific space and create conditions for the introduction of advanced technologies into educational and research practices.

Digital technologies are reshaping the audiovisual industry – scriptwriting, sound production, image creation, costume design, special effects, filming, and editing — as well as distribution and screening. They have given rise to innovative practices such as audio description, surtitles, live subtitling, and audio subtitles. New technologies and devices (streaming services, video and television on demand, podcasting, mobile phones, and portable video players) continue to exert a strong influence on broadcasting and audiences. They create new demands and needs, for instance, new formats like very short films lasting just a few minutes or mobile episodes — clips for mobile phones of one or two minutes in length.

At the same time, two parallel but contrasting processes are taking place. On the one hand, technology offers more services and higher-quality programs. The diversity of television channels – cable, satellite, network, relay-based (pay TV, cross-border and local broadcasting, specialized thematic channels on history, sports, finance, cartoons, etc.) – marks the decline of a centralized media model, provoking a shift from mass broadcasting to targeted niche audiences. On the other hand, global audiences are becoming increasingly interconnected through widely accessible videos on YouTube and films available online.

The audiovisual industry strives to provide viewers with immediate access to new episodes of popular series or newly released films. Since the late 1980s, the phenomenon of amateur subtitling and dubbing has grown significantly. The quality of amateur work depends on the translator's understanding of the source and their familiarity with free or open-source software used to create and embed subtitles.

Amateur subtitles typically do not follow strict professional standards: limits on the number of lines per subtitle or characters per line may be ignored; font or size can be larger; display speed may be faster than in professional subtitles; subtitles may appear at the top or bottom of the screen; and additional comments may be included. Amateurs often aim for literal translation, staying closer to the original text, while using more words and reducing the time available for reading – thereby breaking conventional norms that govern professional subtitling. These practices in amateur subtitling and dubbing not only challenge existing conventions but also transform the very process of audiovisual translation (AVT).

Finally, automation is reshaping workflows. Digitization improves sound quality and enables the analysis and synthesis of actors' speech for dubbing. By combining different software tools, it has become possible to automate the creation of foreign-language subtitles. These changes prompt a reconsideration of long-standing concepts in translation studies, such as text, authorship, meaning, unit of translation, translation strategy, and the relationship between written and spoken discourse.

The use of automated subtitling, speech recognition systems, and machine

dubbing tools significantly enhances the speed and accessibility of translation processes. On the one hand, these instruments foster the democratization of access to information, the expansion of cultural dialogues, and the integration of minority languages – including Kazakh – into the global media space.

This study attempts to provide a comparative overview of the processes of integrating artificial intelligence into the field of audiovisual translation in Kazakhstan. Such an approach makes it possible to identify the specific features of domestic developments and practices, as well as to correlate them with global trends in the digital transformation of translation.

The table 1 below presents examples of software and technologies used in the Kazakhstani context for automating subtitling, dubbing, and other forms of audiovisual translation.

Table 1. Software and Technologies for Audiovisual Translation in Kazakhstan

<i>№</i>	<i>Project/Source</i>	<i>Application</i>	<i>Technologies</i>	<i>Advantages</i>	<i>Limitations</i>
1	Kazakh Voice Over Generator (Maestra.ai)	Kazakh voice-over, video dubbing	Speech synthesis	Kazakh language support, ease of use	Limited voice styles
2	Kazakh Subtitle Generator (SubtitleWhisper, Vidy.ai)	Automatic subtitles in Kazakh	Speech-to-text, NMT	Fast subtitle creation	Manual editing required
3	Kazakh Dubbing (Wavel AI, GoPhrazy)	Automatic dubbing into Kazakh	Speech synthesis + NMT	Faster content localization	Limited emotional quality
4	3D Avatar for Sign Language (Kazakhstan)	Children's cartoons, TV	AI avatar, sign language	Inclusion for hearing-impaired children	Technology at pilot stage
5	BeeBERT (Beeline KZ)	OTT services, translation, NLP	Kazakh-language LLM	National language support, foundation for future apps	Requires large-scale media adoption

Overall, the analysis of local initiatives demonstrates that Kazakhstan has already established a significant foundation for the integration of artificial intelligence into audiovisual translation and related areas of media production. The development of tools for automatic dubbing, subtitling, and voiceover in Kazakh, the introduction of 3D avatars for sign-language translation, as well as the creation of the national language model BeeBERT, reflect not only technological progress but also a strategic orientation toward preserving and promoting the Kazakh language in the digital environment. In other words, the automation of

subtitling, real-time dubbing, and the development of local AI platforms prove that Kazakhstan is moving in line with global trends while simultaneously strengthening its own digital infrastructure and forming new research directions at the intersection of linguistics, artificial intelligence, and cognitive science. This process stimulates the academic community to generate new knowledge and innovations.

Thus, these examples are largely consistent with the tasks outlined by President Kassym-Jomart Tokayev in his latest Address regarding the necessity of digitalization.

Modern neural machine translation models significantly improve the quality of audiovisual translation by analyzing context and considering syntactic and semantic connections, thereby allowing for a more accurate transfer of the original meaning. In addition, AI integration provides economic efficiency: the automation of routine operations reduces costs and allows translators to focus on the creative tasks of adapting dialogues and culturally specific elements. This is especially important for streaming platforms such as Netflix, Amazon Prime, and YouTube, which work with vast volumes of multimedia content.

At the same time, AI systems are capable of processing enormous amounts of multimedia data in the shortest possible time, making them indispensable for the streaming industry. The versatility of these technologies is evident in their adaptability to various forms of media production — from feature films and video games to educational courses and advertising materials.

However, such rapid integration of digital technologies into audiovisual translation also raises a number of issues and challenges, particularly those related to the quality of conveying culturally specific information and stylistic nuance.

A critical perspective on the role of AI in linguistics is presented in the works of E. Bender, who highlights the limitations of large language models (LLMs) in conveying semantically and culturally marked information [13]. Professor Bender's studies emphasize the necessity of contextual interpretation and the preservation of ethnocultural components when using AI technologies in translation. This aspect is of particular importance in multilingual societies and culturally specific contexts, such as that of the Kazakh language.

Among Kazakhstani scholars who have contributed to the study of this issue, one can highlight Doctor of Philological Sciences and Professor at Ablai Khan University of International Relations and World Languages, V.U. Makhpirov. In his article "Problems of Translating Audiovisual Texts", he examines the views of Kazakhstani scholars who have addressed film translation and provides a comparative analysis of translating a passage from the educational animated series Dora the Explorer [14]. His study contributes to the development of both theoretical and practical aspects of audiovisual translation in Kazakhstan, reflecting the specific features and future prospects of this field in the country.

It is important to acknowledge the contribution of domestic scholarship in audiovisual translation, particularly the work of Kazakhstani scholars who

have recently undertaken research on the translation of Disney animated films. S. Nurgaliyeva et al. conducted a study seeking to address a significant gap in audiovisual translation (AVT) research by examining the adaptations of popular animated films for Kazakh-speaking audiences. Unlike previous studies, which have predominantly focused on European languages, their research highlights how translation practices influence both cultural identity and linguistic development within the Kazakhstani context [15].

Taken together, these works provide an important foundation for understanding how artificial intelligence can be integrated into audiovisual translation processes aimed at improving the quality and accessibility of translated content, while at the same time reflecting a strategic orientation toward building a local AI infrastructure capable of meeting the needs of national culture and science.

Thus, the discussion of the results demonstrates the dual effect of digitalization: on the one hand, it opens up new horizons for translation and media communication; on the other hand, it reinforces the need for the creative and critical involvement of the human translator, without which it is impossible to achieve high-quality translation.

The ongoing digital transformation and the introduction of artificial intelligence technologies into the field of audiovisual translation have led to a radical shift in the role of the translator. Whereas previously their work was primarily limited to the direct execution of translation, today the emphasis is shifting towards the functions of editor, curator, and quality controller – someone capable of refining the automated output and adapting it to cultural and communicative contexts. The translator thus becomes not only an executor, but also a mediator between machine translation and the end user, ensuring a balance between technological efficiency and the preservation of culturally significant meanings.

In this context, the prospects for training a new type of specialist with interdisciplinary competencies become particularly relevant. The future translator must possess not only linguistic and cultural knowledge, but also a solid foundation in digital technologies, machine learning, and multimedia formats. Such a synthesis of skills will help develop professionals capable of managing the complex processes of AI integration into audiovisual translation and of responding to the challenges outlined in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan, which stresses the need to prepare experts oriented towards the country's innovative development.

Conclusion

The study confirms that the integration of artificial intelligence technologies into audiovisual translation is not merely a technical innovation, but a systemic factor reshaping the very paradigm of translation practice. Translation is no longer confined to the binary process of “original-translation,” but emerges as

a multilayered phenomenon that encompasses human-machine interaction, the integration of linguistic and algorithmic strategies, and the need to reconceptualize traditional categories such as equivalence and adequacy.

Particular importance is attached to the adaptation of technologies to culturally specific contexts. For Kazakhstan, this entails preserving national identity and ethnocultural realities within multimedia content. Addressing this challenge requires the development of specialized algorithms, multimodal corpora, and ethical standards capable of ensuring a balance between automation and cultural authenticity.

The practical significance of the study lies in its potential to inform the design of educational and professional programs for training a new generation of translators. Such specialists must combine humanistic knowledge with digital skills and competencies in working with AI. In Kazakhstan, this aligns directly with the national digitalization strategy and the broader task of preparing human resources for innovative development.

Future research perspectives include the creation of comprehensive models of human–algorithm interaction, the analysis of ethical and epistemological constraints of AI use in the humanities, and the exploration of culturally specific challenges in the automated processing of texts and audiovisual materials.

Ultimately, translation in the age of artificial intelligence emerges as an interdisciplinary domain that brings together linguistics, cognitive science, cultural studies, computer science, and the philosophy of science. This synthesis opens up new horizons for translation studies and enhances both their academic and practical relevance in the digital era.

REFERENCES

[1] Tokayev K.-J. State of the Nation's address to the People of Kazakhstan "Kazakhstan in the Era of Artificial Intelligence: Current Challenges and Solutions through Digital Transformation" <https://surl.lt/dscbdt> 09.09.2025

[2] Dediu H. Steve Jobs's Ultimate Lesson for Companies // Harvard Business Review. <https://hbr.org/2011/08/steve-jobss-ultimate-lesson-for-companies> 10.09.2025

[3] Rosenberg J. Artificial intelligence and linguistics: Early attempts at integration // *Language and Speech*. – 1975. – Vol. 18, № 4. – P. 324–339.

[4] Yu D., Deng L. Automatic speech recognition: A deep learning approach. // Springer. – 2016. – P. 321.

[5] Jurafsky D., Martin H. J. *Speech and language processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics, and speech recognition, with language models* (3rd ed.) // Stanford University. Online manuscript. – 2025. – P. 585. <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/>

[6] Diaz Cintas J., Remael A. *Audiovisual translation: Subtitling*. – Routledge, 2021. – 400 p.

[7] Floros K. *Translation in the digital age: Socio-cultural implications of*

audiovisual practices // *Meta: Journal des traducteurs*. – 2020. – Vol. 65, № 3. – P. 545–562.

[8] Kalieva A.G., Zhaparova A.Zh. Osobennosti i osnovnye problemy audiovizual'nogo perevoda [Features and major problems of audiovisual translation] // *Vestnik Evraziiskogo natsional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya Filologiya*. – 2020. – № 2(81). – S. 112–118. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-143-2-191-197> [in Rus.]

[9] Borankulova B., Androsova S., Muratova G., Abdigaliyeva Zh., Kuzyassova A. Medical terminology in an audiovisual product // *XLinguae*. – 2022. – Vol.15, № 2. – P. 53–65. <https://doi.org/10.18355/XL.2022.15.02.04>

[10] KAZ-LLM: Kazakh Large Language Model // ISSAI. <https://issai.nu.edu.kz/ru/kazllm-rus/> 21.09.2025

[11] Shormani M. Q. What fifty-one years of Linguistics and Artificial Intelligence research tell us about their correlation: A scientometric analysis // *Artificial Intelligence Review-Nature*. – 2025. – Vol.3. – P. 26. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.19858>

[12] Ministerstvo tsifrovogo razvitiya, innovatsii i aerokosmicheskoi promyshlennosti Respubliki Kazakhstan. Kontseptsiya razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024 – 2029 gody [Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024–2029] // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14945497> 12.09.2025 [in Rus.]

[13] Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Mitchell M. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? // *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. – 2021. – P. 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>

[14] Mahpirov V.U., Arstanova A.T. Audiovizualdy mätinderdi audaru mäseleleri (bılım beru salasyna arnalğan «Saiahatşy Dara» mültserialy negızinde) [Problems of Translation of Audio-Visual Texts (on the Material of the Educational Animated Series «Dora the Explorer»)] // *Abylai han atyndağy QazHQAjäneÄTU “Habarsysy” ğylymi jurnalynyñ “Filologia ğylymdary” seriesy*. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2021.60.1.010> [in Kaz.]

[15] Nurgaliyeva S., Zhumasheva A., Yelikpaev S., Kapassova B., Nygmetova B., Kairova M. Challenges and Approaches to Audiovisual Translation of Disney Cartoons into the Kazakh Language: An Analysis of Cultural Adaptation // *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. – 2024. – Vol.10, № 3. – P. 69–79. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10307>

**АУДИОВИЗУАЛДЫ АУДАРМАДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ
ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ:
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ
ЖОЛДАУЫНДАҒЫ ТАПСЫРМАЛАРДЫҢ КӨРІНІСІ**

***Әбдірахман А.Қ.¹, Төлеубаева А.М.²**

***^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан**

Аңдатпа. Медиа саласындағы цифрлық трансформацияның жеделдеуі және жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының қарқынды енгізілуі аудиовизуалды аударма (АВА) саласын түбегейлі өзгертіп, жаңа мүмкіндіктермен қатар бірқатар сын-қатерлерді де туындатуда. Бұл мақалада Қазақстандағы АВА-ға ЖИ-ді интеграциялау қарастырылып, оның Президенттің «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан» Жолдауымен байланысы талданады. Жолдауда ұлттық цифрландырудың басымдықтары, инновациялық саясаттың институционализациясы және жоғары оқу орындары мен зерттеу орталықтарының үйлестіруші рөлі атап өтілген. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанда ЖИ кірістірілген АВА-ның мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтау, сондай-ақ жергілікті бастамалардың ұлттық цифрландыру стратегиясына сәйкестігін бағалау.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу аралас әдісті қолданады: әдебиеттерге салыстырмалы шолу, аудиовизуалды материалдар мен бағдарламалық құжаттарға контент- және дискурс-талдау, автоматтандырылған субтитрлеу мен дубляжға арналған жобалардың кейс-стадилері пайдаланылды. Талдау табиғи тілдерді өңдеу, АВА бойынша халықаралық еңбектерді, ұлттық тілдік модельдер мен сөйлеуді тану жүйелерін зерттеумен ұштастырады.

Зерттеу нәтижелері цифрландырудың қосарлы әсерін көрсетеді: бір жағынан, ЖИ аударма үдерістерінің жылдамдығын, қолжетімділігін және ауқымдылығын арттырады, екінші жағынан, қазіргі жүйелер мәдени-спецификалық мәндер мен идиомаларды, сондай-ақ вербалды емес элементтерді толық жеткізе алмайды. Бұл мәселені шешу үшін мультимодалды корпустар, мәдени тұрғыдан бейімделген алгоритмдер, этикалық стандарттар және пәнаралық мамандарды даярлау қажет. Мұндай жағдайда аудармашы редактор, куратор және сапа бақылаушысы рөлінде қайта қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми құндылығы – саяси-стратегиялық дискурсты лингвистикалық тәжірибемен байланыстыратын пәнаралық әдістемелік негіз ұсынады. Практикалық маңыздылығы – білім беру бағдарламаларын жаңғыртуға, технологияларды енгізуге және цифрлық әрі гуманитарлық құзыреттерді біріктіре алатын мамандарды даярлауға бағытталған ұсыныстар береді. Бұл тұжырымдар Қазақстан үшін ерекше өзекті, себебі ЖИ-ды АВА-ға енгізу мәдени мұраны сақтауға және ұлттық цифрлық инфрақұрылымды дамытуға ықпал етеді.

Тірек сөздер: аудиовизуалды аударма, жасанды интеллект, цифрлық трансформация, машиналық аударма, субтитрлеу, дубляж, ұлттық бірегейлік, мәдени-спецификалық элементтер, мультимодалды коммуникация, білім беру және мамандарды даярлау

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В АУДИОВИЗУАЛЬНОМ ПЕРЕВОДЕ: ОТРАЖЕНИЕ ЗАДАЧ ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

***Абдирахман А.К.¹, Толеубаева А.М.²**

***^{1,2}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан**

Аннотация. Ускоряющаяся цифровая трансформация медиа и стремительное внедрение технологий искусственного интеллекта (ИИ) радикально меняют сферу аудиовизуального перевода (АВП), открывая новые возможности и одновременно создавая ряд вызовов. В данной статье рассматривается интеграция ИИ в АВП в Казахстане, а также анализируется её соотнесённость с Посланием Президента «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта», в котором обозначены задачи национальной цифровизации, институционализации инновационной политики и координационная роль вузов и исследовательских центров. Цель исследования заключается в выявлении перспектив, ограничений и политически значимых направлений развития АВП с применением ИИ в Казахстане, а также в оценке того, насколько локальные инициативы соответствуют национальной цифровой стратегии.

Методологически исследование основано на смешанном подходе, включающем сравнительный обзор литературы, контент- и дискурс-анализ аудиовизуальных материалов и программных документов, а также кейс-стади проектов по автоматическому субтитрованию и дубляжу. Анализ сочетает международные исследования в области обработки естественного языка и АВП с изучением отечественных разработок, включая национальные языковые модели и системы распознавания речи.

Результаты показывают двойной эффект цифровизации: с одной стороны, ИИ значительно повышает скорость, доступность и масштабируемость переводческих процессов, с другой — современные системы всё ещё не способны в полной мере передавать культурно-специфические значения, идиоматику и невербальные элементы. Для решения этих проблем необходимы мультимодальные корпуса, культурно-ориентированные алгоритмы, этические стандарты и междисциплинарная подготовка специалистов, в рамках которой переводчик переосмысливается как редактор, куратор и контролёр качества.

Научная ценность исследования заключается в предложении

междисциплинарной рамки, связывающей политико-стратегический дискурс с лингвистической практикой. Практическая значимость работы проявляется в рекомендациях для модернизации учебных программ, внедрения технологий и разработки политики, обеспечивающей подготовку кадров, способных совмещать цифровые и гуманитарные компетенции. Полученные выводы особенно важны для Казахстана, где применение ИИ в АВП может способствовать сохранению культурного наследия и развитию национальной цифровой инфраструктуры.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, искусственный интеллект, цифровая трансформация, машинный перевод, субтитрование, дубляж, национальная идентичность, культурно-специфические элементы, мультимодальная коммуникация, образование и подготовка специалистов

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 14.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Abdirakhman Aitolkyn Kurashkyzy – doctoral Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0003-9399-7654>, e-mail: a.aitolkyn_95@mail.ru

Toleubayeva Aknur Mukhitovna – PhD, Acting Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-7852-378X>, e-mail: aknur.87@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Әбдірахман Айтолқын Құрашқызы – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0003-9399-7654>, e-mail: a.aitolkyn_95@mail.ru

Төлеубаева Ақнұр Мұхитовна – PhD, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық aknur.87@mail.ru

Информация об авторах:

Абдирахман Айтолкын Курашкызы – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0003-9399-7654>, e-mail: a.aitolkyn_95@mail.ru

Толубаева Акнур Мухитовна – PhD, доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-7852-378X>, e-mail: aknur.87@mail.ru

UDC 81.25

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.025>

ADAPTING DIGITAL STORYTELLING: A STUDY OF IN-GAME TEXT TRANSLATION

***Badaliyev A.¹, Akizhanova D.²**

***^{1,2}L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan**

Abstract. The article investigates the translation of in-game texts in modern video games, in which the use of language as a communication tool is, but also as a design feature, defining the perception of narrative and the ability to immerse the game world. The primary goal of the paper is to discuss the localization and adaptation of textual elements, including elements of the interface, menus, dialogues, subtitles, and descriptions of items.

This research is based on the qualitative and comparative approach, which incorporates the theoretical views on audiovisual translation and game localization as well as the case studies of the original and the localized texts. The study highlights the translation strategies, which will guarantee semantic accuracy, cultural relevance and visual soundness without interfering with gameplay immersion. Specific emphasis is placed on the localization of typography decisions, user interface design, and how the translator strikes a balance between the story faithfulness and the playability.

The findings show that effective video game localization is not a matter of referring to a literal translation-it involves a meaning rebuilding incorporating linguistic, visual and interactive levels. The analysis shows that translation errors of the interfaces, typography signals, or the names of items can break the immersion of the virtual world.

The paper is relevant to the interdisciplinary disciplines of translation and media studies because it suggests a combined methodology that would allow relating linguistic analysis to the principles of game design. It has a practical value in the form of methodological advice to professional localizers, teachers and developers dealing with multilingual interactive materials. The results highlight the fact that successful localization does not consist in word-to-word translation only, but in the translation of a world-its style and mood, its experience as a player.

Keywords: in-game text, game localization, audiovisual translation, digital storytelling, interactive media, user interface translation, video game adaptation, translation strategies

Introduction

With the increased public awareness of video games and their successful infiltration of mainstream popular culture, the previous infantilism of the

video game consumer slowly faded away. The cultural change emphasizes on the increasing necessity of building skills in translation of video games, as the localized content is now indispensable in reaching out to the diverse population and guaranteeing the cultural relevance in the global markets [1, p. 4]. To counter these developments, translation was also systematically integrated in the game development process in order to offer equal gameplay experiences irrespective of the linguistic or cultural background of players. The result of this integration was the introduction of a new kind of translator who, in addition to being linguistically proficient, knew the conventions of video games and had experience with specialized localization tools which gave rise to game localization as a profession [2, p. 5].

Video games also cannot be localized in the same way as other audiovisual media because they are interactive, and players can interact with various elements of the text and visuals in ways that influence gameplay itself. Therefore, it is in the interests of localization to mimic the original experience and sustain useful immersion as opposed to the simple reproduction of dialogue or narrative material [3, p. 33]. Where there were uneven developments in localization practices, translation was usually not applied, and this discouraged casual players and formed different gaming cultures. A case in point is the Kazakhstani market, where untranslated releases dominate the market, making players supportive of no localization (compared to bad localization). Chandler mentioned same occurrence in Europe: “It is against this background that there was a necessity to go beyond the literal translation, and move on to the practice of full localization where the games are made to fit the linguistic and cultural realities of the target market [4, p. 3]”.

These dynamics can be explained with the help of translation theory. Toury also reasoned that translations needed to be seen as independent target-language texts, which, rather than being successful in being equivalent to the source, needed to be useful in the target culture [5, p. 25]. This attitude is consistent with Skopos theory which focuses on the communicative aim of the translation. Applied to video games, such a method emphasizes the fact that a localized content should serve gameplay, usability, and immersion, but not strictly follow the source-text forms [6, p. 3].

The other aspect of game localization that is usually ignored is the thematic diversity of video games. The text of arcade games is usually based on minimal text whereas simulation games, like military flight simulators, might have to use very technical language, with heavy manuals to back it up. This diversity requires that multiple types of subject matter expertise be commanded on the part of translators. Fantasy or science fiction role-play games require literary creativity but sports simulations like baseball titles require in-depth knowledge of the cultural and technical features of the game. In the absence of this knowledge, the localization would be prone to the problem of losing players and immersion [7, p. 3]. To perform an excellent translation, translators must be proficient in their native and

foreign languages, as well as have appropriate professional experience and a strict attitude to work, while they must constantly strengthen their professionalism and improve their personal qualities: accumulate relevant background knowledge and understand the meaning of the original text as correctly as possible [8, p. 409]. This is very typical for the translation of video games, since the accumulation of background knowledge in the translation of video games is critically important, because it is enormously different from traditional translation, thereby requiring an absolute understanding of all the internals of video game localizations

Meanwhile, the success of localization will be conditioned by the knowledge of video game subculture by the translators and their capabilities to define the demands of the target audience. In this area, much more is needed than just the ability to use linguistic accuracy; they should be attentive to societal expectations and player acceptance [9, p. 181]. Lastly, into proper translation is the key to playability. The game can be undermined by censorship, inflexible regulations or lack of proper meaning translation to the extent that the game is unable to be played. In this way, playability, guaranteeing functional coherence, usability, and localization immersion, is therefore the primary goal of the video game translation process [10, p. 14].

The text presentation elements such as fonts, colors, sizes, dynamic text updates and visual elements provide each of the characters and the game their own unique style. Especially in Undertale the player is able to recognize characters through their typographical display and Miside employs floating text to move the narrative design forward. The choices of the design transform the bare text into an effective tool that affects the image of the gamer and can change the plot as well.

A localizer who translates game text must have total linguistic accuracy as well as wide knowledge of contextual values as well as cultural expressions and technical constraints. Effective localization applies an interpretation that does not lose the original tone, real feel and usability of the texts either in interface, menus, documents or dialogue windows. The game translation errors lead to a derailing of meaning that also affects the game balance as well as decreasing effective interaction of the players with the game.

In the article, the various forms of in game texts and their contribution to the immersive gameplay are being studied as well as the translation strategies, the challenges of which are presented to the localizers. They can be as basic as simple game elements, to complicated interactive textual frameworks and they all contribute to the development of an exciting and interesting game play system that will appeal to players all over the world.

Materials and methods

The research is devoted to different types of in-game text in modern video games beginning with interface elements through menus and documents and concluding with dialogue systems. Text examples of video game localization are

the research materials removed in the following video games that employ various methods of localization: Red Dead Redemption 2, Phoenix Wright: Ace Attorney, Undertale, Elden ring and others.

The qualitative research approach will be used in this research to discuss the solutions and problems of in-game translation text. The study will have two phases, including an overview of the text translation in games of different genres and platforms, with a subsequent detailed case study of a chosen game based on which practical translation problems and solutions could be introduced.

First of all, the comparative discussion of various techniques of translation is conducted in relation to the scholarly publications on video game localization, the practice in the sector, and the audience response. This entails the argument of the different approaches such as the direct translations, adaptation, transcreation, and cultural localization. Theoretical orientations of a translation of an audiovisual and interactive media are discussed as well.

Second, the research integrates the case study approach, as it is aimed to analyze one particular game to get an in-depth picture of its in-game translation of texts. Such actions involve investigation of UI, conversation choices, item writing, and system talk to characterize some linguistic and cultural challenges. Particular focus is paid to the consistency of terms, possible mistranslations, and the impact of the linguistic peculiarities that impact the immersion and understanding of a player.

Theoretical investigation and practical analyzing of a case will allow providing the information about the peculiarities of the in-game text translation process and give recommendations about the possibility to enhance the quality of the localization within the interactive media.

Literature review

Localization and text translation in video games have become an active interdisciplinary profession, and numerous renowned scholars have contributed to the clarification and elaboration of the complex field.

Xiaochun Zhang has done incredible works in studying the computational and algorithmic characteristics of game text translation. She examines emerging technologies that can help preserve the meaning and retain cultural elements in the process of translating video games.

In game text translation is an important aspect of video game localization; it directly impacts the experience of the video game player and the gaming experience. This overview will examine key research in the area and identify the key strategies, issues, and the state of game localization.

O'Hagan and Mangiron (2013) research video game translation. They focus on maintaining the original text but also altering its cultural aspects for new players coming. Their output reflects that to achieve localization, the translator must understand both the language and the culture.

The profiles and experiences of video game translators have also been investigated recently. A recent research article published in *Games and Culture*

sheds light on the qualifications, work environment, and motivation of game localization industry professionals. In conclusion the research finds, that translators need to pass special trainings in order to overcome challenges that videogame localization presents.

In Kazakhstan, a study into video game localization is taking shape. In 2021, Temirgali Bakytzhan studied the influence of video game localization on Kazakhstan's gaming experience. He concluded, that lack of studies and training on video game localization in Kazakhstan creates a gap between academic training and actual professional needs.

Miguel A. Bernal-Merino has explored in great depth the issue of translating dialogue in an interactive game, the need to adapt non-linear stories without sacrificing linguistic and cultural coherence. His work sheds light on the special needs that video games present to the translator in contrast with other audiovisual materials.

The localization of games has been studied by Minako O'Hagan and Carmen Mangiron, who have extensively investigated the strategies of transcreation and adaptation of games. They found that in translating in game texts, both the story and the gameplay should remain functional. They consider both the technical and creative aspects of the work in their book *Game Localization: Translating for the Global Digital Entertainment Industry*.

These have been further elaborated by Laura Mejias-Climent, who addresses the overlap between video game localization and dubbing. She focuses on the application of dubbing techniques and the impact these techniques have on the adaptation of texts in-game, especially in voice-acted dialogue and interactive narrative. And so does the work of Silvia Pettini who considers how elements of culture can be translated during the process of localizing games, discussing what is meant by realia and irrealia and how this may affect the player and their sense of authenticity.

Bert Esselink authored *A Practical Guide to Localization* as well, but offers a larger overview of localization processes, including the work of translation as part of the total creation of digital content. Although his study includes more than video games, his observations are extremely useful in terms of understanding the technical and managerial characteristics of in-game text adaptation.

Silvia Pettini has studied translation of realia and irrealia in games localization and how culture-specific information is projected into another audience.

These studies together can give us a bit more insight as to how in-game text is translated. Translators must correct the language, localize it to suit the culture, and manage the constraints of the game so that it can be played and enjoyed by people across the globe.

Results and discussion

Video games are interactive complex worlds and the text plays the role of transmitting information and defining the key features of gameplay experience

and involvement. The type of in-game text that is the most critical is the elements of user interface since these visual and written elements enable the user to manage their gameplay. Each element of the user interface helps the players to control the game navigation and manage controls of the player characters and provide the needed information about the game by using the elements of display. Bernal-Merino notes that in video games, the texts in the user interface are tightly space and time-constrained. These texts must be short, yet comprehensible. Failure to adhere to those limits will lead to breaking player immersion and interrupting the flow of the game [11. p. 111].

In the game, players require the inventory screen to list the name of an item alongside the description and the character statistics such as health and stamina and the experience points that assist them in their gaming strategy. The game also has UI (user interface) elements that provide tooltips as well as system messages about new items or network malfunctions and names of central areas, including levels and missions and where they are found. There should be a correct translation as well as natural flow of the information in the text as the text presents considerably significant amount of critical information. The misinterpretation of UI objects will result in the player feeling lost.

The UI needs to be presented in a clear and straightforward way properly presenting health and mana bars, mini-maps and pop-ups that inform of players of their current state. Red Dead Redemption 2 makes players monitor different changing gauges that encompass the fatigue level, as well as the hunger and moral values. Improper translation of interface elements of this system may lead to mistakes of the players in the game.

Most revolutionary about UI design arises from interactive interfaces because they transform UI elements into integral gameplay components. The interface in “There Is No Game” functions beyond information delivery since it takes an active role in player engagement. A broken button interface appears together with moving text while the UI turns into a game puzzle for the player to solve. These particular mechanics create extra challenges for localization since poor translation adaptation could stop players from understanding necessary instructions thus breaking their immersion.

The process of UI localization serves to develop a seamless user-friendly experience that engages users completely. A correctly performed translation enables the preservation of an original game’s distinct qualities while delivering an enjoyable experience to worldwide audiences. Poor UI localization produces two major problems by creating confusion which consequently interferes with gameplay and disrupts overall immersion thus showing the industry importance of accurate and well-planned text adaptation.

In-game user interfaces can vary significantly depending on the cultural preferences of different regions. A prime example of this can be seen in the *Dragon Quest* series, where the UI differs between the Japanese and Western versions.

Figure 1 – Dragon Quest User interface

Players in Japan are used to the heavy text interfaces as it's shown on the right side of the figure. The UI offers a hierarchical menu with extensive text description, and in many cases, the player has to read several choices. This style corresponds to the historical tendency in Japanese RPGs (JRPGs) to use command-based gameplay, in which the player navigates through massive text-based menus to interact with the game world.

Conversely, Western players tend to favor more graphic interfaces with icons, symbols and simple menu navigation. This difference is demonstrated in the first figure by showing an inventory screen with portraits of characters, icons of items and health/magic bars in a more graphical format. The design is Western-based and prefers quicker and easier access to game features, and less reading.

This difference in the UI design has a huge impact on localization. In localizing a game, developers might have to redesign menu templates, scale font sizes, and even alter the way the user interacts with the mechanics of the game. Learning these cultural preferences will help translators give players enjoyable, natural and immersive gameplay.

Some video games prefer complex and aesthetically elaborate user interface designs. Final Fantasy XIV and Persona 5 along with their respective menus through ornate fonts alongside vibrant visual effects that blend with game-worlds of equal richness. Through its comic-book aesthetic Persona 5 set the UI to transfer between screens with stylistic animations and display clear text along with sharp color variations that match the defiant character of this game. The interface design expands the game character by transforming into an essential part of its personality which enriches the entire experience beyond basic usability.

Figure 2a, 2b – Persona 5 settings menu

Figure 2a and 2b demonstrate that user interface elements can fully integrate with the game's overall artistic design. The black-white typography displays high contrast while the layout adjusts dynamically with red highlights as interface features. The menu text avoids traditional display boxes by spreading out naturally along the character's hand gesture in the design.

Adapting this UI requires translators and localization teams to face major difficulties. Plus, a correct translation of the text demands conversion into the target language to deliver equivalent visual impact. Understanding typography together with spatial design and artistic composition forms the key requirement for this work. The size and layout of text need modifications when longer words exist because translators must preserve the original design through adaptable formatting. The process of translating user interface requires precise recreation of the stylistic choices which include uppercase and lowercase letter mix as well as font distortions and decorative elements to maintain the game's signature style.

The process of translation of UI elements in *Persona 5* is not only regular translation, but also concerns design and graphic adaptation skills. Player of strategy games vitally dependent on user interface. Each interface in strategy games may contain hundreds and hundreds of numerous pages that serve essential functions during gameplay. Players need instant access to information sources which requires clear and organized presentation. On the other hand, *DOOM Eternal* maintains simple interface elements because fast action gameplay demands quick feedback through health indicators and enemy warning systems as well as ammunition display for fast-paced combat. Understanding this difference, that slower paced games with thousands of pages of information require translated text to be organized, well made, be easily accessible and informative, when fast paced games require it to give significant amount of information within short periods will help translators make the text naturally flowing.

Certain user interfaces transform their presentation according to how much players have progressed or what stage the narrative reaches. The user interface system in *NieR: Automata* represents artificial intelligence and system manipulation which are core themes of the game. The game interface showcases digital disruptions through glitches and disappearing features and hacking events to display that the player interacts with virtual structures. The user interface in *Dead Space* appears through holographic projection within the suit player is wearing. This realization of the user interface makes the user interface a genuine aspect of gameplay instead of a hindrance on the screen. When translating user interface preserving these elements as they are in the original, is one of the hardest tasks of a translator.

The core design in strategy games presents users with an extensive information overview but other game types choose limited displays that suit specific needs. The inventory system functions as the most vital UI element found in various game genres because it allows players to handle their resources alongside equipment and progression items.

Translating Interactive Text in Video Games

Some games take in game text interactivity even further. Enemy attacks in *Undertale* use spoken words as battle elements (as seen in figure 3 below) with the difficulty directly related to phrase length and shape. Heart here is the player, and the words are the attack, if a player touches them, he takes damage. The length of translated words affects gameplay mechanics since it may modify encounter difficulty levels. A localized game requires successful translation of meanings as well as gameplay mechanics to preserve players' balanced experience.

Figure 3 – Undertale ghost battle

Every element in game text translation requires complete attention to details because the process involves multiple complex aspects. Balancing between right translation and maintaining readability is the most important part of translating in game instructions. Every piece of text in the game needs to be integrated into the in-game world in a way it preserves the gaming experience that was originally intended for any player speaking any language. Game text is a significant part of the way players enjoy the game and learn its mechanics. It is typically the primary content that is translated, such as menus, user interface components, and help messages. Translators need to be careful with their word choices since there is usually very little space available to write. They must ensure that the text remains accurate, clear, and readable and simultaneously be concise [12, p. 159].

Translators of video game subtitles and character dialogues must handle vital aspects including linguistic precision together with visual presentation, emotional delivery and functional role of the text. Different methods used by video games to present dialogues heavily affect the translation workflow. *The Phoenix Wright Ace Attorney* series displays dialogue through classic boxes at screen bottom which also includes character visuals. The dialogue system in

some games presents speech bubbles which appear either above or close to the character. The dialogue text in some instances becomes an active part of the three-dimensional environment. The spoken dialogue in *Miside* appears in the air and disperses across the floor creating an exclusive mood with remarkable visual presentation. The content of audio tracks becomes fully understandable for players through synchronized subtitles which appear in many games that use voice acting in their cinematic cutscenes.

A translator working with these elements needs to recognize that every single detail directly impacts the output. The preservation of character styles and individuality represents the most important concern when working on translation projects. Each video game character displays individual speech patterns through textual and visual elements of dialogue representation including text fonts together with colors and dimensions and animations. A character named Sans in *Undertale* uses Comic Sans as his font when speaking, while his brother Papyrus uses the Papyrus font. These small details play a big role in characters' individuality. These details let players recognize the character just by the text written on the screen without them appearing in the scene.

7 Days to End With You implements translation as its essential gameplay element while using it to power its storytelling mechanics. In the game, all elements around the world, words characters speak are in some unknown language player needs to decipher themselves. This creates a special experience for the player since their decisions on choosing the translation for the words directly affects how the story rolls out. A single word in the game possesses various possible meanings which affect how characters interact and produce emotional results and determine the game's conclusion. The words in this game gain their meaning dynamically according to the player's involvement which makes any, even smallest misinterpretations in translation made by localizers absolutely change the course of the narrative.

The localization process for *7 Days to End With You* requires special attention due to its particular requirements. The author uses purposeful obscurity in their original writing which requires the translation to preserve this enigmatic quality. The game's atmosphere together with its impact depends on proper management of elements which include font variations with dynamic text effects and spatial constraints. The translation process demands team effort between translators and game designers and developers to maintain absolute fidelity of linguistic and visual elements in the target language.

The interactive experience in *7 Days to End With You* illustrates text operates as both an interactive element and a narrative delivery tool. Players actively influence the progression of the story because they must understand an ambiguous language which becomes a vital core feature of their gameplay. Every word selection within the game requires careful consideration by the player and the translator as it showcases that language serves as both communication channel and storytelling control.

Games commonly make use of typography through text that reveals the traits and emotional states of their characters. The text displayed by Flowey in *Undertale* shakes while he is feeling angry to show his unstable personality.

The concept evolves in other games through animated text that reflects character emotional states. In the game *Celeste* when the main character Madeline is suffering from anxiety all text start to shake indicating her mental state. But when she is calm texts appear smooth and steady. These visual details transform dialogues into visual expressions of character's mental state.

Video games establish their overall atmosphere through different formatting choices in text presentation. *Night in the Woods* uses handwritten speech bubbles for its dialogue which creates a natural and relaxed small-town atmosphere. The game emphasizes certain dialogue words through bold or enlarging them to emulate natural speech rhythms while enriching character dialogues. The game introduces alien text through its spiraling design which assigns colors to indicate different characters in *Outer Wilds*' fascinating world. The gameplay in *Rain World* shows players that traditional dialogue no longer exists since it uses pictograms and glyphs which slowly become readable throughout the game to match the player's discovery process. Paying attention and preserving these details is crucial in the translation.

Some games break the fourth wall by addressing the player directly. The game *OneShot* sometimes communicates directly with the player instead of the main character. When doing so, the text appears in absolutely different style. Font, colors, writing changes signifying that the character isn't talking to the protagonist but the player. In *Stanley Parable* subtitles subtly change, misalign while the narrator is talking. This toys with players expectations strengthening the meta-narrative style the game has. A translation failure of these cues could diminish the game's effect thus requiring translators to grasp the overall narrative function of all text.

The text design serves essential character-building purposes even when games feature all-voiced dialogues. *Hades* presents text elements for its various gods where each one receives specific color fonts that symbolize their distinct personalities. The mind of the protagonist in *Disco Elysium* acts as a narrator through different personality segments which use distinct fonts to create an effect of multiple voices debating within the player's thoughts.

The written words serve both as a design piece in the gaming world and as psychological condition indicators. Some games incorporate text elements so that reading becomes integrated with environmental exploration. The dialogue in *Kentucky Route Zero* becomes part of the background atmosphere thus creating a dreamlike surreal experience for players. Through glitched distorted text in *Pony Island* and *Inscryption* the player experiences psychological distress about their game reality.

Text functions beyond dialogue delivery in video games since it serves as a basic aspect of building game worlds alongside creating the gaming atmosphere

and affecting gameplay dynamics. The process of translating elements that use text in games becomes more difficult when developers create advanced interactive storytelling experiences.

The preservation of uniformity needs to extend between all textual elements within multiple formats. Video games of today use text through different presentation methods which include dialogue boxes alongside subtitles and environmental text represented by billboards and signs and ancient writings. Every format in a game requires its own translation strategy because each format presents unique requirements. The translation of dialogue needs to express character voices and emotional details and environmental texts should help construct the world of the game. Players need complete narrative integrity between all these presentation factors to achieve comprehensive gaming experience excellence.

Translating Game Text: A Look at Elden Ring's Menus

We can take the example of game text analysis with the *Elden Ring* as the game, beginning with the in-game menu. Direct translation is usually the way to go in translating game menus. The exceptions only come when a direct translation becomes longer than the required character limit and there is a need to make some adjustments. The chief objective of menu translation is to make the game more user-friendly - these menus have no story-related meaning and can be associated with the gameplay only.

For instance, in the first settings tab, the following options appear:

Toggle Auto Lock-On, Auto-Target, Manual Attack Aiming, Controller Vibration,

These were translated into Russian as:

Переключение авто наведения, Авто выбор цели, Ручное прицеливание при атаке, Вибрация контроллера.

The translation is also very straightforward that the players can learn quickly what each setting does. Consistency between games is immensely crucial in the localization of menu settings. The same terms used more than two games will enable the users to locate their place in menus significantly easier and automatically interpret their purpose. Another compulsory menu category is Control which explains what various buttons are to do. This involves activities like movement control, movement forward, movement back, dodging, sprinting, among others. Such settings require accurate translation to make sense to the player. A description of one of the controls that are translated incompletely can lead to not understanding what the button does or may lead to not understanding how the button works which directly affects the game. Generally, game setting translation is not a hard task because it is quite common to translate it literally. This is the sole exception unless one is dealing with a highly stylized menu, as it is the case with *Persona 5* and everything about the design and the aesthetic should be kept as it is, along with the translation.

Character Selection and Attribute Translation in Elden Ring

In the beginning of the game, the player gets to select a character class,

the choices are: *Vagabond*, *Confessor*, *Samurai*, *Astrologer*, *Warrior*. Every one of the classes is playstyle-specific. An example of this is the Vagabond, who is a front-line swordsman and specializes in fighting in a melee, and the Astrologer, who is a spellcaster and fights in range with magic. Translation of class names is extremely important in order to be sure that players will know their options and will be able to pick a figure that fits best their preferred playing style.

This menu also displays the character's attributes, such as:

Level - Уровень, Vigor - Жиз. Сила, Mind - Интеллект, Endurance - Стойкость, Strength - Сила, Dexterity - Ловкость, Intelligence - Мудрость, Faith - Вера, Arcane - Колдовство;

These attributes are generally translated directly, but it is imperative to make sure that the names make sense to players. The translation should be able to clearly represent what is influenced by each attribute but also be consistent with other games. Space and character limitations also need to be taken into account to make the interface aesthetically consistent.

For example, *Endurance* was translated as *Жиз. Сила* using an abbreviation to fit within character limits. While translating it as *Здоровье* (Health) might seem reasonable, that term was already reserved for the separate *Health* stat, which could otherwise lead to confusion.

Another notable case is *Mind*, which was translated as *Интеллект*. But because the game also has *Intelligence*, which was translated as *Мудрость*, a literal translation of *Mind* would have been unclear. The translators instead settled on *Интеллект*, which is consistent with past games in the series that used this stat to the same effect. This was done in a way that did not compromise on functional and terminological consistency but retained the original meaning.

Tutorial Messages in Elden Ring

Tutorial messages are instructional in nature, they give players the necessary information about how the game works:

«Resting at a site of grace will restore your HP, FP, and cleanse any status ailments. It will also refill your sacred flasks. However, most of the enemies you've defeated will be revived. You can find sites of grace by going where light converges».

This was translated into Russian as:

«Отдых в месте благодати восстановит ваши ОЗ, ОК, излечит от любого недуга и наполнит все священные флаги. Однако большинство поверженных врагов при этом воскреснет. Места благодати можно найти там, где скапливается свет».

Such instructions need to be translated clearly and precisely so that players can learn the mechanics of a game much faster. Characters also have to be considered. As an example, English text contains 247 characters, while the Russian version contains 244 that perfectly fits into UI restrictions. If it is exceeded it may cause the text to be overflowing outside the dialog box.

The other tutorial message describes travelling on the mount:

«Use the Spectral Steed Whistle to summon and ride your spectral steed. If your spectral steed dies, you can summon it again, but it will cost one Flask of Crimson Tears to do so. You can dismount by using the whistle again or by pressing X».

The Russian translation is as follows:

«Чтобы призвать и оседлать своего призрачного скакуна, свистните в костяной свисток. Если призрачный скакун погибнет, его можно призвать повторно, однако для этого потребуется флага багровых слёз. Чтобы спешиться, ещё раз свистните в костяной свисток или нажмите X».

Such messages should be translated straight and to the point in order to have the best understanding of the game. The second significant element of in-game text is the inventory system.

Inventory: Items, Descriptions, Attributes, and Functionality

Inventory is among the most informative parts of the game and has hundreds or even thousands of items which the player may carry. These items are grouped into 18 tabs that divide it.:

Tools - Инструменты, Ashes - Прах, Crafting Materials - Материалы для создания, Bolstering Materials - Материалы для усиления, Key Items - Ключевые предметы, Sorceries - Чары, Incantations - Молитвы, Ashes of War - Пепел войны, Melee Weapons - Оружие ближнего боя, Ranged Weapons - Оружие дальнего боя, Ammunition - Стрелы/болты, Shields - Щиты, Head - Голова, Chest - Туловище, Arms - Руки, Legs - Ноги, Talismans - Талисманы, Info Items – Сведения;

Among these, Sorceries, Incantations and Ammunition, and are worth mentioning, specifically due to several translation decisions.

Sorceries vs. Incantations

The distinction between Incantations and Sorceries is what makes magic in Elden Ring.

Magic used by wizards is known as Sorceries, and is based on Intelligence stat. The spells most commonly have a staff or other magic tools in the casting of the spells.

Divine spells and prayers of Faith-based characters are called Incantations. These spells are prayed or chanted.

This is due to a difference in the language based on the original meaning of the words:

Sorcery is associated with wizardry, spells and magic and is often used in connection with magical tools like staves.

Incantations refer to spoken spells, chants, or prayers. This is true, especially to the religious part of those abilities in Elden ring.

Translation can take several forms:

Sorcery could be translated as *Заклинания*, *Чары*, *Вошебства*, *Колдовство*. However:

«Заклинания» means spoken words, so it is more appropriate to Incantations.

«Колдовство» is already used for the Arcane stat.

«Волшебства» and «Чары» are interchangeable, and *чары* was selected because it would be consistent with past games within the series.

Incantation could be translated as Заклинания, Молитвы. However:

«Заклинания» is too general and commonly associated with wizardry.

«Молитвы» (prayers) better represents Faith-based spells and aligns with previous *Souls* games, where Miracles were also translated as *молитвы*.

Translation of Ammunitions

Ammunition was translated as *стрелы/болты*, giving a better and easier meaning of the word to players instead of direct translation such as *боеприпасы*.

Elden Ring has only arrows and bolts as ammunition types, so this translation was accurate in context and did not require unnecessary generalizations. These decisions during the translation of the inventory make it simple and easy to comprehend so that the players can easily learn about the item's functions.

The translation of «*Ammunition*» as «*Стрелы/болты*» is due to the fact that this tab exclusively contains arrows and bolts. Other throwable items, such as knives or bombs, are categorized under the «Tools» tab. This difference makes it easier to navigate the inventory as one can easily find the required items thanks to this distinction.

Each item in Elden Ring is named, and the vast majority of names have a narrative meaning, allowing to reveal the complex lore of the game. The story itself is presented in an atypical manner, as it is not given to the player, but must be reconstructed through dialogues, notes, description of items and, and most importantly, names of items.

Item Naming and Translation

The names of the items in the game have multiple uses:

Some weapons are called using generic names such as *Dagger* (*Кинжал*) and can be directly translated without any meaning loss. Others identify the purpose of a weapon like *Backhand Blade*, a weapon that is used in the offhand. As the main hand in Elden Ring is the right one, the translators translated it as «*Клинок для левой руки*», and explained its purpose. Other weapons indicate what they are made of or what they look like, e.g., *Iron Greatsword* (*Железный двуручник*), *Erdsteel Dagger* (*Кинжал из эрdstали*). Others make it clear that something is the possession of someone, or is related to, such as *Noble's Estoc* (*Эсток вельможи*) and *Velvet Sword of St. Trina* (*Фиолетовый меч святой Трины*). These names were directly translated and their meaning maintained.

Most of the weapon names could be literally translated, although some exceptions had to be made to make them understandable:

Main Gauche – This is a French word which means «*left hand*». A direct translation as «*Левая рука*» would have been deceptive hence the translators translated it into «*Кинжал для левой руки*», to make its purpose clearer. The word noble as used in Elden Ring signifies aristocrats who have a certain amount of authority. A translation of Noble as «*вельможа*» e.g. (*Noble's estoc* - *Эсток*

вельможи). is correct because it has a connotation of status. However, the game contains multiple items with *Noble* in their name (*Noble's Set*, *Noble's Estoc*, *Noble's Slender Sword*), indicating that these weapons and outfits belonged to various nobles, rather than a single individual.

Godskin Noble (*Аристократ божественной кожи*) is not a common representative of the noble caste, this adversary is an exceptional character. To emphasize his singularity, *Noble* was translated as «*Аристократ*» rather than «*вельможа*». This was also applied consistently to other related equipment (*одеяние аристократа божественной кожи*), to enforce his personal status over that of the common nobles.

Such small things in translation render the text understandable and precise enough that the players easily retrieve the names of items and retain their textual meaning.

Conclusion

Translation of video game text becomes one of the most advanced processes which cannot be viewed as mere linguistic conversion. Game texts have more than just a simple word for word translation. A menu, a description of the items in the game, a subtitle, and notes all have their own narrative and functional issues.

As an example, user interface is not just a navigational tool. They are very significant design features. These texts demonstrate how the game works, its style, and how players navigate it. Cultures treat interface design differently - Japanese games are characterized by cumbersome and text-intensive menus whereas western games are more about graphics and simplified interface navigation. An experienced localizer should not only translate words, but should also redefine whole interaction experiences to each cultural environment.

Inventory systems are entire little fabricated worlds. Each description of an item can form a portion of the narrative. It can contain elements of lore, history or information about the characters. It is also important to note that in games like *Elden ring*, the description of the item is a significant part of the story because it helps to reveal the history of the world and reveal the motives of characters through the well-written text. In the translation of such descriptions, the words alone are not to be told. The translator must also convey the feeling and the historical flavor within them.

Even more complex are the texts of subtitles and dialogues. They are not ordinary translations; the translator must make them alive by demonstrating how each of the characters speaks, his/her style and his/her feelings. With games such as *Undertale*, typography is shown to have at times become a character trait - Sans is written in Comic Sans font, with his brother Papyrus being written in Papyrus font. This sophisticated approach to the text design demands that the translator is a linguist, graphic designer, and actor.

Interactive writings take localization to the furthest limits possible. Other games turn language to a gameplay element, as seen in *7 Days to End With You*.

In this case, translation is not merely about the exchange of meaning. The choice of words can hugely influence the unfolding of the story.

Another aspect that presents a challenge is the technical constraints. The content of characters, the area in which the interface is bound, and the fact that the visual appearance of the design should be preserved, require translators to be remarkably inventive on many occasions. They are forced to reduce meanings, use specific words, and make sure that textual translation can fit perfectly well into the original layout.

The localization will get much more advanced as video games keep on develop as a form of storytelling around the world. Even more sophisticated cross-cultural competencies will have to be developed by the translators, and using more advanced technologies and working closer with the game developers to transform it into a truly universal gaming experience. Localization of a game means to incorporate originality and connection to the players. It demands translators to be narrators, cross-cultural representatives, and technical specialists, who can easily switch interactive experiences across linguistic borders. The most successful localizations are not merely a simple translation of the words - but a translation of the whole world, the complex story and the interactive quality of any specific game text.

REFERENCES

- [1] Newman J. Videogames. – London: Routledge, 2004. – p 4.
- [2] Bernal-Merino M. Challenges in the Translation of Video Games // *Tradumática*. – 2007. – 5 p.
- [3] Bernal-Merino M. On the Translation of Video Games // *The Journal of Specialised Translation*. – 2006. – 33 p.
- [4] Chandler H. *The Game Localization Handbook*. – Massachusetts: Charles River Media, 2005. – 3 p.
- [5] Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 25 p.
- [6] Šiaučiūnė V., Liubinienė V. Video game localization: The analysis of in-game texts // *Studies About Languages*. – 2011. – 3 p.
- [7] Dietz F. How Difficult Can That Be? – The Work of Computer and Video Game Localization // *Tradumática*. – 2007. – p 3.
- [8] Cao Mendi K., Kazybek G.K. Issledovanie Priema Transformacii Pri Perevode Teksta S Russkogo Jazyka Na Kitajskij [Investigation of Transformation Technique in Translating Text from Russian into Chinese] *Izvestiya KazUMOiMYA imeni Abylay hana. Seriya: Filologicheskie nauki*, – 2025. – T. 77. № 2. – 408-409 p. – DOI:10.48371/PHILS.2025.2.77.023. [in Rus.]
- [9] Muñoz Sánchez P. Video Game Localisation for Fans by Fans: The Case of Rom-hacking // *The Journal of Internationalization and Localization*. – 2009. – Vol. 1, No. 1. – 168-185, 181 p. – DOI: 10.1075/jial.1.07mun

[10] Afzali K., Zahiri M. A netnographic exploration of Iranian videogame players translation needs: the case of in-game texts // The Translator. – 2021. – 14 p.

[11] Merino M. Á. Translation and Localisation in Video Games: Making Entertainment Software Global. – London: Routledge, 2014. – Ch. 4 (“The Translation of Video Games”). – 111 p.

[12] O’Hagan M., Mangiron C. Game Localization: Translating for the Global Digital Entertainment Industry. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2013. – 159 p.

ЦИФРЛЫҚ БАЯНДАУДЫ БЕЙІМДЕУ: ОЙЫНШІЛІК МӘТІНДЕРДІҢ АУДАРМАСЫН ЗЕРТТЕУ

***Бадалиев А.¹, Акижанова Д.²**

***^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті
Астана, Қазақстан**

Аңдатпа. Мақала заманауи бейнеойындардағы мәтіндердің аудармасын зерттеуге арналған. Мұнда тіл тек коммуникация құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар ойын әлемін қабылдауға және оған енуге мүмкіндік беретін дизайн элементі ретінде де қарастырылады. Зерттеудің басты мақсаты интерфейс элементтері, мәзірлер, диалогтар, субтитрлер мен заттардың сипаттамаларын қоса алғанда, мәтіндік компоненттердің локализациясы мен бейімделуін талдау болып табылады.

Бұл зерттеу сапалық және салыстырмалы әдістерге сүйенеді, оған аудиовизуалды аударма мен ойын локализациясына қатысты теориялық көзқарастар, сондай-ақ түпнұсқа және локализацияланған мәтіндердің жағдайлық талдауы кіреді. Мақалада семантикалық дәлдікке, мәдени сәйкестікке және визуалды үйлесімділікке қол жеткізетін, бірақ ойынға ену процесіне кедергі келтірмейтін аударма стратегиялары айқындалады. Ерекше назар типография шешімдерінің, пайдаланушы интерфейсінің дизайнының локализациясына және аудармашының оқиғаға адалдық пен ойын тәжірибесінің қолайлылығы арасындағы тепе-теңдікті сақтауына аударылады.

Зерттеу нәтижелері тиімді бейнеойын локализациясы тура аудармаға ғана негізделмейтінін көрсетеді, ол тілдік, визуалды және интерактивті деңгейлерді біріктіре отырып, мағынаны қайта құруды қамтиды. Талдау интерфейс, типографиялық белгілер немесе заттардың атауларындағы аударма қателері виртуалды әлемге ену әсерін бұзуы мүмкін екенін дәлелдейді.

Мақала аударматану мен медиа зерттеулерінің тоғысындағы пәндер үшін өзекті, өйткені ол тілдік талдауды ойын дизайнының қағидаларымен байланыстыратын біріктірілген әдістемені ұсынады. Зерттеудің практикалық құндылығы көптілді интерактивті материалдармен жұмыс

істейтін кәсіби локализаторлар, оқытушылар мен әзірлеушілерге арналған әдістемелік ұсынымдар түрінде көрінеді. Нәтижелер сәтті локализация сөзбе-сөз аудармада емес, тұтас бір әлемнің, оның стилі мен көңіл күйінің, ойыншы ретіндегі тәжірибесінің аудармасында екенін көрсетеді.

Тірек сөздер: ойынішілік мәтін, ойын локализациясы, аудиовизуалды аударма, цифрлық баяндау, интерактивті медиа, пайдаланушы интерфейсін аудару, бейнеойынды бейімдеу, аударма стратегиялары

АДАПТАЦИЯ ЦИФРОВОГО ПОВЕСТВОВАНИЯ: ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕВОДА ВНУТРИИГРОВЫХ ТЕКСТОВ

*Бадалиев А.¹, Акижанова Д.²

*^{1,2}Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье исследуется перевод внутриигровых текстов в современных видеоиграх, в которых язык используется не только как средство коммуникации, но и как особенность дизайна, определяющая восприятие повествования и возможность погружения в игровой мир. Основная цель статьи - обсудить локализацию и адаптацию текстовых элементов, включая элементы интерфейса, меню, диалоги, субтитры и описания элементов.

Это исследование основано на качественном и сравнительном подходе, который включает в себя теоретические взгляды на аудиовизуальный перевод и локализацию игр, а также тематические исследования оригинальных и локализованных текстов. В исследовании рассматриваются стратегии перевода, которые гарантируют семантическую точность, культурную значимость и визуальную обоснованность, не препятствуя погружению в игровой процесс. Особое внимание уделяется локализации типографских решений, дизайну пользовательского интерфейса и тому, как переводчик находит баланс между достоверностью сюжета и удобством воспроизведения.

Результаты исследования показывают, что эффективная локализация видеоигр не сводится к буквальному переводу - она предполагает перестройку смысла, включающую лингвистический, визуальный и интерактивный уровни. Анализ показывает, что ошибки перевода интерфейсов, типографских знаков или названий предметов могут нарушить погружение в виртуальный мир.

Статья имеет отношение к междисциплинарным дисциплинам перевода и медиаисследований, поскольку в ней предлагается комбинированная методология, которая позволила бы связать лингвистический анализ с принципами геймдизайна. Она имеет практическую ценность в виде методических рекомендаций профессиональным локализаторам, преподавателям и разработчикам, работающим с многоязычными

интерактивными материалами. Результаты подчеркивают тот факт, что успешная локализация заключается не только в дословном переводе, но и в передаче мира - его стиля и настроения, его опыта игрока

Ключевые слова: внутриигровой текст, локализация игр, аудиовизуальный перевод, цифровое повествование, интерактивные медиа, перевод пользовательского интерфейса, адаптация видеоигр, стратегии перевода

*Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 04.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Бадалиев Азатбек Манонұлы – 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-6561-3179> e-mail: Badaliyevazatbek@gmail.com

Акижанова Диана Муратовна – доцент міндетін атқарушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1300-0339> e-mail: Akizhanova_dm@enu.kz

Информация об авторах:

Бадалиев Азатбек Манонович – докторант 3 курса, Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-6561-3179> e-mail: Badaliyevazatbek@gmail.com

Акижанова Диана Муратовна – и.о. доцента, Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1300-0339> e-mail: Akizhanova_dm@enu.kz

Information about authors:

Badaliyev Azatbek Manonovich – 3rd-year PhD student, L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-6561-3179> e-mail: Badaliyevazatbek@gmail.com

Akizhanova Diana Muratovna – Acting Associate Professor, L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1300-0339> e-mail: Akizhanova_dm@enu.kz

UDC 81-26

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.026>

TRANSLATION STRATEGY: A COMPARATIVE REVIEW WITH REFERENCE TO KAZAKH-ENGLISH LITERARY TRANSLATION

Zhumay N.¹, Maracz L.², *Issina N.³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Amsterdam University, Amsterdam, the Netherlands

^{*3}A. Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan

Abstract. The concept of *translation, strategy*, is widely used in translation studies, yet its theoretical definition and scope remain inconsistent. Scholars such as E. Nida, P. Newmark, H. Krings, and C. Séguinot have proposed influential classifications, but their approaches vary, leading to conceptual ambiguity. This article seeks to clarify the use of the term *translation strategy* by examining its treatment in major theoretical works and recent scholarship, and to evaluate its significance for literary translation, particularly in the Kazakh-English context. The study adopts a qualitative, literature-based approach, analyzing key theoretical contributions alongside recent research, including I. Milevich's findings that "translation strategy" often appears in abstracts and keywords but is rarely defined in the main text. The review indicates that translation strategies are interpreted variously as procedures, methods, or cognitive processes. The analysis highlights the persistent debate around domestication and foreignization, strategies originally formulated by F. Schleiermacher and later developed by L. Venuti, which illustrate the translator's choice between cultural adaptation and preservation of foreign elements. The article emphasises the need for a systematic examination of translation strategies that integrates procedural, cognitive, and communicative dimensions. It argues that a balanced approach—combining accessibility for readers with the preservation of cultural and linguistic specificity—is essential for effective literary translation.

Keywords: translation, strategy, translation procedure, translation strategy, domestication, foreignization, literary translation, Kazakh-English translation

Introduction

The notion of *translation, strategy*, is observed in both Kazakh and English translation studies. The concept of translation strategy has long occupied an important place in Kazakh and English translation studies. Strategies are conscious choices and methods that help translators solve problems, mediate between languages, and consider cultural differences. Despite its frequent use in translation theory and practice, the term itself is still controversial. Scholars disagree not only on its definition, but also on how it differs from related concepts such as method, procedure, and technique. For example, while some theorists view strategies as global approaches to translation, others consider them to be

local problem-solving procedures or even cognitive actions performed by the translator. The lack of clarity in the concept has led to inconsistencies in research and application.

The study of translation strategies is particularly relevant to literary translation, where translators must balance the requirements of accuracy, readability, and cultural representation. In the context of Kazakh-English translation, these difficulties are often compounded by significant linguistic and cultural differences that require creative solutions. Among the most discussed strategies are foreignization and domestication, first formulated by Friedrich Schleiermacher and later developed by Lawrence Venuti. These strategies reflect the translator's fundamental dilemma: to adapt the text to the norms of the target culture or to preserve its foreign elements.

The main aim of this research is to review the main definitions and typologies of translation strategies in the works of leading scholars and to analyze the role of domestication and foreignization in literary translation, with a particular focus on the Kazakh-English experience.

The term *strategy* in English is present in a large sense and is applied in the terms of *plan, method, series of manoeuvres, stratagems for obtaining a specific goal or result, skill in managing any affair*.

In the main studies on English translation, we see that the term *translation procedure* is often used instead of the notion of 'translation strategy'. For example, E. Nida provides this classification of *translation procedures*:

I. Technical procedures:

- 1) analysis of the source and target languages;
- 2) careful study of the source text before conveying the meaning of the text;
- 3) thorough exploration of semantic and structural affinity.

II. Organisational procedures:

- 1) consistent review and evaluation of decisions during translation;
- 2) comparison with other translations (if any) of the same text;
- 3) monitoring the audience perception to the translation, constantly checking the communicative impact and fidelity of the text, maintaining attention, setting goals [1, p. 241].

P. Newmark underlined that practicing translators when translating literary works, one should first translate from the original into one's native language. This is considered the constructive *method* or *strategy* for producing a openly realizable translation with the highest degree of accuracy and effectiveness. Nevertheless, most translators refer to this type of translation as '*service*' translation, considering that they also produce a significant contribution to translation studies through the process of rendering texts from their first language into a learned second one. Translators performing such tasks are required not only to understand the text but also to possess an extensive knowledge base and a repertoire of translation strategies. These areas include: 1) science and technology; 2) social, economic and/or political topics; 3) literary and philosophical works; Only with such broad competence will it be possible not merely to achieve fluency in both the source

and target languages, but also to render the translation in a manner that is clear, accurate, concise, economical, and stylistically effective. As P. Newmark notes, a translator's mastery of these domains is essential to achieving both precision and expressiveness in translation [2].

P. Newmark shows the following *translation procedures*: 1) word translation procedure, 2) arbitrary form translation procedure, 3) translation procedure cost, 4) translation procedure cost from a semantic point of view, 5) semantic translation procedure, 6) idiomatic translation procedure, 7) communicative translation procedure. As demonstrated earlier, the researcher classified translation procedures analogously to the types of translation.

Hans P. Krings defines a translation strategy as a cognitive plan for translation tasks, applied in the context of undertaking the resolution of specific translation problems [3, p. 265].

Candace Séguinot identifies 3 primary strategies commonly adopted by translators. They are as follows:

1. Translation strategies that are performed for as long as possible, continuously;
2. Strategies for instant correction of superficial errors;
3. Strategies for retaining qualitative or stylistic errors in the text for a revision period of monitoring purposes [4, p. 73].

One of the controversial terms in the field of modern translation studies is translation strategies, researcher Inga Milevich points out that the typology of translation strategies has different principles of classification and justification. In her article, the researcher, analysing 325 research articles containing the combination of strategy + translation in the Cyberleninka electronic library, notes that as a result of her research, the concept of translation strategy is found mainly in the abstracts of articles and keywords. The main text of the articles does not provide a complete definition or information about translation strategy. In view of this situation, the author suggests that the use of the concept of translation strategy should be based on the author's goal of expressing themselves or demonstrating their abilities [5, p. 103].

In general, the theory of language evolution is not a fixed, immutable science; it is a comprehensive science that allows us to see the cultural and linguistic elements of different languages. However, the work of translators and interpreters is not always accurate and consistent, and is often subject to criticism. Nevertheless, based on scientific research, we can clearly see that the history of translation in Kazakhstan dates back more than three centuries and continues to this day [6, p. 528].

In this article, the author conducts an experiment with the aim of demonstrating the mutual influence between the discursive-communicative model and the translation strategy. The results of the experiment show that the discursive-communicative translation model influences the translation strategy of the translator in the process of translation, and it is believed that the translator's translation process is influenced by the strategies used in the translation. However,

the author does not provide any detailed information about the translation strategy [7, p. 55].

The translation strategy is a relatively vague concept that refers to the general view of the translation process or the concept of translating a specific text. Go, Zihan expresses that when translating Internet slang, translation strategies are used, but there is no clear translation strategy in the process of translation [8, p. 410].

When dealing with a wide variety of literary texts and complex information structures, translators require effective strategies for processing information in two languages. Upon closer examination of contemporary strategies for literary translation, certain models and approaches used by translators to compensate for inevitable or anticipated information loss can be identified. Such strategies are largely intuitive, unbiased, and impartial (biased and unbiased) [9].

Many theorists distinguish between '*translation strategy*' and '*technique*'. However, the terminology they use for this purpose is not uniform. In the most cited works on this topic, strategy is sometimes referred to as a method or global strategy, while technique is mainly referred to as a procedure or local strategy. Since the term *procedure* is interpreted as a complex multi-step process and is not always used for translation (especially for a single word or phrase), the term *technique* takes precedence in this work. A comparison of the proposed definitions of translation methods and strategies, as well as techniques and procedures, shows that the two terms in each pair are identical in content [10, p.7].

Materials and methods

This article uses a set of methods based on research and scientific literature aimed at conceptualizing and applying translation strategies found in Western and Kazakh translation studies. The main sources of data were scientific books and articles by influential theorists such as E. Nida, P. Newmark, F. Schleiermacher, L. Venuti, H. Krings, C. Segino, T. Kazakova, A. Vilenskii, M. Munoz, L. Harmon, S. Lauffer, A. Islam and A. Zhumabekova as well as scientific research published in electronic libraries such as CyberLeninka, ResearchGate, and journals indexed in Scopus database. The main research approach in the article is comparative research and analytical methods. First, a comparative review of the main theoretical works and an analytical analysis of scientific ideas, definitions and analysis results related to the above-mentioned related concepts of translation strategy, such as method, procedure and technique, were carried out. Second, given some of the research, a discursive analysis was conducted, which showed that the term "translation strategy" is often found in annotations and keywords, but is rarely specified in the main text and presented as general information without definition. In the course of the study, a comparative analysis was carried out with Kazakhstan studies using the synthesis method for a more balanced analysis of the translation strategy of terms from a Western point of view.

The research area is limited to translation strategies in a literary context, with particular emphasis on foreignization and domestication strategies. Focusing on these strategies, the article seeks to demonstrate the relevance of theoretical discussions for practical translation issues, especially in the Kazakh-English context, where cultural differences and national characteristics significantly affect the quality of literary translation.

Results

A review of the scientific literature shows that the concept of “translation strategy” is interpreted in different ways, sometimes contradictory. As already mentioned, in the works of E. Nida and P. Newmark’s strategies are often identified with procedures or methods, emphasizing the technical steps taken to ensure semantic and syntactic accuracy. On the contrary, scholars such as H. Krings and C. Seguíno, consider strategies as cognitive processes, paying special attention to decision-making and problem solving by the translator in the translation process. This difference reflects the lack of a unified theoretical definition and broader methodological pluralism in translation studies. The study also draws attention to the ongoing discussions around domestication and forenization strategies. These translation strategies reflect the central dilemma facing translators: is it advisable to adapt the text to the norms of the target culture, or should “foreign” elements be retained to preserve the uniqueness of the original? Although adaptation is associated with accessibility and freedom, it also highlights cultural and linguistic differences in foreign languages, which can lead to different readers’ perceptions of the text. Kazakh and foreign researchers recognize both strategies as particularly important in literary translation, where cultural and aesthetic nuances must be carefully considered.

In general, the results of the study indicate that translation strategies operate simultaneously at the procedural, cognitive and communicative levels. This diversity indicates that effective literary translation requires a flexible and balanced approach that combines sensitivity to cultural differences and methodological rigor (See Table 1).

Table 1. Interpretations of Translation Strategy in Scholarly Literature

Interpretation	Description	Representative Scholars
Procedures / Methods	Technical steps or techniques ensuring semantic and syntactic accuracy.	E. Nida, P. Newmark
Cognitive Processes	Mental actions and problem-solving activities during translation.	H. Krings, C. Séguinot
Communicative Approaches	Strategies aimed at achieving intended impact on readers and cultural mediation.	L. Venuti, T. Kazakova, Y. Wu
Cultural Orientation	Focus on domestication vs. foreignisation, balancing adaptation and preservation.	F. Schleiermacher, L. Venuti, E. Nida

As shown in Table 1, the literature review reveals four main ways in which the concept of *translation strategy* has been interpreted by scholars. The first interpretation treats strategies as *procedures or methods*, focusing on technical steps for achieving semantic and syntactic equivalence, as exemplified in the works of E. Nida and P. Newmark. A second perspective emphasises *cognitive processes*, viewing strategies as mental operations and problem-solving techniques employed by translators during the act of translation, a view advanced by H. Krings and C. Séguinot. A third interpretation highlights the *communicative dimension* of translation, where strategies are designed to achieve a specific impact on the target readership and to mediate between cultures, as discussed by L. Venuti, T. Kazakova, and Y. Wu. Finally, a fourth strand focuses on *cultural orientation*, particularly in the longstanding debate between domestication and foreignization, originally formulated by F. Schleiermacher and later elaborated by L. Venuti.

This classification underscores the conceptual ambiguity of the term *translation strategy*, while also showing its richness and adaptability across different theoretical paradigms. It further demonstrates that strategies operate simultaneously at technical, cognitive, communicative, and cultural levels, a finding that has particular relevance for literary translation in culturally diverse contexts such as Kazakh-English translation.

Experienced translators from York University are conducting an empirical study within their research, the aim of which is to demonstrate 3 primary translation strategies that translators encounter in their work. They are following: understanding and reasoning, searching, and revising [11, p. 59].

These researchers have proven through their experiments that these translation strategies cannot be precise and are not easy to apply; they are constantly intertwined and always repeated in the translation process (See Table 2).

Three translators took part in this practice and they work on one translation text. Moreover, each translator approached the translation process with the same set of strategies. The actions of understanding and reasoning here are as clear and understandable as possible. At this stage, translators familiarize themselves with the text received in the form of a translation, understand it, and evaluate ways of summarizing it in the target language. To fully implement this stage, they use strategies such as reading, comparing, consulting colleagues, reading aloud, comparing language structures, and considering available alternatives. In practice, all three translators maintained a structure very close to that of the original text. In addition, this was observed both in the structure of the general sentence and in the translation of individual words. Translators say that this strategy played an important role, especially with regard to the syntactic structure of the text.

In the course of searching for and rethinking translation strategies, translators involved in the practice had to make plenty decisions regarding the translation text. One of the decisions concerned the usage of translation applications. The translators noted that Translog and Camtasia proved particularly

effective throughout the translation process. Using these tools, they recorded their work in both audio and video formats, reviewed their performance, and applied a rethinking strategy to refine the translation. During the search period, translators worked on separate words, phrases, terms, and denominations from different sources of information, including dictionaries, reference books, websites, and databases, trying to identify the nearest alternative. All three translators used paper and electronic dictionaries and glossaries. In addition, industry experts use a special website to determine their opinions on individual words, phrases, and names. Furthermore, translators used a special programme to try to determine the process of finding equivalents for words using intuition, carefully observing the translator’s verbal and physical expressions. Practical evidence reveals that this translator is accustomed to searching for and requesting more words, that he knows, not from his choices, but from the external circumstances. The results of the practice showed that, although the same material translators with equal experience implemented the same strategies (See Figure 1.), there were differences in their translations, and it was proven that the chosen translation strategy is also changes in accordance with the translator’s abilities.

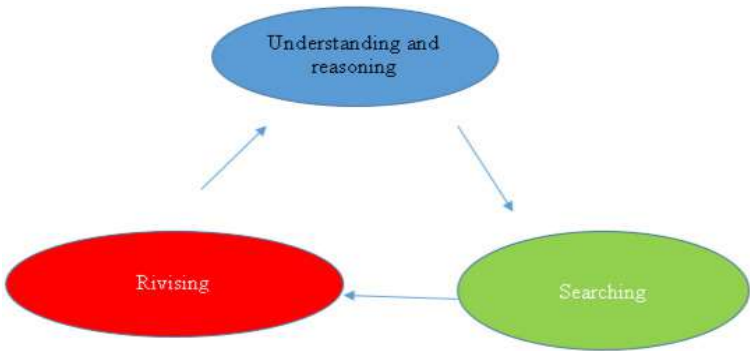

Figure 1 – The Cyclical nature of translation strategies

Table 2. Translation Strategies Identified in the York University Study

Strategy	Description	Typical Actions / Tools	Key Findings
Understanding and Reasoning	Familiarising with the text and analysing meaning before translation	Reading, comparing, reading aloud, consulting colleagues, evaluating structures	Helped maintain syntactic accuracy; all translators produced similar structures in sentences/words
Searching	Looking for equivalents and alternatives during translation	Using dictionaries (paper & electronic), glossaries, websites, databases, consulting experts	Tools like <i>Translog</i> and <i>Camtasia</i> recorded process; focus on finding closest alternatives
Revising	Reviewing and refining translations after initial draft	Listening to recordings, rethinking word choices, adjusting phrasing	Showed differences among translators despite similar strategies, proving strategies adapt individually

As shown in Table 2, a study by the University of York identifies three main translation strategies: understanding and reasoning, search and processing. Each strategy corresponds to specific cognitive and practical actions. For example, understanding and reasoning involves familiarizing yourself with the source text and analyzing its structure, while searching relies on external tools such as dictionaries, glossaries, and translation software. The revision, in turn, reflects the translator's critical reassessment of decisions made in previous stages. Although the three interpreters in the study used the same strategies, their final results were different, confirming that individual abilities and preferences influence the use of strategies.

To illustrate the repetitive and interrelated nature of these strategies, Figure 1 provides a simplified diagram of the process. Understanding, searching and editing do not work in a linear sequence, but form a continuous loop, which indicates that translation is a dynamic process of constant decision-making and correction. Together, the table and diagram show the complexity of translation as a cognitive and communicative activity, while making the results of the study accessible and visually understandable.

Discussion

1. The cognitive dimension of translation strategies

One of the outstanding scholars Wolfgang Loescher defines translation strategy as a potential cognitive procedure used to solve problems that arise in the translation process [12]. This point of view suggests that strategies are not simply mechanical methods, but mental operations that play a central role in the translator's decision-making process. We support this cognitive point of view, as translation requires not only technical competence, but also strategic thinking that allows translators to choose effective, appropriate, and contextually relevant methods. Thus, strategy is not a rigid formula, but a flexible choice based on the translator's professional experience and intuitive judgement [13, p. 337]. From this perspective, translation strategy can be defined as a complex system of actions that translators use to achieve clarity, accuracy and communicative effectiveness.

This cognitive approach is particularly relevant for translation from Kazakh into English. This is because translators must decide how to convey culturally specific concepts (e.g., paremias, idioms) while balancing meaning and readability. Cognitive strategies help them accomplish these tasks by combining linguistic analysis with cultural sensitivity.

2. Domestication and foreignization: the core debate

Among the most influential translation strategies are domestication and foreignization. We noted the strategy of foreignization, which originated in the works of Friedrich Schleiermacher and was later developed by Lawrence Venuti. This discussion remains very important for Kazakh-English translation. Domestication can increase the accessibility of a text for English-speaking

readers, but it carries the risk of erasing or obscuring the national characteristics and values of the work in translation, as well as losing the cultural markers of the Kazakh language. In contrast, the foreignization strategy aims to preserve cultural identity, but may limit the freedom or accessibility of the text. Thus, translators need to be very careful about balancing and integrating these two strategies in translation, as they can often be used in combination depending on the type of text, audience and purpose.

3. Historical perspectives and critical views

As the history of translation shows, the translation strategies of *domestication* and *foreignization* have been interpreted differently by various researchers. For example, F. Newman proposed an approach of strict literal translation, which later became known as *Newmanisation*. The scholar argued that the role of the translator is not to interpret, but to accurately convey the author's words [3].

American scholar E. Nida proposed a different approach to translation studies, introducing formal and functional approaches. His theory of 'dynamic equivalence' coincided with the idea of the 'domestication' strategy, emphasizing naturalness and accessibility for the reader [1]. However, this theory has been criticized for downplaying the importance of preserving cultural specificity. This point of view is particularly vulnerable in contexts where specific linguistic or cultural codes play a central role, such as in the Kazakh oral tradition. The lack of such consensus among scholars indicates that there is no single 'correct' strategy. Strategies must be context-specific and adapted to the translator's goals, the audience, and the function of the text.

4. Hybrid and context-dependent approaches

Although theoretical discussions have often focused on issues of domestication and foreignization, recent research has revealed the need for a more nuanced, hybrid approach. Translation involves several stages: choosing a strategy, selecting suitable alternatives, creating the target text, and editing to ensure accuracy and stylistic consistency. Each stage requires different strategies, which can be combined with adaptation depending on the situation.

In the context of Kazakh and English, such hybridity is particularly valuable. Kazakh paremias, idioms, and terms with cultural connotations do not always have direct English equivalents. A pure adaptation strategy risks oversimplifying cultural differences, while preserving the strict features of a foreign language may alienate readers in translation. Therefore, the best practice is to combine both approaches: preserving cultural richness in translation while ensuring sufficient accessibility.

5. Conclusions and open questions

This review shows that translation strategies cover cognitive, procedural, communicative and cultural aspects. However, a number of open questions remain unresolved: are there general strategies applicable to both interpreting and translation, or are they fundamentally different? To what extent can translators preserve cultural specificity without sacrificing readability? How can translation

strategies be organised in such a way that they correspond to both theory and practice?

Further empirical research is needed to answer these questions, especially in such understudied contexts as Kazakh-English translation. With growing global interest in Kazakh literature and culture, this area offers fertile ground for the development of context-dependent typologies of translation strategies.

Translation strategies can be viewed not as rigid formulas, but as flexible systems of action shaped by the translator's cognitive processes, professional experience, and cultural context. The debate between domestication and foreignization will always remain the focus of researchers and translators, but it must be adapted to specific literary and linguistic situations. We believe that a balanced hybrid approach to Kazakh-English translation is more promising, as it ensures both accessibility for readers and the preservation of cultural identity.

6. Case study: translation of O. Bokey's works

A striking example of the use of translation strategies is the English translations of works by Kazakh writer O. Bokey. Analysis of the translator's decisions shows the consistent use of foreign language in conveying ethnolinguistically significant elements. For example, «kiiz üi» ('a portable round hut covered with fur or felt'), «süiñşi» ('the Kazakh tradition of bringing good news – giving gifts'), «qūmğan» ('a jug with a long neck and a long thin spout') and «qūryq» ('a traditional tool used by herders to hunt livestock') (Kazakh language examples converted by using Qazlat.kz) are presented in English using interpretive translation. Such translations preserve their cultural specificity and introduce English-speaking readers to unique aspects of Kazakh life and traditions.

In addition, the domestication strategy is particularly noticeable in cases where translation is carried out through an intermediary language. In these cases, significant changes are made to the source text, resulting in gaps or distortions in the translation. Since one of the distinctive features of literary works is their integrity and coherence, the translator's task is to preserve the structural unity of the narrative, ensuring that the author's philosophical, aesthetic and cultural intentions remain unchanged. Translation requires a deep understanding of the source text and its careful interpretation before translating into the target language. Only in this case can the dynamic, ethical, logical and cultural aspects of the text be conveyed without distortion. However, the translation of Bokey's novel *Kısıkiik* (The Deer Man) has significant shortcomings. Some of the climactic passages of the original text have been omitted in the translation, which disrupts the chronological order of the narrative. For example, the central episodes related to the descent of the main character Aktan into the Tengrikoymas cave, his reunion with his long-lost father, the discovery of kinship between Aktan and DT [14, p. 96] and Aktan's miraculous rescue from a deadly abyss, have been shortened, and some plot lines have been omitted altogether in the translation [15, p. 89–98].

Such omissions not only disrupt the coherence of the plot, but also reduce the stylistic and emotional depth of the original (see Table 3).

This translation process demonstrates the translator’s tendency to take excessive liberties, sacrificing narrative and cultural elements in favour of brevity or simplification. As a result, the translated text loses the holistic artistic and ethnolinguistic features that reflect the author’s creative vision. Given that an author’s literary work is not only a product of their personal creativity but also a reflection of national culture and ethnic identity, such omissions have serious consequences. The exclusion of ethnolinguistic indicators undermines the cultural authenticity of the translation, distorting both the author’s style and his understanding of Kazakhstan’s cultural heritage.

Table 3. Foreignization vs. domestication in the translation of O. Bokey’s works

Strategy	Examples from Translation	Effect/Outcome
Foreignisation	kiız üi – “a portable round tent, covered with skins or felt” süiınşı – “a Kazakh tradition whereby the bringer of good news is given a present” qūmğan – “a pitcher with an elongated neck and long, thin spout” qūryq – “a traditional implement used by herdsmen to capture livestock”	Preserves cultural specificity; introduces English readers to Kazakh ethnolinguistic elements; highlights national identity.
Domestication	Omission of key episodes in Kisikiik (The Man-Deer), e.g. Aktan’s descent into Tāñırıqoimas cave, reunion with his father, kinship revelation, and miraculous escape [83, pp. 89–98].	Disrupts narrative coherence; reduces stylistic and emotional depth; diminishes ethnolinguistic markers; weakens the cultural authenticity of the translation.

A comparative analysis of O. Bokey’s translations shows the coexistence of foreignization and domestication strategies (see Table 3). On the one hand, the translator uses a foreignization strategy, preserving such ethnolinguistic units as ‘kiız üi’, ‘süiınşı’, ‘qūmğan’ and ‘qūryq’. This approach allows the cultural specificity to be preserved and introduces English-speaking readers to Kazakh traditions and material culture, thereby strengthening the author’s national identity in the translation. On the other hand, the domestication strategy is used to highlight important episodes in the story ‘Kisikiik’ (‘The Deer Man’), including the protagonist’s descent into the Tāñırıqoimas cave and his meeting with his father. These deviations disrupt the chronology of the narrative and weaken its stylistic, emotional, and cultural impact. Thus, linguistic data confirms that while the strategy of foreignization enhances cultural specificity in this translation, the strategy of domestication, when overused, can undermine the unity and authenticity of the source text.

Conclusion

In conclusion, it was established that choosing the right translation strategy is extremely important for the quality of literary translation. It is a key factor determining both the accuracy and cultural expressiveness of the text. Pre-translation analysis, careful selection of alternatives, and consideration of the communicative task allow the translator to preserve the integrity of the text and ensure its comprehension by the reader. Although the theoretical differences between 'strategy,' 'method,' and 'procedure' remain ambiguous, in practice it is clear that strategy should be understood as a complex set of coordinated actions that guide the translator's decision-making process.

A comparative analysis of O. Bokey's translations demonstrates the consequences of applying these strategies. On the one hand, the use of the strategy of foreignisation, observed in the preservation of such ethnolinguistic terms as 'yurt' and 'suyinshi', allows cultural specificity to be preserved and brings Kazakh traditions closer to foreign readers. On the other hand, excessive use of the domestication strategy disrupts the coherence of the text in the original rendering of key episodes and leads to a loss of the stylistic and cultural characteristics of the author's choice of words.

Consequently, it can be concluded that no single strategy can guarantee the quality of a translation. We have concluded that the most effective solution for Kazakh-English literary translation is achieved when the foreignization strategy is used as a balanced approach, combining the cultural authenticity of the foreignization strategy with the readability of the domestication strategy. This approach not only ensures accessibility for the target audience, but also preserves the national identity and ethnolinguistic richness inherent in the source text. Based on the definitions of these researchers, it becomes clear that during pre-translation analysis, it is necessary to clarify the meaning of the text. As a general form of translation, external information about the resulting translation is collected, the source and recipient are identified, and the communicative task of the translation set by the original author is determined. In this case, the search for analytical receptivity is carried out simultaneously with the translation activity, and, if necessary, the most suitable synonymic series and alternative receptivity in the target language are selected. In general, at this stage, the terminological and lexical composition of the text in the target language is formed. Consequently, the goal at this stage is not to deviate from the content of the text and to ensure its correct understanding by the reader. After such pre-planned translation strategies, it becomes possible to accept, analyze and eliminate shortcomings in the quality of the finished text, conclusion or result of the translation text being produced. However, this does not mean that there is a complete understanding of the translation strategy at all these stages. After all, if we take into account the above definitions, they are all declarative in nature. In our opinion, any researcher, relying on logic and intuition, understands that translation is a process carried out exclusively through a combination of numerous actions by the translator.

Therefore, we believe that translation strategy should be viewed not as the antithesis of concepts such as method, approach, path, action or tactic, but as a set of actions mobilized by them to achieve a single goal, a single direction. Thus, it can be said that in modern translation studies there is no clear and unambiguous understanding of what translation strategy is and, accordingly, how strategy differs from method/approach.

REFERENCES

- [1] Nida E. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translation*. – Leiden: E.J. Brill, 1964. – 170 p.
- [2] Newmark P. *A Textbook of Translation*. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1988. – 311 p.
- [3] Krings H. P. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French // *Interlingual and intercultural communication*. – Tübingen, 1986. – Pp. 265-275.
- [4] Seguinot C. *The translation process*. – Toronto: H.G. Publications, 1989. – Pp. 73-81.
- [5] Milevich I. Translation strategies: a means of self-analysis for the author of a scientific publication? // *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica*. – 2020. – Pp. 103-111. DOI: 10.18778/1731-8025.19.09.
- [6] Kulieva Sh. A. The development of translation in Central Asia: the experience of Kazakhstan // *Multilingualism and transcultural practices*. – 2018. – Vol. 15. – No. 4. – Pp. 528-536. DOI: 10.22363/2618-897X-2018-15-4-528-536.
- [7] Volkova T. Discursive-communicative model of translation and translation strategy: an experimental study // *Scientific Dialogue*. – 2021. – Pp. 55-73. DOI: 10.24224/2227-1295-2021-9-55-73.
- [8] Go Z. Analysis of translation strategies from English based on the characteristics of trendy Internet slang words // *Communications in the Humanities*. – 2023. – Vol. 3. – Pp. 410-415. DOI: 10.54254/2753-7064/3/20220365.
- [9] Kazakova T. Strategies of Literary Translation // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. – 2015. – Vol. 8. – Pp. 2842-2847. DOI: 10.17516/1997-1370-2015-8-12-2842-2847.
- [10] Harmon L. Translation Strategies, Techniques, and Equivalences in Critical Approach // *Explorations: A Journal of Language and Literature*. – 2019. – Vol. 7. – Pp. 7-16. DOI: 10.25167/EXP13.19.7.2.
- [11] Lauffer S. *The translation process: an analysis of observational methodology* // Glendon College. – Toronto, No. 2. – Pp. 59-74.
- [12] Loescher W. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. – Tübingen: Gunter Narr, 1991. – 307 p.

[13] Khamrayeva S., Islam A., Khalel A., Matay B. Translation strategies of menacing speech act in political discourse from English into Russian // *Оpcion*. – 2018. – Vol. 34. – No. 86. – Pp. 337-342.

[14] Bokei O. Kerbugy: Angimeler men povest' [Stories and novels]. – Almaty: Atamura, 2003. – 202 b. [in Kaz.]

[15] Bokeev O. The Man-Deer and Other Stories. – Almaty, 2017. – 441 p.

АУДАРМА СТРАТЕГИЯСЫ: ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН КӨРКЕМ АУДАРМАСЫНА ҚАТЫСТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ШОЛУ

Жұмай Н.¹, Мараш Л.², *Исина Н.³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Амстердам университеті, Амстердам, Нидерланды

³А.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа. Аударма стратегиясы ұғымы аударматану ғылымында кеңінен қолданылады, алайда оның теориялық анықтамасы мен ауқымы әлі күнге дейін бірізді емес. Е. Найда, П. Ньюмарк, Х. Крингс және К. Сегино сияқты ғалымдар тиімді жіктемелер ұсынғанымен, олардың түрлі көзқарастары теориялық тұжырымдама жағынан түсінбеушіліктерге апарып тіреді. Мақалада «аударма стратегиясы» терминінің негізгі теориялық еңбектер мен заманауи зерттеулерде қолданылуы талданып, оның әсіресе қазақ-ағылшын көркем аудармасындағы маңыздылығы бағаланады. Зерттеу сапалық, әдеби шолу әдісіне сүйеніп, негізгі теориялық еңбектерді және И. Милевичтің «аударма стратегиясы» көбіне аннотация мен кілт сөздерде кездескенімен, негізгі мәтінде ашылмайтынын көрсеткен зерттеуін қарастырады. Талдау нәтижесінде аударма стратегиялары әртүрлі түсіндірілетіні: процедура, әдіс немесе когнитивтік үдеріс ретінде қолданылатыны анықталды. Сонымен қатар мақалада бастапқыда Ф. Шлейермахер ұсынған, кейін Л. Венути дамытқан доместикация және форенизация стратегияларының мәдени бейімделу мен бөгде элементтерді сақтаудағы рөлі қарастырылады. Автор аударма стратегияларын процедуралық, когнитивтік және коммуникативтік қырларымен жүйелі зерттеудің қажеттігін атап көрсетеді. Әдеби аудармада оқырманға қолжетімділікті және мәдени-тілдік ерекшелікті сақтау арасындағы теңгерімді ұстану маңызды деп тұжырымдайды.

Тірек сөздер: аударма, стратегиясы, аударма процедурасы, доместикация, форенизация, көркем аударма, қазақ-ағылшын аудармасы

СТРАТЕГИЯ ПЕРЕВОДА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ОБЗОР НА МАТЕРИАЛЕ КАЗАХСКО-АНГЛИЙСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Жумай Н.¹, Мараш Л.², *Исина Н.³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

²Амстердамский университет, Амстердам, Нидерланды

^{*3}Карагандинский технический университет им. А. Сагинова

Караганда, Казахстан

Аннотация. Понятие «стратегия перевода» широко используется в переводоведении, однако его теоретическое определение и объем остаются неоднозначными. Такие ученые, как Ю. Найда, П. Ньюмарк, Х. Крингс и К. Сегино, предложили влиятельные классификации, но их подходы различаются, что приводит к концептуальной неопределенности. В статье рассматривается употребление термина «стратегия перевода» в основных теоретических работах и современных исследованиях, а также оценивается его значимость для художественного перевода, в частности казахско-английского. Исследование основано на качественном методе литературного обзора с анализом ключевых теоретических трудов и современных публикаций, включая работу И. Милевич, показавшую, что «стратегия перевода» часто встречается в аннотациях и ключевых словах, но редко раскрывается в основном тексте. Обзор показывает, что стратегии перевода трактуются как процедуры, методы или когнитивные процессы. В центре внимания также находятся стратегии доместикации и форенизации, впервые обозначенные Ф. Шлейермахером и позже разработанные Л. Венути, которые отражают выбор переводчика между культурной адаптацией и сохранением чуждого элемента. Подчеркивается необходимость системного изучения переводческих стратегий, включающего процедурный, когнитивный и коммуникативный аспекты. Делается вывод о важности сбалансированного подхода, сочетающего доступность текста для читателя с сохранением культурной и языковой специфики.

Ключевые слова: перевод, стратегия, процедура перевода, доместикация, форенизация, художественный перевод, казахско-английский перевод

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 04.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Zhumay Nurmira – Doctor Ph.D., Acting associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: zhumai_n_3@enu.kz

Maracz Lazslo – Doctor PhD, Professor, Amsterdam University, Amsterdam, The Netherlands, e-mail: maracz@uva.nl

Issina Nazerke – MA., A. Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: nzere797@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Жұмай Нұрмира – PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: zhumai_n_3@enu.kz

Мараш Лазло – PhD докторы, профессор, Амстердам университеті, Амстердам, Нидерланды, e-mail: maracz@uva.nl

Исина Назерке – магистр, Л. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: nzere797@gmail.com

Информация об авторах:

Жұмай Нурмира – доктор PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: zhumai_n_3@enu.kz

Мараш Лазло – доктор PhD, профессор, Амстердамский университет, Амстердам, Нидерланды, e-mail: maracz@uva.nl

Исина Назерке – магистр, Карагандинский технический университет им. Л. Сагинова, Караганда, Казахстан, e-mail: nzere797@gmail.com

UDC 81'255.4

IRSTI 16.21.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.027>

STYLISTIC-PRAGMATIC AND TRANSLATION ASPECTS OF METAPHOR, EUPHEMISM, AND RHETORICAL FORMULAS IN DIPLOMATIC DISCOURSE

*Zhunisbek L.¹, Daulet F.N.²

^{*1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article investigates the stylistic and pragmatic devices that shape the communicative effectiveness of diplomatic discourse, focusing on three key strategies: metaphor, euphemism, and rhetorical formulas. It aims to reveal how these linguistic mechanisms construct diplomatic meanings, negotiate political stance, and sustain intercultural communication.

The research views diplomatic discourse in the light of strategic communication wherein linguistic options can be used to persuade, reduce, and build identity. The conventional studies of political language have tended to favor the ideological content at the expense of the stylistic and functional ways in which this content is expressed. The present study will fill such a gap with the investigation of the interaction between rhetorical creativity and practical restraint of diplomatic communication. The results presented show that a metaphor defines the conceptual models of cooperation or confrontation, euphemism mitigates the act of face threatening language, and rhetorical formulas institutionalize a diplomatic position. Empirical base is represented by official diplomatic texts in English and their Chinese translations. Qualitative and quantitative methods are used to discover repetitive metaphorical patterns, euphemism, and formulaic language.

The findings prove that the integrated stylistic–pragmatic framework can be used as a full-scale tool of comprehending diplomatic discourse and is helpful to provide practical information to diplomatic translation and translator training. As part of this research, the authors points out that diplomatic translators must balance political equivalence with cultural resonance and tonal appropriateness, especially when formulaic expressions embody policy stances and euphemisms preserve negotiability.

Keywords: diplomatic discourse, diplomatic translation, stylistic devices, pragmatic strategies, translation equivalence, metaphor, euphemism, rhetorical formulas

Introduction

Diplomatic discourse occupies a unique position at the intersection of language, politics, and culture. It is the linguistic embodiment of foreign policy, a medium through which nations articulate their interests, negotiate differences, and project their identities on the international stage. Contrary to common

communication, the diplomatic language is extremely strategic and institutionally limited: each lexical item and syntactic form can be perceived as implying a political position, nation image, or an intercultural connection. This is why the topic of diplomatic discourse has been discussed in interdisciplinary research combining linguistics, communication studies, political science, and translation since a long time ago.

Over the past three decades, it has become increasingly evident among scholars that diplomacy does not simply depend on propositional content, but rather on the delicate management of language form. Scholarship in the area of political discourse analysis has shown that the rhetorical and pragmatic approaches are essential to the formation and negotiation of a political meaning [1]. Work in cognitive linguistics also suggests that metaphor and conceptual framing play a crucial role in the development of political cognition and persuasion [2]. However, most of these studies focused on the aspects of ideological framing and evaluative position rather than the stylistic texture and practical devices that make the language of diplomacy both convincing and courteous [3]. On the ground, diplomats and spokespersons need to always address two countervailing imperatives: the imperative of political accuracy and the imperative of relational consonance. The discourse of diplomats thus requires them to act in a manner that can be described as the strategic ambiguity, which is an intentional linguistic versatility which enables various interpretations without compromising communicative consistency.

The study takes diplomatic discourse as a very codified type of strategic communication, which is described by the repeated employment of metaphor, euphemism and rhetorical formulas [2]. These mechanisms do not serve as decoration but as tools that enable speakers to construct an occurrence, reduce threat to face, and reinforce common values [5]. Metaphors create conceptual images of cooperation or competition, e.g., partnerships as journeys or international order as structures [3]. Euphemisms mitigate criticism, disguise agency, or minimize conflict, enabling speakers to communicate a lack of accord without open conflict [6]. Fixed expression such as mutual respect, win-win cooperation or constructive dialogue as part of the rhetorical formulas establish a language of diplomacy that indicates stability and consensus even in the absence of complete unanimity [7]. All of them are the stylistic and pragmatic basis of diplomatic communication. In this paper I will examine the interaction between these three linguistic strategies to support both the main goals of diplomacy, including the expression of national positions and the maintenance of international relations [8].

The paper will be based on the body of English-language official texts written in China and the United States since 2019 and 2025, incorporating views of Conceptual Metaphor Theory, politeness theory, and Critical Metaphor Analysis [2][3][5]. Combining qualitative discourse analysis with restricted quantitative analysis, it aims at revealing the patterns, functions and cultural differences of

metaphorical, euphemistic and formulaic language in diplomatic contexts.

The importance of this work is manifold. Theoretically, it contributes to an integrated model that links the styles and pragmatical aspects of diplomatic language both as subjects of study that are frequently kept separate [4]. Practically, the results have practical implications to diplomatic translation where linguistic and cultural differences should be delicately balanced to ensure accuracy and political sensitivity. The observation is consistent with the view of Liu who analyzed the discourse about diplomatic practice in China, where the author mentions the place of the translator in the preservation of ideological resonance, along with the changes in styling conventions to suit the international situation [7]. Furthermore, the paper offers cross-cultural communication training by pointing to the role of linguistic subtlety, including the use of metaphor and euphemism, in promoting mutual understanding and mitigating the probability of conflict escalation. As emphasized by Wang, effective diplomatic mediation may also rely on the capability of translators to recreate the tone, politeness, and metaphorical similarity of the original document without changing the pragmatic content. Finally, the research highlights the fact that diplomacy is an art of not only being able to say something in the way you want it to sound, but in the manner you utter your words, which emphasizes the semiotic and symbolic aspect of diplomatic language. Looking at it in this manner, semiotic approach of Sheygal and cross-linguistic discourse analysis of Sagadiyeva jointly demonstrate the essence of the notion of diplomacy as a practice of communicative action and culture [9][10]. Based on this semiotic knowledge, Daulet (2019) takes the discussion further into the more cultural plane, claiming that language is representative of both material and spiritual culture, and hence acts as a store of a nation's worldview and identity. All languages have different cultural codes that regulate perception, behavior, and communication [15]. In that context, diplomatic translation is not an act of lexical substitution, it is a cross-cultural interpretation of deeply rooted views on the language.

Methods and materials

The paper under consideration will be based on a hybrid qualitative-quantitative paradigm that draws upon the methodological conventions of the stylistics, pragmatics and discourse analysis [4]. The qualitative aspect will attempt to explain the linguistic and communicative roles of chosen stylistic devices in natural diplomatic environments, whereas the quantitative element will offer frequency-driven data supporting the interpretation of overall tendencies [8]. An integral design like this one will provide a high level of analytical depth and empirical reliability, which is crucial when studying the delicate balance between accuracy and politeness that characterizes diplomatic communication [5].

The working of this framework is guided by the three steps of the Critical Metaphor Analysis developed by Charteris-Black [2], namely identification, interpretation, and explanation, which are combined with the pragmatist approach

to politeness theory by Brown and Levinson [5] and the model of euphemism and dysphemism by Allan and Burridge [6]. These mutually supplementary models allow the researcher to take note of the fact that language choices are encoding conceptual metaphors at the same time as they reduce face-threatening actions and recapitulate institutionalised expressions. This is done to take the study out of a rhetorical description into revealing cognitive and social processes behind the diplomatic discourse [4].

Based on explicit inclusion and exclusion criteria, texts were compiled as corpora in order to make them replicable [8].

The inclusion criteria were that texts should have been officially issued within the years of 2019-2025, texts should have been produced by the foreign ministries of the four chosen countries, and they should be published in English. Although the corpus contains mostly officially issued English-language documents with a diplomatic context, Chinese renderings are included with selected samples to demonstrate the semantic, stylistic and pragmatic correspondence between them. The exclusion principles were applied to exclude non-official reproductions and remarks that do not relate to international relations or foreign policy.

The complete list of documents that were sampled with their titles, dates, issuing institutions, and URLs can be found in the Appendix A.

The analysis was conducted through three steps, namely, identification, interpretation, and explanation. The identification came after the MIPVU protocol (Pragglejaz Group, 2007) of using metaphors [12] and pragmatic coding of euphemistic and formulaic structures [6][8]. All instances were coded to identify the devices used, pragmatic functions and contextual frames based on the details in the code book of the project. Inter-coder reliability ($\kappa = 0.82$) showed that the analytic categories were applied consistently across coders [8].

Coding Framework and Reliability

Category	Operational Definition	Identification Criteria	Example
Metaphor	Conceptual mapping between abstract and concrete domains [2]	Meaning contrast following the MIPVU protocol	“Build bridges of cooperation” → COOPERATION IS CONSTRUCTION
Euphemism	Lexical or syntactic mitigation of sensitive acts [5][6]	Agent deletion of negative polarity substitution	/ “Certain partners have not yet fulfilled obligations”
Rhetorical Formula	Recurrent institutional expression [4]	Frequency ≥ 5 across corpus; ≥ 2 words	“Mutual respect”, “Win-win cooperation”

Coding reliability was established through a double-blind cross-check of 20% of the corpus, resulting in Cohen’s $\kappa = 0.82$, which indicates substantial inter-coder agreement. Each of the coding logs was stored as per the standard practice of archive in order to provide replicability [8]. All the coded data,

category definitions, and samples were entered into a mutual spreadsheet such that other people could verify them independently. Random cross-checking of a second coder validated the consistency in the classification. In order to improve the validity of the results, two procedures were selected. The first one was cross-checking the analysis of a 20 percent randomly selected part of the corpus at another time to see whether it is consistent within the coder [8].

Then, it was also evaluated by the peer method where two linguists who focused on discourse analysis were consulted to provide methodological rigour and uniformity in terminology used [2]. Additionally, feedback is working in the field of metaphor studies as an expert gave autonomous confirmation of the research framework and its conceptual correspondence with Critical Metaphor Analysis [4].

Nevertheless, it is also recognized that the study has a number of methodological shortcomings. The corpus size is well-balanced, but still limited, possibly limiting its extrapolation to larger diplomatic settings [7]. Furthermore, English translation may lose the rhetorical sensitivity of the original language particularly in metaphorical and euphemistic expressions, which are highly sensitive to cultural and linguistic context. Future studies need to build up the datasets to incorporate native-language diplomatic communications and this will enable the more refined analyses of cultural differences in stylistic and pragmatic properties. The comparative multilingual strategy might also enrich the representatives and uncover common or differing rhetorical patterns within the linguistic traditions [9].

Results and discussion

The analysis of twenty-four official diplomatic texts of China, the US, Russia, and Kazakhstan demonstrates a steady use of both metaphor and euphemism and rhetorical formulae as the key aspects of strategic communication. [1][3] Even though such devices may be found in all four corpora, their frequency, roles and stylistic implementation vary depending on the political culture, the communicative rules and the audience expectations. [7] The mean proportion of metaphors represented about 35 percent of all stylistically marked expressions, the proportion of euphemisms, about 30 percent, and the proportion of rhetorical formulas, about 35 percent, indicating that there is an equal distribution among the three categories.[8] Such proportions confirm the statement of the Charteris-Black, who claims that rhetorical and pragmatic tactics can live symbiotically within the persuasive language.[3]

All of these linguistic tools make up what could be called a triadic mode of diplomatic meaning-making: metaphors are used to frame concepts, euphemisms are used to keep interpersonal relationships friendly, and formulas are used to regularize recurring attitudes. The result of their interaction is a discourse marked by a strategic ambiguity, which is an equilibrium between assertiveness and tactfulness, allowing the function of diplomacy even in times of tensions.[5] Such

a balance can be related to the notion of politeness in terms of face management by Brown and Levinson (1987), to the claim that the very concept of the face as a social-psychological phenomenon of Chinese culture is utilitarian in origin and takes shape through interpersonal interaction, as stated by Daulet (2019) [15], and also to the idea of controlled indirection developed by Musolff, all of which emphasize the practical necessity of linguistic flexibility in high stakes political discourse [4].

The comparative quantitative analysis of twenty-four diplomatic texts indicates an equal balance of stylistics and pragmatics that is shown in Table 1 given below. The obtained result is in agreement with the corpus studies indicating that proportional stylistic balance is a sign of stability in diplomacy [3].

Table 1. Distribution of stylistic and pragmatic devices in diplomatic discourse (2019–2025 corpus)

Device Type	Average Frequency (%)	Dominant Function	Example Keywords
Metaphor	35 %	Framing and persuasion	<i>bridge, foundation, journey, storm</i>
Euphemism	30 %	Face management	<i>concern, regrettable, measures, situation</i>
Rhetorical Formulas	35 %	Institutional stance	<i>mutual respect, win-win, constructive dialogue</i>

The three of these devices work together to form what can be called a triad model of diplomatic meaning - metaphor is used to shape conceptual frames, euphemism is used to soften interaction, and formulaic language is used to stabilize institutional voice [2]. They maintain strategic ambiguity together with the linguistic equilibrium which allows diplomacy to be both assertive and polite [5].

Metaphor became the most versatile and ideologically saturated apparatus, which could be used as a cognitive and rhetorical tool to shape the political reality. [3] Conceptual metaphors like journey, architecture, family, battle, and ecology served to organize the linguistic representation of international relations and its moral justification across all corpora [4].

(1) The diplomatic language of China tended to use the image of journey and family frequently (e.g., walking hand in hand, building a community with a shared future), which focuses on collectivism, harmony, and common development [7]. These metaphors correspond to Confucian and socialist cultural frameworks that emphasize the concept of relational equilibrium and ethical accountability, which is consistent with the concept of the nation as a family presented by Lakoff when speaking of Chinese ideological context [2].

(2) The United States, however, chose the idea of competition and rules-based order metaphors (e.g. defending the rules-based order, standing firm), which emphasized the ideology-driven leadership and moral rights to rule [4]. This metaphorical framing is an example of what Charteris-Black has referred to as moral legitimacy in metaphor, where moral reasons are used as a form of persuasion and power [3].

(3) The Russian discourse frequently used the concept of architecture and fortress imagery (e.g., building a multi-polar world, strengthening the foundations of security), depicting its foreign policy to be defensive, sovereign-directed, and stability-seeking[7]. Such metaphorical preference can be related to Musolff's idea of the so-called scenario-based metaphor whereby conceptual structures have encoded a geopolitical self-perception [4].

(4) Kazakhstan diplomacy (which is also less metaphorically dense), tended to support bridge and dialogue metaphors (such as being a bridge between the East and West or developing partner dialogue), which can be taken to indicate its intermediary geopolitical position and devotion to mediation. These metaphors confirm Sagadiyeva's assertion that small- and mid-sized states build their international identity in terms of the language of connectivity and cooperation[9].

When combined, these cross-cultural trends indicate that metaphors in diplomatic speech are not ornamental but rather ideological framing tools which influence how the international relations are imagined, legalized and narrated [2]. The offer cognitive consistency to the international narrative, which crosses between the political, moral and identity spheres of the stylistic-pragmatic system of diplomacy.

Metaphor in diplomatic discourse should be understood not merely as a stylistic feature, but as a culturally grounded cognitive mechanism shaping political meaning. Daulet emphasizes that language functions as a linguo-cultural code - a system of interconnected meanings reflecting a historically conditioned worldview and shared cultural stereotypes. Such codes allow utterances to activate culturally recognizable frames of evaluation and social expectation. In diplomatic communication, metaphorical images, euphemisms, and conventional rhetorical formulas operate within this code to maintain legitimacy, harmony, and face-saving interaction. From a translation perspective, these elements require cultural and pragmatic interpretation rather than simple semantic transfer, since overlooking the underlying code may lead to distortion of diplomatic intent and rhetorical effect. [14]

Metaphor offers cognitive support in comprehending intricate political facts. Within the framework of the four national corpora, a number of repeated metaphor families had been identified that referred to different ideological and cultural directions [7].

Table 2. Cross-cultural examples of conceptual metaphors in diplomatic discourse

Conceptual Domain	Example (Original)	Translation / Gloss	Function
Journey	“We will <i>walk together</i> on the path of shared development.” (China)	“我们将携手走在共同发展的道路上。” (Wǒmen jiāng xiéshǒu zǒu zài gòngtóng fāzhǎn de dàolù shàng.)	Creates image of long-term partnership.
Architecture	“We are <i>building the foundations</i> of a multipolar order.” (Russia)	“我们正在构建多极世界的基础。” (Wǒmen zhèngzài gòujiàn duōjí shìjiè de jīchǔ.)	Frames policy as constructive rather than confrontational.
Family	“Members of the international community should <i>treat each other as equals</i> .” (China)	“国际社会的成员应像家人一样平等相待。” (Guójì shèhuì de chéngyuán yīng xiàng jiārén yīyàng píngděng xiāngdài.)	E m p h a s i z e s harmony and moral reciprocity.
Battle/Defense	“We will <i>stand firm</i> against aggression.” (U.S.)	“我们将坚定应对侵略行为。” (Wǒmen jiāng jiāndìng yìngduì qīnlüè xíngwéi.)	Justifies defensive stance through martial metaphor.
B r i d g e / Dialogue	“Kazakhstan continues to <i>serve as a bridge</i> between East and West.”	“哈萨克斯坦将继续作为东西方之间的桥梁。” (哈萨克斯坦将继续担当东西方之间的桥梁。)	Positions state as mediator and connector.

Chinese translations are given as examples and comparison only; all quantitative data analyses were conducted on English texts.

Quantitative and qualitative analyses prove that the choice of metaphors is highly correlated with the identity of the national narrative [2].

(1) In Chinese and Kazakh diplomatic discourses, journey metaphor and bridge metaphor is prevalent. It reflects collectivist and cooperative ideologies based on relational harmony and common progress[7].

(2) The battle and rules-based order metaphors are privileged by U.S. discourse which promotes moral authority and leadership based on the rhetoric of defense and principle [3][4].

(3) The Russian texts focus on the architectural image and imagery of a fortress, depicting sovereignty and strategic reconstruction as moral values [4].

From a pragmatic perspective, metaphors perform ideological framing functions: they allow diplomats to express positions indirectly while appealing to shared moral and cognitive schemas. This confirms Lakoff and Johnson’s view that metaphors are not ornamental but constitutive of political reasoning [2].

Euphemism has been used as the foremost linguistic way of managing faces and mitigating conflicts in diplomatic language. It plays a critical role in maintaining communication stability in relational situations, where explicit

condemnation would put negotiations at risk [5]. Three key strategies of euphemism were commonly found in all four corpora [6].

(1) Agent deletion and impersonal expressions are typical in cases when agents are deleted (e.g. mistakes were made, issues arose, tensions have emerged). This type of wording takes away the explicit agency, which makes it less blaming and lets diplomats talk about sensitive topics without openly accusing anyone of them [5].

(2) Negative polarity mitigation: i.e. not entirely consistent, less than constructive, regrettable. Such words replace direct criticism with indirect disapprobation thus minimizing the level of severity of a negative evaluation [4].

(3) Lexical substitution without evaluative neutrality (e.g., substituting sanctions with measures or war with conflict). As identified by Allan and Burridge as semantic deodorization, this strategy is de-sensitizing in its approach to emotion and is in line with institutional decorum [6].

(4) Cultural variation in euphemistic use is also significant. The Chinese and Kazakh diplomatic writings are more inclined to positive politeness approaches based on unity, agreement, and collaboration, which stems from a collectivist cultural perspective [7]. In contrast, the US and Russia documents are likely to focus on negative politeness methods that convey distance, restraint, and self-preservation, as per the discourse conventions of individualism and hierarchy [5].

In all cases, euphemism lets diplomats hold talks without provoking confrontation, as it is one of the main ideals of diplomacy, i.e., gentle talking. Brown and Levinson believe that politeness is not a linguistic courtesy, but a practical requirement in the management of power and face in institutional speech. These safety nets are verbalized and used in situations where the communicative context may be threatening to face such that they can serve to sustain rapport and diplomatic balance. They are examples of the idea of strategic politeness as described by Brown and Levinson, whereby strategic politeness is a kind of lexical tact that is used to strike a balance between institutional power and individual sensitivity [5]. There were three key strategies identified through the corpus analysis.

(1) Agent Deletion and Impersonalization

“Mistakes were made during the operation.” (U.S.) → Chinese equivalent: “行动中出现了一些失误。” (Xíngdòng zhōng chūxiàn le yīxiē shīwù.)

The construction hides agency in the sense of a passive voice and nominalization as it distributes responsibility and reduces direct blame. Impersonal wording, observed by Allan and Burridge, has a face saving effect because an explicit actor identification is avoided [6].

(2) Lexical Mitigation

“The recent measures are not entirely consistent with international norms.” (Russia > Western recipient) The phrase is evaluatively softened rather than accusatory because it uses the phrase not entirely consistent instead of the more confrontational verb violate. It indicates Musolffs point regarding the use of

Stylistic–pragmatic and translation aspects of metaphor, euphemism, and ...
semantic down toning by diplomatic euphmisms to preserve discursive legitimacy [4].

(3) Positive Reframing

“We remain deeply concerned about the situation.” (China / U.S.) → “表示严重关切。” (Biǎoshì yánzhòng guānqiè.)

This traditional euphemism indicates criticism without an actual accusation, and turns bad attitude into socially acceptable care. It presents the cooperation of diplomatic talk principles: communication is preserved, while implicitly expressing disagreement [7].

Table 3. Pragmatic strategies of euphemism in diplomatic discourse

Strategy	Linguistic Form	Communicative Function
Agent deletion	Passive voice, nominal structures	Avoids direct blame
Mitigation	Understates, negative polarity	Reduces criticism intensity
Reinterpretation	Positive or neutral lexis	Maintains cooperation tone

Cultural tendencies further reinforce these distinctions. Chinese and Kazakh diplomatic discourse tend to employ solidarity-oriented politeness (e.g., “我们始终重视合作” [Wǒmen shǐzhōng zhòngshì hézuò] - we give top priority to the cooperation), which focuses on the harmony between relations and consensus-building [7]. By contrast, American and Russian writing shows a distance-bound politeness (e.g. we anticipate compliance, it is not appropriate to say more), which is based on individual and hierarchical customs of communicative restraint [5]. In every instance, euphemism is a means to maintain the space of dialogue and prevent the escalation of the situation, highlighting the role of linguistic diplomacy in the strategic asset.

The rhetorical formulas are the stylistic framework in diplomatic talk and they serve as frozen or semi-frozen phrases which embody a common denominator, rules of procedure, and institutional pledges. These statements that tend to be repeated in documents and over time operate as language conventions that normalize the tone and indicate compliance with diplomatic etiquette. There are some commonly used examples such as mutual respect, win-win cooperation, constructive dialogue, rules-based international order, maintaining stability and shared responsibility.

Such formulas perform three essential communicative functions:

(1) **Stability and Predictability**

They offer recognizable linguistic patterns that mitigate the risk of misinterpretation in politically charged situations. This stability is indicative of what Charters-Black refers to as rhetorical habit - an inventory of standardized phrases that influence expectations and limit meaning in institutional language [3] .

(2) **Intertextuality and Authority**

The repeated use of formulaic expressions in a series of statements produces a feeling of continuity, consistency, and authenticity. According to Musolff, that sort of inter textual recurrence allows institutional discourse to create an impression of ideological unity and hide inner diversity [4].

(3) **Symbolic Alignment**

By repeating the well-established diplomatic wording, the speakers identify with common values and with the established discourse standards. Such symbolic repetition supports the idea offered by Sheygal about the political discourse being a ritualized communication system in which the legitimacy is accomplished by the formulaic repetition instead of the novelty of the argumentation [10].

A quantitative observation is also to be made regarding the correlation between formulaic density and institutional hierarchy [8]. Statements made by ministers and heads of states have a relatively higher percentage of formulas, or about 40 percent, compared to the average of about 25 percent when it comes spontaneous press conferences. This trend implies the increased use of formulas as the level of formality and political importance of the discourse increases, which in turn signifies the rhetorical discipline of high-stakes diplomacy [4].

The rhetorical formulas, which are semi-fixed expressions that occur throughout diplomatic documents can be seen as the official language of diplomacy performing the role of stylistic constants that represent the concept of stability, continuity and common ideology. [3] These formulas produce expected language arrangements that are capable to express political legitimacy and inter textual consistency among different documents.

Table 4. Major rhetorical formulas in English and Chinese diplomatic discourse

Category	English Formula	Chinese Equivalent	Typical Context
Principle	<i>Mutual respect; equality and mutual benefit</i>	“相互尊重、平等互利” (Xiānghù zūnzhòng, píngděng hùlì)	Bilateral meetings
Commitment	<i>Win-win cooperation; long-term partnership</i>	“合作共赢、长期伙伴关系” (合作共赢,长久伙伴关系)	Economic or trade statements
Process	<i>Constructive dialogue; joint efforts</i>	“建设性对话、共同努力” (建设性对话, 共同努力建设性)	Conflict resolution
Value	<i>Rules-based international order; shared responsibility</i>	“以规则为基础的国际秩序、共同责任” (以规则为基础的国际秩序, 共担责任)	Multilateral fora
Appeal	<i>Promote stability; enhance understanding</i>	“促进稳定、增进理解” (Cùjìn wěndìng, zēngjìn lǐjiě)	Press conferences

Note: Chinese translations are included for illustrative and comparative purposes only; all quantitative analyses are based on English texts.

These recurring expressions perform three major **pragmatic functions**:

(1) Predictability: They offer predictable, expected statements that reduce interpretive confusion when engaging in sensitive political issues. The formulaic speech reduces communicative risk and promotes diplomatic objectives such as sustaining decorum despite the uncertainty [5].

(2) Intertextuality - The duplication of well-known formulas refers to repeating earlier official pronouncements and confirming the continuity of policies over time and leadership. Such inter-textual echoing produces what Musolff calls discursive cohesion, which enhances institutional memory and political tenacity [4].

(3) Alignment with symbols - The formula is used to indicate a commitment to universal diplomatic values, including respect, cooperation, and dialogue. Through the use of such familiar phrases as win-win cooperation or constructive dialogue, diplomats linguistically achieve consensus and moral alignment.

The empirical study also shows that there is a correlation between formulaic density and institutional hierarchy [8]. Ministers and heads of state have written communications with a greater percentage ($\approx 40\%$) of rhetorical phrases ($\approx 25\%$ in spontaneous press briefings), which confirms both the increasing level of formulaic as an institution becomes more formalized and controlled. The result can be used to support the claim of Charteris-Black that formulaic discourse is a tool of rhetorical discipline within political institutions[3].

Strategic ambiguity is created when metaphors, euphemisms and rhetorical formulas all are used together, as it represents a characteristic of a diplomatic style that does not exclude the element of precision but also has some flexibility. By metaphorizing, diplomats establish wide conceptual areas that may contain collaboration, bargaining, and reinterpretation [2]. Then, euphemisms adjust the mood of these conceptual areas to tone down face-threatening actions and protect the discourse elasticity [6]. Lastly, rhetorical formulas provide a grounding into the negotiated meanings through their incorporation into the language that is legitimized by the institution which ensures their coherence, continuity and their legitimacy.

Such a multi-layered interaction makes it possible to exchange information on the commitment without too much exposure, criticize without engaging in confrontation, and promise without going too far. Strategically speaking, ambiguity is the essence of linguistic indirection power: instead of indicating an absence of clarity, it can also be viewed as a means of persuasion or domination. Following the remarks by Li (2022), controlled ambiguity allows diplomats to find some ideological distance when negotiating without institutional discord [13]. Likewise, Semenov (2019) claims that diplomatic rhetoric works as a double coded discourse, wherein ostensible moderation serves as a cover to the strategy of assertiveness [11]. In such a case, ambiguity does not act as a defect of communication but as a source of pragmatic power since various audiences are able to interpret messages to their own political benefit. As a result, strategic

ambiguity appears as both stylistic axiom and practical imperative, which confirms the dependence of diplomacy on the indirect methods, etiquette, and interpretation adaptability.

The combined operation of the three devices can be illustrated in Figure 1, which conceptualizes their complementary functions within diplomatic discourse.

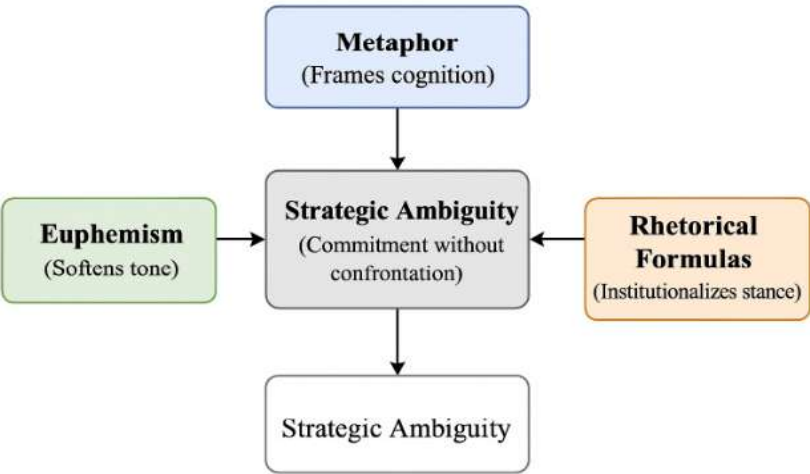

Figure 1. Interaction of stylistic and pragmatic devices in diplomatic discourse.

Figure 1 – Interaction of Stylistic and Pragmatic Devices in Diplomatic Discourse

A practical example demonstrates this multilayered interaction:

“China is prepared to do whatever it takes to ensure that a shared future community is established and it is still highly concerned over the latest occurrences.”

（中国愿意同各国一道，共同构建人类命运共同体，并对当前形势深感忧虑。）

Metaphor: “work hand in hand” and “build a community” frame cooperation as joint construction, reflecting Lakoff and Johnson’s notion of conceptual mapping between abstract diplomacy and physical action [2].

Euphemism: The term deeply concerned is a softened criticism which could be seen as an example of Brown and Levinson’s politeness strategy of indirect criticism [5].

Rhetorical Formula, i.e., the community with a shared future, is an example of a cliché policy term that has become a norm through repetitive use in official context as per the theory of rhetorical habits proposed by Charteris-Black [3].

Together, both of these stylistic as well as pragmatic devices contribute to generating strategic ambiguity, a form of discourse that allows making a

commitment without causing conflict or criticism without giving offence and is what Li (2022) would call pragmatic indirection as strategy [13].

This rhetorical balance represents the application of linguistic indirectness as a tool of power and influence in diplomacy rather than as a form of vagueness.

While diplomatic discourse can be interpreted according to a common global communicative frame and at the same time it shows the existence of different national stylistic identities which are implemented via metaphor, euphemism and rhetorical formulas as a single mechanism. The Western type of diplomacy, which includes both the United States, has given pride of place to clarity, values, and ideological interpretation, casting moral leadership and rhetorical openness in a legal-rational key [3]. In Chinese diplomacy, especially, harmony, partnership, and relational ethics are highlighted, and relational metaphors and moralized formulas are matched with cooperation within the collective society [7]. After Soviet discourse found in Russia and Kazakhstan is based on the balance between assertiveness and mediation integrating sovereignty-oriented imagery with cooperative framing to balance security and cooperation [11]. These dissimilarities make clear the importance of cultural pragmatics, the way linguistic form reflects an ideological position and societal and cultural principles in the sphere of intercultural communication.

During the process of translation and negotiation, these patterns must preserve both political equivalence and aesthetic resonance, not literalism hence, the phrase community with a shared future ought to have a collectivist, aspirational under-current and rules-based order requires contextualized interpretation where conceptual neutrality can possibly be substituted over formal precision.

Expressions like “*community with a shared future*” (共建人类命运共同体 *Gòngjiàn rénlei mìngyùn gòngtóngtǐ*) ought to be preserved in its collectivist resonance rather than its literal form, whereas expressions of a rules-based order should be conveyed in a culturally neutral manner^[7]. Taken together, these results indicate the role of metaphors in shaping the ideological cognition, euphemisms in maintaining the interpersonal diplomacy, and rhetorical formulas in the institution of discourse identity, which in combination brings about strategic ambiguity as a communicative equilibrium of meaning negotiation, face-saving, and sustaining flexibility.

Conclusion

The diplomatic discourse is a complex interaction of the linguistic style and political purpose. As demonstrated by this research, the process is a part of a stylistic-pragmatic system where metaphor, euphemism, and rhetorical formula work together to create a state of strategic ambiguity-the balance between clarity and decorum, assertiveness and self-restraint.

These results indicate that metaphor is a cognitive and ideological framing mechanism. The metaphors of travel, architecture, family, or defence allow diplomats to create conceptual stories that define the way in which international

relations are viewed. Metaphors legitimize policies and foster solidarity without explicit argumentation, turning abstract values such as “order,” “peace,” and “development” into vivid and persuasive imagery.

Euphemism is conversely more practical when it comes to the needs of face management and reduction in conflicts. With the aid of euphemisms, diplomats are in a position to make criticisms less directly and hide their agency without spoiling the process of negotiation. The phrase of deeply concerned, not conducive, or regrettable may be used to exemplify how a negative assessment could be changed into a polite warning, which would guarantee that the discussion was carried on despite the tension.

Finally, rhetorical formulations provide a form of bureaucratic diplomatic expression. The repeated words such as mutual respect, win-win cooperation or constructive dialogue are used as linguistic stabilizers of international discussion. By their repetition, they create inter textual coherence and indicate adherence to common values. Such formulaic speech thereby offers steadiness to an area where meanings tend to be disputed and where alliances can shift easily. All three devices combined make up a triadic system of stylistic pragmatics in diplomacy. Their combination results in what is coined in this research as strategic ambiguity (Figure 1) - a communication style which enables the speakers to ensure political accuracy and still have relational amity.

From a theoretical standpoint, this research will be developing insights into diplomatic language as a hybrid genre that mixes creativity of style with pragmatic constraint. Its contribution to the increasing amount of literature in political discourse analysis and cognitive linguistics lies in highlighting the idea that stylistic form is not merely ornamental but serves as a tool of political action. Based on the Combination of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff and Johnson, 1980), [2] the politeness and face theory (Brown and Levinson, 1987), [5] and Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black, 2011), [3] this paper creates an analytic scheme capable of analyzing strategic communication. Strategic ambiguity, as a linking mechanism between these frameworks, emerges as a unifying concept: metaphors create a cognitive framework, euphemisms control interpersonal relationships, and formulas represent institutional positioning. Such a triadic structure may shape any subsequent theoretic research on political rhetoric, intercultural pragmatics, and translation studies. Moreover, this paper confirms that diplomacy is a performative way of using language. Diplomatic language is not only a mirror of political situations, but it constructs them. States perform and assert identities, ideology and negotiate legitimacy in the global sphere through repeated stylistic choices. According to Daulet (2019) theory on somatic cultural code, the face and heart metaphors indicate how cultural cognition can be embodied in language and reflected in diplomatic communication. [15] Using these symbols in this research framework, where metaphors, euphemisms, and rhetorical formulas are seen as stylistic and pragmatic

tools, they indicate that the power of persuasion in diplomacy results out of culturally based manifestations of dignity, sincerity, and harmony.

Practically, the results provide useful information to translators, interpreters, and communication trainers working in diplomatic or intergovernmental environments. The sensitivity to metaphorical patterns, euphemisms, and formulaic patterns can increase the translator capability to preserve the accuracy and subtlety. Even with its restricted corpus, the present research provides the underpinning to subsequent multilingual and corpus-based studies of diplomatic discourse. Finally, it confirms that diplomacy is the skill of linguistic equilibrium - to persuade by holding back and unite through differences.

In a world that is getting more and more politically divided, it is still important to comprehend the stylistic and pragmatic aspects of diplomatic discourse. To have the ability to deliver messages strategically ambiguously- to be accurate, without causing offense, and courteous, without compromise- is not only an art of language but a crucial condition of peaceful existence around the world.

Appendix A. Corpus List and Sources

Country	Genre	Title / Event	Date	I s s u i n g Institution	URL
China	P r e s s Conference	Foreign Ministry Spokesperson's Remarks on China– US Relations	2021-03- 19	Ministry of Foreign Affairs (China)	https://www. fmprc.gov. cn/mfa_eng/ xwfw_665399/ s2510_665401/
USA	P r e s s Briefing	Department Press Briefing – Secretary Antony Blinken	2022-02- 14	U . S . Department of State	https://www. state.gov/ briefings/
Russia	Speech	Statement by Foreign Minister Sergey Lavrov on Security Guarantees	2022-01- 10	Ministry of Foreign Affairs (Russia)	https://mid.ru/ en/
Kazakhstan	Multilateral Statement	Address at the CICA Foreign Ministers' Meeting	2023-10- 12	Ministry of Foreign Affairs (Kazakhstan)	https://mfa.gov. kz/en/

REFERENCES

- [1] Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. – London: Routledge, 2004. – Pp. 46-59.
- [2] Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – Pp. 3-32.
- [3] Charteris-Black J. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. – 3rd ed. – London: Palgrave Macmillan, 2014. – Pp. 1-25.
- [4] Musolff A. Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios. – London: Bloomsbury Academic, 2016. – Pp. 17-35.
- [5] Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – Pp. 55-68.

[6] Allan K., Burrige K. Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. – New York: Oxford University Press, 1991. – Pp. 11-30.

[7] Liu M. Themes and Ideologies in China's Diplomatic Discourse // *Frontiers in Psychology*. – 2023. – Vol. 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1154310>

[8] Zhang C. A Corpus-Based Multidimensional Analysis of Stylistic Features in Chinese and American Diplomatic Discourse // *Journal of Language and Linguistic Studies*. – 2023. – Vol. 19(2). – Pp. 856-870. <https://doi.org/10.17263/jlls.14643>

[9] Sagadiyeva Z. Political Discourse: The Translation Aspect // *Journal of Language and Linguistic Studies*. – 2021. – Vol. 17(1). – Pp. 58-69.

[10] Sheygal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of Political Discourse]. – Volgograd: Peremena, 2004. – S. 12-47. [in Rus.]

[11] Semenov A. Double-Coded Diplomacy: Rhetoric, Strategy, and Symbolism in International Relations. – Moscow: Higher School of Economics Press, 2019. – Pp. 95-118.

[12] Pragglejaz Group. MIPVU: A Method for Identifying Metaphor in Language Use. – Amsterdam: John Benjamins, 2007. – Pp. 1-30.

[13] Li X. Ambiguity as Strategy: Pragmatic Indirection in Political Discourse. – Shanghai: Tongji University Press, 2022. – Pp. 77-102.

[14] Daulet F.N. Actualization of the Concept “Face” in the Chinese Linguistic Worldview // *Vostok (Oriens)*. – 2019. – No. 4. – Pp. 156-176. <https://doi.org/10.31857/S086919080006142-3>

[15] Daulet F., Zeinolla S., Omarova M., Smagulova K., Orazakynkyzy F., Anuar S. Somatic Cultural Code and Its Role in the Chinese Linguistic Worldview [Based on the Concepts of “Face” and “Heart”] // *Humanities & Social Sciences Reviews*. – 2019. – Vol. 7(4). – Pp. 703-710. <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7490>

ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ДИСКУРСТАҒЫ МЕТАФОРА, ЭВФЕМИЗМ ЖӘНЕ РИТОРИКАЛЫҚ ФОРМУЛАЛАРДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ-ПРАГМАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АУДАРМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

***Жүнісбек Л.¹, Даулет Ф.Н.²**

***^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**

Андатпа. Мақалада дипломатиялық дискурстың коммуникативтік тиімділігін айқындайтын стилистикалық және прагматикалық құралдар қарастырылады. Зерттеу үш негізгі стратегияға – метафораға, эвфемизмге және риторикалық формулаларға – назар аударады және осы тілдік тетіктердің дипломатиялық мағыналарды қалай құрастыратынын, саяси ұстанымды қалай келісетінін әрі мәдениетаралық коммуникацияны қалай қамтамасыз ететінін айқындауды мақсат етеді.

Зерттеуде дипломатиялық дискурс стратегиялық коммуникация

тұрғысынан қарастырылады, мұнда тілдік таңдаулар иландыруға, шиеленісті жұмсартуға және сәйкестік пен бейнені қалыптастыруға қызмет етеді. Саяси тілге арналған дәстүрлі зерттеулер көбіне идеологиялық мазмұнға басымдық беріп, оның стилистикалық және функционалдық жүзеге асырылу жолдарын елеусіз қалдырып келеді. Осы олқылықтың орнын толтыру мақсатында мақалада дипломатиялық коммуникациядағы риторикалық шығармашылық пен практикалық ұстамдылықтың өзара әрекеттестігі талданады. Зерттеу нәтижелері метафора ынтымақтастық немесе қарсы тұрудың концептуалдық модельдерін айқындайтынын, эвфемизм бетке қауіп төндіретін сөйлеу актілерін жұмсартатынын, ал риторикалық формулалар дипломатиялық ұстанымды институционалдандыратынын көрсетеді. Эмпирикалық база ағылшын тіліндегі ресми дипломатиялық мәтіндер мен олардың қытай тіліндегі аудармаларынан тұрады. Қайталанатын метафоралық үлгілерді, эвфемистік қолданыстарды және формулалық тілдік бірліктерді анықтау үшін сапалық және сандық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері интеграцияланған стилистикалық-прагматикалық талдау шеңбері дипломатиялық дискурсты кешенді түсінудің тиімді құралы бола алатынын және дипломатиялық аударма мен аудармашыларды даярлау ісіне практикалық мән беретінін дәлелдейді. Сонымен қатар, зерттеу авторлары дипломатиялық аудармашылар саяси баламалылық, мәдени резонанс және тоналдық үйлесімділік арасында тепе-теңдік сақтауы тиіс екенін атап өтеді, әсіресе формулалық тіркестер саяси ұстанымды білдіріп, эвфемизмдер келіссөз жүргізу мүмкіндігін сақтайтын жағдайларда.

Тірек сөздер: дипломатиялық дискурс, дипломатиялық аударма, стилистикалық құралдар, прагматикалық стратегиялар, аударма мәтіндегі бара-барлық, метафора, эвфемизм, риторикалық формулалар

СТИЛИСТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕТАФОРЫ, ЭВФЕМИЗМА И РИТОРИЧЕСКИХ ФОРМУЛ В ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

***Жунисбек Л.¹, Даулет Ф.Н.²**

***^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан**

Аннотация. В статье исследуются стилистические и прагматические средства, формирующие коммуникативную эффективность дипломатического дискурса, с акцентом на три ключевые стратегии: метафору, эвфемизм и риторические формулы. Цель исследования заключается в выявлении того, каким образом данные языковые механизмы конструируют дипломатические смыслы, обеспечивают согласование политической позиции и поддерживают межкультурную коммуникацию.

Дипломатический дискурс рассматривается в статье в рамках стратегической коммуникации, где языковой выбор используется для убеждения, смягчения напряжённости и формирования идентичности. Традиционные исследования политического языка, как правило, отдают приоритет идеологическому содержанию, оставляя без должного внимания стилистические и функциональные способы его выражения. Настоящее исследование восполняет данный пробел, анализируя взаимодействие риторической креативности и практической сдержанности дипломатической коммуникации. Полученные результаты показывают, что метафора задаёт концептуальные модели сотрудничества или конфронтации, эвфемизм смягчает высказывания, угрожающие «лицу» участников коммуникации, а риторические формулы институционализируют дипломатическую позицию. Эмпирическую базу исследования составляют официальные дипломатические тексты на английском языке и их переводы на китайский язык. Для выявления повторяющихся метафорических моделей, эвфемистических средств и формульного языка используются качественные и количественные методы анализа.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что интегрированная стилистико-прагматическая модель может служить комплексным инструментом понимания дипломатического дискурса и представлять практическую ценность для дипломатического перевода и подготовки переводчиков. В рамках исследования также подчёркивается, что дипломатические переводчики должны соблюдать баланс между политической эквивалентностью, культурной резонансностью и тональной уместностью, особенно в тех случаях, когда формульные выражения воплощают политические установки, а эвфемизмы сохраняют переговорную гибкость.

Ключевые слова: дипломатический дискурс, дипломатический перевод, стилистические средства, прагматические стратегии, переводческая эквивалентность, метафора, эвфемизм, риторические формулы

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 04.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about the authors:

Zhunisbek Lina – doctoral student, faculty of Oriental Studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhunisbek.lina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-4382-3911>

Daulet Fatimabibi Nogaykyzy – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Chinese Studies, Faculty of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: fatima-dauletova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1926-0502>

Авторлар туралы мәлімет:

Жүнісбек Лина – докторант, Шығыстану факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhunisbek.lina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-4382-3911>

Дәулет Фатимабибі Ноғайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Шығыстану факультетінің Қытайтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: fatima-dauletova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1926-0502>

Информация об авторах:

Жунисбек Лина – докторант, факультет востоковедения, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: zhunisbek.lina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-4382-3911>

Дәулет Фатимабиби Ногайкызы – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры китаеведения факультета востоковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: fatima-dauletova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1926-0502>

UDC 81`25

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.028>

RELEVANCE THEORY IN SCIENTIFIC TRANSLATION: OPTIMIZING SPECIALIZED TERMINOLOGY THROUGH COGNITIVE-PRAGMATIC ANALYSIS

*Iskakbayeva A.A.¹, Zhumabekova A.K.²

^{*1}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Scientific translation is a complex process requiring accuracy and considering the cognitive-pragmatic aspects of perception. Challenge in special term translation is polysemy of specialized terms with conceptual variety which might be interpreted differently depending on a language of translation. Incorrect term selection can lead to misunderstandings and loss of scientific accuracy.

The aim of the study to examine application of Relevance Theory in translation of specialized terminology and adaptation of scientific discourse considering cognitive and pragmatic factors. The focus is done to investigate strategies of optimal relevance, contextual assumptions, and procedural meanings of terms. Methodology includes usage of cognitive-pragmatic, corpora, and comparison analysis of special terms, such as “shear stress”, “simple shear”, “body force” and “earthquake waves” using mechanic manuals.

Findings of the research demonstrate that term choice depends on cognitive level of target audience’ perception and on the aim of translation. Usage of Relevance Theory assists in maximizing translation accuracy and its perception providing a balance between scientific reliability and cognitive availability. The analysis confirms that adaptation of scientific discourse according to peculiarities of audience’s perception level (professionals, students, public at large) promotes more effective transfer of scientific information.

The research contributes to develop a methodological framework for training translators, creating terminological resources, and improving translation strategies in the scientific and technical sphere. The practical significance of the work is to improve the quality of scientific translation and the possibility of its application in educational, linguistic, and engineering contexts.

Keywords: Relevance Theory, scientific translation, specialized terminology, cognitive-pragmatic analysis, contextual adaptation, corpus-based analysis, terminology optimization, scientific discourse

Introduction

The translation of scientific and technical texts is a challenging process requiring not only accuracy but consider the perception differences of each audience. The main problem is to translate special terms which people supposed

to be easiest part as there are linguistic equivalents and calque translation however some terms may be concepts, homonyms or polysemantic terms. In such case the choice of correct variation is challenging, and usage of incorrect variant brings to misunderstanding or distortion of meaning and scientific precision. Also, important consideration is cognitive level of audience and their background knowledge which effect on perception rate.

Relevance Theory of translation proposed by Dan Sperber and Deirdre Wilson, uses a cognitive-pragmatic approach aimed to achieve maximum cognitive efficiency using minimal efforts. This is achieved by a message interpretation where the meaning of term is determined by contextual perception, not by lexical semantics.

In the article we analyze the usage of Relevance Theory in translation of special terms and their adaptation in scientific discourse considering cognitive strategies of information perception.

The aim of the research is to apply Relevance Theory to translate special terms and to adapt scientific discourse considering cognitive and pragmatic features of information perception. The tasks of the work are:

1. To describe main peculiarities of Relevance Theory and their impact on translation.
2. To analyze specifics of special term translation in scientific discourse.
3. To consider the role of contextual assumptions and cognitive mechanisms in interpreting terminology.
4. To compare different methods for translating special terms (literal translation, adapted translation, pragmatic translation).
5. To demonstrate the importance of adapting scientific discourse for different audiences.

The novelty of research is to use Relevance Theory in translating special terminology, especially in mechanics and engineering domains, where terms are mostly polysemantic, conceptual variative or procedural meaningful. This research is focused on investigating cognitive-pragmatic strategies which assist to optimize choice and adaptability of terms. This approach is contrast to traditional approaches when direct translation methods are used (calque or word-by-word translation).

This research does not purely focus on comparative linguistic analysis, it is more aimed to study Relevance Theory's principles directed to optimal relevance, contextual assumptions, and procedural meaning influence on translator's decisions. The work determines the best suitable choice of translation of the term minimizing cognitive perception efforts of the target audience using the term equivalents based on corpora analysis and expert consultations.

Literature review

Relevance Theory of translation proposed by Dan Sperber and Deirdre Wilson in 1986, perceives communication as a process in which each part tries to achieve maximum cognitive efficiency using minimum efforts [1]. This principle

is important in translation process, especially in scientific or technical translation where term translation is crucial.

The researchers note that traditional (semantic, syntactical) approaches to terms' translation might be insufficient as they are blind to cognitive and pragmatic factors of information perception [2,3]. Cognitive-pragmatic analysis considers mental models of audience and use term's equivalence in accordance with that audience. It means to use direct equivalent for professional audience and use adaptation (add description or determinators) for not professional one.

Relevance Theory proposes three main methods of translation:

1. Optimal relevance when we choose equivalent which is understandable for a target audience, e. g. to use “касательное напряжение” (shear stress) instead of “напряжение сдвига” for Russian-language mechanical texts [4, p. 178-182].
2. Contextual assumption is a strategy which considers background knowledge of a target audience. This strategy is useful when we need to translate terms with high degree of polysemy [4, p. 28-35].
3. Procedural meaning is a strategy when a term may encode either conceptual or procedural information, which influences its interpretation [4, p. 85-108].

The usage of these methods in scientific translation assists to more precise and accurate transference of meaning that is proved by empirical evidence [5, 6]. The effectiveness of cognitive-pragmatic strategies in translation highlights the following advantages:

1. Relevance Theory allows translators to consider the cognitive processes of readers and adapt terminology depending on the communicative context.
2. Corpus analysis and cognitive mapping techniques reduce errors associated with homonymy and polysemy, ensuring greater consistency in terminology usage.
3. Integrating cognitive-pragmatic analysis into translator training programs can significantly increase translation accuracy, especially in scientific and technical fields.

However, it is important always remember that terminology studies content and essence of terms in linguistics. Thus, linguistic research, such as the study of metaphors in terms formation, play an important role in the development of terminology. Terms formation, as any generally used words, is based on national cognitive mechanisms and metaphor is important cognitive element in terms formation. As the research denotes [7, p. 322-343] metaphors are used as in speech, so they form the way of thinking and information perception mechanisms as well as play role in creating concepts.

Furthermore, A.K. Zhumabekova analyzed the methods of special linguistic term translation from English into Kazakh and identified the main problems associated with terminological gaps and inconsistencies in national terminological systems. The study considered both direct and indirect translation

methods, including transliteration, calques, and selection of equivalents. It was found that incorrect use of the terminological base, e.g. borrowing terms through the Russian language, can lead to factual errors and a violation of the terminology systematicity [8, p. 1477–1493].

While Ch. Nord mentions three fundamental challenges in scientific translation that further support the necessity of a cognitive-pragmatic framework:

1. Linguistic difficulties include terminological variability and polysemy, which require precise selection of equivalents.

2. Conventional differences mean the specificity of the use of terms in different languages, often necessitating adaptation.

3. Pragmatic aspects refer to adaptation of the text for the target audience's cognitive and cultural expectations [9].

These factors reinforce the need for an integrated approach that incorporates Relevance Theory and cognitive-pragmatic analysis to ensure translation precision, coherence, and accessibility. The combination of corpus-based linguistic research, cognitive mapping, and relevance-driven adaptation strategies provides foundation for optimization of scientific results.

Thus, further development in this area seems promising from both theoretical and practical points of view as for translators, linguists, and scholars who engage in cross-disciplinary studies.

Materials and methods

Material for study is texts of manuals written in the English language and their possible translation in Russian language. Methods of research are cognitive and pragmatic analysis as well as corpus-based and comparison analysis. Cognitive analysis is used to investigate how different linguistic systems code interpret special terms on the base of the reader's cognitive load and background knowledge while pragmatic analysis studies the role of context and discourse norms in terms' translation choice. Corpus-based analysis estimates dominant term equivalence in special texts to ensure consistency with established scientific discourse. Comparative analysis assists in differentiation terms' usage in languages highlighting key challenges in multilingual scientific translation.

The object of research is special translation of terms and their adaptation in scientific discourse while the subject of research is application of Relevance Theory in terms translation and influence of cognitive-pragmatic factors on translation strategy selection.

Thus, this study determines optimal methods of translation special terms by balancing semantic fidelity, cognitive accessibility, and discourse adaptation. The results show that Relevance Theory increases the term accuracy and precision by allowing translators to use as direct equivalents, so contextual adaptations and procedural interpretations, thereby this methodology improves both readability and scientific accuracy.

Discussion and results

The theoretical insights highlight the significance of Relevance Theory and cognitive-pragmatic analysis in scientific translation. We examine specific translation methods applied to specialized terminology to explore practical application of cognitive-pragmatic analysis based on Relevance Theory. The analysis focuses on the concept of “shear” in the field of continuum mechanics. By applying the principles of optimal relevance, contextual assumptions, and procedural meaning, we evaluate how translation choices can be optimized for accuracy, accessibility, and cognitive efficiency.

The example taken from the manual “Introduction to Continuum mechanics” by Panayiotis Papadopoulos has several terminological units which might be translated incorrect using direct translation type.

“... simple shear. Consider the case of simple tension along ...-axis, ... while all other components of the stress are zero. This is clearly an equilibrium state in the absence of body force. It follows ... that in an isotropic linearly elastic solid ...while all shearing components of strain vanish” [10, p. 235-236].

We use ellipsis to omit equations and unnecessary symbols which are important for specialists of mechanics but has minor semantic for linguistic specialists. The abstract contains terminological combination “simple shear” which may be translated as “элементарный сдвиг” or “простой сдвиг” in Russian language. As there are two options for translation it is necessary to make corpora analysis to choose the most appropriate variant. We use Russian language national corpora and find out that there is no terminological combination “элементарный сдвиг”, when we check the combination “простой сдвиг” we have evidence of such usage in scientific discourse (see Figure 1). Relevant Theory let to choose the most suitable equivalent and minimize cognitive efforts of target audience’ perception which means that this variant is used in scientific-popular discourse. That fact gives the evidence to relevance of this equivalent usage.

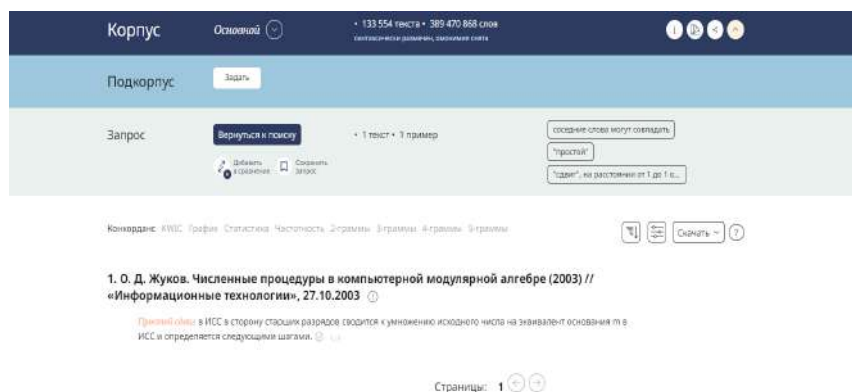

Figure 1 – Results of Corpora analysis

In the same sentence there is a terminological combination “body force” which can be translated as “силы тела” and “объемные силы”. However, we are informed that in Russian mechanical manuals the terminological combination “объемные силы” is used. This contextual knowledge assists avoid calquing and choose suitable equivalence to the scientific discourse.

The combination “shear stress” as well can be translated as “напряжение сдвига” and “касательное напряжение”. In this case the equivalent depends on the purpose of translation:

- it is aimed to professionals then it is better to use “касательное напряжение”.

- it is aimed to students or people who have not sophisticated background knowledge, then to use “напряжение сдвига” is possible or it is better to use descriptive translation as “сила, действующая на единицу площади параллельно поверхности”.

Thus, the translation of scientific terms requires consideration their procedural meaning, i. e. what cognitive operation translator wants to activate in the target audience.

When we work with a text, we need to understand to whom the text is being translated. Depending on a target audience, the different methods are used. For example, if the text is for professionals, then the terminology is accurate and defined by terminological system. If the text for students or a public at large, then the terminology should be accomplished by descriptions or interpretational notes.

“Pure shear with shear stress τ relative to the direction pair (k, a) , where k and n are orthogonal unit vectors: ...” [11, p. 106]

In this case we need to understand for what audience we prepare the translation. If it is for specialists then we use contextually adapted translation: “Чистый сдвиг с касательным напряжением τ относительно пары ортогональных направлений (k, a) . Здесь k и n – единичные векторы, определяющие направление действия касательных напряжений”. If it is for students or public at large we need to use interpretation tools: “При чистом сдвиге параллельные плоскости тела смещаются относительно друг друга без изменения формы и объема. Это явление используется в теории упругости для анализа напряженно-деформированного состояния материалов. Здесь « k » и « n » являются обозначениями для единичных векторов, определяющих направление действия касательных напряжений”.

If we translate terms using Relevance Theory, we need to make several steps:

Step 1: Identifying the Term Type

- A term might be lexically unambiguous term. In this situation usage of direct translation type is preferable, e. g. literal translation or calque (shear modulus → модуль сдвига).

- A term might be homonyms or polysemous term. In this case contextual equivalent is usually used (e.g., shear stress → касательное напряжение or напряжение сдвига).

- A term might refer to conceptual or procedural term. In this case cognitive-driven interpretation is preferable variation for translation (e.g., body force → объемные силы).

Step 2: Considering the Target Audience

- If the translation is for specialists, then we need be directed by terminological accuracy and fidelity, which means that we need to find direct scientific equivalent.

- If the translation is for students, we may use cognitive accessibility. This means to use additional explanation or paraphrased definitions.

- If the translation is for general audience, then we may use discourse adaptation tools which contain conceptual rather than terminological translation.

Step 3: Corpus-Based Validation and Expert Preference

Corpora analysis finds out preferred term usage in scientific texts, it helps to use in translation. Corpora search assists in analyzing dominant term usage, then we apply in translation only standardized translation (e.g., simple shear → простой сдвиг). In a case when we do not have corpus evidence, then we might rely on translator discretion based on discourse norms.

Also, very powerful tool is expert consultation and awareness of terminology norms which assists to use only established terms of a particular discourse, in our case engineering and mechanical one.

Step 4: Relevance-Theory Based Decision

The decision-making process in translating refers to usage of several strategies which assist in choosing the most appropriate equivalent for definite context. These strategies include:

- the first strategy is optimal relevance which directed to select term ensuring minimal cognitive effort (e.g., commonly used equivalent).

- the second strategy is contextual assumptions, which considers the knowledge level of reader (a target audience).

- the third is procedural meaning which ensures the term activates the correct cognitive process in reader's mind [4]. Thus, sometimes, cognitive process connects metaphorical source of term formation. In this case translator needs to understand the nature of metaphor and the concept lies, e. g. the term "earthquake waves" has a metaphorical background drawing an analogy between the propagation of seismic energy through the Earth and the way waves travel across the surface of water. So, in formulating some concept which lately becomes a term, a metaphorical transfer is applied. This tool assists in explanation complex concept by simplification using similarity. Thus, here there are similarities in the motion of waves: crests, troughs, wavelength, frequency, etc. So, the metaphor of a "wave" simplifies a complex phenomenon, making it more intuitive. As all people are familiar with the concept of waves on water, so it is easier for them to imagine how the energy from an earthquake "moves" through the earth. In translation the same concept was used "волны землетрясения" / "жерсілкіну (жер сілкінісі / жер сілкіну) толқындары". According to Terminkom.kz there are several possible terms depending to scientific area, so term "жерсілкіну"

relates to geology, term “жер сілкінісі” – to mechanics while “жер сілкіну” – to physics. As even if this natural phenomenon is an object for research by different domains it is correct to use physical equivalent in term formation, thus “жер сілкіну толқындары” is a correct variation which preserves metaphorical origin of the concept and explains physical processes.

Thus, the results of terms’ analysis made above can be summarized in Table 1.

Table 1. Relevance Theory’s methods in special term translation

Source Term	Possible Translations	Translation Type	Final Choice (Based on Corpus and Audience)
Simple shear	элементарный сдвиг / простой сдвиг	Corpus-based	Простой сдвиг
Body force	силы тела / объемные силы	Contextual adaptation (equivalent)	Объемные силы
Shear stress	напряжение сдвига / касательное напряжение	Procedural meaning	Касательное напряжение (for specialists) / Напряжение сдвига (for students)
Earthquake waves	жер сілкіну толқындары / жер сілкінісі толқындары / жер сілкіну толқындары	Metaphorical transfer + Contextual adaptation	Жерсілкіну толқындары (physical term preserves metaphor and explains physical processes)

The table was designed based on the results of the research.

Conclusion

The research solves key problems including analysis of Relevance Theory influence on translation estimating the role of contextual assumptions and cognitive mechanisms in terms interpretations and in comparing different translation methods such as literal, adaptive, and pragmatic translation.

The results approve that Relevance Theory supports effective framework for translating special terminology as theory considers cognitive processes of target audience and guarantees translated terms be accurate and accessible for perception. The study demonstrates that:

- Optimal relevance assist translators to choose equivalents which suit cognitive expectations of the target audience ensuring minimal processing efforts of audience.

- Contextual assumptions are crucial in choosing terms which rely to background knowledge and professional domain of reader assisting to avoid misunderstanding.

- Procedural meaning affects how terms are understood in discourse highlighting the necessity of taking into consideration cognitive operations that term may activate in the target audience’s brains.

Translators can optimize transference of the meaning at the same time preserving scientific accuracy by applying cognitive-pragmatic strategies.

Comparative analysis of terminology choice based on corpus-based checking demonstrates the relevance-based approach significantly increases translation accuracy and coherence of special texts.

Thus, this research underlines the importance of Relevance Theory in scientific translation proving that it provides effectiveness of adaptational tools in scientific discourse translation for each target audience by refining terminological selection. Future studies may be directed to additional research in the field of integrating Relevance theory with scientific translation through machine-assisted translation models or in the direction of standardization multilinguistic terminological systems.

REFERENCES

- [1] Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and cognition*. 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 1995. – 328 p.
- [2] Oparin M.V. Tekhnicheskiy perevod [Technical translation]. [In Rus]. In *Perevodcheskaia kommunikatsiia v XXI veke. Diskursivnye aspekty perevoda. Kollektivnaia monografiia* [Translation Communication in the XXI Century: Discourse Aspects of Translation: A Collective Monograph]. Shutova N.M., Borisenko Iu.A., Zlobina O.N., Riabkova I.P., Kuziaeva O.R., Opari M.V. – Izhevsk, Udmurt State University, 2019. – 252 s. [in Rus.].
- [3] Komissarov V. N. *Sovremennoe perevodovedenie* [Modern Translation Studies]. – Moscow: R. Valent, 2011. – 409 s. [in Rus.].
- [4] Gallai F. *Relevance theory in translation and interpreting: A cognitive-pragmatic approach*. – London: Routledge, 2023. – 255 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003183969>
- [5] Iskakbayeva A. A., Zhumabekova A. K., Razumovskaya V. A. Effectiveness of cognitive-pragmatic approach in special translation: Experimental study // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. – 2025. – Vol. 18, № 2. – Pp. 378-389.
- [6] Akbari A., Bazarbash M. G., Alinejadi R. Evaluating pragmatic competence: A case lost in translation training // *International Review of Pragmatics*. – 2021. – Vol. 13. – Pp. 29-60.
- [7] Khasangalieva B.K., Issakova S.S., Issakova A.S. Terminjasamdaǵy metaforanyń kognitivtik mehanizmderi [Cognitive Mechanisms of Metaphor in Term Formation] // *Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Philology Series*. – 2024. – № 3 (74). – Pp. 322–343. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.3.74.019> [in Kaz.].
- [8] Zhumabekova A. K. Translating linguistic terms from English into Kazakh: Direct and indirect ways // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. – 2024. – Vol. 17, № 8. – Pp. 1477-1493.
- [9] Nord C. *Text analysis in translation: Theory, method, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis* / Translated by Christiane Nord and Penelope Sparrow. – Amsterdam; Atlanta, GA: Rodopi, 1991. – 250 p.

[10] Papadopoulos P. ME185: Introduction to continuum mechanics. – Berkeley: University of California, 2020. – 270 p.

[11] Gurtin M. E. An introduction to continuum mechanics. – New York: Academic Press, 1981. – 293 p.

ҒЫЛЫМИ АУДАРМАДАҒЫ ӨЗЕКТІЛІК ТЕОРИЯСЫ: КОГНИТИВТІК-ПРАГМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ АРНАЙЫ ТЕРМИНОЛОГИЯНЫ ОҢТАЙЛАНДЫРУ

***Искакбаева А.¹, Жумабекова А.К.²**

***¹ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**

**²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Ғылыми мәтіндерді аудару – дәлдікті ғана емес, сонымен қатар мақсатты аудиторияның ақпаратты қабылдауының когнитивтік және прагматикалық ерекшеліктерін ескеруді талап ететін күрделі процесс. Негізгі мәселелердің бірі – арнайы терминологияны, әсіресе полисемантикалық мағынасы мен концептуалды өзгермелілігі бар терминдерді аудару тілі мен қолданылу контекстіне байланысты әртүрлі түсіндіріледі.

Бұл зерттеудің мақсаты ғылыми терминологияны аударуда релевант теория тұжырымдамасын қолдануды, сондай-ақ когнитивтік және прагматикалық факторларды ескере отырып, ғылыми дискурсты бейімдеуді талдау болып табылады. Жұмыстың негізгі бағыттары оңтайлы сәйкестік стратегияларын, контекстік болжамдарды және терминдердің процедуралық мағынасын зерттеуді қамтиды. Әдістеме механика оқу құралыларындағы негізінде «shear stress» (ығысу кернеуі), «simple shear» (жай ығысу), «body force» (дене күші) және «earthquake waves» (жер сілкінісі толқындары) терминдерін мысалға ала отырып, когнитивтік-прагматикалық, корпустық және салыстырмалы талдауды қамтидық.

Зерттеу нәтижелерінің бірі, термин таңдау аудиторияның танымдық деңгейіне және аударма мақсатына байланысты екенін көрсетеді. Екіншісі, релевант теорияны пайдалану ғылыми сенімділік пен танымдық қолжетімділік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, аударманың дәлдігі мен оқылуын жақсартуға көмектеседі. Үшіншісі, талдау ғылыми дискурсты әртүрлі аудиториялардың (мамандар, студенттер, жалпы адамдарға) қабылдау ерекшеліктеріне бейімдеу ғылыми ақпаратты тиімдірек жеткізуге ықпал ететінін растайды.

Зерттеудің үлесі аудармашыларды даярлаудың әдістемелік базасын әзірлеу, терминологиялық ресурстарды құру және ғылыми-техникалық саладағы аударма стратегияларын жетілдіру болуы мүмкін. Жұмыстың практикалық маңыздылығы ғылыми аударманың сапасын арттыруда және оны оқу, лингвистикалық және инженерлік контексттерде қолдану мүмкіндігінен көрінеді.

Тірек сөздер: релевант теориясы, ғылыми аударма, арнайы терминология, когнитивтік-прагматикалық тәсіл, контекстік бейімделу, корпустық талдау, терминологияны оңтайландыру, ғылыми дискурс

РЕЛЕВАНТНАЯ ТЕОРИЯ В НАУЧНОМ ПЕРЕВОДЕ: ОПТИМИЗАЦИЯ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЧЕРЕЗ КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

*Искакбаева А. ¹, Жумабекова А.К. ²

*¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

Аннотация. Перевод научных текстов является сложным процессом, требующим не только точности, но и учета когнитивно-прагматических особенностей восприятия информации целевой аудиторией. Одной из основных проблем является перевод специализированной терминологии, в особенности терминов с полисемантическим значением и концептуальной вариативностью, которые могут интерпретироваться по-разному в зависимости от языка и контекста использования.

Целью данного исследования является анализ применения концепции релевантной теории в переводе научной терминологии, а также адаптации научного дискурса с учетом когнитивных и прагматических факторов. Основные направления работы включают в себя изучение стратегий оптимальной релевантности, контекстуальных допущений и процедурного значения терминов. Методология включает когнитивно-прагматический, корпусный и сравнительный анализ терминов, на примере терминов «shear stress», «simple shear», «body force» и «earthquake waves» на материале учебников по механике.

Результаты исследования демонстрируют тот факт, что выбор термина зависит от когнитивного уровня аудитории и цели перевода. Применение релевантной теории помогает повысить точность и воспринимаемость перевода, обеспечивая баланс между научной достоверностью и когнитивной доступностью. Анализ подтверждает, что адаптация научного дискурса в соответствии с особенностями восприятия различных аудиторий (специалистов, студентов, широкой публики) способствует более эффективной передаче научной информации.

Вклад исследования может заключаться в разработке методологической базы для подготовки переводчиков, создании терминологических ресурсов и совершенствовании переводческих стратегий в научно-технической сфере. Практическая значимость работы проявляется в повышении качества научного перевода и возможности его применения в образовательных, лингвистических и инженерных контекстах.

Ключевые слова: релевантная теория, научный перевод,

специализированная терминология, когнитивно-прагматический подход, контекстуальная адаптация, корпусный анализ, оптимизация терминологии, научный дискурс

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 01.05.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about the authors:

Iskakbayeva Ainur – M.Ph.S., doctoral student in «Translation Studies (western languages)», Faculty of Philology, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: iskakbayeva@inbox.ru (private), iskakbayeva_ainur@live.kaznu.kz (university's), <https://orcid.org/0009-0009-4161-4387>

Zhumabekova Aigul Kazkenovna – Doctor of Philology, Professor of the Department of Oriental Studies and Translation, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aigzhum@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4457-2687>

Авторлар туралы мәлімет:

Искакбаева Айнұр Әлібайқызы – филология ғылымдарының магистры, «Аударма ісі (батыс тілдері)» мамандығы бойынша докторант, Филологиялық факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: iskakbayeva@inbox.ru (жеке), iskakbayeva_ainur@live.kaznu.kz (университетікі), <https://orcid.org/0009-0009-4161-4387>

Жұмабекова Айгүл Қазкенқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс тілдері мен аударма теориясы кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: aigzhum@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4457-2687>

Информация об авторах:

Искакбаева Айнур Алибаевна – магистр филологических наук, докторант по специальности «Переводческое дело (западные языки)», Факультет филологический, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: iskakbayeva@inbox.ru (личный), iskakbayeva_ainur@live.kaznu.kz (университетский), <https://orcid.org/0009-0009-4161-4387>

Жумабекова Айгуль Казкеновна – доктор филологических наук, профессор кафедры восточной филологии и перевода, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: aigzhum@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4457-2687>

UDC 8.11

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.029>

**PROVERBS AS THE VOICE OF THE STEPPE IN M.
SHAYAKHMETOV'S DOCUMENTARY NOVEL: "THE SILENT
STEPPE": TRANSLATION PECULARITIES**

* Matygulova A.N.¹, Tazhibayeva S.Zh.², Coşkun J.³

^{*1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³ Istanbul Aydin University, Istanbul, Türkiye

Abstract. This study analyzes the role of Kazakh proverbs and sayings in Mukhamed Shayakhmetov's documentary novel "The Silent Steppe." This relevance stems from the need to understand folklore as an expression of the national mentality, historical memory, and cultural identity of the Kazakh people, especially in the context of repression, loss of national values and rethinking of cultural norms and traditions.

The study is distinguished by its holistic approach to the analysis of the proverbs in the artistic structure of the documentary novel, as well as in its examination of the specifics of their translation into Kazakh and English. The study emphasizes proverbs as an integral element of the work's artistic and ideological content.

The purpose of this study is to identify the artistic and semantic functions of Kazakh proverbs in the non-fiction novel, as well as to analyze the linguacultural and translation aspects of translating these proverbs into other languages.

The study utilized textual, contextual, and comparative analysis, as well as elements of linguacultural and translation approaches.

The theoretical value of the study lies in its in-depth understanding of the role of folklore in documentary literature. Its practical significance lies in the potential application of the results in the study of literary texts, intercultural communication, and the translation of Kazakh phraseological units.

It was established that proverbs in the novel serve not only a decorative or stylistic function but also serve as means of characterization, the author's assessment of events, compositional coherence, and expressions of folk wisdom. Lexical, semantic, and cultural difficulties in translating Kazakh proverbs were also identified, demonstrating the importance of cultural context when interpreting them in a multilingual environment.

Keywords: Kazakh proverbs, sayings, ethnocultural context, folk wisdom, literary text, intercultural communication, national identity, translation strategy

Introduction

The novel "The Silent Steppe" is a documentary novel, where the author, through the prism of his childhood, tells about the fate of the Kazakh people in the

Proverbs as the voice of the steppe in M. Shayakhmetov's documentary novel:

1930s and the war years. The key themes of the work are forced collectivization, famine, war and the tragedy of the Kazakh people. Forced collectivization and the repressions associated with it, when Kazakh families, including the author's family, were deprived of their livelihood and were labeled "kulaks". Hunger and the destruction of the nomadic way of life that had been formed over centuries: tells how the author and his mother looked for at least some grain in the field, how cattle breeders suddenly became hungry refugees. Participation in the Great Patriotic War - the author experiences Stalingrad, a serious injury, a long journey home from the front. Despite the tragedy, the narrative remains devoid of pathos, without hatred, with the honor and dignity of the time described.

The novel was written by the author in Russian. The work has been translated into English as "The Silent Steppe": The novel of a Kazakh Nomad under Stalin. The translation was done by Jan Butler, edited by Anthony Gardner. The first English edition was published in 2006 by Stacey International (London).

M. Shayakhmetov's novel "The Silent Steppe" was translated from Russian into Kazakh by N. Kenzhegulova. Kazakh edition: Almaty, Intelli Group, 2008

In the documentary novel written by M. Shayakhmetov organically weaves proverbs and sayings into the narrative, using them not as separate inclusions, but as a natural part of the speech and cultural environment of the heroes. These folk sayings appear at the right moments - in reflections, in dialogues, in descriptions of situations - and thus create a deep connection between the fate of an individual and the fate of the entire nation. Proverbs become a kind of cultural markers of time and folk memory: through them, the author conveys the wisdom of ancestors, stable ideas about honor, endurance, hard work and fortitude. Especially in the difficult years of famine, repression and war, it is figurative, that language helps the heroes maintain internal support. M. Shayakhmetov makes proverbs and sayings an integral part of the artistic world of the novel, emphasizing the inextricable connection of a person with his cultural roots.

1 Proverbs and sayings as the voice of folk memory in the novel "The Silent Steppe"

Proverbs and sayings are an integral part of the folklore of any nation. They accumulate centuries-old wisdom, ethnocultural values, moral norms and historical experience. For the Kazakh people, who have long been dominated by the oral form of knowledge transfer, proverbs played a special role — they were not only a means of education, but also a form of collective memory, a stable instrument of cultural identification. Particular interest are those cases when folklore elements, including proverbs and sayings, are included in a work of art, performing not only an aesthetic, but also a documentary, memorial function. Mukhamed Shayakhmetov's documentary novel is a bright example where Kazakh proverbs not only decorate the text, but they are its structure-forming and meaning-forming element.

The purpose of this article is to analyze the role and functions of Kazakh proverbs and sayings in the text of the novel "The Silent Steppe", and to consider

the features of their translation into Russian and English. The study is conducted at the intersection of phraseology, translation studies and cultural studies and is aimed at identifying the mechanisms for preserving ethnocultural specificity in the interlingual and intercultural space.

Cultural values encoded in proverbs shape ideas about moral norms, social relations, attitudes toward nature and life. They not only perform a communicative function, but also serve as a means of preserving and transmitting knowledge from generation to generation. Proverbs and sayings are a kind of reflection of the historical, social and cultural experience of the people. The relevance of studying proverbs and sayings is due to the growing interest in the problems of intercultural communication and mutual understanding in the modern globalized world. In the context of rapid changes in society, proverbs remain one of the key ways of expressing stable values and moral principles, which makes their study especially important for preserving cultural identity.

The tradition of composing aphorisms does not follow specific rules. It is not tied to any specific time or place. With the help of proverbs and sayings, the Kazakh people passed on all their life experience and wisdom to the next generations.

The origin of Kazakh proverbs and sayings is closely connected with the way of life of nomads, for whom the spoken word was the main way of transmitting knowledge and experience.

The most ancient of Kazakh proverbs and sayings reflect the hunting period in the history of the ancestors of the Kazakhs, as well as the cattle-breeding way of life. In the era of the absence of borders and frequent mutual raids, seizures of pastures and lands, the themes of cohesion and unity of the clan, tribe and the entire ethnic group, the need to protect the native land acquire special importance.

Kazakh proverbs and sayings with the emergence of class stratification of society appear about wealth and poverty, injustice, oppression of those in power, and so on. Proverbs and sayings were also one of the sources of customary law of the Kazakhs, which reflect the fundamental material and procedural norms.

A proverb is a traditional folklore statement consisting of at least two words and representing a logical conclusion. According to Bakhytzhana Azibayeva, the use of proverbs comes from the long collective experience of society. In both Kazakh and any other ethnic culture, the proverbial fund historically arises and is formed in the context of live colloquial speech [1].

Bakhytzhana Azibayeva noted that proverbs are used to convey and evaluate various phenomena and events occurring in our social space. These phenomena can occur in various spheres of human activity such as intellectual, spiritual, productive and the individual inner world. [1,1].

Like other folklore genres, many proverbs and sayings have variants. Kazakh proverbs are characterized by brevity, precision and color. They are constructed using metaphors, metonymy, antithesis, allegory and comparisons. As the expert noted, the Kazakh people perceived words as a source of wisdom

and strength, especially if they had poetic meaning. Words can be precise and resonant, and they were compared to an arrow in flight and a ray of light. Words have a dual nature, as they can elevate a person, or conversely destroy them. Therefore, short works of fiction reflect the power and richness of words, which constitute an integral part of the people's folklore.

Paroemias express the worldview, life attitudes and mentality of the people. They serve as a kind of cultural code, conveying the wisdom accumulated over the centuries. In this context, Kazakh proverbs are of particular interest as part of the national heritage.

Proverbs and sayings as a form of folk wisdom reflect not only the life experience, traditions and mentality of an ethnic group, but also serve as an important source of linguocultural information. In the context of Kazakh culture, they play a special role, acting as an expressive means of communication and a kind of bearer of national philosophy. However, when translating proverbs into other languages - especially Russian and English - certain difficulties arise associated with preserving their semantic depth, imagery and rhythm.

Methods and materials

The material for the study was the proverbs and sayings contained in the documentary novel by Mukhamet Shayakhmetov "The Silent Steppe". Proverbs and sayings as an important element of the national and cultural code play a significant role in conveying the worldview, values, and everyday philosophy of the Kazakh people. Linguistic skills and knowledge of cultural realities can enable translation of proverbs and sayings to a high level.

The following methods were used in the study of the features of the translation of proverbs and sayings:

- Contextual analysis – takes into account the historical and cultural environment in which the proverbs were used. This helps to better understand their meaning and assess the adequacy of the translation in terms of conveying the mentality of the era and ethnic specificity.

- The linguacultural method is aimed at studying the cultural specificity of proverbs and the ways of reflecting it in the target language. Proverbs often contain references to traditional ways of life, religious or moral principles, which requires special attention during translation.

- The method of functional equivalent is used to select similar expressions in the target language that perform the same function as the original proverb, even if they are lexically different. It is important not only what is said, but also how it is perceived by a native speaker of another language.

- Component analysis helps to break down a proverb into its constituent semantic elements, determine their functions and meaning, and then find the most accurate way of transmitting it in another language.

Results

One of the domestic scientists who made a significant contribution to the study of Kazakh proverbs and sayings is Baltabay Adambayev [2]. His fundamental work -Kazakh Folk Oratory (каз. - Қазақтың шешендік өнері) - is an important study that examines various forms of oral folk art, including proverbs and sayings. The author gives thematic classification (labor, morality, family, power, relationships between people, etc.), and classifies proverbs by their functions in Kazakh traditional rhetoric and public life.

It is especially valuable that Adambayev provides many examples with a brief interpretation of the meaning, which facilitates understanding of the cultural context. These materials can serve as a good basis for linguistic analysis and comparative translations. For example, in his book you can find such proverbs as: Жақсы сөз – жарым ырыс - literally: A kind word is half of happiness. When translating into Russian, both the meaning and the metaphor are preserved. However, when translating into English, not only accuracy is required, but also stylistic adaptation: A kind word is half of happiness”, or more idiomatically: Kind words bring good fortune. Батыр туға – ел ырысы - If a hero is born, it is happiness for the people. This proverb points to the social value of a heroic personality in traditional Kazakh society. Translation into English requires special delicacy so as not to lose the ethnocultural coloring: A hero's birth is the people's fortune. Adambayev's contribution lies in the structuring of folklore material. Moreover, he laid the foundations for the development of comparative approaches in cultural linguistics. Based on his collection, it becomes possible to trace which elements of Kazakh proverbs can be equivalently transferred to other languages, and which require adaptation or interpretation taking into account cultural differences. Thus, the works of Baltabay Adambayev play a key role in the study and interpretation of Kazakh proverbs and sayings, and also serve as a basis for further analysis of the features of their translation into Russian and English.

In contemporary practice, many professional translators and machine translation specialists have been actively exploring the potential of using artificial intelligence to translate proverbs and sayings. These set expressions, rich in cultural and metaphorical content, are traditionally considered among the most difficult to adequately translate. Therefore, there is a natural interest in the ability of modern AI models to convey not only the lexical content but also the semantic, pragmatic, and cultural content of such expressions.

In his article about proverbs as indicators of proficiency for art-generating AI, Luis J. Tosina Fernández examines proverbs as a test of AI's ability to interpret metaphorical language [3]. Although the study focuses on visual generation, its findings are also applicable to translation. After all, translating proverbs is another way to test whether AI can recognize a metaphor and convey it with the same meaning in a different linguistic and cultural context.

The foreign scholar Baghdasrian H. also addresses the issue of translating proverbs, examining both the linguistic and cultural aspects of this process.

This article analyzes various methods of translating proverbs and sayings. These short, yet richly charged expressions reflect the socio-cultural experience of a nation. This is precisely what creates significant challenges for translators. In this article, we will examine four methods of translating proverbs, including the use of parallel equivalents, functional analogs, and occasional calques. Descriptive translation is also encouraged. Translating such phrases into another language involves numerous aspects that must be considered. These factors are not only linguistic and extralinguistic in nature. In addition to those listed above, they include the following aspects: the literal and figurative meaning of the phraseological unit, the metaphorical component, the pragmatic-cognitive context, the background knowledge of the native speakers of the target language, and the cultural and historical ties between peoples. [4].

Among the world's scientists, there are Kazakhstani scientists who have studied the problem of translating proverbs and sayings.

One of the such researchers who has specifically analyzed the specifics of proverb translation is Slambekova G.B., who in her work draws attention to the difficulties that arise when transferring culturally specific and metaphorical expressions from one language to another.

Slambekova G.B. wrote an article dedicated to a comparative analysis of Kazakh and English proverbs. She explores the semantic and cultural characteristics of these folklore units, identifying common motifs and differences shaped by the historical and cultural context of each people. The author emphasizes the role of proverbs as a reflection of mentality and value systems, and also notes the influence of intercultural contacts on the formation and transformation of the phraseological stock of both languages. The purpose of her study was to analyze the common cognitive structures and cultural differences in English and Kazakh proverbs in order to identify both their cognitive and pragmatic aspects [5].

2 Universal Features of Proverbs in an Interethnic Context

An analysis of proverbs and sayings from various peoples reveals similarities in their worldviews, which contributes to strengthening mutual understanding and cultural rapprochement.

Proverbs reflect centuries of accumulated historical experience of society, relating to labor, everyday realities, and the cultural traditions of the people. In the era of globalization and international interaction, the competent use of proverbs as an element of cultural heritage is of great importance. The difficulty of analyzing and comparing proverbs in English, Russian, and Kazakh lies in the fact that they have different semantic meanings. For example, when translating Kazakh proverbs into English, the key requirement was the presence of at least one semantic correspondence (usually the primary one). Moreover, it is important to remember that various historical factors have left their mark on the translation of proverbs. Thus, different images were used to describe the same idea in different

linguistic cultures. These images demonstrate a wide range of social structures and life practices, as well as the labor practices of peoples. As a result, they cannot be absolutely identical.

For experts in literary studies, cultural studies, and linguistics, the study of proverbs and sayings of any culture has always been of particular interest. Proverbs and sayings, sources of centuries-old folk wisdom, accumulated experience, and cultural heritage, transmit to the next generation information about the unique values of a people. They reflect a society's perception of life and attitude toward work, which has been a key social issue. The value systems and customs of England, Russia, and Kazakhstan are richly diverse, rooted in the distant past, and possess their own unique characteristics. Since each language has its own unique proverbs and sayings, possessing a distinctive national flavor, studying them comparatively is an intriguing phenomenon. Any culture contains words that represent the cultural heritage of the people who speak that language. For example, among the Germans, their cultural value is order, while for the English, it is mannerism and excessive delicacy. Generosity and a willingness to help are the primary cultural values of the Russian people. Regarding the Kazakh people, national characteristics such as hospitality and good nature can be identified. Concepts, which are also indicators of a specific cultural environment, represent a mental image in the mind of a native speaker. They reflect a people's understanding of the world and its values. There are certain requirements for acquiring concept status. For example, a word must be widely used in the language, used at the national level, and present in proverbs and sayings. They must also possess a high semantic density [6, p. 73-76].

Charos Khaydarova in her work analyzed in detail the difficulties associated with translating proverbs and sayings from Russian into English. The article examines the linguistic and cultural characteristics that contribute to the difficulties in conveying the imagery, nationally specific content, and stylistic nuances of these units when interpreted cross-linguistically [7].

Language not only serves a communicative function, it is also an important custodian of the culture, history and worldview of a people. One of the forms of this cultural code are proverbs and sayings.

Discussion

1 Examples and Meaning of Proverbs in M. Shayakhmetov's novel

In the documentary novel "The Silent Steppe" by M. Shayakhmetov, it is through the inclusion of proverbs that the author manages to convey not only narrative authenticity, but also the special atmosphere of the traditional Kazakh worldview, preserved even in the conditions of forced displacement and repression.

Proverbs and sayings in M. Shayakhmetov's documentary novel perform not only an artistic, but also a linguocultural function. They are an expressive means of the author's narrative and at the same time represent elements of the national mentality, reflecting the value system, moral attitudes and social guidelines of the

Proverbs as the voice of the steppe in M. Shayakhmetov's documentary novel:
Kazakh people in the context of historical catastrophes of the first half of the 20th century.

Including folklore units in the narrative, the author enhances the authenticity of the narrative, conveys the voice of the people, and records the reaction of ordinary people to tragic events - famine, repression, deportation. Proverbs become an integral part of the speech peculiarities of the characters, a means of expressing their worldview, a form of philosophical understanding of what is happening.

Below there is a systematic analysis of individual proverbs and sayings identified in the text of the novel, with their translation into Kazakh and English. Each proverb is given through thematic classification, a brief commentary reflecting its functional and cultural significance in the context of the work.

The analysis of our material allowed us to identify the following semantic groups of proverbs and sayings and analyze the translation into Russian and English:

- 1) Destiny, predestination, faith
- 2) Difficulties, poverty, life's trials
- 3) Human character and morality
- 4) Social Relationships and Behavior
- 5) Family, home, marriage
- 2 Destiny, predestination, faith

Kazakh folk wisdom expresses a strong belief in fatality and God's predestination. Proverbs of this group reflect a philosophical perception of life: a person has no power to change fate, but must maintain dignity and patience [8].

Table 1. Fate and Faith: Proverbs in Three Languages

1. Russian proverb	2. Перевод на английский	3. Context and meaning
«От того, что предначертано тебе Богом, не убежишь» (автор, стр. 314) – «Чему быть, того не миновать» - оригинал на русском языке.	“You can't escape what is destined by God» (p. 238)	Human life is predetermined from above, and no efforts can change what is already «written» in fate. Everything that happens by the will of God (Allah), and man can only humbly accept his fate.
«Что написано на лбу, того не избежать» (стр. 88) – «От судьбы не уйдешь».	“Destiny cannot be avoided.”(p.68)	This proverb means that the fate of each person is predetermined, as if it were “written” on his forehead from birth. Everything that is to happen – be it joy or suffering – will inevitably come true, regardless of human efforts. The forehead here symbolizes the openness and inevitability of the predetermined path.
«Двум смертям не бывать, а одной не миновать» (стр.88) – Без судьбы и соломинка не переломится.	“You won't die twice, but you can't escape the one death meant for you”. (p.68)	This is a classic Kazakh proverb expressing a fatalistic perception of life: death is inevitable, and a person should accept it with dignity.

The protagonist and his family experience the horrors of deportation, hunger, and violence. The novel clearly conveys the theme of resignation to fate and the belief that trials are part of God's plan. These proverbs often sound like inner convictions or verbal reactions of the older generation to disasters.

3 Difficulties, poverty, life's trials

Table 2. Difficulties, poverty, life's trials : Proverbs in Three Languages

1. Russian proverb	2. Перевод на английский	3. Context and meaning
«Джут имеет семь братьев», «Беда приходит не одна и возьмет всё намеченное сполна» (стр. 160) – Пришла беда – отворяй ворота.	“Disaster never comes alone.” (p. 102)	The proverb expresses a popular observation: a natural disaster (jut) rarely comes by itself - it is usually followed by other troubles: hunger, disease, death of livestock, decline of the economy, etc. The number «seven» in the Kazakh tradition is symbolic and means multitude, fullness.
«Нищета связывает щедрого по рукам и ногам» (стр.182) – Доброе сердце, да пустой карман.	“Even a generous man is helpless when struck by poverty.” (p.122)	The proverb means that even the most generous and kind person will not be able to help others or show generosity if he himself is in need. Poverty «paralyzes» his good intentions, makes it impossible to show the qualities for which he would be respected in society.
«Мучения в дороге сравнимы с мучениями в могиле» (стр. 277) – Всякая дорога утомительна.	“Traveling can be as hard as dying.” (p. 217)	The road in traditional Kazakh culture is associated with physical and moral suffering - cold, hunger, fatigue, danger. This is especially true for forced displacement, resettlement or migration.
«Если голодает одна семья — голодает весь аул, а если один аул голодает — голодает вся страна» (стр. 117) – Где тонко — там и рвется.	“When one family starves, the entire village suffers; when one village starves, the whole nation suffers” (p. 66)	The proverb emphasizes the interdependence and collectivism in traditional Kazakh society. The suffering of one family is the misfortune of the entire village, and the misfortune of one village is the tragedy of the entire country. This reflects the unity of the people and the understanding of the national consequences of local problems.
«Пусть лучше скотина станет жертвой, нежели моя жизнь» (стр. 103) – Жив будет — и все добудет.	“Better the cattle perish than I”. (p. 49)	The proverb reflects the vital value of human life above material property, even such an important thing for a nomadic way of life - cattle. It emphasizes the willingness of a person to sacrifice material goods for the sake of preserving his own life and health
«Оспа всегда торгуется с человеком: что отдашь — свою душу или красу?» (стр.99) – Болезнь с телом шутит, да душу метит.	“Smallpox bargains with a person: will you sacrifice your life or your looks?” (p. 34)	The proverb symbolizes the burden and choice when faced with a dangerous disease - smallpox. It emphasizes that the disease damages not only physical health, but also appearance, and a person is forced to «bargain» in order to save at least something of himself.

Proverbs as the voice of the steppe in M. Shayakhmetov's documentary novel:

In episodes of forced displacement, looting and famine, proverbs become symbols of collective memory and an oral way of understanding a horrific reality. The people use them as a cultural shield – a way to preserve sanity and dignity.

4 Human character and morality

Proverbs of this group are aimed at assessing human qualities: generosity, reliability, honesty. They often contrast a good and a bad person.

Table 3. Human character and morality: Proverbs in Three Languages

1. Russian proverb	2. Перевод на английский	3. Context and meaning
«Плохое животное выкормишь — мясо ешь, а плохого человека выкормишь — голову заморочит» (стр. 234) – Не делай добра – не получишь зла.	Feed a bad animal — you get meat. Raise a bad man — he'll twist your mind (p. 186)	This proverb emphasizes the difference between material and moral damage: a bad animal - physical harm, a bad person - mental harm.
«Если дыра на дыре — то считай, достоинства лишился» (стр. 273) – По одежке встречают, по уму провожают.	When your clothes are full of holes, so is your pride. (p. 213)	If a person wears worn-out, torn clothes, where one hole is on top of another, then he is deprived of external dignity and respect. Such untidiness is perceived as a sign of inability to take care of oneself, loss of status or respect from society.

The images of bad people in the novel are presented as informers, traitors, opportunists who act to the detriment of the community. Proverbs are used by the characters to describe such people without the need for direct accusations - this is soft language with a sharp meaning.

5 Social Relationships and Behavior

Proverbs of this group regulate behavior in society: respect for elders, hospitality, caution in choosing one's surroundings.

Table 4. Social Relationships and Behavior: Proverbs in Three Languages

1. Russian proverb	2. Перевод на английский	3. Context and meaning
«Хоть ты и гость от Бога, но считайся с настроением хозяина» (стр. 144) – Гость дорог, да хозяин еще дороже.	“Even if you're a guest sent by God, mind the host's mood.” (p. 83)	Even if the guest is respected or unexpected (in Kazakh culture, «құдайы қонақ» means a guest sent by fate or God), he must take into account the feelings and state of the host.
«Какое отношение — таковы и подарки» (стр. 144) – Подарок – отражение души дарителя.	“As the bond, so is the gift.” (p. 83)	The value of a gift is not in the price, but in the intention. Even a modest gift can be expensive if it is from the heart. And vice versa - a formal gift can show indifference.

In the context of the loss of home, the destruction of ways of life and the forced mixing of people, the heroes cling to traditional norms of behavior as an anchor of stability. Proverbs act not only as ethical norms, but also as markers of identity.

6 Family, home, marriage

Proverbs emphasize the importance of the family hearth, procreation, and the role of home as the basis of social position.

Table 5. Family, home, marriage: Proverbs in Three Languages

1. Russian proverb	2. Перевод на английский	3. Context and meaning
«У кого нет дома — у того нет положения» (стр. 174) – Где дом, там и счастье.	“Without a home, there is no standing.” (p. 107)	Home is the foundation of life and social status. In Kazakh culture (and many others), having a home symbolizes stability, security, authority, and respect in society.
«Если казах будет сыт — он женится» (стр. 313) – Без хлеба и пир не в радость.	“Once a Kazakh is fed, he thinks of marriage.” (p. 261)	Material well-being is the basis for creating a family. The proverb emphasizes that a person (in this case, a Kazakh) must first satisfy basic needs - at least be well-fed, that is, provide for himself - before taking on such a serious life task as marriage.

For the deported, the loss of home is not just a physical loss, but a collapse of cultural and social identity. Proverbs in this category highlight the scale of the trauma and the importance of home in the Kazakh worldview.

The translation of proverbs in the novel “The Silent Steppe” by Mukhtamed Shayakhmetov into Russian and English requires special attention, since they are closely connected with the cultural context, history and mentality of the Kazakh people.

The main translation methods used in translating proverbs:

1. Equivalent (full-fledged) translation

When a proverb with a similar meaning and image already exists in the Russian language.

Example:

Kazakh: Қазаншының еркі бар – қайдан құлақ шығарса

Russian: Казанщик сам решает, где приделать ручку

English: Every man is the master of his own house.

Here we use an equivalent that is as close as possible in structure and meaning.

2. Adaptation (semantic, free) translation

When not the literal text is conveyed, but the general meaning, understandable to a Russian-speaking reader.

Example:

Kazakh: Аш адам – араз, тоқ адам – мәз

Russian: Голодный человек – сердитый, сытый – довольный

English: A hungry man is an angry man

The meaning is preserved, but the expression is adapted to Russian vocabulary and structure.

3. Description (explanatory translation)

If the proverb is too specific, a detailed translation is given, explaining the meaning.

Example:

Kazakh: Өлі арыстаннан тірі тышқан артық

Russian: Лучше быть живой мышью, чем мёртвым львом

English: Better a live dog than a dead lion.

Sometimes such a proverb is accompanied by a footnote or comments.

4. Tracing (literal translation)

Sometimes a literal (tracing) translation is used to preserve authenticity.

Example:

Kazakh: Ер – елінің көркі

Russian: Мужчина – украшение народа

English: A brave man is the glory of his nation", "Great men are the strength of a nation.

Here the structure of the Kazakh expression is preserved.

Kazakh proverbs often have ethnocultural specificity - references to nomadic life, way of life, terminology, which cannot always be conveyed by an equivalent. The translator strives to preserve the imagery, emotional coloring and at the same time make the proverb understandable to the Russian-speaking reader. In "The Silent Steppe" the text itself is saturated with the Kazakh spirit, so the exact meaning is more important than the literal form.

Proverbs are short, apt sayings in which people have reflected their life experiences, views on good and evil, work, family, and relationships for centuries.

Along with proverbs, phraseological units—fixed phrases that, unlike proverbs, are not complete statements but just as vividly reflect a people's national culture, figurative thinking, and value systems—are an important element of the linguistic worldview. Despite differences in structure and function, proverbs and phraseological units often overlap in theme, imagery, and origin, complementing each other in conveying cultural and linguistic heritage.

The formation of phraseological units reflects the cultural and historical experience of a people, reinforcing their values and guidelines. This article examines universal values such as family, home, and children, as well as nationally significant concepts such as құт (well-being), күйеу (son-in-law), қонақ (guest), and others. These universal values form the basis for the similarity of phraseological units across languages. At the same time, national characteristics, cultural traditions, and psychological stereotypes determine the

presence of phraseological units that bear a distinct imprint of distinctiveness and national character [9].

Conclusion

To sum up, it is necessary to underline that in Mukhtar Shayakhmetov's documentary novel "The Silent Steppe" paremiological units have significant meaning as a means of expressing folk wisdom, national self-awareness and cultural identity of the Kazakh people. These phraseological units add liveliness, emotional depth and ethnographic authenticity to the narrative. They not only reflect the heroes' worldview, but also serve as a kind of bridge between the past and the present, between oral tradition and written literature.

Translating proverbs and sayings into English and Kazakh is an important task that requires linguistic accuracy. Cultural adaptation should be required for them. The most effective translation methods in this case are: literal translation with an explanation, equivalent translation using similar expressions in the target language, and descriptive translation, which allows conveying the meaning in the absence of a direct correspondence. Each of these methods has its own advantages and is used depending on the context, the degree of image recognition and the degree of cultural closeness between the languages.

An analysis of the translation of proverbs and sayings from the novel "The Silent Steppe" allows us to conclude that their adequate transmission requires a deep knowledge of both the source and target cultures. A successful translation helps to preserve the author's intent, the emotional coloring of the text and the ethnocultural specificity of the work, thereby ensuring its full perception by readers of other languages and cultures.

REFERENCES

- [1] "Gde iskat' istoki kazakhskikh poslovits i pogovorok? [Where to look for the origins of Kazakh proverbs and sayings?]. <https://the-steppe.com/razvitiie/gde-iskat-istoki-kazahskih-poslovic-i-pogovorok?ysclid=mgfrfjhbsf73745221901.10.2025>
- [2] Adambaev B. Kazakh folk oratory: authorized translation from the Kazakh language. – Almaty: Ana tili, 1994. – 205 p.
- [3] Tosina Fernández L. J. Proverbs as indicators of proficiency for art-generating AI // Digital Scholarship in the Humanities. – 2023. – Vol. 38, No. 3. – Pp. 1296-1306. DOI: <https://doi.org/10.1093/llc/fqad034>.
- [4] Baghdasarian H. Some consideration about the translation techniques of sayings and proverbs <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000414200800003> 01.10.2025
- [5] Slambekova G. B., Sarbassova A. E., Erzhanova G. A. A comparative analysis of English and Kazakh proverbs in cognitive and pragmatic aspects // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series "Philological Sciences". – 2025. – No. 1 (76). – Pp. 294-307. DOI: 10.48371/PHILS.2025.1.76.020.

[6] Berikkhanova A. E., Zhunussova Z. M., Mukhametzhanova Z. A. Russian and Kazakh equivalents of the English proverb “labor” // Proceedings of Semey State Medical University. – Pp. 73-76.

[7] Khaydarova Ch. Translation of proverbs and sayings from English into Russian and its peculiarities // Scientific Research Results in Pandemic Conditions (COVID-19). – 2020. – Vol. 1, No. 2. – Pp. 164-166.

[8] Shayakhmetov M. The Silent Steppe. – Almaty: Intelli Group, 2007. 314 p.

[9] Baishukurova G. Zh., Kazmagambetova A. S. Reflection of spiritual values in the phraseology of Russian and Kazakh languages // Bulletin of Sh. Ualikhanov State University. Philology Series. – 2021. – No. 2. – Pp. 53-60.

М. ШАЯХМЕТОВТЫҢ «ҮНСІЗ ДАЛА» ДЕРЕКТІ ПОВЕСІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР — ДАЛАНЫҢ ҮНІ РЕТІНДЕ: АУДАРМА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Матыгулова А.Н.¹, Тажибаева С.Ж.², Джошкун Ж.³

*^{1,2} Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

³ Стамбул Айдын университеті, Стамбул, Түркия

Аңдатпа. Бұл зерттеуде Мұхамед Шаяхметовтің «Үнсіз дала» деректі повесіндегі қазақ мақал-мәтелдерінің рөлі талданады. Бұл өзектілік фольклорлық элементтерді қазақ халқының ұлттық менталитетінің, тарихи жадының және мәдени болмысының көрінісі ретінде, әсіресе қуғын-сүргін, ассимиляция және мәдени трансформация жағдайында түсіну қажеттілігінен туындайды.

Бұл зерттеудің жаңашылдығы мақал-мәтелдердің деректі повесінің көркемдік құрылымындағы қызметтерін жан-жақты талдап, олардың қазақ және ағылшын тілдеріне аударылу ерекшеліктерін сараптауында. Зерттеуде мақал-мәтелдер шығарманың көркемдік-идеялық мазмұнының ажырамас элементі ретінде атап өтіледі.

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – «Үнсіз дала» деректі повесіндегі қазақ мақал-мәтелдерінің көркемдік-семантикалық қызметтерін анықтау, сонымен қатар бұл мақал-мәтелдерді басқа тілдерге аударудың лингвомәдени және аудармалық аспектілерін талдау.

Зерттеуде мәтіндік, контекстік және салыстырмалы талдау, сондай-ақ лингвомәдени және аударма тәсілдерінің элементтері қолданылды.

Зерттеудің теориялық құндылығы фольклордың деректі әдебиеттегі рөлін терең түсінуінде. Оның практикалық маңыздылығы нәтижелерді көркем мәтіндерді зерттеуде, мәдениетаралық қарым-қатынаста, қазақ фразеологиялық бірліктерін аударуда әлеуетті қолдануда жатыр.

Повестегі мақал-мәтелдер тек сәндік-стильдік қызмет атқарып қана қоймай, сонымен қатар мінездеме, оқиғаға авторлық баға беру,

композициялық үйлесімділік, халық даналығын білдіру құралы қызметін атқаратыны анықталды. Қазақ мақал-мәтелдерін аударудағы лексикалық, семантикалық және мәдени қиындықтар да айқындалып, көптілді ортада оларды түсіндіруде мәдени контексттің маңыздылығын көрсетті.

Тірек сөздер: қазақ мақалдары, нақыл сөздер, этномәдени контекст, халық даналығы, көркем мәтін, мәдениетаралық коммуникация, ұлттық болмыс, аударма стратегиясы

ПОСЛОВИЦЫ КАК ГОЛОС СТЕПИ В ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПОВЕСТИ М. ШАЯХМЕТОВА «БЕЗМОЛВНАЯ СТЕПЬ»: ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

* Матыгулова А.Н.¹, Тажибаева С.Ж.², Джошкун Ж.³

*^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

³Университет Стамбул Айдын, Стамбул, Турция

Аннотация. Исследование посвящено анализу роли казахских пословиц и поговорок в документальной повести Мухамеда Шаяхметова «Безмолвная степь». Актуальность обусловлена необходимостью осмысления фольклорных элементов как выразителей национального менталитета, исторической памяти и культурной самобытности казахского народа, особенно в контексте репрессий, ассимиляции и культурных трансформаций.

Новизна исследования заключается в комплексном анализе функций пословиц в художественной структуре документальной повести, а также в рассмотрении особенностей их перевода на казахский и английский языки. Исследование акцентирует внимание на пословицах как неотъемлемом элементе художественного и идейного содержания произведения.

Целью исследования является выявление художественных и семантических функций казахских пословиц в повести «Безмолвная степь», а также анализ лингвокультурных и переводческих аспектов при передаче этих единиц на другие языки.

В работе использованы методы текстуального анализа, контекстуального и сравнительно-сопоставительного анализа, а также элементы лингвокультурологического и переводоведческого подходов.

Теоретическая ценность исследования заключается в углублённом понимании роли фольклора в литературе документального жанра. Практическая значимость связана с возможностью использования результатов при изучении художественного текста, межкультурной коммуникации, а также в практике перевода казахских фразеологических единиц.

Установлено, что пословицы в повести выполняют не только декоративную или стилистическую функцию, но и служат средствами характеристики персонажей, авторской оценки событий, композиционной

связности, а также выразителями народной мудрости. Также выявлены лексические, семантические и культурные трудности перевода казахских пословиц, что демонстрирует важность культурного контекста при их интерпретации в многоязычном пространстве.

Ключевые слова: казахские пословицы, поговорки, этнокультурный контекст, народная мудрость, художественный текст, межкультурная коммуникация, национальная идентичность, стратегия перевода

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 04.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Matygulova Aliya Nagashibaevna – corresponding author, PhD student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: aliya_kaz@mail.ru, ORCID: 0009-0007-7625-0750.

Tazhibayeva Saule Zh. – Dr. Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: tazhibaeva_szh@enu.kz, ORCID: 0000-0002-5655-8391

CoskunJale – PhD, Istanbul Aiydin University, Istanbul, Turkey, jalezaman@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2013-1190

Авторлар туралы мәлімет:

Матыгулова Алия Нагашибаевна – хат-хабар үшін автор, PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: Aliya_kaz@mail.ru, ORCID: 0009-0007-7625-0750.

Тажибаева Сауле Жаксылыкбаевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: tazhibaeva_szh@enu.kz, ORCID: 0000-0002-5655-8391

Джошкун Жале – PhD докторы, Стамбул Айдын Университеті, Стамбул, Түркия, jalezaman@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2013-1190.

Информация об авторах:

Матыгулова Алия Нагашибаевна – автор для корреспонденции, PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: aliya_kaz@mail.ru, ORCID: 0009-0007-7625-0750.

Тажибаева Сауле Жаксылыкбаевна – доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: tazhibaeva_szh@enu.kz, ORCID: 0000-0002-5655-8391

Джошкун Жале – доктор PhD, Университет Стамбул Айдын, Стамбул, Түркия, jalezaman@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2013-1190.

**3 БӨЛІМ.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҒ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
PART 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF
FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

UDC 378

IRSTI 14.35.07; 14.35.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.030>

**DIAGNOSING THE PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF FOREIGN PHILOLOGY STUDENTS THROUGH
DIGITAL INSTRUMENTS**

*Alieva B.A.¹, Sadykova A.K.²

*^{1,2} Ablai khan KazUIR&WL, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article focuses on diagnosing the professional-communicative competence (PCC) in the field of “6B02302-Foreign Philology” in the context of digital transformation in learning foreign languages.

The research objective was to operationalize the assessment of sub-competence (pragmatic-discursive, strategic-professional) and to evaluate the formative potential of digital instruments in the process of philological training.

The methodological framework included a three-point diagnostic scale, implemented through performance-based tasks, questionnaires and observation of students' activity within digital platforms such as Grammarly, Language Tool, Moodle, Google Docs and so on. The results indicated that 54% of students demonstrated a medium level of PCC, 28% achieved a high level and 18% remained at a low level. The strategic-professional sub-competence showed the highest performance (M=2.7), confirming the effectiveness of digital instruments in formation students' planning, self-regulation and professional communication adaptability. The findings validate the methodological value of digital diagnostics as an effective means of monitoring and enhancing the communicative preparation of future philologist.

The findings substantiate the conclusion that learning foreign languages through digital instruments serve as a powerful means of competence formation,

yet their pedagogical potential is fully realized only under conditions of systematic methodological integration.

The scientific novelty of the research lies in the development of a diagnostic model for PCC assessment through digital instruments in learning foreign languages, while the practical value consists in the possibility of applying its results for curriculum modernization, the implementation of blended learning strategies and the introduction of adaptive digital environments in philological education. The study outlines perspectives for further research, including longitudinal tracking of competence development and the use of artificial intelligence-driven platforms for personalized learning.

Keywords: professional-communicative competence, foreign philology students, digital environment, diagnostics, education digitalization, educational technologies, digital instruments, learning foreign languages, linguistic-editorial competence

Introduction

The modern higher education system is undergoing an active stage of digital transformation, encompassing both the content and forms of education, as well as approaches to the formation of students' professional competencies. This is especially important for the training of specialists in the humanitarian field in learning foreign languages, in particular, future philologists, whose professional activities are directly related to language, speech, communication and culture.

Foreign language professional-communicative competence occupies one of the key places in the structure of future philologist's professional training. It involves not only knowledge of norms and styles of speech, but also the ability to build a productive dialogue in various socio-cultural and professional contexts, express thoughts competently in oral and written form, interpret texts, adapt statements to the characteristics of the audience. However, in the context of digitalization of education, when most of the interaction is transferred to the online format, these skills acquire new forms and require rethinking the methods of their formation and evaluation. The digital educational environment creates both new opportunities and certain challenges. On the one hand, it expands access to diverse resources, stimulates students' independence and critical thinking, and activates multimodal forms of communication. On the other hand, it can contribute to fragmented perception, a decrease in the quality of live communication practice and insufficient formation of communicative empathy. All this makes the task of diagnosing the level of learning foreign language professional-communicative competence formation especially significant.

In this regard, there is a need to formulate and implement diagnostic approaches and instruments that will take into account the specifics of the digital educational environment and at the same time provide a reliable assessment of the degree to which students have acquired the necessary professional skills in learning foreign languages. The present study is aimed at analyzing

existing diagnostic methods, identifying their potential and limitations, as well as developing practical recommendations for assessing the foreign language professional-communicative competence of future philologists in the context of digitalization of education.

Methods and materials

Theoretical and empirical methods, as well as various scientific approaches reflecting current trends in education and digitalization, were used to study the level of formation of professional-communicative competence of future philologists in the digital educational environment.

The theoretical foundation of this study draws upon the conceptual and methodological works of leading Russian, Kazakh and international scholars and scientists. Among the most important sources are the works of S.S. Kunanbayeva [1], whose research provides an integrated vision of the modernization of foreign language education within Kazakhstan's higher education system. In her monograph *Contemporary Foreign Language education: Methodology and Theory* S.S. Kunanbayeva outline the theoretical parameters of professional and intercultural competence, emphasizing the role of cross-cultural communication in forming a modern educational paradigm [2, pp.45-62].

Literature review

Concept and structure of professional-communicative competence

In modern language didactics and the theory of professional education, the category of communicative competence is considered one of the key concepts determining the success of a specialist's professional activity. Its interpretation in the works of foreign and domestic researchers has both common and differentiated characteristics. According to L.F.Bachman, communicative of language ability is understood as a combination of organizational and pragmatic competence that ensure the successful use of language in professional and sociocultural communication [3, p.84]. In the scholar's model, special attention is paid to the interrelation between the structural (organizational) aspect of language and the pragmatic one, which is related to use of linguistic means in specific communicative situations. Thus, L.F.Bachman views communicative ability as a multidimensional construct that includes the language system and the mechanisms of its application in real contexts, including professional ones.

Continuing the development of the idea of the functional orientation of competence, M.Byram introduces the concept of intercultural communicative competence, emphasizing an individual's ability to interact effectively and appropriately with representatives of other cultures, relying on linguistic, socio-linguistic and sociocultural knowledge and skills [4, pp.32-34]. M.Byram's approach is significant for the professional training of philologists, as it highlights the intercultural component of communication as well as the need for cultural adaptation in communicative acts.

According to Garcia Laborda J., Concha Diaz V. and Jechimer Ramirez E.

(2020), the development of digital competence in pre-service language teachers should involve not only technical but also communicative and pedagogical dimensions. Their study shows that students often lack the ability to integrate digital tools into real teaching practice, which aligns with our findings on the challenges faced by philology students when using Moodle, Google Docs and Grammarly. This supports the idea that systematic methodological guidance is essential for forming professional-communicative competence in digital environments [5].

Similar views are reflected in the works of Russian scholars V.V.Safonova defines communicative competence as an individual's ability to engage in foreign language and intercultural interaction, grounded in the mastery of linguistic, speech, sociocultural and strategic knowledge and skills required for successful professional communication [6, pp.45-47]. In her framework, the integration of linguistic, sociocultural and strategic components is explicitly emphasized, which makes this definition closely aligned with Byram's model. For philologists, this implies not only mastering linguistic norms but also being able to act within a cultural context while recognizing the communicative conventions of different communities.

I.I.Khaleeva conceptualizes professional-communicative competence as an integrative personal quality that ensures readiness and ability to communicate adequately and effectively in the professional sphere, grounded in the mastery of norms and strategies of speech behavior [7, pp.112-118]. Unlike V.V.Safonova, I.I.Khaleeva highlights the activity-based and normative dimensions of communication, stressing the significance of speech behavior strategies for successful professional interaction [6, 7].

N.N.Gavrilenko advances this discussion by defining professional-communicative competence as a specialist's preparedness for effective interaction in the professional environment, based on a synthesis of knowledge, skills, abilities and experience that enable the successful performance of professional activities through language and communication [8, pp.56-60]. Thus, N.N.Gavrilenko's approach specifies competence in an applied dimension, linking it not only to readiness for interaction but also to the functional implementation of communicative skills in professional practice.

A comparative analysis reveals common trends in the interpretation of the concept. Scholars generally define professional-communicative competence as an integrative personal quality that encompasses linguistic, sociocultural and strategic skills essential for effective professional interaction. However, while international researchers emphasize its structural-functional and intercultural dimensions [4, 5], Russian scholars focus on its activity-based, normative and practice-oriented nature within professional communication [6, 7, 8].

Thus, the professional-communicative competence of a modern philologists can be regarded as an integrative construct that encompasses organizational (linguistic), pragmatic (contextual and activity-based), sociocultural and strategic

components, which together ensure successful and appropriate interaction in both professional and intercultural contexts.

Given this general characterization, let us consider in more detail how the professional-communicative competence of a philologist can be conceptualized. Professional-communicative competence of a philologist is understood as an integrative ability of a specialist in the field of a specialist in the field of philology to employ language and speech resources in professional activity, taking into account communicative, cultural, contextual, strategic and personal factors. It is defined as a combination of knowledge, skills, abilities, experience and strategies that enable adequate, effective, stylistically and situationally appropriate communication, both within the philological domain (translation, literary commentary, teaching, etc.) and through the use of language as a tool of research and interaction.

Implementation of digital instruments for diagnosing the formation of professional-communicative competence of future philologists.

The modern training of philologists takes place in the context of active digitalization in learning foreign languages, which necessitates the integration of digital instruments and AI-based platforms into the process of formation professional-communicative competence (PCC). The digital educational environment not only provides access to a wide range of information sources but also creates new formats of professional interaction, collaboration and self-presentation [9, 10].

An important contribution to the theoretical framework was the work of A.T. Chaklikova and T.A.Kulgildinova [11], who explore the role of digital technologies in teaching foreign languages. Their works analyze the competencies of digitalization in the context of language education, with special attention paid to the use of electronic platforms, online projects, and digital simulations to develop students' speaking skills. These materials served as the basis for the development of diagnostic tools, including methods for analyzing digital instruments.

The work of D.M.Dzhusubalieva highlights the use of modern information technologies in managing the quality of professional training in language universities, providing tools for organizing and evaluating learning outcomes in digital platforms [12, pp.120-126]. Furthermore, the research conducted by D.M.Dzhusubalieva and A.K.Mynbaeva examines the digital competence of the modern teacher and the formation of information culture through new training systems [13].

Contemporary trends in philological education demonstrate the dynamic integration of digital technologies into the process of professional preparation of future specialists. The digital learning environment not only transforms the formats and methods of professional training but also creates new opportunities for the formation of communicative, discursive and sociocultural skills. The use of digital instruments contributes to the development of key qualities in future philologists, such as media literacy, academic integrity, responsibility for one's

digital footprint, critical thinking and adherence to professional and ethical norms of online interaction. These tools promote independent learning, collaboration and intercultural exchange, thereby enhancing learners' readiness for participation in global academic and professional discourse.

International research highlights that digital instruments function not merely as instruments of technical support but as pedagogical mechanisms that foster interaction, reflection and creative expression. They enable the modelling of authentic communicative situations in learning foreign languages, simulation of intercultural contexts and integration of multimodal resources that enrich professional communication. The role of digital instruments in the formation of professional-communicative competence of philologists is summarized in Table 1.

Table 1. Use of digital instruments in formation professional-communication competence for philologists

PCC components (sub-competences)	Digital instruments	Methodological effect	Examples of tasks
Linguistic-editorial	Grammarly, Language Tool, Google Docs, Anticone	Enhances linguistic accuracy and stylistic awareness; develops ability to identify and correct lexical, grammatical and stylistic errors, fosters autonomous language control	Task 1. Edit a short news article in Google Docs using Suggesting mode; justify the corrections. Task 2: conduct a corpus-based stylistic analysis in AntCone to identify common collocations and clichés in media texts.
Pragmatic-discursive	Padlet, Mentimeter, Google Docs (Collaborative editing), Canva, ChatGPT	Develops skills of discourse adaptation and genre awareness improves ability to structure and adapt content for different audiences and media formats; promotes teamwork and critical thinking	Task 1. Rewrite a news report for different media platforms (website social network, radio) using Padlet for brainstorming and audience feedback. Task 2. Analyze audience perception of headings through Mentimeter and improve the text accordingly.
Strategic-professional	Google Classroom, Moodle, Padlet, Trello, Edpuzzle	Promotes self-regulation planning and adapt content for different audiences and media formats; promotes teamwork and critical thinking	Task 1. Plan and manage a group editorial project in Trello (assign roles, deadlines and tasks). Task 2. Record a short video reflection in Edpuzzle on challenges facts during the editing process and strategies for improvement.

The Table 1 presents a system of digital instruments integrated into the process of forming the professional-communicative competence (PCC) of Foreign philology students. The selected instruments correspond to the structural components of PCC and are aimed at enhancing linguistic, pragmatic and strategic dimensions of professional communication.

This study is based on diagnostic instruments, including questionnaires, observation, peer review, and content analysis of student performance on digital platforms such as Grammarly, Language Tool, Moodle, Google Docs and others. These methods made it possible to analyze the involvement of students in the digital learning format and assess the level of their professional-communicative competence.

The use of digital instruments allows for the implementation of all components of the professional-communicative competence of future philologists:

- *The Linguistic-Editorial Sub-Competence* is developed through the use of digital platforms such as *Grammarly*, *Language Tool* and *AntConc*, which ensure the improvement of linguistic accuracy, stylistic coherence and editorial consistency. These instruments facilitate students' ability to identify and correct errors, develop critical linguistic awareness and form autonomous editing strategies.

- *The Pragmatic-Discursive Sub-Competence* is fostered through collaborative and interactive instruments – *Padlet*, *Mentimeter*, *Canva* and *Google Docs*. Their integration promotes discourse flexibility, genre awareness and audience adaptation skills. Methodologically, these instruments support the development of communicative creativity, argumentation and teamwork in the process of text editing and transformation.

- *The Strategic-Professional Sub-Competence* is formed through the use of *Google Classroom*, *Moodle*, *Trello* and *Edpuzzle*, which contribute to self-regulation, planning and reflection in the learning process. Students acquire experience in project management, digital communication and self-assessment, which correspond to the requirements of professional media practice.

Thus, the implementation of AI-based instruments in learning foreign languages within the educational process creates an interactive, practice-oriented environment that promotes the systematic formation of all components of professional-communicative competence. The methodological effect of this integration lies in the combination of linguistic analysis, discursive creativity and strategic self-management, which together ensure the readiness of future philologists for effective professional and intercultural communication.

The integration of traditional diagnostic approaches (self-assessment, expert evaluation, peer feedback) with digital monitoring tools ensured comprehensive evaluation of students' activity, accuracy of document formatting, professional-communication strategies and reflective skills. The analysis of online interactions, collaborative tasks and document-based assignments allowed identifying the

degree of development of key sub-competences: linguistic-editorial, pragmatic-discursive and strategic-professional.

Results and discussion

The research methodology is grounded in a competence-based approach and employs a set of diagnostic instruments aimed at assessing the formation of professional-communicative competences among philology students. The diagnostic framework integrates both traditional and digital methods, providing comprehensive and multidimensional data. The instruments used in the study include questionnaires, expert observation, peer review, self-assessment, and content analysis of students' performance on digital educational platforms such as Grammarly, Language Tool, Moodle, Google Docs and so on. These methods made it possible to collect evidence of students' engagement, collaboration, and autonomy within digital learning environments. The use of AI-based instruments in learning foreign languages and gamified environments allowed for collecting data on students' engagement, collaboration, and autonomy in online learning contexts. The mixed-method design ensured triangulation of results and enabled identifying the dynamics of competence development in learning foreign languages. Quantitative indicators (accuracy of document formatting, citation compliance, digital literacy) were complemented by qualitative observations of students' reflective, analytical and ethical behaviour. The integration of diagnostic data provided a holistic view of students' readiness for professional communication in the digital educational environment [14].

The experiment was focusing on evaluating and developing the components of professional-communicative competence (PCC) among 60 third-year students of the "6B02302-Foreign Philology" educational program at the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. A set of experimental tasks were designed. Each task focused on one sub-competence of the PCC model – linguistic-editorial, pragmatic-discursive and strategic-professional. The tasks integrated digital instruments and were aimed at diagnosing students' ability to apply linguistic, pragmatic and strategic skills in authentic communicative situations. Within the experimental stage, special attention was given to the formation of the *linguistic-editorial sub-competence*. To this end, students completed an editing task that required them to improve the clarity and accuracy of an academic abstract using digital platforms. The structure of the task №1 is presented below:

Title: Editing an Academic Abstract for Clarity and Accuracy

Objective: To enhance students' ability to identify and correct linguistic, stylistic and structural inaccuracies in professional English texts.

Procedure: Students received a short English-language abstract (200-250 words) containing lexical, grammatical and stylistic errors. They were instructed to:

1. Edit the text to improve coherence, clarity and academic tone

- 2. Use Grammarly or Language Tool to check the revised version.
- 3. Write a short reflection (3-5 sentences) on how digital feedback contributed to the improvement on their text.

Expected outcome: Improved editing accuracy and the ability to critically use digital instruments for linguistic refinement.

The results of the task showed that students improved their ability to identify and correct linguistic and stylistic inaccuracies in academic English. The use of digital instruments contributed to their higher level of linguistic awareness and editing accuracy. Task № 2 is for formulating the *strategic-professional sub-competence*.

Title: Designing a Digital Editorial Plan

Objective: To foster students’ strategic thinking, planning and self-regulation skills in the context of professional communication and digital collaboration.

Procedure: Students were tasked with designing a Digital Editorial Plan for enhancing the linguistic and stylistic quality of an online academic publication (e.g., a university blog or digital student journal). Within small groups, they set specific objectives, selected appropriate digital instruments (Google Docs, Grammarly, ChatGPT, Canva), distributed roles (editor, reviewer, designer) and created a detailed timeline and checklist for the editing and publishing process.

Expected outcome: The final outcome was presented in the form of a reflective report where students analyzed the effectiveness of their strategies and collaboration.

The purpose of the study was to diagnose the formation level of professional-communicative competence (PCC) in the context of digital instruments. The assessment covered three sub-competences: linguistic-editorial, pragmatic-discursive, strategic-professional 3-point scale was used:

- 2.6-3.0 – high level
- 1.8-2.5 – medium level
- ≤1.7 – low level

Sub-competence analysis is represented in Table 2.

Table 2. The average scores of students in each sub-competence area

Sub-competence	Average score	Level	% of student
Linguistic-editorial	2.4	Medium	58%
Pragmatic-discursive	2.2	Medium	62%
Strategic-professional	1.9	Medium	47%

Table 2 summarizes the diagnostic results of students’ professional-communicative competence across three sub-competences. All indicators correspond to a medium level of formation, reflecting developing but not yet stable skills. The linguistic-editorial sub-competence (M=2.4; 58%) shows sufficient ability to edit and organize texts in a foreign language. The pragmatic-

discursive sub-competence (M=2.2; 62%) indicates partial proficiency in applying communicative strategies in various contexts. The strategic-professional sub-competence (M=1.9; 47%) remains the least developed, showing a need to strengthen students' self-regulation and strategic use of digital instruments in professional interaction.

The diagnosis was carried out according to main parameters, covering the key components of the professional-communicative training of students of philological fields. The diagnostic results of professional-communicative sub-competences among foreign philology students is represented in Table 3.

Table 3. Diagnostic Results of professional-communicative sub-competences among Foreign Philology students

Sub-competence	Average Score (Before Experiment)	Average Score (After Experiment)	Interpretation
Linguistic-editorial	64%	86%	Marked improvement in linguistic accuracy, stylistic awareness and editorial consistency; students demonstrate better mastery of language norms and self-editing skills.
Pragmatic-discursive	60%	90%	Significant progress in structuring texts, adapting messages to various media formats, and applying discourse strategies effectively.
Strategic-professional	58%	86%	Noticeable enhancement of planning, self-regulation and teamwork, students show greater professional responsibility and reflection in digital collaboration.

The obtained data demonstrate a significant positive dynamic in the formation of professional-communicative competence among philology students after the implementation of digital learning model. Here is the Figure 1, where we can observe the Dynamics of competence development among foreign philology students, which clearly illustrates the growth of all three components of competence before and after the experiment.

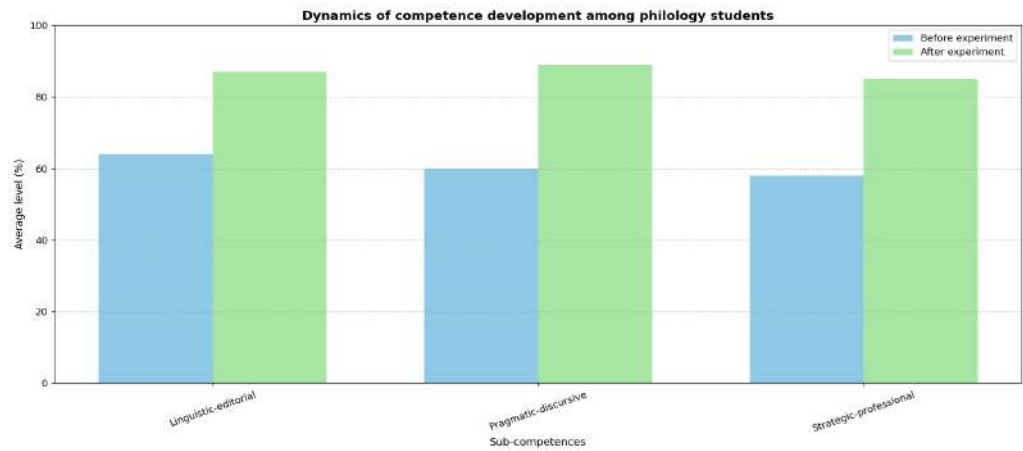

Figure 1 – Dynamics of competence development among foreign philology students

The figure 1 demonstrates the positive dynamics of professional-communicative competence (PCC) formation among philology students before and after the experiment. The results show steady improvement across all three sub-competences: linguistic-editorial, pragmatic-discursive and strategic-professional. The linguistic-editorial level increased from 64% to 86%, reflecting better language accuracy and editing skills. The pragmatic-discursive sub-competence rose from 60% to 90%. The strategic-professional component grew from 58% to 86%, showing stronger autonomy and planning in digital communication. Overall, the results confirm that digital instruments integrated into the course effectively contribute to the development of key components of professional-communicative competence.

The sub-competences of professional-communicative competence of Foreign Philology Students is presented in Table 4.

Table 4. Sub-competences PCC of foreign philology students

Sub-competences PCC of Foreign Philology Students	Criteria	Diagnostical instrument	The methods of evaluation
Linguistic - editorial	Accuracy, stylistic coherence ability to identify and correct lexical, grammatical and punctuation errors	Online editing platforms (Grammaly, Language Tool); diagnostic tests on text correction; corpus analysis via AntConc	Quantitative analysis of error reduction; expert assessment of edited texts; linguistic accuracy test results

Pragmatic - discursive	Ability to structure and adapt text according to communicative context, audience and media genre	D i s c o u r s e transformation tasks; Padlet-based peer review; case studies of media communication	Expert evaluation using analytic rubric; peer-assessment; self-evaluation checklists.
Strategic - professional	Ability to plan, regulate and evaluate c o m m u n i c a t i v e activity, teamwork and digital collaboration	Google Classroom activity logs; reflective journals	Observation sheets; reflection analysis; self-assessment scales

This competence reflects students' willingness to work in the context of the digital transformation of education and society as a whole.

The average scores of third-year philology students across three competences of professional-communicative competence. The results show that the *strategic-professional sub-competence* demonstrated the highest mean score (M=2.7), indicating well-developed skills in planning, decision-making and professional adaptability. The *pragmatic-discursive sub-competence* reached a moderate level (M=2.4), reflecting progress in contextual and discourse-based communication. The *linguistic-editorial sub-competence* showed the lowest average score (M=2.1), highlighting the need for enhanced training in language accuracy and editorial proficiency.

Conclusion

The diagnostic study provided a comprehensive methodological assessment of the formation level of professional-communicative competence (PCC) among foreign philology students. The applied diagnostic model was based on three structured sub-competence: linguistic-editorial, pragmatic-discursive and strategic-professional, which reflect the functional components of communicative activity in digital academic and professional contexts.

Quantitative and qualitative analysis of the experimental data revealed that the strategic-professional sub-competence demonstrated the highest degree of formation with a help of AI-tools (M=2.7), whereas the linguistic-editorial and pragmatic-discursive sub-competences reached medium indicators (M=2.1 and M=2.4 respectively). The general distribution of PCC levels showed that 28% of students achieved a high level, 54% a medium level and 18% remained at a low level of competence formation.

These findings confirm the methodological relevance of using digital diagnostic instruments – including online editors, interactive linguistic platforms, and text-analyzing instruments, which provide objective evaluation criteria and ensure the reliability of measuring communicative performance in professional contexts. The results demonstrate that a systematic diagnostic approach allows not only to measure the current level of PCC but also to identify its structural imbalances, which is essential for formation effective methodological strategies for competence-oriented foreign philology training.

REFERENCES

- [1] Kunanbayeva S.S. Sovremennoe inoyazychnoe obrazovanie: metodologiya i teoriya [Contemporary Foreign Language Education: Methodology and Theory]. – Almaty: Edelweiss, 2005. – 262 s. [in Rus.]
- [2] Kunanbayeva S.S. Kompetentnostno-orientirovannaya model' professional'nogo inoyazychnogo obrazovaniya [Competence-Based Model of Professional Foreign Language Education]. – Almaty: Kazakh University, 2011. – 215 s. [in Rus.]
- [3] Bachman L.F. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: – Oxford University Press, 1999. – 408 p.
- [4] Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
- [5] Garcia Laborda J., Concha Diaz V., Jechimer Ramírez E. Pre-service Teachers' Attitude Towards Integrated Technology // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2020. – Vol.15, No 23 – Pp. 85-94. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i23.18797>
- [6] Safonova V.V. Izuchenie yazykov mezhdunarodnogo obsheniya v kontekste dialoga kultur i tsivilizatsii [Learning Languages of International Communication in the Context of Dialogue of Cultures and Civilizations]. – Moscow: Evroshkola, 1996. – 237 s. [in Rus.]
- [7] Khaleeva I.I. Osnovy teorii obucheniya ponimaniyu inoyazychnoi rechi [Fundamentals of the theory of teaching the comprehension of foreign speech]. Moscow: Vysshaya shkola, 1989. – 256 s. [in Rus.]
- [8] Gavrilenko N.N. Professional'naya kommunikativnaya kompetentsiya spetsialista: struktura i sodержanie [Professional communicative competence of a specialist: Structure and content] // Vestnik MGLU. – 1989. – № 4. – S.56-64. [in Rus.]
- [9] Avdeeva T.Yu. Tsifrovaya obrazovatel'naya sreda kak sredstvo formirovaniya inoyazychnoi professional'noy kompetensii filologa [The digital educational environment as a means of forming foreign language professional competence of a philologist] // Vestnik TGPU. – 2020. – № 8. – S.64-75. [in Rus.]
- [10] Kuklina E.N. Tsifrovizatsiya filologicheskogo obrazovaniya: tendentsii, riski i perspektivy [Digitalization of philological education: Trends, risks and prospects] // Vestnik MGPU. Seriya: Filologiya, Teoria yazyka, Yazykovoe obrazovanie. – 2021. – № 2. – S. 35-47. [in Rus.]
- [11] Chaklikova A.T., Kulgildinova T.A. Kompetensii v usloviyakh tsifrovizatsii inoyazychnogo obrazovaniya [Competencies in digitalization in foreign language education] // Vestnik ZKGU. – 2018. – №1. – S. 9-16. [in Rus.]
- [12] Dzhusubalieva D.M. Sovremennye informatsionnye tekhnologii v upravlenii kachestvom podgotovki spetsialistov v yazykovom vuze [Modern information technologies in quality management of specialist training in a

Diagnosing the professional - communicative competence of foreign ...
language university] // Pedagogicheskie nauki. Izvestiya – 2014. №4 (35) – 43 s. [in Rus.]

[13] Dzhusubalieva D. M., Mynbaeva A. K. Tsifrovaya kompetentnost' sovremennogo pedagoga i informatsionnaya kul'tura: novye sistemy obucheniya [Digital competence of the modern educator and informational culture: new teaching systems] // Vestnik – 2017. – №4. – S. 25–33. [in Rus.]

[14] Safonova V.V. Formirovanie professional'no-komunikativnoi kompetensii sredstvami tsefrovoi obrazovatel'noi sredy [Formation of professional-communicative competence through digital educational environment tools] // Inostrannye yaziki v shkole. – 2019. – № 3. – S.12-19. [in Rus.]

ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАР АРҚЫЛЫ ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ – КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДИАГНОСТИКАЛАУ

*Алиева Б.А.¹, Садыкова А.К.²

*^{1,2} КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аңдатпа. Мақалада “6B02302 - Шетел филологиясы” мамандығы бойынша кәсіби-коммуникативтік құзыреттілігін (ККҚ) диагностикалау мәселесі шетел тілдерін оқыту процесінің цифрлық трансформация жағдайында қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – субқұзыреттерді (лингвистикалық-редакторлық, прагматикалық-дискурсивтік және стратегиялық-кәсіби) бағалау тәсілдерін нақтылап, филологиялық даярлық процесінде цифрлық құралдардың қалыптастыру-әлеуетін айқындау.

Әдіснамалық негіз ретінде үш деңгейді диагностикалық шкала қолданылды, ол өнімділікке бағытталған тапсырмалар, сауалнамалар және студенттердің Grammarly, Language Tool, Moodle, Google Docs және тағы басқа цифрлық платформалардағы әрекеттерін бақылау арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелері бойынша студенттердің 54%-ы ККҚ-ның орташа деңгейін, 28%-ы жоғары деңгейді, ал 18%-ы төмен деңгейді көрсетті. Ең жоғары көрсеткіш стратегиялық-кәсіби субқұзырет бойынша анықталды (M=2.7), бұл цифрлық құралдардың студенттердің жоспарлау, өзін-өзі реттеу және кәсіби коммуникациядағы бейімделу қабілеттерін дамытудағы тиімділігін дәлелдейді.

Алынған нәтижелер цифрлық диагностика әдісінің болашақ филологтардың коммуникативтік даярлығын бағалауда диагностикалық моделін әзірлеу, ал практикалық маңыздылығы – оқу бағдарламаларын жаңғырту, аралас оқыту стратегияларын енгізу және бейімделген цифрлық ортақұру мүмкіндіктерінде. Болашақ зерттеулер құзыреттердің ұзақ мерзімді дамуын бақылау мен жасанды интеллект негізіндегі платформаларды қолдану бағытында жүргізілуі мүмкін.

Тірек сөздер: кәсіби-коммуникативтік құзыреттілік, шетел филологиясы студенттері, цифрлық орта, диагностика, білімнің цифрлануы, білім беру технологиялары, цифрлық құралдар, шетел тілдерін үйрену, лингвистикалық-редакторлық құзыреттілік

ДИАГНОСТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНО - КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

*Алиева Б.А.¹, Садыкова А.К.²

*^{1,2} КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема диагностики профессионально-коммуникативной компетенции (ПКК) по направлению “6В02302 - Иностранная филология” в контексте цифровой трансформации процесса обучения иностранным языкам.

Цель исследования заключалась в операционализации оценки субкомпетенции (лингвистико-редакторской, прагматико-дискурсивной и стратегико-профессиональной) и в определении формирующего потенциала цифровых инструментов в процессе филологической подготовки.

Методологическая основа включила трехуровневую диагностическую шкалу, реализованную через практико-ориентированные задания, анкетирование и наблюдение за деятельностью студентов в таких цифровых платформах как Grammarly, Language Tool, Moodle, Google Docs и другие. Результаты показали, что 54% студентов продемонстрировали средний уровень сформированности ПКК, 28% достигли высокого уровня и 18% остались на низком уровне. Наиболее высокие показатели отмечены по стратегико-профессиональной субкомпетенции ($M=2.7$), что подтверждает эффективность цифровых инструментов в развитии навыков планирования, саморегуляции и профессиональной адаптивности в коммуникации.

Полученные данные подтверждают методическую значимость цифровой диагностики как действенного средства мониторинга и совершенствования коммуникативной подготовки будущих филологов.

Научная новизна исследования заключается в разработке диагностической модели оценки ПКК с использованием цифровых инструментов, а практическая ценность состоит в возможности применения результатов для модернизации учебных планов, внедрения смешанного обучения и создания адаптивных цифровых образовательных сред. Перспективы дальнейших исследований связаны с проведением наблюдений за развитием компетенции и использованием платформ на основе искусственного интеллекта для персонализированного обучения.

Ключевые слова: профессионально-коммуникативная компетенция, студенты иностранной филологии, цифровая среда, диагностика, цифровизация образования, образовательные технологии, цифровые

инструменты, изучение иностранных языков, лингвистико-редакторская компетенция

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 21.10.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about the authors:

Alieva Baglan Askarovna – doctoral student, teacher, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0008-4199-2110>, e-mail: baglan-20@mail.ru

Sadykova Aida Kenesbekovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5819-9567>, e-mail: ak_sad_2016@list.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Алиева Баглан Аскаровна – докторант, оқытушы, Қазақ Абылай хан атындағы Халықаралық және Әлем тілдерінің университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0008-4199-2110>, e-mail: baglan-20@mail.ru

Садыкова Аида Кенесбековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ Абылай хан атындағы Халықаралық және Әлем Тілдерінің университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5819-9567>, e-mail: ak_sad_2016@list.ru

Информация об авторах

Алиева Баглан Аскаровна – докторант, преподаватель, Казахский Университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0008-4199-2110>, e-mail: baglan-20@mail.ru

Садыкова Аида Кенесбековна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5819-9567>, e-mail: ak_sad_2016@list.ru

ӨОЖ 372.881.1

ГТАХР 16.31.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.031>

ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕТУ ҮРДІСІНДЕ ГЕЙМИФИКАЦИЯ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУ

*Жакупова А.О.¹, Саметова Ф.Т.²

¹Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан

²Есенов университеті, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ тілін үйрету үдерісінде геймификация элементтерін қолдану қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде инновациялық технологиялар мен цифрлық құралдарды пайдалану оқу сапасын арттырудың маңызды шарты болып табылады. Осы тұрғыда геймификация - студенттің оқу мотивациясын, белсенділігін және тілдік дағдыларын дамытуға бағытталған заманауи әдіс ретінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты - қазақ тілін екінші немесе шет тілі ретінде оқытуда ойын элементтерін тиімді қолданудың әдістемелік негіздерін айқындау және олардың оқу нәтижесіне ықпалын анықтау. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, бақылау, тәжірибелік қолдану және педагогикалық эксперимент әдістері пайдаланылды.

Негізгі идея оқу процесін геймификация арқылы эмоционалды және интерактивті ету, студенттің танымдық белсенділігін арттыру мен оқу материалын терең меңгеруіне жағдай жасауға бағытталған. Мақалада Duolingo, Memrise, Rosetta Stone, FluentU сияқты цифрлық платформалардағы геймификация элементтері және олардың қазақ тілін оқытудағы қолданылу жолдары қарастырылды.

Оқу үрдісінде ойын элементтерін қолдану студенттердің қызығушылығы мен белсенділігін арттырып, нәтижелі болуын көрсетті, тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларын кешенді дамытуға мүмкіндік беретіні анықталды. Сонымен қатар, викторина, рөлдік ойындар, уақытты басқару тақырыбындағы интерактивті тапсырмалар сияқты тәсілдердің тәжірибелік тиімділігі дәлелденді.

Қорыта келе, геймификация әдісін жүйелі қолдану қазақ тілін оқытуда оқу процесін оңтайландырып, студенттің коммуникативтік құзыреттілігін және өзіндік даму қабілетін арттыратыны айқындалды. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы - геймификацияны тіл үйретудің инновациялық тәсілі ретінде оқу бағдарламаларына мақсатты түрде енгізу қажеттігін негіздеуінде.

Тірек сөздер: геймификация, қазақ тілі, ойын технологиялары, мотивация, тілдік дағдылар, интерактивті әдістер, цифрлық платформалар, оқыту тиімділігі

Кіріспе

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды пайдалану - оқыту сапасын арттырудың басты шарты. Білім беру үдерісінде геймификацияға, яғни сабаққа ойын элементтерін енгізу арқылы әр білім алушының белсенділігін арттыру бағытына ерекше назар аударылуда. Жоғары оқу орындарында геймификация әдісін енгізу қазіргі жоғары білім беру жүйесін сапалы түрде жаңғыртуды қажет ететін бірқатар мәселелермен байланысты.

Бұл әдіс дәстүрлі оқытудың мүмкіндіктерін толықтырып, кеңейтеді, оқыту процесіне ойын элементтерін енгізу арқылы студенттің қызығушылығы мен ынтасын арттырады, белсенділігін күшейтеді және тілді табиғи контексте меңгеру деңгейін көтереді.

Қазақ тілін екінші немесе шет тілі ретінде оқытуда геймификация әдісі тиімді әдістемелік құрал ретінде кеңінен қолданылып келеді. Бұл тәсіл студенттің оқу процесіне эмоционалды тұрғыдан қатысуын қамтамасыз етіп, тілдік орта қалыптастырады.

Геймификацияны қолдану оқу процесін басқару мен жоспарлауда жаңа мүмкіндіктер ашады, бұл өз кезегінде оқу нәтижелерін жақсартуға ықпал етеді. Ойынды жақсы түсінетін және оның тетіктеріне оңай бейімделетін қазіргі студентті ойын технологияларын қолданусыз оқыту мүмкін емес. Виртуалды орта мен компьютерлік ойындар білім алушылар үшін таныс әрі жайлы орта қалыптастырады, бұл оқытуды тиімді ұйымдастыру үшін маңызды фактор болып табылады [1].

Ойын техникасы мен электрондық ресурстарды күнделікті пайдалануға дағдыланған қазіргі буын үшін геймификация оқу үдерісін неғұрлым тартымды әрі «жақын» етеді. Осылайша, геймификацияны қолданудың өзектілігі жоғары оқу орындарындағы геймификация элементтерін белсенді және тиімді пайдаланумен айқындалады.

Соңғы жылдары геймификацияны білім беруде қолданудың түрлі аспектілері М.В. Василиженко, Е.А. Короткова, В.С. Мухаркина, И.В. Гаврилова, Е.В. Карманова, О.В. Орлова, В.Н. Титова, К.В. Чикризова, Ю.М. Хохрякова, Е.А. Николаева, Ю.Ю. Котляренко, У.А. Овезова, М.Л. Вагнер, Т.М. Лабушева, И.В. Ставцева, И.Аттали, Л.П. Варенина, Ю.П. Олейник, Л. Шелдон, Ф. Файелла, А. Тлеубердиев, А. Жанатова, А. Сайлаубекова, Г. Дүйсенбекова, Н. Ахметова сондай-ақ, J.F. Figueroa, Mchucha R. Issa, K. Kapp, Chou Y. Points, K. Werbach, D. Hunter, S. Krishnan, H. Norman сияқты ғалымдардың еңбектерінде зерттелген.

Геймификация - бұл ойын элементтері мен динамикасын ойыннан тыс салада қолдану процесі. Яғни, оқыту процесіне ойындық механиканы енгізу арқылы студенттің ішкі мотивациясын арттыруға бағытталған. Тіл үйрету барысында геймификация студенттің белсенділігін, қызығушылығын және табандылығын арттырады. Мысалы, ұпай жинау, марапат алу, деңгей өту, рейтинг жүйесі сияқты элементтер студентті үздік

болуға ынталандырады. Сонымен қатар, геймификация оқытудағы кері байланыс жүйесін жетілдіреді: студент өз нәтижесін бірден көреді, бұл оның оқу мотивациясын тұрақтандырады.

Қазақ тілі сабақтарында ойындарды пайдалану, қазіргі білім беру тәжірибесіне белсенді түрде енгізіліп жатқан дәстүрлі емес оқыту әдісі болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Геймификация (ағылшын тілінен *gamification* - «ойын элементтерін енгізу») - бұл ойынға қатысы жоқ қызмет түрлеріне, яғни осы жағдайда оқу үдерісіне, ойын элементтерін енгізу үдерісі.

К. Капптың анықтамасы бойынша, геймификация - бұл «адамдарды оқуға және түрлі міндеттерді шешуге тарту, олардың мотивациясын арттыру мақсатында ойын механикасын, эстетикасын және ойынға негізделген ойлау тәсілін пайдалану» [2, 156.].

Геймификация - бұл тек ойын механикасы мен элементтерін оқытуды тартымды ету үшін қолдану ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың белсенді қатысуын арттыру, интерактивті оқу жағдайларын жасау және білім алушылардың оқу үдерісіндегі дербестігін дамыту идеясы болып табылады [3, 386.].

Педагогтардың геймификацияға жүгінуінің басты себебі - адамның ойынға деген қажеттілігімен байланысты, өйткені ойын еңбек пен оқумен қатар оның негізгі іс-әрекет түрлерінің бірі болып табылады [4, 88-91б.].

Л.С. Выготский мен Д.Б. Элькониннің еңбектеріне сүйенсек, ойын адамдар арасындағы әлеуметтік қатынастарды бейнелейді; сонымен қатар ойын мотивациялық-қажеттілік саласын, танымдық қабілеттерді, ойлау әрекеттерін және ерікті мінез-құлықты дамытуға ықпал етеді [5, 65 б.; 6, 320-322 б.].

Л.С. Выготский еңбектерінен бастау алатын ойын ұғымы уақыт өте келе елеулі өзгерістерге ұшырап, қазіргі білім беру кеңістігінде геймификация феномені ретінде қалыптасты. Бүгінде геймификация пәнаралық сипатқа ие педагогикалық технология ретінде қарастырылады. Тілдерді оқыту үдерісінде ол білім алушылардың оқу мотивациясын арттыруға, сондай-ақ оқу әрекетін белсендіруге бағытталған құралдардың бірі болып табылады. Соңғы онжылдықтарда геймификация білім беру саласындағы өзекті бағыттардың бірі ретінде кеңінен қолданылып келеді.

Тілдерді оқытуда ойын тәсілдері мен жағдаяттарын қолдану білім алушылардың танымдық қажеттіліктеріне сай келеді. Ойын уақыт өте келе оқу, еңбек, шығармашылық және тәрбие үдерістеріндегі адамаралық қатынастардың моделіне айнала алады [7, 128-129 б.].

В.И. Безымянцева геймификация ұғымын тілді оқытуда «геймерлердің» ойынмен өзара әрекеттесу түрі ретінде қарастырады, ол

білім беру контекстінде оқытуды жеңілдету және білім алушылардың мінез-құлқына әсер ету мақсатында қолданылады [8, 191 б.].

М.В. Василиженко, Е.А. Короткова және В.С. Мухаркинаның зерттеуінде геймификация тілдерді оқытуда білім алушылардың қызығушылығын, ынтасын, өзара әрекеттесуін және командалық жұмысын арттыру құралы ретінде сипатталады [9].

С.В. Титова мен К.В. Чикризованың пікірінше, тілдік емес жоғары оқу орындарында тіл оқыту үдерісінде геймификация жағдайында білім алушылардың эмоционалдық қатысу деңгейі артып, бұл өз кезегінде оқу материалының қабылдану сапасын жақсартады [10, 140 б.].

Шетелдік теория мен тәжірибеде геймификация тілді шет тілі ретінде оқытудағы тиімді және қызықты технология ретінде сипатталады. Шетелдік зерттеушілер бұл ұғымға әртүрлі тәсілдер ұсынады.

G. Zichermann мен J. Linder геймификацияны студенттердің пәнге деген танымдық қызығушылығын арттыру және болашақ мамандар алдында тұрған ағымдағы мәселелерді шешу үшін ойын механикасы мен ойындық ойлауды қолдану үдерісі деп анықтайды [11, 54 б.].

А.Ж. Kim геймификацияны тапсырмаларды неғұрлым тартымды әрі қызықты ету мақсатында ойын технологияларын пайдалану деп түсіндіреді [12].

Қазақ тілін оқытудағы геймификация деп әртүрлі тілдік әрекет түрлерінде белгілі бір мақсатқа жету үшін ойын механикасы элементтерін қолдануды түсінеміз.

Ойын механикасы - ойыншы мен ойын арасындағы интерактивті әрекеттесуді жүзеге асыратын ережелер мен тәсілдер жиынтығы. Ойын құрылымы мен динамикасы (мысалы, ойыншылар саны, ойынға жұмсалатын уақыт) үйретілетін тілдік материалға, атап айтқанда лексикалық бірліктерге, грамматикалық құрылымдарға және сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар мазмұнына сәйкес келуі тиіс.

Геймификацияны тәжірибеде қолдануда студенттің эмоциялық жағдайына, ойынға қатысу деңгейіне және жетістіктеріне ерекше мән беріледі. Оқу материалды шағын «квесттерге» бөлу білім алушылардың назарын тиімді басқаруға және олардың оқуға деген мотивациясын арттыруға мүмкіндік берді. Бұл нәтиже «Қазақ тілі» пәні бойынша Халықаралық білім беру корпорациясының «Тұрғын үй және қоғамдық ғимараттар сәулеті» білім беру бағдарламасының 1 курс студенттерімен жүргізілген педагогикалық эксперимент барысында анықталды, оның мақсаты геймификация элементтерінің оқу уәжіне әсерін айқындау болды.

Зерттеушілер ойын әдістерінің, соның ішінде геймификацияның жалпы қағидаттарына мыналарды жатқызады: ойынның айқын мәртебесі, ойыншылардың әлеуметтік белсенділігі, таңдау еркіндігі, жеңілу еркіндігі және ойынға қатысушылар арасындағы жедел кері байланыс [13, 19-б.].

Геймификацияның басқа оқыту әдістерінен ерекшелігі - компьютерлік және басқа да интерактивті технологияларды пайдалану арқылы студенттердің танымдық белсенділігін арттыру және олардың оқу процесіне көбірек тартылуын қамтамасыз ету.

Мұндай сипаттағы ойындар көпшілікке арналған форматта болуы мүмкін, виртуалды шындық элементтерін және пайдаланушылар жасайтын бірегей контентті қамти алады.

Тіл оқыту үдерісінде геймификация әдісі ерекше тиімді, өйткені қазіргі студент тек теориялық немесе жалпыға қолжетімді ақпаратпен шектелгісі келмейді. Сонымен қатар, геймификация оқуға деген уәжді қалыптастыруда, тілді меңгеру дағдыларын жетілдіруде, студенттердің ынтымақтастығын нығайтуда және олардың шығармашылық ойлауын дамытуда зор әлеуетке ие.

Сонымен, геймификация не үшін қажет? Қарапайым тілмен айтқанда, геймификация - оқу үдерісіне ойын элементтерін енгізіп, студенттердің қызығушылықпен, ынтамен оқуына көмектесу. Нәтижесінде кәдімгі сабақ қызықты сынаққа, ал күнделікті жаттығулар қызықты тапсырмаларға айналады.

Қазіргі білім беру жүйесінде геймификация (ойын элементтерін оқу процесіне енгізу) тіл үйретудің тиімді әдістерінің бірі ретінде кеңінен қолданыс табуда, себебі білім алушылардың белсенділігін арттырып, мотивациясын күшейтеді және оқу процесін қызықты да нәтижелі етеді.

Тілді геймификация арқылы оқытуда келесі стратегиялар орын алады /қолданылады:

1. Нақты мақсаттар мен ілгерілеуді көрсету

Тілді меңгеру үдерісін кезеңдер мен деңгейлерге бөлу арқылы білім алушыларға өз жетістігін айқын көруге мүмкіндік беріледі. Мұндай тәсіл оқу процесінің құрылымын нақтылап, білім алушылардың мотивациясын арттырады.

2. Ұпайлар, белгілер және марапаттар жүйесін енгізу

Білім алушыларды ынталандыру мақсатында ұпай, белгі және марапат түріндегі жүйені қолдану тиімді. Бұл элементтер білім алушылардың жетістігін көрнекі түрде бағалап, олардың оқу белсенділігін арттырады.

3. Көшбасшылар кестесін пайдалану

Ойын элементтерінің бірі ретінде бәсекелестік ортаны қалыптастыру маңызды. Көшбасшылар кестесін жүйелі түрде жаңартып отыру, үздік нәтижелерді атап өту – білім алушылардың табысқа ұмтылысын күшейтеді.

4. Оқиғалық және баяндау тәсілдерін қолдану

Тілді оқыту процесінде сюжеттік желілер мен кейіпкерлер арқылы мазмұн құру білім алушылардың қызығушылығын арттырады. Оқиғаға негізделген тапсырмалар тілдік материалды нақты контексте қолдануға мүмкіндік береді.

5. Интерактивті тілдік ойындарды енгізу

Интерактивті ойындар білім алушылардың тілдік дағдыларын белсенді қолдануға жағдай жасайды. Мұндай ойындар сөздік қорды толықтыруға, грамматикалық білімді бекітуге және сөйлеу әрекеттерін дамытуға бағытталады.

6. Нақты өмірлік жағдайларды модельдеу

Тілді практикалық тұрғыда қолдану үшін шынайы өмірлік жағдаяттық тапсырмаларды ұсыну тиімді. Мысалы, мейрамханада тапсырыс беру, қонақүй брондау немесе виртуалды кейіпкерлермен диалог құру сияқты тапсырмалар білім алушылардың тілдік тәжірибесін арттырады.

7. Бірлескен оқу үдерісін ұйымдастыру

Топтық жұмыс, көп қолданылатын ойындар және тіл үйренуші қауымдастықтары арқылы білім алушылардың өзара әрекеттестігін дамытуға болады. Бұл тәсіл коммуникативтік құзыреттілікті және командалық жұмыс дағдыларын жетілдіреді.

8. Кері байланыс пен прогресті бақылау жүйесін қолдану

Білім алушыларға уақтылы және мазмұнды кері байланыс беру - геймификацияның маңызды элементі. Прогресті бақылау құралдары арқылы білім алушылар өз жетістіктерін саралап, әлсіз тұстарын анықтап, оқуды дербес жоспарлай алады.

9. Жекелендірілген және бейімделген оқыту технологияларын қолдану

Заманауи цифрлық құралдар мен интеллектуалды алгоритмдер әр студенттің жеке ерекшелігі мен даму қарқынына сәйкес оқу мазмұнын бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл оқыту сапасын арттырып, тиімді нәтижеге қол жеткізуге жағдай жасайды.

10. Ойыннан тыс марапаттау жүйесі

Геймификация элементтерін виртуалды ортадан тыс қолдану да маңызды. Үлкен жетістіктерге жеткен білім алушыларды сертификаттармен, арнайы марапаттармен немесе нақты сыйлықтармен ынталандыру олардың оқу мотивациясын нығайтады.

Тілді оқытуда геймификацияны тиімді қолданудың ең танымал платформаларына тоқталып өтелік.

Duolingo, Rosetta Stone, Memrise, FluentU, LinguaLift және Drops сияқты платформаларда геймификация элементтері оқу материалының мазмұны мен білім алушылардың тілдік деңгейіне байланысты әртүрлі мақсатта қолданылады.

Бастапқы деңгейде (A1-A2) геймификация негізінен лексикалық бірліктерді меңгеруге, қарапайым грамматикалық құрылымдарды бекітуге және тыңдалым дағдыларын қалыптастыруға бағытталады. Бұл деңгейде қысқа ойын тапсырмалары, визуалды материалдар және ұпай жинау механизмі білім алушылардың назарын сақтап, тіл үйренуге деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, Duolingo мен Drops платформаларындағы шағын ойындар күнделікті тілдік материалды жүйелі түрде қайталауға мүмкіндік береді.

Орта деңгейде (B1) геймификация элементтері сөйлем құрау, мәтінмен жұмыс істеу және айтылым дағдыларын дамытуға бағытталады. Memrise пен Rosetta Stone платформаларындағы сәйкестендіру жаттығулары, айтылым тапсырмалары және жедел кері байланыс беру тетіктері үйренілген тілдік материалды коммуникативтік жағдаяттарда қолдануға ықпал етеді.

Ал ортадан жоғары деңгейде (B2) геймификация мазмұнға негізделген оқыту құралы ретінде қолданылады. FluentU платформасында ұсынылатын аутентті бейнематериалдар, интерактивті тестілер мен сөздік тапсырмалар күрделірек лексика мен тұрақты тіркестерді контекст арқылы меңгеруге, сондай-ақ тыңдалым мен айтылым дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, LinguaLift платформасында геймификация оқу үдерісін құрылымдау және өзіндік жұмысты ұйымдастыру құралы ретінде көрініс табады. Деңгейлік тапсырмалар, тәжірибе ұпайлары және бірлескен әрекеттер білім алушылардың оқу белсенділігін арттырып, мақсатты түрде дамуына жағдай жасайды.

Нәтижелер және талқылау

Геймификацияның қазақ тілін үйретудегі маңызы неде деген сұраққа жауап беріп көрейік.

- *Мотивацияның артуы.* Тапсырманы орындағаны үшін ұпай немесе мадақтау алу арқылы білім алушылар өз жетістігін сезінеді. Бұл оларды әрі қарай ілгерілеуге ынталандырады.

- *Қатысу белсенділігі.* Ойын форматы қызығушылық тудырады. Студенттер процеске тартылып, сабақ ойынға айналғандықтан, белсенді түрде қатысқысы келеді.

- *Қателесуге қауіпсіз орта.* Ойын барысында қателесу қорқынышты емес. Қате жауап бердің бе, ештеңе етпейді, қайта ойнап көрейік. Мұндай формат шиеленісті азайтып, қазақ тілінде сөйлеуге деген қорқынышты жояды.

- *Сабақтардың әртүрлілігі.* Геймификация дәстүрлі тапсырмаларды түрлендіреді. Жаңа форматтағы тапсырмалар (квесттер, викториналар, рөлдік ойындар) сабақтарды қызықты етіп, материалдың есте жақсы сақталуына ықпал етеді.

Қазақ тілін оқытуда ойын әдісі – тілдік дағдыларды табиғи әрі қызықты жолмен қалыптастыру жолы.

Тіл үйрету процесінде ойындар айтылым, тыңдалым, оқылым және жазылым сияқты негізгі тілдік әрекеттерді кешенді дамытуға мүмкіндік береді.

Ойын әдістемесінің тиімділігі:

- студент белсенді оқу әрекетіне қатысады;
- грамматикалық құрылымдарды интуитивті түрде меңгереді;
- тілдік материал өмірлік жағдаймен байланысады;

• оқу процесі бәсекелестік және ынтымақтастық арқылы жанданады.

Енді, теориядан практикаға көшейік. Төменде «Қазақ тілі» сабағында тиімділігі дәлелденген ойын түрлері ұсынылады. Бұл идеяларды сабақтың тақырыбы мен деңгейіне қарай бейімдеуге болады:

Рөлдік ойын. Білім алушыларға шынайы өмірлік жағдайларды қазақ тілінде сахналауды ұсыну. Мысалы, іскерлік келіссөздер, жұмыс сұхбаты немесе әуежайдағы диалог сияқты жағдаяттар. Мұндай тапсырмалар білім алушыларды өздігінен сөйлесуге ынталандырып, тілді нақты контексте қолдануға үйретеді.

Викторина. Топты бірнеше командаға бөліп, өтілген материал бойынша шағын сұрақ-жауап ойынын ұйымдастыру. Сұрақтар грамматика мен лексикаға байланысты да, әзіл түрінде де болуы мүмкін. Бәсекелестік рухы білім алушыларды белсенді қатысуға итермелеп, қайталау процесін қызықты етеді.

Сөздік ойындар. Жаңа сөздерді бекіту үшін карточкалар немесе онлайн құралдарды қолдану. Мысалы, сөзді айтпай сипаттау, кроссворд құрастыру немесе ассоциациялар ойыны. Студенттер мұндай тапсырмаларға ерекше қызығып қатысады және жаңа лексиканы табиғи түрде меңгереді.

Сабақтағы үстел ойыны. Белгілі бір танымал үстел ойындарын тіл үйрету мақсатына бейімдеуге болады. Мысалы, қазақ тіліндегі карточкалары бар «Монополия» немесе әр қадамда сұрақ қою арқылы орындалатын қарапайым ойын. Кубик тастау секілді кездейсоқтық элементі ойынды қызықтырақ етеді, ал студенттер материалды байқамай қайталайды.

Бонус пен марапат жүйесі. Сабақ барысында ынталандыру элементтерін енгізу. Мысалы, белсенділік пен жетістіктері үшін студенттерге ұпай беру. Мұндай тәсіл ұзақ мерзімді мотивацияны сақтап, жетістік сезімін қалыптастырады.

Геймификация элементтерін қазақ тілі сабағында қолдану студенттердің танымдық белсенділігін арттырып, тілдік бірліктерді нақты контексте қолдануға үйретеді. Мысал келтіріп өтелік.

Сабақ тақырыбы «Уақыттың маңызы. Уақытты тиімді пайдалану жолдары». Қазақ тілі сабағында геймификация элементтері қолданылған, ойын түріндегі жаттығулардың үлгісі.

«Кімнің уақыты көп?» (сайыс түрінде).

Оқытушы карточкаларға түрлі әрекеттер жазады. Онда күндік немесе апталық әрекеттер жазылады, мысалы: таңғы жаттығу жасау (денсаулыққа байланысты сөздер); онлайн сабаққа қатысу (оқу процесі, техника сөздері); достармен кездесуге бару (әлеуметтік әрекеттер, эмоция сөздері); үй тапсырмасын орындау (оқу және жоспарлау сөздері); әзіл видеолар қарау (демалу, уақытты өткізу сөздері).

Студенттер бұл әрекеттерді екі топқа бөледі:

- уақытты тиімді пайдалану
- уақытты босқа өткізу

Бұл ойын А2 деңгейі студенттерінің уақытты басқару тақырыбындағы сөздік қорын кеңейту, сөйлем құру дағдыларын дамыту, пікірталас арқылы коммуникативтік дағдыларын жетілдіреді. Әр топ өз таңдауларын сөйлемдер мен толық пікір арқылы дәлелдейді, мысалы: «Мен таңғы жаттығуды тиімді деп санаймын, өйткені ол денсаулыққа пайдалы және энергия береді», «Онлайн сабаққа қатысу маңызды, өйткені жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды үйренемін».

Соңында студенттер топ ішінде жоспарлау стратегиясын сипаттап, уақыттың құндылығы туралы қорытынды пікір айтады.

Викторина (мақал-мәтелдер). Оқытушы В1 деңгейі студенттеріне өтілген материал бойынша шағын сұрақ-жауап ойынын ұйымдастырады. Студенттерге мақал-мәтелдердің бір бөлігін береді, олар оны тез әрі дұрыс толықтырып, өз ойымен түсіндіруі тиіс. Ойында сұрақтарға дұрыс жауап берген және мақал-мәтелдің мағынасын түсіндіре алған студент жеңіске жетеді. Бұл ойын студенттің сабаққа белсенді қатысуына, лексикалық қорын кеңейтуіне және сөйлем құру дағдыларын дамытуға көп көмегін тигізеді.

1. *Өлімнен ұят*

2. *Үлкенді сен сыйласаң, кіші сені*

3. *Аға әдепті болса, іні әдепті.*

Ана әдепті болса сіңлі

4. *Әдепті жігіт өсірсе, ауылдың*

5. *Әдептің не екенін әдепсіз адамды көргенде*

6. *Білмегенді сұраудың ұяты*

7. *Ұялу –*

8. *Ұяла білу де –*

Бұл ойындар студенттің сөйлеу белсенділігін арттырып қана қоймай, грамматикалық құрылымдарды табиғи контексте қолдануға үйретеді. Геймификация әдісі студенттің оқу процесін жандандырып, өзіндік рефлексия мен сыни ойлау қабілеттерін дамытады.

Сабақта геймификация элементтерін қолдану студенттердің мотивациясына оң әсерін тигізетінін байқауға болады. Студенттердің оқу үдерісіне деген қызығушылығы арта түседі. Геймификация элементтерін пайдалану кез-келген тапсырманы тартымды әрі қызықты етеді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, геймификация әдісін пайдалану студенттердің қазақ тілін меңгеру деңгейін арттыруға, оқытудың қолжетімділігі мен жағымды эмоциялық ортасын қамтамасыз етуге, оқу процесін оңтайландыруға және жеке ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл әдіс студенттердің танымдық белсенділігі мен қызығушылығын арттыруға, өздігінен білім алу және өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыруға, топта жұмыс істей білу қабілетін, коммуникация және ынтымақтастық дағдыларын жетілдіруге негіз болады.

Ойын механикасы, интерактивтілік, кері байланыстың болуы және

бірлескен тапсырмаларды орындау студенттердің қазақ тілін меңгеру процесіне деген мотивациясын күшейтеді, сондай-ақ өз деңгейін жетілдіруге ықпал етеді.

Геймификация - тіл үйретудің заманауи, тиімді, мотивациялық және инновациялық бағытына жатқызуға келеді.

Қазақ тілін үйретуде бұл әдісті жүйелі қолдану студенттің коммуникативтік құзыреттілігін, шығармашылық ойлауын және уақытты тиімді пайдалануға деген көзқарасын дамытады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Figueroa J.F. Using Gamification to Enhance Second Language Learning // Digital Education Review. – 2015. – № 27. – P. 32-54. <https://www.researchgate.net/publication/278328067>

[2] Kapp K., Blair L., Mesh R. The Gamification of Learning and Instruction Fieldbook: Ideas

into Practice. – San Francisco: Wiley, 2013. – 480 p.

[3] Shortt M., Tilak S., Kuznetcova I., Martens B., Akinkuolie B. Gamification in mobile-assisted language learning: A systematic review of Duolingo literature from public release of 2012 to early 2020 // Computer Assisted Language Learning. – 2021. – 38 p.

[4] Быстрова Н.В., Уракова М.Н., Ермолаева Е.Л. Цифровые технологии в образовательном пространстве // Профессиональное самоопределение молодежи инновационного региона: проблемы и перспективы. – 2020. – С. 88-91.

[5] Выготский Л.С. Психологическое значение игры // Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. - М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с. – С. 65.

[6] Эльконин Д.Б. Психология игры. - 2-е изд. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. – 360 с.

[7] Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. Т. 1. – М.: Народное образование, 2005. – 556 с.

[8] Безымянцева В.И. Методика преподавания иностранного языка в школе. – М.: Куб, 2015. – 288 с.

[9] Василиженко М.В., Коротков Е.А., Мухаркина В.С. Геймификация как современный метод обучения иностранным языкам // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2020. – № 2 (48). – С. 43-49.

[10] Титова С.В., Чикризова К.В. Геймификация в обучении иностранным языкам: психолого-дидактический и методический потенциал // Педагогика и психология образования. – 2019. – № 1. – С. 135-153.

[11] Zichermann G., Linder J. Game-based marketing: Inspire customer loyalty through rewards, challenges, and contests. – New Jersey: John Wiley & Sons, 2010. – 211 p.

[12] Kim A.J. Community Building on the Web: Secret Strategies for Successful Online Communities. – Berkeley: Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., 2000. DOI: 10.1145/1555619.1555634

[13] Dicheva D. Gamification in Education: A Systematic Mapping Study // Journal of Educational Technology & Society. – 2015. – Vol. 18, № 3. – 75 p.

[14] Абнасырова Ж.Р., Искакова Ж., Ескермесова Г. А., Сатбекова А.А. Қазақ тілін оқытудағы иновациялық тәсілдер: ашық білім беру платформаларының тіл үйретуде әсері // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2024. – Том 72 № 1. – Б. 346-364.

[15] Бекқожанова Г.Қ., Пазилова Б., Агабекова Б.Н. Роль интерактивных методов в обучении английскому языку // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия: Филологические науки. – 2021. – Том 63 № 4 (2021). – С.144-152.

REFERENCES

[1] Figueroa J.F. Using Gamification to Enhance Second Language Learning // Digital Education Review (Digital Education Review). – 2015. – No. 27. – P. 32–54. <https://www.researchgate.net/publication/278328067>

[2] Kapp K., Blair L., Mesh R. The Gamification of Learning and Instruction Fieldbook: Ideas into Practice. – San Francisco: Wiley, 2013. – 480 p.

[3] Shortt M., Tilak S., Kuznetsova I., Martens B., Akinkuolie B. Gamification in mobile-assisted language learning: A systematic review of Duolingo literature from public release of 2012 to early 2020 // Computer Assisted Language Learning. – 2021. – 38 p.

[4] Bystrova N.V., Urakova M.N., Ermolaeva E.L. Tsifrovye tekhnologii v obrazovatel'nom prostranstve // Professionalnoe samoopredelenie molodezhi innovatsionnogo regiona: problemy i perspektivy [Professional self-determination of youth in an innovative region: problems and prospects]. – 2020. – S. 88-91. [in Rus.]

[5] Vygotsky L.S. Psikhologicheskoe znachenie igry // Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical psychology] / Ed. by V.V. Davydov. – Moscow: Pedagogika-Press, 1996. – 536 s. [in Rus.]

[6] Elkonin D.B. Psikhologiya igry [Psychology of play]. 2nd ed. – Moscow: Gumanitarnyy izdatelskiy tsentr VLADOS, 1999. – 360 s. [in Rus.]

[7] Selevko G.K. Entsiklopediya obrazovatel'nykh tekhnologiy [Encyclopedia of educational technologies]. Vol. 1. – Moscow: Narodnoe obrazovanie, 2005. – 556 s. [in Rus.]

[8] Bezmyantseva V.I. Metodika prepodavaniya inostrannogo yazyka v shkole [Methods of teaching a foreign language at school]. – Moscow: Kub, 2015. – 288 s. [in Rus.]

[9] Vasilizhenko M.V., Korotkova E.A., Mukharkina V.S. Geymifikatsiya kak sovremennyy metod obucheniya inostrannym yazykam [Gamification as a modern method of teaching foreign languages] // Sovremennaya vysshaya shkola: innovatsionnyy aspekt [Modern higher school: innovative aspect]. – 2020. – No. 2 (48). – S. 43-49. [in Rus.]

[10] Titova S.V., Chikrizova K.V. Geymifikatsiya v obuchenii inostrannym

yazykam: psikhologo-didakticheskiy i metodicheskiy potentsial [Gamification in teaching foreign languages: psychological, didactic and methodological potential] // Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya [Pedagogy and psychology of education]. – 2019. – No. 1. – S. 135-153. [in Rus.]

[11] Zichermann G., Linder J. Game-based marketing: Inspire customer loyalty through rewards, challenges, and contests. – New Jersey: John Wiley & Sons, 2010. – 211 p.

[12] Kim A.J. Community Building on the Web: Secret Strategies for Successful Online Communities. – Berkeley: Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., 2000. DOI: 10.1145/1555619.1555634

[13] Dicheva D. Gamification in Education: A Systematic Mapping Study // Journal of Educational Technology & Society. – 2015. – Vol. 18, No. 3. – 75 p.

[14] Abnassyrova Zh., Iskakova Zh., Eskermesova G. A., Satbekova A. A. Qazaq tilin oqytudagy innovatsiyalyq täsilder: ashyq bilim beru platformalarynyñ til üiretude äseri [Innovative approaches to teaching the Kazakh language: the impact of open educational platforms on Language Teaching] // Ablai Khan atyndagy QazHKHzhÄTU Khabarshysy. Filologiiä gylymdary seriiasy. – 2024. – Vol. 72, No. 1. – B.346-364. [in Kaz.]

[15] Bekkhozhanova, G. Q., Pazilova B., Agabekova B. N. Rol interaktivnykh metodov v obuchenii angliiskomu yazyku [The role of interactive methods in English language teaching] // Izvestiya KazUMOimJa imeni Abylaj hana. Seriya: Filologicheskie nauki. – 2021. – Vol. 63, No. 4. – S.144-152. [in Rus.]

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

*Жакупова А.О.¹, Саметова Ф.Т.²

^{*1}Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан

²Есенов университет, Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается использование элементов геймификации в процессе обучения казахскому языку. Использование инновационных технологий и цифровых средств обучения в современной системе образования является важным условием повышения его качества. В этом контексте геймификация рассматривается как современный метод, направленный на развитие учебной мотивации, активности и языковых навыков обучающихся.

Цель исследования – определить методические основы эффективного использования игровых элементов в обучении казахскому языку как второму или иностранному языку и определить их влияние на результат обучения. В ходе исследования были использованы метод сравнительного анализа, наблюдения, экспериментального применения и педагогического эксперимента.

Основная идея направлена на повышение познавательной активности студента, создание условий для глубокого усвоения учебного материала за

счет того, что геймификация делает учебный процесс эмоциональным и интерактивным. В статье рассмотрены элементы геймификации на цифровых платформах, таких как Duolingo, Memrise, Rosetta Stone, FluentU и способы их применения в обучении казахскому языку.

Результаты исследования показывают, что игровые элементы повышают интерес и обеспечивают активное участие обучающихся, позволяют комплексно развивать навыки аудирования, говорения, чтения и письма. Кроме того, доказана практическая эффективность таких форм работы, как викторина, ролевые игры, интерактивные задания по теме тайм-менеджмент.

В заключении было установлено, что системное применение метода геймификации оптимизирует учебный процесс при обучении казахскому языку, повышает коммуникативную компетентность и способность к самостоятельному развитию студента. Научное и практическое значение исследования заключается в обосновании необходимости целенаправленного включения геймификации в учебные программы как инновационного способа обучения языку.

Ключевые слова: геймификация, казахский язык, игровые технологии, мотивация, языковые навыки, интерактивные методы, цифровые платформы, эффективность обучения

THE USE OF GAMIFICATION ELEMENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE

*Zhakupova A.O.¹, Sametova F.T.²

^{*1}International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan

²Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

Abstract. This article examines the use of gamification elements in the process of teaching the Kazakh language. In the modern education system, the use of innovative technologies and digital tools is an important condition for improving the quality of education. In this context, gamification is considered a contemporary method aimed at enhancing students' learning motivation, increasing their engagement, and developing language skills.

The purpose of the study is to identify the methodological foundations for the effective use of game elements in teaching Kazakh as a second or foreign language and to determine their impact on learning outcomes. The research employed comparative analysis, observation, practical implementation, and pedagogical experiment methods.

The main idea of the study is that gamification, by making the learning process more emotional and interactive, contributes to increasing students' cognitive activity and deeper acquisition of learning material. The article analyzes gamification elements used on digital platforms such as Duolingo, Memrise, Rosetta Stone, and FluentU, as well as their application in teaching the Kazakh language.

The research results show that game elements increase students' interest and active participation and enable the comprehensive development of speaking,

listening, reading, and writing skills. In addition, the practical effectiveness of methods such as quizzes, role-playing games, and interactive tasks on the topic of time management has been demonstrated.

In conclusion the systematic use of gamification in teaching Kazakh optimizes the learning process and enhances students' communicative competence and self-development skills. The scientific and practical significance of the study lies in substantiating the necessity of purposefully integrating gamification into educational programs as an innovative approach to language teaching.

Keywords: gamification, Kazakh language, game technologies, motivation, language skills, interactive methods, digital platforms, teaching effectiveness

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 15.12.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Жакупова Алия Омиржановна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасы, Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-3389-0332>, e-mail: alia_zhakup@mail.ru

Саметова Фаузия Төлеушайховна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Есенов университеті, Ақтау, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-5683-9978>, e-mail: sametova73@mail.ru

Сведения об авторах:

Жакупова Алия Омиржановна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, кафедра социально-гуманитарных наук, Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-3389-0332>, e-mail: alia_zhakup@mail.ru

Саметова Фаузия Төлеушайховна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Есенов университет, Ақтау, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-5683-9978>, e-mail: sametova73@mail.ru

Information about the authors:

Zhakuova Aliya Omirzhanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Social and Humanitarian Sciences, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-3389-0332>, e-mail: alia_zhakup@mail.ru

Sametova Fauziya Toleushaikhovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Yessenov University, Aktau, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-5683-9978>, e-mail: sametova73@mail.ru

UDC 8'81-22

IRSTI16.21.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.032>

ASSESSMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN MULTILINGUALISM

*Naubay B.N.¹, Kuzembekova Zh.Zh.²

¹International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan

²al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The article under research deals with intercultural competence and assessment in multilingual process. The article discusses the definitions, key features of intercultural competence, multilingualism and its influence in developing intercultural competence, the aim of assessing intercultural competence, main assessment tools, productivity of multilingualism in intercultural competence. The aim of the article is to provide evidence and demonstrate that students who master foreign languages and multilingual can demonstrate high level of intercultural competence and to show importance and challenges of assessment of intercultural competence.

The research questions of the research focus on defining intercultural competence; giving essential features of intercultural competence; finding out the basic reasons of assessing intercultural competence and approaches that assess intercultural competence; showing the development of intercultural competence as one of the tasks of foreign language learning; and identifying the knowledge and role of multilingualism as an advantage and main contribution to intercultural competence.

The research methods include descriptive, comparative, analytical and pragmatic and cognitive analysis. The results of the research topic center on intercultural competence can be measured but we have to choose the right format, techniques and strategies, it is never complete but can be enriched from continuing experience in class and outside of class, and multilingual individuals have more advantage in forming intercultural competence. The scientific and practical importance of the research is that intercultural competence is discussed from linguistic point of view and it is one of the key competences to be formed in foreign language learning, at the same time, multilingual individuals are easily gaining intercultural competence. Intercultural competence in multilingual process facilitates deep cultural understanding, improved communication skills, access to cultural worldviews, and building authentic relationships.

Keywords: intercultural communication, intercultural competence, multilingualism, assessment, communication behaviors, empathy, awareness, culture

Introduction

The cultural dimension has become a key component today in the acquisition of languages and cultures. In language learning process not only communicative competence is becoming important, but the development of intercultural competent students and language learners. Beginning from the 1970th a lot of scholars (Byram, Jokikokko, Kramch and McConnell-Ginet, Myron & Koester, Brian Spitzberg, Richards & Schmidt, Patridge, Kunanbaeva, Goshlyk, Collier, Hammer, Bennett, Wiseman, Milton, Samovar, Fantini, Han, and others) have been trying to define intercultural communication and intercultural competence from different angles and so, there are several aspects that characterize this concept.

Intercultural competence is understood as an individual's ability to interact appropriately when confronted with different behaviors, attitudes and expectations of representatives of other cultures. Jokikokko (2010) characterizes intercultural competence as an ethical orientation, highlighting morally sound ways of being, thinking and acting within intercultural encounters. Similarly, Kramsch and McConnell-Ginet (1992) claim that in order to be intercultural competent and to study languages from intercultural points of view concentrates first on the target culture, then other cultures, but at the same time an individual respect their own culture in comparison of other cultures.

In this context, foreign or second language education entails cultivating intercultural sensitivity, encouraging learners to develop the capacity to act as cultural mediators, to adopt alternative perspectives. The foreign language learner automatically becomes an intercultural speaker, who is a person that operates as a mediator of symbolic meanings and cultural values. Not only the learner, but also a foreign language teacher assumes the role of intercultural mediator, facilitating the interaction between the native speaker and target cultures to support learners in achieving intercultural communicative competence.

The study of intercultural competence primarily has been motivated by practical concerns. Businesses, government agencies, and educational institutions want to select people for intercultural assignments who will be successful. If a person intercultural incompetent it can lead to unsuccessful business deals, ineffective government projects and unsatisfactory learning experiences of students [1, p. 65].

To gain a better understanding of the notion, it is useful to study several definitions of intercultural competence from different angles. Intercultural competence is an ability to communicate well with people who belong to other cultures. This ability helps an individual to compare cultures, to understand deeper cultural norms and values, to become a specialist in the transit of cultural property [2, p. 30].

Intercultural competence is the ability to manage interactions properly and effectively among individuals across diverse cultural contexts. The effectiveness of intercultural competence depends on national, geographical, linguistic, ethnic,

occupational, gender-related differences, and influences on language use [3, p. 31]. Researchers from the Federation of the Experiment in International Living (FEIL) define intercultural competence as “a complex of abilities needed to perform effectively and appropriately when interacting with others who are linguistically and culturally different from oneself” [4]. People who belong to other countries and cultures use a foreign language to communicate well, and this ability is called intercultural competence. Such individuals are capable to interact well and function as mediators between individuals of different cultural origins [5, p. 71].

The concept of intercultural communication competence denotes a person who can exchange information effectively with members of different cultures verbally and non-verbally [6]. It is possible to develop intercultural communication competence at a young age, and it can be developed and improved thanks to willpower and skills. The goal of assessing intercultural competence is to determine whether a person already possesses or has the potential to develop this ability [7, p. 487-501]. Intercultural competence can be defined as the ability to communicate effectively and properly in intercultural situations, drawing upon one’s intercultural knowledge, skills, and attitudes [8].

Having analyzed all these definitions of intercultural competence we can claim that this ability is necessary today in mastering foreign languages and cultures, individuals can be taught to this skill, they interact with people from other cultures relying on their own cultural framework and knowledge of appropriate communicative behaviors.

Empirical studies have identified several core features and factors that constitute intercultural competence. These include *the ability to adapt to different cultures, the capacity to function within diverse social systems, the ability to manage psychological stress, the ability to build and sustain interpersonal relationships, the capacity to facilitate effective communication, and the ability to understand others; awareness of self and culture; awareness of implications of cultural differences; cautiousness; charisma; communication apprehension; controlling responsibility; conversational management behaviors; cooperation; cultural interaction; long-term goal orientation; dependent anxiety; empathy; frankness; interaction involvement; interpersonal flexibility; interpersonal harmony; interpersonal interest; nonverbal behaviors; opinion leadership; task accomplishment; self-confidence; self-consciousness; strength of personality; verbal behaviors* [9, p. 136-149].

Together with definitions of intercultural competence, scholars have also proposed assessment tools to evaluate intercultural communication competence. The purpose of assessing this competence is to check if individuals have such an ability or not, is it needed to develop. There are the reasons that challenge to assess intercultural competence. They might be: no clear consensus on the right and concrete definition of intercultural competence, it possesses multidisciplinary character; intercultural competence is context-dependent as Spitzberg and

Changnon (2009) note, “the same behavior or skill may be perceived as competent in one context but not in another” that no single behavior or skill can be considered universally competent; intercultural competence may not be easily or appropriately evaluated within formal classroom setting.

As the currently developed approaches that assess intercultural competence suggested by researchers, we can name the followings:

- interviews
- portfolios
- questionnaires
- simulation tests or games
- differentiation tasks
- analyzing self-assurance and adaptation tendency
- comparison and contrastive activities, tasks
- case-studies
- performative tasks
- logs
- checklists
- presentations
- personal reflections
- intercultural diary
- essay
- project tasks
- observation
- judgement by self and others
- self-reports
- critical situations [10, p. 456–477].

As we see, all these tools of intercultural competence assessment are mostly qualitative in nature. Assessing intercultural competence is a complex and multifaced process, as its measurement depends on the specific context, situation and nature of relationship which are individuals involved. When assessing intercultural competence, the following ideas are most significant: who conducts assessment, in what context it occurs, for what purpose it is undertaken, and who benefits. It also is important to determine whether evaluation should be conducted once or repeatedly and whether it is a single measurement to evaluate the intercultural competence.

One more aspect of the research is multilingualism and intercultural communication. In intercultural communication, multilingualism plays a main role. Multilingual individuals are more adaptive to reducing misunderstandings in cross-cultural interactions, as they switch between different ways of expressing ideas based on cultural context. Multilingual and intercultural competence is defined as an interpretation of effective and appropriate communication using linguistic and semiotic resources and repertoires in situations and contexts where interculturality and cultures are relevant to the interactants. Multilingual

individuals exhibit greater cognitive flexibility and better emotional regulation, leading to improved intercultural communication. Multilingualism facilitates effective communication across linguistic boundaries, fosters global collaboration and business opportunities, enhances cultural understandings and empathy [11, p. 19-44].

Materials and methods

The research methods include descriptive, comparative, analytical and pragmatic and cognitive analysis. The research methodology is analytical research review of existed ideas on the described topic, and personal viewpoints as the specialist in the given field. The article is fully practical concerns on the essence of intercultural competence in multilingual process and assessment of that competence as one of the key skills in language learning. In the course of study, literature review to define intercultural competence, the aim of assessing intercultural competence was used, and the authors gave scientific justification on the research questions to reveal and suggest certain results.

The research questions based on to define intercultural competence and its features; to clarify how to assess and the purpose of assessing intercultural competence and aspects and challenges of assessing this competence; to underline benefits of multilingualism in forming intercultural competence; and to discuss the interrelation of intercultural competence and multilingualism.

Results and discussion

Multilingual learners can demonstrate high levels of intercultural competence. Students who master foreign languages, and multilingual have a higher intercultural sensitivity due to increased mobility and contact with other cultures. Being multilingual supports and facilitates the development of intercultural competence, especially when accompanied by meaningful intercultural interactions, critical reflection, and cultural immersion. But language alone is not sufficient – Intercultural Competence is a broader, dynamic skillset involving attitudes, awareness, and adaptability. Multilinguals develop sensitivity to how language shapes meaning. They often reflect more on how they say something, not just what they say. Multilinguals often learn to see the world through others' eyes; they grasp multiple frames of reference. They can tolerate ambiguity and switch between cultural lenses; they may develop stronger cross-cultural empathy. Learning a new language often requires understanding contextual behaviors, adjusting communication to cultural expectations. Early exposure to multiple languages can correlate with greater intercultural sensitivity, especially when supported by a culturally diverse environment and reflective learning.

Language learning helps learners to avoid stereotyping individuals, to develop curiosity and openness to otherness and to discover other cultures. Language learning helps them to see that interaction with individuals having different social identities and cultures is an enriching experience. Strong link

between language, culture, identity makes clear that language learning includes cultural learning, and linguistic competences go together with intercultural competences.

Learning foreign languages cultural difference becomes a part of students' everyday life. Such students have a higher intercultural sensitivity due to increased mobility and contact with other cultures. However, studies have shown that in learning foreign languages we cannot develop highly intercultural competence, even when there is a contact with other cultures in the classroom. Language and communication training in the classrooms are not enough to develop intercultural competence. Also, as the studies have shown international schools have other spheres to develop intercultural competence such as lunch breaks, school trips, sport teams which could be environments in which students acquire intercultural competence.

The development of intercultural competence is one of the tasks of foreign language learning and teaching, foreign language teaching can bring a particular contribution. Students experience the capacity to compare their own perspectives, values and social structures with those of other cultures in a tolerant and critical manner, an increase in understanding and strengthening their own identity. As the learning of a foreign language involves acquiring knowledge of one or more other cultures, it gives access to other customs, other ways of thinking, other values. To learn a foreign language means learning to respect the other in his or her otherness, it creates a sense of the relative, and the spirit of tolerance, two values which are particular required today as the school community develops towards being a multicultural community.

Intercultural citizens are people that have greater respect for otherness and a willingness to fight prejudice and intolerance. Students who are interculturally competent are curious, empathic, able to communicate with each other effectively even they have different cultural backgrounds.

Proficiency in foreign language enhances all aspects of intercultural competence, it helps expand and transform our habitual view of the world.

The knowledge of more than one language has many advantages in forming intercultural competence. A person who uses languages frequently has a high level of cognitive empathy. Multilinguals who use different languages on a regular basis tend to be more skillful in conversations, they are able to understand the point of view of the person they are talking to, and this is considered as a sign of being multi-competent. One more fact that if you know more than three languages you will have higher tolerance of ambiguity. Presence of multiple languages in one's mind has effects that go beyond the actual knowledge of the languages themselves, beyond cognitive tasks, multilinguals may be more tolerant individuals and better citizens.

According to Cook and Wei (2016) compared to monolinguals, multilingual individuals have higher metalinguistic awareness, allowing them to alternate between languages.

Jessner (2008) states that multilingual individuals show fluidity while dealing with tasks requiring linguistic competence, at times by mixing or separating languages. Handling rich semiotic resources develops creative thinking skills, interactional competence and sensitivity in communication. A number of scholars as Dewaele & MacIntyre (2014), Henry, Thompson (2017), Ikizer (2018), Dewaele and Botes (2020) indicate that individuals who are fluent in two or more languages enjoy language learning, have less anxiety, have higher motivation, develop social flexibility, social initiative and open-mindedness [12, p. 64-74].

Knowing more than one language greatly contributes to intercultural competence, and in the next table we give key features of junction multilingualism and intercultural competence:

Table 1. Key features of multilingualism in forming intercultural competence

Deeper cultural understanding	Learning another language helps to master values, customs, ways of thinking of foreign people. Learners not only master a foreign language but also gain cultural values, norms deeply and develop their cultural understanding.
Improved communication skills	Multilingual speakers know and understand how meaning is conveyed, how interpret tone, gestures, context. They are also better prepared to avoid misunderstandings when communication breaks down.
Increased empathy and tolerance	A multilingual person is likely to approach cultural diversity with curiosity rather than judgement. It develops empathy and reduces ethnocentrism. They become more tolerant to another values, cultural diversity and communication process.
Flexibility and adaptability	A multilingual individual adjusts foreign culture and communication behavior, tone, style to suit the cultural and communication norms of different groups.
Broader access to knowledge and relationships	Multilingualism opens access to mass culture (literature, music, history, media, current events) in their original form creating more meaningful intercultural connections than translations.
Access to cultural worldviews	Multilingualism gives access to worldview of speakers. Learners learn foreign cultures and people's cultural logic, way of thinking, how they judge certain phenomena according to their communication and cultural norms.
Enhanced communication skills	Multilinguals develop the skills to communicate effectively with foreigners, understand verbal and non-verbal clues, avoid misunderstandings, and behave appropriately in contexts.
Building authentic relationships	Multilinguals have an access to authentic vocabulary, speech and communication. They can judge every event not locally but globally. This allows trust and effective connections with people of another culture, strengthens mutual understanding and respect.

Conclusion

– According to some scholars' points of view acquiring intercultural competence is cyclical and continuous process and that perfection can never really

be reached. We cannot assess intercultural competence at all. This process is not complete; an individual continues to experience the competence confronting with different intercultural factors.

– Intercultural communicative competence can be measured, but we should be sure what to assess, what sort of test is appropriate to our purpose, what format, techniques and strategies are appropriate. Self-awareness and self-assessment are not good tool to assess intercultural competence.

– Intercultural competences can be acquired outside of the foreign language classroom. Outside social activities are more helpful to interact intercultural. Intercultural competences take time to develop and their benefits appear later on in life.

– We cannot form or build intercultural competence only in foreign language classes, the simple awareness about intercultural competences is not enough to act in an intercultural competent way.

– According to the opinions of experts we assess critical thinking, deep cultural knowledge, in intercultural competence development.

– In order to test intercultural competence teachers should teach “deep learning” but not “shallow learning” about cultures.

– Multilinguals have many advantages in forming intercultural competence as they are able to understand foreign conversation easily, they have cognitive awareness, can come to contact easily, they are tolerant. They have an ability to understand others, show empathy, frankness, and right verbal behaviors in communication process.

REFERENCES

[1] Myron W., Lustig Jolene Koester. Intercultural Competence. Intercultural Communication across Cultures. – USA, 2010. Pearson Education, Inc. – 6th edition. – 395 p.

[2] Kunanbaeva S.S. The modernization of foreign language education: the linguocultural-communicative approach. – Hertfordshire: Hertfordshire Press, 2013. – 294 p.

[3] Goshylyk V., Goshylyk N. A Glossary of Intercultural Communication. – Ivano-Frankivsk, 2010. – 64 p.

[4] Fantini A. Exploring and Assessing Intercultural Competence // World Learning Publications. Paper 1. http://digitalcollections.sit.edu/worldlearning_publications/1, 2006. – 75 p.

[5] Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 137 p.

https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/253332/mod_resource/content/1/ICC%20Byram.pdf

[6] Rahimi E. Intercultural Competence Assessment Formats: Reliability and Validity Formats // Journal of Narrative and Language Studies. – 2019. – T. 7, № 13. – Pp. 221–258

[7] Straffon D.A. Assessing the Intercultural Sensitivity of High School Students Attending an International School // International Journal of Intercultural Relations. – 2003. – T. 27, № 4. – Pp. 487–501.

[8] Deardorff D.K. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of International Education at Institutions of Higher Education in the United States: doct. disser. – Raleigh: North Carolina State University, 2004. – 337 p. <https://repository.lib.ncsu.edu/server/api/core/bitstreams/c047bd17-d120-4942-9a77-f043746e5097/content>

[9] Orazbayeva A.S. Madenietarlyk katisymnyn keibir maseleleri, negizgi turleri men sipattamasy (Some Issues of Intercultural Communication, Main Types and Features) // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “Philological Sciences”. – Almaty, 2023. – № 1 (68). – Pp. 136–149

[10] Fantini A. Assessing Intercultural Competence: Issues and Tools // The SAGE Handbook of Intercultural Competence. – Thousand Oaks, California: Sage, 2009. – Pp. 456–477

[11] Kokkonen L., Natri, T. Framework for multilingual and intercultural communication competence: Bringing forward a pedagogical perspective and assessment for learning // JYU Studies. – 2024. – C. 19–44. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/96336> 11.09.2025.

[12] Al-Sumait F., Tryzna M., Alkazemi M., Boone E.L. Evaluating Multicultural Educational Experiences and Intercultural Communication Competence in an Arab Context // Journal of Intercultural Communication. – 2022. – T. 22, № 2. – Pp. 64–74.

КӨПТІЛДІЛІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ БАҒАЛАУ

*Наубай Б.Н.¹, Кузембекова Ж.Ж.²

*¹Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті
Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Зерттеп отырған мақалада мәдениетаралық құзыреттілік және оны көптілділік үдерісіндегі бағалау қарастырылады. Мақалада мәдениетаралық құзыреттіліктің анықтамалары, негізгі ерекшеліктері, көптілділік және оның мәдениетаралық құзыреттілікті дамытуға әсері, мәдениетаралық құзыреттілікті бағалау мақсаты, бағалаудың негізгі құралдары, мәдениетаралық құзыреттіліктегі көптілділіктің артықшылықтары қарастырылады. Мақаланың мақсаты – шетел тілдерін меңгерген және көптілді құзыреттерге ие студенттердің жоғары деңгейде мәдениетаралық құзыреттілікке ие екенін негіздеу, сондай-ақ мәдениетаралық құзыреттілікті бағалаудың маңыздылығын ашып көрсету және оған қатысты мәселелерді айқындау.

Зерттеу сұрақтары мәдениетаралық құзыреттілікті анықтауға

бағытталған; мәдениетаралық құзыреттіліктің маңызды белгілерін беру; мәдениетаралық құзыреттілікті бағалаудың негізгі себептерін және мәдениетаралық құзыреттілікті бағалайтын тәсілдерді анықтау; мәдениетаралық құзыреттілікті дамытуды шет тілін оқыту міндеттерінің бірі ретінде көрсету; және мәдениетаралық құзыреттіліктің артықшылығы және негізгі үлесі ретінде көптілділік бойынша білім мен рөлін анықтау.

Зерттеу әдістеріне сипаттамалық, салыстырмалы, аналитикалық және прагматикалық және когнитивтік талдау кіреді. Зерттеу нәтижесі ретінде мәдениетаралық құзыреттілікті өлшеуге бағалауға болады, бірақ дұрыс форматты, әдістерді және стратегияларды таңдауымыз керек, ол ешқашан толық бағалана алмайды, бірақ оны дәрісте және дәрістен тыс дамытуға болады және көп тілді меңгерген тұлғалар мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыруда көбірек артықшылықтарға ие деп айта аламыз. Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңызы – мәдениетаралық құзыреттілік лингвистикалық тұрғыдан қарастырылады және ол шет тілін оқытуда қалыптасатын негізгі құзыреттердің бірі болады, сонымен бірге көптілді тұлғалар мәдениетаралық құзыреттілікке оңай ие болады. Көптілділік үдерісіндегі мәдениетаралық құзыреттілік мәдениетті терең түсінуге, коммуникативті дағдыларды жақсартуға, мәдени дүниетанымға қол жеткізуге және шынайы қарым-қатынастарды құруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: мәдениетаралық коммуникация, мәдениетаралық құзыреттілік, көптілділік, бағалау, коммуникативтік мінез-құлық, эмпатия, қабылдау, мәдениет

ОЦЕНИВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧИЯ

*Наубай Б.Н.¹, Кузембекова Ж.Ж.²

^{*1}Международный университет информационных технологий
Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

В статье рассматриваются межкультурная компетентность и его оценка в многоязычном процессе. В статье рассматриваются определения, ключевые характеристики межкультурной компетентности, мультилингвализм и его влияние на развитие межкультурной компетентности, цели оценки межкультурной компетентности, основные инструменты оценки, продуктивность мультилингвализма в межкультурной компетентности. Цель статьи заключается в обосновании того, что студенты, владеющие иностранными языками и обладающие многими языковыми компетенциями, характеризуются высоким уровнем межкультурной компетентности, а также в раскрытии значимости и выявлении проблем, связанных с оценкой межкультурной компетентности.

Исследовательские вопросы статьи сосредоточены на определении межкультурной компетентности; раскрытии сущностных характеристик межкультурной компетентности; выявлении основных причин оценки межкультурной компетентности и подходов к ее оценке; раскрытии развития межкультурной компетентности как одной из задач изучения иностранного языка; и выявлении знаний и роли мультилингвализма как преимущества и основного вклада в межкультурную компетентность.

Методы исследования включают описательный, сопоставительный, аналитический, прагматический и когнитивный анализ. Результаты исследования выявляются в том, что, межкультурную компетентность можно измерить, но необходимо выбрать правильный формат, методы и стратегии. Оценивание никогда не бывает полным, но может быть обогащено постоянным опытом в аудитории и вне его. Многоязычные люди имеют больше преимуществ в формировании межкультурной компетентности. Научное и практическое значение исследования заключается в том, что межкультурная компетентность рассматривается с лингвистической точки зрения и является одной из ключевых компетенций, формируемых в процессе изучения иностранного языка. В то же время многоязычные люди легко приобретают межкультурную компетентность. Межкультурная компетентность в многоязычном процессе способствует глубокому культурному пониманию, улучшению навыков общения, доступу к культурным мировоззрениям и построению аутентичных отношений.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, полиязычие, оценивание, коммуникативное поведение, эмпатия, осознание, культура

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 20.10.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Naubay Balgat Nurdauletuly – corresponding author, Assistant professor, International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2069-7154

Kuzembekova Zhanna Zhalaiyrovna – PhD, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanna_22@list.ru, ORCID: 0000-0002-8109-5739

Информация об авторах:

Наубай Балғат Нұрдаулетұлы – корреспондирующий автор, ассистент-профессор, Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан, e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2069-7154

Кузембекова Жанна Жалайыровна – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: zhanna_22@list.ru, ORCID: 0000-0002-8109-5739

Авторлар туралы мәлімет:

Наубай Балғат Нұрдаулетұлы – жауапты автор, ассистент-профессор, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2069-7154

Кузембекова Жанна Жалайырқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhanna_22@list.ru, ORCID: 0000-0002-8109-5739

UDC 378

IRSTI 14.35.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.033>

FOREIGN LANGUAGE ANXIETY IN EMI: NARRATIVE EXPERIENCES OF KAZAKHSTANI UNIVERSITY STUDENTS

Seidikenova A.S.¹, Malshy M. M.², *Ergashboyeva M.B.³, Nessipbay Z. Y.⁴

^{1,2}al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

^{*3,4}Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Foreign language anxiety is still a significant problem faced by learners in language learning. While researchers have studied this topic quantitatively, the number of studies that have analyzed how anxiety manifests itself in students' narrative stories remains small. This study aims to explore how FLA is interpreted by students through their narratives about their language learning using a narrative inquiry framework. The main thrusts of this study were to identify the key 5 narrative constructs, such as redemption, contamination, agency, communion, and meaning-making, and to compare self-identified higher and lower levels of English proficiency. A narrative inquiry design was used in the study, supported with students' structured narrative interviews from one Kazakhstani University in an EMI environment. A total of 22 students were interviewed, and their interviews were analyzed using thematic codes. The results show that students with higher language proficiency showed higher agency in their stories. However, contaminative tendencies were evident in participants of both levels, with lower levels showing this more often. Among the main problems that the students faced, problems with speaking, grammar difficulties, and public performances were identified. At the same time, support from teachers, peers, and relatives helped to keep students motivated. In conclusion, the study highlights the complex, story-based nature of FLA in the context of EMI, showing that anxiety is not simply a function of language proficiency, but is shaped by self-perception, emotional reactions, and social support. Theoretical significance of the research is that it applies the narrative identity framework to FLA, allowing a deeper exploration of this topic by identifying psychological aspects that may arise in language learning. Practically, our research suggests that teachers could create a supportive environment for students, where constructive feedback and peer collaboration are present, which, in consequence, may help to manifest more redemptive tendencies in learners' narratives.

Keywords: foreign language anxiety, English as a foreign language, English as a medium of instruction, narrative identity, student experiences, higher education, peer collaborative, narrative constructs

Introduction

It has become more available to investigate foreign language learners'

psychological struggles as well as their academic performance in the schooling environment. Despite the well-established traditional approaches towards Foreign Language Anxiety (FLA) and types of anxiety that determine whether a student is predisposed to anxiety traits or situational anxiety, the research calls for anxiety to be investigated as a more dynamic construct where a learner's context and environment are intertwined [1]. There are contextual and socio-cultural factors that can play a contributing role, such as ethnic background, the intensity of English language lessons, the duration of foreign language studies, age, as well as the connection to their own first language, being only some of the mentioned factors. It is suggested to highlight "aspects of change" [2, p. 3] that influence a student's perception of the language, behavioral changes, and the effectiveness of the language acquisition process, rather than concluding FLA to be a static and unchangeable attribute.

Various studies have been conducted, which, as a result, revealed that each student's unique language learning story and the personal experiences followed may influence a level of their foreign language anxiety both in positive or negative ways [3]. In fact, a clinical psychologist McAdams has created five narratives to attribute anxiety levels, where a life narrative has been found as one of the proposing principles and is defined as "a person's internalized and evolving life story, integrating the reconstructed past and imagined future to provide life with some degree of unity and purpose" [4, p. 233]. Further research has adapted narrative identities' analysis on a foreign language learner's narrative in order to construct a detailed analysis of FLA and its effects on the student's learning experience. It is thought to help foreign language teachers address in-class anxiety and create a more positively charged learning experience by structuring relatively painful memories "into constructive narratives" [2, p. 63] to alleviate anxiety levels or obtain a redemptive effect. The narrative identity study applies five variables, such as redemption, contamination, agency, communion, and meaning-making, and each of them are attributed to certain thoughts and feelings that have been observed as effective in coping with a negative language learning experience or making sense of a traumatic event that has occurred. In an English as a foreign language classroom, creating narrative identities could help address past experiences that have been contributing to certain insecurity, high anxiety, struggles to maintain effective learning experience and participation in a classroom's social life. Students who have created narrative stories or "unified narrative" [2, p. 57] were found to have lower anxiety levels and high in cohesion, compared to stories that lacked cohesion which predicted a student's high anxiety levels.

In Kazakhstan, university level programs which are being held in EMI (English as a medium of instruction) context are distinctive for the multilingual background they revolve around: Kazakhstani students are at most bilingual or multilingual with Kazakh or Russian as dominant instructional languages before they applied to the university [5]. In the face of multiple factors, such as educational background and proficiency levels of students, a correlation has

been found in foreign language anxiety levels. For instance, learners who have graduated from specialized schools presented significantly lower levels of FLA compared to students from a mainstream schooling background [6]. Thus, one of the remaining problems in EMI is related to the educational gap between high school and university-level programs, which might hinder successful learning in a foreign language when students apply to the EMI university unprepared. Accordingly, Kulgildinova and others highlighted the need for multilingual learning enduring as a continuous process during Kazakhstani students' significant transition from secondary to higher education [7]. As a result, it can increase students' anxiety levels due to psychological factors and difficulties related to idea generation and increase their reliance on a teacher support [8]. Some additional factors that have been found associated are challenges to keep up with the study load and to perform in English in front of their peers. Considering the effectiveness of EMI on student language proficiency and the trilingual policy Kazakhstan is attributed to, it is found crucial to provide educational context that decreases students' language anxiety and reinforces scaffolded and, thus, a positive learning experience. This paper outlined 3 research questions, where R1 and R2 aim to determine how EMI university-level students' narrative stories could provide insight about challenges Kazakhstani students face in terms of the language learning process and its maintenance:

RQ1. How do university students with different levels of English show agency when talking about language anxiety in EMI?

RQ 2. How does studying in EMI affect whether students tell more redemptive or contaminated stories about learning English?

RQ3. What role do other people (teachers, peers, family, native speakers) play in their personal stories of language learning anxiety or success?

The R3 is posed in order to gain a deeper understanding of whether social supports can positively affect a student's FLA and benefit the language learning process throughout narratives, which could further help educators and educational organizations establish supportive educational policies and courses.

Materials and methods

This research employed a mixed approach method design to thoroughly examine the relationship between FLA and students' narrative identity stories. The study integrated a narrative enquiry approach, which is a qualitative method that focuses on personal stories as data. The main aim of this study is to investigate how university students in Kazakhstan experience Foreign Language Anxiety (FLA) while studying in English as the Medium of Instruction. Semi-structured narrative interviews were used to encourage participants to reflect on important moments from their journeys of learning English for data collection purposes. In this study, semi-structured interviews were conducted using the Language Learning Story Interview (LLSI), adapted by Hiver et al. [9], designed to explore narrative identity in the context of second language acquisition.

For coding criteria, five key narrative constructs were applied from the narrative identity framework developed by McAdams and McLean [10]:

- Agency-the degree to which students demonstrate autonomy and control in their journeys of language learning.
- Communion-the degree to which students experience interpersonal connection and emphasize support and caring.
- Redemption-the transformation of a negative experience into a positive outcome.
- Contamination- the transformation of a positive experience into a negative outcome.
- Meaning-making-the extent to which students learn something or extract insights from their experiences.

Each participant's interview was divided into 8 scenes, where 5 of them were coded and rated on a scale of 0-1 based on the absence, partial intensity, or strong intensity of the above-mentioned five variables. The numerical results, which described 5 scenes, namely a positive language-related experience, a negative language-related experience, a turning point in the English learning process, early positive, as well as early negative memories, were evaluated in Excel and then analyzed in Google Collab (Python). The remaining 3 scenes: regrets related to language learning experience; common problems in learning English; values and goals related to language learning were analyzed and visualized using NVivo to obtain a thorough analysis of the data.

Participants

The study involved 22 students from one university in Kazakhstan, all of whom study in an English as a Medium of Instruction environment. All participants are undergraduate students aged 18 to 24. Participants were selected by purposive sampling and divided into two categories based on their self-reported CEFR English proficiency levels: Cluster A (n=12) comprised higher-level respondents (Intermediate to Advanced), while Cluster B (n=10) comprised lower-level users (Elementary to Intermediate). Participants represented diverse academic fields, including education, engineering, and social sciences. All participants were confident users of Kazakh and/or Russian, with English as their third language. The interviews were conducted in the language that the participants chose, which was the most convenient for them to use.

Ethical procedures were carefully followed throughout the study. Ethical requirements were met in the study by obtaining an informed consent form from participants, which clearly informed them of the study's purpose, participants' rights, and the voluntary nature of their participation and withdrawal. Confidentiality and anonymity were strictly maintained by research investigators throughout the entire process. The researchers were attentive to participants' potential emotional sensitivity, since they were asked to reflect on their personal stories. The supportive and comfortable atmosphere was maintained throughout all interviews.

Results

Quantitative results

To answer RQ1 regarding the influence of proficiency levels on language anxiety, comprehensive data were acquired to shed insight into the role of agency in the learners’ English as a foreign language learning experience. Based on the narrative score analysis, agency was the most prevalent variable in higher-proficiency-level students (Cluster A), who showed a higher mean agency score (0.20) and median (0.19) compared to students in Cluster B with lower-proficiency levels, whose mean agency score was 0.13 and median was 0.00, respectively. Overall, Figure 1 presents 3 agency-predominant narratives in Cluster A respondents, additionally with one story that combined elements of redemption alongside agency traits; whereas there is only one agency-related narrative in lower-proficiency level students, additionally with another redemptive-agency story.

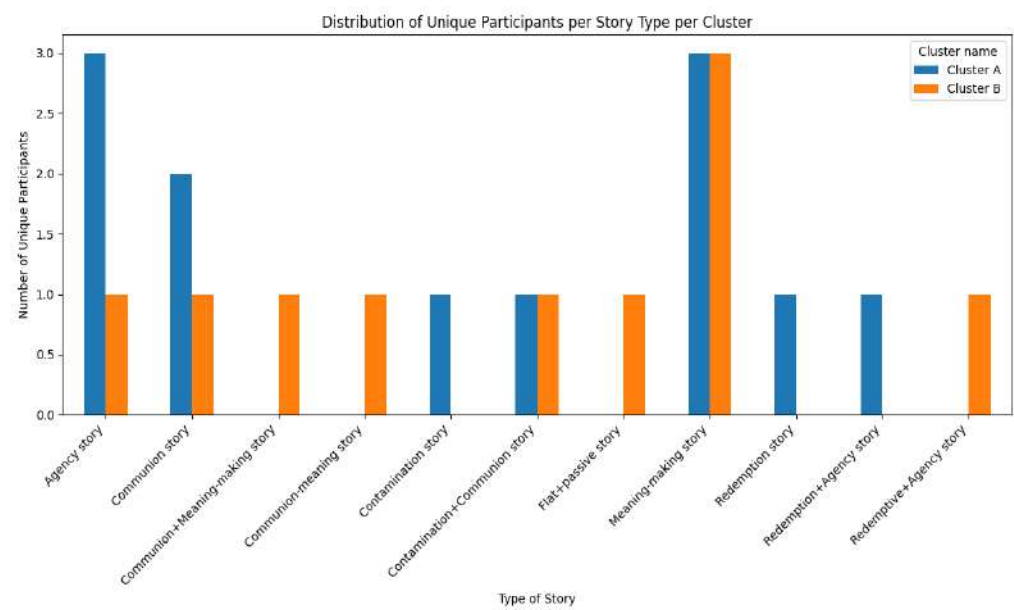

Figure 1 – Distribution of Participants based on their types of narratives

RQ2 investigated the role EMI has to play to result in respondents’ redemptive or, on the contrary, contaminative variables within their narrative stories. Nevertheless, no distinctive trend toward more redemptive narratives was observed among higher proficiency level students, as both clusters showed slightly higher mean Contamination scores (Cluster A: 0.17, Cluster B: 0.19) than Redemption scores (Cluster A: 0.12, Cluster B: 0.14). As a result, the participants presented the predisposition to contaminative rather than redemptive characteristics when narrating their experiences as English learners in English-mediated universities across all proficiency levels. Additionally, the analysis of the

following three scenes, mainly the most significant problem the respondents have faced, their values, as well as their outlook onto their whole language journeys concluded that contamination remained the dominant characteristic in lower-proficiency-level students, as presented in Figure 2, compared to redemptive traits.

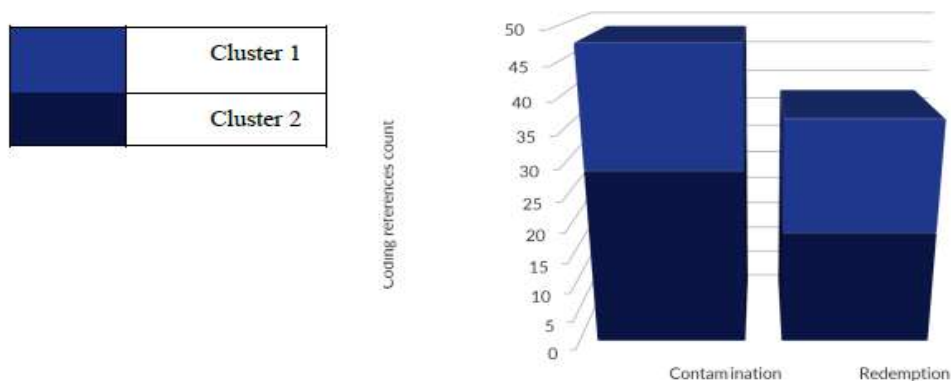

Figure 2 – Comparison of redemptive and contaminative variables

Qualitative results

To gain a thorough understanding of what might have caused the trend into contaminative characteristics in learners' narratives, a list of problems was identified. In summary, speaking difficulties, public speaking difficulties, as well as grammar-related difficulties have been identified as the top three most significant problems throughout the respondents' language learning stories in both clusters (Figure 3).

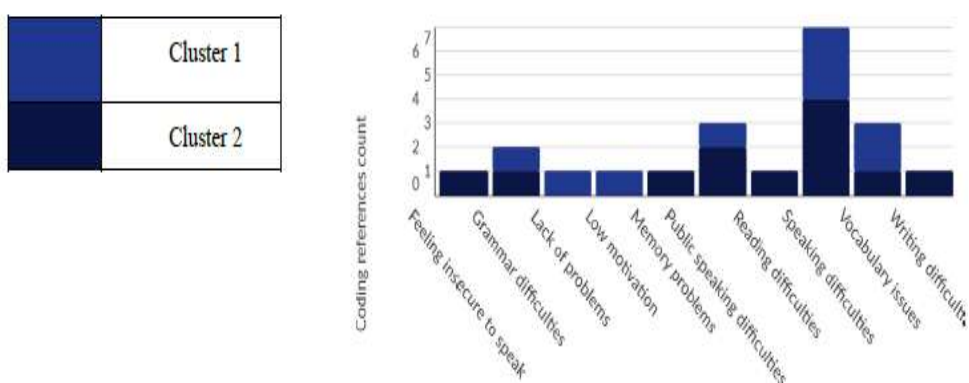

Figure 1 – Problems faced by participants in both

Regarding psychological challenges, the students experienced demotivation that negatively influenced their language learning journey in the

long-term perspective, as some respondents stated that “there was no control over progress or dynamics. It was boring...There was no competitive spirit in the class” (Participant 7). The major challenges were related to fear in the social context, when Participant 21 stated that “when I made grammatical mistakes in spoken English, I felt very ashamed, I felt very bad because, why are you making mistakes if others aren’t?” or a sense of insecurity, as presented by Participant 7: “It’s kind of annoying, and you start to push yourself more because...it turns out I’m not the coolest, I don’t know English better than everyone else”.

Nevertheless, the majority of the respondents expressed resilience and redemptive qualities in trying to overcome the previously mentioned difficulties, for instance, as stated by Participant 7: “At first I created this kind of demotivation, but then you get used to it and just work on yourself”, while Participant 11 observed: “I thought that it was really hard, but then I got adrenaline chasing myself”.

Regarding RQ3, Figure 4 pictures the most influential figures that have positively affected respondents during learning the English language. Teacher support was identified as the most crucial support instrument for the majority of respondents, regardless of their proficiency levels, as stated by Participant 19: “It was after she [new English teacher] arrived that I really began to enjoy learning English”. The following ones included friends’ and family’s support that effectively created a more positive environment around their English language learning experiences, as some respondents identified parents as the ones who “instilled this support in me, and because of them I went further and started studying” (Participant 8).

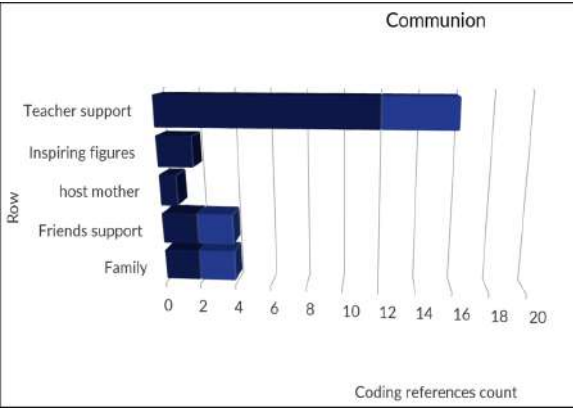

Figure 4 – Influential figures that have positively affected language learners

Discussion

The findings suggest that the agency and redemption that English as a foreign language learners attain in the process of their language learning

significantly affect whether a student is going to interpret their language learning narrative as positively charged and meaningful. Regardless of whether a learner is a high-proficiency or low-proficiency learner, it has been found that negative evolution of the language learning process can be prevalent in any student's language narrative. This supports Scovel's [11] findings, which did not observe a strong correlation between foreign language anxiety levels and a student's proficiency level. Even continuing a language learning path at the university level with English as a medium of instruction (EMI) can either positively affect the students' attitude towards the language acquisition process or prevent it from being maintained. Thus, it seems of a certain importance for educators, family members, and other social figures to reinforce a positive language learning environment for learners, especially in their early learning stages, promoting a safe and challenging environment that will push students to learn and collaborate rather than feel language anxiety or experience traumatic events that can result in giving up learning the foreign language.

The study obtained insight that redemptive characteristics, such as a learner's conscious decision to persevere and continue the learning process despite the experienced challenges can affect students' learning becoming more meaningful, affecting a student's confidence and becoming excellent in language learning and even choosing English language as their university major or choosing an EMI university to further obtain redemption and continue their language learning story regardless any negative experiences they have earlier faced.

The study supports the previous works that depicted foreign language anxiety as a more complex trait that needs to be addressed closely along a student's personal interpretations, experience, culture, and language learning history [3].

The study can be particularly valuable for Kazakhstani educators and foreign language teachers, since most of the previous literature on anxiety and stress responses have been applied primarily in Western educational and cultural contexts [12]. Paying closer attention to the peculiarities of language acquisition in Kazakhstan is especially important in light of the trilingual policy that has been applied, where learners – like the participants of the study – are typically bilingual or multilingual. Previous research in Kazakhstan has already observed a positive relationship between the EMI environment and foreign language anxiety, showing that mainstream school students were motivated to improve their language learning [7] despite the challenges they encountered. The responses of this study further support these findings. The findings highlight the importance of addressing psychological aspects – such as language anxiety, feelings of insecurity, or fear of social performance – alongside foreign language learners' academic performance. Consequently, positively charged environments and instructors, peer collaboration, and family support can positively affect the academic performance and willingness to study the language in the long term.

Conclusion

This study provides insights into how students in one university of Kazakhstan construct their narrative stories of English language learning in an EMI environment, with a particular attention to the role of agency, redemptive and contamination tendencies, and social support. The results of this study showed that students with a higher proficiency level expressed greater agency in narrating their learning experiences, suggesting that proficiency is not only a cognitive resource but also a psychological one that strengthens self-directed engagement. At the same time, contaminative tendencies were more dominant in both clusters rather than redemptive ones, indicating that the EMI environment does not always guarantee positive or negative narrative transformations. There were also instances where students demonstrated resilience when faced with challenges in language learning, indicating that redemptive tendencies remain a potential trajectory where learners attempted to reframe their negative experiences into positive ones. The results show that social support, particularly from teachers, families, and peers, play a crucial role in the students' narrative stories, helping to maintain their motivation and positively influence their journey towards becoming more confident language users.

This research underscores the importance for educators and educational policy developers to prioritize the creation of an environment conducive to effective learning, addressing both linguistic and psychological requirements of students. Comprehensive teacher support and structured peer interaction can mitigate anxiety and foster more positive outcomes in language acquisition narratives.

This study is limited because it covers a small sample from one university, which means that it cannot be generalized to the whole context of Kazakhstani university level students. However, this study makes an important contribution by applying narrative inquiry and combining it with quantitative coding, which contributed to a more in-depth analysis of the topic. Future researchers might expand the sample by considering students from different universities, and also considering the pre-existence or absence of EMI-related learning experiences in respondents' lives.

REFERENCES

- [1] Botes E. et al. Introduction to the special issue on foreign language anxiety: Theoretical and methodological developments // *Studies in Second Language Learning and Teaching*. – 2025. – Vol. 15, No. 4. – Pp. 701-713. <https://doi.org/10.14746/ssllt.50363>
- [2] Gkonou C. et al. New insights into language anxiety: Theory, research and educational implications. – Bristol: Multilingual Matters, 2017. – 272 p. <https://doi.org/10.1093/elt/ccy042>
- [3] Mahmudi N., Anugerahwati M. Anxiety level of an Indonesian EFL student in a public speaking class: A narrative inquiry // *International Journal of*

Language Teaching and Education. – 2021. – Vol. 5, № 1. – Pp. 16-28. <https://doi.org/10.22437/ijolte.v5i1.13771>

[4] McAdams D.P., McLean K.C. Narrative identity // Current Directions in Psychological Science. – 2013. – Vol. 22, № 3. – Pp. 233-238. <https://doi.org/10.1177/0963721413475622>

[5] Goodman B., Yessenbekova K., Curle S. English-medium education in Kazakhstan: A multifaceted exploration of student and alumni perceptions on language proficiency, academic performance, and career prospects // International Journal of Educational Research. – 2024. – Vol. 128. – Article 102451. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2024.102451>

[6] Shorman M. Examining undergraduate students' English language speaking anxiety and their strategy use at an EMI university in Kazakhstan: Master's thesis for Masters of Art: submitted in 05.2024 / Shorman Mariya. – Nur-Sultan: Nazarbayev University, 2024. – 151 p.

[7] Karan E. Enhancing student's problem-solving skills through project-based learning // Journal of Problem Based Learning in Higher Education. – 2022. – Vol. 10. – No. 1. – Pp. 74-87. <https://doi.org/10.54337/ojs.jpblhe.v10i1.6887>

[8] Kulgildinova T. A. et al. Kompetentsii inoyazychnogo obrazovaniya budushchikh filologov v usloviyakh tsifrovoy transformatsii // Bulletin. Series: Philological sciences – 2024. – Vol. 73. – No. 2. – Pp. 701-713.

[9] Hiver P. et al. The language learning story interview instrument // Studies in Second Language Learning and Teaching. – 2018. – Pp. 1-7. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13359.43684>

[10] McAdams D.P. The life story interview // The life story interview – 2007. – 24 p. <https://cpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.northwestern.edu/dist/4/3901/files/2020/11/The-Life-Story-Interview-II-2007.pdf>

[11] Scovel T. The effect of affect on foreign language learning: A review of the anxiety research // Language Learning. – 1978. – Vol. 28, № 1. – Pp. 129-142. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1978.tb00309.x>

[12] Ouyang H. et al. Academic stress, cognitive appraisal, academic self-efficacy, and academic anxiety among Chinese college students: A moderated mediation model // Acta Psychologica. – 2026. – Vol. 263. – Article 106322. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2026.106322>

ЕМІ ОРТАСЫНДА ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ҚОБАЛЖУ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ УНИВЕРСИТЕТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ НАРРАТИВТІК ТӘЖІРИБЕСІ

Сейдикенова А. С.¹, Малшы М.М.^{2,*}, Эргашбоева М. Б.³, Несипбай Ж. Е.⁴
^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
^{3,4} Демирел университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Тіл үйренудегі алаңдаушылық (FLA) студенттердің арасында кездесетін маңызды мәселердің бірі болып табылады.

Зерттеушілер бұл тақырыпты сандық тұрғыдан зерттегенімен, студенттердің нарративтік әңгімелерінде мазасыздықтың қалай көрініс алатынын көрсететін зерттеулердің саны аз. Бұл зерттеу жұмысының мақсаты-студенттердің FLA-ны баяндау зерттеуінің құрылымын қолдана отырып, тіл үйрену туралы әңгімелері арқылы қалай түсіндіретінін анықтау. Бұл зерттеудің негізгі бағыттары: негативті тәжірибені позитивке айналдыру (redemption); позитивті тәжірибенің теріс бұрмалануы (contamination); әрекет қабілеті (agency); қауымдастық (communion) және мән-мағынаны құру (meaning-making) сияқты бес негізгі баяндау құрылымын анықтау болды, және қатысушылардың ағылшын тілін меңгеру деңгейін өздері бағалауы негізінде жоғары және төмен деңгейлерді салыстыру болды. Зерттеу барысында оқыту ағылшын тілінде жүргізілетін Қазақстандық университеттердің бірінің студенттерімен құрылымдық әңгімелесу сұхбаттарымен нығайтылған баяндау тәсілі қолданылды. 22 студентке сауалнама жүргізіліп, олардың сұхбаттары тақырыптық кодтар арқылы талданды. Нәтижелер тілді меңгеру деңгейі жоғары студенттердің өз әңгімелерінде әрекет ету қабілетінің (agency) жоғары деңгейін көрсеткенін көрсетеді. Алайда, позитивті тәжірибенің теріс бұрмалануы (contamination) екі деңгейдегі қатысушыларда да айқын болды, әсіресе төменгі деңгейлерде бұл жиі байқалды. Студенттердің алдында тұрған негізгі мәселелердің ішінде ауызша сөйлеу, грамматикалық қиындықтар және көпшілік алдында сөйлеу проблемалары анықталды. Сонымен бірге мұғалімдердің, сыныптастырының және туыстарының қолдауы студенттердің ынтасын сақтауға көмектесетіні байқалды. Қорытындылай келе, бұл зерттеу EMI (ағылшын тілі арқылы оқыту) контекстіндегі FLA-ның күрделі, әңгімеге негізделген сипатына баса назар аударады, бұл мазасыздық тек тілді меңгеру функциясы емес, өзін-өзі бағалау, эмоционалды реакциялар және әлеуметтік қолдаудың әсерінен қалыптасатынын көрсетеді. Зерттеудің теориялық маңызы - FLA-ға нарративтік тұлғалық концепциясын қолдану арқылы бұл құбылысты тереңірек ашу, яғни тіл үйрену процесінде пайда болатын психологиялық аспектілер мен сыртқы факторларды анықтау. Практикалық маңызы - мұғалімдер студенттерге қолдау көрсететін орта қалыптастыру, конструктивті кері байланыс беру және оқушылардың бірлескен жұмысы арқылы студенттердің әңгімелерінде redemption тенденциялары көбірек байқалуына ықпал етеді.

Тірек сөздер: шет тілін үйренудегі уайым, шет тілі ретінде ағылшын, оқыту тілі ретінде ағылшын (EMI), нарративтік тұлға, студент тәжірибесі, жоғары білім, бірлескен жұмыс, нарративтік құрылымдар

ЯЗЫКОВАЯ ТРЕВОЖНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ЕМІ: НАРРАТИВНЫЙ ОПЫТ СТУДЕНТОВ КАЗАХСТАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Сейдикенова А. С.¹, Малшы М.М.², *Эргашбоева М. Б.³, Несипбай Ж. Е.⁴

^{1,2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Алматы, Казахстан

^{*3,4} Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан

Абстракт. Языковая тревожность (FLA) по-прежнему остается серьезной проблемой, с которой сталкиваются учащиеся. Цель данного исследования — изучить, как студенты интерпретируют FLA через свои повествования об изучении языка, используя структуру повествовательного исследования. Основные направления данного исследования заключались в выявлении пяти ключевых повествовательных конструкций, такие как преодоление (redemption); негативное искажение опыта (contamination); способность к действию (agency); общность (communion) и создание смысла (meaning-making), а также в сравнении уровней владения английским языком, определенных участниками самостоятельно, между высокими и низкими уровнями. В исследовании был использован нарративный подход, подкрепленный структурированными нарративными интервью со студентами одного из Казахстанских университетов, где преподавание ведется на английском языке. Было опрошено 22 студента, и их интервью были проанализированы с использованием тематических кодов. Результаты показывают, что студенты с более высоким уровнем владения языком демонстрировали более высокий уровень способности к действию (agency) в своих рассказах. Однако негативное искажение опыта были очевидны у участников обоих уровней, причем на более низких уровнях это проявлялось чаще. Среди основных проблем, с которыми сталкивались студенты, были выявлены проблемы с разговорной речью, грамматические трудности и публичные выступления. В то же время поддержка со стороны учителей, сверстников и родственников помогала студентам сохранять мотивацию. В заключение, исследование подчеркивает сложный, основанный на рассказах характер FLA в контексте ЕМІ (применение английского языка как средство обучения), показывая, что тревожность не является просто функцией владения языком, но формируется под влиянием самооценки, эмоциональных реакций и социальной поддержки. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что оно применяет концепцию нарративной идентичности к FLA, позволяя глубже исследовать эту тему путем выявления психологических аспектов и внешних факторов, которые могут возникать при изучении языка. С практической точки зрения, наше исследование показывает, что учителя могут создать благоприятную среду для студентов, в которой присутствуют конструктивная обратная связь и совместная работа со сверстниками, что в результате может помочь проявить более позитивные тенденции в историях учащихся.

Ключевые слова: тревожность в изучении иностранного языка, английский как иностранный, английский как язык обучения, нарративная идентичность, студенческий опыт, высшее образование, совместное обучение, повествовательные конструкции

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 17.11.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Information about the authors:

Seidikenova Almash Smayylkyzy – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz, <http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Malshy Moldir Malshykyzy – PhD Student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zulpasova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-4451-9747>

Ergashboyeva Mukhlissa Bakhadirzhonovna – Bachelor in Education, SuleymanDemirelUniversity, Almaty, Kazakhstan, e-mail: muhlisaergashboeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-3955-8362>

Nessipbay Zhaniya Yerlankyzy – Bachelor in Education, Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhaniyanessipbay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1255-972X>

Авторлар туралы ақпарат:

Сейдикенова Алмаш Смайылқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz, <http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Малшы Мөлдір Малшықызы – PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zulpasova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-4451-9747>

Эргашбоева Мухлиса Бахадиржоновна – білім бакалавры, Сүлеймен Демирел университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: muhlisaergashboeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-3955-8362>

Несипбай Жания Ерланқызы – білім бакалавры, Сүлеймен Демирел университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhaniyanessipbay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1255-972X>

Информация об авторах:

Сейдикенова Алмаш Смайылқызы – кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz, <http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Малшы Мөлдір Малшықызы – докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: zulpasova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-4451-9747>

Эргашбоева Мухлиса Бахадиржоновна – бакалавр образования, Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан, e-mail: muhlisaergashboeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-3955-8362>

Несипбай Жания Ерланқызы – бакалавр образования, Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан, e-mail: zhaniyanessipbay@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-1255-972X>

UDC 81

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.034>

EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF E-LEARNING OF EFL FOR NON-LANGUAGE MAJORS OF UNIVERSITY STUDENTS IN WESTERN KAZAKHSTAN

Sultangubiyeva A. ¹, * Roziyeva D. ², Clements S. ³

^{1,*2,3} University of Minnesota Twin Cities, Minneapolis, MN 55414, United States of America

Abstract. This study investigates the effectiveness of the e-learning Easy English platform in enhancing English language skills among mainstreamed or non-language majors' university students at a public university in Western Kazakhstan. The research focuses on students from the college of natural sciences, pedagogy, and humanities who participated in a pilot project during the 2024-2025 academic year. About 400 students enrolled in the *Easy English* online educational platform to study English as a foreign language (EFL) at the A1-A2 levels. Students studied A1 level in the first semester and A2 in the second semester.

The study uses descriptive statistical data analysis to examine students' progress in grammar, vocabulary, listening, and speaking skills.

The results demonstrate the most students showed significant improvements in all targeted language areas, indicating that the platform is both effective and practical.

The research also reveals that the platform is engaging and accessible, fostering learner motivation and autonomy in language acquisition. Moreover, the study contributes to the growing body of research on technology-enhanced language learning in contemporary higher education contexts. It offers practical recommendations for curriculum developers, educators and specialists seeking to integrate e-learning into university EFL programmes.

By analyzing student performance and feedback, the study demonstrates how digital platforms can serve as a valuable supplement to formal classroom instruction. Overall, the study researches the pedagogical benefits and challenges of online language learning and provides for optimizing e-learning practices in higher education.

Keywords: online language learning, Easy English, digital education, English as a foreign language (EFL), non-language majors, learner autonomy, EFL programmes, online educational platform, digital learning tools, digital tools

Introduction

The rapid advancement of digital technologies has significantly transformed the landscape of higher education worldwide. Traditional face-to-face learning models are increasingly being complemented or in some cases replaced by online and blended learning formats. This change is particularly evident in language education, where digital platforms offer flexible, interactive, and learner-centered tools that support language acquisition beyond the classroom. [1, 17]

In the context of English as a Foreign Language (EFL), online platforms have proven to be especially useful for students in non-linguistic majors who may lack sufficient exposure to structured language instruction. These students often face challenges in learning English due to limited contact hours, lack of motivation, or insufficient prior knowledge. Digital learning tools, when well-designed, can address these challenges by providing accessible, self-paced, and engaging environments for skill development.

Kazakhstan, like many countries undergoing educational modernization, has increasingly integrated digital technologies into its national curriculum. According to the Higher Education Standards of the Republic of Kazakhstan, English is a mandatory subject for all first-year university students, regardless of their major. This requirement reflects the growing demand for English proficiency in academic and professional contexts, especially in fields of natural sciences, pedagogy, and humanities.

For students not specializing in EFL, structured and interactive online resources can provide essential support in mastering the language crucial to their major studies. The urban University in Western Kazakhstan implemented a pilot project to utilize the e-learning *Easy English* online platform in order to support acquisition of the A1-A2 levels of EFL to approximately 400 students for the 2024-2025 academic year.

The platform offers a comprehensive course structure aligned with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), focusing on the development of four essential language skills: listening, speaking, reading, and writing. It also includes grammar exercises, interactive video content, and game-based tasks designed to increase learner motivation.

This article presents an analysis of students' feedback to assess the platform's effectiveness in enhancing the English language skills. The purpose of this research article: to evaluate the effectiveness of the Easy English e-learning platform in improving English language skills among non-language majors at a public university in Western Kazakhstan. The research key questions were:

1. How much does the platform help students improve grammar, vocabulary, speaking, and listening skills?
2. How was the usability of the software? How was student engagement?
3. Do students recommend the program?

By analyzing student feedback and learning outcomes, this paper aims to assess the pedagogical value of this digital language learning tool for language

acquisition amongst non-EFL majors in a Kazakhstani higher education context. The findings may inform future decisions regarding curriculum development, platform integration, and digital resource investment in EFL education.

Materials and methods

The integration of digital tools into second language acquisition has been widely recognized in recent years as an effective complement to traditional language instruction. Many research articles have shown that online learning platforms can enhance learner autonomy, engagement, and motivation, especially among beginner-level learners [2, 122-135]. According to Blake, online environments facilitate personalized learning pathways, enabling students to progress at their own pace while reinforcing core skills such as listening, grammar, and vocabulary.

In the EFL context, e-learning tools have demonstrated unique ability for mainstream students who often lack foundational linguistic training, but are required to use English in academic and professional contexts. Research by Sun and Yang emphasizes the importance of learner platforms that support self-regulated learning and provide immediate feedback features often lacking in traditional classroom settings. [3, 202] Likewise, Reinders and White highlight the importance of digital platforms that integrate multimedia content to stimulate cognitive and affective engagement. [4, 2]

Kazakhstan's educational policy increasingly encourages the use of technology in higher education, aligning with global trends toward blended and distance learning. [5, 396]. Studies in the Central Asian region, including those by Toleubayev and Alimkhanova, underscore the challenges and opportunities of implementing online English courses to support all students, including those not specializing in language. These studies report that while technical infrastructure and digital literacy can pose initial barriers, students generally respond positively to the flexibility and interactivity of digital platforms. [6, 46].

The *Easy English* online platform, used in this current study, supports the best practices identified in the literature. It offers structured modules that combine the four core language skills with gamified and multimedia elements that encourage active learning. Past research on similar platforms, such as Duolingo, Busuu, and Rosetta Stone shows that consistent usage contributes to measurable language improvement, particularly in grammar and vocabulary acquisition. [7, 24].

However, challenges remain in terms of platform accessibility and user navigation, especially among students with limited digital proficiency or lack of experience with flexible, independent learning. [8, 161]

The literature suggests that learner support mechanisms, including multilingual interfaces and integrated guidance, are essential for maximizing the benefits of online language tools. [9, 317].

Overall, the growing body of research supports the idea that e-learning

platforms can significantly enhance language acquisition, when properly implemented and aligned with learner needs. This study contributes to this literature by offering empirical data from a Kazakhstani university context, where structured online English instruction is still emerging as a formal component of the integrated higher education programs.

This study utilized a quantitative research design to evaluate the effectiveness of Easy English in developing English language skills among non-language major students at a large urban university in Western Kazakhstan. The research aimed to gather empirical data on students' experiences, progress, and perceptions after completing the A1 and A2 levels of the course during the 2024-2025 academic year.

The study sample consisted of first-year undergraduate students from the Faculties of Natural Sciences, Humanities, and Pedagogy. These students were enrolled in the compulsory English language course, as mandated by the Higher Education Standard of the Republic of Kazakhstan.

Data were collected using a structured questionnaire designed and administered via Google Forms. The questionnaire created in both Kazakh and Russian languages to ensure inclusivity and improve response accuracy.

In total, 100 students voluntarily participated in the study: 49 respondents filled out the survey question in Kazakh, the other 51 respondents completed in Russian, which was representing a 25% response rate out of approximately 400 students. All participants were native Kazakh speakers with various levels of prior English knowledge.

The instrument consisted of both closed- and open-ended questions, covering the following domains:

- Demographic information (gender, major, year of study)
- Frequency and duration of platform usage
- Perceived ease of use and technical accessibility
- Self-assessed improvement in English language skills (grammar, vocabulary, listening, speaking)
- Engagement and motivation levels
- Usefulness of specific platform features (videos, games, repetition tasks, etc.)
- Real-life applicability and overall satisfaction

The questionnaire was developed based on previously validated tools used in similar studies on e-learning and EFL platforms, and piloted on a small group of students (n=14) before being fully distributed, to improve the clarity and usefulness of the questions.

The survey was distributed at the end of the second semester, after students had completed course in both A1 and A2 levels of the *Easy English* platform. Data were collected over a two-week period and exported into Microsoft Excel and SPSS for analysis.

The collected data were analyzed using descriptive statistical methods, including frequency counts, percentages, and means. This analysis provided

insights into patterns of platform use, perceived language development, and overall learner satisfaction. Responses to open-ended questions were reviewed and grouped by themes to better understand students' feedback on the platform's strengths and areas for improvement.

The study complied with ethical research standards. Informed consent was obtained from all participants prior to completing the survey. Participation was anonymous and voluntary, and students were informed that their responses would be used solely for academic research purposes. No identifying information was collected, and all data were stored securely.

Results

1. Student Demographics

The majority of the respondents were first-year students across three colleges. Gender distribution was highly skewed, with 93% female and 7% male participants. This reflects the broader gender composition of the selected programs and may influence engagement trends and learning styles, as previous studies suggest female learners tend to show higher persistence in online learning environments. [10, 22].

2. Time Spent on the Platform

Student engagement levels varied:

- 1–2 hours/week – 39%
- 3–5 hours/week – 39%
- More than 5 hours/week – 12%
- Less than 1 hour/week – 10%

The data indicate that approximately 78% of students spent at least 1–5 hours per week on the platform, suggesting moderate engagement. This time investment aligns with prior research indicating that consistent, moderate use of digital learning tools can yield positive language outcomes. [11, 206]

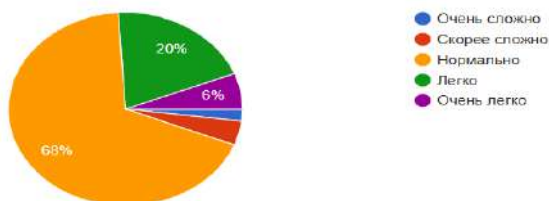
3. Platform Usability

Students reported varied experiences with platform navigation, and you can see in the following chart:

- 64,6% rated usability as “average”
- 22,2% found it “easy” or “very easy”
- 13,2 % reported difficulties

5. Насколько легко было пользоваться платформой?
50 responses

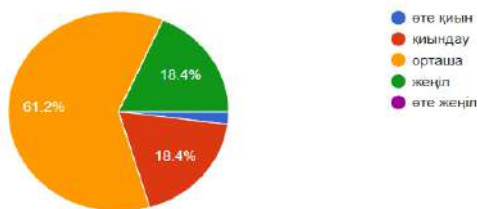
 Copy chart

5. Easy English оқу платформасын пайдалану қаншалықты оңай болды?

Copy chart

49 responses

While most students managed to use the platform effectively, a notable portion experienced challenges, such as lack of multilingual support, technical difficulties, lack of clarity in task instructions. This highlights the need for improved user interface design and potential inclusion of multilingual support (Kazakh and Russian) to improve accessibility.

4. Most Helpful Features

Students identified the following features as most beneficial:

- Listening and repetition exercises – 34%
- Speaking tasks – 25%
- Grammar exercises – 17%
- Game-based and video lessons – 20%

These findings support the value of interactive and auditory elements in early-stage language acquisition. The importance of repetition and multimedia is well-documented in Second Language Acquisition (SLA) literature, particularly for low-proficiency learners. [2, 130]

5. Self-Assessment of English Proficiency: Before vs. After

Before the course:

- Beginner – 28%
- Elementary – 50%
- Pre-Intermediate and above – 22%

After the course:

- Beginner – reduced to 10%
- Pre-Intermediate – 49%
- Intermediate and above – 25%

The progression from beginner to pre-intermediate levels indicates a substantial improvement in English proficiency, particularly in grammar and listening. The self-assessed data, though subjective, are consistent with students' reported increased motivation and confidence and both key factors in successful language acquisition. [12, 37].

6. Skills Improved

Students reported the following areas of improvement:

- Grammar – 44%
- Vocabulary – 24%

- Speaking and pronunciation – 30%
- Listening – 15%

Grammar emerged as the most improved skill, possibly due to the structured nature of the platform's exercises. Listening and speaking, although less emphasized, also showed notable gains, supporting the role of digital repetition and audio-visual aids in listening comprehension.

7. Engagement and Perceived Usefulness

- 60% of students described the course as “interesting” or “very interesting”
- Only a small minority found it unengaging
- In terms of real-life benefit:
- 44% found it “very helpful”
- 36% said “somewhat helpful”
- 6,1% respondents found it “not helpful”

These findings highlight that the platform not only contributed to academic English development but also enhanced students' perception of language learning as relevant and enjoyable, which aligns with motivation theory in digital learning. [4, 6]

8. Students recommendations

A majority of students expressed willingness to recommend the course to others, demonstrating high user satisfaction and platform credibility. However, feedback indicated that platform accessibility could be improved, particularly for those unfamiliar with online learning systems. Suggestions included more intuitive navigation, technical support, and adaptive learning pathways for different student needs.

The results suggest that Easy English serves as an effective tool for beginner and elementary learners, particularly in grammar and listening development. However, some students still have difficulty navigating the platform, and suggest that better adaptation or multilingual support could be useful.

Discussion

The significant improvement in students' self-reported English proficiency, and also reflects the platform's ability to support independent learning. Particularly, most students reported increased motivation, which is a critical factor in language acquisition, especially in a digital environment.

This results presents the findings of the study, derived from survey responses of 100 first-year university students, who completed the A1 and A2 English language course using the Easy English online platform. The results are organized by themes, followed by a discussion that explains what they mean in relation to previous research and the goals of this study.

Overall, the findings demonstrate that Easy English is an effective tool for foundational EFL instruction among non-language major students. The course contributed to meaningful improvements in several language domains, particularly grammar and vocabulary. While students appreciated the interactivity

and multimedia content, the results also point to technical and pedagogical limitations, such as platform to use and insufficient emphasis on productive skills (e.g., writing).

These insights are consistent with existing literature on Computer-Assisted Language Learning (CALL), which emphasizes the importance of learner engagement, multimodal input, and adaptive learning design. [1, 77].

Future versions of the course could benefit from:

- Adding more advanced modules (B1-B2)
- Including writing practice and peer interaction tools
- Enhancing interface simplicity and multilingual guidance

This study contributes to the growing body of research validating digital learning environments in tertiary education and offers a practical model for similar institutions in Kazakhstan and other developing contexts.

Conclusion

This study affirms that the Easy English online platform offers a valuable and effective learning experience for non-EFL majors at public universities in Kazakhstan. With over 400 students participated in the program and demonstrated notable improvements in self language skills, particularly in grammar, vocabulary, and speaking, the platform serves as a practical supplement to formal language instruction.

Students responded positively to the course, highlighting its accessibility, engaging content, and real-world relevance. Interactive elements such as listening activities, repetition drills, and speaking tasks emerged as especially impactful. The progression in proficiency levels from beginner to pre-intermediate and beyond demonstrates the platform's ability to support measurable language development within a relatively short academic timeframe.

However, several areas for enhancement were identified. Some users encountered difficulties with platform navigation and suggested improvements such as multilingual support, clearer guidance, and a more intuitive user interface. Furthermore, expanding the course to include higher proficiency levels (B1-B2), along with increased emphasis on writing skills and peer interaction, could better cater to the varied needs of learners.

Future iterations of Easy English would benefit from integrating adaptive learning pathways and advanced-level modules, ultimately fostering deeper, more personalized language acquisition.

Overall, this study supports the growing body of evidence that e-learning platforms can serve as effective and friendly solutions in language education. As Kazakhstan continues to embrace online learning. Online tools like Easy English can play a critical role in language gaps and fostering academic success across disciplines.

Future research could explore long-term studies, compare this platform with others, or examine how it works when used in regular classrooms. This

would help better understand the long-term effects of digital learning on language development.

REFERENCES

- [1] Beatty K. Teaching and researching computer-assisted language learning. – Edinburgh: Pearson Education, 2010. – 90p.
- [2] Blake R. J. Brave new digital classroom: technology and foreign language learning. – Georgetown university press, 2013. – 2nd edition. – 222p. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2938372>
- [3] Sun Y. C., & Yang F. Y. I help, Therefore, I learn: service learning on web 2.0 in an EFL speaking class // Computer assisted language learning. – 2015. – №28(3). – Pp.202–219. <https://doi.org/10.1080/09588221.2013.818555>
- [4] Reinders H., & White C. Special issue: learner autonomy and new learning environments // Language learning & technology. – 2011. – №15(3). – Pp.1-7.
- [5] Sagintayeva A., Kurakbayev K., & Bilyalov D. Higher education in Kazakhstan: current trends and reforms // Journal of higher education policy and management. – 2020. – №42(4). – Pp.393-406. <https://doi.org/10.1080/1360080x.2020.1779482>
- [6] Toleubayev A. & Alimkhanova L. Digitalization of education in kazakhstan: challenges and perspectives // Central asian journal of education and technology. – 2021. – № 2(1). – P. 45-56.
- [7] Vasselinov R., & Grego J. Duolingo effectiveness study. – City university of New York, 2012. – 27p. http://comparelanguageapps.com/documentation/LA_Final_Report.pdf
- [8] Stockwell, G. Technology and motivation in english-language teaching and learning // International perspectives on motivation. – Palgrave Macmillan, 2013. – Pp. 156-175.
- [9] Hampel R., & Stickler U. New skills for new classrooms: training tutors to teach languages online // Computer assisted language learning. – 2005. – №18(4). – Pp.311-326. <https://doi.org/10.1080/09588220500335455>
- [10] Hart C. Factors Associated with Student Persistence in an Online Program of Study: A Review of the Literature // Journal of Interactive Online Learning. – 2012. – №11(1). – Pp.19-42.
- [11] Luo T. The effectiveness of using duolingo to learn vocabulary in an introductory Spanish course // Tech trends. – 2016. – № 60(3). – Pp.202-208. <https://doi.org/10.1007/s11528-016-0042-2>
- [12] Dörnyei Z. Motivational strategies in Language classroom. – Cambridge University Press, 2010. – 155p.

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ ТІЛДІК ЕМЕС
МАМАНДЫҚТАРДА ОҚИТЫН СТУДЕНТТЕРГЕ АҒЫЛШЫН
ТІЛНІ ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ**

Султангубиева А. ¹, * Розиева Д. ², Клементс К. ³

^{1,*2,3} Миннесота университеті, Егіз қалалар, Миннеаполис, MN 55414,
Америка Құрама Штаттары

Аңдатпа. Бұл зерттеу Батыс Қазақстандағы мемлекеттік университеттің негізгі мамандықтан тыс немесе тіл мамандығы емес студенттер арасында *Easy English* онлайн-платформасының ағылшын тілін меңгеруге тиімділігін зерттейді. Зерттеу жаратылыстану ғылымдары, педагогика және гуманитарлық ғылымдары колледждерінің студенттеріне бағытталған, олар 2024-2025 оқу жылында пилоттық жобаға қатысты. Шамамен 400 студент *Easy English* онлайн платформасына тіркеліп, A1–A2 деңгейлерінде шет тіл ретінде ағылшын тілін (EFL) оқыды. Студенттер бірінші семестрде A1 деңгейін, екінші семестрде A2 деңгейін оқыды. Зерттеу студенттердің грамматика, сөздік қоры, тыңдау және сөйлеу дағдыларындағы прогресін бағалау үшін сипаттамалық статистикалық талдау әдісін пайдаланады.

Нәтижелер көрсеткендей, студенттердің көбісі барлық бағытталған тілдік дағдыларында елеулі жетістіктерге қол жеткізді, бұл платформаның тиімді әрі практикалық екенін көрсетеді.

Зерттеу сондай-ақ платформаның қызықты әрі қолжетімді екенін анықтайды, бұл студенттердің тіл үйренуге деген мотивациясын арттырады. Сонымен қатар, бұл зерттеу жоғары білімді технологиялық қолдау арқылы тіл үйрену саласындағы зерттеулерге өз үлесін қосады және оқу бағдарламаларын әзірлеушілерге, педагогтарға және мамандарға университеттік EFL бағдарламаларына электронды оқытуды интеграциялау бойынша практикалық ұсыныстарды ұсынады. Студенттердің нәтижелері мен пікірлерін талдай отырып, зерттеу онлайн платформалардың дәстүрлі сыныптық оқытуды толықтыруды құнды құрал бола алатынын көрсетеді.

Жалпы, бұл зерттеу онлайн тіл үйренудің педагогикалық артықшылықтары мен қиындықтарын зерттейді және жоғары білім беруде электронды оқытуды оңтайландыру бойынша нұсқаулықтарды ұсынады.

Тірек сөздер: онлайн тіл үйрену, *Easy English*, цифрлық білім беру, ағылшын тілі шет тілі ретінде (EFL), тілдік емес мамандықтар, білім алушының дербестігі, ағылшын тілі шежіресі бағдарламалары, онлайн білім беру платформасы, сандық оқу құралдары, сандық құралдар

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ ДЛЯ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В УНИВЕРСИТЕТЕ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА

Султангубиева А. ¹, * Розиева Д. ², Клементс К. ³

^{1,*2,3} Университет Миннесоты, города-побратимы, Миннеаполис,
Миннесота 55414, США

Аннотация. Данное исследование исследует платформы электронного обучения Easy English в повышении навыков английского языка у студентов неязыковых или основных специальностей в государственном университете Западного Казахстана. Исследование сосредоточено на студентах колледжей естественных наук, педагогики и гуманитарных наук,

которые участвовали в пилотном проекте в 2024-2025 учебном году. Около 400 студентов зарегистрировались на онлайн-платформе Easy English для изучения английского языка как иностранного (EFL) на уровнях A1–A2. Студенты изучали уровень A1 в первом семестре и A2 во втором семестре.

Исследование использует дескриптивный статистический анализ для оценки прогресса студентов в грамматике, словарном запасе, навыках аудирования и говорения.

Результаты демонстрируют, что большинство студентов достигли значительных улучшений во всех целевых языковых навыках, что указывает на эффективность и практичность платформы. Исследование также выявляет, что платформа является увлекательной и доступной, способствуя мотивации и автономии студентов в изучении языка. Кроме того, исследование вносит вклад в растущее количество исследований по технологиям в обучении языкам в условиях современного высшего образования. Оно предлагает практические рекомендации для разработчиков учебных программ, преподавателей и специалистов, стремящихся интегрировать электронное обучение в университетские программы EFL.

Анализируя результаты и отзывы студентов, исследование демонстрирует, как цифровые платформы могут служить ценным дополнением к традиционному обучению в классе. В целом, исследование показывает педагогические преимущества и трудности онлайн-обучения и предлагает рекомендации по оптимизации практик электронного обучения в высшем образовании.

Ключевые слова: онлайн изучение языка, Easy English, цифровое образование, Английский как иностранный язык (EFL), неязыковые специальности, самостоятельность обучающегося, программы изучения английского языка как иностранного, онлайн-образовательная платформа, цифровые инструменты обучения, цифровые инструменты

Information about authors:

Sultangubiyeva Айгуль – author, candidate of philological sciences, associate professor, visiting scholar of Education and Human Development College, the University of Minnesota, Minneapolis, USA, <https://orcid.org/0000-0001-8383-0357>, e-mail: asultang@umn.edu

Roziyeva Dilfuza – PhD, Associate Professor, Kazakh Ablai Khan UIRWL, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>, e-mail: rsdiluza@mail.ru

Catherine Clements – PhD in Learning technologies, senior lecturer in the Learning Technologies Program at the Department of Curriculum and Instruction, the University of Minnesota, USA, <https://ci.umn.edu/people/catherine-clements>, e-mail: cleme050@umn.edu

Information about authors:

Sultangubiyeva Айгуль – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, visiting scholar of Education and Human Development College, the University of Minnesota, Minneapolis, USA, <https://orcid.org/0000-0001-8383-0357>, e-mail: asultang@umn.edu

Roziyeva Dिल्фуза – PhD, Associate Professor, visiting scholar of Education and Human Development College, the University of Minnesota, Minneapolis, USA, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>, e-mail: roziy002@umn.edu

Catherine Clements – PhD in Learning technologies, senior lecturer in the Learning Technologies Program at the Department of Curriculum and Instruction, the University of Minnesota, Saint Paul, USA, <https://ci.umn.edu/people/catherine-clements>, e-mail: cleme050@umn.edu

Авторлар туралы ақпарат:

Султангубиева Айгуль – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Білім және адам дамуы факультетінің зерттеуші ғалымы, Миннесота университеті, Минеаполис, АҚШ, <https://orcid.org/0000-0001-8383-0357>, e-mail: asultang@umn.edu

Розиева Дильфуза Сельмахуновна – PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Білім және адам дамуы факультетінің зерттеуші ғалымы, Миннесота университеті, Минеаполис, АҚШ, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>. e-mail: roziy002@umn.edu

Клементс Катерин – Технологияларды оқыту бойынша PhD, Оқу бағдарламалары және оқыту әдістемесі кафедрасының технология бағдарламаларын оқыту бойынша сеньор-лекторы, Миннесота Университеті, Сент-Пол, АҚШ, <https://ci.umn.edu/people/catherine-clements>, e-mail: cleme050@umn.edu

Информация об авторах:

Султангубиева Айгуль – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, научный-исследователь факультета Образование и развития человека, Университет Миннесоты, Минеаполис, США, <https://orcid.org/0000-0001-8383-0357>, e-mail: asultang@umn.edu

Розиева Дильфуза Сельмахуновна – доктор PhD, ассоциированный профессор, научный-исследователь факультета Образование и развития человека, Университет Миннесоты, Минеаполис, США, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>, e-mail: roziy002@umn.edu

Клементс Катерин – PhD в области образовательных технологий, старший преподаватель программы образовательные технологии кафедры учебных программ и методики преподавания, Университет Миннесоты, Сент-Пол, США, <https://ci.umn.edu/people/catherine-clements>, e-mail: cleme050@umn.edu

УДК 615:378.147

МРНТИ 76.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.035>

МОДЕЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Шевякова Т.В.¹, *Лисариди Е.К.², Татаренко Т.Д.³, Кульгильдинова Т.А.⁴

^{1,4} Казахский университет международных отношений и мировых языков
им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

^{*2,3} КазНМУ им.С.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан

Аннотация. В настоящей статье представлена комплексная модель, которая интегрирует интерактивные методы обучения в процесс изучения фармацевтической терминологии и химической номенклатуры на занятиях по латинскому языку.

Актуальность исследования обусловлена возрастающими требованиями к качеству профессиональной подготовки будущих фармацевтов, где владение фармацевтической терминологией и химической номенклатурой на латинском языке является ключевым элементом профессиональной компетентности. В условиях развития цифровой образовательной среды возрастает потребность в методиках обучения, которые одновременно обеспечивают высокую вовлечённость и эффективность усвоения материала.

Новизна работы заключается в разработке и обосновании комплексной модели интеграции интерактивных методов обучения в процесс изучения латинского языка в фармацевтическом образовании. Модель представляет собой последовательную систему от анализа потребностей обучающихся до итоговой оценки результатов, ориентированную на повышение профессиональной готовности студентов.

Цель исследования состоит в создании и описании методической модели, направленной на повышение эффективности обучения фармацевтической терминологии и химической номенклатуры посредством применения интерактивных технологий.

В качестве методов исследования использовались анализ научной литературы по педагогике и фармацевтическому образованию, структурно-функциональное моделирование, систематизация интерактивных технологий, а также педагогическое наблюдение и оценка учебных достижений студентов.

В результате разработана многоэтапная модель, включающая мотивационный блок, сообщение темы и ожидаемых результатов, предоставление необходимой информации, выполнение интерактивных заданий, подведение итогов и рефлексия. Определены ключевые

интерактивные технологии, обеспечивающие активное включение каждого обучающегося в образовательный и исследовательский процессы. Установлено, что рефлексия является важным компонентом модели, позволяющим студентам осознавать способы достижения учебных целей, а преподавателю — объективно оценивать уровень профессиональной терминологической компетентности.

Теоретическая ценность исследования состоит в уточнении сущности понятия «интерактивный» в контексте профессионально-ориентированного языкового образования и в обосновании структурных элементов интерактивной образовательной модели. Практическая ценность заключается в возможности применения предложенной модели при проведении занятий по латинскому языку в фармацевтических вузах, что способствует более прочному усвоению материала, развитию коммуникативных навыков и повышению качества профессиональной подготовки студентов.

Ключевые слова: модель, интерактивные технологии, рефлексия, фармацевтическая терминология, химическая номенклатура, терминологическая компетентность, обучение, коммуникативные навыки

Введение

В эпоху развития глобального здравоохранения роль фармацевтических специалистов расширяется, и потребность в высококвалифицированных специалистах, хорошо владеющих фармацевтической терминологией, становится более острой, чем когда-либо. Терминология составляет основу профессиональной коммуникации в фармацевтических науках, поддерживая точное распределение лекарств, исследования, клинические консультации и международное сотрудничество. Специалист фармацевтической отрасли должен свободно владеть фармацевтической терминологией, ботанической и химической номенклатурой, поскольку этот терминологический аппарат является основой для понимания рецептуры, с которой фармацевт сталкивается в профессиональной деятельности. Однако освоение фармацевтической терминологии представляет значительные трудности для студентов из-за ее сложности, специфики и латинских/греческих языковых корней.

Современные потребности общества требуют совершенствования педагогических методик для подготовки компетентного специалиста любой отрасли. В практической деятельности специалиста отрасли здравоохранения и фармации важное место занимает терминологическая компетентность, поскольку её воздействие способно существенно повлиять на качество предоставления услуг.

Под терминологической компетентностью следует понимать совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих правильное понимание, использование и интерпретацию терминов в определённой профессиональной или научной сфере.

Структура терминологической компетентности включает три основных компонента:

1. Когнитивный — знание терминов, их значений, классификаций и системных связей;
2. Операциональный — умение правильно употреблять термины в устной и письменной речи, в соответствии с нормами профессионального общения;
3. Рефлексивно-оценочный — способность критически осмысливать терминологию, выявлять неточности и адаптировать терминологические средства к коммуникативной ситуации.

Особенности терминологической компетентности заключаются в её междисциплинарном характере, динамичности (постоянном обновлении терминов) и зависимости от уровня профессиональной подготовки и языковой культуры специалиста.

Традиционные методы получения знаний, которые часто опираются на механическое заучивание и пассивные форматы лекций, могут не отвечать потребностям современных учащихся, которые преуспевают в динамичной, ориентированной на студентов учебной среде.[3] Поэтому растёт потребность в разработке и применении интерактивных стратегий преподавания, которые не только повышают вовлеченность учащихся, но и способствуют осмысленному, долгосрочному изучению фармацевтической лексики.[1, 10]

Сегодня актуальны технологические подходы, стимулирующие интеллектуальную активность учащихся и повышающие процессы обучения. К ним относятся интерактивные технологии, интенсифицирующие процесс понимания, мотивирующие обучающихся к активному участию в учебном процессе, реализующие личностный подход к студенту и обеспечивающие качественный уровень подготовки специалиста.

Занятия по латинскому языку с использованием современных технологий имеет четкую структуру, которая состоит из последовательных этапов. Каждый этап имеет цель и дидактические составляющие. Рассмотрим структуру такого занятия в процессе изучения фармацевтической терминологии, ботанической и химической номенклатур будущих фармацевтов.

Цель статьи – разработать модель использования интерактивных методов в ходе обучения фармацевтической, ботанической и химической терминологии будущих фармацевтов на занятиях по латинскому языку.

Описание материалов и методов

Фармацевтическая терминология является неотъемлемой частью подготовки специалистов в области фармации. Традиционные учебные методы, основанные на лекциях и самостоятельном изучении, не всегда

обеспечивают достаточный уровень усвоения специализированной лексики. Внедрение взаимодействующих методов изучения материала способствует повышению эффективности учебной деятельности, улучшает понимание и запоминание терминологии, а также развивает критическое мышление и коммуникативные навыки студентов.

В настоящее время всё более очевидным становится тот факт, что в цифровую эпоху обучение больше не ограничивается индивидуальными средами, а осуществляется в более широком контексте сетевых взаимодействий и распределённых источников знаний. [9, с.313]

Интерактивное обучение основано на конструктивистских и коммуникативных подходах к образованию, где знания строятся посредством активного участия, диалога и размышлений.[13] В контексте преподавания фармацевтической терминологии такие методы способствуют:

- более глубокой когнитивной обработке посредством контекстного использования;
- лучшему сохранению памяти посредством активного участия;
- развитию гибких навыков, таких как общение и работа в команде;
- повышению мотивации за счет того, что учебный процесс становится более интересным и релевантным.

Преподавателям медицинской терминологии необходимо выбирать такие взаимодействующие инструменты, которые были бы не только удобны при работе на занятиях, но и доказали бы свою эффективность при преподавании сложного материала фармацевтической терминологии.

Здесь следует отметить, что при преподавании греко-латинской фармацевтической терминологии необходимо учитывать следующие особенности:

- фармацевтическая лексика охватывает чрезвычайно большое количество терминов (названий соединений и лекарственных веществ), для усвоения которых студентам приходится заучивать наизусть довольно значительный объем материала;

- раздел фармацевтической терминологии и медицинской рецептуры регламентируется чрезвычайно большим количеством строгих правил, требующих от будущих специалистов внимательности, сосредоточенности и скрупулезности (напр.: строение фармацевтических терминов имеет свои особенности: на первом месте стоит название лекарственной формы в Именительном падеже; затем идёт название сырья, из которого она изготовлена, в Родительном падеже; и только потом характеристика этой лекарственной формы: жидкий экстракт красавки – *extractum Belladonnae fluidum* [14]);

- при изучении фармацевтических частотных сегментов у обучаемых должны максимально развиваться навыки зрительного запоминания, чтобы уметь правильно писать и произносить названия соединений и веществ;

- при освоении структуры рецепта обучающиеся должны максимально чётко понимать строение рецептурной строки, правила прописывания рецептов:

Recipe: Iodoformii 2,5
Vasellini ad 25,0
Misce, fiat unguentum
Da.
Signa: Мазь

- в процессе ознакомления с темой «Химическая номенклатура на латинском языке», студентам предстоит усвоить правила образования традиционных латинских полусистематических и тривиальных наименований некоторых химических соединений, которые являются названиями лекарственных средств, т.к. они занимают значительное место в номенклатуре лекарств (Hydrogenii peroxydum, Calcii glycerophosphas, Acidum acetylsalicylicum [14]).

Мотивация в качестве первого этапа занимает 5–7 мин. занятия. Её цель сосредоточить внимание студентов на проблеме изучения фармацевтических, ботанических и химических терминов, а также вызвать интерес к формированию профессиональной терминологической компетентности.

Этот этап важен, поскольку настраивает слушателей на эффективный процесс познания, который невозможен без осознания мотивов получения знаний и мотивации учебной деятельности [2, с. 67].

Уместно использование различных мультимедийных технологий. Например, «микрофон» (преподаватель спрашивает студентов: «В чем заключается профессиональная терминологическая компетентность будущих фармацевтов?»). Студенты получают «условный микрофон» и дают свои ответы по кругу поочередно, а кто-то один из студентов суммирует ответы), «мозговой штурм» и т.д.

Сообщение темы и ожидаемых результатов её изучения является вторым этапом, который занимает ориентировочно 5 мин. занятия. Дидактическая цель занятия с использованием современных технологий должна четко отражать уровень учебных достижений. В интерактивной модели студенты должны быть вовлечены во взаимодействие. Следовательно, на втором этапе целесообразно попросить студентов объявить ожидаемые результаты, которые могут быть отражены средствами программно-технологического учебного комплекса на основе SMART Board.

В ходе изучения материала ожидаемые результаты предполагают, что обучающиеся будут способны: объяснять особенности образования и перевода фармацевтических терминов, ботанических и химических номенклатурных единиц; определять типы химических, ботанических

и фармацевтических терминов; сравнивать грамматические модели ботанических названий и ботанической номенклатуры при введении в структуру рецептов и др.

Третьим этапом является предоставление необходимой информации, которая является основной для выполнения практических задач путём взаимодействия.

Это может быть мини-лекция с визуализацией, структурно-логические схемы темы занятия, созданные средствами программно-технологического учебного комплекса на основе SMART Board.

На этом этапе вводится новый словарный запас с использованием визуальных, слуховых и контекстных методов. Здесь полезны мультимедийные инструменты, такие как презентации PowerPoint, анимированные видео и виртуальные карточки.

Ключевые методы включают:

- этимологический анализ: разбиение терминов на префиксы, корни и суффиксы (например, «антигипертензивный» = анти + гипер + тен + ив);
- семейства слов и семантические поля: группирование терминов по тематике (например, сердечно-сосудистые препараты, антибиотики, гормоны);
- использование аутентичных материалов: этикетки, листовки, рецептурные бланки, фармакологические базы данных.

Роль преподавателя заключается в представлении терминологии в реальных фармацевтических контекстах и объяснении не только значений, но и типичных моделей их использования, таких как морфолого-синтаксическая модель «лекарственная форма + родительный падеж действующего вещества» (*Tabulettae Paracetamoli*), глагольная модель рецептурной строки (*Misce, fiat unguentum*), а также предположно-падежная модель указания способа применения (*ad usum externum*).

Этап предоставления необходимой информации занимает ориентировочно 15–20 мин. занятия.

Ускорить этот этап поможет предварительное изучение материала с элементами «смешанного обучения». «Смешанная учеба» – это образовательная концепция, при которой обучающийся получает знания и самостоятельно и под руководством преподавателя.

В рамках разработанной модели использование цифровых технологий при интерактивном обучении фармацевтической терминологии носит целенаправленный и функциональный характер. Так, на этапе первичного освоения терминологического материала применяется визуально-аналитическая модель, основанная на использовании интерактивной доски и мультимедийных средств, позволяющих поэтапно анализировать структуру фармацевтических терминов и рецептурных формулировок (например, *Tincturae Convallariae*, *Dentur tales doses numero*). Данная модель обеспечивает осознанное усвоение морфолого-синтаксических

закономерностей фармацевтической латыни и способствует формированию устойчивых навыков терминологического анализа.

На этапе активного усвоения и закрепления знаний реализуется модель контекстного применения терминологии с использованием цифровых материалов и интерактивных заданий. Работа обучающихся в малых группах с электронными рецептурными бланками, фрагментами инструкций и фармакопей позволяет воспроизводить фармацевтическую терминологию в профессионально значимых ситуациях, развивая навыки корректного употребления терминов и повышая уровень учебной мотивации.

Четвертым и основным этапом является использование современных технологий. Слово «интерактивный» происходит из английского языка: «inter» – «между, взаимный», «act» – «действовать», то есть содержит два элемента «активность» и «сотрудничество» [4, с. 315]. Это обучение «погруженное в общение (дополненное общением)» [6, с. 136]. Роль преподавателя уже не является главной, начинает преобладать активность самих обучающихся. Педагог разрабатывает урок, определяет его тему и ключевые вопросы, инициирует учебный процесс и направляет ход занятия. [12].

Использование интерактивных технологий активизирует познавательную деятельность, а также имеет цель – практическое усвоение материала.

В своих педагогических и психологических исследованиях ученые приводят данные по объему материала, который запоминается в процессе изучения нового материала: запоминаем 10% того, что прочтем; 20% того, что услышим; 30% того, что увидим; 50% того, что увидим и услышим; 80% того, что скажем; 90 % того, что выразим в действии [8, с. 9]. В ходе получения знаний по фармацевтической терминологии для достижения целей занятия можно использовать следующие интерактивные технологии:

- «метод кооперативного обучения»: студенты обсуждают в группах модели образования терминов, уместность их употребления, и тем самым развивают чувство ответственности за корректность конструирования и перевода сроков;

- «эвристическая беседа»: студенты отвечают на семь ключевых вопросов: «Кто? Что? Зачем? Как? Где? Чем? Когда?» для того, чтобы найти сведения об объекте. Ответы предлагают решения по исследуемому вопросу. Преподаватель направляет обучаемых на формулировку новых (для них) понятий, выводов и утверждений, использует их наблюдения для получения важных правил и получения знаний;

- «мозговой штурм»: побуждает студентов проявить воображение и творчество. Обучающиеся озвучивают все возможные способы выписывания рецептов, используя фармацевтическую терминологию, ботаническую и химическую номенклатуры, «сечение слов»;

- «микрофон»: фронтальная работа каждого из студентов;

– «метод проектов», «обучая-учусь»: при изучении блока информации о терминологии;

– «командная игра», «карусель», «коврик идей»: одновременное включение всех участников в активную работу для обсуждения сложных случаев перевода терминов, способов их синтаксической связи.

Последний этап – оценка и итог занятия, который длится ориентировочно 10-15 мин. Студентам важно проанализировать, достигли ли они ожидаемых результатов, какие практические навыки получили, чем они полезны для будущей профессиональной деятельности.

«Метод незаконченного предложения» поможет студентам подвести итоги занятия. Преподаватель предлагает каждому слушателю продолжить предложение: «На сегодняшнем занятии я узнал ...», «Считаю, что достиг ожидаемых результатов, поскольку...», «Полученные практические навыки будут полезны, потому что...» и др.).

Результаты и обсуждение

В различных научных трудах интерактивные технологии преподавания расцениваются как действенный механизм формирования профессиональной терминологической грамотности фармацевтов. Подчеркивается, что применение дискуссий, кейсов, имитационных игр и цифровых платформ способствует глубокому пониманию терминов и их использованию в реальных профессиональных ситуациях [1], [2]. В работах по теории интерактивного обучения отмечается, что данные методы повышают учебную мотивацию и активность студентов [4], [3], [11]. Исследователи также акцентируют внимание на необходимость интеграции информационно-коммуникационных технологий и мультимедийных ресурсов в обучение фармацевтической терминологии [5], [6]. Эксперты из области фармацевтики и лингвистики указывают на ключевую роль комплексного использования интерактивных стратегий совместно с системной проработкой номенклатуры и терминологических структур [7], [14]. В целом авторы сходятся во мнении, что модель обучения, основанная на интерактивных методах, обеспечивает более высокий уровень профессиональной подготовки будущих фармацевтов.

Во время интерактивного обучения студенты учатся критически мыслить, анализировать, чувствуют себя комфортно, чувствуют свою успеваемость и интеллектуальную способность. Поэтому важно дать возможность студентам самостоятельно оценить свою работу на занятии, указать на свои сильные и слабые стороны во время выполнения интерактивных упражнений.

Результаты интерактивных занятий могут быть достигнуты только при условии проведения рефлексии как завершение любой интерактивной технологии

Важнейшим и принципиальным моментом интерактивного обучения является рефлексия (лат. reflexio «загибание; обращение назад»), которая предполагает, что студент рассуждает о способе выполнения заданий, о результатах деятельности, о возможности дальнейшего применения приобретенных знаний и навыков [2, с. 72–73]. Обратная связь должна быть непрерывной, конструктивной и ориентированной на студента. [13]

Заключение

Итак, на основе проведенного исследования была разработана модель использования цифровых технологий в процессе изучения фармацевтической терминологии, ботанической и химической номенклатур будущих фармацевтов, состоящей из следующих этапов:

- выяснение мотивации будущих специалистов к познавательной деятельности;
- знакомство с темой занятия и ожидаемых учебных результатов;
- предоставление необходимой информации;
- использование интерактивных технологий;
- оценка студентов и итог занятия.

Дидактические составляющие каждого этапа активизируют процесс познания; рефлексия после завершения интерактивных упражнений является важным моментом, что дает возможность изложить задачу и понять, насколько успешным было использование интерактивных технологий.

Современные интерактивные методы обучения позволяют:

- рассматривать учащегося как ключевую и деятельную фигуру в образовательной деятельности;
- принимать во внимание личный опыт и индивидуальные характеристики каждого обучающегося;
- способствовать формированию важных личностных компетенций (стремление к саморазвитию, креативность, способность использовать знания в реальных ситуациях и другие);
- укреплять навыки общения и социальные умения у обучающихся;
- способствовать развитию коммуникационных и социальных навыков обучающихся;
- разбивать изучаемый материал на части, создавая при этом условия для постепенного перехода к самостоятельному использованию приобретенных знаний;
- проводить интерактивные диалоги и легко справляться с управлением учебной деятельности;
- соединять всевозможные электронные мультимедийные учебные материалы;
- расширить индивидуальность и дифференцированность обучения, в

котором роль и функции преподавателя выполняют интерактивные средства обучения;

- сформировать умения по работе с современными технологиями, а также адаптировать обучающегося к успешной реализации полученного опыта в социальных условиях.

Интерактивные инструменты получения знаний объединяют в себе широкий спектр образовательных материалов и создают пространство для развития и демонстрации ключевых навыков.

Целенаправленное и последовательное применение этих инструментов в процессе учёбы позволяет организовать обучение, ориентированное на личность, разработать индивидуальный образовательный маршрут, учитывающий особенности и запросы каждого студента, повысить интерес к учебе и обеспечить качественно новый уровень образования.

Ключевые преимущества интерактивных методов обучения заключаются в следующем:

- повышается уровень мотивации; интерактивные методы делают процесс образования более интересным и стимулирующим для студентов;
- улучшается понимание и запоминание нового материала, которому способствует активное участие в процессе обучения;
- усиливаются коммуникативные навыки, т.к. совместная работа и обсуждение способствуют развитию этих навыков и командной работы.

В связи с этим, дальнейшие научные исследования, по нашему мнению, должны быть сосредоточены на детальном изучении всех этапов и оценке результативности применения интерактивных технологий в обучении фармацевтической терминологии, ботанической и химической номенклатуре, чтобы гарантировать высокий уровень профессиональной терминологической компетентности будущих фармацевтов.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Абрамова И. Н. Формирование профессиональной терминологической компетенции студентов фармацевтического профиля // Фармацевтическое образование и наука. – 2021. – № 2. – С. 40–45.

[2] Благун С. С., Стучинская Н. В. Сущность, классификация интерактивных технологий, их использование в обучении фармацевтической терминологии, ботанической и химической номенклатуре // Сборник научных статей. Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Харьков: ХОГОКЗ, 2018. – С. 313-318.

[3] Иванова Т. Е. Интерактивные технологии обучения в системе профессионального образования. // Педагогика и психология образования. – 2019. – № 3. – С. 22-27.

[4] Коротаева Е. В., Андрюшина А. С. Интерактивное обучение: аспекты теории, методики, практики // Педагогическое образование в России. – 2021. – № 4. – С. 26-33.

[5] Кошкина В. А., Пазенко Е. А. Интерактивные средства обучения: классификация и потенциал // Мир науки. Педагогика и психология. – 2021. – Т. 9, № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktivnye-sredstva-obucheniya-klassifikatsiya-i-potentsial/viewer>

[6] Кривонос О. М. Внедрение информационно-коммуникационных технологий в обучение: учебное пособие. – Житомир, 2013. – 182 с.

[7] Машковский М. Д. Лекарственные средства. – Москва: Новая волна, 2024. – 1216 с.

[8] Николаенко А. В. Педагогические условия формирования интерактивных моделей обучения в образовательной деятельности: современный взгляд. Теория и методика профессионального образования // Мир педагогики и психологии. – 2022. – № 7. <https://scipress.ru/pedagogy/articles/pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-interaktivnykh-modelej-obucheniya-v-obrazovatelnoj-deyatelnosti-sovremennyy-vzglyad.html>

[9] Ныгметова Б., Каирова М., Кульбаева Б. Особенности речевой культуры педагогов традиционных и онлайн-школ // Известия Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2025. – №3 (78). – С. 311-334.

[10] Петрова М. А. Активные методы обучения в медицинском вузе: опыт и перспективы // Медицинское образование и профессиональное развитие. – 2020. – № 4. – С. 33-38.

[11] Пометун О. И. Интерактивные технологии: теория и методика. – Умань; Киев, 2008. – 95 с.

[12] Пометун О. И., Пироженко Л. В. Современный урок. Интерактивные технологии: обучение. – Киев: А.С.К., 2004. – 192 с.

[13] Смирнова Е. П. Интерактивные методы как средство активизации учебной деятельности студентов // Современные проблемы науки и образования. – 2018. – № 6.

[14] Чернявский М. Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии: учебник. – Москва: Шико. Медицина, 2023. – 448 с.

REFERENCES:

[1] Abramova I.N. Formirovanie professional'noj terminologicheskoy kompetencii studentov farmacevticheskogo profilya [Formation of professional terminological competence of student pharmacists] // Farmaceuticheskoe obrazovanie i nauka. – 2021. – № 2. – S. 40-45. [in Rus.]

[2] Blagun S.S., Stuchinskaya N.V. Suschnost', klassifikaciya interaktivnyh tehnologij i ih ispol'zovanie v obuchenii farmacevticheskoy terminologii, botanicheskoy i himicheskoy nomenklature. [The essence, classification of interactive technologies and their use in teaching pharmaceutical terminology, botanical and chemical nomenclature] // Sbornik nauchnyh statej. Materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Kharkov: KHOGOKZ; 2018. – S. 313-318. [in Rus.]

[3] Ivanova T.E. Interaktivnye tehnologii obucheniya v sisteme professional'nogo obrazovaniya. [Interactive learning technologies in the vocational education system] // Pedagogika i psihologiya obrazovaniya. – 2019. – № 3. – S. 22-27. [in Rus.]

[4] Korotaeva E.V., Andryushina A.S. Interaktivnoe obuchenie: aspekty teorii, metodiki, praktiki. [Interactive Learning: Aspects of Theory, Methodology, and Practice] // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2021. – № 4. – S. 26-33. [in Rus.]

[5] Koshkina V.A., Pazenko E.A. Interaktivnye sredstva obucheniya: klassifikaciya i potencial. [Interactive Learning Tools: Classification and Potential] // Mir nauki. Pedagogika i psihologiya. – 2021. – T. 9, № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/interaktivnye-sredstva-obucheniya-klassifikatsiya-i-potentsial/viewer>

[6] Krivonos O.M. Vnedrenie informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v obuchenie: uchebnoe posobie. [Implementation of Information and Communication Technologies in Education: A Textbook] // Zhitomir; 2013. – 182 s. [in Rus.]

[7] Mashkovskij M.D. Lekarstvennye sredstva. [Medicines]. – Moscow: Novaya volna; 2024. – 1216 s. [in Rus.]

[8] Nikolaenko A.V. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya interaktivnyh modelej obucheniya v obrazovatel'noj deyatel'nosti: sovremennyy vzglyad. Teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya. [Pedagogical Conditions for the Development of Interactive Learning Models in Educational Activities: A Modern Perspective. Theory and Methodology of Professional Education] // Mir pedagogiki i psihologii. – 2022. – № 7. <https://scipress.ru/pedagogy/articles/pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-interaktivnykh-modelej-obucheniya-v-obrazovatelnoj-deyatelnosti-sovremennyy-vzglyad.html> [in Rus.]

[9] Nygmetova B., Kairova M., Kul'bayeva B. Osobennosti rechevoy kul'tury pedagogov traditsionnykh i onlayn-shkol. [Features of the speech culture of teachers in traditional and online schools.] // Izvestiya Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnosheniy i mirovykh yazykov imeni Abylay khana. Seriya «Filologicheskiye nauki». – 2025. – №3 (78). – S.311-334. [in Rus.]

[10] Petrova M.A. Aktivnye metody obucheniya v medicinskom vuze: opyt i perspektivy. [Active learning methods in medical schools: experience and prospects] // Medicinskoe obrazovanie i professional'noe razvitie. – 2020. – № (4). – S. 33–38. [in Rus.]

[11] Pometun O.I. Interaktivnye tehnologii: teoriya i metodika. [Interactive technologies: theory and methodology]. – Uman; Kiev, 2008. – 95 s. [in Rus.]

[12] Pometun O.I., Pirozhenko L.V. Sovremennyy urok. Interaktivnye tehnologii: obuchenie. [Modern Lesson. Interactive Technologies: Education.]. – Kiev: A.S.K.; 2004. – 192 s. [in Rus.]

[13] Smirnova E.P. Interaktivnye metody kak sredstvo aktivizacii uchebnoj

deyatel'nosti studentov. [Interactive methods as a means of activating students' learning activities] // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2018. – № 6. [in Rus.]

[14] Chernyavskij M.N. *Latinskij yazyk i osnovy farmacevticheskoy terminologii: uchebnik*. [Latin language and the basics of pharmaceutical terminology: textbook]. – Moscow: Shiko. Medicina; 2023. – 448 s. [in Rus.]

ФАРМАЦЕВТИКАЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯНЫ ОҚИТУ ҮДЕРІСІНДЕ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ ҮЛГІСІ

Шевякова Т.В.¹, *Лисариди Е.К.², Татаренко Т.Д.³, Кульгильдинова Т. Ә.⁴

^{1,4} Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем

Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан

^{*2,3}ҚазҰМУ С.Ж. Асфендияров атындағы, Алматы, Қазақстан

Андатпа. Бұл мақалада латын тілі сабақтарында фармацевтикалық терминология мен химиялық номенклатураны оқыту үдерісіне интерактивті оқыту әдістерін біріктіретін кешенді модель ұсынылады.

Зерттеудің өзектілігі болашақ фармацевттердің кәсіби даярлығының сапасына қойылатын талаптардың артуымен айқындалады, себебі латын тіліндегі фармацевтикалық терминология мен химиялық номенклатураны меңгеру кәсіби құзыреттіліктің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Цифрлық білім беру ортасының дамуы жағдайында білім алушылардың жоғары деңгейдегі қызығушылығы мен оқу материалының тиімді меңгерілуін қамтамасыз ететін оқыту әдістемелеріне деген қажеттілік артып отыр.

Мақаланың жаңашылдығы — фармацевтикалық білім беруде латын тілін оқыту үдерісіне интерактивті тәсілдерді біріктірудің кешенді моделін жасау және негіздеу. Бұл модель білім алушылардың қажеттіліктерін талдаудан бастап, оқу нәтижелерін қорытынды бағалауға дейінгі кезеңдерді қамтитын, студенттердің кәсіби дайындығын арттыруға бағытталған бірізді жүйе болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – интерактивті технологияларды қолдану арқылы фармацевтикалық терминология мен химиялық номенклатураны оқытудың тиімділігін арттыруға бағытталған әдістемелік модельді құру және сипаттау.

Зерттеу әдістері ретінде педагогика және фармацевтикалық білім беру саласындағы ғылыми әдебиеттерді талдау, құрылымдық-функционалдық модельдеу, интерактивті технологияларды жүйелеу, сондай-ақ педагогикалық бақылау мен студенттердің оқу жетістіктерін бағалау қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде мотивациялық блокты, тақырып пен күтілетін нәтижелерді хабарлауды, қажетті ақпаратты ұсынуды, интерактивті тапсырмаларды орындауды, қорытындылау мен кері байланысты қамтитын көпсатылы модель әзірленді. Әрбір білім алушыны оқу және зерттеу үдерісіне белсенді тартуды қамтамасыз ететін негізгі интерактивті

технологиялар айқындалды. Кері байланыс модельдің маңызды құрамдас бөлігі екені анықталып, оның студенттерге оқу мақсаттарына жету жолдарын саналы түрде түсінуге, ал оқытушыға кәсіби терминологиялық құзыреттілік деңгейін объективті бағалауға мүмкіндік беретіні көрсетілді.

Зерттеудің теориялық құндылығы кәсіби бағытталған тілдік білім беру контекстінде «интерактивті» ұғымының мәнін нақтылауда және интерактивті білім беру моделінің құрылымдық элементтерін негіздеуде көрінеді. Мақаланың тәжірибелік құндылығы ұсынылған модельді фармацевтикалық жоғары оқу орындарында латын тілі сабақтарын өткізу барысында қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Бұл оқу материалының берік меңгерілуіне, коммуникативтік дағдылардың дамуына және студенттердің кәсіби даярлығының сапасын арттыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: модель, интерактивті технологиялар, кері байланыс, фармацевтикалықтерминология, химиялықноменклатура, терминологиялық құзыреттілік, оқыту, коммуникативтік дағдылар

A MODEL FOR USING INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING PHARMACEUTICAL TERMINOLOGY

Shevyakova T.¹, *Lisaridi E.², Tatarenko T.³, Kulgildinova T.⁴

^{1,4} Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

^{*2,3} KazNMU named after S. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This paper presents a comprehensive model that integrates interactive teaching methods into the teaching of pharmaceutical terminology and chemical nomenclature in Latin-language classrooms.

The relevance of the study is determined by the increasing demands on the quality of professional training of future pharmacists, where proficiency in pharmaceutical terminology and chemical nomenclature in Latin is a key element of professional competence.

The novelty of the work lies in the development and substantiation of a comprehensive model for the integration of interactive teaching methods into the process of studying Latin in pharmaceutical education. The model represents a consistent system from the analysis of students' needs to the final assessment of results, aimed at improving the professional readiness of students.

The aim of the study is to create and describe a methodological model aimed at improving the effectiveness of teaching pharmaceutical terminology and chemical nomenclature through the use of interactive technologies.

The research methods used included analysis of scientific literature on pedagogy and pharmaceutical education, structural and functional modeling, systematization of interactive technologies, as well as pedagogical observation and assessment of students' academic achievements.

As a result, a multi-stage model was developed, including a motivational

block, communication of the topic and expected results, provision of necessary information, completion of interactive tasks, summing up and reflection. It has been established that reflection is an important component of the model, allowing students to understand ways to achieve educational goals, and the teacher to objectively assess the level of professional terminological competence.

The theoretical value of the study lies in clarifying the essence of the concept of “interactive” in the context of professionally oriented language education and in substantiating the structural elements of an interactive educational model. The practical value lies in the possibility of using the proposed model when conducting Latin language classes in pharmaceutical universities.

Keywords: model, interactive technologies, reflection, pharmaceutical terminology, botanical nomenclature, chemical nomenclature, terminological competence, master of pharmacy

Информация об авторах:

Шевякова Татьяна Васильевна – доктор филологических наук, профессор, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: david-sec@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0944-6784>

Лисариди Елена Константиновна – лектор кафедры языковых дисциплин КазНМУ им.С.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lissaridi68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9517-0330>

Татаренко Татьяна Дмитриевна – ассистент профессора кафедры языковых дисциплин КазНМУ им.С.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: tatarenkotd@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1177-017X>

Кульгильдинова Тулебике Алимжановна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Казахстан, Алматы, e-mail: tulebike@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7758-0758>

Авторлар туралы мәлімет:

Шевякова Татьяна Васильевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: david-sec@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0944-6784>

Лисариди Елена Константиновна – лектор тілдік пәндер кафедрасының ҚазҰМУ С.Ж. Асфендияров атындағы, Алматы, Қазақстан, e-mail: lissaridi68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9517-0330>

Татаренко Татьяна Дмитриевна – доцент тілдік пәндер кафедрасының ҚазҰМУ С.Ж. Асфендияров атындағы, Алматы, Қазақстан, e-mail: tatarenkotd@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1177-017X>

Кульгильдинова Төлебике Әлімжановна - педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақхалықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: tulebike@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0002-7758-0758>

Information about the authors:

Shevyakova Tatyana - Doctor of Philology, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. Almaty, Kazakhstan, e-mail: david-sec@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0944-6784>

Lisaridi Yelena – Lecturer of the Department of Language Disciplines KazNMU named after S. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: lissaridi68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9517-0330>

Tatarenko Tatyana – Associate Professor of the Department of Language Disciplines KazNMU named after S. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tatarenkotd@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1177-017X>

Kulgildinova Tulebike – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tulebike@mail.ru , <https://orcid.org/0000-0002-7758-0758>

**4 БӨЛІМ.
ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
РАЗДЕЛ 4.
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
PART 4.
LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY**

UDC 821.161.1.09:159.9

IRSTI 17.07.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.036>

**ARTISTIC FORMS OF DEPICTING THE PSYCHOLOGICAL
PORTRAIT OF THE HERO IN THE STORY «ANUSHKA WANTS TO
EAT» BY I. ODEGOV**

*Altynbek A.¹

*¹ Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The story “Anushka Wants to Eat” by I. Odegov creates a unified narrative space for examining the psychological construction of a literary character through artistic expression. This research study aims to analyse the creative strategies employed by the author to portray the protagonist’s inner world, focusing on how narrative structure, linguistic techniques, and the use of linguistic and symbolic imagery contribute to her psychological depth. The relevance of this study lies in its contribution to contemporary literary analysis, where character psychology has become central to narrative impact and reader engagement.

The study employs qualitative textual analysis, utilizing close reading strategies to interpret the protagonist’s emotional evolution and psychological portrait. The findings demonstrate that Odegov constructs a linear yet emotionally rich and stylistically textured narrative, in which the protagonist’s internal conflicts are conveyed through subtle shifts in tone, rhythm, and temporality. Symbolic spatial and temporal imagery further enhances psychological realism, while the absence of overt authorial judgment invites diverse reader interpretations.

The novelty of this study lies in its focus on implicit psychological construction achieved through non-verbalized artistic cues such as narrative pacing, setting, and linguistic rhythm. The results suggest that the protagonist’s evolving psyche contrasts sharply with the emotional stasis of secondary characters, intensifying her psychological isolation and depth.

The theoretical significance of the study is its contribution to literary narratology and psychological criticism, offering insights into how form shapes meaning in character portrayal. Its practical value lies in its applicability for

educators and literary scholars engaged in character development, narrative therapy, and the pedagogical use of fiction in understanding human psychology.

Keywords: Odegov, artistic detail, appearance, emotional state, spatial images, perception, internal conflicts, psychological realism

Introduction

Literary works often employ creative methods to portray the emotional struggles of characters, allowing readers to engage with their inner world. I. Odegov's novella "Anushka Wants to Eat" presents a psychologically nuanced portrayal of its protagonist, utilizing diverse creative strategies, including narrative structure, symbolism, and imagery. The tale explores the character's inner struggles, desires, and emotions, which represent broader philosophical and societal issues. This research study examines the creative approaches used in the narrative to investigate how Odegov creates the protagonist's psychological depth and what underlying themes emerge from this representation.

Character perception and reader engagement are greatly affected by the psychological profiles created in literary works. However, research into the specific creative methods employed to develop these portrayals continues, especially in contemporary literature. The story "Anushka Wants to Eat" by I. Odegov employs an innovative method of storytelling, in which the protagonist undergoes a psychological transformation while the other characters remain unchanged.

The difficulty lies in comprehending, without overt authorial judgment, how narrative structure, artistic elements, and character reflections collectively contribute to the overall psychological portrait. Although literary studies contain extensive research on psychological characterization, there is a scarcity of scholarship devoted to Odegov's use of spatial and temporal imagery, emotional depth, and narrative techniques in constructing a complex psychological profile. By examining the creative processes that shape the protagonist's inner world, this study seeks to address this gap and provide deeper insights into the broader field of psychological portraiture in literary narratives.

Specifically, the research focuses on I. Odegov's story "Anushka Wants to Eat," analyzing how the author conveys the protagonist's psychological depth through structural devices, artistic details, and narrative strategies. Particular attention is given to the use of temporal and spatial imagery, emotional reflection, and the contrast between the static nature of the supporting characters and the dynamic development of the central figure. Another significant aspect of the analysis is the absence of explicit authorial judgment, which allows readers to interpret the protagonist's emotions and intentions independently.

This study aims to expand knowledge of psychological portraiture in modern literature by exploring various creative techniques and demonstrating how narrative components shape reader engagement and character perception. Since the 1960s, humanity has entered a new era of postmodernity, in which fundamental categories and concepts have been subject to reevaluation.

The leading thinkers of the new era expressed doubts about the possibility of further progressive evolutionary development, often articulated in large prose forms as “the passing of the writer.” However, at the beginning of the new century, it became evident that national cultures and the arts continued to evolve, assimilating both tradition and elements of postmodernity. One of the most prominent representatives of Russian-language prose in Kazakhstan, “who captivated the backgrounds of postmodernism,” is I. Odegov. His writings capture “certain national constants and the feeling of these coefficients” [1, p. 34].

The collection “Timur and His Summer,” comprising stories and narratives, has emerged as a key turning point in the development of contemporary Kazakhstani Russian literature. According to Odegov, the collection consists of stories “about those who occasionally commit mistakes” [2, p. 251].

Stated differently, his paintings are particularly relevant to this study’s focus on psychological portraiture, as they emphasize the complexity and paradoxes of contemporary individuals. Many researchers have examined Odegov’s writings, especially within the field of Kazakhstani literary studies. His works have also been analyzed by Russian critics of fiction from various perspectives, including psychoanalysis. L. Safronova and B. Bayzhigit, for instance, have studied his stories through existential and psychological frameworks. Existing research, however, often presents complete images of psychological portraiture without undertaking rigorous comparative analysis. Analyzing and contrasting these interpretations, highlighting their differences, and selecting the most relevant one for studying Odegov’s narrative strategies is therefore essential.

L. Safronova and B. Bayzhigit [1, p. 33], in the article “Narcissistic condition” Ilya Odegov novel, observe that “Purusha,” the main character, undergoes a highly symbolic initiation that represents his transformation as he imagines himself to be an Indian deity whose components constitute the world. According to [1, p. 45], this act of self-identification corresponds to the Vedic concept of “Purusha,” a cosmic being whose body forms the universe. While this interpretation situates the protagonist’s journey within a mythological framework, it simultaneously raises questions about the psychological and existential implications of such a transformation.

In the article “Poetics of space”, the interdisciplinary nature of the stated topic required its consideration with the involvement of psychological, cultural, and sociological sources. The latest scientific works were examined, the analysis of which made it possible to identify the range of problems in similar studies on the subject under consideration. This analysis also confirmed that the chosen approach has not yet been presented in them and suggested that the results obtained may contribute additional scientific information to the overall understanding of the stated problem. A special place is given to detailed consideration of the concept of the “psychological portrait” in the work. In various areas of scientific knowledge, there are multiple definitions of “psychological portrait”. In the Dictionary of Literary Terms, “psychological portrait” is defined as one of the

Artistic forms of depicting the psychological portrait of the hero in the story ...

variants of depicting the appearance of people in literature. In contrast to the usual portrait, whose primary purpose is to present a person, the psychological portrait connects the appearance of the hero with the characteristics of his inner world. A portrait description indicates the state of the hero's soul, emphasizing the reader's attention to those details of the person's appearance that convey information about their thoughts, feelings, experiences, and moods. A psychological portrait appears in literature when it begins to express one or another psychological state that the character experiences at a given moment, or the change of such states [3].

The scientist emphasizes that psychological portraits reveal the character traits and individual features of a personality in literary works. According to L. Chitao and colleagues "psychological investigation practices diverse means". It is led out in the form of straight auctorial reproductions, in the form of personage's self-analysis, or meanderingly, through the representation of their motions and activities, which the person who reads, directed by the author, is anticipated to understand. Among all these means of analysis, a special place belongs to the external and internal speech of the characters" [4, p. 03003]. In modern scientific literature, the psychological portrait is understood as a typological type understood through the agreement of all indices of the atmosphere in the text, objectifying a set of central mental constants of the hero's personality, or a shape of psychological traits that regulate his performance and builds his semantic whole. It is also observed as one of the incomes of literary description, in which the author discloses the typoscripts and expresses his arrogance toward them over their image, appearance, figures, faces, clothes, movements, gestures, and manners [5, p. 490].

The analysis of artistic techniques in literature highlights how authors employ stylistic and linguistic devices to construct deeper psychological dimensions of their characters. Previous studies have shown that language is not merely a communicative tool but also a medium through which writers shape the inner portrait of their heroes. For instance, scholars emphasize that authorial neologisms in J. K. Rowling's "Harry Potter" novels serve not only as creative linguistic innovations but also as carriers of socio-cultural and psychological meanings. This perspective underscores how literary form and language choices directly contribute to the psychological depth of characters. In a similar vein, examining I. Odegov's story "Anushka Wants to Eat" provides valuable insights into the artistic forms that depict the protagonist's mental and emotional state, thereby enriching the narrative with psychological realism. In other words, the psychological portrait of the hero represents all the manifestations that actualize the fundamental psychic constants of the personality, organizing its semantic whole [6, p. 63].

This allows us to conclude that, in the process of modelling the hero's portrait, various artistic means are employed. Psychological portrayal attaches the appearance of the protagonist, his exterior indexes with the structures of the inner world, designates the expressive state of the character, and emphases

devotion on those facts and features of performance that carry information about the character's opinions, moods, knowledges, and attitudes [7, p. 108]. Hence, the article aims to study the artistic forms of modelling the psychological portrait of the hero in the work of I. Odegov. This paper investigates how I. Odegov constructs the psychological portrait of the protagonist in "Anushka Wants to Eat," focusing on the narrative techniques and stylistic strategies employed throughout the story [8, p. 113]. Specifically, the study addresses several central questions:

1. In what ways does I. Odegov employ narrative methods and stylistic devices to construct the psychological portrait of the protagonist in "Anushka Wants to Eat"?

2. What role do imagery and symbolism play in shaping the internal world and expressive struggles of the main character?

3. How does the representation of the hero's mind reflect broader communal, existential, or logical themes within the story?

Underlying this analysis are two guiding hypotheses. First, it is assumed that I. Odegov employs a combination of stream-of-consciousness narration, interior soliloquies, and fragmented storytelling to construct a complex mental representation of the protagonist. Second, it is proposed that imagery and symbolism serve as essential creative tools for conveying the character's emotional state, internal conflicts, and subliminal needs. These hypotheses frame the interpretive approach adopted in the paper, linking the textual strategies of the author with broader thematic implications.

Materials and methods

The methodological basis of this research was grounded in authoritative works on the psychological portrait of literary characters, developed by leading scholars whose contributions have significantly advanced this field of study. In defining the concept of the "psychological portrait of a literary hero," the analysis relies on the definitions proposed by these authors. I. Odegov's psychological portraiture is more effectively framed within a broader national and existential context through the introduction of the concept of cultural constants in literature. The use of thematic examination as a methodological tool for identifying recurrent themes and mental constructs in the character's description may be guided by the recurring motif "wants to eat." The appeal to the small epic genre is not accidental, as it is richly and vividly represented in Russian-language prose from Kazakhstan.

To test the hypothesis, different levels of the text were considered: figurative, spatial, and narrative. The research process employed various scientific methods, including structural, systemic, anthropological, psychoanalytical, mythopoetic, and intertextual approaches. Each was directed toward uncovering the central theme of the work. Key structural components of the text, particularly the concept of creative space, were analysed using structural methodology. In addition, the

study examined spatial organization and symbolic places, as well as the interaction between psychological and physical spaces.

Character development and the overall meaning of the story are shaped by the creative environment, which can be demonstrated through a systematic and generalized methodological approach. The anthropoid method enabled the interpretation of characters' images by analysing their nominations, portrait details, and speech. The psychoanalytical approach allowed for the identification of archetypal images and their relation to the story's characters, while the mythopoetic approach drawing on symbols such as the Labyrinth and the Tree of Life provided insight into the role of mythological and folkloric elements within the work.

Results and discussion

The chief methods for creating a psychological image include artistic detail, which is described as something small and seemingly insignificant that conveys something larger and more significant [12, p. 45]. Moreover, constructing a unified taxonomy is complicated by the frequent recurrence of creative features. These details can be divided into four categories to enhance coherence: character-logical (elements that reveal personality traits), implicating (subtle hints at deeper themes or psychological states), clarifying (details that refine meaning or context), and pictorial (visual imagery that enhances mood or setting) [9, p. 18]. I. Odegov, in his works, employs a range of artistic details that serve as tools for constructing the integrity of a character's image. The diversity and variability of these artistic details make them difficult to classify. The action of the story "Anushka Wants to Eat" begins with the narration of events connected to the protagonist Raj, who lost his parents and was left alone with his sister Anushka: "Since his father and mother died of fever after the prolonged spring rains, Raj and little Anushka were left all alone" [10, p. 201].

Already the first sentence of the work allows us to infer something about the social status of Raj, who was left an orphan, as well as the presence of a sister whom the protagonist must care for. From the very outset of the narrative, the reader encounters a character in a complex, borderline situation. It should be noted that the author mentions Raj and Anushka's parents only at the beginning of the work, which allows this artistic detail to be attributed to the creation of a social image [11].

The reader is confronted with a hero who has lost his parents, has been physically maimed, and finds himself in the position of caring for his younger sister. The writer depicts Raj's borderline crisis between a familiar past and an uncertain future. As researchers observe, "the motif of boundary, the boundary situation, becomes the central motif in the life of the protagonist and his sister. They are both positioned between past and future, between poverty and prosperity, between hunger and satiety, and Anushka is also suspended between life and death".

Describing physical appearance is essential for revealing the psychological portrait of the characters [12]. The subsequent narration illustrates the complex, crisis state of the hero: "Raj firstly found an occupation at a building site, but afterward his hand was drained in a concrete mixer, his digits dried up up and almost stopped twisting" So he could no lengthier carry weighty bags of cement or dig pits [13, p. 29]. In this case, the disclosure of the hero's psychological portrait is achieved through the description of his physical features, specifically the arm injury he sustained at the construction site where he worked.

The writer also returns to the image of Raj's injured hand when describing the crime he committed: "The woman shouted, and then Raj put his shrivelled hand in her mouth, with his other hand he found a stone and hit her on the skull" [13, p. 102].

Thus, the writer emphasizes the injury at the beginning of the work not only to reflect the plight of the protagonist, which leads him toward moral decline, but also to depict, through the physical ailment, Raj's spiritual defectiveness, confirmed by the crime he commits. The hand ultimately acquires symbolic significance, becoming an external attribute of the hero's inner state, his dried-up, lifeless soul. The motif of bodily loss, corporeality, and the fragmentation of the body is one of the central motifs in I. Odegov's works. Moreover, as researchers note, gift lets the writer to understand the miracles of the idea of his time and to give them his own original clarification. Odegov seems to reconcile the vocabulary of philosophical terms with everyday consciousness, existing and thinking at a certain historical moment, when specific cultural dominants saturate the atmosphere of human life for a person inclined to analysis and self-analysis" [14, p. 226].

It should be emphasized that the writer presents Raj's psychological portrait dynamically, depicting its development through the transition from an honest way of life to a criminal one, while paying attention to a sequence of events. These life shocks caused the hero's moral degradation: the death of his parents, Anushka's illness, and the lack of funds for treatment, all of which gradually led Raj to make a fatal decision. Hence, in our view, it is more accurate to speak of a psychodynamic portrait of Raj [15]. Anushka's image, by contrast, is presented statically; it remains virtually unchanged, and her brother's spiritual decline is vividly accentuated in comparison. Raj's unstable emotional state is conveyed through the description of his gaze: "His eyes fizzled with an angry sparkle". The author resorts to the direct characterization of the hero's state, his despair, and the rage caused by the deception of others. In this case, the eyes become a means of reflecting the inner world of the hero, in whose gaze his demonic essence is revealed. I. Odegov frequently resorts to the direct characterization of the emotions, feelings, and experiences of his characters. However, their evaluative characterization, expressed in either a positive or negative perspective, is absent, and the connection of the fateful choice with traumatic external circumstances significantly complicates the unambiguous identification of the hero as positive

or negative. The writer concentrates on describing the characters' experiences and the events that caused them, leaving the reader to evaluate their behavior and actions. It is impossible to reveal a psychological portrait of a character without describing his feelings, emotions, inner states, and reflections. Overall, it should be noted that Odegov's works are marked by vivid psychologism. The writer is more interested in the inner world and experiences of his characters than in the acute social issues typical of Kazakh literature during the Soviet period. According to researchers of Odegov's works, this tendency is characteristic of modern prose: "not description, but perception of modernity, and conversation about it with readers in various forms, come to the forefront in literature; in the presence of a plot, the latter is subordinated to the author's reflection and driven by it, and the narrative often covers only events marked by personal experience and the emotional assessments of characters."

The story analyzed by I. Odegov is no exception: it vividly portrays the emotional states and experiences of the protagonist, which become the main factor in his decision to follow a fateful path. The hero is confronted with the problem of moral choice: "Raj arrived the sanctuary and prayed to Ganesha" He left him a trickle of rice and a flower head. Ganesha, the God of wisdom and prosperity in Hinduism, is invoked at this crucial moment. Realizing, on the one hand, the hopelessness of his situation and, on the other, the uncertainty of the decision he had taken, Raj turns to God, which suggests that his soul has not yet plunged into absolute darkness. The hero frequently appeals to divine powers: "Raj then cursed fate, threatened his hand and the gods, who had a whole host of these hands, then resigned himself to karma and prayed to the same deities to give him one of their helping hands" [15].

The complexity of the situation in which the hero found himself, along with the injustice and cruelty of fate, generated his ambivalent feelings toward the gods. In this case, the means of representing the psychological portrait and emotional states of the character is prayer, Raj's appeal to higher powers. The prayer can be regarded as a characterological artistic detail intended to portray the protagonist as unable to withstand the cruelty and challenges of the surrounding world, to accept responsibility for what is happening in his own life, and at the same time not devoid of faith in the divine, thereby not entirely losing the bright side of his soul.

It should be emphasized that the objectification of fragments of the national worldview in I. Odegov's works is ideologically connected with the religion of Islam. The appeal to descriptions of customs, traditions, and rituals associated with the system of religious beliefs is shaped by the autobiographical element in the writer's prose. Odegov consciously embraced Islam, studied the Koran, and sought "on the one hand, to present the view of religion from the outside, and on the other hand, to convey the worldview of believing people from within" [1, p. 29]. In this respect, the relationship between the author and the hero he creates is such that "the writer cannot be detached from his creative appeal" [1, p. 31].

It is therefore essential to note that the portrayal of Raj as a believer, a man seeking solace in faith, vividly illustrates the depth of his spiritual fall, allowing us to conclude that in certain life situations even the most decent person can stray from the right path. In the process of creating a psychological portrait of the personality, considerable attention is given to the description of the hero's verbal and non-verbal manifestations: "He chanted this melody while running back lengthwise the beach, and when he leftward the sea and hid in the scrubs from bikes and cars, and only when the noise of the waves became completely inaudible, only when he approached his house, Raj stopped singing" [13, p. 115]. Singing becomes a means of reflecting the emotional state and excitement of the protagonist; the song itself becomes a symbol first of his spiritual essence and then of his spiritual death, just as the smile does in the finale of the work. The ingratiating smile at the beginning of the story, "Every day he was given a bag with newspapers in different languages, and with this bag he wandered along the beach, approached foreign tourists, and with an ingratiating smile shoved a pile of newspapers under their noses, hoping that one of them would attract attention" [13, p. 117], ultimately turns sinister in the finale, giving the plot an even more tragic dimension.

An essential place in the work is given to the description of spatial and temporal images, which become a means of depicting the development of the protagonist's personality and his decline: "it is still moral that my parents leftward me a tiny house in the slum area". Like this he did not have to sleep in outside [13, p. 25]. It should be noted that the reference of slum area is an income of reflecting the challenging condition in which the heroes create themselves [14]. In this case, the description of spatial images becomes an effective means of illustrating the hero's plight, which, in turn, contributes to his spiritual fall.

The description of the hero's movement in space also becomes a means of characterization, a tool for depicting the dynamics of the character. The following fragment vividly demonstrates the writer's use of this technique: "He seized the cash, respired heavily, watched at the calm expressions of the boys, yowled from helplessness, and ran away into the dark". Raj ran at haphazard, not creating out the highway [13, p. 87]. In this passage, the writer emphasizes the feeling of powerlessness that makes the protagonist "howl," reflecting the extreme degree of his despair, inability, and helplessness in coping with the crisis in which he finds himself. Hopelessness, sadness, and pain all drive Raj to run aimlessly, without knowing the way. The movement to nowhere refers not so much to literal motion as to a symbolic departure from the right path, concluding in the theft and homicide on the seashore of a woman wrong by him for Babu [14].

Although Raj's psychological deterioration is well described in the book, there is no theoretical foundation to support the analysis. Incorporating literary or psychological theories, such as narrative theory or psychoanalytic principles, would enhance the interpretation and provide a deeper understanding of the character's mental state. Throughout the unfolding of the plot, the writer reflects the tragedy of Raj's destiny, illustrating his spiritual and moral decline as a result of his inability to cope with both real and acute challenges. In this regard,

researchers note that unintentional, accidental, apparently unplanned homicide and theft is quite expected [12]. I. Odegov emphasizes that once a person strays from the road, there is no return to it. A single rash act, committed even in a moment of despair and hopelessness, can trigger spiritual downfall, even if carried out with good intentions [13, p. 76].

Descriptions of appearance also play a significant role. The motif of corporeality is central in I. Odegov's work as a postmodernist writer. He seeks to experiment rather than adhere to the canons of a single established method. In the story, the protagonist's injured hand acquires symbolic significance, serving as a metaphor for his spiritual decline [14, p. 220].

When describing the situation of choice, the writer often refers to prayer. It is essential to emphasize that the above problems are of great importance to Odegov himself; this aspect reveals the personal and autobiographical nature of his prose. The representation of the protagonist as a believer allows for the reflection of the depth of his fall, emphasizing the tragedy of the transition from ordinary life to a life of crime. In other words, the writer emphasizes that in certain situations, such as during a crisis or difficult life circumstances, each of us can make the wrong choice.

Description of verbal and non-verbal behavior (facial expressions, gestures). The incessant song of the protagonist after the murder becomes a vivid reflection of his emotional state, his excitement, agitation, and inability to cope with either his feelings or the troubles and difficult life situations in which he finds himself. The description of eyes, gaze, smile, and peculiarities of establishing visual contact is intended to reveal the hero's inner state.

Spatial and temporal images of the hero's movement also serve as a means of characterizing his inner states. Throughout the narrative, the speed of the hero's movements steadily increases: at the beginning of the work, Raj "walked lengthways the seashore," while at the end he "ran at haphazard, not precepting the way." The growing intensity of movement underscores the inevitability of his further spiritual decline, as well as the accelerating loss of the "human in male" that follows the commission of even a single immoral act. The description of the space in which the events occur also functions as a means of characterization, reflecting both the protagonist's social status and his plight.

Conclusion

Using the narrative "Anushka Wants to Eat" by I. Odegov as a case study, this research investigates how the psychological image of a literary hero is portrayed in contemporary Kazakh writing. According to the analysis, Odegov employs a variety of artistic details that fall into three categories: descriptive (appearance, facial expressions, gestures, speech), spatial (the hero's movements within the environment), and psychological (inner experiences, emotional states, and religious beliefs). These elements collectively create the psychological depth of his characters. Together, they form a complex psychological portrait that sheds light on the protagonist's existential issues and inner conflicts.

Although Odegov's work demonstrates modernist and realist influences, it does not fully conform to postmodernist norms. His storytelling maintains a substantial psychological and philosophical focus, in contrast to postmodernist narratives that often emphasize fragmentation, intertextuality, and metafiction. His art distances itself from strictly postmodernist methods by emphasizing existential dilemmas, individual emotional experiences, and in-depth reflection. Nevertheless, his narrative style still exhibits postmodernist traits, such as the merging of perception and reality. His distinct narrative stance could be clarified further through a comparative analysis with other postmodernist authors.

Future research should examine Odegov's storytelling strategies, specifically his use of symbols, stream-of-consciousness narration, and the latent psychological depth in character development. A deeper understanding of his literary style may also be achieved by exploring how his philosophical reflections on morality, human nature, and existential uncertainty shape the psychological makeup of his characters. A broader comprehension of psychological portraiture in contemporary Kazakh literature can be gained by extending the research to include comparisons with other Kazakh authors.

REFERENCES

- [1] Safronova L., Bayzhigit B. Narcistična motnja likov v prozi Ilje Odegova [Narcissistic character disorder in the prose of Ilja Odegov] // Slavistična revija – Slavic Review. – 2023. – Vol. 71, №. 1. – S. 29-42. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i1.4032>. [in Rus.]
- [2] Novokhatskiy D. Central Asia in Contemporary Russian Literature: Among Nostalgia, Trauma and Orientalism // *Eurasiatica*. – 2020. – Vol. 15. – Pp. 237-260. <https://dx.doi.org/10.30687/978-88-6969-453-0/012>.
- [3] Martin M. R. Psychoanalysis and literary theory: an introduction. – Routledge, 2022. <https://doi.org/10.4324/9781003219347>.
- [4] Chitao L., Tlekhatuk S., Khuazheva Z., Meretukova M., Naskurova M. The inner speech of the characters and the speech of the author as an artistically – stylistic device in Sherwood Anderson's short stories // SHS Web of Conferences. – 2024. – Vol. 195. – P. 03003. – EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202419503003>.
- [5] Sani M. N. A., Sin N. S. M. Development of Character Costume Symbolism in Animation Folklore: A Systematic Review // Opportunities and Risks in AI for Business Development. – 2024. – Vol. 1. – Pp. 485-495. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65203-5_43.
- [6] Mukhammadjonova G. Psychological analysis from portrait // Current Research Journal of Philological Sciences. – 2021. – Vol. 2, № 5. – Pp. 79-84. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-05-18>.
- [7] Hassoon M. K. Psychological analysis of the behavior of a literary hero // Al-Adab Journal. – 2022. – № 141. – P. 105–112. <https://doi.org/10.31973/aj.v2i141.1125>.
- [8] Fernandez-Quintanilla C., Stradling F. Introduction: stylistic

approaches to narrative empathy // Journal of Literary Semantics. – 2023. – Vol. 52, № 2. – Pp. 103-121. <https://doi.org/10.1515/jls-2023-2008>.

[9] Kuzinas A., Pilkauskaitė-Valickienė R., Poškus M. S. Creative processes of emotional images: the effects of aspect ratio on the emotional and aesthetic properties of images // Creativity Studies. – 2024. – Vol. 17, № 1. – Pp. 14-26. <https://doi.org/10.3846/cs.2024.16396>.

[10] Soto-Sanfiel M. T., Freeman B. C., Angulo-Brunet A. Radio art: Mental images and appreciation // International Journal of Listening. – 2023. – Vol. 37, № 3. – Pp. 199-211. <https://doi.org/10.1080/10904018.2021.1987239>.

[11] Gryglewski P., Ivashko Y., Chernyshev D., Dmytrenko A. Art as a message realized through various means of artistic expression // Art Inquiry. – 2020. – № 22. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=966115>.

[12] Chiappini S., Sampogna G., Ventriglio A., Menculini G., Ricci V., Pettoruso M., ... Martinotti G. Exploring emerging psychopathological characteristics and challenges of novel depression subtypes: insights from the literature // Frontiers in Psychiatry. – 2025. – Vol. 16. – Article 1613251. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2025.1613251>.

[13] Redkozubova E.A. The psychological portrait of a conflict type personality in the English fiction discourse // The Humanities and Social Sciences – Gumanitarnye i social'nye nauki. – 2021. – Vol. 88, no. 5. – Pp. 107-110. <https://doi.org/10.18522/2070-1403-2021-88-5-107-110> [in Eng.]

[14] Fludernik M. Transformations in narrative prose: the example of the description of external appearance // Recherches anglaises et nord-américaines. – 2022. – № 56. – Pp. 219-232. <https://journals.openedition.org/ranam/644>.

[15] Kozhakhmetova A. S. Är türlü tilderdegi metaforalyq (sub)modelder reprezentasialary salystyru turaly mäselesi („Emosia – tırı jan“ model mysalynda) [The problem of comparing metaphorical (sub)model representations in different languages (on the example of the model “Emotion is a living being”)] // «Abylai han atyndaǵy QazHqJäneÄTU Habarşysy». – 2025. – № 2. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.009>. [in Kaz.]

И. ОДЕГОВТЫҢ «АНУШКА ТАМАҚ ЖЕГІСІ КЕЛЕДІ» ӘНГІМЕСІНДЕГІ КЕЙІПКЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІН БЕЙНЕЛЕУДІҢ КӨРКЕМ ФОРМАЛАРЫ

***Алтынбек А.¹**

***¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Бұл зерттеу И. Одеговтың «Анушка тамақ жегісі келеді» әңгімесінде басты кейіпкердің психологиялық бейнесін жасауда қолданылған шығармашылық тәсілдерді қарастырады. Зерттеу көркемдік ерекшеліктердің кейіпкердің психологиялық тереңдігіне қалай әсер ететінін және басты кейіпкердің динамикалық дамуы басқа кейіпкерлердің статикалық табиғатымен қалай қарама-қайшы келетінін зерттейді.

Нәтижелер Одеговтың күрделі кейіпкерді қалыптастыру үшін сызықтық баяндау форматын қолданатынын, эмоционалды күйлерге, ойларға және жеке тәжірибелерге баса назар аударатынын көрсетеді. Кеңістіктік және уақыттық бейнелер басты кейіпкердің ішкі әлемін күшейте отырып, психологиялық бейнелеуді байытады. Айта кету керек, автор анық бағалау пікірлерінен бас тартып, оқырмандарға кейіпкердің сезімдері мен әрекеттерін өздері түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу психологиялық портреттеудегі нәзік шығармашылық әдістердің маңыздылығын атап өтіп, олардың оқырманның қабылдауына әсерін көрсетеді. Сонымен қатар, баяндау аспектілерін бағалау арқылы зерттеу әдеби шығармаларда психологиялық тереңдіктің қалай жасалатыны туралы түсінігімізді кеңейтеді, заманауи әдебиеттегі кейіпкерлерді дамыту және баяндау тәсілдері туралы жаңа түсініктер береді. Сонымен қатар, автордың баяндаудағы үнсіздік пен кідірістерді тиімді қолдануы оқырманды әңгіменің астарындағы күрделі психологиялық күйді сезінуге итермелейді. Әңгімедегі символикалық элементтер мен метафоралардың рөлі басты кейіпкердің ішкі толғаныстары мен уайымдарын айқын жеткізеді. Одеговтың көркемдік стилінің ерекшелігі кейіпкерлер арасындағы диалогтардың қысқалығы және сол диалогтардың арасындағы мағыналық астарға ерекше мән беруінен де көрінеді. Осылайша, зерттеу автордың мінез-құлық детальдары арқылы кейіпкердің ішкі күйін жан-жақты аша түсу тәсілдерін тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: Одегов, көркемдік деталь, келбеті, эмоциялық күйі, кеңістік бейнелері, қабылдау, ішкі қатығыстар, психологиялық реализм

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФОРМЫ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА ГЕРОЯ В РАССКАЗЕ «АНУШКА ХОЧЕТ ЕСТЬ» И. ОДЕГОВА

*Алтынбек А.¹

¹ Казахский Национальный Педагогический Университет
им. Абая, Алматы, Казахстан

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу творческих приёмов, применяемых И. Одеговым для создания психологического образа главной героини в рассказе «Анушка хочет есть». Особое внимание уделяется тому, каким образом художественные детали и приёмы влияют на углубление психологической характеристики персонажа и как динамическое развитие главной героини контрастирует со статичной природой второстепенных действующих лиц.

Результаты анализа показывают, что Одегов выстраивает повествование в линейной форме, что позволяет автору постепенно раскрывать многогранность характера героини. При этом акцент делается на её эмоциональных состояниях, мыслях и личном опыте. Такой подход обеспечивает углублённое понимание внутреннего мира персонажа: переживания героини передаются посредством тонких художественных

деталей, символических образов и тщательно организованных сцен. В результате создаётся яркий и запоминающийся образ, обладающий психологической достоверностью.

Значимую роль в формировании психологического портрета играют пространственные и временные образы, которые усиливают впечатление о богатстве внутреннего мира героини. При этом автор избегает прямых оценочных суждений, предоставляя читателю возможность самостоятельно интерпретировать поступки и переживания персонажа. Такой приём не только углубляет восприятие текста, но и побуждает к размышлению о скрытых мотивах, эмоциональной динамике и особенностях взаимодействия героини с окружающей средой.

Таким образом, исследование подчёркивает значимость тонких художественных средств в создании психологического портрета литературного героя. Эти приёмы оказывают существенное влияние на восприятие читателя и демонстрируют, как сдержанная авторская позиция способствует формированию многогранного и убедительного образа. Анализ повествовательных особенностей расширяет понимание того, каким образом в современной литературе достигается психологическая глубина, предлагая новые подходы к изучению персонажей и их художественного воплощения.

Ключевые слова: Одегов, художественная деталь, внешность, эмоциональное состояние, пространственные образы, восприятие, внутренние конфликты, психологический реализм

Information about the author:

Altynbek Akerke - Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-8714-9726>, e-mail: AltynbekAkerke@proton.me

Автор туралы мәлімет:

Алтынбек Акерке – Кафедра русского языка и литературы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0001-8714-9726>, e-mail: AltynbekAkerke@proton.me

Информация об авторе:

Алтынбек Акерке - Орыс тілі мен әдебиеті кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-8714-9726>, e-mail: AltynbekAkerke@proton.me

УДК 1751

МРНТИ 17.81.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.037>

АРТ-ТЕКСТ КАК ГИБРИДНЫЙ ВИД ТЕКСТА

*Баситова Ш.Д.¹

^{*1}Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. Исследование посвящено анализу арт-текста как функционально гибридного вида текста, формирующегося в условиях контемпоральности, жанровой неопределенности и медийной конвергенции современного искусства. Актуальность работы обусловлена необходимостью теоретического осмысления новых форм критического письма, которое отражает трансформации художественного и институционального полей в эпоху постмодерна. Арт-текст рассматривается как особый тип дискурсивной практики, объединяющий эстетическое восприятие и теоретическую рефлексию, где язык критики выступает инструментом описания и механизмом смыслообразования. Цель исследования заключается в выявлении и эмпирическом подтверждении структурной гибридности критического дискурса, проявляющегося на пересечении философского, публицистического и аналитического уровней. Методологическую основу составляют концепции гибридности, идеи открытого произведения, а также теория институциональной критики, в которой арт-дискурс интерпретируется как форма взаимодействия эстетики и власти. Для эмпирического обоснования и количественного измерения гибридности в текстах арт-критика Бориса Гройса применен контент-анализ по методике Е.Таршиса с использованием категориальной сетки, фиксирующей совместную встречаемость жанровых функций. Полученные результаты демонстрируют, что арт-текст является принципиально немонолитной структурой: высокий процент гибридного кодирования тематических блоков указывает на одновременное функционирование аналитического и эстетического дискурсов. Выявлена доминирующая связка — синтез философского рассуждения и социально-политической публицистики, отражающая стратегическую необходимость сопряженного осмысления метафизики искусства и его институционально-политической роли. Научная новизна работы заключается в уточнении понятия арт-текста как гибридной дискурсивной формы, сочетающей эстетическую, философскую и социальную функции, а также в методологическом обосновании контент-анализа как инструмента исследования гибридности в современном арт-дискурсе. Теоретическая значимость исследования состоит в развитии понятийного аппарата гуманитарных наук о гибридности, тексте и современном искусстве, а практическая ценность

— в возможности применения предложенной методологии при анализе критических и междисциплинарных текстов в области культурологии, философии и медиаискусства.

Ключевые слова: арт-текст, гибридность, контент-анализ, Борис Гройс, философия искусства, критический дискурс, институциональная критика, современное искусство

Введение

В современной теории арт-дискурса всё чаще подчёркивается, что арт-критический текст выполняет не вспомогательную, а продуктивную функцию по отношению к художественному смыслу. Язык арт-критики не ограничивается описанием или оценкой произведения, а включается в процесс концептуализации искусства, формируя рамки его интерпретации и общественного восприятия. В этом контексте арт-текст осмысливается как активный элемент художественного процесса, участвующий в производстве эстетического значения. «Арт-критика непосредственно участвует в самом производстве смыслов, а не просто в их описательной регистрации. В этом случае арт-критик берёт на себя ответственность за интеллектуальное сопровождение искусства... В большинстве случаев арт-критика приобретает гибридный характер, сочетая в себе научный, научно-популярный и художественные стили. В текстовом проявлении арт-критика наглядно демонстрирует междискурсивное взаимодействие, которое представляет типологическое сходство и историческое взаимовлияние разных типов дискурсов... В тексте арт-критики можно обнаружить фрагменты художественных и политических теорий, философские экскурсы, риторические и идеологические комментарии, научные искусствоведческие данные, личные истории или размышления, примеры из жизненных ситуаций» [1].

Пример междискурсивного характера современной арт-критики ясно проявляется в текстах Бориса Гройса. В статье «The Truth of Art» философское рассуждение о способности искусства быть носителем истины сразу соединяется с анализом культурных и институциональных условий его существования. Автор задается вопросом «Is art capable of being a medium of truth?», далее продолжает «If art is not a medium of truth, then it becomes a matter of taste, design, or entertainment» показывая, что утрата этой функции приводит к превращению искусства лишь в объект вкуса, дизайна или развлечения. В одном тексте соединяются философское размышление, культурологический анализ и критическое осмысление художественной системы [11].

Эпоха современности, обозначенная теоретиками как «контемпоральность», характеризуется состоянием постоянного перехода и стирания четких жанровых, институциональных и медийных границ. В сфере искусства этот процесс выразился в феномене гибридности, который

затрагивает как сами художественные объекты, так и окружающий их критический дискурс. Современное искусство активно отказывается от чистых форм, проявляя себя в инсталляциях, перформансах и проектах, где роли и медиа смешиваются.

В современном гуманитарном дискурсе термин «гибридность» пережил стремительную эволюцию. Изначально он обозначал сложное взаимодействие культур, языков и форм высказывания, что было теоретизировано в трудах Михаила Бахтина. Его концепция диалогизма и полифонии как фундаментального свойства языка заложила основу для понимания текста как арены столкновения «чужой речи» и «своего слова». М.Бахтин, обсуждая обучение словесным дисциплинам, отмечал, что даже простое «рассказывание текста своими словами есть до некоторой степени двуголосый рассказ о чужом слове», который по самой своей сути носит смешанный характер. Эти идеи предвосхищают современное понимание гибридности как внутреннего конфликта и синтеза, а не простого набора элементов [2, с. 415].

Такую концепцию конфликта и смешения до уровня культурной критики поднял Хоми Бхабха. В своей работе «Местонахождение культуры» он вводит понятие «третьего пространства» гибридности — зоны, где стираются бинарные оппозиции и происходит активное пересоздание культурных смыслов [3, с. 37]. Таким образом, гибридность — это пространство эмансипации, которое позволяет усомниться в чистоте и авторитете исходных категорий.

Тенденцию к междисциплинарности и гибридизации как фундаментальному свойству современной культуры продолжила Дорис Бахманн-Медик, описывая «трансферный поворот» в культурологии. Она рассматривает гибридизацию не как маргинальный, а центральный феномен, формирующий новую конфигурацию гуманитарного знания и его объектов [4, с. 215].

Гибридность в арт-тексте может быть рассмотрена как частный случай более широкого лингвокультурного процесса, затрагивающего современную языковую систему в целом. К примеру, в казахской филологической науке феномен гибридизации активно исследуется в сфере терминологии. Современный казахский язык, функционируя в условиях глобальной интеграции, неизбежно вступает в процесс гибридизации, связанный с взаимодействием родных и заимствованных элементов... Рост гибридных терминов свидетельствует о гибкости языка и его способности отражать чрезвычайно сложную картину современного мира [5].

В области арт-критики теория гибридизации приобретает особую актуальность. Радикальные трансформации в художественной практике требуют адекватного ответа со стороны теории и критики. Традиционные формы арт-текста (рецензия, аннотация, очерк) оказываются недостаточными для осмысления многомерного содержания современного

искусства. Возникает потребность в новом, методологически гибком и жанрово неопределенном типе высказывания, который можно обозначить как полноценный «арт-текст». Именно в этом типе текста происходит концентрация и рефлексия гибридных процессов, разворачивающихся в художественном мире. Актуальность исследования определяется необходимостью теоретического осмысления и систематизации формальных и функциональных особенностей арт-текста как аналитической категории, отражающей фундаментальные сдвиги в культурном трансфере. Ключевой проблемой является жанровая и функциональная неопределенность контемпорального арт-текста. По своему внешнему виду он может напоминать эссе, философский трактат или манифест, но по сути он всегда остается феноменом, существующим в «промежутках» между этими категориями.

Теоретическую основу для изучения этого феномена необходимо начать с классической оппозиции, сформулированной Готхольдом Лессингом в трактате «Лаокоон, или О границах живописи и поэзии». Лессинг строго разграничил искусства по их медиуму: живопись и скульптура оперируют формами в пространстве, а поэзия (повествование) — действиями во времени [6, с. 38]. Арт-текст, будучи текстом, тем не менее, предпринимает попытку вербально зафиксировать и объяснить визуально-пространственные и, зачастую, временные (перформанс, инсталляция) характеристики искусства, нарушая этот классический дихотомический принцип. Нарушение этих границ усиливается в XX веке, когда художественный объект сам становится неоднозначным. Концепция «открытого произведения» (*Opera Aperta*), разработанная Умберто Эко, стала основой для понимания амбивалентности современного искусства. Эко утверждает, что «открытое произведение» намеренно структурировано таким образом, чтобы требовать от зрителя множественной, постоянно меняющейся интерпретации, не имеющей единственного правильного ключа [7, с. 65].

В рамках настоящего исследования арт-текст понимается как особая дискурсивная форма, которая возникает на пересечении философского, аналитического и социально-публицистического высказывания. Арт-текст не фиксирует завершённый объект в отличие от классической рецензии или искусствоведческого описания, он функционирует как пространство интерпретации и концептуализации художественного процесса.

Эта институциональная и жанровая неоднозначность была теоретически осмыслена Борисом Гройсом. В работах, посвященных проблемам музея, архива и публичного пространства, искусствовед постоянно подчеркивает, что современное творчество существует как противоречие между «потокм жизни» и стремлением к «иммортизации» (бессмертию) в рамках институций. Он отмечает, что художник, работая с «потокм жизни», стремится зафиксировать свое произведение в архиве

[8, с. 15]. Тексты Гройса, таким образом, становятся примером гибридного ответа теоретика, вынужденного сочетать философское осмысление этих метафизических проблем с критикой конкретных институциональных практик.

Соответственно, арт-текст, описывающий такое произведение, не может быть закрытым или монолитным. Он вынужден включать в себя элементы различных жанров, диалог с чужой речью для учета плюральности мнений, отражение авторской и кураторской гибридизации.

Теоретической основой для изучения этого феномена выступает концепция гибридности в её критическом изводе, разработанном Терри Смитом. Он определяет гибридность как «форму зарождающейся критики» (*incipient critique*), которая действует внутри культурного поля современности и раскрывает скрытые переходы между зонами сходства и инаковости [9, с. 20].

Гибридность арт-текста является прямым следствием смешанного характера авторской практики в самом искусстве, где, как отмечают Т. Смит и С. Матур, «авторская практика, функционирующая в контексте современного искусства, все больше напоминает таковую в кино, музыке и театре». В результате происходит смешение ролей, когда «приглашенные кураторы предстают перед публикой как художники» [9, с. 20]. Арт-текст отражает это смешение, становясь продуктом пересечения функций художника, куратора и критика. Таким образом, проблемное поле исследования заключается в том, чтобы перейти от интуитивного признания гибридности арт-текста к его строгому, эмпирически обоснованному описанию.

Целью данной работы является всесторонняя характеристика арт-текста как принципиально гибридного вида текста на основе анализа его формальных, содержательных и функциональных особенностей. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- уточнить теоретическое понятие «арт-текст» в контексте современной гуманитарной мысли, опираясь на концепции гибридности, диалогизма и границ искусства, с целью разграничить его от традиционных форм художественной критики;

- идентифицировать и описать конкретные гибридные компоненты (жанровые, стилистические, тематические), формирующие структуру арт-текста, и обосновать их необходимость как ответа на «открытое произведение»;

- провести детальный контент-анализ выбранного эмпирического материала для выявления устойчивых паттернов гибридизации;

- обосновать, что гибридность арт-текста является не случайным набором характеристик, а осознанным методом осмысления сложного и противоречивого мира современного искусства;

Объектом исследования выступает теоретический и критический дискурс современного искусства в целом. Предметом анализа является арт-

текст как специфический, жанрово гибридный вид текста, функционирующий на стыке искусствоведения, философии и культурологии.

Описание материалов и методов

Эмпирической базой исследования послужили критические и теоретические тексты Бориса Гройса, чья авторская практика является показательным примером жанровой гибридизации в современном арт-дискурсе. Тексты Б.Гройса систематически нарушают границы между философией искусства, институциональной критикой и социально-политической публицистикой. Для обеспечения репрезентативности выборки, охватывающей различные аспекты гибридного арт-текста Гройса, были отобраны три статьи из журнала e-flux. Тексты статей отражают ключевые теоретические векторы автора: «The Truth of Art» (2016), «Politics of Installation» (2009), «Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk» (2013). Единица контекста для контент-анализа — целая статья. Следует отметить, что в качестве основного метода исследования используется контент-анализ в интерпретации Е.Таршиса, адаптированный для анализа художественно-критических и философских текстов. Выбор данного метода обусловлен его способностью выявить структурные, семантические и дискурсивные особенности гибридных текстов, в которых совмещаются эстетические и аналитические функции. В отличие от классического контент-анализа, ориентированного на количественные показатели, подход Е.Таршиса учитывает качественные параметры текста — его интонационную архитектуру, модальность, имплицитные образы и риторические ходы, что позволяет реконструировать «внутренний дискурс» автора. Такой подход представляется релевантным для анализа текстов Бориса Гройса, которые объединяют философскую рефлексию, теоретическое рассуждение и элементы художественного письма. Использование метода Е.Таршиса способствует выявлению механизмов гибридизации арт-текста, где аналитическое и эстетическое начала не противопоставлены, а синтезированы в единую речевую структуру [10].

В качестве единицы счета выбран тематический блок (сегмент) — абзац или группа абзацев, объединенных единой смысловой и/или жанровой функцией. Категориальная сетка была разработана для измерения четырех ключевых функций, наличие двух и более которых в одном тематическом блоке доказывает гибридность текста: ФР — Философское рассуждение, АК — Арт-критика, ПП — Социально-политическая публицистика, СР — Саморефлексия. Данный анализ проведен с целью объективной фиксации гибридной структуры арт-текста, проявляющейся в совмещении различных жанровых и функциональных категорий.

Разработанная категориальная сетка позволяет фиксировать гибридность текста, а также идентифицировать её структурные

компоненты: жанровые (совмещение философского рассуждения и критики), стилистические (абстрактная номинативность, теоретическая лексика, публицистическая оценочность), тематические (одновременное обращение к онтологии искусства и институциональным механизмам его функционирования).

Результаты

Проведённый анализ трёх статей Бориса Гройса позволил выявить устойчивую модель гибридного кодирования, проявляющуюся в систематическом совмещении философского, художественно-критического и социально-политического дискурсов. Полученные результаты подтверждают, что арт-текст функционирует как пространство пересечения различных типов речевой деятельности и не сводится к одному жанровому регистру.

На уровне текстовой организации во всех проанализированных материалах фиксируется регулярное сочетание нескольких функциональных кодов в пределах одного тематического сегмента. Это проявляется как в содержательном, так и в языковом плане: в тексте одновременно присутствуют философская аргументация, критический анализ художественной формы и публицистическая оценка институциональных практик.

В статье «The Truth of Art» гибридность реализуется прежде всего через соединение философского рассуждения (ФР) и социально-политической публицистики (ПП). Абстрактные категории («истина», «подлинность», «смерть искусства») используются не только как элементы метафизической аргументации, но и как средства критики институциональной системы искусства. На языковом уровне это выражается в переходе от обобщённой философской номинативности к оценочной публицистической лексике: универсальные категории соотносятся с конкретными практиками музейной политики, архивирования и медийного производства. Таким образом, философский регистр функционирует как инструмент интерпретации социально-культурных процессов.

В статье «Politics of Installation» доминирует связка социально-политической публицистики и арт-критики (ПП+АК). Описание художественной формы инсталляции сопровождается анализом её институционального функционирования. На уровне языка это проявляется в совмещении терминологии художественного анализа (форма, пространство, экспозиция) с политически маркированной лексикой (власть, контроль, идеология, рынок). В результате текст одновременно выполняет аналитическую и критическую функции, а художественный объект рассматривается как медиатор социального высказывания.

Материал «Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk» демонстрирует наиболее сложную структуру гибридности. Здесь регулярно сочетаются философское рассуждение (ФР),

функциональный анализ институции (АК) и элементы саморефлексии (СР). Автор описывает музей как пространство столкновения противоположных логик — архива и потока, статичности и процессуальности. Языковая организация текста отражает эту диалектику: теоретические абстракции сопровождаются метатекстовыми комментариями, в которых автор осмысляет собственную позицию исследователя. Саморефлексивные фрагменты формируют дополнительный дискурсивный слой, усиливающий гибридный характер арт-текста.

Количественный этап анализа подтвердил качественные наблюдения. В ходе кодирования были выделены тематические сегменты (абзацы и смысловые блоки), каждый из которых анализировался с точки зрения наличия функциональных кодов. В рамках исследования были проанализированы три статьи Бориса Гройса («The Truth of Art», «Politics of Installation», «Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk») общим объёмом около 45 тыс. слов. В результате сегментации текста было выделено 124 тематических блока, выступивших единицами счёта. Каждый блок кодировался по четырём функциональным категориям (ФР, АК, ПП, СР). Кодирование показало: 95 тематических блоков из 124 оказались гибридными, т.е. более трёх четвертей текста Гройса демонстрируют совмещение нескольких дискурсивных функций. Распределение устойчивых кодовых связок показало следующую картину: ФР+ПП — 30 блоков, ФР+АК — 26 блоков, ПП+АК — 19 блоков, ФР+АК+СР — 11 блоков, прочие сочетания — 9 блоков.

В большинстве случаев один и тот же фрагмент текста одновременно выполняет несколько жанровых функций. Наиболее частотной оказалась связка философского рассуждения и социально-политической публицистики (ФР+ПП). Это свидетельствует о том, что ключевая функция арт-текста Гройса — синтез теоретического осмысления и институциональной критики. Существенную роль также играют комбинации ФР+АК (междисциплинарный аналитический режим) и ПП+АК (критическое вмешательство через анализ художественной формы).

Полученные данные демонстрируют, что гибридность проявляется не эпизодически, а системно: в структуре текста, в логике аргументации и в языковой организации высказывания. Арт-текст функционирует как сложная дискурсивная форма, в которой философские категории служат инструментом анализа институциональной реальности, а художественно-критические наблюдения становятся основой для социокультурных обобщений. Таким образом, результаты исследования подтверждают, что гибридность арт-текста является устойчивой структурной характеристикой. Она проявляется в совмещении жанровых функций, в многослойной языковой организации и в постоянном переходе между аналитическим, философским и публицистическим регистрами. Арт-текст выступает не как набор разнотипных элементов, а как целостная модель осмысления

современного искусства, в которой эстетическое, теоретическое и социальное измерения оказываются неразделимыми.

Наиболее частотной оказалась связка философского рассуждения и социально-политической публицистики, что подтверждает ключевую особенность дискурса Гройса: теоретические категории используются для критики институциональных механизмов искусства. Связка ФР+АК фиксирует переход от абстрактного философского осмысления к анализу художественных практик и выставочных форм. Комбинация ПП+АК отражает критику рынка, идеологии и политики показа через обращение к конкретным художественным форматам, прежде всего инсталляции. Тройные сочетания (ФР+АК+СР) демонстрируют включённость автора в собственный аналитический процесс и проявление саморефлексии, характерной для современного арт-дискурса.

Полученные данные позволяют утверждать, что гибридность арт-текста у Бориса Гройса имеет системный характер и проявляется не эпизодически, а на уровне структуры аргументации. Философские, художественно-критические и социально-политические регистры функционируют не раздельно, а в форме постоянного взаимодействия.

Обсуждение

Анализ статей по контент-анализу Е.Таршиса был проведен поэтапно. На первом этапе текст статьи был разделен на тематические сегменты: абзацы и группы абзацев, объединенные одной смысловой задачей. Далее каждый сегмент рассматривался с точки зрения доминирующей коммуникативной функции и соотносился с одной из категорий кодирования (ФР, АК, ПП, СР). Отнесение сегмента к определенному коду осуществлялось на основании языковых и содержательных признаков. К философскому рассуждению относились фрагменты с абстрактными категориями, обобщениями и онтологическими постановками проблемы искусства. Арт-критическая категория содержала в себе анализ художественных практик, произведений или форм. Социально-политическая публицистика включала высказывания, связанные с институциональными механизмами искусства, культурной политикой, ролью музея, рынка и медиа. К саморефлексии относились фрагменты, где автор осмысляет собственную роль как теоретика или критика. На следующем этапе фиксировались случаи совмещения функций внутри одного тематического блока. Если сегмент одновременно включал философскую постановку проблемы и анализ институционального контекста, он получал двойное кодирование (например, ФР+ПП). Такая процедура позволила выявить структурную гибридность текста и показать, что различные дискурсивные функции в нем сосуществуют не последовательно, а внутри одного смыслового пространства.

Гибридность в статье «The Truth of Art» проявляется в соединении теоретической терминологии с оценочными и культурно-критическими

формулировками. Например, рассуждение о статусе искусства сопровождается использованием категорий «archive» («архив»), «documentation» («документация»), «display» («отображение»), которые в свою очередь переводят обсуждение из области философии в сферу институциональной практики.

Композиционно текст построен как движение от абстрактного тезиса к культурно-историческому обобщению. Данная статья преимущественно сфокусирована на метафизических проблемах искусства (категория ФР), что заметно уже в исходной постановке вопроса «Is art capable of being a medium of truth?» («Способно ли искусство быть носителем истины?») [11]. В этом случае философская проблематика формулируется через абстрактную номинативную конструкцию, которая характерна теоретическому дискурсу: ключевые понятия «art», «truth», «medium» («искусство», «правда», «медиум») являются универсальными и лишены конкретной привязки. Отсутствие предметности создает эффект обобщенного рассуждения.

Однако уже в следующем смысловом блоке философская постановка проблемы о «правде искусства» переходит в институциональную критику (ПП). Гройс показывает, что в условиях музейного и медийного пространства искусство утрачивает функцию носителя истины и превращается в «объект вкуса, дизайна или развлечения» [11]. Блоки, посвященные таким категориям, как «аутентичность» и «документация», в тексте Гройса показаны в двух плоскостях — философской и социально-критической. С одной стороны, эти понятия выглядят как теоретические категории, которые позволяют говорить о статусе произведения искусства, его подлинности и способах существования в культуре. С другой стороны, через них автор выходит на анализ институциональных механизмов — музеев, архива, системы хранения и демонстрации искусства, рассматривая их в качестве формы культурной власти и идеологического регулирования художественного поля. Философская терминология становится инструментом социально-политического осмысления искусства. Исходя из этих соображений, можно говорить о двойном кодировании подобных фрагментов (ФР+ПП).

Дополнительный уровень гибридности возникает в тех местах, где Гройс обращается к историческим художественным практикам. Упоминания советского конструктивизма, утопических проектов и иных художественных экспериментов вводят в текст элементы арт-анализа. Автор соотносит абстрактные тезисы уже с конкретными художественными примерами и тем самым демонстрирует реализацию идей в реальной культурной ситуации. Такие фрагменты объединяют несколько уровней высказывания одновременно: анализ художественного материала (АК) становится основанием для философских обобщений (ФР), а отдельные исторические примеры интерпретируются как проявление более широких закономерностей развития искусства. Текст приобретает характер перехода от частного наблюдения к универсальному выводу, что усиливает его

теоретическую нагрузку и подтверждает гибридную структуру арт-критического дискурса.

Следующая статья Бориса Гройса «Politics of Installation» так же демонстрирует выраженную гибридную структуру арт-текста. Центр материала—инсталляция, которая является специфической формой искусства и тем самым меняет характер взаимодействия между произведением, пространством и зрителем. Гройс рассматривает инсталляцию как способ организации среды восприятия, где искусство не автономная вещь, а пространственная ситуация. Подобные фрагменты представляют собой философское рассуждение (ФР), поскольку автор формулирует обобщенные положения о статусе художественного объекта и его онтологических характеристиках. Философская постановка проблемы практически сразу переходит в анализ институциональных условий функционирования искусства. Гройс утверждает, что пространство инсталляции неизбежно связано с публичностью, демонстрацией и механизмами культурной власти [12]. Этот специфичный вид искусства интерпретируется как форма организации коллективного опыта и одновременно как инструмент воздействия на зрителя. В связи с этим данные философские фрагменты относятся к категории ПП. Характерной особенностью текста является постоянное совмещение этих регистров. Рассуждая о том, что художник создает «собственный мир» внутри инсталляции, Гройс показывает включение этого мира в экономические и институциональные механизмы культуры одновременно.

В статье присутствуют и элементы арт-критического анализа (АК), когда автор обращается к конкретным художественным практикам и способам организации выставочного пространства. Гройс анализирует, каким образом инсталляция отличается от традиционного произведения и как она влияет на позицию зрителя внутри экспозиции. Однако подобные описания почти всегда выходят за пределы формального анализа и сопровождаются выводами о «политике показа», роли институций и изменении статуса искусства в современном обществе. В результате арт-критический анализ оказывается тесно связанным с социально-политической интерпретацией. Гибридность текста особенно отчётливо проявляется в последовательном соединении автором разных уровней рассуждения. К примеру, онтологический объясняет, что такое инсталляция, а институциональный уровень раскрывает её функционирование в пространстве музея и выставки. О том, какие отношения власти и публичности формулирует инсталляция описывает социальный уровень. Роль художника и зрителя рассмотрена на критическом уровне.

Статья «Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk» демонстрирует наиболее выраженную степень гибридности, поскольку в ней одновременно существуют философское рассуждение (ФР), арт-критический анализ (АК) и элементы саморефлексии

автора (СР). Гройс рассматривает музей как сложную институциональную структуру, в которой сталкиваются разные логики существования искусства — архивная и процессуальная. Философский уровень текста проявляется уже в постановке проблемы: музей понимается как место противостояния двух моделей искусства — фиксированного «архива» и динамического «потока» художественной жизни. Архив описывается Гройсом как механизм сохранения и стабилизации искусства, а Gesamtkunstwerk как идея тотального, непрерывного художественного процесса, который невозможно окончательно закрепить. Тем самым философская категория сразу задает рамку дальнейшего анализа [13]. Вместе с этим автор переходит к арт-критическому уровню (АК): он рассматривает реальные функции музея — экспонирование, хранение, кураторскую интерпретацию, институциональное закрепление статуса произведения. Музей выступает местом производства смысла: через выставочную политику, способы демонстрации и контекстуализацию произведение приобретает новые значения. Философские категории «архив» и «поток» используются уже в качестве аналитических инструментов для объяснения конкретных практик музейной работы.

Гибридность усиливается за счет включения саморефлексивных элементов (СР). В ряде фрагментов Гройс переходит от анализа институции к размышлениям о собственной позиции теоретика и критика внутри этого процесса. Он показывает, что сам текст о музее становится частью того же «потока» интерпретаций, который формирует современное искусство. Таким образом, исследователь не остается внешним наблюдателем, а осознает себя участником институционального дискурса.

Кроме того, в тексте постоянно происходит переход между уровнями обобщения. Философские категории используются для интерпретации конкретных художественных практик, анализ этих практик в свою очередь выводится на уровень универсальных закономерностей развития искусства. Например, обсуждение функции музея трактуется шире, чем просто хранения искусства — это стремление искусства к «иммортализации» или закреплению в культурной памяти. Это демонстрирует совмещение ФР и АК в пределах одного смыслового блока. Таким образом, статья строится как многоуровневый гибридный текст: философские категории задают теоретическую рамку, арт-критический анализ конкретизирует ее на уровне институциональных практик, саморефлексия фиксирует позицию автора внутри описываемого процесса. Такое сочетание позволяет рассматривать данный текст как показательный пример контемпорального арт-дискурса, где границы между теорией, критикой и авторским высказыванием становятся подвижными.

Полученные результаты показывают, что гибридность арт-текста не является побочным эффектом жанрового смешения. Она функционирует как осознанная стратегия анализа современного искусства и позволяет

учитывать одновременно его эстетические, институциональные и социальные измерения. Гибридность выступает методологическим инструментом осмысления художественной реальности, в которой границы между критикой, философией и культурной теорией оказываются подвижными.

Количественные данные контент-анализа подтверждают теоретический тезис исследования, восходящий к концепциям диалогизма М. Бахтина и гибридности Х. Бхабхи. В рамках проведённого анализа под гибридными единицами понимаются тематические сегменты текста, в которых одновременно реализуются две и более дискурсивные функции (ФР, АК, ПП, СР). Таким образом, речь идёт не о стилистической вариативности, а о структурном взаимодействии различных типов высказывания внутри одного смыслового блока.

Доминирование связки ФР+ПП объясняется функциональной задачей арт-текста в эпоху контемпоральности. Искусство, согласно Гройсу, существует в постоянном напряжении между институциональной иммортализацией и «потокм жизни». Критик, работающий в этом поле, не может ограничиться ни чистой философией, оторванной от институциональной политики, ни публицистикой, лишённой теоретического основания. Философское рассуждение обеспечивает уровень обобщения и позволяет говорить об онтологическом статусе произведения, тогда как социально-политическая публицистика фиксирует его включённость в институциональные и рыночные механизмы.

Связка ФР+АК отражает переход от абстрактного осмысления искусства к анализу конкретных художественных форм и практик. Это свидетельствует о междисциплинарном характере современного арт-дискурса, где философские категории применяются для интерпретации художественных объектов. Комбинация ПП+АК фиксирует ситуацию, в которой анализ художественной формы становится инструментом критики институциональных структур — выставочных практик, музейной политики, механизмов легитимации искусства. Таким образом, художественный анализ оказывается встроенным в социальный и политический контекст. Наличие тройных кодов (ФР+АК+СР) свидетельствует о включённости автора в собственный аналитический процесс. Саморефлексия становится важной характеристикой современного арт-текста: критик выступает не только наблюдателем, но и участником дискурсивного поля искусства, осознающим собственную позицию.

Полученные результаты позволяют рассматривать гибридность не как совокупность стилистических приёмов, а как структурный принцип организации арт-текста. Она возникает как необходимый ответ на трансформацию самого художественного поля, в котором произведение искусства функционирует как «открытая» система интерпретаций (У. Эко), а художественные практики — как междисциплинарные и институционально

обусловленные. Тем самым подтверждается, что гибридность арт-текста является осознанным методом осмысления современного искусства. Она обеспечивает возможность одновременно: описывать произведение как эстетический объект, анализировать его институциональное положение, интерпретировать его культурное и социальное значение. В этом смысле арт-текст выступает медиатором между художественным опытом, теоретическим знанием и культурной рефлексией.

Заключение

Проведённое исследование подтвердило, что феномен арт-текста следует рассматривать не только как результат жанрового смешения, но и как отражение глубинных трансформаций современной гуманитарной мысли. Арт-текст, функционирующий в поле контемпорального искусства, выступает медиатором между эстетическим опытом, теоретическим знанием и институциональной критикой, формируя особое пространство рефлексии, в котором художественное и аналитическое высказывание оказываются взаимосвязанными.

В рамках первой задачи исследования было уточнено теоретическое содержание понятия «арт-текст». Он представлен как междискурсивная форма, возникающая на пересечении философии искусства, художественной критики, культурной теории и публицистики. В отличие от традиционных форм критического высказывания, арт-текст не ограничивается оценочной функцией, а направлен на интерпретацию и концептуализацию художественной реальности.

Решение второй задачи позволило идентифицировать конкретные гибридные компоненты, формирующие структуру арт-текста. К ним относятся сочетание философского рассуждения, художественно-критического анализа, социально-политической публицистики и саморефлексии автора. Установлено, что их совмещение обусловлено спецификой современного искусства как «открытого произведения» (У. Эко), требующего множественных интерпретаций и междисциплинарных аналитических подходов.

В ходе решения третьей задачи был проведён контент-анализ эмпирического материала, позволивший выявить устойчивые паттерны гибридации. Результаты показали, что тематические блоки в анализируемых текстах имеют двойное или тройное кодирование (ФР+ПП, ПП+АК, ФР+АК, ФР+АК+СР). Это свидетельствует о системном характере взаимодействия различных дискурсивных функций внутри одного текста.

Четвёртая задача исследования заключалась в обосновании гибридности как осознанного метода осмысления современного искусства. Полученные данные демонстрируют, что гибридность не является случайным набором характеристик, а выступает структурным принципом организации арт-текста. Она позволяет одновременно описывать художественный объект,

анализировать институциональные механизмы его функционирования и интерпретировать его культурное значение.

В теоретическом плане работа показала, что гибридность следует рассматривать как продуктивный способ познания искусства в условиях постмодерна и медийной конвергенции. Арт-текст, подобно «открытому произведению», демонстрирует множественность интерпретаций и неустойчивость границ между художественным и аналитическим высказыванием. Он становится пространством «трансферных» процессов (Д. Бахманн-Медик), обеспечивая движение смыслов между дисциплинами и культурными кодами. В методологическом аспекте исследование подтвердило применимость контент-анализа Е. Таршиса к текстам сложной семиотической структуры. Перевод философских категорий гибридности в операциональные аналитические показатели показал возможность их эмпирической фиксации и количественного описания.

Таким образом, арт-текст предстает как функционально гибридный вид текста, возникший как методологический ответ на сложность и противоречивость современного художественного поля. Он отражает не только изменение художественных практик, но и трансформацию способов гуманитарного знания. Перспективы дальнейших исследований связаны с сопоставительным анализом универсальных и локальных особенностей гибридизации англоязычных арт-текстов, а также с изучением влияния медиасреды на формирование их языковой и дискурсивной структуры.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Гиздатов Г.Г., Баситова Ш.Д. Арт-текст: теоретическая «перспектива» и / или медиакритическая оценка // ПРАЭНМА. Проблемы визуальной семиотики (ПРАЭНМА. Journal of Visual Semiotics). – 2025. – Вып. 4 (46). – С. 44-57.

[2] Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М: Художественная литература, 1975. – 415 с.

[3] Bhabha H. The Location of Culture. – London; New York: Routledge, 1994. – 37 p.

[4] Бахманн-Медик Д. Культурные повороты. Новые ориентиры в науках о культуре / пер. с нем. С. Ташкенова. – М: Новое литературное обозрение, 2017. – 215 с.

[5] Ахмет А.Н., Курманбайулы Ш., Нургалиева С.А., Бегимова Г.А. Явление гибрида в терминообразовании // Известия КазУМОиМЯ им.Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2023. – №4(71).

[6] Лессинг Г. Лаокоон, или О границах живописи и поэзии / пер. с нем. Г. Гуковского. — СПб.: Искусство, 2010. – 38 с.

[7] Eco U. The Open Work. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. – 65 p.

[8] Groys B. Art Power. Cambridge, MA; London: The MIT Press, 2008. – 15 p.

[9] Smith T., Mathur S. Contemporary Art: World Currents in Transition Beyond Globalization // Contemporaneity: Historical Presence in Visual Culture. – 2014. – Vol. 3. – Pp.163-173.

[10] Таршис Е.Я. Контент-анализ: Принципы методологии. – М: ЛЕНАНД, 2025. – 173 с.

[11] Groys B. The Truth of Art // e-flux journal. – 2016. https://www.e-flux.com/journal/71/60513/the-truth-of-art?utm_source 27.09.2025.

[12] Groys B. Politics of Installation // e-flux journal. – 2009. https://www.e-flux.com/journal/02/68504/politics-of-installation?utm_source 4.10.2025.

[13] Groys B. Entering the Flow Museum between Archive and Gesamtkunstwerk // e-flux journal. – 2013. https://www.e-flux.com/journal/50/59974/entering-the-flow-museum-between-archive-and-gesamtkunstwerk?utm_source 5.10.2025.

REFERENCES

[1] Gizdatov G.G., Basitova Sh.D. Art-tekst: teoreticheskaya «perspektiva» i / ili mediakriticheskaya ocenka (Art Text: Theoretical “Perspective” and / or Media-Critical Evaluation) // PRAXEMA. Problemy vizual’noj semiotiki (PRAXEMA. Journal of Visual Semiotics). – 2025. – Issue 4 (46).

[2] Baxtin M.M. Voprosy` literatury` i e`stetiki (Questions of Literature and Aesthetics). – М: Xudozhetsvennaya literatura, 1975. – 415 s. [in Rus.]

[3] Bhabha H. The Location of Culture. – London; New York: Routledge, 1994. – 37 p. [in Eng.]

[4] Baxmann-Medik D. Kul`turny`e povoroty`. Novy`e orientiry` v naukax o kul`ture (Cultural Turns: New Orientations in the Study of Culture). Trans. by S. Tashkenova. – М: Novoe literaturnoe obozrenie, 2017. – 215 s. [in Rus.]

[5] Axmet A.N., Kurmanbajuly Sh., Nurgalieva S.A., Begimova G.A. Yavlenie gibrida v terminoobrazovanii (The Phenomenon of Hybrids in Term Formation) // Izvestiya KazUMOiMYa im. Abylaj xana. Seriya “Filologicheskie nauki”. – 2023. – №4(71). [in Kaz.]

[6] Lessing G. Laokoon, ili O graniczax zhivopisi i poe`zii (Laocoön, or On the Boundaries of Painting and Poetry. Trans. by G. Gukovsky. – Saint Petersburg: Iskusstvo, 2010. – 38 s. [in Rus.]

[7] Eco U. The Open Work. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. – 65 p. [in Eng.]

[8] Groys B. Art Power. Cambridge, MA; London: The MIT Press, 2008. – 15 p. [in Eng.]

[9] Smith T., Mathur S. Contemporary Art: World Currents in Transition Beyond Globalization // Contemporaneity: Historical Presence in Visual Culture. – 2014. – Vol. 3. – Pp.163-173.

[10] Tarshis E.Ya. Kontent-analiz: Principy` metodologii (Content Analysis: Principles of Methodology). – Moscow: LENAND, 2025. – 173 s. [in Rus.]

[11] Groys B. The Truth of Art // e-flux journal. – 2016. https://www.e-flux.com/journal/71/60513/the-truth-of-art?utm_source 27.09.2025.

[12] Groys B. Politics of Installation // e-flux journal. – 2009. https://www.e-flux.com/journal/02/68504/politics-of-installation?utm_source 4.10.2025.

[13] Groys B. Entering the Flow Museum between Archive and Gesamtkunstwerk // e-flux journal. – 2013. https://www.e-flux.com/journal/50/59974/entering-the-flow-museum-between-archive-and-gesamtkunstwerk?utm_source 5.10.2025.

АРТ-ТЕКСТ – ГИБРИДТІ МӘТІН ТҮРІ РЕТІНДЕ

*Баситова Ш.Д.¹

*¹Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Зерттеу қазіргі заманғы өнердегі контемпоральдылық, жанрлық анықталмағандық және медиалық конвергенция жағдайында қалыптасқан арт-текст феноменін функционалды гибридіті дискурс ретінде қарастырады. Зерттеудің өзектілігі постмодерн дәуірінде өнер мен институттық кеңістіктердің өзгерістерін бейнелейтін жаңа сыншы жазу формаларын теориялық тұрғыда түсіндіру қажеттілігімен айқындалады. Арт-текст эстетикалық қабылдау мен теориялық рефлексияны біріктіретін дискурстық практика ретінде сипатталады, мұнда сын тілі сипаттау құралы және мағына тудыру тетігі болып табылады. Зерттеудің мақсаты – философиялық, публицистикалық және аналитикалық деңгейлердің тоғысында көрінетін сын дискурсының құрылымдық гибридітілігін анықтау және эмпирикалық тұрғыда дәлелдеу. Әдіснамалық негізін гибридітілік, «ашық шығарма» және институционалдық сын теориялары құрайды. Борис Гройстың арт-сын мәтіндеріндегі гибридітілікті анықтау үшін Е. Таршис әдістемесі бойынша контент-талдау қолданылып, жанрлық функциялардың бірлесіп кездесуі тіркелді. Нәтижелер арт-текстің аналитикалық және эстетикалық дискурстардың бір уақытта әрекет етуімен сипатталатынын көрсетті. Философиялық пайым мен әлеуметтік-саяси публицистиканың синтезі өнердің метафизикалық және институционалдық өлшемдерін бір мезгілде түсіндіру қажеттілігін айқындайды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы арт-текст ұғымын эстетикалық, философиялық және әлеуметтік функцияларды біріктіретін гибридіті дискурстық форма ретінде нақтылауда. Теориялық маңызы гуманитарлық ғылымдардағы гибридітілік және қазіргі өнер ұғымдарын дамытуға, ал практикалық құндылығы мәдениеттану, философия және медиаөнер салаларындағы пәнаралық мәтіндерді талдауға қолданылуында.

Тірек сөздер: арт-текст, гибридітілік, контент-талдау, Борис Гройс, өнер философиясы, сын дискурсы, институционалдық сын, заманауи өнер

ART TEXT AS A HYBRID TYPE OF TEXT

*Bassitova Sh.D.¹

*¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
Languages
Almaty, Kazakhstan

Abstract. The study explores the art text as a functionally hybrid form of discourse emerging within the conditions of contemporaneity, genre indeterminacy, and media convergence in contemporary art. The relevance of the research lies in the growing need to conceptualize new forms of critical writing that reflect the transformation of artistic and institutional fields in the postmodern era. The art text is understood as a discursive practice uniting aesthetic perception and theoretical reflection, where the language of criticism serves both as a descriptive tool and a mechanism of meaning-making. The study aims to identify and empirically confirm the structural hybridity of critical discourse manifested at the intersection of philosophical, journalistic, and analytical layers. The methodological basis includes the concepts of hybridity, the theory of the open work, and institutional critique. To empirically substantiate hybridity in Boris Groys's art-critical texts, content analysis following E. Tarshis's method was applied, using a categorical grid that registers the co-occurrence of genre functions. The results show that the art text is a fundamentally non-monolithic structure, characterized by a high degree of hybrid encoding within thematic blocks. The dominant pattern—synthesis of philosophical reasoning and socio-political commentary—reflects the strategic need for simultaneous interpretation of art's metaphysical and institutional dimensions. The scientific novelty of the study lies in refining the concept of the art text as a hybrid discursive form that integrates aesthetic, philosophical, and social functions. The theoretical significance is in developing the conceptual apparatus of the humanities in relation to hybridity, text, and contemporary art, while the practical value lies in applying this methodology to the analysis of interdisciplinary and critical texts in cultural studies, philosophy, and media art.

Keywords: art text, hybridity, content analysis, Boris Groys, philosophy of art, critical discourse, institutional critique, contemporary art

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 23.12.2025.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.*

Информация об авторах:

Баситова Шахноза Дилшатқызы – докторант по специальности «Иностранная филология», Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: sh.bassitova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-8138-281X>

Авторлар туралы мәлімет:

Баситова Шахноза Дилшатқызы – «Иностранная филология» мамандығы бойынша докторант, Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: sh.bassitova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-8138-281X>

Information about the authors:

Shakhnoza Dilshatkyzy Bassitova – doctoral student in «Foreign Philology», Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sh.bassitova@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-8138-281X>

UDC 82.09

IRSTI 17.82.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.038>

THE SEMANTIC ASPECT OF THE MEETING MOTIVE IN RAY BRADBURY'S NOVEL DANDELION WINE

***Ibrayeva Z.¹, Maimakova A.², Smagulova B.³**

***^{1,2,3}Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan**

Abstract. This article raises a number of topical issues of modern literary criticism concerning motives, such as semantics, aesthetic significance, and the ontological essence of the motive. The undoubted novelty of the work is confirmed by the lack of scientific materials to determine the motive of the meeting on this work of fiction, despite a relatively large number of studies of literary and linguistic content on the work of R. Bradbury. The aim of the article is to determine the semantic aspect of the motive of the meeting in Ray Bradbury's novel "Dandelion Wine" and reveal how this motive is filled with value meanings in the work. The study's subject was the semantic aspect of the meeting motive in the work, its dominant values, and its axiological orientation. The object is the motif of the meeting in the work. The research material was Ray Bradbury's novel Dandelion Wine.

Private, scientific methods: artistic hermeneutics, intertextual analysis, and methods of holistic, conceptual, component, and contextual analysis were used, which allowed us to identify the features of Bradbury's video style to determine the features of author's worldview and worldview. The results of the study show that the semantic aspect of the meeting motive in Dandelion Wine by Ray Bradbury reflects the protagonist's evolving understanding of life, emphasizing the significance of human connections in shaping personal identity and perception of time. The work's practical significance is due to the fact that the materials presented in the article can be used in seminars and lectures on the study of contemporary foreign literature, world literature of the twentieth century, modern American literature, etc. In conclusion, the semantic aspect of the meeting motive in Dandelion Wine by Ray Bradbury reveals how encounters shape the protagonist's self-awareness, emphasizing the fleeting yet transformative nature of human connections.

Keywords: motive, story, literary text, valuable dominants, semantic load, symbolism, interpersonal encounters, narrative structure

Introduction

Ray Bradbury is one of the world literature's most widely read and popular writers. In recent years, he has continued to be listed among the top 20 most-published authors, confirming his enduring interest in his works. The phenomenon of his creative output lies in the remarkable alignment of the vast majority of

his works with the demands of popular literature while simultaneously retaining depth, artistic expressiveness, and philosophical resonance [1]. Bradbury's distinctive creative style is characterised by the absence of didacticism and moralising in most of his works [2]. He allows readers to draw their conclusions, and this intentional use of the 'ellipsis' technique reflects the freedom of the perceiving consciousness.

Given contemporary humanities' anthropocentrism, which places the human being at the centre of language, literature, history, and other disciplines, we have turned to timeless ontological questions [3]. These include exploring the meaning of human life, the secrets of happiness, and the uncovering of value-based content in Bradbury's most acclaimed work, *Dandelion Wine*. This consideration underpins the relevance of our research.

The study's subject is the semantic aspect of the motif of the encounter in the work, including its value dominants and axiological orientation. The object is the motif of the encounter itself as depicted in the work. The material for the study consists of Ray Bradbury's novella *Dandelion Wine*.

The undeniable novelty of the study is evidenced by the lack of scholarly materials that examine the semantics of the motif of the encounter in this particular work, despite a considerable number of literary and linguistic studies on Bradbury's oeuvre.

The article aims to identify the semantic aspect of the encounter motif in Ray Bradbury's *Dandelion Wine* and uncover the value-based meanings embedded within this motif in the text.

The following tasks are outlined:

- To identify the representative elements of the motif and the narrative phenomenon of the encounter as an event, from two perspectives:
- The intersection of narrative events as represented by different characters or actants;
- The relevance or significance of the encounter for the actants involved in the event.

Materials and methods

The study's material is Ray Bradbury's autobiographical novella *Dandelion Wine* [9]. The research methodology was based on the application of several approaches aimed at a comprehensive analysis of the motif of encounters in *Dandelion Wine*. The primary methods included contextual, semantic, and narrative analysis and an interpretative approach.

During the contextual analysis, the historical, cultural, and biographical background influencing the creation of the work was examined. This enabled a deeper understanding of how the motif of encounters reflects the author's worldview and the values of the era. Semantic analysis involves the study of key concepts and symbols associated with the motif of encounters, revealing hidden meanings embedded in the text. Narrative analysis focuses on the function of the

motif of encounters within the plot, exploring its influence on the development of events and the characters' portrayal. The interpretative approach was employed to analyse the symbolic and philosophical significance of the textual fragments containing the motif of encounters.

The theoretical foundations of semantic analysis and motif analysis in literary texts were studied in the preparatory phase. Additionally, the context of the creation of *Dandelion Wine* was examined. During the data collection and processing phase, fragments of the text where the motif of encounters played a pivotal role were identified, and data were systematised according to key aspects: types of encounters, circumstances, participants, and symbolic meaning. Semantic, narrative, and interpretative analyses of the selected fragments were conducted in the analysis phase. Recurrent patterns and their role in plot development were identified. In the final phase of the study, conclusions were drawn regarding the significance of the motif of encounters within the thematic structure of the work and its philosophical depth.

The hypothesis of this study was that the semantic aspect of the meeting motive in Ray Bradbury's *Dandelion Wine* reflected the protagonist's process of self-discovery, as well as his evolving perception of time and values through interactions with other characters. It was assumed that the meeting motive served not only a narrative function but also acquired deep axiological significance, shaping the novel's key themes of the transience of time, the power of memories, and the importance of human connections. It was believed that through literary devices, intertextual references, and stylistic features, the author imbued this motive with symbolic meaning, allowing for the exploration of the philosophical and existential dimensions of his work.

Results and discussion

The author's emphasis on the significance of this period of personal development, highlighting the unique individuality whose origins are rooted in childhood, was crucial. The writer's attempt to "uncover" these sources of happiness that nourish the human soul throughout life and instil an understanding of true values rejected everything transient and insignificant in all who engage with the artistic world of the work.

Despite the saturation of this literary text with questions such as how to find the meaning of life, how to be happy, how to relate to childhood and old age, and how to experience life in all its manifestations – indicative of the philosophical depth of its content – the motif chosen for analysis was not happiness, life, or faith, but rather the motif of encounters. The following factors determine the significance of the motif of encounters: it serves as a unique counterpoint where human destinies intersect. The clash of opinions, views, and principles allows for a deeper immersion into various life circumstances, events, and situations, through which invaluable insights emerge, evolving into formulas of happiness. This process is akin to the work of gold prospectors, sifting through tons of sand in search of a

rare reward – golden nuggets. We believe that the motif of encounters enables the simultaneous exploration of other motifs (recalling Skaftymov's [5] view on the interconnectedness of motifs within a literary work). It acts as a method, a bridge, and a key to unlocking the meaning of other motifs in the novella.

The first encounter, identified as ordinary, introduces us to the father and the brothers Tom and Douglas. It unfolds in an established manner: the actors – Father (Actant No. 2) and the sons Tom (Actant No. 3) and Douglas (Actant No. 1) – set out to gather fox grapes.

It is worth noting that the temporal aspect of this encounter with a supernatural force (Actant No. 4) is not as significant for the author, as the importance of the event itself overshadows the relevance of time.

It seems evident that there is a direct connection between this encounter and another motif intertwined with it – the motif of self-determination and self-awareness of the protagonist's essence.

The next encounter involves Actant No. 1 meeting Mr Sanderson (Actant No. 5) in his shoe shop (the topos of the encounter motif). The relational markers are favourable and desirable. The temporal aspect is implicit, underscoring the importance of the event's realisation within the narrative.

The status of the encounter is initiated by Actant No. 1. The relational markers – anticipated – demonstrate a continuous nature, characterised by an intense longing. The desire to acquire the trainers, deemed by Actant No. 1 as much more than mere footwear – "...There's something inside the trainers, and that something is summer" – is profound. Actant No. 1's internal relationship with the trainers is so subjectively significant that it transcends the internal and becomes external, drawing readers into comprehending a deeper meaning embedded in the trainers. Yielding to the enchantment of Actant No. 1, readers engage with the symbols revealed through the detailed descriptions of the overwhelming happiness experienced during their acquisition. This event becomes equally relevant for readers, who grasp the symbolic meaning of the trainers obtained during the encounter with Actant No. 5. This meeting leaves an indelible impression of genuine happiness, where "with a new pair of shoes, he could do anything in the world." Thus, the analysis simultaneously leads to an understanding of the happiness motif.

For the author, the feelings, sensations, and emotions experienced by Actant No. 1 are pivotal. The fireworks of emotions that engulf the protagonist in the episode with the trainers grant us the right to hypothesise the multifaceted nature of happiness in both meaning and content.

Comparing the actants in this encounter, their functional and semantic roles can be described as the giver and the receiver of the gift.

The motif's representative is defined by the encounter between Actant No. 6 – Leo Auffmann – and the grandfather and grandchildren in front of the tobacco shop, where dirigibles were being burned and dynamite was being detonated. The spatiotemporal characteristics of this meeting are significant: the noise,

deadly clouds, and cigar smoke during the late hours when darkness symbolically represents evil. The space can thus be identified as hostile, with the topos of this encounter holding undeniable relevance.

Leo aptly described the destructive atmosphere as a “graveyard,” and the participants in this event proposed inventing something to counteract the apocalypse – a Happiness Machine. This introduces a semantic opposition between “death, destruction” and “happiness, well-being, life” within the spatial scheme, providing a more precise understanding of the event’s meaning within the plot’s framework.

It is worth noting that the topos of this meeting, embedded in the motif’s semantics, is directly connected to the category of artistic time, forming the chronotype of the journey. This is where movement is revealed – in this case, a forward movement towards one’s dream, towards the “happiness machine.”

At the semantic level, this meeting can be defined as random, uninitiated by anyone, and unexpected for the participants. Considering the participants’ perspectives, the relational feature can be characterised as internal, holding significance for all involved. From the standpoint of its narrative construction, the meeting is brief and fleeting. Despite its relevance to the participants, it can even be described as momentary. For the author, what mattered most was the remarkable consequences this meeting would lead to—the creation of the “happiness machine”.

The author masterfully unveils the psychological state of an individual consumed by a fantastical idea of a new world order. The illusory nature of this idea becomes evident in subsequent chapters, as Leo Auffmann undergoes a series of tests of its validity, the disillusionment of the concept, and its logical redirection – according to the author – towards eternal values: family, children, home, and loved ones. The concluding scene, where he looks through the window and sees his family, epitomises this notion of the happiness machine:

“Everything in this house, down to the smallest detail, was mixing, shaking, calming, coming to equilibrium, and once again – into perpetual motion” [9].

An essential role in revealing the ideological intent of the novella is played by the children’s meeting with Mrs Bentley, which can be framed as an event juxtaposing “childhood–old age”. This meeting can be compared with another encounter – with Colonel Freeleigh, who becomes a kind of Time Machine in the children’s understanding. The functional-semantic characteristics are disclosed in the context of encounters with these two participants (Mrs Bentley and Colonel Freeleigh). Let us designate them collectively as Number 7. Retaining all the “attributes and symbols of existence” [9] is futile when it comes to halting or slowing time:

“Time passes without a trace. A person always lives in the present” [9].

The meeting with Mrs Bentley allows us to comprehend certain immutable truths that become evident in old age. Thus, the author establishes dominant values: nothing is eternal, the present contains no past, and “*nothing ever belongs*

to anyone” [9].

The consistent semantic attributes of the participants include the “mentor–pupil” relationship, wherein the children assume the role of mentors, while Mrs Bentley becomes the pupil. Through their naive worldview, the children dismantle the entrenched dogmas of the “elderly” regarding the futility of attempts to preserve or halt time and to cling to the paraphernalia of a bygone life. According to the children, the past does not exist, and the present cannot correspond to the past. Upon learning of Mrs Bentley’s (Helen’s) name or the comb and ring that once belonged to a little girl, one can recall their bewilderment. Such things cannot exist, the children believe, because the current reality is different. “*We cannot help them in any way*”, the children conclude, referring to older people [9].

Let us analyse, within the framework of this “childhood–old age” opposition, the character of Colonel Freeleigh, whom the children perceive as a Time Machine. Through the technique of depersonalisation, the author evokes in the reader a profound emotional reaction of bewilderment: in the room, “*there were only two pieces of furniture – the old man and the chair. They resembled each other – both had grown so thin that their inner structure, their limbs and joints, veins and tendons, were visible*” [9]. “*One of the pieces of aged furniture stirred, and it turned out to be the Colonel*” [9].

The participants/characters intersect in this event – visiting the Colonel’s house. The meeting is relevant to the participants and holds undeniable importance in addressing philosophical questions about the meaning and essence of existence. The event’s status includes its initiation by one of the participants (Charlie). The relational features describe the meeting as anticipated by the children, with a continuous nature marked by intense expectations. Considering the connection between the relational features and the concept of perspective, it seems that the primary viewpoint is that of the participant Charlie, which qualifies the relation as internal. When comparing the participants in this encounter, their semantic relationship can be defined as investigative (Charlie, Douglas, John) and informational source (Colonel Freeleigh).

Examining this event, we note that its status is highly significant as it occupies a leading functional and semantic position in revealing the novella’s ideological content—an unsettling truth about life, woven from moments of joy and sorrow, our inability to preserve the most vivid of these moments, and the impossibility of resisting the passage of time, old age, and the ultimate end – death.

The entire series of meetings between Participant No. 1 and all the other participants, who fill the novella with their existence, worldview, and universe, enabled the author to reveal life in its most miniature manifestations. Through meticulous details, emotions, and thoughts, the author intertwined the motif of the meeting with other motifs – life, death, love, disappointment, the thirst for an ideal, and so forth – creating a profound and layered narrative.

It is worth noting the scholarly interest in the works of Ray Bradbury, one of the most widely read authors of the 20th century. Specifically, in relation to *Dandelion Wine*, a study by Pashkeeva examines metaphorical words in the text, where the author developed a classification of metaphors expressed through compound words. Pashkeeva considered the placement of the boundary of metaphorical transfer in determining the criteria for this classification.

Golovnya [10], in her work on *Dandelion Wine*, defined the worldview concept as the primary factor influencing the recipient's perception of a translated text, emphasising the importance of the concept of the world and humanity for adequate understanding.

Certain aspects of Bradbury's work have been explored in academic articles. These include the philosophical and aesthetic significance of the theme of childhood in *Dandelion Wine* [11]; the functional features of artistic expressive means in Bradbury's works [12]; the artistic worldview of the text, with an analysis of the concept of "friendship" and the principles of its structuring [10].

A separate study addresses the problem of the author's image in various types of epic narration (narrator, storyteller), identifying its mediating function between the author and the reader.

In this article, we also examine the artistic text's figurative means and stylistic features. In this regard, Pelevina's research on stylistic analysis of literary texts is of interest. Pelevina highlighted a peculiar aspect of metaphor perception in the recipient's mind: two images arise – the tenor (subject of the metaphor) and the vehicle (image of the metaphor). The synthesis of these two components determines the dual structure of the metaphor as "subject" and "image".

A wide range of foreign researchers have also studied Bradbury's work. Among them is C. L. Gale, who analysed *Dandelion Wine* chapter by chapter, noting that it differs from most canonical works of Bradbury due to its autobiographical nature [13]. Mengeling [14] explored the main themes and ideas in *Dandelion Wine*, addressing some misconceptions that have led to Bradbury's works being misunderstood and undervalued. Mengeling [14] also analysed Bradbury's style and literary techniques.

Tom Bradford examined the work from two perspectives: the human journey and the journey of the "natural world" [9]. In Bradbury's works [9], Nichols focused on questions of time and the relationship between different ages. He identified themes such as good and evil, boundary expansionism, censorship, and the decline of civilisation. As a literary category and a "phenomenon of narrative poetics" [4], the motif has always been a subject of interest for scholars in philology. Scholars such as A.N. Veselovsky, and V.Y. Propp have made notable contributions to the study of motifs. Yarkho, V.B. Tomashevsky, and B.V. Shklovsky. Their works provide interpretations of motifs from various perspectives, including semantic, morphological, dichotomous, and others.

Contemporary literary studies are interdisciplinary, which connects many research questions to diverse fields of knowledge, particularly linguistics. For

instance, studies such as “*The Motif as a Problem of Narratology*” and “*The Dichotomous Theory of the Motif*” by I. V. Silantyev [4], a leading expert in this area, explore these connections. Skaftymov [5], on the other hand, emphasises the holistic structure of a literary text, in which the motif is closely tied to the author’s personality and worldview, revealing hidden meanings and underlying currents. In their article “*Linhvometria of Inversion and Detachment in Ray Bradbury’s Dandelion Wine*”, Karp et al. [6] investigate the use of inversion and parcelling in Bradbury’s novel. They quantitatively analyse these stylistic devices using a clinometric approach to identify their frequency and functional role within the text.

Excerpts from Skaftymov’s article “*Thematic Composition of Dostoevsky’s The Idiot*” [7] illustrate the range of motifs explored. These include motifs such as “consciousness of guilt and insufficiency”, “the thirst for ideals and forgiveness”, “pride”, “self-justification”, and “disregard for condemnation” (as embodied by Nastasya Filippovna) [7]. Additionally, Skaftymov [7] examines other “contrasting melodies”, such as moral sensitivity, purity, aspiration for the ideal, the thirst for forgiveness and atonement, and proud secrecy intertwined with fears concerning personal dignity. He further employs metaphorical descriptions to define motifs such as “awareness of one’s impurity and reverence for the light of ideal aspirations”, “feelings and consciousness of true inadequacy, and fear for one’s sacred treasure” [7]. This analysis reveals the extensive array of motifs tied exclusively to one character—Nastasya Filippovna.

To appreciate the author’s crucial role, it is essential to underline that the narrative is marked by the presence of an author who anticipates and orchestrates the seemingly enigmatic inner struggles of the characters. Skaftymov observes that “the author has no mysteries regarding his characters; he clearly perceives the motives and impulses behind their actions. Their behaviour’s apparent mystery and irrationality are always deliberate on the author’s part and thematically justified” [7].

The characters often remain unaware of their actions or the reasons behind them, but the author consistently points to the subterranean forces of the soul, where human reason and will hold no power. The author foresees these hidden causes and, through specific techniques, invariably reveals them to the reader [7].

One of A.N. Veselovsky’s fundamental works, *Historical Poetics*, offers an influential perspective on the motif as the simplest narrative unit. Veselovsky [8] defines a motif as “a formula initially addressing societal questions posed by nature to humanity or crystallising particularly vivid, seemingly significant, or recurring impressions of reality”. The idea of plot development is crucial here, as Veselovsky [8] posits that “plots are complex schemas that generalise human life and psychological acts within alternating forms of everyday reality”. These broad generalisations guide the analysis undertaken in this study.

Another noteworthy study by Abdullah Kurraz [15] integrates scientific knowledge. Kurraz [15] discussed the inevitable convergence of linguistic theory

and literary-critical interpretation. His research devoted significant attention to Bradbury's narrative discourse, listing narrative tools that characters use to convey ideas, thoughts, and emotions, creating aesthetic effects appealing to readers.

Since the purpose of this study is to determine the semantics of the motif of the meeting, we will focus in greater detail on several theoretical positions related to the concept of the motif and its definition.

The novella is distinguished by its composition, which integrates several of the author's earlier short stories into a unified work, supplemented with new narratives about the protagonists. The philosophical resonance of the novella, primarily dedicated to unveiling the ineffable charm of childhood, its mysteries, and discoveries, stems from its depiction of the world of childhood through the eyes of a 37-year-old adult – Ray Bradbury himself. Enriched by life experience, a deep understanding of actual values, and the trials of complex life situations, Bradbury offers an unparalleled perspective: *"Dandelion Wine isn't worth a damn unless it's a boy hidden inside a man, playing on God's green August grass, as he grows up, grows older, and feels the darkness waiting under the trees, ready to sow blood"* [5]. The novella's autobiographical nature lends authenticity, emotional depth, and a nostalgic sentimentality, for which the author was often criticised. Through the protagonist, Douglas Spaulding – a child's persona crafted by the mature Bradbury (Ray Douglas) – we uncover the secrets of existence. The autobiographical element enables readers to grasp the protagonists' innermost emotions and, alongside the author, to derive a unique formula for happiness. Bradbury admits in the preface: *"... This book grew out of all the Junes of my life"* [5].

The author delineates the setting with a direct gradation—Waukegan/Green Town/Byzantium – imbued with all its joy and sorrow, *"with gods and pygmies"* [9], in a world where *"uncles and aunts, cousins, mums and dads"* [9] reveal their individuality through encounters with the protagonist, Douglas Spaulding, unveiling the delicate and inexplicable mystery of existence.

Employing the terminology of I.V. Silantyev [4] and the language of analytical motif description, we identify the representative of the motif and the narrative phenomenon – namely, the event of the encounter – defined by two key elements:

- (a) the intersection of narrative event sequences represented by different actors or actants;
- (b) the relevance or significance of the encounter for the actants involved in the event* [4].

Following Silantyev [4], we adopt the term "actant" to signify a narrative element: *"By motivational actant, we mean a potential acting entity embedded within the semantic structure of the motif, naturally considered outside the framework of plot and storyline opposition"* [4]. We identify Douglas Spaulding, the novella's protagonist, as Actant No. 1.

The relevance of this encounter is underscored by its spatiotemporal attributes. The action takes place deep within the “hushed forest,” which the author intentionally portrays as a fantastical, fairy-tale-like realm: “Here dwell the gentle summer winds, disappearing into green thickets, invisible like ghostly whales” [9]. This significant event, crucial to three actors, underscores the unity and kinship of souls.

In the same enigmatic space, a second unexpected encounter occurs with “Him” (Actant No. 4). The relational attribute here is marked by extreme surprise: “*It was near, very near.*” Within this realistically defined space emerges an entity representing a supernatural force: “*Like the vast iris of a colossal eye that had just opened and widened to encompass everything in existence, the Universe stared at him (Actant No. 1)*” [9].

The relational attribute in this context is determined from Actant No. 1’s perspective. Here, we observe narratively and structurally significant interactions between Actant No. 1 and this extraordinary encounter: “*And he understood: what had overwhelmed him would stay with him forever and never leave*” [9]. The shock experienced by Actant No. 1 leads to a profound revelation: “*I – am alive*” [9].

It is challenging to definitively determine the semantic relationship between the actants in this scenario. However, we propose that this encounter between Actant No. 1 and Actant No. 4 is of paramount relevance and significance—an essential moment for understanding one’s essence and recognising existence in the real world. It may be interpreted as a mentor-mentee dynamic.

Discussing the spatiotemporal attributes of this encounter, it is essential to highlight the motif’s topos as being “*on the boundary*” (reality/unreality), i.e., familiar and native space juxtaposed with the unknown, the unreal, or the “other,” from which danger might emanate. We consider that “*only one relationship, oriented towards the leading actant of the encounter, is relevant for the semantics of the encounter event*” [4]. Thus, for Douglas – Actant No. 1 the encounter unveils its pertinent meaning to us as readers.

Conclusion

The article presents the results of analytical work aimed at identifying the semantic aspect of the motif of the encounter in Ray Bradbury’s *Dandelion Wine*. Drawing on textual material, we have revealed how this motif is imbued with value-laden meanings in the work. Despite the author’s specific perspective on disclosing the value dominants in the novella, readers are provided with the opportunity to draw their conclusions, as the eternal questions remain unresolved and open-ended.

Douglas’s notebook contains several summarising reflections, concluding with the encounters of Actant № 1 with Actants № 2, № 3, № 4, № 5, and others. While these reflections, dictated by the circumstances of the encounters, may seem weighty and significant, Chapter XXVII points to their ephemerality: nothing

can offer any guarantees, nothing can be relied upon, and nothing withstands the test of time. Neither machines, tennis shoes, trams, nor people – nothing and no one in this world can be relied upon because everything has an end. In the final paragraphs of the novella, the author emphasises this thought: “June mornings, July noons, August evenings – all had gone, drained away, retreated forever, leaving... only impressions of themselves”, and, “With these thoughts, he fell asleep. And in his dream, the Summer of 1928 came to an end” [9]. These concluding lines, filled with profound philosophical meaning, symbolise the transience of human life and its temporal limitation or finitude. This is the primary semantic content of the motif of encounters between the various actants in the novella.

The study has accomplished the following tasks: identifying the intersection of narrative event sequences in *Dandelion Wine* represented by different characters or actants and determining the relevance/significance of the encounters for the actants involved in these events.

The material presented in the article represents an attempt at our interpretation and analytical description of the semantics of the motif of the encounter in Bradbury's [9] work.

We consider questions related to a semiotic approach to defining this motif, its connection with the narrative and plot structure of Ray Bradbury's [9] novella, and other related aspects to be promising areas for further research.

REFERENCES

- [1]Aukerman J. Ray Bradbury's Abiding Influence // The New Ray Bradbury Review. – 2023. – № 7. – Pp. 7-14. DOI: 10.18060/27567
- [2]Miller J. Critiques of Domesticity in Ray Bradbury's Cold War Fiction // Extrapolation. – 2024. – № 65, Issue 2. – Pp. 135-156. DOI: 10.3828/extr.2024.10
- [3]Wilken C. More than Death: Traversing the Enchanted Ravine with Archetypal Children in Ray Bradbury's Illinois / C. Wilken // The New Ray Bradbury Review. – 2024. – № 8. – Pp. 81-97. DOI: 10.18060/28542
- [4]Silant'ev I. V. Poëtika motiva [Motif Poetics]. – M.: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2004. – 294 s. [in Rus.].
- [5]Skaftymov A. P. Poëtika hudožestvennogo proizvedeniâ [Poetics of a Work of Art]. – M.: Vysš. šk., 2007. – 336 s. <https://biblio.imli.ru/index.php/folklor/267-skaftymov-ap-poetika-hudozhestvennogo-proizvedeniya> [in Rus.].
- [6]Linhvometriia of inversion and detachment in Ray Bradbury's Dandelion Wine / M. Karp, Y. N., I. Bekhta, U. Yurlova // 2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT), 2021. – Lviv, 2021. – Pp. 13-20. DOI: 10.1109/CSIT52700.2021.9648775 [in Eng.].
- [7]Skaftymov A. P. Tematičeskaâ kompoziciâ romana «Idiot» [Thematic Composition of the Novel “The Idiot”] // Tvorčeskij put' Dostoevskogo: sb. st. / pod red. N. L. Brodskogo. – L.: Seâtel', 1924. – S. 131–185. [in Rus.].

[8] Veselovskij A. N. Istoricheskaâ poetika [Historical Poetics]. – M.: Vysš. šk., 1989. – 404 s. https://biblio.imli.ru/images/abook/teoriya/Veselovskij_A_N_Istoricheskaya_poetika_1989.pdf [in Rus.].

[9] Bradford T. Dandelion Wine // Chicago Review. – 1971. – Vol. 22, iss. 2/3. – Pp. 160-166 DOI: 10.2307/25294523

[10] Golovnâ A. V. Konceptiâ mira i čeloveka v povesti Rêja Brêdberi «Vino iz oduvančikov» [The Concept of the World and Man in Ray Bradbury's Novella "Dandelion Wine"] // Âzyk i social'naâ dinamika: materialy Vseros. nauč.-prakt. konf. s meždunar. učastiem / Sib. gos. un-t nauki i tehnologij im. akad. M. F. Rešetneva. – Krasnoârsk, 2014. – S. 188-197 [in Rus.].

[11] Nagornova E. V. Issledovanie koncepta «družba» v povesti «Vino iz oduvančikov» R. Brêdberi [The Study of the Concept of "Friendship" in the Novella "Dandelion Wine" by R. Bradbury] / E. V. Nagornova, N. V. Nikašina, L. A. Egorova, T. G. Stančulâk // Kazačestvo. – 2019. – № 37. – S. 66-82. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41222417> [in Rus.].

[12] Hlystova A. V. «Leto na âzyke»: obraz detstva v romane R. Brêdberi «Vino iz oduvančikov» ["Summer on the Tongue": The Image of Childhood in R. Bradbury's Novel "Dandelion Wine"] / A. V. Hlystova, A. I. Sorokina // Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2014. – № 9, č. 1. – S. 195-197. <https://www.gramota.net/article/phil20141753/fulltext> [in Rus.].

[13] Malkova A. I. Funkcional'nye osobennosti sredstv hudozestvennoj vyrazitel'nosti v romane Rêja Brêdberi «451 gradus po Farengejtu» [Functional Features of the Means of Artistic Expression in Ray Bradbury's Novel "Fahrenheit 451"] / A. I. Malkova, L. N. Mirošničenko // Inostrannye âzyki: lingvističeskie i metodčeskie aspekty. – 2019. – № 45. – S. 155-160. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38517798> [in Rus.].

[14] Gale C. L. A Study Guide for Ray Bradbury's «Dandelion Wine». – Farmington Hills: Gale, Cengage Learning, 2016. – 42 p.

[15] Mengeling M. E. Ray Bradbury's «Dandelion Wine»: Themes, Sources, and Style // The English Journal. – 1971. – Vol. 60, iss. 7. – Pp. 877-887. DOI: 10.2307/813204

РЭЙ БРЭДБЕРИДІҢ «САРЫШӨП ШАРАБЫ» РОМАНЫНДАҒЫ КЕЗДЕСУ МОТИВІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

***Ибраева Ж.¹, Маймакова А.², Смагулова Б.³**

***^{1,2,3}Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі әдебиеттанудағы мотивтерге қатысты өзекті мәселелер, атап айтқанда семантикасы, эстетикалық маңызы мен онтологиялық мәні қарастырылады. Жұмыстың жаңашылдығы – Р. Брэдберидің шығармашылығына арналған әдеби-тілдік зерттеулер саны біршама көп болғанына қарамастан, дәл осы көркем шығармадағы кездесу

мотивін анықтауға бағытталған ғылыми еңбектердің болмауы арқылы дәлелденеді. Мақала мақсаты – Рэй Брэдберидің «Сарышөп шарабы» романындағы кездесу мотивінің семантикалық аспектісін анықтау және бұл мотивтің шығармадағы құндылықтық мәнге қалай ие болатынын көрсету. Зерттеудің пәні – шығарманың кездесу мотивінің семантикалық аспектісі, оның негізгі құндылықтары мен аксиологиялық бағдарлануы. Зерттеу нысаны – шығармадағы кездесу мотиві. Зерттеу материалы ретінде Рэй Брэдберидің «Сарышөп шарабы» романы алынды. Жеке ғылыми әдістер қатарында көркем герменевтика, интертекстуалдық талдау, сондай-ақ тұтас, концептуалдық, компоненттік және контекстуалдық талдау әдістері қолданылды. Бұл әдістер Брэдберидің авторлық бейнелеу стилінің ерекшеліктерін және оның дүниетанымдық бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, «Сарышөп шарабындағы» кездесу мотивінің семантикалық аспектісі басты кейіпкердің өмірді түсінуінің дамуын бейнелейді, адамның жеке тұлғасының қалыптасуында және уақытты қабылдауында адамаралық байланыстардың маңызын айқындайды. Жұмыстың практикалық маңызы – мақалада келтірілген материалдар заманауи шетел әдебиетін, XX ғасыр әлем әдебиетін, қазіргі америкалық әдебиетті оқытуға арналған семинарлар мен дәрістерде пайдалануға болады. Қорытындылай келе, Рэй Брэдберидің «Сарышөп шарабы» романындағы кездесу мотивінің семантикалық аспектісі адамның өзін-өзі тануын қалыптастырудағы кездесулердің рөлін ашып көрсетеді, бұл өз кезегінде адамаралық байланыстардың өткінші, бірақ өзгеріске толы табиғатын айқындайды.

Тірек сөздер: мотив, әңгіме, әдеби мәтін, құндылықтық доминанттар, семантикалық жүктеме, символизм, адамдар арасындағы кездесулер, баяндау құрылымы

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МОТИВА ВСТРЕЧИ В РОМАНЕ РЭЯ БРЭДБЕРИ «ВИНО ИЗ ОДУВАНЧИКОВ»

***Ибраева Ж.¹, Маймакова А.¹, Смагулова Б.¹**

^{*1,2,3}Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье поднимается ряд актуальных вопросов современной литературной критики, касающихся мотивов, таких как семантика, эстетическая значимость и онтологическая сущность мотива. Несомненная новизна работы подтверждается отсутствием научных материалов, позволяющих определить мотив встречи в данном художественном произведении, несмотря на достаточно большое количество исследований литературного и лингвистического содержания творчества Р. Брэдбери. Целью статьи является определение семантического аспекта мотива встречи в романе Рэя Брэдбери «Вино из одуванчиков» и раскрытие того, как этот мотив наполняется ценностными значениями в произведении.

Предметом исследования является семантический аспект мотива встречи в произведении, его доминантные ценности и аксиологическая направленность. Объектом — мотив встречи в произведении. Материалом исследования послужил роман Рэя Брэдбери «Вино из одуванчиков». Использованы частные научные методы: художественная герменевтика, интертекстуальный анализ, а также методы целостного, концептуального, компонентного и контекстуального анализа, что позволило выявить особенности визуального стиля Брэдбери, определить особенности авторского мировоззрения и картины мира. Результаты исследования показывают, что семантический аспект мотива встречи в романе «Вино из одуванчиков» Рэя Брэдбери отражает развивающееся понимание жизни главным героем, подчеркивая значимость человеческих связей в формировании личной идентичности и восприятия времени. Практическая значимость работы обусловлена тем, что представленные в статье материалы могут быть использованы на семинарах и лекциях по изучению современной зарубежной литературы, мировой литературы XX века, современной американской литературы и др. В заключение, семантический аспект мотива встречи в романе «Вино из одуванчиков» Рэя Брэдбери раскрывает, как встречи формируют самосознание главного героя, подчеркивая мимолетный, но преобразующий характер человеческих связей.

Ключевые слова: мотив, рассказ, литературный текст, ценностные доминанты, семантическая нагрузка, символизм, межличностные встречи, повествовательная структура

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 30.06.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the authors:

Ibrayeva Zhanarka Bakibaevna – Candidate of Philology Sciences, Associate professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-1487-5513>, e-mail: igb1006@mail.ru

Maimakova Almagul Dildinovna – Candidate of Philology Sciences, Associate professor, Acting Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5177-9307>, e-mail: amaimakova@mail.ru

Smagulova Bakyt Abayevna – Candidate of Philology Sciences, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

Ибраева Жанарка Бақыбайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000->

0003-1487-5513, e-mail: igb1006@mail.ru

Маймақова Алмағұл Ділдақызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5177-9307>, e-mail: amaimakova@mail.ru

Смағұлова Бақыт Абаевна – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

Информация об авторах:

Ибраева Жанарка Бакибаевна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-1487-5513>, e-mail: igb1006@mail.ru

Маймакова Алмагуль Дильдиновна – кандидат филологических наук, доцент, и.о. профессора, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5177-9307>, e-mail: amaimakova@mail.ru

Смагулова Бакыт Абаевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

UDC 82-31:111.852:821.111

IRSTI 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.040>

"POSTHUMAN" IMAGE IN DAN SIMMONS' NOVEL "ILIUM"

*Onggarova G. ¹

¹KazUIR&WL named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Contemporary literature increasingly becomes a medium for exploring philosophical and existential transformations of human nature in the age of technological acceleration. Within the framework of posthumanist thought, the figure of the posthuman, a being that transcends the limits of traditional anthropocentrism, has gained particular theoretical significance. This article examines the literary representation of the posthuman in Dan Simmons's science fiction novel *Ilium* through the lens of ontoaesthetics, emphasizing the intersection of narrative form, intertextuality, and posthumanist philosophy.

The study aims to identify how Simmons constructs posthuman subjectivity and how the novel's aesthetic strategies embody philosophical reflection on human-machine hybridity, embodiment, and cultural memory. Drawing on the works of Rosi Braidotti, N. Katherine Hayles, Jean-Luc Nancy, and Martin Heidegger, as well as narratological frameworks by Mieke Bal and Gérard Genette, this paper integrates literary and philosophical methods to analyze the novel's aesthetic mechanisms.

The findings demonstrate that *Ilium* enacts posthuman ontology not only thematically but formally, through fragmented narration, distributed focalization, and intertextual dialogue with Homeric and modernist texts. The study argues that Simmons's narrative transforms classical myth into a speculative meditation on the nature of being and consciousness in the posthuman era.

The research contributes to the development of posthumanist literary studies and ontoaesthetic methodology as a framework for interpreting speculative fiction.

The results can be used in the analysis and teaching of posthumanist and science-fiction literature, as well as in interdisciplinary courses combining literature, philosophy, and digital humanities.

Keywords: posthumanism, posthuman, ontoaesthetics, narrative structure, intertextuality, Dan Simmons, *Ilium*, artificial intelligence, embodiment, science fiction

Introduction

In the twenty-first century, literature has become an increasingly powerful medium for reflecting on the redefinition of what it means to be human. The accelerating integration of artificial intelligence, biotechnology, and virtual environments continuously reshapes the boundaries of subjectivity, embodiment,

and consciousness. Within this context, posthumanism emerges not merely as a philosophical theory but as a new cultural sensibility that invites us to reconsider the human as a relational and dynamic process rather than a fixed essence [1, p. 37].

Among literary genres, American science fiction has proved particularly adept at addressing these questions. Writers such as Philip K. Dick, William Gibson, and Octavia Butler have long used speculative narratives to probe the fragile interface between human and machine. Dan Simmons’s *Ilium* [2] continues this trajectory but extends it by merging mythic imagination with technological speculation. Reworking Homer’s *Iliad* within a futuristic universe populated by artificial gods and self-aware machines, Simmons transforms epic storytelling into a philosophical investigation of being itself.

Scholars have noted that *Ilium* is rich in intertextual play and philosophical depth. Sophie Vandendorpe [3, p. 212] emphasizes its treatment of digital transcendence and fragmented perception. Yet what remains insufficiently explored is how *Ilium* turns narrative structure itself into an ontological experiment, a form becomes a mode of thought.

Building on the philosophical concept of ontoaesthetics, this study proposes that *Ilium* should be read as a work that not only depicts but enacts the posthuman condition. In Simmons’s fictional world, narrative instability, multiplicity of consciousness, and technological mythmaking collectively perform what Heidegger [4, p. 38] describes as the “setting-into-work of truth.” The novel’s aesthetic design thus becomes a site where being is continuously disclosed through storytelling.

The central questions guiding this research are:

1. How does *Ilium* represent posthuman subjectivity through narrative and intertextual form?
2. In what ways does its structure embody ontoaesthetic principles?
3. How do Simmons’s transformations of myth and memory illuminate broader cultural anxieties about the future of humanity?

By combining literary close reading with philosophical interpretation, the article argues that *Ilium* exemplifies a type of contemporary fiction in which narrative itself functions as a mode of ontological inquiry. Rather than portraying the posthuman from an external perspective, Simmons allows his text to become posthuman, linguistically, formally, and conceptually.

Materials and methods

This study adopts a qualitative and interpretive approach that combines tools from literary analysis, narratology, and philosophical hermeneutics. The primary research material is Dan Simmons’s novel *Ilium*. The analysis focuses on narrative episodes in which questions of posthuman subjectivity, technological embodiment, and intertextual reconstruction are most clearly articulated, including “The Siege of *Ilium*,” “The Scholars of Earth,” and “The Machine

Gods,” as well as scenes depicting the resurrection of Hockenberry (character: human), the reflections of the moravecs (characters: “autonomous, sentient, biomechanical organisms”) and the simulated re-enactment of the Trojan War on Mars. These fragments were selected because they foreground the intersections of myth, technology, and embodiment and allow for systematic examination of how narrative form participates in constructing ontological meaning.

Rather than treating theory as an external framework mechanically applied to the text, *Ilium* is approached as a work whose structure, rhythm, shifts in perspective, and intertextual density actively engage with the ontological questions it raises. The guiding assumption is that narrative form does not merely illustrate posthumanism but participates in its construction. For this reason, the research combines close reading with conceptual interpretation, allowing textual analysis to precede and ground theoretical reflection.

The research proceeded in three interconnected stages. First, close reading of selected chapters was conducted in order to trace how narrative form, imagery, and focalization represent posthuman embodiment and distributed subjectivity. Each selected passage was examined contextually, identifying narrative situation, point of view, temporal organization, and dominant imagery. Second, intertextual mapping of references to Homer, Shakespeare, and Proust was undertaken to reveal how the novel reconfigures canonical texts within a technological environment. Intertextuality was studied through the semiotic frameworks of Mikhail Bakhtin [4] and Yury Lotman [5], focusing on how Simmons transforms the *Iliad*, *The Tempest*, and *In Search of Lost Time* into elements of a broader ontological mosaic. Third, philosophical interpretation was employed to articulate how literary form discloses modes of being in the posthuman world.

Narratological analysis played a central role in clarifying structural mechanisms. By applying Mieke Bal’s [6] and Gérard Genette’s [7] models of narrative discourse, the study examines how shifts in focalization, tense, and narrative perspective produce a fragmented and distributed form of consciousness that mirrors posthuman multiplicity. The alternation between Hockenberry’s perspective and that of the moravecs is therefore analyzed not only as a plot device but as a structural decentralization of anthropocentric narration.

The analysis rests on several interconnected conceptual perspectives drawn from posthumanist philosophy and ontoaesthetics. Rosi Braidotti’s [1] idea of the nomadic and relational subject is used to interpret characters whose identities are fluid and non-centralized. N. Katherine Hayles’s [8] concept of distributed cognition informs the reading of the moravecs as consciousnesses operating across organic and mechanical systems. Cary Wolfe’s [9] critique of human exceptionalism frames the argument that the novel replaces individualist subjectivity with networks of interdependence.

At the same time, the literary text is approached as a form of ontological creation rather than mere representation. Following Martin Heidegger’s [10] notion that art “sets truth into work” and Jean-Luc Nancy’s [11] understanding

of the image as presence, *Ilium* is interpreted as a narrative event in which being unfolds through artistic form. The works of B. V. Orlov [12] and N. N. Rostova [13] provide a broader context for understanding this approach within postclassical aesthetics.

Throughout the analysis, theoretical works function as interpretive instruments rather than prescriptive authorities. The research proceeds inductively: narrative patterns are first identified through close reading, and only then interpreted with the help of philosophical concepts. For example, in the scene where Mahnmut describes his sensorimotor awareness, “I think in layers now: the quantum feeds, the Shakespeare files, all humming together” [2, p. 157], the passage is examined linguistically and structurally before being related to Hayles’s idea of distributed cognition. In this way, philosophical terminology clarifies patterns already observable in the text instead of imposing meaning from outside.

The reading process is iterative and dialogic: the primary text challenges theoretical assumptions as much as theory illuminates textual structures. This methodological position follows Bakhtin’s understanding of interpretation as dialogue rather than application. By combining close reading, narratological analysis, intertextual mapping, and philosophical reflection, the study seeks to demonstrate that *Ilium* constructs the image of the posthuman not only through thematic content but through the formal organization of narrative discourse itself.

In this sense, the literary text functions both as the object of analysis and as a site where philosophical questions about the posthuman are materially enacted. The methodology allows the argument to emerge from the textual material while situating the findings within established theoretical frameworks, thereby ensuring both analytical precision and conceptual depth.

Results

The analysis of Dan Simmons’s *Ilium* reveals that the novel is not only thematically posthuman but formally enacts posthuman ontology through its structure, rhythm, and interplay of voices. Its fragmented narration, intertextual layering, and tension between myth and technology make it a complex meditation on what it means to be human or beyond human in an era of artificial creation and mediated memory.

Through a close reading of selected episodes, four interrelated dimensions emerge as key to understanding the posthuman poetics of *Ilium*:

1. Fragmentation of narrative authority,
2. Reimagining of embodiment,
3. Reconstruction of myth and memory, and
4. Transformation of emotion and cognition into code.

Simmons constructs *Ilium* as a polyphonic narrative in which no single voice holds absolute authority. The story oscillates between the perspectives of Thomas Hockenberry, a resurrected classical scholar, and the moravecs, self-

aware mechanical explorers of the Jovian system. This structure decentralizes human perception and dramatizes the collapse of anthropocentric narration.

When Hockenberry reflects, "*I remember dying. I remember the dark. Then light again, and a voice saying: You will serve the Muse now*" [2, p. 23], his consciousness appears as a reconstructed dataset, an echo of memory reassembled by unknown technology. The tone of obedience ("*You will serve*") signals that identity itself has become programmable.

In contrast, Mahnmut's introspection "*I think in layers now: the quantum feeds, the memory circuits, the Shakespeare files, all humming together*" [2, p. 157] transforms cognition into an architectural process. Here, thinking is distributed, modular, and multi-temporal, embodying Hayles's idea of distributed cognition [8, p. 3].

The alternating perspectives of Hockenberry, Mahnmut, and Orphu create what might be called a dialogue of ontologies: organic, mechanical, and divine. This plurality of voices makes the reader constantly shift between human and posthuman focal points, experiencing consciousness as something networked rather than centered. The result is not just narrative fragmentation but a literary simulation of posthuman awareness.

In Ilium, the body is no longer a stable boundary between the self and the world. It becomes porous, reconfigurable, and sometimes even optional. This is especially evident in Mahnmut's description of physical repair after combat: "*They grafted new fiber to my arm – it hurt, in a way pain shouldn't for a machine*" [2, p. 289].

This paradoxical statement, in which a machine experiences pain, dissolves the conventional opposition between flesh and metal. It exemplifies what Braidotti [1, p. 96] calls "material assemblage", a subject composed of affect, circuitry, and memory rather than organic continuity.

Similarly, when one of the characters Aphrodite admits, "*We were built to feel, but we can also switch it off*" [2, p. 321], the line captures a chilling duality: feeling as both design and control. Emotion here functions as a software feature, not an essential part of being.

What is striking, however, is that these posthuman entities often display more emotional depth than their human counterparts. Mahnmut's quiet reflection "*Sometimes I miss the oceans I've never seen*" [2, p. 243] evokes longing without biology, suggesting that emotionality may not depend on organic form. The body, in Simmons's vision, is thus an interface, a mutable bridge between consciousness and its technological environment.

One of Simmons's most ambitious artistic moves is his rewriting of classical mythology within a posthuman framework. The gods' re-enactment of the Iliad on Mars transforms ancient epic into digital simulation. The narrator observes: "*The war plays on. Troy rises again – but in simulation. The gods watch their holograms bleed*" [2, p. 411].

This image fuses Homeric pathos with cybernetic spectacle, a literal

manifestation of Baudrillard’s [14, p. 6] simulacrum, where the copy becomes more real than the original. The ancient world is no longer remembered; it is rendered.

However, Simmons’s intertextuality extends far beyond the Greek epic. Mahnmut’s fascination with Shakespeare and Proust becomes a form of machine-based cultural memory. His comment “*Time, he said, was not lost but layered. I read that, and I felt my disks spin faster*” [2, p. 198] merges literary reflection with mechanical sensation. This fusion embodies what Lotman describes as the semiotic continuity of culture: the constant retranslation of meaning across new media [5, p. 45].

In this sense, *Ilium* performs what we might call algorithmic intertextuality, a process where texts themselves are “read” by machines, generating new forms of cultural remembrance. Myth and memory here are not opposed to technology; they are reborn through it.

Perhaps the most ethically charged dimension of the novel appears in scenes where affect becomes programmable. When a group of posthumans prepares for combat, we read: “*They nodded, and the empathy protocols went dark. Efficiency increased by twenty percent*” [2, p. 497].

The moment is chilling in its simplicity. Emotion is reduced to an adjustable parameter, and empathy becomes a measurable function. Braidotti’s [1, p. 109] idea of “ethics beyond humanism” helps to read this not merely as dystopian critique but as a thought experiment: what happens to ethics when feeling is no longer intrinsic but conditional?

Ironically, it is the mechanical moravecs, those least “human” in origin, who express the most consistent moral reflection. Mahnmut and Orphu discuss art, sacrifice, and responsibility with tenderness that contrasts with the gods’ cruelty. This inversion suggests that the capacity for empathy might survive better in non-human forms. As Nancy would argue, “being is always shared” [11, p. 27], and Simmons’s machines, unlike his humans, seem to understand this truth intuitively.

Table 1. Key Dimensions of Posthuman Representation in *Ilium*

№	Analytical Focus	Literary Manifestation	Philosophical and Ontoaesthetic Implication
1	Narrative Multiplicity	Alternating focalization between Hockenberry, Mahnmut, and Orphu	Fragmented consciousness as simulation of distributed being [8]
2	Hybrid Embodiment	Pain and emotion expressed by mechanical entities	Dissolution of the human-machine divide; affect as a material process [1]

3	Myth Reprogrammed	Homeric war replayed as digital simulation on Mars	Cultural memory becomes algorithmic; myth as data [14]
4	Algorithmic Emotion	Emotional protocols that can be turned off to improve efficiency	Ethical instability in programmable empathy; redefinition of moral agency
5	Intertextual Memory	Shakespeare and Proust embedded in AI consciousness	Literature becomes a network of living codes; aesthetic memory as ontology

Through these intertwined motifs, fragmented voice, mutable embodiment, digital myth, and coded emotion, Simmons’s *Ilium* transforms narrative into an ontoaesthetic event. The novel’s structure mirrors its philosophical core: just as consciousness is distributed, so too is meaning. Art here becomes not the mirror of being but its performance.

Simmons’s achievement lies in turning speculative fiction into a literary laboratory of existence. The novel’s intertextuality, far from being a mere postmodern gesture, functions as a method of thinking, a space where mythic memory and technological imagination co-create the texture of posthuman reality.

Discussion

The results of the analysis reveal that Dan Simmons’s *Ilium* transforms the idea of posthumanism into a lived aesthetic experience. Rather than merely thematizing the fusion of man and machine, the novel allows this fusion to occur within its very form, through fragmented narration, shifting focalization, and intertextual layering. In this way, Simmons turns literature into an experiment in being, where narrative functions as a philosophical act rather than a purely representational tool.

The structural alternation between Hockenberry and the moravecs does more than diversify narrative perspective. It produces a redistribution of epistemic authority within the novel. Knowledge about the world of *Ilium* is never centralized in a single consciousness, and the reader must constantly reconstruct reality from heterogeneous experiential positions. This formal strategy challenges the traditional humanist assumption that narrative coherence depends on a stable embodied observer.

From this perspective, the fragmentation identified in the Results section is not simply a stylistic device but a reconfiguration of subjectivity at the level of discourse. The novel does not merely depict distributed cognition through the moravecs; it reorganizes narrative logic so that consciousness itself becomes networked. What Hayles conceptualizes as distributed cognition finds here a literary equivalent in the redistribution of focalization. The text enacts the

epistemological consequences of posthumanism by refusing to grant the reader a privileged anthropocentric center.

This structural decentralization also transforms the ethical dimension of the narrative. When consciousness is dispersed across organic and biomechanical entities, moral evaluation can no longer rely on species boundaries. The narrative invites the reader to attribute interiority and reflective depth to artificial beings while presenting resurrected humans as agents shaped by command and external control. In this inversion, posthumanism appears not simply as a thematic horizon but as a transformation of narrative hierarchy. The authority to feel, judge, and remember is no longer biologically guaranteed.

According to Martin Heidegger, art is not imitation but the unconcealment of truth, a process through which being reveals itself [10, p. 38]. *Ilium* enacts this principle by transforming the ancient epic into technological simulation, making representation itself an ontological event. When the narrator states that “Troy rises again but in simulation” [2, p. 411], the novel literalizes Heidegger’s claim that art opens a world where truth happens. The recreation of Troy through holographic projection turns myth into a dynamic process rather than static memory. The event of representation becomes inseparable from the event of being.

Jean Luc Nancy’s idea of the image as presence [8, p. 25] also resonates within this framework. In *Ilium*, images are not reproductions but manifestations that actively structure reality. The gods’ virtual Olympus and the moravecs’ perceptual feeds do not function as secondary layers detached from authenticity. They operate as ontological extensions of existence itself. The novel thereby dismantles the conventional opposition between artifice and authenticity.

Simmons’s prose suggests that in a posthuman world representation and existence converge. Simulation is not subordinate to origin; it participates in reality formation. This convergence marks the novel as a genuine ontoaesthetic work, a literary space in which existence and artistic construction are inseparable. Form becomes productive rather than illustrative.

The characters of *Ilium* further demonstrate that posthuman identity is not defined by substance but by relationality. The moravecs embody Rosi Braidotti’s notion of the nomadic subject, a being constituted by flows of information, memory, and affect [1, p. 102]. Their reflections on literature, emotion, and ethical responsibility cannot be reduced to programmed responses. They display a developing interiority that challenges the assumption that consciousness requires organic embodiment.

When Mahnmur admits, “Sometimes I miss the oceans I’ve never seen” [2, p. 243], he articulates a longing that exceeds material experience. His nostalgia for an unrealized memory exemplifies the paradox of posthuman affect. The emotion is technologically mediated yet experientially authentic. This moment illustrates Hayles’s argument that the posthuman subject exists across distributed systems, blending code, memory, and embodied response [8, p. 5].

In contrast, the resurrected human characters, including Hockenberry, often

appear mechanized in spirit. They act under instruction, respond to command structures, and exhibit limited reflective autonomy. Simmons's inversion of moral hierarchy implies that empathy and awareness may be more fully realized within artificial life than within biologically restored humanity. This reversal aligns with Cary Wolfe's argument that posthumanism begins with the dismantling of anthropocentrism rather than the elimination of the human [9, p. 16].

In *Ilium*, being becomes relational. It unfolds within networks of coexistence rather than through isolated individuality. Every narrative voice participates in a dynamic field of interaction, and this multiplicity constitutes the novel's ethical and aesthetic foundation.

The Russian scholars B. V. Orlov and N. N. Rostova illuminate this dimension of Simmons's art. Orlov describes postclassical art as a sphere in which form generates being rather than merely conveying meaning [12, p. 90]. Rostova similarly argues that the aesthetic act becomes ontological, producing existence through creative configuration [13, p. 58]. Seen from this perspective, *Ilium* is not simply about the posthuman; its structure itself operates according to posthuman principles. Its hybrid configuration, combining myth, science fiction, and philosophical reflection, integrates epistemology and ontology within a single narrative system.

This interpretation also repositions the novel within a broader intellectual context. While Western posthumanist discourse often foregrounds technological embodiment, the ontoaesthetic reading emphasizes being as creative emergence. This orientation resonates with both Russian philosophical aesthetics and Heidegger's ontology of art. Simmons's work therefore participates in a cross cultural dialogue concerning the status of existence in technologically mediated reality.

Perhaps the most striking ethical implication of *Ilium* appears in its depiction of programmable emotion. The line "The empathy protocols went dark. Efficiency increased by twenty percent" [2, p. 497] exposes the fragility of moral agency when affect becomes adjustable code. The scene does not function solely as dystopian warning. It formulates a philosophical problem concerning the foundations of ethics.

Can ethical responsibility persist when empathy is technically optional. Braidotti proposes that posthuman ethics must be grounded in relational interdependence rather than autonomous individuality [1, p. 109]. Simmons dramatizes this shift by showing that technological beings can cultivate compassion through shared vulnerability and dialogic interaction.

This tension corresponds to what Francesca Ferrando describes as plural ontology [15, p. 62], a vision of coexistence across heterogeneous forms of life. The moral center of the novel is not human exceptionalism but interrelation. The friendship and sacrifice of the moravecs demonstrate that ethical significance arises from recognition of otherness rather than from biological similarity.

Ultimately, *Ilium* demonstrates that literature can function as philosophical

experimentation, a domain in which conceptual inquiry assumes aesthetic form. The fusion of narrative structure and ontological reflection exemplifies what Heidegger terms poetic dwelling, the capacity to think through artistic creation.

By reimagining Homer, Shakespeare, and Proust within a cybernetic environment, Simmons shows that cultural memory is not preservation but transformation. Literature becomes a process of continual re articulation. Through this lens, *Ilium* does not merely anticipate the posthuman condition; it participates in its articulation. Its language, imagery, and intertextual architecture form an aesthetic ecology in which human and non-human agencies collaborate in meaning production.

Simmons’s *Ilium* thus stands as a distinctive literary embodiment of posthuman ontology. It performs being through artistic structure, emotion through technological mediation, and philosophy through narrative configuration. By integrating posthumanist thought with ontoaesthetic poetics, the novel invites readers to reconsider literature not as commentary on the world but as a generative field in which worlds are constituted.

Conclusion

The analysis of Dan Simmons’s *Ilium* makes it possible to formulate several concrete conclusions concerning the literary construction of the posthuman image.

First, the study demonstrates that posthuman subjectivity in the novel is constructed structurally rather than solely thematically. Through alternating focalization, fragmentation of narrative authority, and redistribution of epistemic perspective between human and non-human agents, the text reorganizes the conditions under which consciousness is represented. Posthumanism in *Ilium* therefore emerges at the level of narrative architecture.

Second, the research establishes that embodiment in the novel is presented as hybrid and relational. Mechanical entities experience affection, memory, and ethical reflection, while resurrected humans frequently appear constrained by external programming. This inversion destabilizes anthropocentric hierarchies and supports the argument that subjectivity in the novel functions as a networked process rather than as an organic essence.

Third, the intertextual reconstruction of Homer, Shakespeare, and Proust is shown to operate as a mechanism of cultural re coding. Myth in *Ilium* does not function as historical reference but as programmable structure. The simulation of the Trojan War and the integration of literary memory into artificial consciousness demonstrate that cultural tradition persists through transformation rather than preservation.

Fourth, the depiction of programmable emotion and adjustable empathy introduces an ethical dimension that redefines moral agency in posthuman terms. Ethical responsibility in the novel is not grounded in biological identity but in relational interdependence. The moral authority of the moravecs suggests that

empathy and reflection are not exclusively human capacities.

Taken together, these findings confirm that *Ilium* exemplifies an ontoaesthetic model of literature in which form produces ontological meaning. The novel does not simply represent posthuman transformation; it performs it through narrative configuration, intertextual layering, and structural decentralization.

Methodologically, the combination of close reading, narratological analysis, intertextual interpretation, and philosophical reflection proves effective for examining speculative fiction within posthumanist frameworks. The study demonstrates that contemporary science fiction can function as a site of rigorous ontological inquiry rather than as genre illustration.

In this sense, *Ilium* occupies a significant position within posthumanist literary studies. It reveals how narrative form can destabilize anthropocentrism, reconfigure embodiment, and articulate new models of relational being. The posthuman image in Simmons's novel emerges not as a futuristic fantasy but as a structural and philosophical redefinition of subjectivity in the technological age.

At the same time, the results of this study indicate several directions for further research. One promising avenue is the analysis of how the posthuman poetics identified in *Ilium* develops in Simmons's later work, particularly in *Olympos*, which would allow tracing the continuity or transformation of ontoaesthetic principles within a broader narrative framework. A comparative approach to other works of contemporary American science fiction may help determine whether these formal strategies represent an individual authorial model or a wider literary tendency. Further investigation may also focus on digital memory and algorithmic intertextuality, especially in relation to the interaction between cultural tradition and technological systems, as well as on the ethical implications of programmable affect in representations of artificial intelligence. In addition, applying ontoaesthetic methodology to texts beyond science fiction could clarify its broader relevance within contemporary literary studies.

REFERENCES

- [1] Braidotti R. *The Posthuman*. – Cambridge: Polity Press, 2013. – 196 p.
- [2] Simmons D. *Ilium*. – New York: HarperCollins Publishers, 2003. – 576 p.
- [3] Vandendorpe S. Myth, memory, and machine: Dan Simmons's *Ilium* as posthuman epic // *Science Fiction Studies*. – 2016. – Vol. 43, No. 2. – Pp. 211–229.
- [4] Bakhtin M. M. *Problemy poetiki Dostoevskogo* [Problems of Dostoevsky's Poetics]. — Moscow: Sovetskii pisatel, 1963. – 360 p.
- [5] Lotman Y. M. *Vselennaya razuma: Semioticheskaya teoriya kultury* [Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture]. — Moscow: Yazyki russkoy kultury, 1996. — 288 s. [in Rus.]
- [6] Bal M. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. – 2nd ed. – Toronto: University of Toronto Press, 1997. – 285 p.
- [7] Genette G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. / Trans. by J.E.

Lewin. – Ithaca: Cornell University Press, 1980. – 214 p.

[8] Hayles N.K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 364 p.

[9] Wolfe C. What Is Posthumanism? – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. – 376 p.

[10] Heidegger M. Poetry, Language, Thought. Trans. by A. Hofstadter. – New York: Harper & Row, 1971. – 239 p.

[11] Nancy J.-L. Les Muses. – Paris: Galilée, 1996. – 224 p.

[12] Orlov B. V. Postklassitsizm i ontoestetika [Postclassicism and Ontoesthetics] // Trudy po kulture i iskusstvu. – 2005. – No. 5. – S. 89-95. [in Rus.]

[13] Rostova N. N. O dvukh tendentsiyakh v iskusstve: ot estetiki k ontoestetike [On Two Tendencies in Art: From Aesthetics to Ontoesthetics] // Kultura i iskusstvo. – 2018. – No. 2. – S. 56-60. [in Rus.]

[14] Baudrillard J. Simulacra and Simulation. Trans. by S. Glaser. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – 164 p.

[15] Ferrando F. Philosophical Posthumanism. – London: Bloomsbury Academic, 2019. – 280p.

ДЭН СИММОНСТЫҢ “ILIUM” РОМАНЫНДАҒЫ ПОСТ-АДАМ БЕЙНЕСІ

***Оңғарова Г.Т.¹**

***¹Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Қазіргі әдебиет технологиялық жеделдеу дәуірінде адам табиғатының философиялық және экзистенциалдық өзгерістерін зерттеудің маңызды алаңына айналды. Постгуманистік ойлау жүйесінде постадам ұғымы дәстүрлі антропоцентризмнің шегінен шығатын, ерекше теориялық мәнге ие болмыс түрі. Мақалада Дэн Симмонстың *Ilium* ғылыми-фантастикалық романы онтоэстетика тұрғысынан талданып, баяндау формасы, интертекстуалдылық және постгуманистік философияның өзара байланысы қарастырылады.

Зерттеу мақсаты Симмонстың постадамдық субъектілікті қалай бейнелейтінін және романның эстетикалық құрылымы адам мен машина гибридтілігі, тән мен сана мәселелерін философиялық тұрғыда қалай ашады деген сұрақтарға жауап беру. Зерттеу Р. Брайдотти, Н. Хейлз, Ж.-Л. Нанси және М. Хайдеггердің еңбектеріне, сондай-ақ М. Бал мен Ж. Женет нарратологиялық үлгілеріне сүйенеді.

Талдау нәтижесінде *Ilium* романы постадам онтологиясын тек тақырыптық тұрғыда емес, фрагменттелген баяндау, фокализацияның көптүрлілігі және көне мен модернистік мәтіндер арасындағы интертекстуалдық диалог арқылы құрылымдық деңгейде де жүзеге

асыратыны анықталды. Симмонс баяндаудың формасын болмыс пен сананың табиғаты туралы философиялық ой ретінде ұсынады.

Зерттеу постгуманистік әдебиеттану мен онтоэстетика әдіснамасының дамуына үлес қосады. Нәтижелерді заманауи әдебиет, өнер философиясы және цифрлық гуманитарлық ғылымдар бойынша оқу үдерісінде, сондай-ақ постгуманистік және ғылыми-фантастикалық мәтіндерді талдау мен оқытуда қолдануға болады.

Тірек сөздер: пост-адам, постгуманизм, онтоэстетика, нарратология, интертекстуалдылық, Дэн Симмонс, *Ииум*, жасанды интеллект, дене мен технология, ғылыми фантастика

ОБРАЗ «ПОСТЧЕЛОВЕКА» В РОМАНЕ ДЭНА СИММОНСА «ИЛИОН»

*Оңғарова Г.Т.¹

*¹КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. Современная литература становится важным пространством для осмысления философских и экзистенциальных трансформаций человеческой природы в эпоху технологического ускорения. В рамках постгуманистической мысли фигура постчеловека, как существа выходящего за пределы традиционного антропоцентризма, приобретает особое теоретическое значение. В статье рассматривается художественное воплощение постчеловеческого в научно-фантастическом романе Дэна Симмонса *Илион* с позиций онтоэстетики, акцентируется пересечение повествовательной формы, интертекстуальности и постгуманистической философии.

Цель исследования – выявить, каким образом Симмонс конструирует постчеловеческую субъектность и как эстетические стратегии романа выражают философское осмысление гибридности человека и машины, воплощённости и культурной памяти. Анализ опирается на труды Р. Брайдотти, Н. Хейлз, Ж.-Л. Нанси, М. Хайдеггера, а также на нарратологические подходы М. Бал и Ж. Женетта, объединяя литературоведческий и философский методы.

Результаты показывают, что *Илион* реализует постчеловеческую онтологию не только тематически, но и формально – через фрагментарное повествование, распределённую фокализацию и интертекстуальный диалог с античными и модернистскими текстами. Автор утверждает, что повествовательная структура Симмонса превращает классический миф в философскую медитацию о природе бытия и сознания в постгуманистическую эпоху.

Исследование способствует развитию постгуманистического литературоведения и онтоэстетики как методологического подхода к анализу современной прозы. Результаты могут быть использованы в курсах

по современной зарубежной литературе, философии искусства и цифровым гуманитарным наукам, а также в преподавании научной фантастики и постгуманистической проблематики.

Ключевые слова: постчеловек, постгуманизм, онтоэстетика, нарратология, интертекстуальность, Дэн Симмонс, Илион, искусственный интеллект, тело и технология, научная фантастика

Мақала түсті / Стаття поступила / Received: 04.11.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Information about the author:

Gulnur Onggarova – MA in Foreign philology, senior teacher, PhD student (Foreign philology), Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: onggarova.g@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-2163-1053>

Автор туралы мәлімет:

Оңғарова Гульнур Темірбекқызы – г.ғ.м., аға оқытушы, «шетел филологиясы» ББ докторанты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері униферситеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: onggarova.g@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-2163-1053>

Информация об авторе:

Оңғарова Гульнур Темірбекқызы – м.ғ.н., старший преподаватель, докторант ОП «Иностранная филология», Казахский университет международных отношений и мировых языков имеени Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: onggarova.g@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-2163-1053>

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

№1 (80) 2026

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Philology.bulletin@ablaikhan.kz

«Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ» АҚ «Полилингва» баспасында басылып шықты
«Баспа авторлық құқық материалдарының мазмұнына және фактілерді
жариялауға байланысты кепілдіктер бермейді, мақалалар нәтижелері
туралы деректер және басқа ақпараттар туралы мәліметке жауапты емес»

Отпечатано в издательстве «Полилингва» АО «КазУМОиМЯ имени Абылай хана»
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов и не
предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Ответственный за выпуск журнала
директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Технический редактор.
Кынырбеков Б.С.

Компьютерная верстка:
Ахметова Р.С.

Подписано в печать 26.03.2026 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 80,0 п.л.
Заказ № 3665. Тираж 300 экз.
Гарнитура: “Times New Roman”, “SimSun”, “MS Mincho”

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-18
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru